

Вигнанці

Артур Конан Дойл

Переклад з англійської

Друкується за виданням:

Дойл Артур К. Вигнанці. — К.; Х.: Б. В., 1937

ЧАСТИНА ПЕРША

У СТАРОМУ СВІТІ

Розділ I

ЧОЛОВІК З АМЕРИКИ

То було звичайне вікно, таке, які бували в Парижі наприкінці сімнадцятого століття, — високе, поділене надвоє великою поперечкою і оздоблене над серединою її маленьким гербом — трьома червоними будяками на срібному полі, намальованими на шибці ромбовидної форми. Під цим вікном стирчав залізний прут, на якому висіла подоба маленького золоченого пака вовни, що гойдалася й рипіла при найменшому пориві вітру. На протилежному боці вулиці видно було з вікна будинки високі, вузькі, витіюваті, з дерев'яною різьбою на фасадах, з гостроверхими покрівлями і башточками по кутках. Між двома рядами їх простягся кам'яний брук вулиці Сен-Мартіна, звідки линув безугавний тупіт безлічі людських ніг.

У самому будинку біля цього вікна стояла широка лава, обтягнута коричневою витисненою шкірою. Сидячи на ній, члени родини могли бачити все, що діялося внизу, у діловому світі вулиці.

В цю хвилину тут, спиною до вікна і обличчям до великої, розкішно причепуреної кімнати, сиділи мужчина й дівчина.

Часом вони переглядались одне з одним, і очі їх світилися щастям.

А втім, тут не було нічого дивного, бо з них була гарна пара. Дівчина була дуже молода, ніяк не старша двадцяти років; обличчя її прозоре, з особливою блідістю, повною виразності й свіжості, ніби свідчило про чистоту й невинність. Нікому й на думку не спало б побажати, щоб ця дівоча краса змінилась на яскравіші кольори. Риси обличчя були ніжні й привабливі, а синясто-чорне волосся та довгі темні вії виразно контрастували з мрійними сірими очима й білістю шкіри, що нагадувала слонову кість. У всій постаті дівчини почувались якийсь особливий спокій і стриманість, іще більше відтінювані простим платтям з чорної тафти; єдиною прикрасою цього вбрання була брошка з кам'яного вугілля і такий самий браслет. Отака була Адель Катіна, єдина дочка відомого гугенота, купця, що торгував сукном.

Але простоту вбрання дівчини аж надто покривала розкіш вбрання співбесідника. Це був чоловік, старший за неї років на десять, із строгим обличчям солдата, дрібними, чіткими рисами, викоханими чорними вусами і темними, карими очима, що ставали

жорсткими, коли він віддавав наказ чоловікові, і ніжними, коли звертався з благанням до жінки, — і в тому, і в іншому разі з однаковим успіхом. На ньому був небесно-блакитний кафтан, вишитий блискучими галунами, з широкими срібними погонами на плечах. З-під кафтана виглядала біла жилетка, а штани з такої самої матерії були заправлені у високі лаковані ботфорти з позолоченими шпорами. Рапіра з срібною ручкою і капелюх з пером, що лежали поруч на лаві, доповнювали вбрання, носити яке вважалося за особливу честь. Кожен француз признав би в незнайомому офіцера славнозвісно блакитної гвардії Людовіка Чотирнадцятого. Із своїм кучерявим, чорним волоссям, з гордою поставою голови цей молодий чоловік здавався зграбним, блискучим воїном. І справді, він уже довів це на полі бою, і ім'я Аморі де Катіна стало вирізнятися з-поміж багатьох прізвиськ дрібного дворянства, яке збиралось до двору короля.

Він доводився кузенком молодій дівчині, що сиділа з ним, і в їх обличчях можна було навіть знайти родинну схожість. Де Катіна походив з дворянського гугенотського дому, але, рано втративши батьків, вступив на військову службу. Без ніякої протекції він сам пробив собі дорогу і досяг свого теперішнього стану. Тим часом молодший брат його батька, бачачи, що всі шляхи перед ним закриті через переслідування, які впали на його одновірців, відкинув частку "де" — ознаку дворянського походження — і взявся до торгівлі з таким успіхом, що в описуваний нами час успавився як один із найбагатших і найвидатніших громадян Парижа. Офіцер гвардії сидів у його домі і держав у руці білу ручку його єдиної дочки.

— Скажи, чим ти схвильована, Адель? — промовив він.

— Нічим, Аморі.

— Ну, а що означає ця складочка між нахмуреними бровами? Адже я вмію читати твої думки, як пастух угадує час з кольору неба.

— Справді, нічого, Аморі, але...

— Що "але"?

— Ти від'їдиш сьогодні ввечері.

— І повернуся завтра.

— А тобі неодмінно, неодмінно треба їхати сьогодні?

— Я міг би втратити службу, якби цього не зробив. Завтра вранці я повинен чергувати коло спальні короля. Після обідні мене змінить майор де Бріссак, і тоді я знову буду вільний.

— Ах, Аморі, коли я чую твої оповідання про короля, двір, знатних дам, я, справді, дивуюся...

— З чого?

— Як ти, живучи серед такої пишноти, спускаєшся до того, щоб сидіти в кімнаті простого купця.

— Так, але те, що в ній є?

— От це ж найбільш і незрозуміле мені. Ти, що живеш серед таких вродливих, розумних жінок, вважаєш мене вартою свого кохання, мене, зовсім тиху маленьку мишку, завжди самотню в цьому великому будинку, таку соромливу й незграбну. Ось це

й дивно!

— У кожного свій смак, — промовив Аморі, глядячи маленьку ручку. — Жінки — це квіти. Декому більше подобається великий, золотистий соняшник або троянда, така велична й гарна, що мимоволі впадає в око. А мені, навпаки, потрібна крихітна фіалочка, яка ховається поміж мхами, але така мила й запашна... А складочка у нас все не розходиться, дорога.

— Мені хочеться, щоб повернувся батько.

— Чому? Хіба ти почуваєш себе самотньою?

Раптова посмішка осяяла бліде обличчя.

— Я не буду самотня до вечора. Але я завжди турбуюсь, коли його немає дома. Тепер стільки говорять про переслідування наших бідних братів.

— Ну, дяді нема чого боятися!

— Він пішов до старшини гільдії переговорити в справі наказу про розміщення драгунів.

— А, ти не сказала мені про це.

— Ось папір.

Вона встала і взяла з столу аркуш синього паперу, біля якого теліпалась червона печатка. Глянувши на папір, Аморі нахмурих свої густі чорні брови.

"Наказується вам, Теофільові Катіна, торговцеві сукном, що проживає на вулиці Сен-Мартіна, дати помешкання і харч двадцяти солдатам з Лангедокського полку блакитних драгунів під командою капітана Дальбера аж до дальшого розпорядження.

(Підписано) Де Бопре, королівський комісар".

Де Катіна добре знав цей спосіб утискування гугенотів, практикований по всій Франції, але тішив себе надією, що своїм станом при дворі звільнить родичів від такого приниження. З гнівним вигуком він шпурнув папір на підлогу.

— Коли вони повинні прибути?

— Батько казав, сьогодні увечері.

— Ну, то вони ненадовго затримаються тут. Завтра я дістану наказ, щоб їх вивели звідси. Однак сонце вже зайшло за церкву Сен-Мартіна, і мені час вирушати в дорогу.

— Ні, ні, не їдь іще!..

— Мені хотілося б передати тебе в руки батька, бо я боюсь лишити тебе саму з цими солдатами. Але від мене не приймуть ніяких пояснень, якщо я вчасно не з'явлюсь у Версаль. Глянь, якийсь вершник спинився перед дверима. Він цивільний. Може, його послав твій батько?

Дівчина швидко підбігла до вікна і виглянула, спершись рукою на плече кузена.

— Ах, я й забула! — скрикнула вона. — Це чоловік з Америки. Батько сказав, що він має прибути сьогодні.

— Чоловік з Америки? — повторив здивований офіцер, і обоє, витягнувши шиї, стали дивитися з вікна на вершника.

Вершник, дужий, широкоплечий чоловік, голений, з коротко підстриженим волоссям, повернув у їх бік довге, смагляве обличчя, з різкими рисами, оглядаючи

фасад будинка. Надітий на голові його сірий капелюх з м'якими крисами формою своєю міг здаватися чудним для ока парижан, зате темний одяг і високі ботфорти нічим не відрізнялись від убрання першого-ліпшого громадянина Парижа. Але взагалі в ньому було щось екзотичне, і тому ціла юрба цікавих уже зібралась подивитися на вершника й коня. Старий мушкет з надзвичайно довгим стволом був прив'язаний до стремена так, що дуло стирчало вгору; коло луки сідла теліпався чорний мішок, а ззаду його красувалась скачана яскраво-червона смугаста ковдра. Добрий кінь, сірий, у яблуках, був увесь вкритий зверху потом, а знизу грязюкою. Ноги його немов підгинались від втоми.

Вершник, очевидно, переконавшись, що це і є той будинок, який він розшукує, легко скочив з сідла, одв'язав мушкет, ковдру та мішок, спокійно протисся до дверей крізь юрбу, що видивлялась на нього, і гучно постукав.

— Хто він такий? — спитав де Катіна. — Канадець? Я сам майже канадець. По той бік океану у мене було, мабуть, стільки ж друзів, скільки тут. Може, я зустрічав його. Там не дуже-то багато білих, і за два роки я чи не всіх їх перебачив.

— Ні, Аморі, він з англійських колоній. Але говорить нашою мовою. Мати його була французенка.

— А як звуть його?

— Амос... Амос... ах, ці ймення! Ага, згадала... Амос Грін. Його батько давно провадить справи з моїм, а тепер послав сина, що жив, як чула я, завжди в лісах, подивитися на людей та міста. Ах, боже мій, що трапилося там?

З нижнього коридора зненацька почулись несамовиті крики й вереск, потім чийсь чоловічий голос і поспішна хода. В одну мить де Катіна збіг сходами і зупинився, вражено дивлячись на те, що діялось перед ним.

Дві дівчини щосили верещали, притулившись до одвірків. Посеред сіней старий слуга П'єр, суворий кальвініст, завжди повний самоповаги, крутився дзигною, вимахуючи руками і репетуючи так голосно, що його лемент, напевне, можна було чути в Луврі. У сіру шерстяну панчошу, яка облипала його худу ногу, уп'явся якийсь пухнастий, волохатий чорний клубок з маленьким блискучим червоним оком, звернутим угору, і блискучими білими зубами.

Молодий незнайомиць, що вийшов був на вулицю до коня, почувши галас, поспішно вбіг у сіни, схопив звірка, ударив його двічі по мордочці і кинув головою вниз, у мішок, звідки той виліз.

— Нічого, — промовив він чистою французькою мовою, — це ж тільки ведмежа.

— О, боже мій! — кричав П'єр, витираючи лоба. — Ох, за ці хвилини я постарів на п'ять років! Я стояв коло дверей, вклоняючись мосьє, а воно раптом схопило мене ззаду.

— Це я винен — не зав'язав мішка. Звірення народилось якраз у день нашого від'їзду з Нью-Йорка, у вівторок йому буде шість тижнів. Я маю честь говорити з другом мого батька, мосьє Катіна.

— Ні, мосьє, — відповів зі сходів офіцер. — Дяді немає дома. Я капітан де Катіна, до

ваших послуг, а ось мадмуазель Катіна, господиня цього дому.

Незнайомий піднявся, сходами і вклонився їм обом з виглядом людини боязкої, як дика серна, але разом з тим такої, яка одчайдушно наважилась перетерпіти все, що спіткає її. Він зайшов з господарями у вітальню, а потім негайно зник, і кроки його вже чути було на сходах. Незабаром він повернувся з гарним блискучим хутром у руках.

— Ведмедя призначено вашому батькові, — проговорив він. — А цю шкуру я привіз вам. Дурниця, проте з неї можна зробити пару мокасинів або торбинку.

Адель захоплено скрикнула, занурюючи руки в м'яке хутро. Та й було чим захоплюватись, бо ні в одного короля в світі не було нічого подібного.

— Ах, яке воно гарне! — промовила вона. — А що це за звір і звідки він?

— Чорно-бура лисиця. Я сам її вбив під час останньої експедиції в ірокезькі селища біля озера Онеїда.

Адель притулилась щокою до хутра; її біле личко здавалось мармуровим на цьому чорному фоні.

— Дуже шкода, мосьє, що батька немає дома, щоб вас привітати, — сказала вона, — але я від щирого серця вітаю вас замість нього. Кімната вам приготовлена нагорі. Якщо бажаєте, П'єр проведе вас.

— Кімната, мені? Нащо?

— Як нащо? Щоб спати.

— А хіба мені неодмінно треба спати в кімнаті?

Де Катіна засміявся, побачивши незадоволення на обличчі американця.

— Можете не спати там, якщо не хочете, — сказав він.

Обличчя американця проясніло. Він підійшов до далекого вікна, що виходило в двір.

— Ах! — скрикнув він. — Он там є бук. Якщо ви дозволите мені взяти туди мою ковдру, це буде краще за всяку кімнату. Зимом, звичайно, доводиться спати під покрівлею, але літом я задихаюсь... мене душить стеля.

— Так ви живете не в місті? — спитав де Катіна.

— Мій батько живе в Нью-Йорку, через два будинки від Пітера Стьюшанта, про якого ви, мабуть, чули. Він дуже винослива людина, витерплює й це, але я... з мене досить і кількох днів у Альбані чи в Шенектеді. Я все життя прожив у лісах.

— Я певна, що батькові буде однаково, де б ви не спали і що б не робили, аби тільки ви були задоволені.

— Дякую вам. Ну, то я візьму туди свої речі і почищу коня.

— Але ж П'єр може це зробити.

— Я звик усе робити сам.

— Я піду з вами, — промовив де Катіна. — Мені треба сказати вам кілька слів. Отже, до завтра, Адель!

— До завтра, Аморі!

Молоді люди разом зішли сходами вниз, і капітан провів американця до двору.

— Вам довелося довго їхати? — спитав він.

— Так, я приїхав з Руана.

— Ви стомились?

— Ні, я рідко стомлююсь.

— То побудьте з мадмуазель, доки повернеться її батько.

— Чому ви це говорите?

— Тому, що я повинен поїхати, а їй, може, потрібний буде захисник.

Американець мовчки кивнув головою і, скинувши свою темну одягу, заходився ретельно чистити брудного з дороги коня.

Розділ II

МОНАРХ У СЕБЕ В ОПОЧИВАЛЬНІ

Настав ранок другого дня; капітан де Катіна з'явився на службу. Великий версальський годинник пробив вісім: монарх незабаром повинен вставати. По всіх довгих коридорах і прикрашених фресками проходах величезного палацу пробігав стриманий гомін і легкий шум, спішно готувались до пробудження від сну й одягання короля — великого придворного церемоніалу, який відбувався з участю багатьох осіб. Проскочив лакей, несучи придворному цирюльникові панові де Сен-Кентену срібне блюдо з кип'ятком для гоління короля. Кілька лакеїв з повішеними на руки частинами вбрання купчились біля коридора, що вів у передпокій. Купка гвардійців у блискучих блакитних мундирах із срібною вишивкою підтяглась і взяла алебарди на караул. Молодий офіцер, який замислено дивився у вікно на терасу, де декілька придворних, сміючись, балакали один з одним, круто повернувся на каблуках і рушив до білих з золотом дверей королівської опочивальні.

Ледве він зайняв свій пост, як хтось тихенько натиснув зсередини ручку дверей, що нечутно відчинились на завісах. Якийсь чоловік безшумно вийшов із спальні, зачинивши за собою двері.

— Тс! — прошепотів він, приклавши палець до тонких, різко окреслених губ, і на його старанно виголеному обличчі з дугастими бровами з'явилось благання й застереження. — Король іще спочиває.

Ці слова теж пошепки переказували з уста в уста серед групи людей, що товпились біля дверей. Промовивши їх, пан Бонтан, обер-камердинер короля, зробив знак офіцерові і одвів його до віконної ніші, де той тільки що стояв.

— Доброго ранку, капітан де Катіна! — фамільярно і разом з тим шанобливо промовив він.

— Доброго ранку, Бонтан. Як спочивав король?

— Чудово.

— Але ж йому вже час уставати.

— Ні.

— Ви ще не будили його?

— Збуджу через сім з половиною хвилин.

Лакей вийняв маленького круглого годинника, що розпоряджався тією людиною, яка була правителем двадцяти мільйонів людей.

— Хто чергує на головному посту?

— Майор де Бріссак.

— А ви тут?

— Я буду при особі короля протягом чотирьох годин.

— Дуже добре. Учора ввечері, коли я був з ним сам після "petit coucher", він зробив мені кілька розпоряджень для чергового офіцера. Король звелів мені передати наказ не допускати пана де Вівонна до "grand lever". Ви мусите переказати йому це.

— Я виконаю наказ.

— Далі, якщо буде записка від "неї" — ви розумієте, від нової...

— Мадам де Ментенон?

— Еге. Але краще не називати імен. Якщо вона пришле записку, візьміть її і при слушній нагоді нишком передайте королю.

— Буде виконано.

— А коли — що дуже можливо — прийде друга, розумієте, колишня...

— Мадам де Монтеспань?

— Ох, цей ваш солдатський язик, капітан! Ну, так слухайте: коли прийде вона, ви чемно не допускайте. Розумієте, умовляйте ввічливо, але ні в якому разі не дозволяйте увійти до короля.

— Гарзд, Бонтан.

— А тепер у нас лишилось тільки три хвилини.

Він пройшов крізь юрбу в коридор з виглядом гордого смирення властивого людині, яка хоч і була лакеєм, але вважала себе королем лакеїв на тій підставі, що вона лакей короля. Біля дверей стояв ряд блискучих ліврей у напудрених париках і червоних плюшових кафтанів з срібними аксельбантами.

— Грубник тут? — спитав Бонтан.

— Так, пане, — відповів той, що держав у руках емальований піднос із сосновими трісками.

— А той, що відчиняє віконниці?

— Тут, пане.

— Дожидайте наказів.

Він знову натис ручку дверей і зник у темній опочивальні.

То була величезна чотирикутна кімната з двома великими вікнами, завішеними дорогими оксамитними завісами. Кілька променів сонця, просмикнувшись крізь щілини, грали яскравими плямами на світлій стіні. Велике крісло стояло біля згаслого каміна з величезною мармуровою дошкою, над якою перепліталась гірлянда з численних арабесок та гербів, що доходили до розкішно розписаної стелі. В одному кутку стояла вузенька канапка, ложе вірного Бонтана.

Посеред кімнати містилось величезне ліжко з чотирма колонами й гобеленовим пологом, відхиленим у головах. Воно було обгороджене полірованими поруччями, і між ними та ліжком утворювався прохід близько п'яти футів завширшки. Там стояв круглий столик, накритий білою серветкою. На ньому було срібне блюдо з трьома шматочками

телячої грудинки та емальований кубок з легким вином — на той випадок, якби королеві схотілось попоїсти вночі.

Бонтан нечутно пройшов по кімнаті, ноги його тонули в м'якому килимі; важкий дух спальні повис у кімнаті; чути було рівне дихання сплячого. Бонтан підійшов до ліжка і спинився з годинником у руках, дожидаючи того моменту, коли згідно з етикетом двору треба було збудити короля. Перед ним, під дорогою зеленою шовковою східною ковдрою, вимальовувалась, потонувши в пишних мереживах подушки, кругла голова а коротко підстриженим чорним волоссям, горбатим носом і з випнутою спідньою губою. Лакей закрив годинника і нагнувся над сплячим.

— Маю честь доповісти вашій величності, що тепер пів на дев'яту, — промовив він.

— А!.. — Король помалу розплющив свої великі темні очі, перехрестився і, витягши з-під нічної сорочки маленьку, темну ладанку, поцілував її. Потім сів на ліжку і, мружачись, озирнувся навкруги з виглядом людини, що прочунюється після сну.

— Ви передали мої накази черговому офіцерові, Бонтан?

— Так, ваша величність.

— Хто черговий?

— Майор де Бріссак на головному посту, а в коридорі — капітан де Катіна.

— Де Катіна? А, це той молодий чоловік, що зупинив мого коня у Фонтенебло. Я пам'ятаю його. Можете почати, Бонтан.

Обер-камердинер швидко підійшов до дверей і відчинив їх. У кімнату хутко ввійшов грубник і четверо лакеїв у червоних кафтанах і білих париках. Без ніякого шуму вони проворно заходилися виконувати свої обов'язки. Один схопив канাপку й ковдру Бонтана і миттю виніс їх у передпокій; другий виніс піднос із закускою й срібний свічник, а третій розсунув оксамитні завіси, і потік світла залив кімнату. На соснові тріски, що вже тріщали в каміні, грубник поклав навскоси два товстих круглих поліна, бо в повітрі почувалась ранішня прохолода, і вийшов разом з іншими лакеями.

Ледве вони пішли, як увійшло кілька вельможних людей. Попереду виступали поряд два чоловіки. Один з них, юнак, трохи старший двадцяти років, середнього зросту, з важними й повільними манерами, із стрункими ногами, з обличчям досить гарним, але схожим на маску доміно; воно було позбавлене виразності, крім рідких винятків, коли проблискував насмішкуватий гумор. Одягнений він був у багатий одяг з темно-лілового оксамиту; на грудях красувалась широка блакитна стьожка, з-під якої блищала смужка ордена св. Людовіка. Його товариш був смаглявий чоловік років сорока, з поважною, повною гідністю постаттю, в скромному, але дорогому чорному шовковому одягу з золотими прикрасами коло коміра й рукавів. Коли, увійшовши, вони наблизились до короля, то з схожості цих трьох облич можна було зробити висновок, що вони належать до однієї сім'ї, і кожен легко міг би здогадатись, що старший — це мосьє, молодший брат Людовіка XIV, а юнак — дофін Людовік, єдиний законний син короля і наслідник престолу, на який не судилося сісти ні йому, ні його синам.

За сином і братом короля йшла невелика купка вельмож та придворних, що мусили бути присутніми при церемоніалі. Тут був головний гардеробмейстер, перший

камергер, герцог Менський, блідий юнак у чорній оксамитній одежі, який дуже шкутильгав на ліву ногу, і його маленький брат, граф Тулузький, обидва — незаконні діти мадам де Монтеспань від короля. За ними увійшли перший камердинер гардероба Фагон, лейб-медик Тельє, лейб-хірург і три пажі в червоних, вишитих золотом убраннях. Вони несли одяг монарха. Такі були учасники малого родинного церемоніалу, бути присутніми при якому вважалося за велику честь для придворних Людовіка.

Бонтан вилив на руки короля кілька краплин спирту, підставивши срібне блюдо, щоб вони стекли, а перший камергер подав чашу з свяченою водою: монарх умочив у неї руку, перехрестився і прочитав коротеньку молитву св. духові. Потім, кивнувши на знак привітання братові і кинувши кілька слів дофінові та герцогу Менському, він спустив ноги і сів на край ліжка в своїй довгій шовковій нічній сорочці, з-під якої теліпались королівські маленькі білі ніжки — поза, досить ризикована для кожної людини, але Людовік так був перейнятий почуттям власної гідності, що не міг уявити собі, що може здатися смішним в очах інших, при яких би то не було обставинах. Отак сидів повелитель Франції і разом з тим раб усякого протягу, що примушував його здригатися. Пан де Сен-Кентен, королівський цирюльник, накинув пурпурний халат на плечі монарха, надіваючи довгий завитий придворний парик на його голову. Тим часом Бонтан натягнув йому червоні панчохи, підставив оксамитні, вишиті туфлі. Король всунув у них ноги, підперезав халат, устав і пройшов до каміна. Тут він сів у крісло, простягнувши до вогню тонкі, ніжні руки. Присутні під час церемоніалу стали півколом, дожидаючи "grand lever".

— Що це таке, месє? — раптом спитав король, роздратовано озираючись навкруги. — Я чую запах пахощів. Напевне, ніхто з вас не наважився б з'явитись у моїй присутності напахченим, знаючи, що я цього не терплю.

Сановники презирнулися, заперечуючи свою провину. Але відданий Бонтан підкрався ззаду і виявив винного.

— Ваша світлість, пахне від вас, — звернувся він до графа Тулузького.

Граф Тулузький, маленький червонощокий хлопчик, зашарівся.

— Пробачте, ваша величність, мабуть, мадмуазель де Граммон оббризкала мене зі свого флакона, коли ми грали учора в Марлі, — промовив він, затиноючись. — Я не помітив, але якщо це неприємно вашій величності...

— Щоб не було цього огидного запаху! Щоб не було! — кричав король. — Ух! Я задихаюсь! Відчиніть нижню половину вікна, Бонтан. Ні, не треба, раз він вийшов. Хіба сьогодні не день гоління, пане де Сен-Кентен?

— Усе готове, ваша величність.

— Так чому ж ви не починаєте? Уже три хвилини понад установлений на це час. Починайте, мосє, а ви, Бонтан, оповістіть, що почався "grand lever".

Очевидно, цього ранку король устав з ліжка на ліву ногу. Він кидав швидкі, запитливі погляди на брата й синів; та які б не були докори чи глузування, готові зірватися з його губ, вони лишались невисловленими, бо цьому перешкождали

маніпуляції де Сен-Кентена. Недбало, внаслідок давньої звички, він намилив королівське підборіддя, швидко поводив по ньому бритвою, потім обтер його спиртом. Один із дворян догідливо поміг натягти короткі чорні оксамитні штани, другий поправив їх, а третій, знявши з короля через голову нічну сорочку, подав денну, яку гріли перед вогнем. Знатні придворні, що ревниво оберігали свої привілеї, взули короля в черевики з діамантовими пряжками, наділи гамаші й червоний камзол, а зверху нього блакитну стюжку з хрестом св. духа, оздобленим діамантами, і червону — св. Людовіка. Для стороннього було б чудно бачити, як байдуже-спокійно стояла ця людина невеликого зросту, утопивши замислений погляд в палаючі у каміні дрова, тимчасом як група людей з історичними іменами метушилась біля неї, торкаючись до неї то тут, то там, ніби купка дітей, що порались коло улюбленої ляльки. Одягли чорний спідній кафтан, зав'язали дорогий мереживний галстук, накинули широкий верхній кафтан, піднесли на емальованому блюді дві дорогих мереживних хустки; двоє придворних поклали їх у бокові кишені, дали в руки палицю з чорного дерева, оздоблену сріблом, — і монарх був готовий до денних трудів.

Тим часом протягом майже півгодини двері в опочивальню весь час одчинялись і зачинялись. Гвардійський капітан пошепки оповіщав прізвище того, хто входив, черговому з почту, а той переказував його першому камергерові. Кожен новий відвідувач тричі низько вклонявся королеві, а потім одходив до свого гуртка і заводив стиха розмову про новини, погоду та плани на цей день. Поволі присутніх все більшало, і на той час, коли королеві подали його скромний сніданок — хліб та вино, дуже розведене водою, велика квадратна кімната була повна людей; серед них було немало таких, які сприяли тому, щоб ця епоха стала найблискучішою в історії Франції.

Біля короля стояв грубий, енергійний Лувуа, що став всемогутнім після смерті свого суперника Кольбера. Він обговорював питання організації війська з двома військовими. Один з них був високий, ставний офіцер, другий — чудний, потворний чоловічок, нижчий середнього зросту, в мундирі маршала. Цей останній був гроза голландців — Люксембург, якого вважали за наступника Конде. Співбесідник його, Вобан, уже зайняв місце Тюренна.

Поруч них маленький сивий священик з добродушним обличчям, отець Лашез, сповідник короля, пошепки викладав свої погляди на янсенізм величному Боссюєтові, красномовному єпископові з Мо, та високому тонкому молодому абатові Фенелону, який слухав його, нахмурившись, бо його самого підозрівали в цій єресі. Тут же був і художник Лебре, що трактував про мистецтво в невеличкому гуртку своїх товаришів Веррію і Лагерр, архітекторів Блонделя і Ленотра, скульпторів Жірдона, Пюже, Дежардена та Койсво, творчість яких так прикрасила новий палац королівський. Біля дверей, з усмішкою на натхненному обличчі, балакав Расін з поетом Буало та архітектором Мансаром. Усі троє сміялись і гомоніли, бо були улюбленцями короля, які одні тільки могли без попереднього оповіщення входити й виходити з його кімнати.

— Що з ним сьогодні таке? — шепнув Буало, киваючи головою в напрямку тієї групи, що оточувала монарха. — Здається, сон не дав йому кращого настрою.

— Щодень важче стає розважати його, — відповів Расін, похитуючи головою. — Сьогодні о третій годині я мушу бути у мадам де Ментенон. Побачимо, чи не розважить його сторінка-друга з "Федри".

— А ви не думаєте, друже мій, що сама "мадам" може бути кращою розважницею, ніж ваша "Федра"? — зауважив архітектор.

— "Мадам" — надзвичайна жінка. Вона розумна, у неї є серце, такт; вона чарівна.

— Тільки один у неї надлишок...

— Який?

— Роки.

— Пусте. Що там до її справжніх років, коли їй на вигляд тридцять? Які очі! Які руки! Ну, та й він не хлопчик, друзі мої.

— Ах, це інша річ.

— Вік для чоловіка — річ другорядна, для жінки — важливе питання.

— Цілком справедливо. На молодого чоловіка впливає те, що він бачить, а на літнього — те, що чує. Після сорока років перемога на боці розумної розмови, до сорока — гарненького личка.

— Ах ви ж, хитрун! Так, значить, ви вважаєте, що мадам сорока п'яти років і її такт узяли гору над особою тридцяти дев'яти і красою? Ну, коли це станеться, ваша дама, звичайно, не забуде, хто перший поставився до неї з особливою пошаною.

— Але, я гадаю, ви не маєте рації, Расін.

— Побачимо.

— І якщо ви помилились...

— Ну, що ж тоді?

— Справа для вас. набере серйозності.

— Чому?

— У маркізи де Монтеспань чудова пам'ять.

— Її вплив може скоро минути.

— Не дуже покладайтесь на це, друже мій. Коли де Фонтанж з її блакитними очима й золотистим волоссям з'явилася сюди з Провансу, усі теж гадали, що настали останні дні Монтеспань. Однак Фонтанж лежить у склепі на глибині шести футів, а маркіза минулого тижня пробула дві години з королем. Вона перемогла один раз, може перемогти і вдруге.

— Ах, ця суперниця зовсім не така. Це не молоденька провінціальна дівчина, а найрозумніша жінка Франції.

— Ну, Расін, ви ж чудесно знаєте вдачу нашого доброго повелителя або, принаймні, ви повинні б прекрасно знати, бо нерозлучні з ним з часів Фронди. Невже ви гадаєте, що така людина може постійно розважатись проповідями або проводити цілі дні біля ніг жінки віком сорока п'яти років, спостерігаючи, як посувається її вишивання чи гладячи ласкаво пуделя мадам, коли в салонах палацу стільки красунь і чарівних жіночих очей з усієї Франції, скільки буває тюльпанів на квітковій грядці у садівника-голландця. Ні, ні, коли вже не Монтеспань, то якась красуня молодша.

— Любий Буало, повторюю, її сонце мерхне. А чули ви новину?

— Яку?

— Її брат, пан де Вівонн, не був допущений на прийом.

— Бути не може!

— Проте це факт.

— Коли саме?

— Сьогодні вранці.

— Від кого ви це чули?

— Від де Катіна, гвардійського капітана. Йому дано наказ не допускати пана де Вівонна.

— Еге, значить, король і справді надумав щось недобре. Так он чого ми сьогодні не в настрої! Присягаюсь честю, якщо маркіза справді така, як про неї говорять, йому доведеться відчувати, що перемогти її було легше, ніж відштовхнути.

— Так, від Мортемарів не легко відчепитись.

— Ну, дай боже йому упоратися з цією. Але хто отой месьє? У нього обличчя суворіше, ніж звичайно доводиться бачити при дворі. Ага! Король звернув на нього увагу, і Лувуа дає знак наблизитись. Присягаюсь честю, він, мабуть, вільніше відчуває себе в наметі, ніж тут, під розписаною стелею.

Незнайомий, що звернув на себе увагу Расіна, був високий, худорлявий чоловік з великим, орлиним носом, суворими сірими очима, що виглядали з-під густих, навислих брів, з немолодим обличчям, яке мало такий відбиток турбот і боротьби з стихіями, що вирізнялось серед свіжих обличч придворної камарильї, як старий яструб у клітці між яскравими птахами. На ньому був одяг темного кольору; цей відтінок увійшов при дворі у моду відтоді, як король одмовився від легковажності і Фонтанж; але шпага, що висіла у незнайомого при боці, не була бутафорською рапірою; ні, це було справжнє сталеве лезо з мідним ефесом, вкладене у брудні шкіряні ножни, — воно, очевидно, не раз побувало на полі бою. Незнайомий стояв коло дверей, тримаючи в руках капелюх з чорними перами і оглядаючи напівпрезирливо придворних. На знак, даний військовим міністром, він почав пробиратись наперед, досить безцеремонно розштовхуючи всіх по дорозі до короля.

Людовік мав у великій мірі здібність пам'ятати обличчя.

— Я багато років не бачив його, але добре пам'ятаю, — звернувся він до міністра. — Адже це граф де Фронтенак, правда?

— Так, ваша величність, — відповів Лувуа, — це справді Людовік де Бюад, граф де Фронтенак, колишній губернатор Канади.

— Ми раді бачити вас знову на нашому прийомі, — промовив монарх до старого дворянина, який нахилився поцілувати простягнену йому білу королівську руку. — Сподіваюсь, холод Канади не заморозив вашого гарячого почуття відданості нам.

— Цього не міг би зробити навіть холод смерті.

— Ну, сподіваюсь, цього не станеться ще багато років. Нам хотілось подякувати вам за всі турботи й піклування про нашу провінцію. А викликали ми вас сюди

найголовніше для того, щоб вислухати з ваших уст доповідь про становище там. Та перш за все — бо справи, які стосуються бога, важливіші навіть за справи Франції — як іде навернення до істинної віри язичників?

— Не можна поскаржитись, ваша величність. Добрі отці єзуїти та францисканці зробили все, що в їх силах, хоча ті й ті не від того, щоб зневажити блага майбутнього світу ради теперішнього.

— Що ви скажете на це, отче мій? — підморгуючи, звернувся Людовік до свого сповідника-єзуїта.

— Якщо справи цього світу стосуються до майбутнього, то гарний патер, як і кожен добрий католик, мусить скеровувати їх як слід.

— Цілком справедливо, ваша величність! — підтвердив Фронтенак, але рум'янець спалахнув на його смуглявому обличчі. — Поки ваша величність робили мені честь, доручаючи провадити ці справи, я не дозволяв нікому втручатися у виконання моїх обов'язків, яка б одежа не була на цій людині — чи мундир, чи ряса.

— Годі, пане, годі! — гостро перебив його Людовік. — Я питав вас про місії.

— Вони процвітають, ваша величність. Ірокези коло Солта і на горах Гурони в Лоретті, також альгонкінці понад берегами усієї річки, починаючи від Тадузака на сході до Сольт-ла-Марі і навіть до великих рівнин Дакоти, — всі прийняли знамено хреста. Маркетт пройшов річкою униз на захід, проповідуючи християнство серед іллінойців, а єзуїти пронесли слово боже до воїнів Довгого Дому, в їх вігвами коло Оніндалі.

— Можу додати, ваша величність, — сказав отець Лашез, — що, щирячи євангельську істину, багато з них жертвували і своїм життям.

— Так, це правда, ваша величність! — щиро погодився Фронтенак.

— І ви допускали це? — палко вигукнув Людовік. — Ви лишили живими цих безбожних убійників?

— Я просив війська у вашої величності.

— Я ж послав вам.

— Один полк.

— Каріньян-Сальєрський? Це мої найкращі солдати.

— Але треба було послати більше, ваша величність.

— А самі канадці? Хіба у вас немає там міліції? Невже ви не могли зібрати доволі сил, щоб покарати цих негідників, цих убивців божих слуг? Я завжди вважав вас за воїна.

Очі де Фронтенака спалахнули, і одну мить, здавалось, гостра відповідь готова зірватися з його губ; проте суворий старик, зробивши над собою велике зусилля, стримався і промовив:

— Ваша величність. можете дізнатись, чи воїн я, від тих, хто бачив мене під Сенеффом, Мюльгаузенем, Зальцбагом і в багатьох інших місцях, де я мав честь служити зброєю вашій величності.

— Ваші заслуги не були забуті.

— Саме тому, що я солдат і маю деяке уявлення про війну, я знаю, як важко проникнути в країну, значно більшу, ніж Нідерланди, вкриту лісами й болотами, де за кожним деревом приचाївся дикун, що хоч і не вчився воювати, але уміє вбити північного оленя на віддалі двохсот кроків і пройти три милі, поки ви пройдете одну. Ну, а коли, нарешті, ми й добудемось до їх селищ і спалимо кілька порожніх вігвамів та ланів маїсу, то що далі? Доводиться повертатись назад, оточеними хмарою невидимих ворогів, які ховаються позаду вас, і знати, що кожен, хто відстане, буде оскальпований ними. Ви самі воїн, ваша величність. Питаю вас, чи легка така війна для жменьки солдатів, тільки-но взятих від плуга, та ескадрону мисливців, які весь час думають лише про капкани й боброві шкури.

— Так, так, жалкую, що висловився, очевидно, занадто нерозважливо, — промовив Людовік. — Ми розглянемо цю справу в раді.

— Ваші слова зігрівають моє серце, — вигукнув старий губернатор. — Радістю сповнюються всі серця понад довгою рікою св. Лаврентія, і білі й червоні, коли долине туди звістка, що великий батько за океаном турбується про них.

— А все ж не сподівайтесь занадто багато. Канада і так дорого обійшлася нам, у нас багато діла і в Європі.

— Ах, ваша величність, як би я мріяв показати вам цю велику країну! Якщо ви, ваша величність, виграєте тут яку-небудь кампанію, що дістанете? Славу, кілька миль землі, Люксембург, Страсбург, ще одне місто в королівстві. А там, з однією десятою видатків і сотою частиною необхідного тут війська, — цілий новий світ у ваших руках. І який, ваша величність, великий, багатий, прекрасний! Де в іншому місці можна знайти такі гори, ліси, ріки? І все це може бути нашим, якщо тільки ми зуміємо взяти. Хто перешкодить нам? Кілька розкиданих племен індіців та невелика купка англійських фермерів і рибалок? Зверніть туди ваші думки, ваша величність, і через кілька років ви будете стояти у вашій цитаделі в Квебеку і зможете сказати: усе це, від снігів півночі до теплої південної затоки, і від хвиль океану до великих рівнин за річкою Маркетта, — одна імперія, і ім'я їй — Франція, король її Людовік, а на прапорі красуються квіти лілей.

Рум'янець спалахнув на щоках Людовіка при цій картині, що лестила його честолюбності. З палаючими очима він подався вперед на своєму кріслі, але відсунувся назад, коли губернатор скінчив говорити.

— Слово честі, граф, ви таки досить заразились від індіців їх здібністю до красномовства, про яку нам стільки доводилось чути, — промовив він. — Але ці англійці... Адже вони гугеноти, правда?

— Здебільшого. Особливо на півночі.

— То, мабуть, вигнавши їх, можна було б зробити послугу нашій святій церкві? Я чув, у них там є місто Нью... Нью... Як воно зветься?

— Нью-Йорк, ваша величність. Вони захопили його від голландців.

— А, Нью-Йорк! Я чув іще про якесь інше місто. Бос... Бос...

— Бостон, ваша величність.

— Так, так. Нам треба б мати гавані. Скажіть же мені, Фронтенак, — промовив король, притишуючи голос так, що його могли чути тільки Лувуа та королівські особи, — скільки нам потрібно було б війська, щоб звільнити країну від цих людей? Один-два полки і стільки ж фрегатів?

Старий губернатор заперечливо хитнув сивою головою.

— Ви не знаєте їх, ваша величність, — промовив він. — Це суворий народ. Мавши вашу милостиву допомогу, ми ледве могли триматися в Канаді. А цим людям ніхто не допомагав, їм тільки перешкоджали; незважаючи на холод, хвороби, неродючий ґрунт, вони живуть і плодяться так, що ліси рідіють перед ними і тануть, наче лід на сонці, а звук їх дзвонів лунає там, де ще недавно завивали самі вовки. Вони люди мирні і неохоче беруться до зброї, та коли вже почнуть битися, то ще неохочіше припиняють боротьбу. Щоб підкорити Нову Англію під ноги вашої величності, я повинен був би попросити щонайменше п'ятнадцять тисяч вашого добірного війська і двадцять лінійних кораблів.

Людовік нетерпляче скочив з місця і схопив тростину.

— Я бажав би, щоб ви наслідували людей, на вашу думку, таких страшних, в їх чудовій звичці обходитись у всьому своїми засобами, — скипів він. — Преподобний отче, час рушати до церкви. Земне може подождати, поки ми не віддамо належного небесам.

Він узяв молитовник з рук одного із присутніх і попрямував до дверей так поспішно, як тільки дозволяли йому високі каблуки. Придворні розступились і після його проходу стали шанобливо з'єднуватися, ідучи по старшинству слідом за ним.

Розділ III

БІЛЯ ДВЕРЕЙ ОПОЧИВАЛЬНІ

Поки Людовік давав придворним утіху, яку він сам потай визнавав за найбільшу з людських утіх — лицезріння його найяснішої особи, — молодий гвардійський офіцер, що стояв за дверима, був украй зайнятий, переказуючи прізвища й титули осіб, які прагнули доступитися до опочивальні короля, та обмінюючись з ними усмішками й коротенькими привітаннями. Його відкрите, гарне обличчя добре знали всі придворні. Зі своїм веселим поглядом, жвавими, енергійними рухами він здавався пестуном долі. І справді, вона була ласкава до нього. Три роки тому це був нікому невідомий офіцер, який бився з альгонкінцями й ірокезами в диких лісах Канади. Потім його перевели назад до Франції в Пікардійський полк, де щаслива нагода допомогла йому зробити те, чого не дали б йому й десять кампаній. Одного разу зимою у Фонтенебло де Катіна удалось схопити за вуздечку коня, що поніс самого короля, і стримати якраз у ту мить, коли він опинився край високої піщаної кручі. І тепер становище його, молодого, зграбного, популярного гвардійського офіцера, що користувався довір'ям монарха, здавалось справді завидним. Однак, з незрозумілої примхи людської натури, він уже переситився нудним, хоч і блискучим життям при дворі і з жалем згадував про колишню, більш сувору й вільну, службу. Навіть тепер, стоячи коло дверей королівської опочивальні, він переносився думкою від цього розмальованого фресками коридора та

юрби придворних до диких ярів і вкритих піною бурливих річок заходу. Раптом погляд його упав на обличчя людини, баченої ним якраз у тих місцевостях.

— Ах, пан де Фронтенак! — вигукнув він. — Ви, певно, не забули мене?

— Як? Де Катіна? Ах, як приємно зустріти обличчя з тих, ідо зустрічалися по той бік океану! Але ж яка кар'єра — від молодшого офіцера в Каріньянському полку до капітана гвардії! Ви швидко пішли вперед.

— Так, проте не скажу, що я став щасливішим від цього. Часом я віддав би все, щоб знову мчати утлим човном по канадських бистринях або любоватися схилами тамтешніх гір, усіяних червоним і жовтим листям під час падолисту.

— Еге! — зітхнув де Фронтенак. — А знаєте, мені не пощастило настільки ж, наскільки пощастило вам. Мене викликали сюди, і на моє місце уже призначено Делабара. Але не такій людині, як він, устояти проти бурі, що незабаром зніметься там. Коли ірокези затанцюють войовничий танок, а Дюнган в Нью-Йорку почне підструнчувати їх, я стану потрібен, і мене знайдуть готовим королівські гінці. Зараз я побачу короля і спробую заохотити його розіграти там такого самого великого монарха, яким він здається тут. Коли б мені в руки владу, я змінив би історію світу.

— Тс!.. Не можна говорити такі речі капітанові гвардії, — сказав, сміючись, де Катіна, коли суворий старий вояка проходив повз нього в королівську опочивальню.

В цю хвилину в коридор увійшов вельможа в розкішному чорному одязі, оздобленому сріблом, і взявся за ручку дверей з упевненим виглядом людини, яка має незаперечне право входити до короля. Але капітан де Катіна, швидко ступнувши вперед, перепинив йому дорогу.

— Дуже жалкую, пане де Вівонн, — промовив він, — але вам заборонено входити до короля.

— Заборонено входити? Мені? Та ви збожеволіли!

Він відскочив від дверей з потемнілим обличчям, пильним поглядом і тремтячою, трохи піднятою на знак протесту рукою.

— Запевняю вас, це наказ короля.

— Але це неймовірно... Тут помилка!

— Дуже можливо.

— То пропустіть же мене.

— Відданий наказ не допускає міркувань.

— Мені б тільки сказати одно слово королю.

— На жаль, це неможливо.

— Тільки одно слово!..

— Це ж не залежить від мене, месє.

Розлютований вельможа тупнув ногою і глянув на двері, ніби бажаючи силою вдертись до опочивальні. Потім враз круто повернувся і швидко пішов назад з виглядом людини, яка щось вирішила.

— Ну от, — пробурчав де Катіна, смикаючи свої густі чорні вуса, — накоїть він тепер лиха. Очевидно, зараз з'явиться й сестриця, і переді мною стане приємна

дилема: не послухатись даного мені наказу або мати її ворогом на все життя. Хотів би я краще обороняти форт Рішельє від ірокезів, ніж перетинати розгніваній фурії вхід до кімнати короля. Ну от, присягаюсь небом, як і сподівався, йде якась дама! Ох, слава тобі, господи! Це друг, а не ворог. Доброго ранку, мадмуазель Нанон.

— Доброго ранку, капітан де Катіна.

До нього підійшла висока брюнетка з свіжим лицем і блискучими очима.

— Ви бачите, я черговий. Я позбавлений утіхи розмовляти з вами.

— Щось не пригадую, щоб я просила мосьє розмовляти зі мною.

— Авжеж, але не слід так мило надимати губки, бо я не витримаю і заговорю з вами, — шепнув капітан. — А що це у вас у руці?

— Записка від мадам де Ментенон до короля. Адже ви передасте йому, правда?

— Звичайно, мадмуазель. А як здоров'я вашої пані?

— О, її сповідник пробув з нею весь ранок; розмови його дуже, дуже гарні, але такі сумні. Ми завжди буваємо сумні після того, як піде пан Годе. Але ж я й забула, що ви гугенот і не знаєте, що то є сповідник.

— Я не займаюсь цими суперечками і залишаю Сорбонні й Женеві сперечатися однієї з одною. Проте ви знаєте, кожен повинен обстоювати своїх.

— Ах, якби ви тільки поговорили з мадам де Ментенон! Вона зразу навернула б вас на шлях істини.

— Я хотів би краще говорити з мадмуазель Нанон, та коли...

— О!

Почувся легкий вигук, шелест темної одежі, і субретка зникла в одному з бічних переходів.

У довгому, освітленому коридорі показалася постать величної, красивої дами, висока, граціозна і надзвичайно гордовита". Вона немов пливла лебединою ходою. На дамі був розкішний ліф"із золотої парчі й спідниця сірого шовку, обшита золотистим з сріблом мереживом. Косинка з дорогого генуезького в'язання наполовину закривала її гарну шию. Спереду вона застібалась кетягом перлів; низка перлів, кожне зерно якої дорівнювало річному прибуткові якого-не-будь буржуа, красувалась на її розкішному волоссі. Дама була, правда, вже не першої молодості, але чудова лінія її постаті, свіжий, чистий колір обличчя, блиск очей-незабудок, облямованих густими віями, та правильні риси — все це давало їй право вважатися першою красунею, так само як вона уславилася найнебезпечнішою жінкою у Франції за свій злий язичок. Вся постать, поворот чепурної гордої голівки, прекрасно посадженої на білій шиї, були такі звабливі, що почуття захвату переважило острахи молодого офіцера, і, віддаючи честь, він насилу додержував вигляду непохитної твердості, якого потребували обставини.

— А, це капітан де Катіна, — промовила мадам де Монтеспань з усмішкою, замість якої капітан хотів би краще бачити найкислішу міну.

— Ваш покірний слуга, маркіза.

— Я дуже рада, що знайшла тут друга, адже ранком сталася якась чудна помилка.

— Дуже жалкую, що чую про неї, мадам.

— Я кажу про мого брата де Вівонна. Аж смішно говорити про це, але його посміли не пустити на прийом до короля.

— Мені випало це нещастя, маркіза.

— Ви капітан де Катіна? На якій підставі?

Вона випросталась на весь свій величний зріст, а великі блакитні очі заіскрилися гнівним здивуванням.

— З наказу короля, мадам.

— Короля? Неправда! Він не міг прилюдно ображати мою родину! Хто дав такий безглуздий наказ?

— Сам король через Бонтана.

— Дурниці! Як ви смієте думати, що король зважиться відмовити в прийомі одному з Мортемарів устами лакея? Це вам просто приснилось, капітан.

— Бажав би, щоб це було так, мадам.

— Але такі сні не дають тому, хто їх бачить, щастя. Ідіть і скажіть королеві, що я тут і хочу поговорити з ним.

— Неможливо, мадам.

— Чому?

— Мені заборонено передавати доручення.

— Всякі?

— Від вас, маркіза.

— Однак, капітан, ви прогресуєте. Тільки цієї образи ще не ставало. Ви можете передавати королеві доручення якоїсь авантюристки, перестарілої гувернантки, — вона ущипливо засміялася з опису своєї суперниці, — а не ризикуєте сказати про прихід Франсуази де Мортемар, маркізи де Монтеспань.

— Такі накази, мадам. Глибоко шкодую про те, що саме мені випало їх виконувати.

— Припиніть ваші запевнення, капітан. Ви довідаєтесь пізніше, що й справді маєте підстави шкодувати. Останній раз — ви відмовляєтесь передати моє доручення королеві?

— Змушений відмовитись, мадам.

— Ну, то я сама це зроблю.

Вона кинулась до дверей, але капітан випередив її, заступивши маркізі дорогу своєю постаттю і простягнувши руки.

— Бога ради, подумайте про себе, мадам! — прошепотів він благаючи. — На вас дивляться!

— Фе! Усяка наволоч!..

Вона презирливо обвела очима групу швейцарських солдатів, що дістали наказ свого сержанта відійти трохи вбік. Тепер вони дивилися на цю картину, широко розплющивши очі.

— Сказано вам, я побачу короля.

— Ніколи ще ні одна дама не порушувала ранішнього прийому своєю присутністю.

— Ну, то я буду перша.

— Ви загубите мене, якщо увійдете туди.

— А я все-таки ввійду.

Справа ставала серйозною. Де Катіна взагалі відзначався спритністю, але цього разу вона його зрадила. Рішучість (так говорили в її присутності) чи нахабство (так лихословили позаочі) мадам де Монтеспань стали прислів'ям. Якщо маркіза буде домагатися пройти в опочивальню, чи вистачить у нього волі удержати силою жінку, яка вчора ще тримала в своїх руках увесь двір і, як знати, може, завтра ж завдяки красі, розумові, енергії поверне свій вплив? Коли вона доможеться свого, він назавжди втратить ласку короля, який не терпить ні найменшого відхилення від своїх наказів. Навпаки, коли він припуститься насильства над нею, то зробить вчинок, якого маркіза ніколи не забуде, і, тільки їй удасться повернути свій вплив на короля, вона смертельно помститься за нього. Отож, перед де Катіна постала неприємна дилема. Але в ту мить, коли колишня фаворитка монарха, стиснувши руки і гнівно блискаючи очима, збиралася зробити новий натиск, щоб пройти повз нього, капітанові раптом спала щаслива думка.

— Якби маркіза ласкава була подождати, — промовив він заспокійливо, — король зараз пройде в капелу.

— Ще рано.

— Мені здається, вже час.

— Але чому я мушу ждати, як лакей?

— Одну мить, мадам.

— Ні, цього не буде.

І вона рішуче ступила до дверей.

Та тонкий слух гвардійця уже вловив шум кроків короля в опочивальні, і він зрозумів, що справа виграна.

— Я передам доручення маркізи, — промовив він.

— Ага, нарешті ви отямились! Ідіть і скажіть королеві, що мені необхідно переговорити з ним.

Капітанові треба було виграти ще кілька секунд.

— Дозвольте передати ваше доручення черговим камердинером?

— Ні, самі особисто.

— Голосно?

— Ні, ні, на вухо йому.

— Чи повинен я чимсь мотивувати вашу вимогу?

— О, ви зведете мене з розуму! Передайте зараз же те, що я сказала вам.

На щастя для молодого офіцера, його скрутні настав край. Половинчасті двері опочивальні в цю мить розчинились, і на порозі з'явився сам Людовік. Він урочисто виступав, похитуючись на високих каблуках, і поля його одєжі трохи розвівались. Придворні шанобливо йшли позаду. Він зупинився і спитав капітана:

— У вас є для мене записка?

— Так, ваша величність.

Монарх засунув її в кишеню свого червоного камзола і пішов далі, та раптом погляд його упав на мадам де Монтеспань, яка непорушно й випроставшись стояла перед ним серед коридора. Темний рум'янець гніву спалахнув на щоках короля, і він швидко пройшов мимо, ні слова не сказавши їй. Маркіза повернулась і пішла поруч нього по коридору.

— Я не сподівався на таку честь, мадам, — промовив Людовік.

— А я на таку образу від вас, ваша величність.

— Образу, мадам? Ви забуваєтесь.

— Ні, ви забули мене, ваша величність.

— Ви вдираєтесь сюди.

— Я хотіла почути присуд свій із ваших власних уст, — прошепотіла вона. — Я особисто ще можу стерпіти удар від того, хто володіє моїм серцем. Але тяжко чути, що ображено брата устами лакеїв та гугенотів-солдатів, і то тільки тому, що його сестра занадто дуже любила...

— Тепер не час говорити про такі речі.

— Чи можу я сподіватися бачити вас, ваша величність, і коли?

— У вашій кімнаті.

— О котрій годині?

— О четвертій.

— Тоді я не буду більше докучати вашій величності.

Вона зробила йому один із тих граціозних поклонів, якими славилась, і гордо попливла назад по одному з бічних коридорів з очима, сяючими перемогою. Сила її краси й розуму ніколи не зраджувала маркізу, і тепер, здобувши обіцянку побачитися з королем, вона не мала ніякого сумніву, що їй удасться досягти бажаного, як і раніше, і знову захопити своїми чарами мужчину в королі, хоч би як повставала в ньому проти цього королівська гідність.

Розділ IV

БАТЬКО НАРОДУ

Людовік ішов виконувати свої релігійні обов'язки явно не в дусі, про що ясно свідчили і суворо насуплені брови, і щільно стиснуті губи. Він добре знав свою колишню фаворитку, її запальність, зухвалість, цілковите невміння стримуватись під час суперечок. Вона була здатна вчинити яку-небудь огидну вихватку, пустити в діло свій злий язичок, щоб помститись королеві і всіляко висміяти його. Вона може навіть улаштувати прилюдний скандал, який зробить його посміховищем на всю Європу. Людовік здригнувся від самої думки про це. Треба було хоч би що запобігти близькій катастрофі. Але як порвати зв'язок? Не вперше доводилось Людовікові робити це, та лагідна Лавальєр зникла за монастирськими мурами при першому погляді, в якому вона побачила згаслу пристрасть. Авжеж, там дійсно було справжнє кохання. А ця жінка буде боротись, битися аж до краю, перш ніж поступиться перед іншою тим становищем, яким вона сама так дорожить. Уже зараз вона твердила про свої зневажені права, про заподіяні їй образи. В чому ж вони? Крайній егоїст, що жив в

атмосфері повсякчасних лестоців, якою він дихав, Людовік не міг зрозуміти, що п'ятнадцять років життя, присвяченого виключно йому, втрата чоловіка, ним же усуненого, могли давати цій жінці деякі права на нього. На його ж думку, він підняв її на таку височінь, якої тільки може досягти піддана. Тепер вона переситила його й набридла, а тому її обов'язком було непомітно відійти на спочинок і бути вдячною за колишню ласку. Вона одержить пенсію, діти — забезпечення. Чого ж більше може вимагати кожна розсудлива жінка?

І до того ж підстави усунути її були чудові. Він в думках перебирав їх, стоячи навколішках і слухаючи месу, яку правив паризький архієпископ. І чим більше він думав, тим більше зміцнювався в своєму намірі. В його уяві бог був тільки більш могутній Людовік, а небо — більш пишний Версаль. Якщо він, король, вимагає покори від двадцяти мільйонів підданих, то й сам мусить слухатися того, хто має право вимагати цього від нього. Загалом сумління цілком виправдувало його вчинки. Але в одному він почував свою провину. Від самого приїзду з Іспанії його лагідної, всепрощаючої дружини він ніколи не залишав її без суперниць. Тепер, після її смерті, справа стояла не краще. Одна фаворитка змінювала другу, і якщо Монтеспань протрималась довше за інших, то більше завдяки своїй рішучості, ніж його кохання. А тепер отець Лашез та Боссюет завжди твердять йому, що він досяг повного розквіту сил і незабаром ступить на шлях згасання, який веде до смерті. Дикий вибух пристрасті до нещасної Фонтанж був уже останнім поривом, який налетів на нього. Для нього тепер настав період спокійного, мирного життя, а цього найменше можна сподіватись у товаристві мадам де Монтеспань.

Але він знайшов місце, де можна тішитись цим спокоєм. З того самого дня, коли де Монтеспань відрекомендувала йому велично сувору й мовчазну вдову як виховательку його дітей, він став відчувати дедалі більшу приємність від її товариства. Відколи з'явилась ця жінка, він цілі години став просиджувати в кімнаті фаворитки, спостерігаючи, як тактовно й просто вихователька стримувала буйні пориви гарячкуватого молодого герцога дю Мен і пустотливого маленького графа Тулузького. Вважалося, що він приходив під час лекцій стежити за навчанням дітей, але, по суті, король обмежувався тим, що захоплювався учителькою. Поволі він піддався чарівному впливові цієї сильної, але разом з тим і лагідної вдачі, почав звертатися до неї за порадами в деяких справах і йшов за цими порадами так слухняно, як ніколи не слухався порад першого-ліпшого міністра чи колишніх фавориток.

А тепер, він почував, настав час вибрати між нею і де Монтеспань. Їх вплив на нього цілком протилежний. Вони не можуть бути вкупі. Сам він стоїть тепер між добродійністю і пороком, добровільно вибираючи між ними. Порок по-своєму дуже звабливий, гарний, дотепний і тримає його ланцюгом звички, розірвати який досить важко. Траплялись хвилини, коли природа брала гору й затягала його по той бік добра, і він знову був ладен повернутись до колишнього свого життя. Але Боссюет і отець Лашез стояли на сторожі коло нього, нашіптуючи слова підбадьорення, а головне, тут була мадам де Ментенон, яка нагадувала королеві, що подобає його санові та

сорокашестилітньому вікові. Тепер, нарешті, він вирішив зробити останні зусилля. Він не в безпеці, доки його колишня фаворитка буде при дворі. Людовік занадто добре знав себе, щоб вірити в довготривалість свого нового настрою. Тепер вона підстерігає кожну хвилину його слабкості. Фаворитку треба умовити покинути Версаль, якщо цього можна досягти без скандалу. Він буде твердий при сьогоднішній зустрічі з нею і відразу дасть їй зрозуміти, що її царювання кінчилось назавжди.

Такі думки роїлись у голові короля, коли він стояв навколішках на "prie dieu" з різьбленого дерева, схиливши голову на розкішну червону оксамитну подушку. Звичайно він сидів у своєму відділі праворуч від олтаря. Гвардійці та найближчі слуги оточували його, а придворні дами й кавалери сповнювали каплицю. Благочестя було тепер у моді так само, як темні камзоли й мереживні галстуки; благодать торкнулась навіть самих легковажних з-поміж придворних, відколи король став релігійним. Але нудота лягла на обличчя усіх — і знатних військових, і всієї іншої камарильї. Вони позіхали й дрімали над молитовниками. Деякі з них, що, здавалось, щиро молилися, насправді читали останній роман Скюдері або Кальпернеді, майстерно опрацьований в темні палітурки. Дами удавали більш побожних і виставляли наперед кожна по маленькій свічці в руках, держачи їх перед собою ніби для читання молитовника, але насправді лише для того, щоб король бачив їх обличчя і довідався, що вони душею з ним. Може, тут і було кілька людей, які молились від щирого серця й прийшли сюди з доброї волі; але вчинки Людовіка обернули французьких дворян у придворних, світських людей у лицемірів, і тому весь Версаль Набрав вигляду величезного дзеркала, що стократ відбивало тільки образ короля.

По виході з каплиці Людовік мав звичай приймати прохання і вислухувати скарги своїх підданих. Його шлях лежав через відкриту площадку, де звичайно й збирались просителі. Цього ранку їх було тільки троє — городянин, який вважав себе ображеним старшиною своєї гільдії, селянин, у якого мисливський собака загриз корову, та орендар, утискуваний своїм феодалним хазяїном. Кілька запитань і короткий наказ секретареві скінчили ці справи. Людовік, хоч і був сам тираном, мав, принаймні, ту добру властивість, що домагався права бути єдиним деспотом у своєму королівстві. Він уже хотів іти далі, коли раптом літній чоловік, поважний на вигляд, в одязі городянина, з суворими, характерними рисами обличчя, кинувся наперед і впав на одно коліно.

— Справедливості! Прошу справедливості, ваша величність! — вигукнув він.

— Що це значить? — здивувався король. — Хто ви і чого вам треба?

— Я — громадянин Парижа, мені чинять велику кривду.

— Ви, здається, поважна людина. Якщо вас справді скривдили, то ви матимете захист. На що ви скаржитесь?

— У мене в будинку розміщено двадцять чоловік синіх лангедокських драгунів під начальством капітана. Вони їдять мої запаси харчів, розтягають моє добро і б'ють моїх слуг, а в судах я не можу домогтися захисту.

— Присягаюсь життям, дивно розуміють правосуддя у нашому місті Парижі, —

гнівno скрикнув король.

— Справа дійсно ганебна! — зауважив Боссюет.

— А чи нема тут якоїсь особливої причини? — вкинув Лашез. — Я запропонував би вашій величності спитати в цього чоловіка, як його звать, що він робить і чому саме в його будинку розміщено на постій драгунів.

— Ви чуєте питання високошановного отця?

— Ваша величність, мене звать Катіна, я торгую сукном і належу до протестантської церкви.

— Я так і думав! — скрикнув придворний сповідник.

— Це інша річ, — промовив Боссюет.

Король похитав головою, і обличчя його спохмурніло.

— Ви самі винні у всьому, і від вас залежить поправити справу.

— Як саме, ваша величність?

— Прийняти єдину істинну віру.

— Я вже належу до неї, ваша величність.

Король сердито тупнув ногою.

— Я бачу, що ви досить зухвалий єретик, — скипів він. — У всій Франції тільки одна церква — і саме та, до якої належу я. Якщо ви не член її, то не можете сподіватись на мою допомогу.

— Моя віра — віра моїх батька й діда, ваша величність.

— Якщо вони грішили, то це ще не дає вам права повторювати їх помилки. Мій дід теж стояв на хибному шляху, аж поки не відкрилися його очі.

— Але він благородно загладив свою помилку, — промурмотів єзуїт.

— Так ви не допоможете мені, ваша величність?

— Поможіть спершу самі собі.

Старий гугенот з жестом розпачу підвівся з колін, а король рушив далі. Обидва сповідники йшли обабіч, нашіптуючи йому слова похвали.

— Ви вчинили благородно, ваша величність.

— Ви справді старший син церкви.

— Ви гідний наступник Святого Людовіка.

Але на обличчі в короля з'явився вираз людини, не зовсім задоволеної своїм вчинком.

— А ви не вважаєте, що до цих людей застосовують надто суворі заходи? — спитав він.

— Надто суворі? Ваша величність, ви помиляєтесь від надмірного милосердя.

— Я чув, що надзвичайно багато їх виїздить із моєї країни.

— Тим краще, ваша величність; чи може благословення боже перебувати над країною, де є такі уперті єретики?

— Ті, що зрадили бога, навряд чи можуть бути вірними підданцями короля, — зауважив Боссюет. — Могутність вашої величності тільки зросла б, якби вони не мали у ваших володіннях своїх храмів, як вони звать свої єретичні кубла.

— Мій дід обіцяв їм свою охорону. Вам самим добре відомо, що вони перебувають під захистом Нантського едикту.

— Але ваша величність може змінити вчинене зло.

— Як саме?

— Скасувати едикт.

— І кинути в розкриті обійми моїх ворогів два мільйони кращих ремісників і хоробрих слуг Франції? Ні, ні, отче мій, сподіваюсь, я досить щиро ставлюся до нашої матері-церкви, але є деяка частина правди і в словах де Фронтенака про зло, що виникає від змішування справ цього світу з інтересами замогильного. Що скажете ви, Лувуа?

— При всій моїй пошані до церкви, ваша величність, не смію замовчати, що, мабуть, сам диявол нагородив цих людей дивовижним умінням та спритністю, завдяки чому вони — кращі робітники й купці королівства вашої величності. Не знаю, чим будемо ми поповнювати казну, коли втратимо таких справних платників податку. Уже й так багато з них покинули батьківщину, а з від'їздом припинились і їх справи. Якщо всі вони виїдуть з країни, то для нас це буде гірше за програну війну.

— Але, — зауважив Боссюет, — тільки розголоситься звістка по Франції, що така воля короля, ваша величність, можете бути певним, що навіть найгірші серед ваших підданих, з великої любові до вас, поспішать увійти в лоно святої церкви. Доки ж існує едикт, їм може здаватися, що король байдужий до цієї справи, і вони можуть залишатись при своїх помилках.

Король похитав головою.

— Це уперті люди, — заперечив він.

— Якби французькі єпископи дали в дар державі скарби своїх єпархій, — сказав Лувуа, лукаво поглянувши на Боссюета, — то ми, може, могли б існувати і без податків, одержуваних з гугенотів.

— Усе, чим володіє церква, до послуг короля, — коротко відповів Боссюет.

— Королівство з усім, що є в ньому, належить мені, — зауважив Людовік, коли вони увійшли у великий зал, де двір збирався після обідні, — але сподіваюсь, що мені ще не скоро доведеться вимагати від церкви її багатства.

— Сподіваємось, сир! — вимовили, мов луна, духовні особи.

— Але ми можемо припинити ці розмови до ради. Де Мансар? Я хочу глянути на його проекти нового флігеля в Марлі.

Він підійшов до бокового столу і через мить увесь заглибився в своє любиме заняття, розглядаючи грандіозні плани великого архітектора і з цікавістю розпитуючи про хід будівництва.

— Мені здається, вашій милості пощастило справити деяке враження на короля, — зауважив Лашез, відводячи Боссюета вбік.

— З вашою могутньою допомогою, отче мій.

— О, можете бути певні, я не пропущу нагоди просунути добре діло.

— Якщо ви візьметесь за нього, справу треба вважати вирішеною.

— Але є одна особа, яка має більше значення, ніж я.

— Фаворитка де Монтеспань?

— Ні, ні, її час минув. Це мадам де Ментенон.

— Я чув, що вона набожна.

— Дуже. Але вона не полюбляє мого ордена. Ментенон сульпіціанка. Проте не виключена, можливість спільного шляху до однієї мети. От якби ви поговорили з нею, ваше преподобіє.

— Від усього серця.

— Доведіть їй, яке богоугодне діло вона зробила б, сприяючи вигнанню гугенотів.

— Я доведу.

— А на відплату ми з нашого боку допоможемо їй... — він нахилився і шепнув щось на вухо прелатові.

— Що? Він цього не зробить.

— Але чому? Адже королева померла.

— Вдова поета Скаррона!

— Вона благородного походження. Їх діди колись дуже приятелювали.

— Це неможливо!

— Я знаю його серце і кажу, що навіть дуже можливо.

— Звичайно, вже коли хто знає його таємниці, то це ви, мій отче. Але така думка не приходила мені в голову.

— Ну, то хай загляне тепер і залишиться там. Якщо вона прислужиться церкві, то церква допоможе їй... Але король робить мені знак, і я мушу поспішити до нього.

Тонка, темна постать сквапно прослизнула серед натовпу придворних, а великий єпископ із Мо залишився на місці, низько схиливши голову і весь поринувши в роздум.

На цей час увесь двір зібрався в "Grand-salon", і величезна кімната наповнилась шовковими, оксамитними та парчевими вбраннями дам, блиском самоцвітів, віянням розмальованих віял, маянням пір'я й егретів. Сірий, чорний і коричневий одяг пом'якшував яскравість барв. Якщо король у темному, то всі мусять бути в одязі такого самого кольору, і тільки сині мундири офіцерів та світло-сірі гвардійських мушкетерів нагадували перші роки царювання, коли чоловіки змагалися з жінками в розкоші й пишноті туалетів. Та якщо змінились моди на одяг, то ще більше змінились манери. Бездумна легковажність і колишні пристрасті, звичайно, не могли зникнути зовсім, але пошесть була на серйозні обличчя й розумні розмови. Тепер у вищому світі розмовляли не про виграші в ландскнехт, не про останню комедію Мольєра чи нову оперу Люллі, а про шкоду янсенізму, про вигнання Арно із Сорбонни, про зухвальство Паскаля, про те, хто кращий з двох популярних проповідників — Бардалу чи Массільйон. Так під химерно розписаною стелею, по розмальованій підлозі, оточені безсмертними творами художників у дорогих позолочених рамах, рухались вельможі й пишні дами, намагаючись підробитися під маленьку темну постать, силкуючись бути схожими на того, хто сам так розгубився, що тепер вагався у виборі між двома жінками, які грали гру, де ставками були майбутнє Франції і його власна доля.

Розділ V

ДІТИ САТАНИ

Старий гугенот ще кілька хвилин після того, як король відмовив йому, стояв розгублений, мовчки й похмуро спустивши очі. Гра сумніву, смутку й гніву відбивалась на його обличчі. Це був дуже високий, худий чоловік з суворим, блідим обличчям, великим лобом, м'ясистим носом і розвиненим підборіддям. Він не носив парика, не пудрився, але природа сама обсыпала сріблом його густі кучері, а тисячі зморшок коло очей та кутиків рота надавали його обличчю особливо серйозного виразу. Але незважаючи на літній вік, вибух гніву, що примусив його схопитися з колін, коли король відповів негативно на його прохання, пронизуючий, сердитий погляд, кинутий ним на царедворців, які проходили повз нього з глузливими посмішками, перешіптуваннями та жартами, свідчили про те, що він до певної міри зберіг ще силу й дух молодості. Він був одягнений відповідно до свого стану, просто, але добре, в темно-коричневий шерстяний кафтан з срібними гудзиками. Короткі штани такого самого кольору, білі шерстяні панчохи, чорні, з широкими носками, шкіряні черевики, що застібалися великими сталевими пряжками, доповнювали його вбрання. В одній руці він держав низький поярковий капелюх, облямований золотим кантом, у другій — сувій паперів з викладеними в них його скаргами, який він сподівався передати секретареві короля.

Його сумніви про те, що йому слід було робити далі, розв'язались дуже швидко. В ті часи на гугенотів (хоч перебування їм у Франції і не було цілком заборонене) дивились як на людей, ледве терпимих у королівстві і не охоронених законами, які охороняли їх земляків-католиків. Протягом двадцяти років утиски все збільшувались, і, крім вигнання, не було засобів, якими не користувалися б проти них офіційні ханжі. Гугенотам чинили перешкоди у всіх справах, їм забороняли посідати всі громадські посади, брали їх будинки під постій для солдатів, заохочували до непослуху їх дітей, лишаючи нерозглянутими в судах всі їхні скарги на образи та кривди. Кожен негідник, який хотів задовольнити особисту злобу або влізти в довір'я до свого ханжі-начальника, міг виробляти з першим-ліпшим гугенотом що йому заманеться, не боячись закону. І, незважаючи на все, ці люди горнулися до країни, що відштовхувала їх, повні гарячої любові до рідного ґрунту, яка криється в глибині серця кожного француза, вважали за краще образи й кривди тут, аніж ласкавий прийом, що ждав їх за морем. Та на них уже насувалась тінь фатальних днів, коли вибір більше не залежав від їх бажань.

Двоє з королівських гвардійців, височенні молодці в синіх мундирах, які чергували в цій частині палацу, були свідками марного клопотання гугенота. Вони підійшли до нього і брутально урвали хід його думок.

— Ну, "молитовник", — похмуро промовив один із них, — забирайся-но звідси.

— Не можна сказати, щоб з тебе була окраса королівського саду, — крикнув другий, погано вилаявшись. — Що ти за цяця, що відвертаєш ніс від релігії короля, чорт би тебе взяв!

Старий гугенот гнівно й з глибоким презирством глянув на варту і повернувся,

наміряючись іти геть, як раптом один з гвардійців штовхнув його в бік кінцем алебарди.

— Ось тобі, собако! — гукнув він. — Як ти смієш так дивитися на королівського гвардійця!

— Діти Веліала, — вигукнув старий, притискуючи руку до бока, — коли б я був на двадцять років молодший, ви не насмілилися б так поводитись зо мною.

— А! Ти ще виригаєш отруту, гадино? Годі, Андре! Він загрожував королівському гвардійцеві. Хапай його й тягни в караульню!

Солдати, покидавши зброю, напали на старого, та хоч обидва були високі й здорові, їм не дуже легко було упоратися з ним. Суха постать гугенота з довгими мускулястими руками кілька разів видиралася з рук насильників; аж коли старий почав уже задихатись, втомленим солдатам удалось нарешті, скрутивши йому руки назад, подухати гугенота. Та ледве вони дістали таку жалюгідну перемогу, як грізний оклик і шпага, що блиснула перед очима, примусили солдатів звільнити полоненого.

Це був капітан де Катіна. Скінчивши ранішню службу, він вийшов на терасу і несподівано опинився свідком ганебної сцени. Побачивши старика, він здригнувся і, вихопивши з піхов шпагу, кинувся вперед так несамовито, що гвардійці облишили свою жертву, причому один із них, задкуючи від загрозового леза, послизнувся і впав, тягнучи за собою товариша.

— Негідники! — гримів де Катіна. — Що це значить?

Гвардійці насилу звелись на ноги, дуже зніяковілі.

— Дозвольте доповісти, капітан, — промовив один із них, віддаючи честь, — це гугенот, який образив королівську гвардію.

— Король відхилив його прохання, капітан, а він тупцяється на місці.

Де Катіна зблід від люті.

— Значить, коли французькі громадяни приходять звертатись до владаря їх країни, то на них повинні нападати такі швейцарські собаки, як ви? — закричав він. — Ну, заждіть же!

Він витяг із кишені маленький срібний свисток, і на цей різкий заклик з караульні вибіг старий сержант з півдюжиною солдатів.

— Ваше прізвище? — строго спитав капітан.

— Андре Менье.

— А ваше?

— Ніколас Клоппер.

— Сержант, заарештувати Менье і Клоппера.

— Слухаю, капітан! — одрубав сержант, смуглявий посивілий солдат, учасник походів Конде і Тюренна.

— Віддати їх сьогодні ж під суд.

— На якій підставі, капітан?

— Як звинувачених у нападі на старого поважного громадянина, що прийшов з проханням до короля.

— Він сам признався, що гугенот, — в один голос виправдовувались звинувачені.

— Гм!.. — сержант нерішуче смикав свої довгі вуса. — Накажете так формулювати обвинувачення? Як угодно капітанові...

Він злегка знизав плечима, ніби сумніваючись, щоб із цього вийшло щось путнє.

— Ні, — сказав де Катіна, якому нараз спала щаслива думка. — Я обвинувачую їх у тому, що вони, кинувши алебарди під час перебування на варті, з'явилися переді мною в брудних і розтріпаних мундирах.

— Так буде краще, — зауважив сержант з вільністю старого служачи. — Грім і блискавка! Ви осоромили всю гвардію! Ось як посидите годину на дерев'яному коні з мушкетами, прив'язаними до кожної ноги, тоді добре з'ятеміте, що алебарди повинні бути в руках у солдатів, а не валятися на королівській галявині. Взяти їх! Слухай! Направо кругом! Марш!

І маленький загін гвардійців рушив у супроводі сержанта.

Гугенот мовчки й похмуро стояв осторонь, нічим не виявляючи радості від несподівано щасливого для нього кінця; але коли солдати пішли, він і молодий офіцер швидко підійшли один до одного.

— Аморі, я не сподівався бачити тебе!

— Як і я, дядю. Скажіть, будь ласка, що привело вас у Версаль?

— Вчинена мені несправедливість, Аморі. Рука нечестивих тяжить над нами, і в кого ж просити захисту, як не в короля?

Молодий офіцер похитав головою.

— У короля добре серце, — промовив де Катіна. — Але він дивиться на світ тільки крізь окуляри, надіті йому камарильєю. Вам нема чого сподіватися від нього.

— Він майже прогнав мене з очей геть.

— А спитав ваше ім'я?

— Так, і я назвав себе. Молодий гвардієць свиснув.

— Ходімо до воріт, — сказав він. — Ну, коли мої родичі приходитимуть сюди й заводитимуть суперечки з королем, моя рота незабаром залишиться без капітана.

— Король не добрав, що ми родичі. Але мені дивно, небоже, як ти можеш жити в цьому храмі Ваала, не поклоняючись кумирам.

— Я ховаю віру в серці.

Старик серйозно похитав головою.

— Ти йдеш по дуже вузькому шляху, повному спокус і небезпек, — промовив він. — Тяжко тобі, Аморі, простувати шляхом господнім, ідучи разом з тим обіруч з гнобителями його народу.

— Ех, дядю! — нетерпляче вигукнув молодий чоловік. — Я солдат короля і залишаю отцям церкви вести богословські суперечки. А сам хочу тільки прожити чесно і вмерти, виконуючи свій обов'язок. До всього ж іншого яке мені діло?

— І згоден жити в палацах і їсти на дорогому посуді, — гірко промовив гугенот, — тоді як рука нечестивих тяжить над твоїми кривими, коли виливається чаша лиха, стогони й зойки лунають по всій країні.

— Та що ж, нарешті, трапилось? — спитав молодий офіцер, спантеличений

біблійними висловами, що були поширені серед французьких протестантів.

— Двадцять чоловік моавітян розміщено у мене в домі на чолі з якимось капітаном Дальбером, який уже давно став бичем Ізраїлю.

— Капітан Клод Дальбер з лангедокських драгунів? У мене вже є з ним деякі рахунки.

— Ага! І розсіяні вівці стада господнього теж мають дещо проти цього лютого пса й гордовитого нечестивця.

— Що ж він зробив?

— Його люди розташувались у моєму домі, наче міль у паках сукна. Ніде немає вільного містечка. А сам муж цей сидить у моїй кімнаті, задерши ноги в чоботищах на мої стільці з іспанської шкіри, з люлькою в роті, з графином вина під рукою і вирікає, немов сичить, різні мерзотні слова. Він побив старого П'єра.

— А?!

— І зіпхнув мене в підвал.

— А??!

— Бо п'яний хотів обняти твою кузину Адель.

— О!!!

З кожним новим вигуком молодий чоловік червонів усе більше й більше, а брови його зсувалися все ближче й ближче. При останніх словах старика він зовсім розлютився і несамовито кинувся вперед, тягнучи дядю за руку. Вони бігли по одній з кручених стежок, обсаджених високою живою огорожею, з-за якої часом виглядали фавни або мармурові німфи, що дрімали серед зелені. Дехто з зустрічних придворних здивовано дивився на цю чудну пару. Але молодий чоловік був надто заглиблений у думки і не звертав уваги на гуляючих. Не перестаючи бігти, він проминув серповидну доріжку, яка простяглася повз дюжину кам'яних дельфінів, що викидали з рота воду на купку тцитонів, потім алею гігантських дерев, які мали такий вигляд, ніби росли тут кілька віків, але справді тільки недавно були привезені з величезними труднощами з Сен-Жермена і Фонтенебло. Біля хвіртки з саду на дорогу старий зупинився, захекавшись від безупинного бігу.

— Як ви приїхали, дядю?

— Коляскою.

— А де вона?

— Он там, за гостиницею.

— Ну, ходімо туди.

— Ти теж поїдеш, Аморі?

— Судячи з ваших слів, пора й мені появитися у вас. У вашому домі не зайвим буде мати людину з шпагою коло пояса.

— А що ти збираєшся робити?

— Переговорити з цим капітаном Дальбером...

— Значить, я образив тебе, небоже, сказавши, що твоє серце не цілком належить Ізраїлеві.

— Що мені до Ізраїлю? — нетерпляче гукнув де Катіна. — Я тільки знаю, що хоч би кузина Адель поклонилась громові, як абенакійська жінка, або звернулась із своїми невинними молитвами до Гітчі Маніту[1], то й тоді хотів би я бачити ту людину, яка насмілилася б торкнутися до неї. А! Ось під'їздить наша коляска! Жени щодуху, кучер, одержиш п'ять ліврів, коли менш ніж за годину ми прибудемо до застави Інвалідів.

Важко було мчати швидко в часи безресорних екіпажів і забрукованих диким каменем шляхів, але кучер стьобав кошлатих, непідстрижених коней, і коляска, підстрибуючи, гуркотіла по дорозі. Придорожні дерева мигтіли перед заскленими дверцятами коляски, а біла курява здіймалася слідом. Капітан гвардії барабанив пальцями по колінах, нетерпляче крутився на сидінні і час від часу звертався з питаннями до свого понурого супутника.

— Коли це все сталося?

— Учора ввечері.

— А де тепер Адель?

— Дома.

— А цей Дальбер?

— О, він теж там!

— Як! Ви рискнули залишити її в руках цієї людини, а самі поїхали у Версаль?

— Вона замкнулась на замок у своїй кімнаті.

— А, що значить якийсь замок! — Молодий чоловік, сам не свій від безсилої люті, потряс кулаком у повітрі.

— П'єр там?

— Він безсилий.

— І Амос Грін?

— О, цей кращий. Він, очевидно, справжній мужчина. Його мати природжена француженка з острова Статень, коло Мангаттана. Вона була одною з розсіяних овець стада, які рано втекли від вовків, коли рука короля тільки-но стала тяжіти над Ізраїлем. Амос розмовляє французькою мовою, але з вигляду не схожий на француза, і манери у нього зовсім інші.

— Він вибрав поганий час, щоб відвідати Францію.

— Може, тут криється незрозуміла для нас мудрість.

— І ви лишили його у вас в домі?

— Так, він сидів з Дальбером, кутив і розповідав йому дивні пригоди.

— Яким він може бути оборонцем? Чужа людина в незнайомій країні. Ви погано зробили, дядю, лишивши Адель саму.

— Вона в руках божих, Аморі.

— Сподіваюсь. О, я палаю від нетерплячки швидше бути там!

Він вистромив голову, не звертаючи уваги на хмару куряви, що здіймалася з-під коліс, і, витягнувши шию, дивився крізь неї вперед на довгу, колінкувату річку і велике місто, уже ясно видне в тонкому синястому мареві, де вимальовувались обидві башти собору Богоматері, високий шпиль святого Іакова і цілий ліс інших шпилів і дзвіниць —

пам'яток восьми століть набожності Парижа. Незабаром дорога повернула до Сени, міський мур все ближчав, аж поки подорожні в'їхали, нарешті, в місто південними ворітьми і коляска застрибала з гуркотом по кам'яному брукові, лишивши праворуч великий Люксембурзький палац, а ліворуч — останню споруду Кольбера, богадільню інвалідів. Зробивши крутий поворот, екіпаж опинився на набережній і, переїхавши Новий міст, повз величний Лувр, добувся до лабіринту вузьких, але багатих вулиць, що прямували на північ. Молодий чоловік все ще дивився у вікно, але йому закривала все величезна позолочена карета, що з гуркотом, важко їхала перед коляскою. Однак коли вулиця стала ширша, карета повернула вбік, і офіцерові вдалося побачити будинок, куди він поспішав.

Перед будинком стояв величезний натовп людей.

Розділ VI

БІЙКА В БУДИНКУ

Будинок купця-гугенота — висока, вузька будівля — стояв на розі вулиць Сен-Мартіна і Бірона. Він був чотириповерховий, такий же суворий і похмурий, як його власник, мав високу, загострену покрівлю, довгі вікна з ромбовидними шибками, фасверк з пофарбованого чорною фарбою дерева з проміжками, заповненими штукатуркою, і п'ять кам'яних приступок, що вели до вузького й темного входу в будинок. На верхньому поверсі був склад запасних товарів; до другого й третього прироблені були балкони з міцними дерев'яними балюстрадами.

Коли дядя з небожем вискочили з коляски, вони опинилися перед густим натовпом людей, очевидно, чимсь дуже збуджених. Усі дивилися вгору. Глянувши в тому ж напрямку, молодий офіцер побачив видовище, яке позбавило його здібності почувати щось інше, крім найбільшого здивування.

З верхнього балкона головою вниз висіла людина в яскраво-блакитному кафтані й білих штанах, які носили королівські драгуни. Капелюх та парик злетіли, і стрижена голова повільно гойдалась назад і вперед на вишині п'ятдесяти футів над бруком. Обличчя підвішеного, звернене до вулиці, було смертельно бліде, а очі міцно заплющені, ніби він не зважувався розплющити їх, боячись страшної долі, що загрожувала йому. Зате голос його гучно лунав по околиці, сповнюючи повітря благаннями про допомогу.

В кутку балкона стояв молодий чоловік і, нахилившись над поруччями, держав за ноги повислого в повітрі драгуна. Він дивився не на свою жертву, а, повернувши голову через плече, уп'явся пильним поглядом в юрбу солдатів, що купчилися біля великого відчиненого вікна, яке виходило на балкон. В повороті його голови почувався гордий виклик, а солдати нерішуче тупцялися на місці, не знаючи, чи кинутися їм уперед, чи йти собі.

Раптом юрба скрикнула від хвилювання. Молодий чоловік випустив одну ногу драгуна, держачи його тільки за другу, причому перша безпорадно теліпалась у повітрі. Даремно жертва чіплялася руками за стіну позад себе і галасувала щосили.

— Втягни мене назад, чортів сину, втягни назад! — кричав він. — Ти хочеш убити

мене, чи що? Поможіть, люди добрі, рятуйте!

— Ви хочете, щоб я втяг вас назад, капітан? — спитав молодий чоловік ясним і сильним голосом, прекрасною французькою мовою, але з акцентом, який здавався чудним юрбі внизу.

— Так, чорт візьми, так!

— То відішліть своїх людей.

— Забирайтесь геть, йолопи, лобурі! Ви хочете, щоб я розбився об брук? Геть! Забирайтесь геть, кажу вам!

— Отак краще! — промовив молодий чоловік, коли солдати зникли. Він потяг драгуна за ногу і підняв його так, що той міг обернутися, ухопившись за нижній ріг балкона.

— Ну, як ви себе тепер почуваєте? — поцікавився молодий чоловік.

— Держіть мене, бога ради, держіть!

— Я держу вас досить міцно.

— Ну, то втягніть мене.

— Не треба квапитись, капітан. Ви чудово можете розмовляти і в такому положенні.

— Втягніть мене, мосьє, швидше!

— Усе в свій час. Боюсь, що вам не дуже зручно розмовляти, теліпаючись у повітрі.

— Ох, ви хочете вбити мене!

— Навпаки, збираюсь урятувати.

— Хай благословить вас бог!

— Але тільки на певних умовах.

— О, наперед погоджусь на них. Ах! Я зараз упаду!

— Ви залиште цей будинок — ви і ваші люди — і не посмієте більше турбувати ні старика, ні мадмуазель. Даєте обіцянку?

— О, так, так, ми підемо собі.

— Слово честі?

— Звичайно. Тільки втягніть мене!

— Не так швидко. В цьому положенні легше розмовляти з вами. Я не знаю тутешніх законів. Може, такі речі у Франції заборонені. Обіцяйте, що мені не буде неприємностей.

— Ніяких! Тільки втягніть мене!

— Гарзд! Ну, прошу!

Він став тягнути драгуна за ногу, а той конвульсивно чіплявся за поруччя, аж поки, під схвальний гомін юрби, не перевалився, нарешті, через балюстраду і не простягся на балконі, де пролежав якийсь час непорушно, як камінь. Потім, хитаючись, драгун звівся на ноги і, не глянувши на супротивника, з лютим криком кинувся в одчинені двері.

Поки нагорі відбувалась ця маленька драма, де Катіна вдалося звільнитись від заціпеніння, що охопило його, і він заходився енергійно продиратись крізь юрбу разом

із своїм супутником, так що обоє незабаром опинилися майже коло входу. Мундир королівського гвардійця вже сам собою міг бути пропуском скрізь, а крім того і обличчя старого Катіна було добре відоме у всій околиці, і всі присутні розступались, щоб дати їм пройти в будинок. Двері розчинились, і в темному коридорі прибулих зустрів старий слуга, ламаючи руки.

— Ох, хазяїне! Ох, хазяїне! — кричав він. — Ох, що діється! Яка ганьба! Вони уб'ють його!

— Кого?

— Доброго мосьє з Америки. О, боже мій! Чуєте? Саме в цю мить крики й гармидер, що знову знялися нагорі, раптом закінчились страшенним гуркотом, перемішаним з вибухом лайок, гамору, так, ніби старий будинок здригався до самісіньких підвалин. Офіцер і гугенот прожогом кинулись нагору і вже стали сходити на другий поверх, звідки лунали крики, коли раптом назустріч їм вилетів великий годинник тижневого заводу і, перестрибуючи через чотири приступки, відразу перескочив через площадку і вдарився об протилежну стіну, де розсипався на купу металевих коліщат і дерев'яних уламків. Через мить на площадку викотився клубок з чотирьох людей і дерев'яних уламків. Боротьба тривала й на площадці. Люди схоплювались, падали, знов підіймались і дихали всі разом, нагадуючи тягу в димарі. Вони так переплелися між собою, що важко було розгледіти їх. Було тільки видно, що середній вдягнений в одяг з чорного фламандського сукна, а інші троє — в солдатську форму. Чоловік, на якого напали, був такий дужий і міцний, що, як тільки йому вдавалося стати на ноги, він тягав за собою по площадці супротивників, наче дикий кабан повислих на ньому собак. Офіцер, який вибіг услід за цим клубком, простяг був руку, щоб схопити цивільного, але відразу ж з лайкою відсмикнув її назад, бо цивільний добряче вкусив його міцними білими зубами за великий палець лівої руки.

Тулячи до губ поранену руку, офіцер вихопив шпагу і заколов би свого беззбройного супротивника, якби де Катіна, кинувшись уперед, не схопив його за руку.

— Ви негідник, Дальбер! — гукнув він.

Несподівана поява королівського лейб-гвардійця справила магічний вплив на тих, що билися. Дальбер відскочив назад, не приймаючи від губ пальця, і, опустивши шпагу, насуплено дивився на прибулого. Його довге жовте обличчя перекривилося від гніву, а маленькі чорні очі горіли люттю й диявольським вогнем незадоволеної помсти. Солдати кинули свою жертву і, засапані, вистроїлися в ряд, а молодий чоловік притулився до стіни й, струшуючи порошок зі своєї чорної одежі, дивився то на свого рятівника, то на супротивників.

— У нас з вами давні рахунки, Дальбер! — промовив де Катіна, витягаючи рапіру.

— Я тут з наказу короля, — понуро відповів Дальбер.

— Безперечно. Бороніться, мосьє!

— Кажу вам, я тут з обов'язку служби.

— Дуже добре. Схрещуйте шпагу!

— Я не сварився з вами.

— Ні? — Де Катіна ступив наперед і вдарив його по обличчю. — Мені здається, у вас тепер є привід до дуелі, — промовив він.

— Чорти! — загорлав капітан. — До зброї, хлопці! Ей, ви там, нагорі! Візьміть цього чоловіка і схопіть полоненого! Іменем короля!

На його заклик сходами збігло ще з десяток солдатів, а троє, що були на площадці, кинулися знову на свого недавнього супротивника. Він викрутився і вихопив з рук старого купця товстий дубовий ціпок.

— Я з вами, мосьє! — промовив він, стаючи попліч гвардійського офіцера.

— Заберіть вашу челядь і бийтеся зі мною, як годиться дворянинові, — крикнув де Катіна.

— Дворянин?! Тільки послухати цього міщанина-гугенота, сім'я якого торгує сукном!

— Ах ти, боягуз! Я шпагою напишу на твоїй пиці, що ти брехун!

Він кинувся наперед і зробив удар, що влучив би просто в серце Дальберові, якби не впала важка шабля одного драгуна на його тоншу зброю і не перерубала леза коло самої ручки. З переможним криком ворог люто кинувся до нього, підіймаючи рапіру, але сильний удар ціпком, зроблений молодим іноземцем, примусив його випустити зброю, яка, задзвенівши, упала додолу. Один із солдатів, що стояли на сходах, вихопив пістолет і націлився в голову де Катіна. Постріл поклав би край сутичці, але в цю мить якийсь низенький дідок, що спокійно увійшов з вулиці і, очевидно, зацікавлений усією цією сценою, з усмішкою дивився на всіх, раптом ступив наперед і таким твердим і владним голосом наказав бійцям опустити зброю, що всі шпаги відразу вдарились об підлогу, ніби на муштрі.

— Ну, мосьє! Ну, мосьє! — строго промовив старичок, по черзі дивлячись на кожного. Це був дуже маленький рухливий чоловік, худий, як тріска, з випнутими зубами й величезним париком, довгі локони якого ховали обриси його зморшкуватої шиї й вузьких плечей. Одягнений він був у довгополий кафтан з оксамиту мишастого кольору, оздоблений золотом; високі шкіряні чоботи та маленький триухий капелюх з золотим кантом надавали йому трохи войовничого вигляду. Його постава і манери відзначались витонченістю: високо піднята голова, гострий погляд чорних очей, тонкі риси обличчя, самовпевненість у кожному русі — все це виявляло в ньому людину, звиклу наказувати. І справді, у Франції, так само як і за її межами, мало було людей, яким нарівні з королем не було відоме ім'я цього невеликого чоловічка, що стояв на площадці гугенотського будинку з золотою табакеркою в одній руці із мереживною хусткою в другій. Хто не знав останнього з великих французьких вельмож, найхоробрішого з французьких полководців, всіма любимого Конде, переможця при Рокруа і героя Фронди? Побачивши його худе, жовте обличчя, драгуни і їх начальник вступили в нього очі, а де Катіна підняв уламок своєї рапіри, віддаючи честь.

— Е, е! — скрикнув старий воїн, придивляючись до нього. — Ви були зі мною на Рейні... Е? Я пам'ятаю ваше обличчя, капітан. А ваші родичі були з Тюренном.

— Я був у Пікардійському полку, ваша світлість. Мое прізвище — де Катіна.

— Так, так. А хто ви, мосьє, чорт би вас узяв?

— Капітан Дальбер, ваша світлість, з лангедокських драгунів.

— Е! Я проїздив мимо в кареті і бачив, як ви висіли догори ногами. Молодий чоловік втягнув вас, очевидно, з умовою...

— Він запрягся, що піде геть з будинку, — крикнув молодий іноземець. — Але коли я підняв його, то негідник напустив на мене своїх людей, і ми всі вкупі, скотилися зі сходів.

— Присягаюсь честю, ви не мало залишили слідів, — сказав Конде, усміхаючись і дивлячись на уламки, що вкривали підлогу. — Так ви порушили дане вами слово, капітан Дальбер?

— Я не міг іти на угоди з гугенотом і ворогом короля, — понуро відрепортував драгун.

— Очевидно, ви могли йти на угоди, але не виконувати їх. А чому ж ви, мосьє, пустили його, коли перевага була на вашому боці?

— Я повірив його обіцянці.

— Мабуть, ви довірливі з природи.

— Я звик мати справу з індіями.

— Е! І ви гадаєте, що слово індієць вірніше за слово королівського драгуна?

— Годину тому я цього не думав.

— Гм!

Конде захопив великий понюх тютюну, втягнув у ніс, потім струсив мереживною хусткою порошок, які впали на його оксамитний кафтан.

— Ви дуже сильні, шановний пане, — промовив він, уважно дивлячись на широкі плечі й високі груди молодого іноземця. — Ви, гадаю, з Канади?

— Я бував там, але сам я з Нью-Йорка.

Конде похитав головою.

— Це острів? — спитав він.

— Ні, мосьє, місто.

— В якій провінції?

— В Нью-Йоркській.

— Значить, головне місто?

— Ні, головне місто — Альбані.

— А чому ви розмовляєте по-французькому?

— Моя мати — французка з походження.

— Ви давно в Парижі?

— Добу.

— Е! І вже почали вивішувати з балконів земляків своєї матері!

— Він чіплявся до однієї дівчини, мосьє. Я попросив його припинити це, тоді він вийняв шпагу і вбив би мене, якби я не схопився з ним. Тоді він гукнув на допомогу своїх людей. Щоб тримати їх на потрібній відстані, я запрягся, що спущу його вниз головою, якщо солдати ступнуть хоч крок уперед. А коли я пустив його, вони знову

кинулись на мене, і я не знаю, чим би воно скінчилось, якби ось цей мосьє не заступився за мене.

— Гм! Ви зробили прекрасно. Ви молодий, але спритний.

— Я виріс у лісі.

— Якщо там багато таких, як ви, то моєму приятелеві де Фронтенаку буде чимало клопоту, перш ніж йому вдасться заснувати ту імперію, про яку він мріє. Але що все це значить, капітан Дальбер? Чим ви можете виправдатись?

— Королівським наказом, ваша світлість.

— Е! Хіба король дав вам право ображати дівчину? Не чував, щоб його величність був занадто жорстоким до жінок, — промовив Конде з сухим, уривчастим сміхом, знову беручи пучками понюх тютюну.

— Ваша світлість, наказано вживати всіх заходів, щоб примусити цих людей увійти в лоно істинної церкви.

— Слово честі, ви страшенно схожі на апостола і борця за святу віру! — вигукнув Конде, глузливо дивлячись на грубе обличчя драгуна своїми блискучими чорними очима. — Виведіть звідси своїх людей, капітан, і щоб ноги вашої не було тут.

— Але наказ короля, ваша світлість...

— Коли я побачу короля, то скажу йому, що замість солдатів я знайшов тут розбійників. Ні слова, пане! Геть! Ганьбу вашу ви берете з собою, а честь лишиться тут.

В одну мить з насмішкуватого, манірного старого ферта він обернувся на суворого воїна з непорушним лицем і вогненним поглядом. Дальбер відступив перед його похмурим поглядом і пробурмотів команду. Солдати, тупочучи ногами й брязкаючи шаблями, один за одним почали спускатися сходами.

— Ваша світлість, — промовив старий гугенот, виступаючи наперед і розчиняючи одні з дверей, які виходили на площадку. — Ви справді стали рятівником Ізраїлю і перешкодою для зухвалих. Чи не зробите мені честь відпочити під моєю покрівлею і випити кубок вина, перше ніж іти далі?

Конде звів свої густі брови, слухаючи біблійні вислови купця, але з чемним поклоном прийняв запрошення. Увійшовши в кімнату, він здивовано й захоплено оглянув її розкішну обстанову. Дійсно, кімната з панелями темного блискучого дуба, з полірованою підлогою, величним мармуровим каміном і прекрасною ліпною стелею могла б бути окрасою всякого палацу.

— Моя карета жде внизу, і мені не можна більше баритися, — сказав Конде, — Я не часто залишаю свій замок у Шантінії для Парижа, і тільки щасливий випадок дав мені сьогодні можливість бути корисним поважним людям. Коли біля будинку бачиш як вивіску драгуна, що висить у повітрі догори ногами, то трудно проїхати мимо, не довідавшись про причину. Але боюсь, мосьє, що поки ви лишитесь гугенотом, вам не буде спокою у Франції.

— Справді, закон надто жорстокий до нас.

— І буде ще більш жорстоким, коли правда те, що я чув при дворі. Дивуюся, чому ви не покинете Франції?

— Мої справи і мій обов'язок затримують мене тут.

— Ну, звичайно, кожен знає, що для нього краще. А чи не доцільніше схилитися перед грозою.

Гугенот зробив рух жаху.

— Ну, ну, я ж не хотів запропонувати нічого образливого. А де ж прекрасна мадмуазель, причина всієї цієї пригоди?

— Де Адель, П'єр? — спитав купець у старого слуги, який вніс на срібному підносі плескату пляшку й кольорові венеціанські келихи.

— Я замкнув її в своїй кімнаті, хазяїне.

— А де ж вона тепер?

— Я тут, батьку.

Молода дівчина вбігла в кімнату і кинулась на шию до батька.

— О, я сподіваюсь, що ці лихі люди не образили вас, любий тату!

— Ні, ні, люба дитино, ми всі цілі завдяки його світлості принцеві Конде.

Адель звела очі і відразу опустила їх перед пильним поглядом старого воїна.

— Хай віддячить вам бог, ваша світлість! — пробурмотіла вона. Її прекрасне обличчя зашарілось від збентеження. Ніжний, гарний овал, великі сірі очі, хвиля блискучого волосся, що своїм темним кольором відтінювало маленькі, схожі на черепашки вушка, й алебастрова білість шиї — все це викликало захоплення в Конде, який за шістдесят років перебачив усіх красунь при дворах трьох королів. Він з захватом дивився на маленьку гугенотку.

— Е! Справді, мадмуазель, ви примушуєте мене бажати скинути з плечей так років із сорок!

Він уклонився й зітхнув, як це було в моді в часи Бекінгема, який прибув, щоб скорити серце Анни Австрійської, та династії кардиналів, що досягла тоді найвищого розквіту.

— Франції було б важко втратити ці сорок років, ваша світлість.

— Е, е! До всього ще й гострий язичок? Так, ваша дочка, мосьє, визначилась би своїм розумом і при дворі.

— Боронь боже, ваша світлість! Вона така невинна й скромна...

— Ну, це поганий комплімент для двору. Напевне, мадмуазель, вам хотілося б виїздити у великий світ, слухати приємну музику, бачити все прекрасне і носити коштовності, а не дивитись вічно на вулицю Сен-Мартіна й сидіти в цьому великому похмурому будинку, аж поки не зів'януть троянди на щічках ваших?

— Де тато, там і мені добре, — відповіла молода дівчина, кладучи обидві руки на руку батькові. — Я не бажаю нічого більшого від того, що маю.

— А я думаю, що тобі найкраще піти до себе в кімнату, — строго зауважив старий купець: він знав погану репутацію, яка встановилася за принцем щодо жінок, незважаючи на такий поважний вік його. Конде наблизився до молодої дівчини і навіть поклав свою жовту руку на її руку. Адель швидко відскочила назад. Маленькі чорні очі принца спалахнули недобрим вогником.

— Ну, ну! — промовив він, коли Адель, виконуючи батьків наказ, поспішно рушила до дверей. — Вам рішуче нема чого боятися за свою голубку. Принаймні цей яструб не може заподіяти ніякої шкоди, хоч би яка приваблива була здобич. Але я справді бачу, що вона така ж гарна душею, як і зовнішністю, а більшого не можна сказати навіть про ангела. Карета жде мене, месє. До побачення!

Він нахилив голову у величезному парикі і задріботів до виходу своєю вишуканою, хизуватою ходою.

З вікна де Катіна побачив, що він сів у той роззолочений екіпаж, який затримав їх, коли вони швидко поверталися з Версаля.

— По честі, — промовив він, звертаючись до молодого американця, — звичайно, ми багато чим мусимо дякувати принцеві, але ще більше вам, месє. Ви ризикували життям заради моєї кузини, і, якби не ваш ціпок, Дальбер проштрикнув би мене наскрізь, скористувавшись своїм успіхом. Вашу руку, месє! Таких речей не забувають.

— Еге, йому слід подякувати, Аморі! — приєднав і свій голос старий гугенот, що саме повернувся, провівши до карети славетного гостя. — Його підняв господь як заступника пригноблених і помічника тим, хто пробуває в скруті. Хай буде над тобою благословення старця, Амос Грін! Рідний син не зробив би для мене більше, ніж зробив ти — чужий.

Молодий гість здавався більше збентеженим від таких виявів вдячності, ніж від усіх попередніх подій. Кров кинулась в його загоріле, тонко окреслене обличчя, гладеньке, як у дитини, але з твердо обведеними губами й проникливим поглядом блакитних очей, що виявляли неабияку силу волі.

— У мене за морем є мати й дві сестри, — соромливо промовив він.

— І заради їх ви поважаєте жінок?

— Ми всі там поважаємо їх. Може, тому, що жінок там дуже мало. Тут, у Старому світі, ви не знаєте, як обходитись без них. Мені весь час доводилось блукати понад озерами за хутом, місяцями жити серед дикунів у вігвамах червоношкірих, бачити їх брудне життя, слухати їх погані речі, коли вони навкарачки, по-жаб'ячому, сидять навколо своїх вогнищ. Потім, коли я повертався в Альбані до рідних і слухав, як сестри грають на клавікордах і співають, а мати розповідає про Францію колишніх часів, про своє дитинство та про все, вистраждане за правду, тоді я цілком усвідомив, що значить добра жінка і як вона, мов сонце, викликає назовні все краще й благородне в нашій душі.

— Справді, дами повинні бути дуже вдячні вам, месє, ви такий же красномовний, як і хоробрий, — промовила Адель Катіна, стоячи на порозі відчинених дверей і слухаючи його останні слова.

Він на хвилину забувся і висловлювався рішуче й не соромлячись. Побачивши молоду дівчину, він знову почервонів і опустил очі.

— Більшу частину свого життя я прожив у лісах, — говорив він далі, — а там доводиться так мало розмовляти, що можна й зовсім розучитись. Тим-то й виникло бажання у батька дати мені змогу пожити якийсь час у Франції. Він хоче, щоб я

навчився дечому й іншому, крім полювання та торгівлі.

— А скільки часу ви збираєтесь пробути в Парижі? — спитав гвардієць.

— Доки по мене приїде Ефраїм Саведж.

— А це хто?

— Капітан "Золотого жезла".

— Це ваш корабель?

— Так, мого батька. Судно було в Брістолі, тепер у Руані, а потім знову попливе у Брістоль. Коли воно повернеться звідти, Ефраїм приїде по мене в Париж і забере мене.

— А як вам подобається Париж?

Молодий чоловік усміхнувся.

— Мені казали ще раніше, що це дуже жваве місто, і, судячи з того малого, що мені довелось побачити сьогодні вранці, я цілком упевнився в справедливості тієї думки, що це найжвавіше місто, яке доводилось мені коли-небудь бачити.

— І справді, — погодився де Катіна, — ви надзвичайно жваво спустились сходами вчотирьох; попереду вас, наче кур'єр, летів голландський годинник, а позаду ціла купа уламків. Але ж міста ви ще не бачили?

— Тільки вчора, проїздом, відшукуючи цей будинок. Надзвичайне місто, але мені тут не вистачає повітря. От Нью-Йорк — теж велике місто, але яка різниця! Кажуть, там аж три тисячі жителів, і ніби вони можуть виставити чотириста бійців, тільки цьому важко повірити. Але там з кожного місця можна бачити творіння боже — дерева, зелену траву, блиск сонця у затоці й на річках. А тут тільки камінь та дерево, дерево та камінь. Ну, справді, ви повинні бути дуже міцно збудовані, коли можете почувати себе здоровими в такому місці.

— А нам здається, що міцні маєте бути ви, які живете по лісах та понад річками, — заперечила молода дівчина. — Дивно, як ви можете знаходити дорогу в такій пустині?

— Ну от! А я дивуюсь, як ви не боїтеся заблудитися серед тисяч будинків. Я сподіваюсь, сьогодні буде ясна ніч.

— Нащо це вам?

— Тоді можна побачити зірки.

— Ви ж не знайдете в них ніякої зміни.

— Тільки це й потрібно. Коли я побачу зірки, то буду знати, в якому напрямку треба йти, щоб потрапити в цей будинок. Удень я можу взяти ніж і робити мимохідь, зарубки на деревах, а то важко буде знайти свій слід сюди; тут проходить стільки людей.

Де Катіна розсміявся.

— Ну, знаєте, Париж здаватиметься вам іще жвавішим, коли ви позначатимете свій шлях зарубками на дверях, мов на деревах у лісі. Але, може, попервах вам краще мати провожатого. Якщо у вас, дядю, знайдеться в конюшні пара вільних коней, то я зможу взяти нашого друга у Версаль, де я змушений чергувати кілька днів. Там він може лишитися зі мною, якщо не погидує солдатським приміщенням, і побачить більше цікавого, ніж на вулиці Сен-Мартіна. Що ви на це скажете, мосьє Грін?

— Буду дуже радий поїхати з вами, коли тут не загрожує більше ніяка небезпека.

— О, за це не бійтесь, — сказав гугенот. — Розпорядження принца Конде буде щитом і захистом на багато днів. Я звелю П'єрові осідлати вам коней.

— А я скористуюсь недовгим часом, який лишився в мене, — промовив гвардієць, підходячи до вікна, де ждала його Адель.

Розділ VII

НОВИЙ І СТАРИЙ СВІТ

Молодий американець незабаром був готовий вирушити в дорогу, але де Катіна гаявся до останньої хвилини. Нарешті, одійшовши від коханої дівчини, він поправив свій галстук, струсив порошок з блискучого мундира і оглянув критичним поглядом темний одяг супутника.

— Де ви купували це вбрання? — спитав він.

— У Нью-Йорку, перед від'їздом.

— Гм! Сукно непогане, темний колір у моді, але крій незвичайний для наших очей.

— Я тільки знаю, що мені було б далеко зручніше в моїй мисливській куртці й штиблєтах.

— А капелюх... У нас тут не носять таких плоских крисів. Подивимось, чи не можна змінити фасон.

Він узяв капелюх і, загнувши один край, пришпилив його до верху золотою шпилькою, вийнятою з власної манішки.

— Ну, тепер він має цілком військовий вигляд і здався б кожному одним з королівських мушкетерів, — сміючись, промовив він. — Штани з чорного сукна й шовку нічогенькі, але чому у вас немає шпаги?

— Я беру з собою рушницю, коли виїжджаю з дому.

— Mon diєn, та вас же схоплять, як бандита.

— У мене є ніж.

— Іще гірше. Мабуть, доведеться обійтися без шпаги і, очевидно, без рушниці. Дозвольте мені перев'язати вам галстук. От так! Ну, — а тепер, коли маєте охоту проскакати десять миль, то я до ваших послуг.

І справді, молоді люди, що проїздили верхи вузькими й людними вулицями Парижа, являли собою дивний контраст. Де Катіна, старший на п'ять років, з тонкими й дрібними рисами обличчя, гостро закрученими вусами, невеликою, але стрункою й зграбною постаттю в блискучій одежі, здавався втіленням нації, до якої належав.

Його супутник, високий на зріст і міцної будови, повертаючи своє сміливе і разом задумливе обличчя то в один, то в другий бік, жваво розглядав навколишнє чудне, нове життя, втілював тип, який був, правда, ще не закінчений, але мав усі дані стати вищим із двох. Коротко обстрижене жовте волосся, блакитні очі і дебеле тіло свідчили, що в жилах його текло більше батькової крові, ніж матеріної. Навіть темна одежа з поясом, без шпаги, якщо й не милувала очей, то говорила про належність її власника до тієї дивної породи людей, найупертіші бої й блискучі перемоги яких підкоряли собі природу як на морях, так і на Неосяжних просторах суші.

— Що це за великий будинок? — спитав він, коли обидва вони виїхали на площу.

— Це — Дувр, один із королівських палаців.

— І король там?

— Ні, король живе у Версалі.

— Як? Подумати тільки, в однієї людини два таких будинки!

— Два? Значно більше — і в Сен-Жермені, і в Марлі, і в Фонтенебло, і в Колонї.

— А нащо йому стільки? Адже чоловік може жити в один час тільки в одному домі.

— Так, але він може поїхати в той чи другий, як йому схочеться.

— Це чарівний будинок. У Монреалі я бачив семінарію св. Сульпіція і гадав, що кращого за той будинок нічого й не може бути на світі. Але що він проти цього!

— Як, ви бували в Монреалі? Значить, ви бачили фортецю?

— Авжеж і госпіталь, і ряд дерев'яних будинків, і великий млин, обведений муром на сході. Та ви хіба знаєте Монреаль?

— Я служив там у полку, побував і в Квебеку. Так, друже мій, в Парижі і крім вас знайдуться люди, які жили в лісах. Даю вам слово, що півроку я носив мокасини, шкіряну куртку й хутряну шапку з орлиним пером, і нічого не маю проти того, щоб надіти їх знову.

Очі Амоса Гріна засвітилися захватом, коли він довідався, що між ним і його супутником виявилось стільки спільного. Він почав засипати де Катіна питаннями, аж поки нові друзі не переїхали через річку й не дістались до південно-західної брами міста. Вздовж яру й муру виднілись довгі ряди солдатів, зайнятих муштрою.

— Хто ці люди? — спитав Грін, з цікавістю дивлячись на них.

— Це солдати короля.

— А чого їх так багато? Хіба ждуть ворога?

— Ні, у нас з усіма мир.

— Так нащо ж зібрали їх?

— Щоб бути готовими до війни.

Молодий чоловік здивовано похитав головою.

— Та вони ж могли б приготуватись і дома. В нашій країні у кожного в кутку, коло каміна, стоїть наготові мушкет, і тому не витрачається марно часу тоді, коли мир.

— Наш король дуже могутній і має чимало ворогів.

— А хто ж нажив їх?

— Ну, звичайно, він же — монарх.

— То чи не краще б вам було обійтися без нього? Гвардієць розпачливо знизав плечима.

— Так ми з вами якраз потрапимо в Бастілію або у Венсенську тюрму, — застеріг він. — Знайте, що король нажив тих ворогів, дбаючи про користь своєї держави. Всього п'ять років тому він підписав мир у Нїмведені, за яким відняв шістнадцять фортець у іспанських Нідерландів. Потім він наклав руку на Страсбург і Люксембург і покарав генуезців, отже знайшлося б багато охочих напасти на Францію, коли б вона хоч трішечки слабша стала.

— А нащо він усе це зробив?

— Ради своєї величі і слави Франції.

Іноземець якийсь час обмірковував ці слова, доки вони їхали між високими, тонкими тополями, що кидали тінь на залиту сонцем дорогу.

— Жив колись у Шенектеді один великий чоловік, — нарешті промовив він. — Люди там прості й довірливо ставляться один до одного. Але після того, як між ними з'явився цей суб'єкт, у них раптом зникли деякі речі: в одного боброва шкура, у другого мішок женьшеню, у третього шкіряний пояс. Нарешті в старого Пета Хендрікса зник трирічний бурий жеребець. Тоді почали скрізь розшукувати пропажу і знайшли усе в хліві нового переселенця. От ми — я та ще кілька інших — узяли та й повісили його на дереві, не думаючи про те, що він велика людина.

Де Катіна кинув на свого супутника гнівний погляд.

— Ваша притча не дуже чемна, мій друже! — промовив він. — Якщо хочете спокійно їхати зі мною, то придержте трохи свого язика.

— Я не хотів образити вас, та, може, я й помиляюсь, — відповів американець, — але я кажу те, що здається мені справедливим. А це право вільної людини.

Обличчя де Катіна проясніло, коли він побачив серйозний погляд звернених на нього блакитних очей.

— Боже мій, — промовив він. — На що перетворився б двір, якби кожний говорив усе, що він думає!.. Але, господи, помилуй, що таке трапилось?

Його супутник зіскочив з коня і, нахилившись над землею, пильно розглядав порох, що вкривав дорогу. Потім швидкою нечутною ходою він зигзагами пройшов по дорозі, перебіг по зарослому травою насипу і зупинився біля діри в огорожі. Ніздрі його роздувались, очі горіли, обличчя палало від хвилювання.

— Хлопець збожеволів, — пробурмотів де Катіна, підхоплюючи поводи кинутого коня. — Вигляд Парижа вплинув на його розум. Що з вами, чорт візьми, на що ви так витріщили очі?

— Тут пройшов олень, — прошепотів Грін, показуючи на траву. — Його слід іде звідси в ліс. Це, мабуть, трапилось недавно, і сліди ясні, очевидно, він ішов не поспішаючи. Коли б була з нами рушниця, ми могли б вислідити оленя і привезти старому доброї дичини.

— Бога ради, сідайте ви на коня! — в розпачі крикнув де Катіна. — Боюсь, що не минути нам лиха, перш ніж я привезу вас назад, на вулицю Сен-Мартіна.

— В чому ж я знову завинив? — спитав Амос Грін.

— Аякже! Адже це заповідні королівські ліси, а ви так спокійно збираєтесь убивати його оленів, наче їдете на берегах Мічігана!

— Заповідні ліси! Так ці олені ручні.

Вираз огиди з'явився на обличчі американця, і, пришпоривши коня, він помчав так швидко, що де Катіна після марних спроб наздогнати його гукнув, нарешті, щоб той зупинився.

— У нас немає звичаю так несамовито їздити по дорозі, — задихаючись, промовив він.

— Чудна ваша країна! — недоумкувато відповів іноземець. — Може, мені буде легше запам'ятати, що дозволено. Сьогодні ранком я взяв рушницю, щоб вистрілити в голуба, який пролітав над покрівлями, а старий П'єр схопив мене за руку з таким виразом на обличчі, ніби я цілювся у священика. Старому ж, наприклад, не дозволяють навіть читати молитов.

Де Катіна розсміявся.

— Ви незабаром ознайомитеся з нашими звичаями, — сказав він. — Тут країна заселена, і коли б кожен став скакати й стріляти, як йому схочеться, то багато накоїв би лиха. Але поговорімо краще про вашу землю. Ви казали, що довго жили в лісах.

— Мені було тільки десять років, коли я вперше поїхав з дядею в Со-ла-Марі, де зливаються три великих озера. Ми торгували там із західними племенами.

— Не знаю, що б сказали на це Лассаль і де Фронтенак. Адже право торгівлі в цих місцях належить Франції.

— Нас узяли в полон, і от тоді мені довелося побачити Монреаль, а потім Квебек. Кінець кінцем нас відіслали назад, бо не знали, що з нами робити.

— Добра подорож для початку!

— І з того часу я все торгував — спершу коло Кеннебека з абенакійцями, у великих Менських лісах, та з мікмаками-рибоїдами за Пенобекотолі. Пізніше з ірокезами до країни сенеків на заході. В Альбані й Шенектеді у нас були склади хутра, вантажі яких батько відправляв з Нью-Йорка.

— Йому важко буде без вас!

— Дуже. Але він багатий, то й подумав, що мені час навчитися того, чого не дізнаєшся в лісах. І от він послав мене на "Золотому жезлі" під доглядом Ефраїма Саведжа.

— Він теж із Нью-Йорка?

— Ні, він перша людина, що народилась у Бостоні.

— Я ніяк не можу запам'ятати назв усіх цих сіл.

— А може, настане час, коли їх імена будуть відомі не менше за Париж.

Де Катіна засміявся від усього серця.

— Ліси могли обдарувати вас багато чим, та тільки не даром пророцтва, мій друже! — сміявся він. — Моє серце часто, як і ваше, прагне за океан, і нічого б я не бажав більше, як знову побачити палісади Пуан-Леві, хоч би за ними лютували цілих п'ять індієських племен. А тепер, коли ви придивитесь між деревами, то побачите новий королівський палац.

Молоді люди стримали коней і глянули на величезний, сліпучо-білий будинок, на гарні сади з фонтанами і статуями, огорожами та доріжками, що губились у навколишніх густих лісах. Де Катіна було цікаво спостерігати, як здивування й захват по черзі змінювались на обличчі його супутника.

— Ну, що ви скажете? — нарешті спитав він.

— Я гадаю, що найкраще створіння бога — в Америці, а людини — в Європі.

— Так, і в усій Європі немає другого подібного палацу, як немає й такого короля, як

той, що живе в ньому.

— Як ви гадаєте, чи можу я побачити його?

— Кого, короля? Ні, ні, боюсь, що ви не годитесь для двору.

— Чому? Я віддав би йому всю пошану.

— Наприклад? Ну, як би ви з ним привітались?

— Я шанобливо потис би йому руку і спитав про здоров'я його та його родини.

— Припускаю, що таке привітання сподобалося б йому більше за всі схиляння навколішки й церемонні поклони, але разом з тим гадаю, мій любий сину лісів, що краще не водити вас по таких стежках, де ви могли б заблукати так само, як заблукали б тутешні придворні, коли б завести їх в ущелину Сегвенеї. Але що це таке? Неначе придворна карета?

Крізь білу хмару куряви можна було розглядіти роззолочену карету і червоний кафтан кучера. Вершники звернули коней вбік, і екіпаж, запряжений сірими, в яблуках кіньми, прогуркотів мимо. Молоді люди мигцем побачили прекрасне, але горде обличчя жінки. Через мить почувся голосний окрик, кучер зупинив коней, і з вікна майнула біла ручка.

— Це пані де Монтеспань, найгордовитіша жінка у Франції, — шепнув де Катіна. — Вона бажає говорити з нами. Повторюйте те саме, що робитиму я.

Він пришпорив коня, під'їхав до карети і, знявши капелюх, низько вклонився. Його супутник зробив те саме, хоч досить незграбно.

— А, капітан! — сказала дама. Вираз її обличчя був не дуже приємний. — Ми знову зустрілися з вами.

— Доля завжди сприяє мені, мадам.

— Тільки не сьогодні вранці.

— Цілком справедливо. Мені довелося виконати дуже неприємний обов'язок.

— І ви виконали його дуже образливо.

— Але ж як я міг зробити інакше, мадам?

Дама глузливо усміхнулась, і гіркий вираз майнув на її прекрасному обличчі."

— Ви подумали, що я не маю більше ніякого значення для короля. Ви подумали, що мій час минув. Звичайно, ви сподівалися запобігти ласки в новій, першим образивши колишню.

— Але, мадам...

— Звільніть від заперечень. Я роблю висновки з учинків, а не з слів. Невже ви думали, що мої чари зникли, що краса моя зів'яла?

— Ні, мадам, я був би сліпий, коли б міг подумати щось подібне.

— Сліпий, як сова опівдні, — виразно сказав Амос Грін.

Мадам де Монтеспань, звівши брови, глянула на свого чудного поклонника.

— Ваш друг, принаймні, каже те, що справді відчуває, — промовила вона. — Сьогодні о четвертій годині ми побачимо, чи поділяють інші його думку, і коли вони поділяють, то горе тим, хто помилився й прийняв хвилину тінь за темну хмару.

Вона кинула на молодого гвардійця злий погляд, і карета рушила далі.

— Їдьмо! — різко крикнув де Катіна своєму супутникові, який, роззявивши рота, дивився вслід кареті. — Що, ви ніколи не бачили жінок чи що?

— Такої, як ця, — ніколи.

— Можна заприсягтися, що другої з таким злим язиком, справді, не зустрінеш.

— І з таким вродливим обличчям. А втім, і на вулиці Сен-Мартіна є гарне личко.

— Одначе у вас не поганий смак, незважаючи на те, що ви вирости в лісах.

— Так. Я дуже часто бував позбавлений жіночого товариства, і тому, коли стою перед якоюсь жінкою, вона здається мені ніжною, милою, святою істотою.

— Ну, при дворі ви можете знайти і ніжних, і милих дам, друже мій, але святих вам доведеться шукати довго. Ця жінка здатна на все, аби тільки згубити мене, і то лише тому, що я виконав свій обов'язок. При дворі треба завжди лавірувати серед порогів, щоб не розбитися об них. А пороги тут — це жінки. Ну, от тепер на сцену з'явилась друга, щоб притягти мене на свій бік, і, мабуть, тут буде певніше.

Вони проїхали через ворота палацу, і перед ними відкрилась алея, вся зайнята екіпажами і вершниками. По піщаних доріжках гуляла сила-силенна розкішно вбраних дам. Вони походжали між квіткових клумб або любувались фонтанами, що позолоченими сонцем цівками високо били вгору. Одна з дам, яка весь час дивилася у напрямку воріт, швидко пішла назустріч де Катіна. Це була мадмуазель Нанон, субретка мадам де Ментенон.

— Яка я рада, що бачу вас, капітан! — скрикнула вона. — Я так ждала вас. Мадам хотіла б бачити вас. Король прийде до неї о третій годині, а доти лишається тільки двадцять хвилин. Я чула, що ви поїхали в Париж, і тому дожидала вас тут. Мадам хоче про щось спитати у вас.

— Я зараз прийду. А, де Бріссак, от щаслива зустріч!

Повз них проходив високий, огрядний офіцер у такій самій формі, яку носив де Катіна. Він обернувся і, усміхаючись, підійшов до товариша.

— А, Аморі, ви, мабуть, далеко їздили, судячи з вашого закуреного мундира.

— Ми тільки-но з Парижа. Але мене кличуть у справі. Це мій друг, пан Амос Грін. Лишаю його на ваше піклування. Він приїхав з Америки. Покажіть йому, будь ласка, все, що можете. Він зупинився в мене. Догляньте й коня, де Бріссак. Віддайте його конюхові.

Де Катіна кинув поводи товаришеві, зіскочив з коня і, потиснувши руку Амосові Гріну, квапливо пішов за молодого дівчиною.

Розділ VIII

СХОДЯЧА ЗІРКА

Кімнати, де жила жінка, яка зайняла таке визначне становище при французькому дворі, були такі ж скромні, як і її доля в той час, коли вперше увійшла сюди. З рідким тактом і стриманістю, вона не змінила умов свого життя, незважаючи на все більший добробут, бо уникала викликати заздрість або ревності усякими проявами багатства й влади. В бічному флігелі палацу, далеко від центральних залів, куди треба було проходити довгими коридорами та сходами, містилися ті дві чи три кімнатки, на які

були спрямовані погляди спершу двору, потім Франції і, нарешті, всього світу. Тут оселилась небагата вдова поета Скаррона, коли мадам де Монтеспань запросила її гувернанткою до королівських дітей, і в них жила вона й тепер, після того як з ласки короля до її дівочого імені д'Обіньї разом з пенсією та маєтком долучився титул маркізи де Ментенон. Тут король бував щодня по кілька годин, маючи в розмові з розумною й добродешною жінкою таку втіху й очарування, яких ніколи не могли дати йому найблискупіші розумні люди його двору. Більш пронозувати з придворних уже почали помічати, що сюди перенесено центр, який раніше був у чудових салонах де Монтеспань, і що звідси йдуть віяння, старанно підхоплювані тими, хто бажав зберегти за собою прихильність короля. Робили це при дворі досить просто. Коли король бував благочестивим, усі хапались за молитовники й чотки. Коли він захоплювався легковажними розвагами, хто міг зрівнятися з безтурботністю його завзятих наслідувачів? Та лихो тим, хто бував легковажним у дні молитов або ходив з пісним обличчям, коли король сміявся! А тому допитливі погляди придворних були завжди звернені на нього і на кожного, хто мав на короля вплив. Досвідчений придворний з першого натяку на можливість змін міг одразу змінити своє поводження так, щоб здавалося, що він іде попереду інших, не плентаючись за ними.

Молодому гвардійському офіцерові досі майже не доводилось розмовляти з мадам де Ментенон, бо вона вела самотнє життя і відкрито бувала тільки на церковних службах. Тим-то він був настроєний зараз нервово і одночасно відчував цікавість, ідучи слідом за молодою дівчиною по пишних коридорах, причепурених з усією розкішшю, на яку здатні були мистецтво й багатство. Нанон зупинилась перед одними дверима і обернулась до свого супутника.

— Мадам бажав поговорити з вами про те, що трапилось сьогодні вранці, — промовила вона. — Раджу вам ні слова не казати їй про вашу віру; адже це єдина тема, яка може зробити жорстким її серце. — Вона підняла палець на знак застереження, постукала в двері і відчинила їх.

— Я привела капітана де Катіна, мадам, — промовила вона.

— Нехай увійде.

Голос був твердий, але ніжний і музикальний. Де Катіна, скоряючись наказові, увійшов у невелику кімнату, не набагато краще припоряджену, ніж та, що належала йому. Але незважаючи на простоту, все тут відзначалось бездоганною чистотою, виявляючи гарний смак жінки, що жила в цій кімнаті. Меблі, обтягнуті витисненою шкірою, килим, картини на сюжети з священного писання, надзвичайно художньо виконані, прості, але гарні завіси — все це загалом справляло враження якоїсь церковності, напівжіночості, чогось містично-заспокійливого. М'яке світло, висока біла статуя пресвятої діви в ніші під балдахіном, з палаючою перед нею червонуватою лампадкою, від якої по кімнаті йшли пахощі, дерев'яний аналойчик і з золотим краєм молитовник надавали кімнаті вигляду швидше молільні, ніж будуара чарівної жінки.

Обабіч каміна стояло по невеликому кріслу, обтягнутому зеленою матерією, одне для мадам, друге — для короля. На маленькому триногому стільчику між ними

містилася робоча корзинка з вишиванням по канві. Коли молодий офіцер увійшов у кімнату, господиня сиділа в кріслі, подалі від дверей, спиною до світла. Вона любила так сидіти, хоч небагато з жінок її віку не злякалися б проміння сонця; але де Ментенон, живучи здоровим і діяльним життям, зберегла і чистоту шкіри, і ніжність обличчя, яким могла б позаздрити кожна молода придворна красуня. Вона мала граціозну, царствену постать; жести й пози мадам були повні природної гідності, а голос, як уже помітив де Катіна раніше, звучав дуже ніжно й мелодійно. Обличчя її було швидше гарне, ніж привабливе, нагадуючи статую, з широким білим лобом, твердим, гарно окресленим ротом і великими ясними сірими очима, звичайно серйозними й спокійними, але здатними відбивати найменший порух душі — від веселого блиску насмішки до вибуху гніву. Та високий настрій був переважним виразом цього обличчя, а тому де Ментенон являла цілковитий контраст із своєю суперницею, на прекрасному обличчі якої відбивалось кожне хвилинне почуття. Щоправда, де Монтеспань переважала її дотепністю й ущипливістю язика, але здоровий розум і глибша натура де Ментенон повинні були кінець кінцем перемогти. Де Катіна не мав часу помічати всі подробиці. Він тільки відчував присутність дуже вродливої жінки і її великі задумливі очі, звернені на нього, що ніби читали його думки так, як ще ніхто досі їх не читав.

— Мені здається, я вже бачила вас, мосьє.

— Так, мадам, я мав щастя разів зо два супроводити вас, хоч і не мав честі розмовляти з вами.

— Я так тихо й відлюдно живу, що, очевидно, не знаю багатьох із кращих і достойніших людей двору. Прокляттям таких умов є те, що все погане впадає в око і неможливо не звернути на нього уваги, а все гарне ховається через властиву йому скромність так, що часом перестаєш навіть вірити в його існування. Ви військовий, мосьє?

— Так, мадам. Я служив у Нідерландах, на Рейні і в Канаді.

— В Канаді? Що може бути кращого для жінки, як бути членом чудового братства, заснованого в Монреалі св. Марією Причасницею та праведною Жанною Ле-Бер! Ще цими днями мені розповідав про них отець Годе. Як радісно належати до корпорації і від святого діла навернення язичників до істинної віри переходити до ще більш дорогоцінного обов'язку доглядати хворих воїнів господа, які потерпіли в бою з сатаною!

Де Катіна добре знав жахливе життя цих сестер, яким повсякчас загрожували злидні, голод і скальпування, — а тому дивно було йому чути, що дама, коло ніг якої лежали всі блага світу, з заздрістю говорить про їх долю.

— Вони дуже гарні жінки, — коротко промовив він, пригадуючи попередження мадмуазель Нанон і боячись зачепити небезпечну тему розмови.

— Вам, мабуть, пощастило бачити і блаженного єпископа Лаваля?

— Так, мадам, я бачив єпископа Лаваля.

— Сподіваюсь, що сульпіціанці не гірші за езуїтів?

— Я чув, що єзуїти сильніші в Квебеку, а ті в Монреалі.

— А хто ваш сповідник, мосьє?

Де Катіна відчув, що для нього настала важка хвилина.

— У мене немає сповідника, мадам.

— Ах, я знаю, що часто обходяться без постійного сповідника, а проте я особисто не знаю, як би я йшла по моєму важкому шляху без свого проводиря. Але в кого ж ви сповідаєтесь?

— Ні в кого. Я належу до реформатської церкви, мадам.

Де Ментенон зробила рух жаху, і раптом жорсткий вираз з'явився в її очах і коло рота.

— Як! Навіть при дворі і коло самого короля! — скрикнула вона.

Де Катіна був досить байдужий до всього, що стосувалося релігії, і дотримувався своєї віри більше через родинні традиції, ніж з переконання, але самолюбство його було ображене тим, що на нього дивилися так, ніби він признався в чомусь огидному й нечистому.

— Мадам, — суворо промовив він, — як вам відомо, люди, що визнавали мою віру, не тільки оточували французький трон, а навіть сиділи на ньому.

— Бог у своїй премудрості допустив це, і кому краще це знати, як не мені, дід якої, Теодор д'Обіньї, так багато допомагав тому, щоб корона була покладена на голову великого Генріха. Але очі Генріха розкрилися ще до кінця його життя, і я благаю — о, благаю від усього серця, — щоб відкрилися й ваші.

Вона встала і, впавши навколішки перед аналоєм, кілька хвилин простояла, затуливши обличчя руками. А об'єкт її молитви тим часом стояв збентежений серед кімнати, не знаючи, за що вважати таку увагу — за образу чи за ласку. Стукіт у двері повернув господиню до дійсності, і в кімнату увійшла її віддана субретка.

— Король буде тут через п'ять хвилин, мадам, — промовила вона.

— Дуже добре. Станьте за дверима і повідомте мене, коли він підходитиме. Ви передали сьогодні вранці королеві мою записку, мосьє? — спитала вона, коли вони знову лишилися на самоті.

— Так, мадам.

— І, як я чула, мадам де Монтеспань не була допущена на "grand lever"?

— Так, мадам.

— Але вона дожидала короля в коридорі?

— Так, мадам.

— І вирвала у нього обіцянку побачитися з нею сьогодні?

— Так, мадам.

— Мені не хотілося б, щоб ви сказали мені те, що може здатись вам порушенням обов'язку. Але я борюсь проти страшного ворога і за велику ставку. Ви розумієте мене?

Де Катіна вклонився.

— Що ж я хочу сказати?

— Я гадаю, що ви хочете сказати, що боретесь із згаданою дамою за королівську

милість.

— Закликаю небо в свідки, що я не думаю про себе особисто. Я борюся з дияволом за душу короля.

— Це те саме, мадам.

Вона усміхнулась.

— Якби тіло короля було в небезпеці, я покликала б на допомогу його вірних охоронців, але тут ідеться про щось далеко важливіше. Отже, скажіть мені, о котрій годині король має бути у маркізи?

— О четвертій, мадам.

— Дякую вам. Ви зробили мені послугу, якої я ніколи не забуду.

— Король іде, мадам, — сказала Нанон, просуваючи в двері голову.

— Значить, вам треба йти, капітан. Пройдіть через другу кімнату в коридор. І візьміть ось це. Тут виклад католицької віри, твір Боссюета. Він пом'якшив серця інших, може, пом'якшить і ваше. Тепер прощайте.

Де Катіна вийшов у другі двері. На порозі він оглянувся. Де Ментенон стояла спиною до нього, піднявши руку до каміна. В ту мить, коли він глянув на неї, вона повернулась, і він міг розглядіти, що вона робила. Де Ментенон пересувала назад стрілку годинника.

Розділ IX

КОРОЛЬ РОЗВАЖАЄТЬСЯ

Тільки-но капітан де Катіна вийшов в одні двері, як мадмуазель Нанон відчинила другі, і король увійшов у кімнату. Мадам де Ментенон, приємно усміхаючись, низько присіла перед ним. Але на обличчі гостя не з'явилась усмішка на відповідь їй. Він кинувся у вільне крісло, надув Туби і насупив брови.

— Однак це дуже поганий комплімент мені, — вигукнула вона з веселістю, яку вміла виявляти щоразу, коли треба було розвіяти похмурий настрій короля. — Моя темна кімната вже кинула на вас тінь.

— Ні, не вона. Отець Лашез і єпископ із Мо весь час ганялися за мною, наче собаки за оленем, і товкли про мої обов'язки, моє становище, мої гріхи, причому наприкінці цих умовлянь неминуче з'являвся на сцену страшний суд і пекельний вогонь.

— Чого ж вони хочуть від вашої величності?

— Щоб я зламав присягу, дану мною, коли я сходив на престол, і ще раніше моїм дідом. Вони хочуть, щоб я скасував Нантський едикт і вигнав гугенотів з Франції.

— О, вашій величності не слід тривожити себе такими речами.

— Ви не хотіли б, мадам, щоб я це зробив?

— Ні в якому. разі, якщо це може засмутити вашу величність.

— Може, у вас лишилась деяка прихильність до релігії вашої юності?

— Ні, ваша величність, я ненавиджу єресь.

— А проте не хочете вигнання єретиків?

— Пригадайте, ваша величність, що всемогутній може, коли буде на те його воля, схилити серця їх до блага, як він схилив моє. Чи не краще вам залишити їх у руках

божих?

— Слово честі, це прекрасно сказано, — зауважив Людовік, і обличчя його проясніло. — Побачимо, що на це може відповісти отець Лашез. Важко слухати загрози вічними муками тільки за те, що не бажаєш згубити своє королівство. Вічні муки! Я бачив обличчя чоловіка, який пробув у Бастилії лише п'ятнадцять років. Воно вже було схоже на страшний літопис; кожна година історії злочинця ще за життя була відзначена рубцем або зморшкою. А вічність?

Він здригнувся від самої цієї думки, і вираз жаху майнув у його очах. Вищі мотиви мало впливали на душу короля, як це давно помітили близькі до нього, але жах майбутнього життя страшив Людовіка.

— Нащо думати про такі речі, ваша величність? — спитала мадам де Ментенон своїм звучним заспокійливим голосом. Чого боятися вам, істинному синові церкви?

— Так ви думаєте, що я спасусь?

— Звичайно, ваша величність.

— Але ж я грішив, і багато грішив. Ви самі не раз казали мені це.

— Це вже все минуло, ваша величність. Хто не був грішний? Ви відвернулися від спокуси і безперечно заслужили прощення.

— Мені хотілося б, щоб королева була ще жива. Вона побачила б, що я став кращий.

— Я сама бажала б цього, ваша величність.

— І вона знала б, що цією зміною я завдячую вам. О, Франсуаза, ви мій ангел-охоронець у плоті. Чим я можу віддячити вам за все, зроблене для мене?

Він нагнувся, і взяв її за руку. Але при цьому доторку в очах короля нараз спалахнув огонь пристрасті, і він простяг руку, щоб обняти жінку. Мадам де Ментенон швидко встала з місця, уникаючи цих обіймів.

— Ваша величність! — промовила вона, підіймаючи палець.

Обличчя її набрало суворого виразу.

— Маєте рацію, маєте рацію, Франсуаза. Сядьте, будь ласка, я зумію стримати себе. Усе та сама вишивка!

Він підняв один край шовковистого полотна. Де Ментенон сіла знову на своє місце, попереду кинувши швидкий пронизливий погляд на співбесідника, і, взявши на коліна другий край вишивки, взялася знову до роботи.

— Так, ваша величність. Це сцена з полювання у ваших лісах, у Фонтенебло. Ось олень, за яким женуться собаки і пишна кавалькада кавалерів та дам. Ви виїздили сьогодні, ваша величність?

— Ні. Чому у вас таке крижане серце, Франсуаза?

— Хотіла би, щоб воно було крижаним, ваша величність. А може, ви полювали з соколами?

— Ні. Мабуть, кохання чоловіки ніколи не торкалось вашого серця. А тим часом ви були дружиною.

— Певніше, сиділкою, а не дружиною, ваша величність. Подивіться, що то за дама в парку? Напевне, мадмуазель. Я не знала, що вона повернулася з Шуазі.

Але король не хотів міняти розмови.

— Так ви не любили цього Скаррона? — казав він. — Я чув, що він був старий і шкутильгав, як деякі з його віршів.

— Не говоріть так про нього, ваша величність. Я була вдячна йому; я поважала його; я була піддана йому.

— Але не кохали?

— Навіщо вам знати таємниці жіночого серця?

— Ви не кохали його, Франсуаза?

— У всякому разі я виконувала свій обов'язок перед ним.

— Так це серце монахині ще не знало кохання?

— Не питайте мене, ваша величність.

— Воно ніколи...

— Змилуйтесь, ваша величність, благаю вас!

— Але я повинен знати, бо від вашої відповіді залежить мій душевний спокій.

— Ваші слова засмучують мене до глибини душі.

— Невже, Франсуаза, ви не почували у вашому серці ні найменшої іскри кохання, яке горить у моєму?

Монарх піднявся і благаючи простяг руки до своєї співбесідниці. Вона відступила на кілька кроків і схилила голову.

— Будьте певні тільки в тому, ваша величність, — промовила вона, — що хоч би я любила вас, як ніколи ще ні одна жінка не любила чоловіка, то й тоді я швидше кинулась би з цього вікна вниз на мармурову терасу, ніж натякнула б вам про це хоч одним словом чи рухом.

— А чому, Франсуаза?

— Тому, ваша величність, що найвища мета мого земного життя (так принаймні здається мені) — обернути ваш дух до більш високих речей, і ніхто так добре не знає величі й благородства вашої душі, як я.

— Хіба моє кохання таке низьке?

— Ви витратили занадто багато думок і часу на кохання до жінок. А тепер, сір, роки минають, і наближається день, коли навіть вам доведеться дати відповідь за свої вчинки і найпотаємніші думки. Я хочу, щоб ви прожили решту свого життя, упорядковуючи церкву, і показали благородний приклад вашим підданим та виправили зло, яке ви, може, заподіяли в минулому.

Король, застогнавши, упав у крісло.

— Знову те саме, — промовив він. — Та ви ще гірші за отця Лашеза й Боссюета.

— Ні, ні! — весело перебила вона з ніколи не зраджуючим їй тактом. — Я набридла вам, тоді як ви зробили мені високу честь, відвідавши мене в моїй келії. Це, справді, чорна невдячність моя, і я була б справедливо покарана, коли б ви не поділили завтра зі мною моєї самотності і тим затьмарили весь день. Але скажіть, сір, як посувається будівництво в Марлі? Я горю від нетерпіння знати, чи діятиме великий фонтан.

— Так, фонтан прекрасно б'є, але Мансар занадто відсунув правий флігель. Я

зробив з нього непоганого архітектора, але ще доводиться вчити його багато чого. Сьогодні я показав йому на плані цю помилку, і він обіцяв мені виправити її.

— А скільки коштуватиме ця зміна, ваша величність?

— Кілька мільйонів ліврів, зате вигляд з південного боку буде далеко кращий. Я забрав під будинок ще милу землі праворуч, бо там жило багато бідняків, халупи яких були не дуже гарні.

— А чому ви не їздили сьогодні верхи, ваша величність?

— Це не дає мені ні найменшої приємності. Був час, що кров у мене закипала, коли заграє ріг чи затупотять копита, але тепер усе це тільки стомлює мене.

— А полювання з соколами?

— Мене й це більше не цікавить.

— Але ж вам потрібні якісь розваги, сир?

— Що може бути нудніше за розваги, які вже не розважають? Не знаю, як це вийшло. Коли я був хлопцем, мене й матір весь час ганяли з місця на місце. Тоді проти нас бунтувала Фронда, а Париж кипів заколотами, — і все ж, навіть життя серед небезпек здавалося мені ясным, новим, повним інтересу. А тепер, коли скрізь безхмарно, коли голос мій — перший у Франції, а голос Франції — перший в Європі, все здається мені стомлюючим і нудним. Яка користь від утіхи, коли вона набридає мені, як тільки я її спробую?

— Справжня втіха, сир, полягає лише в ясності духу, в спокої совісті. І хіба не природно, що, коли насувається старість, наші думки забарвлюються у більш серйозний колір? Якби було інакше, ми могли б докоряти собі за те, що не дістали ніякої користі з уроків, даних нам життям.

— Можливо, але у всякому разі сумно й нудно почувати, що вже ніщо більше не цікавить тебе. Але хто це стукає?

— Це моя компаньйонка. Що треба, мадмуазель?

— Прийшов мосьє Корнель читати королеві, — відповіла молода дівчина, відчиняючи двері.

— Ах, так, ваша величність. Я знаю, як часом докучає дурна жіноча балаканина, а тому запросила декого розумнішого розважити вас. Мав прийти мосьє Расін, але мені переказали, що він упав з коня, і замість себе він прислав свого друга. Дозвольте йому увійти?

— Як бажаєте, мадам, як бажаєте, — байдуже відповів король.

На знак компаньйонки в кімнату ввійшов маленький чоловічок, хворобливий на вигляд, з хитрим, жвавим обличчям і довгим сивим волоссям, що спадало на плечі. Він тричі низько вклонився і потім несміливо сів на самий краєчок стільчика, з якого господиня зняла свою робочу корзинку. Вона усміхнулась і кивнула поетові головою, підбадьорюючи його, а король з покірним виглядом відкинувся на спинку крісла.

— Накажете комедію, чи трагедію, чи комічну пастораль? — несміливо спитав Корнель.

— Тільки не комічну пастораль, — рішуче сказав король. — Такі речі можна грати,

а не "читати: вони приємніші для ока, ніж для слуху.

Поет уклонився на знак згоди.

— І не трагедію, мосьє, — додала мадам де Ментенон, підводячи очі від роботи. — У короля й так досить серйозного в години роботи, а я сподіваюсь, що ваш талант розважить його.

— Нехай це буде комедія, — вирішив Людовік. — Відколи помер бідолаха Мольєр, я ні разу не сміявся від щирого серця.

— Ах, у вашої величності справді тонкий смак, — вигукнув придворний поет. — Якби ви зволили зайнятися поезією, що тоді було б з усіма нами?

Король усміхнувся. Ніякі лестощі не здавалися йому надто грубими.

— Як ви навчили наших генералів воювати, а художників малювати, так настроїли б і ліри наших бідних співців на вищий лад. Але Марс навряд чи погодився б поділити смиренні лаври Аполлона.

— Так, мені часом здавалось, що в мене дійсно є такі здібності, — поблажливо відповів король, — але серед державних турбот і тягот у мене, як ви самі сказали, лишається надто мало часу, щоб займатися мистецтвом.

— Але ви заохочуєте інших до того, що могли б так прекрасно робити самі, ваша величність. Ви викликали появу поетів, як сонце викликає появу квітів. І скільки їх? Мольєр, Буало, Расін, один вищий за другого. А інші другорядні — Скаррон, такий непристойний і разом такий дотепний... О, пресвята діво! Що мовив я?

Мадам де Ментенон поклати на коліна вишивання і з виразом величезного обурення дивилася на поета, який завертівся на стільці під строгим поглядом її повних докору холодних сірих очей.

— Я гадаю, мосьє Корнель, вам краще почати читання, — сухо промовив король.

— Безперечно, ваша величність. Накажете прочитати мою п'єсу про Дарія?

— А хто такий Дарій? — спитав король, освіта якого, через хитру політику кардинала Мазаріні, настільки була занедбана, що він був неуком у всьому, крім того, що входило в коло його безпосередніх спостережень.

— Дарій був цар Персії, ваша величність.

— А де ця Персія?

— Це — царство в Азії.

— Що ж, Дарій і тепер царює там?

— Ні, ваша величність, він бився проти Олександра Великого.

— А! Я чув про Олександра. Це був славетний цар і полководець, адже так?

— Які ваша величність, він мудро правив країною і переможно командував військами.

— І був царем Персії?

— Ні, Македонії, ваша величність. Царем Персії був Дарій.

Король насупився, бо найменша поправка здавалося йому образою.

— Видно, ви самі негаразд знаєте цей предмет, та, признатись, він і не дуже цікавить мене, — промовив він. — Прочитайте щось.

— Ось мій "Удаваний астролог".

— Добре. Це годиться.

Корнель почав читати комедію. Мадам де Ментенон своїми білими, ніжними пальчиками перебирала різнобарвний шовк для вишивання. Часом вона позирала на годинника і потім переводила погляд на короля, який відкинувся в кріслі і затулив обличчя мереживною хусткою. Годинник показував без двадцяти хвилин чотири, але вона добре знала, що пересунула його на півгодини назад і що тепер, в дійсності, уже десять хвилин на п'яту.

— Стривайте! — раптом скрикнув король. — Тут щось не так! У передостанньому стиху є помилка.

Однією з слабостей короля було те, що він вважав себе непомильним критиком, і розважний поет погоджувався з усіма його поправками, хоч би які безглузді вони були.

— Який стих, ваша величність? Справжнє щастя, коли людині зазначають її помилки.

— Прочитайте ще раз це місце.

Корнель прочитав.

— Так, у третьому стиху один склад зайвий. Ви не помічаєте, мадам?

— Ні; але я взагалі поганий суддя.

— Цілковита правда вашої величності, — не червоніючи, погодився Корнель. — Я відзначу це місце й виправлю його.

— Мені здавалось, що тут помилка. Якщо я не пишу сам, то у всякому разі слух у мене тонкий. Неправильний розмір вірша неприємно діє на мене. Те саме і в музиці. Я чую дисонанс, коли сам Люллі не помічає його. Я часто вказував помилки в його операх, і мені завжди вдавалось переконати його, що я маю рацію.

— Цьому я охоче вірю, ваша величність.

Корнель знов узявся за книжку і тільки зібрався був читати, як хтось дуже постукав у двері.

— Його превосходительство пан міністр Лувуа, — доповіла Нанон.

— Впустіть його! — сказав Людовік. — Дякую вам за прочитане, п. Корнель, і жалкую, що мушу урвати читання вашої комедії ради державної справи. Може, іншим разом я матиму приємність дослухати до кінця.

Він усміхнувся тією милостивою усмішкою, яка примушувала всіх близьких до нього забувати його хиби і пам'ятати про Людовіка як про втілення самої величі й чемності.

Поет, з книгою, під пахвою, вислизнув з кімнатки в ту мить, коли туди з поклоном входив славетний міністр, високий, у великому парику, з орлиним носом і поважним виглядом. Манери його визначались підкресленою чемністю, але на погордливому обличчі надто ясно відбивалось презирство до цієї кімнати і до жінки, яка жила тут. Вона добре знала ставлення до неї міністра, проте цілковите самовладання стримувало її від виявлення цього словом чи рухом.

— Моя квартира сьогодні вшанована особливою честю, — сказала вона, встаючи й

протягаючи руку міністрові. — Чи не будете ласкаві, мосьє, сісти на стільчик, бо в моїй ляльковій хатці я не можу запропонувати вам нічого кращого? Але, може, я перешкоджаю, якщо ви бажаєте говорити з королем про державні справи? Я можу піти в свій будуар.

— Ні, ні, мадам! — заперечив Людовік. — Я хочу, щоб ви лишились тут. В чому справа, Лувуа?

— Приїхав кур'єр з Англії з депешами, ваша величність, — відповів міністр, похитуючись своєю важкою постаттю на триногому стільчику. — Справи там дуже погані, говорять навіть про повстання. Лорд Сундерленд запитує листом, чи може король розраховувати на допомогу Франції, якщо голландці підтримають незадоволених. Звичайно, знаючи думки вашої величності, я, не вагаючись, відповів, що може.

— Що ви зробили?

— Я відповів, що може, ваша величність.

Король Людовік спалахнув від гніву і схопив камінні щипці, ніби наміряючись ударити ними міністра.

Мадам де Ментенон скочила з крісла і заспокійливим рухом торкнулась рукою ліктя короля. Він кинув щипці, але очі його горіли, коли він гнівно глянув на Лувуа.

— Як ви сміли! — кричав він.

— Але, ваша величність...

— Як ви сміли, кажу вам! Як? Ви насмілились дати відповідь на таке питання, не порадившись зі мною! Скільки разів казати вам, що держава — це я, я один; що все повинно йти від мене і що я відповідаю тільки перед богом. Що ви таке? Мій інструмент, моє знаряддя! 1 ви насмілюєтесь діяти без моєї санкції?

— Я думав, що вгадую ваші бажання, ваша величність, — промурмотів Лувуа. Вся його погордливість зникла, а обличчя стало таким білим, як його манішка.

— Ви повинні не вгадувати мої бажання, пане, а довідуватись про них і коритися їм. Чому я відвернувся від мого стародавнього дворянства і передав справи королівства людям, прізвища яких ніколи не згадувались в історії Франції, як от Кольбер і ви? Мене засуджували за це. Коли герцог Сен-Сімон в останній раз був при дворі, він заявив, що у нас буржуазне правління. Так воно й є. Але я свідомо прагнув до цього, знаючи, що вельможі мають свій напрям думок, а для управління Францією я не бажаю іншого напрямку думок, крім мого власного. Але, коли мої буржуа почнуть одержувати листи від іноземних послів і самі даватимуть відповіді посольствам, то я, справді, гідний жалю. Останнім часом я стежив за вами, Лувуа. Ви стаєте вище за ваш стан. Ви берете на себе занадто багато. Глядіть, щоб мені не довелося ще раз нагадувати вам про це.

Принижений міністр сидів цілком пригнічений, схиливши голову на груди. Король ще якийсь час, насупившись, бурмотів щось сам до себе, але потім обличчя його поволі почало прояснюватися. Напади гніву монарха бували звичайно такі ж короткі, як сильні й раптові.

— Затримайте кур'єра, Лувуа! — нарешті промовив він спокійним тоном.

— Слухаю, ваша величність.

— А завтра на ранішній раді ми побачимо, яку відповідь послати лордові Сундерленду. Може, нам краще не давати занадто великих обіцянок. Ці англійці завжди були у нас більмом на оці. І якби можна було лишити їх серед туманів Темзи, щоб вони зняли уособиці на кілька років, то ми могли б за цей час вільно упоратись з цим голландським принцем. Їх остання уособиця тривала десять років і нова може тривати стільки ж часу. А доти ми могли б відсунути наш кордон до Рейна.

— Ваші війська будуть готові в той день, коли ви віддасте наказ, ваша величність.

— Але війна дорого коштує. Я не хочу продавати срібло з палацу, як довелося зробити в останній раз. Який стан скарбниці?

— Ми не дуже багаті, ваша величність. Але є один спосіб досить легко здобути гроші. Сьогодні вранці була розмова про гугенотів і можливість їх дальшого перебування в католицькій державі. Коли, вигнавши їх, забрати в казну майно єретиків, ваша величність стане відразу найбагатшим монархом на весь християнський світ.

— Але сьогодні вранці ви були проти цих заходів, Лувуа?

— Я тоді не досить продумав це питання, ваша величність.

— Ви хочете сказати, що отець Лашез і єпископ ще не встигли тоді добратися до вас, — різко зауважив Людовік. — Ах, Лувуа, я даремне прожив стільки років серед придворних і дечого навчився. Шепніть слівце одному, потім другому, третьому, аж поки це слово не дійде до вух короля. Коли мої добрі отці церкви вирішують щось зробити, я скрізь бачу їх роботу, як сліди крота пізнають з поритої ним землі. Але я не піду назустріч їх помилкам, і гугеноти лишаються підданими, посланими мені богом.

— Я зовсім і не хочу, щоб ви зробили так, ваша величність, — збентежено промовив Лувуа. Обвинувачення короля було таке несправедливе, що він не міг навіть нічого заперечити.

— Я знаю тільки одну людину, — казав далі Людовік, глянувши на мадам де Ментенон, — яка не має ніяких честолюбних наміслів, не прагне ні до багатства, ні до шаноби і настільки непідкупна, що не може зрадити моїх інтересів. Тим-то я так високо поважаю думку цієї людини.

Кажучи це, він дивився з усмішкою на мадам де Ментенон; міністр теж кинув на неї погляд, що виявляв заздрість, яка мучила його душу.

— Я вважав за свій обов'язок вказати на це вашій величності тільки як на можливість, — сказав він, встаючи з місця. — Боюсь, що забрав занадто багато часу у вашої величності, і тому йду.

Він злегка вклонився господині, віддав низький поклін королеві і вийшов з кімнати.

— Лувуа стає неможливим, — промовив король. — Зухвальство його не знає меж. Коли б не був він таким гарним служачою, я давно б усунув його з палацу. У нього свої думки про все. Недавно він запевняв, що я помилявся, кажучи, що одно вікно в Тріанові менше за інші. Я наказав Ленотрові виміряти це вікно і, звичайно, виявилось, що я мав рацію. Але на вашому годиннику вже чотири. Мені час іти.

— Мій годинник відстає на півгодини, ваша величність.

— Півгодини?

Король збентежився на одну мить, але потім враз засміявся:

— Ну, коли так, я краще лишуся тут, бо спізнився, і можу по совісті сказати, що це провина годинника, а не моя.

— Сподіваюсь, що справа була не дуже важлива, сір, — промовила мадам де Ментенон, і вираз стриманої радості майнув у її очах.

— Зовсім неважлива.

— Не державна?

— Ні, ні! Я призначив цю годину тільки на те, щоб зробити догану одній особі, яка дуже високо занеслась. Але, мабуть, так вийшло краще. Моя відсутність буде ознакою моєї немилості і вплине на неї, сподіваюсь, так, що я вже не побачу більше цієї особи при моєму дворі. Ах, що це таке?

Двері розчинились. Перед ними стояла мадам де Монтеспань, прекрасна й гнівна.

Розділ X

ЗАТЕМНЕННЯ У ВЕРСАЛІ

Мадам де Ментенон була жінка надзвичайно стримана, спокійна й бистра на розум. Вона зараз же встала з місця з таким виглядом, ніби побачила приємну гостю, і пішла назустріч їй з привітною усмішкою й простягнутою рукою.

— От несподівана радість! — вигукнула вона.

Але мадам де Монтеспань була дуже сердита і розлючена так, що, очевидно, робила велике зусилля над собою, щоб стримати вибух гнівної люті. Обличчя маркізи було страшенно бліде, губи міцно стиснуті, а застигли очі горіли холодним злим блиском. Одну мить дві найвродливіші й найгордовитіші жінки Франції стояли одна проти одної, — одна з нахмуреним обличчям, друга усміхаючись. Потім Монтеспань, не звернувши уваги на простягнуту руку суперниці, повернулась до короля, який дивився на неї з незадоволеним виглядом.

— Боюсь, що я перешкодила, ваша величність.

— Справді, ваша поява трохи несподівана, мадам.

— Смирено прошу пробачити. Відтоді, як ця дама стала гувернанткою моїх дітей, я звикла входити в її кімнату без докладу.

— Щодо мене, я завжди рада бачити вас, — спокійно зауважила її суперниця.

— Признаюсь, я не вважала навіть за потрібне просити вашого дозволу, мадам, — холодно відповіла мадам де Монтеспань.

— Ну, так наперед будете цитати, мадам! — суворо сказав король. — Я наказую вам виявляти цілковиту повагу до цієї дами.

— О, до цієї дами! — Вона махнула рукою в бік суперниці. — Звичайно, накази вашої величності — закон для нас. Але я мушу пам'ятати, до якої саме дами стосується ваш наказ, бо часом можна переплутати, кому саме ваша величність робить честь. Сьогодні це де Ментенон, учора була Фонтанж, завтра... Ах, хто може сказати, хто буде завтра?

Вона була чарівна в своїй гордості й безстрашності.

Блакитні очі її блищали, груди високо здіймалися. Вона стояла перед своїм царственным коханцем, дивлячись на нього згори вниз. Хоч він був дуже розгніваний, проте погляд його трохи пом'якшав, зупинившись на її круглій білій шії й ніжній лінії красивих плечей. У її палких речах, у визивному повороті гарної голови, в чарівному презирстві, з яким вона дивилась на суперницю, було справді багато красивого.

— Зухвальством ви нічого не виграєте, мадам, — промовив король.

— Зухвальство не в моїх звичках, ваша величність.

— А проте, я вважаю ваші слова за зухвальство.

— Правду завжди вважають за зухвальство при французькому дворі, ваша величність.

— Досить цієї розмови.

— Досить дуже малої частини правди.

— Ви забуваєтесь, мадам. Прошу вас залишити кімнату.

— Перше, ніж піти, я мушу нагадати вашій величності, що ви зробили мені честь, призначивши побачення зі мною по півдні. Ви обіцяли мені вашим королівським словом прийти до мене. Я не маю сумніву, що ваша величність додержите цієї обіцянки, незважаючи на всі тутешні чари.

— Я прийшов би, мадам, але цей годинник, як ви самі бачите, відстає на півгодини, і до того ж час проминув так швидко, що я й не помітив.

— Будь ласка, сір, не турбуйтеся цим. Я піду до себе в кімнату, а п'ять чи чотири години — мені цілком байдуже.

— Дякую вам, мадам, але теперішнє наше побачення не таке приємне, щоб я шукав іншого.

— Так ви, ваша величність, не прийдете?

— Волю не йти.

— Незважаючи на вашу обіцянку?

— Мадам!

— Ви ламаєте ваше слово!

— Замовкніть, мадам; це нестерпно.

— Це справді нестерпно! — крикнула розгнівана де Монтеспань, забуваючи всяку обережність. — О, я не боюся вас, ваша величність. Я любила вас, але ніколи не боялась. Залишаю вас тут. Залишаю вас на "самоті з вашою совістю і вашою... вашим сповідником. Але перше, ніж я піду, вам доведеться вислухати від мене одно правдиве слово. Ви зраджували вашу дружину, зраджували вашу коханку, але тільки тепер я бачу, що можете зрадити і своє слово.

Вона вклонилася йому з гнівним виглядом і, високо піднявши голову, велично вийшла з кімнати.

Король зірвався з місця, як ужалений. Він так звик до лагідності своєї дружини і до ще більшої лагідності Лавальєр, що такі слова ніколи ще не торкались його королівського слуху. Це нове відчуття вразило його. Якийсь незрозумілий запах уперше домішався до фіміаmu, серед якого він жив. Потім вся його душа сповнилась

гнівом проти неї, проти цієї жінки, що наважилась підвищити голос перед королем. Що вона ревнує і тому ображає другу жінку — це простимо, це навіть деякий комплімент йому. Але що вона наважилась говорити з "ним" як жінка з мужчиною, а не як піддана з монархом, це було вже занадто. У Людовіка вихопився незв'язний крик люті, і він кинувся до дверей.

Ваша величність! — Мадам де Ментенон, яка весь час пильно стежила за швидкою зміною настрою на його виразному обличчі, швидко підійшла і торкнулась його ліктя.

— Я піду за нею!

— А навіщо, сир?

— Щоб заборонити їй лишатись при дворі.

— Але, ваша величність...

— Ви чули її? Це ганьба! Я піду.

— Але хіба ви не могли б написати, сир?

— Ні, ні, я мушу особисто бачити її.

Він відчинив двері.

— О, будьте ж непохитні, ваша величність!

Де Ментенон з тривогою дивилася вслід королеві, який поспішно, з гнівними жестами, йшов по коридору. Потім вона повернулась до себе в кімнату.

Гвардієць де Катіна тим часом показував своєму молодому заокеанському другові чудеса палацу. Американець уважно розглядав усе, що бачив, критикував або захоплювався з незалежністю думок і природним смаком, властивими людині, яка жила досі на волі серед найпрекрасніших творінь природи. Величезні фонтани й штучні водопади, незважаючи на всю свою велич, не могли вразити того, хто мандрував від Ері до Онтаріо і бачив Ніагару, що спадає в безодню; величезні луки теж не здавались дуже великими для ока, яке споглядало неосяжні рівнини Дакоти. Але сам будинок палацу, його розміри, величина й краса вражали Гріна.

— Треба буде привести сюди Ефраїма Саведжа, — повторював він. — Бо він нізащо не повірить, що на світі є будинок, більший за весь Бостон разом з Нью-Йорком.

Де Катіна улаштував так, що американець лишився з його другом майором де Бріссак, коли він сам знову пішов на чергування. Ледве він заступив на свій пост, як здивовано побачив короля: сам-один, без почету й близьких, він швидко йшов коридором. Його ніжне обличчя було перекошене від гніву, а губи суворо стиснуті, як у людини, що вирішила щось важливе.

— Черговий офіцер! — коротко сказав він.

— Тут, ваша величність.

— Як! Знову ви, капітан де Катіна? Ви чергуєте зранку?

— Ні, ваша величність. Тепер я чергую вже вдруге.

— Дуже добре. Мені потрібна ваша допомога.

— Жду наказів вашої величності.

— Є тут який-небудь субалтерн-офіцер?

— Лейтенант де ла Тремуїль чергує зі мною.

— Дуже добре. Ви передасте командування йому.

— Слухаю, ваша величність.

— А самі підете до пана де Вівонн. Ви знаєте, де його приміщення?

— Так, ваша величність.

— Якщо його немає дома, ви повинні знайти його. Ви повинні знайти його за годину, де б він не був.

— Слухаю, ваша величність.

— І передасте йому мій наказ. О шостій годині він мусить бути в кареті коло східних воріт палацу. Там його дождатиме сестра його, мадам де Монтеспань, яку я наказую йому відвезти в замок "Petit Bourg". Ви перекажете йому, що він відповідає мені за її прибуття туди.

— Слухаю, ваша величність.

Де Катіна відсалютував шпагою і вирушив виконувати дане йому доручення.

Король пройшов коридором і відчинив двері в прекрасну прийомну, що блищала позолотою й дзеркалами і була обставлена напрочуд гарними меблями з чорного дерева, оздобленими сріблом; на підлозі лежав товстий червоний килим, такий м'який, що нога тонула в ньому, як в моху. Єдина жива істота в цій розкішній кімнаті цілком гармонувала з її обстановкою. То був маленький негр в оксамитній лівреї, прикрашеній срібними блискітками. Він нерухомо, наче чорна статуетка, стояв коло дверей, протилежних тим, в які ввійшов король.

— Дома твоя пані?

— Вона тільки що повернулась, ваша величність.

— Я хочу її, бачити.

— Пробачте, ваша величність, але вона...

— Що це, всі змовились, чи що, сьогодні суперечити мені! — злісно промовив король і, піднявши пажа за оксамитний комір, відкинув його в протилежний кут. Потім, не постукавши, розчинив двері і ввійшов у будуар.

Це була велика, висока кімната, зовсім відмінна від тієї, звідки вийшов король. Три великих вікна з одного боку йшли від стелі аж до підлоги; крізь ніжно-рожеві штори пробивалось пом'якшене сонячне світло. Між дзеркалами блищали великі золоті канделябри. Лебрен вилив усе багатство своїх фарб на стелю, де сам Людовік у вигляді Юпітера метав блискавичні стріли в купу плазуючих титанів. Рожевий колір переважав на шпалерах, килимі, меблях, і вся кімната при м'якому світлі сонця, яке проходило в неї, блищала ніжними відтінками внутрішньої сторони черепашки і здавалась зробленою якимось казковим героєм для своєї принцеси. В кутку, на канапі, зарившись обличчям у подушку, закинувши за голову прекрасні білі руки, з розкішними пасмами каштанового волосся, що безладно спадало на сніжнобілу ший, мов скошена квіточка, лежала ниць жінка, яку хотів вигнати король.

Коли стукнули, зачиняючись, двері, вона підвела голову і, побачивши короля, скочила з канапи й побігла до нього назустріч, простягаючи руки. Її блакитні очі потьмарились від сліз; прекрасне обличчя пом'якшало й набрало жіночого і

смиреного виразу.

— Ах, сір! — скрикнула вона і промінь радості осяяв крізь сльози її вродливе обличчя. — Яка я була несправедлива! Я дуже образила вас! Ви додержали свого слова. Ви тільки хотіли випробувати мене. О, як наважилась я сказати вам такі слова... як могла завдати прикrostі вашому благородному серцю! Але ви прийшли сказати, що прощаєте мені!

Вона простягла руки з довірливим виглядом гарненької дитини, що вимагає поцілунку, але король швидко відступив назад і зупинив її гнівним рухом.

— Всьому кінець між нами назавжди! — різко крикнув він. — Ваш брат дождатиме вас о шостій годині біля східних воріт, і там ви повинні ждати моїх дальших наказів.

Вона відхитнулась, — ніби від удару.

— Залишити вас! — скрикнула вона.

— Ви мусите залишити двір.

— Двір? Ах, охоче, зараз же! Але вас! Ваша величність, ви просите неможливого.

— Я не прошу, мадам, я наказую. Відколи ви стали зловживати своїм становищем, ваша присутність при дворі зробилася нестерпною. Всі королі Європи, разом взяті, ніколи не насмілювались говорити зі мною так, як ви сьогодні.

Ви образили мене в моєму власному палаці — мене, Людовіка, короля. Такі речі не повторюються, мадам. Ваше зухвальство завело вас цим-разом занадто далеко. Ви думали, що моя поблажливість походить від слабості. Вам здавалось, що коли ви підлеститесь до мене на одну мить, то далі можете поводитись зі мною як з рівним, що цю нещасну маріонетку — короля — завжди можна смикати то в один, то в другий бік. Тепер ви бачите свою помилку. О шостій годині ви залишите Версаль і назавжди.

Очі його блиснули, і вся маленька пряма постать, здавалось, ніби виросла від обурення. Де Монтеспань стояла, простягнувши одну руку вперед, а другою, затуливши очі, ніби захищаючись від гнівного погляду короля.

— О, я була винна! — скрикнула вона. — Я знаю це, знаю.

— Я радий, мадам, що ви самі признаєтесь у цьому.

— Як я могла говорити так з вами! Як могла! О, прокляття цьому нещасному языку! Я, що бачила від вас тільки гарне! Я образила того, хто дав щастя всьому моєму життю! О, ваша величність, простіть мені, простіть. З почуття жалю простіть мені!

Людовик був з природи людина добра. Ці слова зворушили його серце, а гордості його лестило самоприниження цієї вродливої, гордовитої жінки. Інші його фаворитки були ласкаві до всіх, а ця була гордовита й непохитна, доки не відчула над собою його владної руки. Вираз королєвого обличчя, коли він глянув на принижену красуню, трохи пом'якшав, але він похитав головою, і голос його був, як і раніше, твердий, коли він сказав:

— Все даремно, мадам. Я давно вже обміркував усе, а ваш сьогоднішній божевільний вчинок тільки прискорив неминуче. Ви мусите залишити палац.

— Я залишу двір! Тільки скажіть, що прощаєте мені. О, ваша величність, я не можу витримати вашого гніву. Він душить мене. Я не досить сильна для цього. Ви прирікаєте

мене не на вигнання, а на смерть. Згадайте, володарю, довгі роки нашого кохання і скажіть, що прощаєте мені. Ради вас я відмовилась від усього — від чоловіка, від честі. О, не відплачуйте мені гнівом за гнів! Боже мій, він плаче! О, я врятована, врятована!

— Ні, ні, мадам! — крикнув король, проводячи рукою по очах. — Ви бачите слабкість людини, але побачите також і твердість короля. Щодо образ, вчинених мені сьогодні вами, я від щирого серця прощаю їх, коли це може зробити вас щасливою у вигнанні. Але в мене є обов'язки перед підданими, і мій обов'язок бути їм за приклад. Ми раніше занадто мало думали про такі речі. Але настав час, коли необхідно оглянутись на минуле і приготуватись до майбутнього.

— Ах, ваша величність, ви засмучуєте мене. Ви ще не досягли цілковитого розквіту, а говорите так, ніби за плечима у вас старість. Років через двадцять, може, дійсно, ви зможете сказати, що роки примусили вас змінити своє життя.

Король нахмурився.

— Хто говорить це? — сердито крикнув він.

— О, ваша величність, ці слова ненароком зірвались у мене з язика. Не думайте більше про них. Ніхто не говорить нічого подібного. Ніхто.

— Ви щось ховаєте від мене. Хто говорить це?

— О, не питайте мене, сир.

— Бачу, що йдуть розмови про те, ніби я змінив своє життя не під впливом релігійного почуття, а внаслідок близької старості. Хто сказав це?

— О, сир, це нікчемні придворні балачки, негідні вашої уваги, пуста звичайна розмова, яку заводять кавалери, щоб викликати усмішку в своїх дам.

— Звичайна розмова? — Людовік побагровів. — Невже я такий старий став? Ви знаєте мене близько двадцяти років. Помічаєте ви велику зміну в мені?

— Для мене, ваша величність, ви так само незмінно гарні й любі, як і тоді, коли вперше заволоділи серцем мадмуазель Тонне-Шарант.

Король з усмішкою глянув на прекрасну жінку, що стояла перед ним.

— І справді, я не бачу великої зміни і в мадмуазель Тонне-Шарант, — промовив він. — А все ж, нам краще розлучитись, Франсуаза.

— Коли моє вигнання потрібне для вашого щастя, я готова, ваша величність, хоч це й буде смертельний удар для мене.

— От тепер ви кажете те, що треба.

— Назвіть тільки місце моєї неволі, ваша величність, — Petit Bourg, Шарні чи мій монастир Святого Іосифа в Сен-Жерменському передмісті. Хіба не все одно, де в'янути квітці, від якої відвернулось сонце? Принаймні минуле належить мені, і я можу жити спогадами про ті дні, коли ніхто не стояв між нами і коли ваше ніжне кохання неподільно належало тільки мені. Будьте щасливі, сир, будьте щасливі і не думайте про переказану вам випадково безглузду придворну балачку. Майбутнє належить вам. А моє життя все в минулому. Проїдайте, дорогий сир, прощайте!

Де Монтеспань простягла руки, очі її затуманились від сліз, і вона упала б, якби Людовік не підбіг до неї і не охопив її руками. Її прекрасна голівка схилилась на плече

короля; він відчув на щоці гаряче дихання; ніжний аромат волосся лоскотав йому ніздрі. Рука короля, що тримала її, то підіймалась, то опускалась з кожним її подихом, і він почував, як жіноче серце тріпотіло під його рукою, мов впіймана пташка. Її повна біла шия відхилилась назад, очі майже зовсім заплющились, губи були напіврозтулені настільки, щоб бачити ряд перлових зубів; це звабливе, чарівне обличчя було так близько до його обличчя — на віддалі не більшій трьох дюймів. І нараз повіки здригнулись, великі блакитні очі глянули на Людовіка з коханням, благанням, викликом; вся її душа вилилась в одному цьому погляді. Чи наблизився він? Чи наблизилась вона? Хто міг би сказати це? Але губи їх зустрілись у довгому поцілункові; ось він повторився — і всі плани й розрахунки Людовіка розлетілись, як листя від подуву осіннього вітру.

— Отже, я можу не виїздити? У вас не вистачить сили відіслати мене, правда?

— Ні, ні, але ви не повинні гнівити мене, Франсуаза.

— Швидше умру, ніж заподію вам хоч на хвилину страждання. Я так мало вас бачила весь цей останній час. О, як я люблю вас, навіть божеволю! Та ще й ця жахлива жінка...

— Яка жінка?

— Ах, я не повинна погано говорити про неї Ради вас я буду ввічлива з нею, вдовою старика Скаррона.

— Так, так, ви повинні бути чемні з нею. Я не бажаю ніяких неприємностей.

— Але ви залишитесь у мене, сір?

Її гнучкі руки оповили шию короля. На одну мить вона злегка відхилила його від себе, ніби бажаючи налюбуватись, але потім знову пригорнула до себе.

— Ви не підете від мене, дорогий сір. Ви так давно не були тут.

Чарівне обличчя, рожевий блиск кімнати, вечірня тиша, — все сприяло похитливому захопленню. Людовік сів у крісло.

— Я лишуся, — промовив він.

— А карета біля східних воріт, ваша величність?

— Я був дуже жорстокий до вас, Франсуаза. Пробачте мені. Чи є у вас папір і олівець? Я скасовую наказ.

— Вони на столі, ваша величність. Якщо дозволите, я вийду в прийомну, бо мені треба теж написати записку.

Вона вийшла з кімнати з переможним виглядом. Боротьба була страшна, але тим приємніша перемога. Де Монтеспань вийняла з писемного столу з інкрустаціями маленький рожевий папірець і накидала на ньому кілька слів. Ось що там було:

"Якщо мадам де Ментенон побажає передати що-небудь його величності, вона може застати його протягом кількох годин у мадам де Монтеспань".

Вона надписала ім'я суперниці і негайно відіслала це послання маленьким чорним пажем, вручивши йому і наказ короля.

Розділ XI

СОНЦЕ ЗНОВУ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ

Майже цілий тиждень новий настрій короля не мінявся. Життя його було таке саме, але в пообідню годину його тепер приваблювала кімната красуні, а не мадам де Ментенон. І, відповідно до цього раптового повороту до колишнього життя, одяга його стала не такою темною, а сірий, ясно-жовтий і ліловий кольори замінили собою чорний та синій. На капелюхах і закатах з'явилися золоті галуни, а місце в королівській каплиці пустувало протягом трьох днів підряд. Хо́да його стала жвавішою, і він по-юнацькому вимахував тростю на виклик тим, хто вважав його повернення до релігійності за ознаку старості. Мадам де Монтеспань добре знала, з ким має справу, коли робила цей майстерний натяк.

Повеселішав король — повеселішали і всі придворні. Зали палацу набрали колишнього блискучого вигляду, в них з'явились гарні вбрання з пишними вишивками, які лежали роками по скринях. У каплиці Бурдалу даремно проповідував перед порожніми лавами, а в балеті на свіжому повітрі був присутній увесь двір і несамовито аплодував танцюристам. Вітальня Монтеспань ранками була напхана просителями, тим часом як кімнати її суперниці пустували так само, як тоді, коли король ще не звернув на неї своєї прихильної уваги. Особи, давно вигнані з палацу, почали без перешкод з'являтися в коридорах і садах, а чорна ряса езуїта та пурпурова сутана єпископа все рідше й рідше мелькали в королівському колі.

Проте партія духівництва, яка була разом з тим натхненником і проводирем ханжества та показної доброчесності при дворі, не дуже тривожилась цим королівським відступництвом. Пильні очі священника чи прелата стежили за вихватками Людовіка, як досвідчений мисливець стежить за молодою ланню, що стрибає по луці і уявляє себе цілком вільною, коли скрізь навкруги розставлені тенета, і вона так само в руках мисливця, як і та, що лежить уже зв'язана коло його ніг. Вони знали, що дуже швидко якесь нездужання, прикрість, випадкове слово нагадають королеві про можливу колись смерть, і Людовіка знову охопить той забобонний жах, що заступав у його серці релігію. Тим-то вони терпляче вичікували повернення блудного сина і мовчки обмірковували, як би краще зустріти його.

З цією метою королівський сповідник, отець Лашез, і Боссюет, славетний єпископ із Мо, одного разу з'явились ранком у кімнату мадам де Ментенон. Перед мадам стояв глобус, і вона викладала географію кульгавому герцогові Менському й пустотливому маленькому графові Тулузькому, що обидва достатньою мірою дістали в спадок від батька нелюбов до навчання, а від матері — зненависть до всякої дисципліни й обмежень. Проте дивовижний такт і невичерпне терпіння мадам де Ментенон викликали любов і довір'я до неї навіть у цих зіпсованих принців, і однією з найбільших прикростей мадам де Монтеспань було те, що не тільки її королівський коханець, а навіть і власні її діти відчували тяготу в її блискучому розкішному салоні й охочіше проводили час у скромній квартирі її суперниці.

Мадам де Ментенон, відпустивши учнів, зустріла духовних осіб з виразом прихильності й поваги не тільки як особистих друзів, але і як великих світочів галльської церкви. Міністрові Лувуа вона запропонувала сісти на стільчик в її

присутності, а тепер запросила гостей в обидва крісла, а сама рішуче наполягла на тому, щоб сісти на скромніше місце. За останні дні обличчя її трохи зблідло, риси його зробилися ще тоншими, але вираз спокою і ясності лишався незмінним.

— Я бачу, у вас було горе, дорога дочко моя, — промовив Боссюет, глянувши на неї ласкавим, але проникливим поглядом.

— Так, ваша милість. Всю минулу ніч я молилась, благаючи бога звільнити нас від цього лиха.

— А тим часом вам немає чого боятися, мадам... Запевняю вас, зовсім нема чого. Інші можуть гадати, що ваш вплив зник, але ми, хто знає серце короля, думаємо інакше. Мине кілька днів, найбільше — кілька тижнів, і знову очі всієї Франції звернуться до вашої сходячої зірки.

Обличчя де Ментенон затуманилось, і вона так глянула на прелата, ніби слова його не дуже припали їй до смаку.

— Сподіваюсь, що гордість не засліплює мене, — сказала вона. — Але, коли я можу читати в своїй душі, то в горі, Що шматує моє серце, немає й найменшого помислу про себе особисто. Нащо мені влада? Чого я бажаю? Кімнатка, вільний час для виконання моїх релігійних обов'язків, невелике утримання, щоб не дійти до вбогства, — чого більшого можу я бажати? Навіщо ж мені прагнути до влади? Якщо в мене тяжко на серці, то зовсім не через те невелике, що я втратила. Я думаю про це не більше, ніж про те, як обрізати нитки в п'яльцях ось цього вишивання. Мені боляче за короля, за благородне серце, за добру душу, яка могла б підвестися так високо і яку примушують спускатися так низько, подібно до королівського орла, обтяженого якоюсь брудною ношею, що постійно затримує його літ. Заради нього, заради Франції я проводжу дні в журбі, а ночі — навколішках.

— І все ж ви честолюбні, дочко моя.

Слова ці сказав єзуїт. Голос його був ясний і холодний, а проникливі сірі очі, здавалось, читали найпотаємніше в її серці.

— Може, ви й маєте рацію, отче мій. Боронь боже, щоб я цінила себе занадто високо. Але я не здаюсь сама собі честолюбною. Король, з своєї доброти, пропонував мені титули — я відмовилась від них, гроші — я повернула їх назад. Він вшановував мене честю радитися зі "Мною про державні справи — я утримувалась від порад. В чому ж тоді моя честолюбність?

— У вашому серці, дочко моя. Але честолюбність ця не гріхозна. Вона не від світу цього. Хіба ви не прагнули б повернути короля на шлях добра?

— Я віддала б життя за це.

— От у цьому й є ваша честолюбність. Ах, хіба я не читаю у вашій благородній душі? Хіба ви не мрієте побачити церкву, чисту й спокійну, піднесеною над усім королівством, не бажаєте дати притулок злидарям, допомогти нужденним, направити нечестивих на шлях істини, а короля бачити на чолі всього благородного й доброго? Хіба ви не хотіли б цього, дочко моя?

Щоки мадам де Ментенон спалахнули, а очі заблищали, коли вона, глянувши на

сіре обличчя єзуїта, уявила собі намальовану ним картину.

— О, яка б це була радість! — скрикнула вона.

— І ще більша — чути не з уст людських, а від голосу вашого власного серця, в тиші цієї кімнати, що ви — єдина причина всього посланого небом щастя, що ваш вплив так спасенно подіяв на короля і на країну.

— Я готова вмерти за це.

— Ми бажаємо, може, ще важчого. Ми хочемо, щоб ви жили для цього.

— А! — вона запитливо глянула на обох.

— Дочко моя, — урочисто промовив Боссюет, простягаючи свою широку білу руку з виблискуючим на ній пурпурним стіконським перснем, — час говорити одверто. Того вимагають інтереси церкви. Ніхто не чує і ніколи не довідається про те, що відбудеться тут між нами. Коли хочете, вважайте нас за двох сповідників, які нерушимо бережуть вашу таємницю. Я кажу — таємницю, хоч це надто явно для нас, бо наш сан приписує нам читати бажання людини в її серці. Ви кохаєте короля.

— Ваша милість!

Вона здригнулась; яскравий рум'янець вкрив її бліді щоки й розлився навіть по мармуровому лобі й гарній шиї.

— Ви кохаєте короля.

— Ваша милість... отче мій!

Вона збентежено зверталась то до одного, то до другого з її співбесідників.

— Кохати зовсім не соромно, дочко моя. Соромно тільки піддаватися коханню. Повторюю, ви кохаєте короля.

— Але ніколи не казала йому про це, — пробурмотіла вона.

— І ніколи не скажете?

— Хай спершу відсохне мені язик!

— Але подумайте, дочко моя. Таке кохання в душі, як ваша — дар неба, посланий з якоюсь мудрою метою. Людське кохання надто часто буває бураном, що псує ґрунт, де він росте, але тут це прекрасна квітка, вся пахнуча смиренством і добродієстю.

— Ах! Я намагалась вирвати його з мого серця.

— Ні, навпаки, старайтесь зміцнювати коріння квітки у вашому серці. Якби король знайшов у вас трохи ніжності, якусь ознаку того, що його прив'язаність має відгук у вашій душі, може, вам удалося б здійснити честолобні мрії, і Людовік, підтриманий близькістю до вашої благородної натури, міг би жити в дусі церкви, а не тільки формально вважатися в її рядах. Усе це могло б вирости з кохання, яке ви ховаєте, мов воно носить на собі печать ганьби.

Мадам де Ментенон навіть трохи підвелась зі свого місця і дивилася то на прелата, то на сповідника очима, в глибині яких виднівся затаєний жах.

— Чи може бути, що я зрозуміла вас! — задихаючись, промовила вона. — Який зміст криється за цими словами? Не можете ж ви радити мені...

Єзуїт устав, випроставшись перед нею на весь зріст.

— Дочко моя, ми ніколи не даємо поради, негідної нашого сану. Ми маємо на увазі

інтереси святої церкви, а вони потребують вашого одруження з королем.

— Одружитися з королем! — Усе в кімнаті закрутилось перед її розширеними жахом очима. — Одружитися з королем!

— Це найкраща надія на майбутнє. Ми бачимо у вас другу Жанну д'Арк, рятівницю Франції й її короля.

Мадам де Ментенон кілька хвилин сиділа мовчки. Обличчя її набрало звичайного спокійного вигляду, а очі неухважно дивилися на вишивання, тимчасом як вона обмірковувала в думці все сказане.

— Але справді ж... справді ж цього не може бути, — нарешті промовила вона. — Нащо вигадувати плани, які ніколи не можуть здійснитися?

— Чому?

— Хто з королів Франції був одружений із своєю підданою? Дивіться: кожна з європейських принцес простягає йому руку. Королева Франції повинна бути особою царської крові, як і остання покійна королева.

— Все це можна перемогти.

— А потім інтереси держави. Якщо король має намір одружитися, то він повинен зробити це заради могутнього союзу, підтримання дружби з сусідньою нацією або, нарешті, щоб придбати як придане за нареченою якусь провінцію.

— Вашим приданим, дочко моя, були б ті дари духу й плоті, якими обдарувало вас небо. У короля досить і грошей і володінь. Що ж до держави, то чим можна краще прислужитися державі, як не певністю, що в майбутньому король буде звільнений від тих сцен, які бувають тепер у цьому палаці?

— О, якби це справді було так! Але подумайте, отче мій, про тих, що оточують його: про дофіна, брата, міністрів. Ви знаєте, як це не сподобається їм і як їм легко примусити короля змінити його наміри. Ні, ні, це мрія, отче мій; цього ніколи не може бути.

Обличчя духовних осіб, які досі відкидали її слова усмішкою й заперечливим жестом, тепер затуманились, наче де Ментенон дійсно згадала про справжню перешкоду.

— Дочко моя, — серйозно промовив єзуїт, — в цьому ви повинні покладатися на церкву. Можливо, і ми маємо деякий вплив на короля-і можемо повернути його на шлях істинний, навіть всупереч, коли треба буде, бажанню його рідних. Тільки майбутнє може показати, на чиєму боці сила. Але ви? Кохання й обов'язок ведуть вас на один і той же шлях, і церква може цілком покладатися на вас?

— До останнього подиху, отче мій.

— А ви можете покладатися на церкву. Вона послужать вам, якщо й ви послужите їй.

— У мене не може бути бажань, вищих за ці.

— Ви будете нашою дичкою, нашою владаркою, нашою заступницею, і ви загоїте рани страждущої церкви.

— Ах, якби я могла зробити це!

— Так, ви можете. Доки ересь існує в країні, для істинно віруючих не може бути ні миру, ні спокою; це та плямочка цвілі, яка в майбутньому може зіпсувати весь плід, коли своєчасно не звернути на неї уваги.

— Чого ж ви бажаєте, отче мій?

— Гугенотів не повинно бути у Франції. Їх треба вигнати. Козлища хай відокремляться від овець. Король уже вагається. Лувуа тепер наш друг. Якщо й ви будете з нами, все буде гаразд.

— Але, отче мій, уявіть, як багато їх!

— Тим більше необхідно їх вигнати.

— І подумайте про страждання, які доведеться їм перетерпіти у вигнанні.

— Сцілення в їхніх руках.

— Це правда. Але все ж мені шкода цих людей.

Отец Лашез і єпископ похитали головами.

— Так ви заступалися б за ворогів бога?

— Ні, ні; якщо вони справді вороги його.

— Чи можете ви ще сумніватися у цьому? Чи можливо, щоб ваше серце ще схилилося до ересі ваших юних років?

— Ні, ні, отче мій; але жорстоко й протиприродно забути, що мій батько й дід...

— Ну, вони самі дали відповідь перед богом за свої гріхи... Чи можливо ж, що церква помиляється у вас? Ви відмовляєте їй у першій її просьбі, зверненій до вас? Ви ладні прийняти нашу допомогу і разом з тим не хочете допомогти нам.

Мадам де Ментенон підвелася з виглядом, який свідчив, що вона остаточно вирішила щось.

— Ви мудріші за мене, — промовила вона, — і вам вручені інтереси церкви. Я виконаю ваш наказ.

— Ви обіцяєте?

— Так.

Обидва її співбесідники підняли руки вгору.

— Сьогодні благословенний день, — сказали вони, — і покоління, ще не народжені, вважатимуть його благословенним.

Мадам де Ментенон сиділа вражена перспективою, яка відкривалась перед нею. Як сказав єзуїт, вона завжди була честолюбною. І почасти їй уже вдавалось задовольнити свою честолюбність, бо не раз вона схилила короля і його державу туди, куди хотіла. Але одружитися з королем, людиною, заради якої вона охоче життя своє віддала б, яку любила в глибині душі найчистішою, найвищою любов'ю, на яку тільки здатна жінка, — це перевищувало навіть її мрії. Так, вона буде не слабодухою Марією-Терезією, а, як висловився єзуїт, новою Жанною д'Арк, яка з'явилась, щоб направити на кращий шлях дорогу Францію і обожнюваного короля Франції. І коли для досягнення цієї мети їй доведеться зробити своє серце жорстоким проти гугенотів, то провина — якщо це дійсно провина — буде швидше тих, хто поставив цю умову, ніж її особисто. Дружина короля! Серце жінки і душа ентузіастки затріпотіли від самої думки про це.

Але за радістю раптом охопив сумнів і смуток. Адже ця чарівна перспектива не більше як божевільна мрія! І як могли ці люди бути такими певними, що держать у руках короля!

Езуїт прочитав страх, що потьмарив ясність її погляду, і відповів на її думки перше, ніж вона висловила їх словами.

— Церква швидко виконує свої обіцянки, — промовив він вкрадливо. — І ви, дочко моя, повинні бути готові так само негайно діяти, коли настане ваш час.

— Я дала обіцянку, отче мій.

— Ну, так ми почнемо. Сьогодні ви лишитесь увесь вечір у себе в кімнаті.

— Так, отче мій.

— Король іще вагається. Я розмовляв з ним сьогодні. Серце його вже повно мороку й розпачу. Його краще "я" з огидою одвертається від своїх гріхів, і саме тепер, в момент першого гарячого пориву каяття, його можна схилити до виконання наміченої нами мети. Мені треба йти до нього і поговорити ще раз, і я піду просто звідси. А коли я поговорю з ним, він зараз же з'явиться до вас — або я даремне вивчав його серце протягом двадцяти років. Ми залишаємо вас і скоро не побачимось, але ви відчуєте результати нашої роботи і згадаєте дану церкві обіцянку.

Вони низько вклонилися і вийшли з кімнати, залишивши мадам де Ментенон в глибокому роздумі.

Минула година, потім друга, а вона все ще сиділа в кріслі перед п'яльцями, безпорадно опустивши руки й дожидаючи вирішення своєї долі. Вирішалося її майбутнє, а вона нічого не могла зробити. Денне світло змінилося на сірий присмерк, присмерк на пітьму, а вона все сиділа й ждала. Часом у коридорі лунали кроки; вона тривожно поглядала на двері, і очі її спалахували радістю, яка швидко змінювалась на гірке розчарування. Нарешті, почулася тверда, упевнена, владна хода. Вона схопилася на ноги з палаючими щоками й тріпочучим серцем. Двері відчинились, і в присмерку коридора вималювалась пряма, граціозна постать короля.

— Ваша величність?! Одну мить... мадмуазель зараз засвітить лампу.

— Не кличте її! — Він увійшов і зачинив за собою двері. — Франсуаза, темрява приємна мені, бо вона рятує мене від докорів, які можуть проглянути з ваших очей, якщо навіть ви будете такі ласкаві, що не висловите їх словами.

— Докори, ваша величність! Боронь боже, щоб я дозволила собі вимовити їх.

— Коли я востаннє пішов од вас, Франсуаза, я був повен добрих намірів. Я намагався виконати їх і не виконав... не виконав. Я пам'ятаю, ви застерігали мене. Який я був нерозумний, не послуховавши вашої поради!

— Усі ми слабі й смертні, ваша величність. Хто з нас не падав? Ні, сір, серце у мене крається, коли я бачу ваш смуток.

Король стояв коло каміна, затуливши обличчя руками. З. Його уривчастого дихання мадам де Ментенон зрозуміла, що він плаче. Увесь жаль, такий властивий жіночій душі, прокинувся в її серці, коли вона дивилась на цю безмовну постать, що стояла символом каяття в невиразному світлі. Рухом, повним співчуття, вона простягла руку і

торкнулась на одну мить до рукава оксамитного камзола короля. Він зараз же обома руками схопив її руку. Вона не опиралась.

— Я не можу жити без вас, Франсуаза! — крикнув він. — Я найсамотніша людина в світі, наче живу на вершині високої гори, де навколо нікого немає. Хто мій друг? На кого я можу покластися? Одні обстоюють церкву, другі свої родини; більшість — самі себе. Але хто з них зовсім некорисливий? Ви моє краще "я", Франсуаза, ви мій ангел-охоронець. Те, що каже преподобний отець, цілковита правда: чим ближче я до вас, тим далі від усього поганого. Скажіть, Франсуаза, чи любите ви мене?

— Я люблю вас багато років, сир, — промовила вона. тихим, але ясним голосом, голосом жінки, що ненавидить кокетування.

— Я сподівався на це, Франсуаза, і все ж тремтіння пробігає у мене по тілу, коли я чую від вас ці слова. Я знаю, що ні багатство, ні титул не приваблюють вас, і душа ваша схиляється більше до монастиря, ніж до палацу. Але я прошу вас лишитись тут і царювати. Чи згодні ви бути моєю дружиною, Франсуаза?

Отже, момент і справді настав... Вона помовчала хвилину, тільки одну хвилину, перше ніж зробити останній рішучий крок; але навіть ця коротка затримка була занадто довга для нетерпіння короля.

— Чи згодні ви, Франсуаза? — скрикнув він, і страх зазвучав у його голосі.

— Хай зробить мене бог гідною такої честі, ваша величність! — промовила вона. — Присягаюсь, що коли я проживу ще стільки ж часу, то кожен хвилину свого життя покладу на те, щоб зробити вас щасливішим!

Вона стала навколішки, і король, все ще тримаючи її руку, став теж.

— А я присягаюсь, — сказав він, — що, коли теж проживу ще стільки ж часу, ви будете віднині й назавжди єдиною жінкою для мене.

Розділ XII

ПРИЙОМ У КОРОЛЯ

Можливо, мадмуазель Нанон, повірниця мадам де Ментенон, довідалась дещо про це побачення, або отець Лашез з проникливістю, властивою його ордену, зробив висновок, що гласність — найкращий засіб примусити короля виконати свій намір, але, як би там не було, другого ж дня при дворі стало відомо, що колишня фаворитка знов у немилості і що йдеться про шлюб між королем і гувернанткою його дітей. Ця звістка, яку пошепки переказували при "petit lever", підтвердилась на "grand entree" і стала темою загальної розмови на той час, коли король повернувся з каплиці. Яскраві шовки й капелюхи з пір'ям знову пішли у шафи та коробки, і повернулися з вигнання темні кафтани й скромні жіночі вбрання. Скюдері та Кальпернеді поступилися місцем молитовникові і святому Фомі Кемпійському, а Бурдалу, який цілий тиждень проповідував перед порожніми лавами, побачив свою каплицю напханою стомленими, нудьгуючими придворними й дамами із свічками в руках. До півдня новина облетіла весь двір, за винятком мадам де Монтеспань. Стривожена відсутністю коханця, вона лишилась у себе в кімнаті в погордливій самотності, нічого не підозріваючи про те, що сталось. Багатьом хотілося б сказати їй цю новину, але за останній час король став

такий хиткий, що ніхто не зважувався нажити собі смертельного ворога в тій, яка, може, через кілька днів буде знову тримати в своїх руках життя й долю всього двору.

Людовік, з вродженого егоїзму, так звик дивитися на всі події тільки з того боку, який стосувався його особисто, що йому й на думку не могло спасти, щоб многотраждальна сім'я, яка завжди покірно виконувала всі його вимоги, наважилась що-небудь заперечити проти нового наміру монарха. Тому він дуже здивувався, коли на півдні брат короля, попросивши у нього приватну аудієнцію, увійшов до нього в кімнату не з властивим йому смиренним виглядом і без звичайної ласкавої усмішки, а похмуро насупившись.

Мосєє являв собою чудну пародію на свого вінценосного брата. Він був нижчий за нього на зріст, але через величезні каблукі здавався високим. З обличчя був непривабливим. Товстий, він ходив трохи перевалюючись і носив величезний парик, довгі буклі якого спадали йому на плечі. Обличчя в нього було довгастіше й смуглявіше, ніж у короля, ніс випинався дужче, але очі були такі самі, як у брата: великі, карі, успадковані обома ними від Анни Австрійської. В нього не було простого і разом з тим величавого смаку, яким визначалась одежа монарха; одяг був обвішаний стьожками, що маяли й шелестіли, коли він ішов; величезні жмути їх зовсім закривали ноги. Хрести, зірки, коштовності й відзнаки були розкидані по всій одежі; широка блакитна стьожка ордена св. духа красувалась на його кафтані; великий бант на кінці цієї стьожки був ненадійною підтримкою для обсипаної діамантами шпаги. Така була постать, що підкотилась до короля, тримаючи в руці капелюх з силою пір'я. Розумом, як і зовнішнім виглядом, він являв собою комічну копію монарха.

— Що це, мосєє, сьогодні ви наче не такі веселі, як звичайно? — усміхаючись промовив король. — Одежа у вас, правда, яскравих кольорів, але чоло ваше хмурне. Сподіваюсь, що "мадам" і герцог Шартрський здорові?

— Так, вони здорові, ваша величність, але сумні, як і я, і з тієї самої причини.

— Он як! А яка ж це причина?

— Чи порушував я коли мій обов'язок молодшого брата, ваша величність?

— Ніколи, Філіп, ніколи! — сказав король, ласкаво кладучи руку на плече братові.

— Ви даєте чудовий приклад моїм підданим.

— Так чому ж ви хочете образити мене?

— Філіп!

— Так, сір, повторюю — образити. Ми — королівської крові, як і наші жінки. Ви одружилися з іспанською принцесою, я — з баварською. Це була поблажливість, проте я все-таки повинчався з нею. Моя перша дружина була англійська принцеса. Як можемо ми прийняти в нашу сім'ю, що входила в такі союзи, жінку, вдову горбаня-поета, автора пасквілів, ім'я якого стало людським посміховищем по всій Європі!

Король здивовано дивився на брата, але при цих словах здивовання змінилося на гнів.

— Присягаюсь честю! — крикнув він. — Присягаюсь честю! Я тільки що говорив, що ви чудовий брат, але боюсь, що висновок мій був трохи передчасний. Отже, ви

насмілюєтесь іти проти дами, вибраної мною за дружину?

— Так, сир.

— А з якого права?

— З права родинної честі, ваша величність, яка так само стосується мене, як і вас.

— Невже ви досі не навчилися, що в цій державі я — єдине джерело честі, і що кожен, кого вшаную я, тим самим стає гідним пошани? Якби я взяв жебрачку з вулиці Пуассоньер, то й її зміг би поставити на таку височінь, що найзнатніші вельможі повинні були б схилитись перед нею. Хіба ви цього не знаєте?

— Ні, не знаю! — крикнув брат, короля з упертістю слабкої роздратованої людини. — Я вважаю це за образу мені і моїй дружині.

— Вашій. дружині? Я дуже поважаю Шарлотту-Єлізавету Баварську, але чим вона вища за жінку, дід якої був дорогим другом і товаришем по зброї Генріха Великого? Годі! Я не принижуюсь до того, щоб розмовляти з вами про це. Ідіть і не з'являйтесь до мене, доки не навчитесь не втручатися в мої справи.

— І все ж моя дружина не буде знатися з нею! — насмішкливо промовив мосьє.

Король поривчасто кинувся до нього; той повернувся і зник з кімнати так швидко, як тільки дозволяли йому незграбна хода й високі каблуки.

Але королеві не судилося мати спокій цього дня. Коли вчора друзі мадам де Ментенон збирались коло неї, то сьогодні діяли вороги. Тільки зник брат короля, як у кімнату квапливо вбіг юнак, на багатій одежі якого виднілися сліди їзди по курній дорозі. Це був молодий чоловік, блідий, з каштановим волоссям, з рисами обличчя, схожими на короля, крім носа, скаліченого в дитинстві. Побачивши його, король прояснів, але знову насупився, коли юнак, кинувшись вперед, упав навколішки.

— О, ваша величність! — скрикнув він, — звільніть нас від цього горя! Звільніть нас від цього приниження! Благаю вас, подумайте спершу, ніж зробите те, що завдасть безчестя вам і нам.

Король відхитнувся від нього і сердито став ходити по кімнаті.

— Це нестерпно! — крикнув він. — Це було погано з боку мого брата, але ще гірше з боку мого сина. Ви у змові з ним, Людовік. Мосьє навчив вас зіграти цю роль.

Дофін підвівся з колін і пильно глянув на розгніваного батька.

— Я не бачив дяді, — промовив він. — Я був у Медоні, коли почув цю новину... цю жахливу новину... І я зараз же скочив на коня, сир, і прискакав сюди, щоб благодіяти вас ще раз обмірковувати все, перше ніж принизити так наш королівський дім.

— Ви зухвалі, Людовік.

— Я не хочу бути зухвалим, ваша величність. Але пригадайте, сир, що моя мати була королева, і було б дуже дивно, якби в мене мачухою була якась...

Король підняв руку таким владним жестом, що слова завмерли на вустах дофіна.

— Замовкніть! — крикнув він, — а то ви можете сказати слово, яке розкриє прірву між нами. Невже ж я гірший від найнікчемнішого з моїх підданих, який має право слухатись свого серця в особистих справах?

— Це не особиста ваша справа, сир; усі ваші вчинки відбиваються на вашій родині.

Славні подвиги вашого царювання надали нового блиску династії Бурбонів. О, не затьмарюйте цього блиску, ваша величність! Навколішки благаю вас!

— Ви говорите, як дурень! — грубо крикнув батько. — Я маю намір одружитися з найчарівнішою й найдоброчеснішою дамою однієї з самих древніх і родовитих фамілій Франції, а по-вашому виходить, ніби я збираюся зробити щось принизливе й нечуване... Що ви маєте проти цієї дами?

— Вона — дочка людини, пороки якої всім добре відомі; її брат має препогану репутацію; сама вона провадила життя авантюристки; нарешті, вона вдова потвори-писаки і займає у палаці місце служниці.

Під час цієї одвертої мови король кілька разів тупав ногою по килиму, а при останніх словах він оскаженів.

— Як ви смієте називати так виховательку моїх дітей! — крикнув він. Очі короля метали блискавки. — Я кажу, чуєте, що немає нічого вищого за це звання в моїй державі. Їдьте негайно в Медон, шановний пане, і ніколи не смійте й згадувати про це. Геть, кажу вам! Коли, з волі божої, ви станете королем цієї країни, ви матимете право робити все, як схочете, але доти не насмілюйтесь суперечити планам того, хто є і вашим батьком і вашим королем.

Молодий чоловік низько вклонився і з гідністю рушив до дверей, але на порозі затримався.

— Зі мною приїхав абат Фенелон, ваша величність. Угодно вам прийняти його?.

— Геть, геть! — несамовито крикнув король, метаючись по кімнаті. Обличчя його було таке ж гнівне, а очі блищали гарячковим збудженням.

Дофін вийшов з кабінету, і слідом за ним туди ввійшов високий, худий священик років сорока, дивовижної вроди, з блідим обличчям і виразними рисами. Його невимушені і разом з тим шанобливі-манери свідчили про довге перебування при дворі.

Король круто повернувся й глянув на абата підозрілим поглядом.

— Доброго ранку, абат Фенелон, — сказав він. — Можу спитати, яка мета вашого приходу?

— Ви часто прихильно питали моєї смиренної поради, ваша величність, і навіть потім висловлювали своє задоволення, що слухались її.

— Ну? ну? ну? — нетерпляче пробурчав король.

— Коли справедлива поголоска, то ваша величність в цей час переживаєте кризу, і безстороння порада може мати для вас значення. Чи треба говорити, що...

— До чого всі ці слова? — перебив король. — Вас прислано, щоб зробити спробу підбурити мене проти мадам де Ментенон...

— Ваша величність, від цієї дами я не бачив нічого, крім добра. Я поважаю й шаную її більше, ніж яку іншу жінку у Франції.

— В такому разі, абат, я певен, що ви з радістю довідаєтесь про мій намір одружитися з нею. Прощайте, абат. Жалкую, що не маю змоги приділити більше часу цій вельми цікавій розмові.

— Але, ваша величність...

— Коли у мене виникають сумніви, я високо ціню ваші поради, абат. В даному разі у мене, на щастя, немає ні найменших сумнівів. Маю честь побажати вам всього доброго.

Перший вибух гніву короля вгамувався, і лишилось тільки холодне гірке почуття, але ще більш небезпечне для його супротивників. Абат змушений був замовкнути, незважаючи на всю свою спритність і бистродумність: Задкуючи, він віддав три низьких поклони, згідно з придворним етикетом, і вийшов з кімнати.

Але королеві ненадовго дали спокій. Супротивники його наміру добре знали, що упертою настирливістю вдавалось часом зламати його волю, і сподівались зробити це й тепер. В кімнату увійшов міністр Лувуа у величезному парикі, з своєю величною поставою й погордливими манерами. Однак деяке збентеження з'явилося на його аристократичному обличчі, коли він зустрів гнівний погляд короля.

— Ну що ще, Лувуа? — нетерпляче спитав Людовік.

— Тільки одна нова державна справа, ваша величність, зате така, що важливістю своєю примусила забути всі інші.

— Яка?

— Ваш шлюб, ваша величність.

— Ви не схвалюєте його?

— О, ваша величність, чи можу я схвалювати його?

— Геть з моєї кімнати, пане! Що? Ви хочете замучити мене на смерть своїми чіпляннями? Що? Ви насмілюєтесь залишатись, коли я наказую вам вийти?

Король сердито підійшов до міністра, але Лувуа раптом витяг з ножен шпагу. Людовік відскочив назад з виразом переляку й здивування на обличчі. Лувуа шанобливо простяг йому ручку шпаги.

— Пройміть нею моє серце, ваша величність! — крикнув міністр, падаючи навколішки. Все його величезне тіло трусилося від хвилювання. — Я не можу пережити занепаду вашої слави!

— Боже мій! — крикнув король, кидаючи на підлогу шпагу і хапаючись руками за голову. — Мені здається, ви всі змовились звести мене з розуму. Чи мучили коли-небудь кого так, як мучать мене? Адже це буде приватний шлюб, який не має ніякого відношення до держави. Чуєте мене? Розумієте? Чого вам іще треба?

Лувуа підвівся і вклав шпагу в ножни.

— Ваша величність вирішили остаточно?

— Остаточно.

— То я не маю права нічого більше говорити. Я виконав свій обов'язок.

Він вийшов з сумно похиленою головою, але справді від серця у нього відлягло, бо слова короля надали міністрові певності, що ненависна йому жінка, навіть ставши дружиною Людовіка, не стане королевою Франції.

Дальші нападки не похитнули рішення короля, а тільки довели його до надмірного роздратування. Такий сильний опір був новиною для людини, воля якої була єдиним законом країни. Він був сердитий, знервований, і хоч не жалкував за своїм. вирішенням, але з нерозсудливою запальністю хотів помститись за пережиті ним

неприємності на тих, поради яких послухався. Тому вираз обличчя короля був не дуже ласкавий, коли черговий камергер впустив у кімнату шановного отця Лашеза, його сповідника.

— Бажаю вам повного щастя, ваша величність, — промовив єзуїт, — і від щирого серця вітаю з вашим великим наміром, який дасть вам задоволення як в тутешньому світі, так і в майбутньому;

— Досі я не відчував ні щастя, ні задоволення, отче мій! — роздратовано заперечив король. — Ніколи в житті я не переживав нічого подібного. Весь двір стояв тут передо мною навколішках, благаючи змінити мій намір.

Єзуїт тривожно глянув на нього своїми проникливими сірими очима.

— На щастя, ваша величність — людина сильної волі, яку не дуже легко похитнути, як думають деякі, — сказав він.

— Так, так, я не піддавався ні на хвилину. А все ж мушу визнати, що дуже неприємно мати проти себе стількох людей. Я певен, що рідко хто встояв би на моєму місці.

— Тепер-то й слід виявити твердість, ваша величність. Сатана шаліє, бачачи, як ви видираєтеся з його пазурів, і нацьковує всіх своїх друзів, посилає всіх своїх прибічників, силкуючись удержати вас у своїй диявольській владі.

Але короля не так легко було заспокоїти.

— Знаєте, отче мій, — промовив він, — ви, здається, не дуже шануєте мою родину. Мій брат і мій син, абат Фенелон і військовий міністр — ось ті прибічники сатани, про яких ви згадуєте.

— Тим більше честі вашій величності, що ви зуміли встояти проти них. Ви вчинили благородно, ваша величність. Ви заслужили похвалу і благословення святої церкви.

— Сподіваюсь, що я був справедливим, отче мій! — серйозно заявив король. — Буду радий побачитися з вами пізніше увечері, а поки що я мушу лишитись на самоті з моїми думками.

Отець Лашез вийшов із кабінету, сумніваючись у справжніх намірах короля. Було очевидно, що благання близьких дуже захитали його вирішення, хоч і не змінили його зовсім. Який буде результат, коли посипляться нові благання? А що вони будуть, це так само певно, як те, що за пільмою йде світло. Необхідно зробити якийсь спритний хід, щоб негайно викликати кризу. Адже кожен прогаяний час допомагає супротивникам. Вагаться — значить програти гру. Настав час рискнути всім.

Єпископ із Мо ждав його в прийомній, і отець Лашез кількома короткими фразами змалював йому всю небезпеку становища, вказавши засіб, який може, на його думку, запобігти їй. Обидва подались у кімнату мадам де Ментенон. Та вже скинула темний одяг вдови, який носила відтоді, як оселилась при дворі, і замінила його на більш підхоже до майбутньої події багате, але просте вбрання з білого атласу, оздоблене сріблом. В її густих темних косах блищав діамант. Ця зміна ще більш освіжила обличчя й постать, і без того дуже молодяві. Коли змовники побачили прекрасний колір цього обличчя, правильні риси, такі спокійні й гарні, дивну грацію постаті, вони відчували, що

коли їх і жде невдача, то вже ніяк не через вибране ними знаряддя впливу.

Побачивши їх, мадам де Ментенон устала з місця... З виразу її обличчя було ясно видно, що вона помітила тривогу, яка сповнювала їх душі.

— Ви принесли погані новини! — скрикнула вона.

— Ні, ні, дочко моя, — заспокоїв єпископ. — Але нам треба бути насторожі, бо нашим ворогам дуже хотілося б відвернути від вас Людовіка.

Обличчя де Ментенон просяло, коли назвали її коханого.

— Ах, ви не знаєте! — промовила вона. — Він дав слово. Я вірю йому, як самій собі.

Та розумний єзуїт не довіряв інтуїції жінки.

— Наші супротивники численні й сильні, — сказав він, похитуючи головою. — Якщо король і встоїть, то йому завжди набридатимуть, і тоді життя здасться йому темнішим, замість того, щоб прояснити — звичайно, крім моменту перебування в промінні, яке йде від вас, мадам. Треба кінчати цю справу.

— Як саме, отче мій?

— Шлюб має відбутися негайно.

— Негайно!

— Так. Коли можливо, сьогодні вночі.

— О, ви вимагаєте занадто багато, отче мій! Король нізащо не погодиться на таку пропозицію...

— Він сам зробить її.

— Чому?

— Тому, що ми примусимо його до цього. Тільки так буде переможена опозиція. Коли шлюб стане фактом, двір змушений буде визнати його, а доти опір не припиниться.

— Що ж я повинна робити, отче мій?

— Відмовитись від короля.

— Як? Від нього? — Вона. зблідла, як лілія, непорозуміло дивлячись в обличчя єзуїтові.

— Це найкраще, що ви можете зробити, мадам.

— Ах, отче мій, я могла б, так, могла б зробити це минулого місяця, минулого тижня, навіть учора вранці. Але тепер? О! Це розіб'є мені серце.

— Не бійтесь, мадам. Ми даємо вам добру пораду. Ідіть зараз же до короля. Скажіть йому, що до вас дійшли чутки про всі неприємності, які він витерпів через вас. Ви не можете знести думки про те, що станете причиною розладу в його родині, а тому звільняєте короля від даної ним обіцянки і назавжди кидаєте двір.

— Іти тепер? Зараз же?

— Так, не гаючи ні однієї хвилини.

Вона накинула на плечі легку накидку.

— Я роблю за вашою порадою, — промовила вона. — Вірю, що ви розумніші від мене. А що, як він піймає мене на слові.

— Він на це не здатний.

— Страшний ризик!

— Без ризику не досягнеш такої великої мети. Ідіть, дитино моя, і хай благословить вас бог!

Розділ XIII

У КОРОЛЯ З'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДЕЯКІ ІДЕЇ

Король лишився в кабінеті сам. Поринувши в похмурі думки, він обмірковував способи, як здійснити свій намір і разом усунути опозицію, що, як виявилось, була сильна й численна. Нараз хтось постукав у двері, і в півтемряві він побачив постать жінки, про яку тільки що думав. Король схопився з місця і простягнув до неї руки з усмішкою, яка заспокоїла б її, коли б вона хоч на мить сумнівалась у його постійності.

— Франсуаза! Ви тут! Нарешті, за цілий день, у мене перший бажаний гість.

— Боюсь, що вас дуже схвилювали, ваша величність.

— Так, правда.

— Я знаю ліки.

— Які?

— Я покину палац, сир, і ви забудете те, що сталося між нами. Я внесла розлад туди, де сподівалась оселити спокій. Дозвольте мені виїхати в Сен-Сір або в абатство Фонтевро, і вам не доведеться йти на жертву через мене.

Король зблід, як смерть, ухопившись тремтячою рукою за її накидку, немов боячись, що вона негайно виконає свій намір. Протягом стількох років він звик звірятись на її розум. Він звертався до неї за порадою завжди, коли потрібна була підтримка. Навіть тоді, коли, як наприклад, на минулому тижні, він тимчасово віддалявся від неї, йому все-таки необхідно було знати, що його вірна, всепрощаюча подруга, яка завжди уміє розважити, тут, близько, поряд, готова підтримати короля і порадою і співчуттям. Але щоб вона могла покинути його тепер і назавжди — це ніколи не спадало королеві на думку, і серце його похололо від здивування й тривоги.

— Ви не зробите цього, Франсуаза! — вигукнув він тремтячим голосом. — Ні, ні, неможливо, ви говорите це в жарт!

— Серце моє розіб'ється, якщо я покину вас, сир, але воно розривається й тепер від свідомості, що ради мене ви віддаляєтесь від родини й міністрів.

— Що? Хіба я не король? Хіба я не можу робити так, як я хочу, не-звертаючи на них уваги? Ні, ні, Франсуаза, не кидайте мене! Лишайтеся зі мною і будьте моєю дружиною.

Від хвилювання він ледве міг говорити і все тримав її за одяг. Він завжди дорожив нею, але ще більше тепер, коли раптом виникла загроза втратити її. Де Ментенон, відчувши свою силу й вигоду свого становища, цілком використала їх.

— До шлюбу безперечно повинен пройти якийсь час, ваша величність... А ви будете неминуче зазнавати всяких неприємностей. Як можу я почувати себе щасливою, знаючи, що викликала стільки неприємностей для вас за цей довгий період?

— А нащо йому бути таким довгим, Франсуаза?

— Один день, який ви будете нещасні через мене, вже занадто довгий, ваша величність... Я з розпачем думаю про це; повірте, мені краще покинути вас.

— Ніколи! Ви не поїдете! Нащо вам ждати хоча "б один день, Франсуаза? Я готовий. Ви теж. Чому нам не повінчатися зараз же?

— Зараз же! О, ваша величність!

— Ми й повінчаємось. Така моя воля. Це мій наказ. Це моя відповідь тим, хто надумав керувати мною. Вони нічого не знатимуть, поки не відбудеться шлюб, а тоді подивимось, хто з них насмілиться поставитись без пошани до моєї дружини. Повінчаємось таємно, Франсуаза. Сьогодні ж уночі я пошлю за паризьким архієпископом, і, присягаюсь, хоча б уся Франція повстала проти цього, ми будемо чоловіком і жінкою до його від'їзду.

— Це ваша воля, ваша величність?

— Так, а по ваших очах я бачу, що й ваша. Не гаймо ж ні хвилини, Франсуаза. Яка щаслива думка! Це примусить замовкнути назавжди їхні язики. Вони дізнаються, коли вже все скінчиться, але не раніше. Ідіть до себе в кімнату, дорогий друже, найвірніша з жінок! Нова зустріч наша буде моментом початку нашого союзу, якого не зможуть порушити ні двір, ні все королівство.

Людовік весь тремтів від хвилювання, вирішивши це. Вираз сумніву й незадоволення зник з його обличчя, і він, усміхаючись, з блискучими очима, швидко ходив по кімнаті. Потім він торкнувся маленького золотого дзвіночка, на який з'явився камердинер короля Бонтан.

— Котра година, Бонтан?

— Скоро шість, ваша величність.

— Гм! — Король думав кілька хвилин. — Бонтан, ви знаєте, де капітан де Катіна?

— Він був у саду, ваша величність, але я чув, що він збирається виїздити вночі до Парижа.

— Він їде сам?

— З приятелем.

— Хто його приятель? Гвардійський офіцер?

— Ні, ваша величність; це чужинець з-за моря, як я чув, з Америки. Він уже кілька днів тут, і Катіна показував йому чудеса палацу вашої величності.

— Чужинець? Тим краще. Ідіть, Бонтан, і приведіть до мене їх обох.

— Сподіваюсь, що вони ще тут, ваша величність. Я перевірю.

Він вибіг з кабінету і через десять хвилин повернувся.

— Ну?

— Мені пощастило, ваша величність. Їм уже привели коней, і вони ставили ноги в стремена, коли я розшукав їх.

— Де ж вони?

— Дожидають наказів вашої величності в прийомній.

— Впустіть їх, Бонтан, і не допускайте сюди нікого, навіть міністра, аж поки вони не підуть від мене.

Аудієнція у короля входила в коло обов'язків де Катіна, але він з величезним здивуванням вислухав від Бонтана "наказ привести з собою й приятеля. Він похапцем

прошепотів молодому американцеві вказівки, як йому слід поводитись, що треба робити і чого уникати. Бонтан з'явився знову і привів їх до короля.

З почуттям цікавості, трохи змішаної зі страхом, Амос Грін, для якого губернатор Нью-Йорка Дуган був втіленням найвищої людської влади, входив тепер у кімнату наймогутнішого монарха християнського світу.

Розкішна обстановка прийомної, де йому довелося дожидати, оксамит, картини, позолота, юрба гарно вбраних придворних і пишних гвардійців — все це вплинуло на його уяву, і він ждав, що з'явиться якась велична, надзвичайна постать у мантиї й короні. Коли ж погляд його впав на чепурну постать скромно вбраної людини з блискучими очима, на півголови нижчої від нього, Грін мимохіть оббіг поглядом усю кімнату, щоб переконатися, чи дійсно це король, чи один з тих численних придворних, які стояли між королем і зовнішнім світом. З шанобливого поклону свого супутника він здогадався, що це й є сам король. Грін поклонився і знову швидко випростався з гідністю простої людини, вихованої в школі природи.

— Добрий вечір, капітан де Катіна! — промовив король, приємно усміхнувшись. — Ваш приятель, я чув, чужоземець. Сподіваюсь, пане, ви побачили тут щось цікаве і варте уваги?

— Так, ваша величність, я оглянув ваше велике місто. Та й дивне ж воно! А приятель показав мені цей палац з його лісами й садами. Коли я повернувся до своєї країни, в мене багато чого знайдеться розповісти про те, що я бачив у вашій прекрасній країні.

— Ви розмовляєте по-французькому, а тим часом самі ви не з Канади?

— Ні, ваша величність, я з англійських провінцій Америки.

Король з цікавістю дивився на могутню постать, сміливий вираз обличчя й вільну поставу молодого іноземця, і нараз у голові його майнула згадка про небезпеки, які, за словами графа де Фронтенака, загрожували урядові з боку цих колоній. Коли перед ним типовий представник цієї раси, то, справді, краще мати такий народ другом, ніж ворогом. Але в цей час думки його були спрямовані зовсім не на державні справи, і він швидко віддав накази де Катіна:

— Сьогодні ви поїдете в справах служби до Парижа. Ваш друг може їхати з вами. Удвох безпечніше, коли йдеться про державне доручення. Але я хочу, щоб ви підождали, доки настане ніч.

— Слухаю, ваша величність.

— Ніхто не повинен знати про дане вам доручення; пильнуйте, щоб ніхто не простежив за вами. Ви знаєте будинок архієпископа Гарле, прелата Парижа?

— Так, ваша величність.

— Ви передасте архієпископові наказ виїхати сюди і. рівно опівночі бути біля хвіртки з північно-східного боку Щоб ніщо не затримало його. Буря чи гарна погода — він повинен бути тут Справа надзвичайної ваги.

— Ваш наказ буде передано точно, ваша величність.

— Дуже добре! Прощайте, капітан. Прощайте, пане. Сподіваюсь, ви будете

задоволені своїм перебуванням у Франції.

Він жестом руки, з чарівною грацією, яка здобула йому стільки поклонників, відпустив молодих людей.

Розділ XIV

ОСТАННЯ КАРТА

Мадам де Монтеспань все ще сиділа в своїх апартаментах. Відсутність короля тривожила її, але вона не хотіла виявляти свого хвилювання перед придворними і розпитувати їх про причини, через які затримався візит. Поки вона лишалася у себе, нічого не знаючи про несподівану зміну своєї долі, її діяльний і енергійний спільник не проминав увагою ні однієї події, пильнуючи її інтересів, мовби вони були його власними. Та по суті так і було. Пан де Вівонн придбав усе, чого палко хотів — гроші, землі й почесні, — завдяки впливові сестри і добре розумів, що слідом за її падінням швидко настане і його власне. З природи сміливий, нерозбірливий у засобах, спритний, він був із тих людей, які ведуть гру до кінця з усією властивою їм енергією й хитрістю. Завжди в курсі всіх придворних подій, він з тієї хвилини, як почув про намір короля, весь час крутився в прийомній, роблячи свої власні висновки з усього, що діялось перед ним. Ніщо не сховалось від його очей — ні засмучені, незадоволені обличчя брата короля й дофіна, ні візит отця Лашеза та Боссюета до мадам де Ментенон, ні її повернення від короля, ні перемога, що сяяла в її погляді. Він бачив, як Бонтан вийшов з кімнати і трохи згодом привів гвардійця та його друга. Він чув, як ці два звеліли подати їм коней через дві години, і, нарешті, через слугу-шпигуна дізнався, що в кімнаті мадам де Ментенон незвичайна метушня, що мадмуазель Нано мало не збожеволіла від хвилювання і що дві придворних кравчихи спішно викликані туди. Але всю навислу небезпеку він відчув тільки тоді, коли від того ж таки слуги довідався, що на ніч готують кімнату для архієпископа паризького. Мадам де Монтеспань провела вечір на канапці, в найгіршому настрої. Вона сердилась на всіх прибічних; почала було читати, але кинула книгу. Почала писати — і роздерла лист. Тисячі підозрінь і страхіть переплітались в її голові. Що сталося з королем? Учора він був холодний і щохвилини поглядав на годинника. А сьогодні й зовсім не прийшов. Може, подагра? Чи невже вона знову втрачає владу над ним? Ні, цього не може бути! Вона повернулась на канапці і заглянула в дзеркало на протилежному боці. Тільки що засвітили безліч свічок, і в кімнаті стало ясно, як удень. У дзеркалі відбивалась залита світлом кімната, канапа, обтягнута темно-червоною матерією, і самотня постать в легкому білому пеньюарі, оздобленому сріблом. Де Монтеспань підперла голову ліктем і довго любувалась своїми глибокими очима з густими темними віями, красивим вигином білої шиї й бездоганним овалом обличчя. Вона розглядала все пильно, уважно, мовби перед нею була суперниця, але ніде не могла знайти слідів неблаганного часу. Отже, вона, як і колись, вродлива. І коли цій вроді вдалося скорити короля, то хіба її не досить для того, щоб і вдержати його? Звичайно, досить. Вона докоряла собі за непотрібні побоювання. Мабуть, він захворів, а може, ще й прийде. О! Хтось стукнув дверима і швидко йшов через прийомну. Хто це?. Король чи посланець із запискою від нього? Ні, перед нею

стояв її брат: з витягнутим обличчям і розгубленими очима, він мав вигляд людини, пригніченої поганими звістками. Увійшовши в кімнату, він старанно замкнув двері за собою, так само і в будуар.

— Ніхто не перешкодить нам, — задихаючись, промовив він. — Я поспішив сюди, бо дорога кожна хвилина. Король нічого не казав вам?

— Нічого.

Вона скочила на ноги. Обличчя її було таке ж бліде, як і братове.

— Настав час діяти, Франсуаза. Спокій та енергія — ось властивості характеру, завжди притаманні Мортемарам. Не дожидайтесь удару, а збирайтесь з силами гідно його зустріти.

— Що сталося?

Вона силкувалася говорити звичайним тоном, але тільки шепіт вилетів з її засмаглих губ.

— Король збирається одружитись з мадам де Ментенон.

— З гувернанткою? З удовою Скаррона? Це безглуздя!

— І все ж правда.

— Одружитись? Ви сказали одружитись?

— Так, він хоче одружитися з нею.

Монтеспань презирливо сплеснула руками і зареготала голосним, гірким сміхом.

— Вас легко налякати, брате мій! — промовила вона нарешті. — Ах, ви не знаєте вашої сестри. Певно, ви більше цінили б мої сили, коли б не були мені братом. — Дайте мені день, тільки один день, і ви побачите Людовіка, гордого Людовіка, коли він навколішках благатиме мене простити образу. Чуєте? Він неспроможний розбити пута пристрасті, що зв'язують його. Мені потрібен лише один день, щоб повернути його до себе...

— Але у вас не буде цього дня.

— Як?

— Шлюб відбудеться сьогодні вночі.

— Ви збожеволіли, Шарль!

— Я певен у цьому.

Кількома уривчастими словами де Вівонн переказав сестрі все, що знав. Вона слухала його з суворим обличчям, все міцніше й міцніше стискаючи руки. Але він сказав правду про Мортемарів. У жилах їх текла кров борців, і момент сутички був для них розквітом сили. В міру того як мадам де Монтеспань слухала оповідання брата, ненависть, більша ніж розпач, сповнювала її душу, і вся її вроджена енергія закипала бажанням боротьби.

— Я піду до нього! — промовила вона, прямуючи до дверей.

— Ні, ні, Франсуаза. Повірте мені, ви загубите все, коли зараз підете туди. Караулові дано суворий наказ нікого не пускати до короля.

— Але я наполягатиму, і мене пропустять.

— Ні, сестро, це цілком даремно. Я говорив з офіцером, наказ найсуворіший.

— Я доб'юся негайного побачення.

— Ні, ви не підете! — він заступив спиною двері. — Я переконаний, що це даремно, і не хочу, щоб моя сестра стала посміховищем двору, намагаючись вдертися в кімнату людини, яка відштовхує її.

Щоки де Монтеспань спалахнули, і вона нерішуче зупинилась.

— Якби в мене був тільки один день, Шарль, я певна, що мені вдалося б повернути його знову. Тут діяв чийсь інший вплив, може, цього всюдисущого єзуїта або високомовного Боссюета. Один, лише один день, і я розіб'ю їх каверзи. Хіба я не бачу, як вони малюють картини пекельного полум'я перед очима короля, наче дратують бика червоним факелом? О, коли б я могла перемогти їх усіх сьогодні ввечері! Ця жінка, о, ця проклята жінка! Хитра гадюка, яку я відіграла у себе на грудях! Ах, я швидше погодилася б бачити Людовіка мертвим, ніж одруженим з нею! Шарль, Шарль, треба перешкодити цьому шлюбові, неодмінно зупинити його. Я віддам усе, все на світі, щоб перешкодити йому.

— Що ви дасте, сестро?

Вона розгублено глянула на брата.

— Як! Невже ви хочете, щоб я купила вас? — здивувалась вона.

— Ні, але я хочу купити інших.

— А! Отже, є який-небудь шанс на успіх?

— Одним-єдиний. Але час іде. Мені треба грошей.

— Скільки?

— Чим більше, тим краще. Все, що можете дати.

Тремтячими від нетерпіння руками мадам де Монтеспань відкрила потайну шафу в стіні, куди ховала свої коштовності. Яскравий блиск їх засліпив її брата, що заглянув туди через плече сестри.

В одній великій купі лежали великі рубіни, дорогі ізумруди, красиві берили, блискучі діаманти — ознаки милості короля, зібрані нею більше, як за п'ятнадцять років. По один бік шафи було три шухляди. Вона відімкнула нижню, вщерть повну блискучих луїдорів.

— Беріть, скільки треба! — промовила вона. — А тепер ваш план! Швидше!

Де Вівонн напхав у кишені грошей. Монети проскакували між пальцями, падали додолу і розкочувались, але ні брат, ні сестра не звертали на це ніякої уваги.

— Ваш план? — повторяла вона.

— Нам треба перешкодити архієпископові приїхати сюди. Тоді шлюб буде відкладений до завтрашнього вечора, і, у вас вистачить часу, щоб діяти.

— Але як перешкодити його приїздові?

— У палаці знайдеться з десятків добрих шпаг, які можна купити, за меншу суму, ніж та, що лежить в одній з моїх кишень. Делатуш, молодий Тюрбевіль, старий майор Дескар, Раймонд де Карнак і четверо Латурів. Я зберу їх і зроблю на дорозі засідку.

— Щоб перехопити архієпископа?

— Ні, посланих по нього.

— О, чудово! Ви найкращий з братів! Коли вони не попадуть до Парижа, ми врятовані. Ідіть, біжіть, не гайте ні хвилини, мій добрий Шарль!

— Все це дуже добре, Франсуаза, але що нам робити з посланцями, коли впіймаємо їх? Мені здається, ми ризикуємо головою. В усякому разі вони — гонці короля, і навряд чи нам вигідно проштрикнути їх шпагами.

— Ви так думаєте?

— Ми ніколи не добилися б прощення за це.

— Але згадайте: перше ніж розглянуть на суді цю справу, я поверну свій колишній вплив на короля.

— Усе це добре, сестро, проте, чи довго триватиме цей вплив? Що й казати, приємне життя, коли при першій зміні настрою фавора нам доведеться тікати з королівства! Ні, ні, Франсуаза; найбільше, на що ми "можемо рискнути, це затримати гонців.

— Але як і де?

— У мене є ідея. В замку маркіза де Монтеспань у Портілляку.

— В замку мого чоловіка?

— Еге.

— Мого найлютішого ворога? О, Шарль, ви жартуєте!

— Навпаки, я ніколи не був такий серйозний, як у цю хвилину. Маркіз був учора в Парижі і ще не повернувся додому. Де його перстень з гербом?

Мадам де Монтеспань заходилась перегортати коштовності і вийняла перстень з вигравіруваним на ньому гербом.

— Це буде нам за ключ. Добряга Марсо, дворецький, побачивши його, віддасть у наше розпорядження всі в'язниці замку. Тут або ніде. Ні в якому іншому місці ми не можемо безпечно для себе тримати гонців.

— А коли повернеться мій чоловік?

— Ах, його трохи здивує присутність полонених. І шановному Марсо доведеться пережити кілька неприємних годин. Та це трапиться хіба через тиждень, а до того часу, сестричко, я певен, ви вже закінчите вашу кампанію. Ні слова більше, кожна хвилина надто дорога. Прощайте, Франсуаза! Ми не здамося без боротьби. Уночі пришлю сказати, як іде справа.

Він ніжно обняв сестру, поцілував і поспішно вийшов з кімнати.

Після від'їзду брата де Монтеспань, Франсуаза, стиснувши руки, цілі години тихо ходила по м'якому килиму. Очі її блищали, душа була повна ревності й ненависті до суперниці. Пробило десяту, одинадцяту, дванадцяту, а вона все ще ждала, мучилась від люті й нетерпіння, прислухаючись до кожного кроку, дожидаючи звістки. Нарешті це дождання скінчилось. Ось швидка хода по коридору, стук у двері прийомної і шепіт її чорного негра. Вся тремтячи від нетерпіння, вона кинулась у передпокій і сама взяла записку від запорошеного вершника. На клаптику брудного паперу грубим почерком було написано лише кілька слів, але, коли вона побачила їх, краска знову спалахнула на її щоках, і усмішка заграла на тремтячих губах. Почерк був її брата; він писав:

"Архієпископ сьогодні вночі не приїде".

Розділ XV

ПІВНІЧНА МІСІЯ

Де Катіна добре розумів всю важливість покладеного на нього доручення. Збереження таємниці, якого зажадав від нього король, його збуджений стан і характер самого наказу, даного монархом, — усе це підтверджувало чутки, що ширились при дворі. Де Катіна добре знав незчисленні придворні інтриги й чвари, і він зрозумів, яких заходів треба вжити, виконуючи дане йому важливе доручення. А тому, діждавшись, коли потемніло, він звелів слугі-солдатові вивести двох коней до воріт саду, що були коло призначеного місця, розказавши йому кількома словами розположення двору. Йому здавалось, що ця нічна подорож може мати вплив на майбутню історію Франції.

— Мені подобається ваш король, — казав Амос Грін, — і я радий прислужитися йому. Я радий, що він знову збирається одружитись, хоча кожній жінці важенько-таки буде наглядати за цим великим господарством.

Де Катіна усміхнувся з такого погляду свого приятеля на обов'язки королеви.

— Ви без зброї? — спитав він. — У вас немає ні шпаги, Ні пістолетів?

— Нема; коли вже не можна взяти рушниці, то нащо. морочитись з інструментами, якими я не мастак орудувати. А чому ви питаєте про це?

— Нам може загрожувати небезпека.

— Яка?

— Багато хто хотів би перешкодити цьому шлюбові. Усі. перші особи держави настроєні проти нього. Якби їм удалося затримати нас, то й шлюб був би відкладений принаймні на добу.

— Але я думав, що це таємниця?

— Таємниць не буває при дворі. Дофін, брат і всі друзі їхні були б дуже раді побачити гонців у Сені, перше ніж їм удасться добутись до будинка архієпископа. Але хто це?

Перед ним, на доріжці, показалаась дебелих постать. Коли. вона наблизилась, кольорова лампочка, що спускалась з одного з дерев, освітила блакитний з сріблом мундир гвардійського офіцера. То був майор де Бріссак, однополчанин де Катіна.

— Ей! Куди прямуєте?

— В Париж, майор.

— Я сам їду туди через годину. Чи не подождете мене? Рушимо разом.

— Жалкую, але в мене спішна справа. Не можна гаяти ні хвилини.

— Гаразд. До побачення і приємної прогулянки.

— А що, він певна людина, ваш друг майор? — спитав, оглядаючись, Амос Грін.

— Так, на нього можна цілком звіритись.

— Ну то я хотів би переговорити з ним.

Американець швидко кинувся назад по доріжці, а де Катіна стояв розсерджений, що даремно затримуються. Минуло цілих п'ять хвилин, доки повернувся його супутник, а гаряча кров французького воїна уже кипіла нетерпінням і гнівом.

— Гадаю, вам слід їхати в Париж самому, мій друже, — гукнув він. — Коли я їду з наказу короля, то не можу затримуватись через ваші примхи.

— Дуже шкода, — спокійно відповів Грін. — Мені треба було сказати дещо вашому майорові, і я думав, що, може, мені не доведеться знов побачитися з ним.

— Ну от і коні, — промовив капітан, відчиняючи хвіртку. — Ви нагодували й напоїли їх, Жак?

— Так, капітан! — відрапортував той, що держав коней.

— Ну, так стрибай у сідло, друже Грін, і не будемо зупинятись, аж поки спереду не заблищать вогні Парижа.

Солдат подивився їм услід, глузливо посміхнувшись.

— Не будете зупинятись, он як! — пробурмотів він, повертаючись іти назад. — Ну це ще побачимо, мій капітан, побачимо.

Понад милю приятелі проскакали голова в голову, коліно в коліно. З заходу здійнявся вітер, небо затягло важкими свинцевими хмарами, через які ледь-ледь прозирав місяць. Проте навіть у ці моменти на дорозі, обсаженій старими деревами, було темно, а коли зникало й це мізерне світло, то не було видно нічогісінько. Де Катіна тривожно напружував зір, дивлячись поверх вух свого коня, і тикався обличчям у гриву, намагаючись розглядіти шлях.

— Що ви скажете про дорогу,?

— З її вигляду можна сказати, що тут нібито проїхало кілька екіпажів.

— Що? Боже мій! Невже ви можете розглядіти їх сліди?

— Звичайно! А чому б і ні?

— Та тому, що я не бачу й самої дороги.

Амос Грін зареготав від усього серця.

— Якби вам доводилось так часто, як мені, мандрувати уночі в лісах, — промовив він, — там, де засвітити вогонь, значить ризикувати волоссям на голові, ви звикли б по-кошачому користуватися зором.

— Тоді їдьте краще ви першим, а я за вами. От так! Еге! Це що таке?

Зненацька пролунав різкий звук, наче б щось лопнуло. На одну мить американець хитнувся в сідлі.

— Це ремінь від стремена. Він упав.

— Можете ви знайти його?

— Так, але я можу їхати й без нього. Їдьмо далі!

— Чудово! Тепер я бачу в п'яті вашу постать.

Так вони проскакали ще кілька хвилин. Голова коня де Катіна майже торкалась хвоста Грінового коня. Раптом знов почувся такий самий звук, і капітан покотився з сідла на землю. Одначе він удержав поводи в руках і в одну мить уже знов опинився на спині коня, сиплючи прокльони так, як це робить тільки сердитий француз.

— Тисяча громів небесних! — гарячився він. — Що це таке?

— У вас теж лопнув ремінь?

— Два ремені за п'ять хвилин! Це неможливо.

— Неможливо, щоб це був випадок, — серйозно промовив американець, зіскакуючи з коня. — Ага, а це що таке? Другий ремінь у мене теж надрізаний к висить на ниточці.

— І мій теж. Я почуваю це, торкаючи його рукою. Є у вас креміль. Треба викресати вогню.

— Ні, ні, людині безпечніше в темряві. Хай інші роблять це. Ми й так побачимо все, що нам треба.

— У мене надрізаний повід.

— У мене теж.

— І попруга.

— Дивно, як ми ще не зламали собі шиї. Хто це вчинив з нами таку штуку?

— Хто ж, як не цей негідник, Жак! Він же доглядав коней. Ну підожди, буде тобі, коли я повернусь до Версаля!

— Але чому він зважився на це?

— Ах, його підкупили! Він був знаряддям у руках людей які хотіли перешкодити нашій подорожі.

— Мабуть, що так. Але у них повинна бути якась таємна причина. Вони добре знали, що, надрізавши реміні, не перешкодять нам доїхати до Парижа, бо, в крайньому разі, ми зможемо їхати й без сідла або просто бігти, коли треба.

— Вони сподівались, що ми зламаємо собі шиї.

— Припустимо, один із нас міг би, але навряд чи обидва, бо випадок з одним застеріг би другого.

— Ну, то що ж, по-вашому, вони хотіли зробити? — нетерпляче крикнув де Катіна. — Бога ради, прийдемо ж, нарешті, до якогось висновку, нам дорога кожна хвилина.

Але Гріна не можна було примусити відмовитись від його спокійної методичної манери міркувати вголос.

— Вони не сподівались зупинити нас, — казав він. — Що ж їм треба? Може, тільки затримати? А нащо їм це треба? Яке значення мало б для них, якби ми передали наше доручення на годину, дві раніше чи пізніше? Адже це байдуже.

— Бога ради... — нетерпляче перебив його де Катіна.

Але Амос Грін спокійно обмірковував становище.

— Чому ж вони хочуть затримати нас? Я бачу тільки одну причину — дати комусь випередити й зупинити нас От що, капітан. Б'юсь об заклад на шкуру бобра проти шкури кроля, що я натрапив на слід. Тут на землі видно сліди коней двадцяти вершників, які проїхали перше ніж випала роса Якщо нас затримують, у них знайдеться час скласти план до нашого приїзду.

— Може, ви й маєте рацію, — замислено промовив де Катіна. — Що ж ви гадаєте?

— Їхати назад або манівцями.

— Це неможливо. Нам довелося б повертатись аж до Медона, а це зайвих десять миль.

— Краще приїхати на годину пізніше, ніж зовсім не приїхати.

— Та не повертатися ж нам через самий здогад. Втім ще є путівець Сен-

Жерменський, на мило нижче. Коли ми доїдемо до нього, можна буде взяти праворуч, понад півден ним берегом річки, і таким чином змінити маршрут.

— Але ми ризикуємо не доїхати до цієї дороги.

— Хай спробує хто перетяти нам шлях, ми знаємо, що зробити з ним.

— Ви будете битися? З дюжиною людей?

— Хоч і з сотнею, коли мене виряджено з дорученням від короля.

Амос Грін знизав плечима.

— Адже ви не боїтесь?

— Страшенно боюсь. Битися добре тільки тоді, коли нічого іншого не лишається. Але я вважаю безумством їхати просто на рожен або потрапити в западню, коли можна цього уникнути.

— Робіть, що хочете, — сердито промовив де Катіна. — Мій батько був дворянин, власник великого маєтку, і я не хочу бути боягузом на службі короля.

— Мій батько, — відповів Амос Грін, — був купець, власник сили-силенної звірячих шкур, і його син уміє при зустрічах впізнати дурня.

— Ви зухвалі, пане! — гукнув гвардієць. — Ми можемо поквитатися з вами при більш слушній нагоді. Зараз же я виконую дане мені доручення, а ви можете повертатись у Версаль, коли хочете.

Він підняв капелюх з підкресленою ввічливістю і поїхав дорогою далі.

Амос Грін кілька хвилин вагався, потім скочив на коня і став наздоганяти свого товариша. Але той ще був у поганому настрої і. Їхав, не повертаючись, не розмовляючи і не глянувши на нього. Нараз, у пільмі він побачив щось, що примусило його посміхнутись. В далині, серед двох купок темних дерев, замигтіло безліч блискучих жовтих точок, скупчених, наче квіти на клумбі. То були вогні Парижа.

— Дивіться! — гукнув він. — Он місто і деь тут поблизу Сен-Жерменська дорога. — Ми поїдемо по ній, щоб уникнути небезпеки.

— Добре! Тільки не слід їхати занадто швидко, бо попруга може лопнути щохвилини.

— Ні, їдьмо швидше; скоро кінець нашої подорожі. Сен-Жерменська дорога починається якраз за поворотом, і шлях буде нам видно, а вогні Парижа будуть нам маяками.

Де Катіна стьобнув батогом коня, і вони галопом повернули за ріг дороги. Але в ту ж хвилину обидва вершники лежали серед купи голів і кінських копит, — капітан, напівпридушений тулубом свого коня, а товариш його, відкинутий набік кроків на двадцять, безмовний і непорушний серед дороги.

Розділ XVI

ЗАСІДКА

Пан де Вівонн дотепно зробив засідку. В кареті із зграєю одчайдушних головорізів він виїхав з палацу на півгодини раніше, ніж гонці короля, і з допомогою золотих монет, даних йому щедрою сестрою, подбав про те, щоб де Катіна та Грін не могли швидко скакати. Доїхавши до того місця, де дорога розділялась, він наказав кучерові

проїхати ще трохи наперед і прив'язати коней до огорожі. Потім поставив одного з своїх спільників стерегти головний шлях і сигналізувати вогнем про наближення королівських посланців Товстою вірьовкою перетяв дорогу на висоті сімнадцяти дюймів від землі, прив'язавши один кінець до дерева по один бік, другий — до дерева по другий бік дороги. Вершники не могли побачити вірьовку, що була аж на закруті дороги, і через це коні їх, наскочивши, важко попадали на землю, тягнучи за собою й їздців. Вмить дюжина негідників, що ховалися в тіні дерев, кинулась на них із шпагами в руках. Але жертви лежали непорушно. Де Катіна важко дихав, одна нога його була придушена головою коня; кров текла тонкою цівкою по його блідому обличчю й падала, краплина по краплині, на срібні еполети. Амос Грін не був поранений, але зіпсована попряга лопнула, і він з такою силою вилетів із сідла на тверду дорогу, що тепер лежав, не подаючи ніякої ознаки життя.

— Погана справа, майор Деспар, — сказав де Вівонн тому, хто стояв коло нього. — Мені здається, обидва готові.

— Ну, ну! Присягаюсь, у наші часи люди не вмирали так швидко, — відповів той, нахилиючись, причому світло ліхтаря упало на його жорстоке обличчя, обрамлене сивим волоссям. — Я падав з коня тисячі разів і, крім зламаних двох кісток, нічого поганого зо мною не трапилось. А штрикніть-но шпагою коней під третє ребро, Делатуш, вони вже однаково ні до чого не придатні.

Два останніх предсмертних віддихи — і підійняті догори шиї коней упали на землю; страждання тварин скінчились.

— Де Латур? — спитав де Вівонн. — Ахілл Латур вивчав медицину в Монпельє. Де він?

— Тут, мосьє. Не хвастаю, але я так само вправно орудую ланцетом, як і шпагою. Поганий випав день для хворих, коли я вперше надів на "ебе мундир і перев'язь. Котрого накажете оглянути?

— Он того, що лежить на дорозі.

Латур нахилився над Амосом Гріном.

— Цьому не довго жити, — промовив він. — Я чую це з хрипу, коли він дише.

— А яка причина?

— Вивих надчерев'я. Ах, латинські терміни так і лізуть на язык, але їх часом важкенько віддати звичайною мовою. По-моєму, не зашкодила б легенька операція кинджалом у горло приятелеві, він все одно здихає.

— Нізащо! — перебив ватажок. — Якщо він умре не від рани, то не можна буде обвинуватити нас. Подивіться тепер другого.

Латур схилився над де Катіна, поклавши йому руку на серце. Капітан глибоко зітхнув, розплющив очі і оглянувся навкруги з виглядом людини, яка не розуміє, де вона, що з нею і як тут опинилась.

Де Вівонн, насунувши капелюх на очі і закривши плащем нижню частину обличчя, вийняв фляжку і влив пораненому в рот трохи вина. Вмить рум'янець заграв на безкровних щоках гвардійця, і свідомість майнула в безживних очах Він насилу звівся

на ноги, з люттю силкуючись відштовхнути тих, що держали його. Але голова у нього ще вернулась, і він ледве тримався на ногах.

— Я мушу їхати в Париж! З наказу короля. Ви затримуйте мене на свою голову.

— У цього тільки дряпина! — заявив колишній лікар.

— Ну, так держіть його міцніше. А вмираючого віднесіть у карету.

Світло від ліхтаря падало невеликим яскравим кругом, і, коли освітили ним де Катіна, Амос Грін лишився в тіні. Аж ось ліхтар перенесли до вмираючого. Та ба, його не було на тому місці. Амос Грін зник.

Одну мить змовники стояли заціпенівши, мовчки, втупивши здивовані погляди в те місце, де тільки що лежав молодий чоловік. Світло від ліхтаря падало на їхні капелюхи з пір'ям, люті очі й дикі обличчя. Потім вони вибухли шаленим потоком лайки, а де Вівонн, схопивши "лікаря" за горло, кинув на землю і задушив би його, коли б не втрутились інші.

— Брехливий пес! — кричав він. — Так ось воно, твоє знання! Негідник утік, і ми пропали!

— Це передсмертна агонія, — задихаючись, прохрипів Латур. Він підвівся, розтираючи собі горло. — Кажу вам, пораненийдесь тут поблизу.

— Це правда. Він не мав сили зайти далеко, — погодився де Вівонн. — Крім того, він без зброї й піший. Деспар і Раймонд де Карнак, стережіть другого, щоб він теж не втяв з нами якоїсь штуки. Ви, Латур, і ви, Тюрбевіль, обшукайте дорогу і дожидайтесь коло південних воріт... Коли йому пощастить доплентатись до Парижа, він не мине цієї дороги. Вдасться піймати, прив'яжіть ззаду до коня і привезіть в умовне місце. В усякому разі, це ще півлиха, бо він чужинець і випадкова тут людина. Ведіть другого в карету, і ми зникнемо перше, ніж зніметься тривога.

Два вершники подались шукати втікача, а де Катіна, який все ще з усієї сили опирався, потягли по Сен-Жерменській дорозі і кинули в карету, що стояла трохи віддалік! Троє вершників поїхали вперед, кучерові звеліли їхати слідом за ними, де Вівонн, відіславши посланця з запискою до сестри, їхав з іншими бандитами верхи за каретою.

Бідолашний гвардієць тепер зовсім опритомнів і побачив себе з зв'язаними руками й ногами полоненим у рухомій тюрмі, яка важко їхала поганою дорогою. Ошелешений падінням, з ногою, дуже пом'ятою вагою коня, який упав на нього, він бачив, що рана на лобі була суцця дурниця і кровотеча вже навіть припинилась. Але стан душі його був далеко важчий. Схиливши голову на зв'язані руки, він несамовито тупотів ногами, в розпачі похитуючись з боку на бік. Який він був дурний, без краю дурний! Давній солдат, що нюхав порох на війні, він так безславно, з розплющеними очима, потрапив в ідіотську западню! Король вибрав його як людину, на яку міг звіритись, а він не виправдав довір'я монарха і навіть не витяг шпаги з ножен. А його ж застерігали!.. Радив же молодий супутник, незнайомий з придворними інтригами, але покірний голосові свого природного розуму, бути обережнішим. В страшному розпачі де Катіна упав на шкіряну подушку сидіння.

Але потім до нього знову повернувся здоровий глузд, зв'язаний у кельтів так тісно з поривчастістю. Справу, звичайно, слід іще обмірковувати: чи не можна як-небудь її поправити. Амос Грін зник. Це вже один вигідний шанс. І він чув наказ короля і розумів його значення. Правда, він не знав Парижа, та людині, яка вміла уночі знаходити дорогу в Менських лісах, напевне, не важко розшукати відомий будинок архієпископа паризького. Але раптом серце де Катіна стислось від однієї думки, що майнула в його голові. Міські ворота замикались о восьмій годині, а тепер уже близько дев'ятої. Йому, де Катіна, мундир якого сам собою був пропуском, легко було потрапити в Париж. Але чи можна сподіватися, — що пропустять Амоса Гріна, чужоземця й цивільного? Це неможливо, зовсім неможливо! А проте, не зважаючи на все, у нього десь ворушилась невиразна надія, що такий енергійний і спритний чоловік, як Грін, знайде вихід із цього скрутного становища.

Потім йому спала думка втекти. Може, він сам іще встигне виконати дане королем доручення? Що це за люди схопили його? Вони навіть натяком не виявили тієї особи, чийм знаряддям були. Підозріння де Катіна упали на мосьє і на дофіна. Певно, один із них. Він пізнав тільки одного із цієї зграї — старого майора Деспара, постійного відвідувача шиночків найнижчого розбору у Версалі, шпага якого завжди була до послуг того, хто давав більше грошей. Куди везуть його? Може, на смерть. Але ж коли б вони мали намір забити його, нащо б було приводити його до притомності? З цікавістю він виглянув у вікно.

Обабіч карети їхало по вершнику, але в передній частині екіпажа була шибка, — крізь яку він міг бачити околиці. Хмари розійшлись, і місяць заливав пейзаж яскравим світлом. Праворуч лежала відкрита рівна місцевість, з купками дерев і з баштами замків, що виглядали з-за ровів. Відкілясь із монастиря долітали з вітром важкі удари дзвона. Ліворуч, вдалині, мигтіли вогні Парижа. Місто лишалось позаду. Кудись везли полоненого, та тільки у всякому разі не в столицю і не в Версаль. Де Катіна почав прикидати шанси на успіх. Шпагу відняли, пістолети лишилися у кобурі на землі, поряд з бідолашним конем. Отже, навіть тоді, коли б йому пощастило звільнитись, він буде беззбройним, а тих, що схопили його, принаймні дюжина. Спереду, по дорозі, залитій блідим місячним сяйвом, їхало вряд троє вершників, а обабіч карети по одному. З тупотіння копит можна було зрозуміти, що ззаду їхало ще не менше, як шестеро. Разом з кучером це становило якраз дванадцять негідників, боротьба з якими була неможлива для неозброєної людини. Згадавши Яро кучера, де Катіна глянув крізь вікно на широку спину цієї людини і нараз, при відблиску місячного світла в кареті, помітив дещо, що сповнило жахом його душу.

Кучер був, очевидно, дуже поранений. Дивно, як він міг іще триматися на козлах і стьобати батою коней при таких страшних ранах. На спині його сукняного червоного кафтана, саме під лівою лопаткою, зяяла велика діра, через яку, видно, пройшла якась зброя, а навколо виднілась велика темно-червона пляма. Та це було ще не все. Промінь місяця упав на підійняту руку кучера, і де Катіна здригнувся, помітивши, що вона теж у закипіль крові. Гвардієць витягнув шию, силкуючись розглядіти обличчя кучера, але

широкий капелюх його був низько насунутий на лоб, а комір одержі підійнятий так високо, що риси обличчя були зовсім затінені.

Вигляд цієї мовчазної людини з слідами страшних ран на тілі захопив душу де Катіна, і він замурмотів сам собі один із гугенотських псалмів Моро. Хто, як не диявол, міг би правити екіпажем такими скривавленими руками і з тілом, проколотим наскрізь шпагою?

Карета доїхала до того місця, де від великого шляху одходив путівець, збігаючи вниз по крутому схилу горба в напрямі до Сени. Передні вершники їхали великим шляхом, так само як і ті, що були по обидва боки екіпажа, як раптом, на превелике здивовання де Катіна, карета зненацька повернула вбік і в одну мить покотилась по крутому схилу. Сильні коні мчали щодуху. Кучер, стоячи, люто стьобав їх, і незграбний старий екіпаж несамовито підскакував, кидаючи де Катіна з одного сидіння на друге. Придорожні тополі мигтіли повз вікна карети, коні шалено мчали, а демон-кучер вимахував при місячному світлі своїми жахливими червоними руками, криками поганяючи знавіснілих тварин. Карету кидало то в один, то в другий бік, часом вона трималась тільки на двох бічних колесах, кожену хвилину ризкуючи перекинутись. Та хоч як швидко мчали коні, погоня їхала ще швидше. Цокання копит її коней все ближчало, ближчало, і раптом в одному з вікон екіпажа його морда, очі, вуха, грива, а над усім цим жорстоке обличчя Деспара й блискуче дуло пістолета.

— У коня, Деспар, у коня! — командував ззаду владний голос.

Блиснув вогонь, і екіпаж хитнуло від конвульсійного стрибка одного з коней. Кучер усе ще несамовито гукав і стьобав коней, а карета, підстрибуючи й гуркочучи, мчала далі.

Але дорога зненацька повернула — і просто перед полоненим і погоней, не більше як за сто кроків від них, показала Сена, холодна й мовчазна в променях місячного світла. Дорога крутим берегом спускалась до води. Не було й натяку на міст. А чорна тінь посеред річки показувала, що з другого берега повертався пором із запізнілими подорожніми. Кучер, не вагаючись, натягнувши туго віжки, погнав переляканих тварин просто в річку. Коні, відчувши холод, зупинились, і один із них, жалібно зітхнувши, упав на бік. Куля Деспара зробила своє. Вмить кучер скочив з козел і кинувся в річку, але погоня оточила його; з півдюжини рук схопило кучера перше, ніж тому вдалося добратися до глибокого місця, і витягли його на берег. В боротьбі з його голови упав широкий капелюх, і при місячному світлі де Катіна впізнав його обличчя. То був Амос Грін.

Розділ XVII

БАШТА В ЗАМКУ ПОРТІЛЛЯК

Переслідувачі здивувались не менше від де Катіна, побачивши, що впіймали таким чудним способом другого посланця, якого вважали зниклим. Вихор вигуків і прокльонів зірвався з їх губ, коли "вони, здерши величезний червоний кучерський кафтан, побачили темний одяг молодого американця.

— Тисячі блискавок! — кричав один. — І це людина, яку проклятий Латур вважав за

мертву!

— Як він опинився тут?

— А де ж Етьєнн Арно?

— Він убив Етьєнна. Гляньте, як розрізано кафтан.

— Авжеж, а колір рук у цього хлопця! Він убив Етьєнна й забрав його кафтан і капелюх!

— А де ж його тіло?

— І ми були за два кроки від нього!

— Ну, вихід тільки один.

— Присягаюсь душею! — гарячився старий Деспар. — Я завжди не дуже любив старого Етьєнна, але не раз випивав із ним і помщуся за нього. Обмотайте шию цього молодця віжками і повісьте ось тут на дереві.

Кілька рук уже здіймали попругу із здохлого коня, коли де Вівонн, протиснувшись наперед, кількома словами зупинив готовлений самосуд.

— Хто торкнеться до нього, заплатить життям, — сказав він.

— Але він убив Етьєнна Арно.

— За це можна поквитатися пізніше, а сьогодні він гонець короля. А що другий? Тут?

— Так.

— Зв'язати цього чоловіка і посадити до того в карету. Розпрягти здохлого коня. От так! Де Карнак, надіньте швидше упряж на вашого коня. Можете сісти на козли і правити. Тепер їхати недалеко.

Коней швидко змінили; Амоса Гріна упхнули в екіпаж поруч де Катіна, і скоро карета стала помалу підійматись по крутому схилу, звідки вона тільки що прожогом спускалась. Американець не промовив ні одного слова, відколи його схопили, і сидів, байдуже згорнувши руки на грудях, поки вирішувалась його доля. Але лишившись на самоті з товаришем, він насупився. І забубонів з виглядом людини, ображеної на свою долю.

— Кляті коні! — бурчав він. — Американський кінь зразу відчув би себе у воді як качка. Скільки разів перепливав я Гудзон на моєму старому Сагоморі! Якби ми тільки перебралися через річку, тоді прямий шлях на Париж.

— Дорогий друже, — сказав де Катіна, кладучи свої зв'язані руки на руки Гріна, — чи можете ви простити мені нерозважливе слово, яке вирвалось у мене, коли ми їхали з Версаля?

— О, я й забув про це.

— Ви мали рацію, тисячу разів мали, а я, ваша правда, був дурень, сліпий, упертий дурень. Як благородно ви захищали мене! Але як ви опинилися тут? Ніколи в житті не дивувався я так, як тоді, коли побачив ваше обличчя.

Амос Грін усміхнувся сам до себе.

— Я подумав: ото ви здивуєтесь, дізнавшись, хто ваш візник! — промовив він. — Коли я упав з коня, я лежав непорушно, почасти тому, що треба було віддихатись,

почасти ж тому, що вважав за розумніше лежати, ніж стояти, коли бряжчить стільки шпаг. Скористувавшись з того, що всі оточили вас, я скотився в канаву, виліз із неї на дорогу і під тінню дерев доплазував до екіпажа перше, ніж мене кинулись. Я зразу ж зміркував, як можу стати вам у пригоді. Кучер сидів обернувшись, з цікавістю дивлячись на те, що діялося ззаду. З ножем у руці я скочив на переднє колесо, і бідолаха замовк навіки.

— Як! Без єдиного звука?

— Я не даремно жив серед індіців.

— А потім?

— Я відволік його у рів і переодягся в його одягу й капелюх. Я не скальпував його.

— Скальпувати? Боже мій! Та такі речі трапляються тільки серед дикунів.

— А! То ж то й я подумав, що це, може, не в звичаях тутешньої країни. Тепер я, звісно, радий, що не зробив цієї операції. Потім я ледве встиг узяти в руки віжки, як бандити всі підійшли до мене і вкинули вас у карету. Я не боявся, що вони впізнають мене, а тільки турбувався, не знаючи, якою дорогою мені їхати, тому пустив їх на розвідки. Вони спростили діло, пославши наперед кількох вершників, і все йшло добре, поки я не побачив стежки і не погнав по ній коней. Ми втекли б, якби той негідник не підстрелив коня і якби увійшли у воду ці паскудні тварини..

Де Катіна знов потис руку товаришеві.

— Ви чесно виконали свій обов'язок, — сказав він. — Це була справді смілива думка й одчайдушний вчинок.

— Ну, а тепер як? — спитав американець.

— Я не знаю ні людей, ні того місця, куди нас везуть.

— Видно, у своє селище, спалити.

Де Катіна несамовито зареготав, незважаючи на тривогу.

— Ви все думаєте, що ви в Америці! — крізь сміх промовив він. — У Франції такого не трапляється.

— Ну, щодо вірьовки, то у Франції справа, здається, стоїть досить просто. Я гадав, що прийшов мені кінець, коли бандити затягли віжки.

— Я думаю, нас везуть кудись, щоб сховати там, поки не владнається ця справа.

— Ну, їм доведеться поклопотатись над цим.

— Чому?

— Вони можуть не знайти нас, коли ми будемо потрібні.

— Що ви хочете сказати?

Замість відповіді американець спритним рухом звільнив руки і підніс їх до обличчя товариша.

— Це, бачите, перше, чого вчать в індійських вігвамах.

Мені траплялося звільнитись від сирих ременів у гуронів, і тому навряд чи ремінь від сидла може мене вдержати. Простягніть руки.

Кількома спритними рухами він послабив вірьовки так, що де Катіна теж міг звільнити руки.

— Ну, тепер підійміть ноги. Вони побачать, що нас легше було піймати, ніж вдержати.

Але в цю хвилину екіпаж поїхав повільніше, і цокання копит переднього коня раптом стихло. Полонені, виглянувши у вікно, побачили перед собою величезну, високу будівлю, повиту темрявою. Над ними виднілась велика арка. Ліхтарі горіли на дерев'яній брамі з величезними клямками й цвяхами. У верхній частині воріт були маленькі залізні ґратки, і крізь них полонені побачили світло ліхтаря й бородате обличчя, що визирало звідти. Де Вівонн підвівся на стременах, і, витягши ший, став говорити щось так тихо, що навіть найбільш зацікавлені цією розмовою нічого не могли почути. Вони бачили тільки, як вершник підняв угору золотий перстень, і бородате обличчя, що досі було насуплене, раптом проясніло і, усміхаючись, ствердно кивнуло. Через мить ворота на рипучих завісах відчинились, і екіпаж в'їхав у двір, причому решта вершників, крім де Вівонна, лишилась за ворітьми. Коли коні зупинилися, біля карети зібралась купка грубих молодців, які витягли полонених. При світлі факелів де Катіна і Грін побачили високі мури з башточками, що оточували двір з усіх боків. Посеред озброєних людей стояв товстий чоловік з бородатим обличчям, той самий, що раніш визирав крізь ґрати.

— У верхню в'язницю, Сімон! — звелів він. — І догляньте, щоб їм дали два оберемки соломи та шматок хліба, поки не дістанемо дальших розпоряджень від нашого пана.

— Не знаю, хто ваш пан, — гарячився де Катіна, — але питаю вас, як насміввся він затримувати посланців короля?

— Присягаюсь святим Денісом, коли мій пан устругнув якусь штуку королеві, то вони будуть квити, — вискаливши зуби, відповів товстун. — Але припинимо розмови! Візьміть їх, Сімон, ви відповідаєте мені за них.

Даремно де Катіна лютував, загрожуючи страшними карами винним. Два здорових молодці тягли його з боків, один підштовхував ззаду; попереду човгав маленький чоловічок у чорній одежі, з в'язкою ключів в одній руці і ліхтарем у другій. Так пропхались вони крізь вузькі двері коридору з кам'яною підлогою. Ноги полонених були міцно зв'язані вірвовкою, наче кайданами, і могли пересуватись одразу тільки на один фут. Таким способом пройшли вони трьома коридорами і крізь троє дверей, причому кожні замикались після їх проходів на ключ і засувались на засуви. Потім вони піднялись виткими кам'яними сходами, приступки яких були вибиті ногами в'язнів і тюремників. Нарешті полонених упхнули в маленьку квадратну башту і кинули їм два оберемки соломи. Через хвилину важкий ключ повернувся в замок, і ув'язнені лишилися самі.

Де Катіна був засмучений і похмурий. Випадок допоміг йому здобути певне значення при дворі, а тепер випадок же губив його. Даремно капітан буде виправдовуватись неможливістю щось зробити. Він добре знав свого царственного повелителя. Ця людина була безмірно щедра, коли виконували її накази, і неблаганна, коли їх порушували. Пробачень не допускалось. Людина, яку обминула доля, була так само ненависна йому, як і той, хто недбайливо ставився до справи. В цій великій кризі

король довірив йому надзвичайно важливе доручення, а він не зумів його виконати. Що ж захистить його від немилості й загину? Він забув і про темну в'язницю, де сидів, і про невідому долю, що загрожувала йому, але серце його болісно стискалось від згадки про зіпсовану кар'єру та зловтіху тих, хто заздрісно дивився на його швидке службове підвищення. А рідні в Парижі, люба Адель, старий дядя, що був йому за батька! Хто оберігатиме спокій близьких, коли він втратив можливість захищати їх? Може, їм незабаром знов почнуть загрожувати брутальні вихватки Дальбера та його драгунів? Від цієї думки він заскреготів зубами і, стогнучи, упав на солом'яну підстилку, ледве помітну при тьмяному світлі, що пробивалося крізь єдине вікно в'язниці.

Його енергійний товариш, навпаки, не піддавався розпачеві. Тільки за ним грюкнули двері, і він пересвідчився, що ніхто більше не увійде в камеру, він зараз же скинув вірьовки, які зв'язували йому руки, і заходився обмацувати стіни й підлогу. Його розшуки закінчилися тим, що він знайшов в одному кутку маленький камін і дві величезні дерев'яні колоди, мабуть, призначені замість подушок полоненим. Пересвідчившись, що камін дуже малий, і в нього не можна навіть просунути голови, він підставив колоди до вікна, поставивши їх одна на одну, потім виліз на них і навшпиньках дотягнувся до ґрат вікна. Спритно піднявшись і спершись п'ятою на виступ у стіні, він примудрився заглянути у двір, звідки їх тільки що привели. В цю мить карета й де Вівонн виїздили з воріт, і незабаром в'язні почули, як загуркотіли, зачинаючись, важкі ворота і затупотіли кінські копита на дорозі. Сенешаль та його підручні зникли; щезли й факели, і крім розміреної ходи двох вартових за тридцять кроків унизу від башти, ніщо не порушувало у великому замку тиші.

А замок був, справді, дуже великий. Амос Грін, повиснувши на руках, захоплено й здивовано оглядав величезний мур, що височів перед його очима, з гірляндою башт, башточок і кам'яних зубців, мовчазних і холодних в промінні місячного світла. Чудні думки виникають часом у голові в цілком непідхожих умовах. Зненацька Грін пригадав ясний літній день за океаном, коли батько зустрів його біля гавані Гудзона і повіз його шлюзом, щоб показати синові будинок Пітера Стейвесента, і тим наочно переконати в колосальному розмірі міста, яке тільки-но перейшло від голландців до англійців. Але будинок Пітера Стейвесента, разом з віллою його, менший навіть, ніж один флігель цієї махіни-будинка, який сам був тільки собачою будкою проти величного версальського палацу. Як би він хотів показати батькові цю дивину! Але Грін зараз же згадав, що він полонений у чужій країні і дивиться на замок крізь ґрати в'язниці, а тому вирішив, що якраз і добре, що батька тут немає.

Вікно було чималеньке, і можна було б просунути в нього голову, якби не перешкоджали залізні ґрати. Грін заходився трясти їх, повиснув на прутах всією вагою свого тіла, але вони були завтовшки з його великий палець і міцно вмуровані в кам'яне підвіконня. Тоді він уперся ногою в стіну і, тримаючись однією рукою, другою спробував поколупати ножом біля прутів. Вони були залиті в цемент, гладенький, як скло, і твердий, як мармур. Ніж відскочив, коли Грін спробував натиснути на цемент. Але під цементом був пісковик, не дуже твердий. Якби йому вдалося прокопати в ньому

жолобки й рівчачки, то вже не важко було б виїняти прuti, цемент і все інше. Він сплигнув додолу і почав обмірковувати, як узятися до діла. Стогін примусив його згадати про товариша.

— Ви, здається, хворі, друже мій? — спитав він.

— Хворий душею! — простогнав де Катіна. — О, проклятий безумець! Це зводить мене з розуму.

— Щось турбує вас? — розпитував Амос Грін, сідаючи на колоду. — А що саме?

Гвардієць нетерпляче засовався.

— Що саме? Як можете ви питати це, коли знаєте так же добре всі обставини, як і я? Я не виконав даного мені доручення. Король хотів, щоб архієпископ повінчав його. Бажання монарха — закон. Обряд вінчання повинен виконати тільки архієпископ, і ніхто більше. Тепер йому треба було б уже прибути в палац. Ах, боже мій! Я так і бачу кабінет короля, бачу, як монарх хвилюється, дожидаючи, бачу нетерпіння мадам, чую розмову про бідолашного де Катіна...

І він знову затулив обличчя руками.

— У мене все це перед очима, — байдуже промовив американець, — але, крім цього, ще дещо й інше.

— Що саме?

— Я бачу архієпископа, який з'єднує їх навіки.

— Архієпископа? Ви марите.

— Можливо. А все-таки я бачу його.

— Він не може бути в палаці.

— Навпаки, він, прибув у палац півгодини тому.

Де Катіна зірвався на ноги.

— У палац?!! — несамовито гукнув він. — Хто ж переказав йому запрошення?

— Я! — відповів Амос Грін.

Розділ XVIII

НІЧ НЕСПОДІВАНОК

Якщо американець хотів здивувати чи підбадьорити товариша своєю короткою відповіддю, то він повинен був відчувати сумне розчарування, коли де Катіна підійшов до нього збентежено і ласкаво поклав руку на його плече.

— Я вчинив егоїстично й безглуздо, милий друже, — промовив він. — Я занадто багато думав про свої дрібні неприємності і занадто мало про те, що ви витерпіли через мене. Падіння з коня струсило вам мозок дужче, ніж здається. Ляжте на соломі, постарайтеся трохи заснути і...

— Повторюю вам, що архієпископ там уже, — нетерпляче крикнув Амос Грін.

— Так, так Ось тут у глечики є вода. Я намочу шарф і зав'яжу вам голову...

— Господи боже мій! Та ви чуєте, нарешті? Архієпископ там!

— Авжеж, авжеж, там! — заспокоював де Катіна. — Він напевне там. У вас нічого не болить?

Американець потряс кулаками в повітрі.

— Ви думаєте, що я з глузду з'їхав? — крикнув він. — Присягаюсь богом, ви можете звести мене з розуму! Коли я кажу, що я послав архієпископа, я знаю, що кажу. Пам'ятаєте, як я вернувся до вашого друга, майора?

Тепер черга хвилюватись настала для де Катіна.

— Ну? — скрикнув він, хапаючи за руку Гріна.

— Коли у нас посилають в ліси розвідника, то, якщо справа важлива, через годину посилають услід другого, і так далі, аж поки хтось із них не повернеться назад неоскальпованим. Цей спосіб, вживаний ірокезами, дуже добрий.

— Боже мій, та ви ж мій рятівник!

— Нема чого так упинатися в мою руку, наче морський орел у форель. Отож, я вернувся до майора і попросив його, коли він буде в Парижі, пройти повз будинок архієпископа.

— Ну! Ну!

— Я показав йому оцей кусок крейди. Якщо ми побували там, — сказав я, — то ви побачите великий хрест на лівому боці одвірків. Якщо хреста не буде, увійдіть у будинок і попросіть єпископа їхати в палац якнайшвидше. Майор виїхав через годину після нас; він мав прибути в Париж о пів на одинадцятю; об одинадцятій єпископ уже сів в екіпаж і прибув до Версаля півгодини тому, тобто близько пів на першу. Господи боже мій! Та він збожеволів... І з моєї провини.

Немає нічого дивного, що молодий житель лісів злякався того враження, яке справили його слова на приятеля. Тихій, методичній натурі американця не були властиві такі несподівано сильні зміни в настроях, як у палкого француза. Де Катіна, що перед тим, як лягти спати, скинув ремені, тепер кружляв по камері, вимахуючи руками й ногами; в променях місячного світла тінь його потворно викривлялась на стіні. Нарешті, знесилений, він кинувся в обійми товариша, виливаючи цілий водопад подяк, вигуків, похвал і обіцянок, то гладячи його, то притискуючи до грудей.

— О, коли б я міг чим-небудь віддячити вам! — вигукував він. — Коли б я міг.

— Є спосіб. Ляжте на соломі й засніть.

— І подумати тільки, що я, дурень, ще зважився глузувати з вас! Я! О, за вас добре відплачено.

— Бога ради, лягайте й спіть!

Не перестаючи умовляти захопленого приятеля і злегка підштовхуючи його, Грін уклав де Катіна на соломі і нею ж уклав його замість ковдри. Хвилювання цілого дня стомили, де Катіна, а ця несподіванка, здавалось, відібрала в нього останні сили. Повіки його важко спустилися на очі, голова глибше зарилася у м'яку соломі. Останньою свідомою думкою був спогад про невтомного американця, який сидів, підібгавши ноги, і, при світлі місяця, працюючись обтісував довгим ножом одну з колод.

Було вже опівдні і сонце сяяло на безхмарному небі, коли молодий гвардієць, нарешті, прокинувся після перетерпленого лиха. Одну мить він непорозуміло поводить навколо очима. Чомусь він лежав накритий соломі, а над ним висіла стеля в'язниці, що мала вигляд склепіння з необтесаних бантин. Нараз, швидко, як блискавка, пам'ять

повернулась. Він пригадав усе, що сталося напередодні: дане королем доручення, засідку, полон. Де Катіна рвучко зірвався на ноги. Товариш його, який дрімав у кутку, теж сквапно підвівся з першим його рухом і, схопивши в руку ніж погрозливо глянув на двері.

— А, це ви? — сказав він. — Мені здалося, що це знову гой чоловік.

— Хіба сюди хто входив?

— Так, приніс два шматки хліба і глечик води, якраз на світанку, коли я вже збирався відпочити.

— Ну що, він казав що-небудь?

— Ні, приходив, пам'ятаєте, той, чорний.

— Що його називали Сімоном?

— Еге, він. Поклав усе й пішов. Я думав, що, якби він прийшов іще раз, ми, може, спробували б затримати його.

— Як саме?

— Думаю, коли зв'язати ноги цими ремнями, він не так легко зніме їх, як ми.

— Ну, а далі що?

— Він сказав би нам, чорт візьми, де ми і що з нами хочуть зробити.

— О! Та хіба не однаково тепер, коли доручення короля виконано.

— Може, для вас однаково — про смаки не сперечаються, — але не для мене. Я не звик сидіти в норі, мов ведмідь у берлозі, дожидаючи, що хтось інший порядкуватиме моєю долею. Париж видався мені досить тісним, але він — прерія проти цього місця. Воно зовсім непридатне для людини моїх звичок, і я збираюсь скоро вийти звідси.

— Нам лишається тільки ждати, друже мій.

— Не знаю. Я більше надіюсь на це.

Він розстібнув камзол і вийняв звідти кусочок іржавого заліза й три маленьких товстих кілочки, загострених з одного краю.

— Де ви це дістали?

— Це я зробив уночі. Виламав прут — самий верхній у ґратах. Трудненько було витягти його, ну, та ось дістав. Кілочків я настругав з цієї колоди.

— Нащо?

— Дивіться, один із них я забиваю в проміжок між каменями, наче ручку. Ось із цієї колоди я зробив дощечку. Вона може бути приступкою і витримає нашу вагу, коли укріпити й держатись за кілочок. От так"! Бачите, тепер ви можете вилізти на неї і заглянути у вікно, не дуже утруднюючи п'яти. Ось спробуйте самі.

Де Катіна скочив на колоду і, користуючись приладдям Гріна, швидко визирнув у вікно.

— Мені незнайома ця місцевість, — сказав він, похитуючи головою, — але це, мабуть, один із тридцяти замків, що лежать на південь, за шість чи сім миль від Парижа. Кому він належить? Хто і з якою метою так поводитьсь з нами? Хотілося б роздивитись герб, щоб зрозуміти. Ах, он там, до речі, посеред вікна і є він. Тільки з моїм зором не розглянеш його здалеку. Певен, що у вас, Амос, зір далеко кращий, ніж у

мене, і ви зможете розглядіти зображення на щиті.

— На чому?

— На мармуровій дошці в середньому вікні.

— Так, я добре бачу. Це щось подібне до трьох дурних індиків на бочці з патокою.

— Ну, та бочки, — це, може, башта. Вона є й на гербі у де Готвіль. Тільки це навряд чи їхній замок; та у них і немає маєтків у цій місцевості. Ні, аж ніяк не можу зрозуміти, де ми.

Де Катіна хотів уже спуститися додолу і для цього ухопився за другий прут у ґратах. На його здивовання він лишився у нього в руках.

— Дивіться, Амос, дивіться! — крикнув він.

— А, ви помітили! Я зробив це сьогодні вночі.

— Чим? Ножем?

— Ні, ножем я нічого не міг зробити; та коли мені вдалося вийняти прут із ґрат, справа пішла швидше. Я вставляю цей прут на місце, а то хтось унизу помітить, що ми виламали його.

— А можна вийняти й інші?

— Зараз виймається тільки один, але вночі виламаємо й ті два. Ви можете вийняти цей прут і орудувати ним, а я працюватиму оцим. Дивіться, камінь м'який, і в ньому легко виколупати рівчачок, уздовж якого й витягнеться прут. Буде надзвичайно дивно, якщо ми до ранку не втечемо.

— Ну, добре, припустимо, ми вилізем у двір; а куди ж далі йти?

— Не все зразу, друже. З такими міркуваннями можна застрягти в Кеннебоку, бо не знаєш, як потім переправитися через Пенобскот. У всякому разі, в дворі легше дихати, ніж тут, і, якби нам тільки вдалося вилізти через вікно, ми обмірковували б там і дальший план утечі.

За цілий день приятелі нічого не могли зробити, боячись, що їх застане на місці злочину тюремник або побачить хтось із двору. Ніхто в камеру не приходив. Вони доїли хліб і випили воду з апетитом людей, що часто не мають і цієї злиденної їжі. Ледве посутеніло, обидва заходились робити кілочки, продовбувати рівчачки у твердому камені й розхитувати прут. Ніч випала дощова, ударила сильна гроза, і при світлі блискавки вони могли бачити всі околиці; тінь від вікна з аркою закривала їх. До півночі їм удалось, нарешті, вийняти один прут, другий тільки-но став піддаватись спільним зусиллям, коли це тихий шум ззаду примусив їх обернутись: серед камери стояв тюремник, роззявивши рота і здивовано дивлячись на роботу своїх арештантів.

Де Катіна перший помітив його і в одну мить кинувся на нього з залізним прутом у руці; при цьому нападі тюремник метнувся до дверей і тільки хотів зачинити їх, як кинутий Гріном уламок прута просвистів повз його вуха й вилетів у коридор. Коли двері з грюкотом зачинились, приятелі подивилися один на одного. Гвардієць знизав плечима, американець свиснув.

— Не варт і продовжувати! — промовив де Катіна.

— Хіба не однаково, що робити. Коли б я шпурнув прут на дюйм нижче, здорово

попало б йому. Ну, може, його з переляку грець поб'є або він собі зламає шию, прожогом збігаючи зі сходів. Мені тепер нічим робити, але варт іще трохи попоратись з вашим прутом — і все буде готово. Ага, ви казали правду, нас зацькують!

По замку пролунав гучний удар дзвона, почувся гомін і тупіт ніг. Якись хрипкі голоси віддавали накази, чути було, як бряжчали ключі, повертані в замках... Уся ця метушня, що раптом знялася серед нічної тиші, занадто ясно свідчила про тривогу. Амос Грін кинувся на соломку, засунувши руки в кишені, а де Катіна понуро прихилився до стіни, дожидаючи того, що зараз з ними трапиться. Минуло, одначе, п'ять хвилин, і ще п'ять хвилин, — ніхто не приходив. Метушня у дворі тривала, але в коридорі, який вів до камери, було цілком тихо.

— Ну, я таки вийму цей прут, — промовив, нарешті, американець, встаючи й підходячи до вікна. — У всякому разі, довідаємось, що то в них за страшенна така метушня.

Кажучи це, він виліз на колоду і виглянув у вікно.

— Ось лізьте сюди! — збуджено гукнув він. — Тут діється щось інше, і люди занадто заклопотані, щоб думати про нас.

Де Катіна теж виліз на колоду, і обидва почали з цікавістю дивитися вниз у двір. Там у кожному кутку було розкладено по кострищу, а весь двір повен був людей з факелами в руках. Жовте світло від них то падало на похмурі сірі стіни так химерно, що найвищі башти здавались золотими на чорному фоні неба, то при подуві вітру, блимаючи, ледве освітлювало обличчя людей, які держали факели. Головні ворота були відчинені і карета, що, очевидно, тільки що в'їхала, стояла коло маленьких дверей якраз проти вікон полонених. Колеса й боки карети були забризкані грязюкою, а коні тремтіли, шулячи вуха, ніби вони зараз пробігли довгий шлях. Чоловік у капелюсі з пір'ям, загорнутий у дорожний плащ, вийшов з екіпажа і, обернувшись, став когось тягти. Недовга боротьба, крики, штурхан, і обидві постаті зникли в дверях. Коли двері зачинились, карета від'їхала, кострища й факели погасли. Головні ворота знов замкнули, і все поринуло в тишу, як і до цього несподіваного переполоху.

— Ну, — задихаючись, сказав де Катіна. — Чи не впіймали вони ще якогось королівського гінця?

— Незабаром тут звільниться місце аж для двох, — промовив Амос Грін. — Якщо тільки вони дадуть нам спокій, ми не довго пробудемо в цій кімнаті.

— Хотів би я знати, куди пішов тюремник.

— Хай забирається куди хоче, аби не з'являвся сюди. Дайте-но мені прут. Ця штука піддається. Нам буде легко виламати її.

Він завзято взявся до роботи, силкуючись поглибити в камені рівчачок, через який сподівався витягти прут. Раптом він зупинився і насторожив вуха.

— Грім і блискавка! — прошепотів він. — Хтось працює знадвору.

Обидва стали прислухатись. До них долинув стукіт сокири, дирчання пилки й тріск дерева.

— Що це вони роблять?

— Не можу зрозуміти.

— Ви бачите їх?

— Вони під самою стіною.

— Здається, я можу прилаштуватись і подивитися, — сказав де Катіна. — Я тонший за вас.

Він просунув голову, шию й половину плеча в проміжок між прутами і завмер у такому положенні. Приятель подумав, що, може, він застряг, і, щоб звільнити, заходився тягти його за ноги, але де Катіна повернувся сам, без найменшої перешкоди.

— Вони щось будують, — шепнув він.

— Будують?

— Так, там четверо людей з ліхтарем.

— Що ж вони можуть робити?

— Мені здається, повітку. Я бачу чотири ями, в землі, куди закопують стовпи.

— Ну, ми не можемо тікати, коли під вікнами є люди.

— Це правда.

— А все ж ми можемо закінчити почате. Тихий брязкіт заліза заглушався шумом знизу, який дедалі ставав усе дужчим. Прут піддався, і Грін став помалу тягти його до себе. Саме в ту мить, коли йому вдалося витягти прут, між вікном і місячним світлом раптом виросла голова у вигляді копиці скуйовдженого волосся, на якому красувалась плетена шерстяна шапочка. Ця несподівана поява так вразила Амоса Гріна, що він випустив з рук прута, який упав з підвіконня.

— Дурень! — почувся голос знизу. — Який же ти незграба! На якого біса впускаєш інструменти! Грім і блискавка! Ти зламав мені плече.

— Що там таке? — крикнув другий. — Справді, П'єр, якби ти був такий моторний на руку, як гострий на язик, ти був би першим столяром у Франції.

— Як що? Мавпа! Ти впустив на мене інструмент!

— Я? Я нічого не впускав.

— Йолоп! Ще хочеш примусити мене повірити, що залізо падає з неба? Кажу ж тобі, що ти вдарив мене, дурне, криворуке вайло!

— Я не вдарив тебе! — заперечила "копиця", — але присягаюсь святою дівою, коли ти ще поговориш так, то я спущуся сходами й поквитаюся з тобою.

— Тихше, ледарі, — суворо встрияв третій голос. — Якщо до світанку робота не буде скінчена, декому добре перепаде.

І знов застукала сокира й задирчала пилка. Голова то з'являлась, то зникала. Очевидно, власник її ходив по якійсь платформі, збудованій під вікном полонених, не бачачи й не думаючи про темне чотирикутне вікно над собою. Був уже світанок, і перші холодні промені світла почали закрадатись у двір, коли робітники пішли, нарешті скінчивши роботу. Тоді тільки в'язні зважилися злізти на вікно і подивитися, що будували вночі. Обидва мимоволі здригнулись від несподіваного видовища. Перед очима височів ешафот.

Він являв собою платформу з темних, брудних дощок, що були тільки що збиті, але,

очевидно, і раніш вживалися для цієї самої мети. Платформа була притулена до стіни замка, де сиділи наші полонені, і тяглась іще футів на двадцять далі, а з віддаленого боку її спускалися вниз на землю широкі дерев'яні сходи. Посередині стояла плаха, зверху вся порубана і вкрита іржавими плямами.

— Мені здається, пора тікати, — промовив Грін.

— Вся наша праця пішла намарне, Амос! — сумно сказав де Катіна. — Яка б не була доля, що чекає на нас — а вона, очевидно, не з привабливих — нам лишається тільки скоритися їй і витерпіти все з гідністю мужніх людей.

— Ну, ну, вікно ж готове. Раз-два — і вискочили.

— Даремно. Он дивіться, там в далекому кінці двору вже строяться озброєні люди.

— Цілий ряд! Так рано!

— Еге, а ось іще йдуть. Погляньте на середні ворота. Господи боже мій, що там таке?

Двері замка на протилежному боці відчинились, і звідти вийшла дивна процесія. Попереду, парами, йшло дві дюжини лакеїв, з алебардами, в руках, в однакових коричневих лівреях. За ними виступав величезний бородатий чоловік із засуканими до ліктів рукавами, з великою сокирою на лівому плечі. Далі, з розкритим молитовником у руках, мимрячи молитви, ішов священик; в тіні виднілась жінка, вбрана в темну одіж, з одкритою шиєю. На голові в неї була чорна вуаль, що спадала на схилене обличчя. Зараз же за нею виступав високий, худий чоловік з червоним, лютим обличчям і грубими рисами. На голові в нього була плоска оксамитна шапочка з орлиним пером, прикріпленим діамантовою застібкою, що горіла при ранковому світлі. Але темні очі його горіли ще яскравіше і світилися з-під густих брів безумним блиском, в якому відбивались і загроза і жах. Ноги його тремтіли, риси обличчя конвульсійно сіпалися; він справляв враження людини, яка ледве стримувала торжество, що сповнювало душу. Жінка нерішуче зупинилась коло підніжжя ешафота, але чоловік, який ішов за нею, штовхнув її з такою силою, що вона спіткнулась і впала б, якби не схопилась за руку священика. Піднявшись угору сходами, вона побачила страшну плаху, несамовито скрикнула і відхитнулась з жахом. Але чоловік знову штовхнув її, а двоє слуг, схопивши за кисті рук, потягли далі.

— О, Моріс, Моріс! — кричала вона. — Я не готова до смерті! О, прости мені, Моріс, коли хочеш сам бути прощеним! Моріс, Моріс!

Вона пробувала наблизитись до нього, вхопити за руку, за рукав, але він стояв, поклавши руку на ефес шпаги, і все обличчя його сяяло злісною радістю. Коли вона побачила це жахливе, насмішкувате обличчя, благання завмерло на її вустах. Благати було так само марно, як просити милосердя у падаючого каменя або стрімкого потоку. Жінка одвернулась, відкинувши з обличчя вуаль.

— Ах, король! — крикнула вона. — Якби ви могли тепер глянути на мене!

Почувши цей вигук і побачивши прекрасне бліде обличчя, де Катіна, що спостерігав цю сцену з вікна, відчув, як стислося у нього серце. Перед ним, біля плахи, стояла наймогутніша, найрозумніша і найпрекрасніша з жінок Франції — Франсуаза де

Монтеспань, ще так недавно фаворитка короля Людовіка XIV.

Розділ XIX

У КАБІНЕТІ КОРОЛЯ

В ту ніч, коли королівським посланцям довелося пережити стільки незвичайних пригод, король сидів сам у своєму кабінеті. З розмальованої стелі над його головою спускалась гарна лампа, підтримувана чотирма маленькими крилатими купідонами на золотих ланцюжках, і розкидала по кімнаті яскраве світло, що відбивалось у численних дзеркалах на стінах. Меблі з чорного дерева, оздоблені сріблом, розкішні килими, шовк, гобелени, золоті речі й тонкий севрський фарфор — усе краще, що виробляла промисловість Франції, було зібране у цих стінах. Кожна річ являла собою художню рідкість. А власник усього цього багатства й блиску, похмурий і понурий, сидів, опустивши підборіддя на руки, спершись ліктями на стіл і втупивши неуважливий погляд в протилежну стіну.

Та хоч його темні очі й дивилися на стіну, вони, здавалось, нічого не бачили. Може, вони були звернені назад, на довгу, низку прожитих років, на ту золоту молодість, коли мрії й дійсність так перепліталися одна з одним. Сон чи дійсність — ось ці двоє людей, які схилились над його колискою, один у темному одязі із зіркою на грудях, якого вчили його" звати батьком, другий — у довгій червоній мантиї, з маленькими блискучими очима? Навіть тепер, коли минуло понад сорок років, король нараз уявив собі живим це зле, хитре, владне обличчя і знову побачив старого Рішельє, великого невінчаного короля Франції. А далі другий кардинал, довгий, худий, який відбирав у нього кишенькові гроші, відмовляв йому в їжі і вдягав його в стару одягу. Як виразно встає в пам'яті той день, коли Мазаріні нарум'янивсь востаннє і весь двір потім танцював з радості, почувши, що кардинал помер. А мати? Яка вона була прекрасна і владна! Пригадав, як мужньо вона трималась під час війни, що зламала могутність вельмож, і як, уже лежачи на смертному ложі, благала священників не забруднити зав'язок її ченця святими дарами. Потім думки полинули до того часу, коли він став самостійним: ось він збив пиху своїй вельможній аристократії, добиваючись того, щоб бути не тільки деревом серед оточуючих рівних дерев, але лишитися самому, високо розкинувши гілля над усіма іншими, і своєю величезною тінню вкрити всю країну. Промайнули перед очима ті війни, що їх провадив він, видані ним закони; підписані договори. Під його правлінням Франція розширила свої кордони і на північ і на схід, а всередині спаялась, як моноліт, і в ній чувся тільки один голос, голос його, короля. Ось промайнув довгий ряд чарівних жіночих облич. Олімпія Манчілі, італійські очі якої вперше довели йому, що є сила, яка може правити навіть і королем; її сестра Марія Манчілі; його дружина зі своїм смуглявим личком, Генрієта Англійська, безжальна смерть якої вразила його серце жахом неминучого; Лавальєр, Монтеспань, Фонтанж. Одні померли, інші в монастирях. Ті, що вражали колись красою і витонченістю розпусти, тепер тільки розпусні. А що ж в результаті цього неспокоїного бурхливого життя? Він переступив уже грань дозрілих років, втратив смак до втіх молодості; подагра, паморочення голови завжди нагадують йому, що існує інше царство, яким він

не може вже сподіватися правити. І за весь цей довгий час він не здобув ні одного вірного друга ані в своїй сім'ї, ані серед придворних, ні, нарешті, в країні — нікогісінько, крім хіба тієї жінки, з якою він збирався одружитися в цю ніч. А яка вона терпляча, добра, які в неї високі думки! З нею він сподівався покрити справжньою славою всі гріхи безумного минулого Аби тільки приїхав архієпископ! Тоді він знатиме, що вона дійсно належить йому навіки.

Хтось постукав у двері. Людовік швидко скочив з місця, гадаючи, що то. мабуть, приїхав архієпископ. Увійшов камердинер і доповів, що Лувуа просить аудієнції у короля. Слідом за ним з'явився і сам міністр. В руці він тримав два шкуратяних мішки.

— Ваша величність, — промовив він, коли Бонтан вийшов, — сподіваюсь, я не перешкоджаю вам?

— Ні, ні; Лувуа. Сказати по щирості, мої думки стали докучливими, і я радий позбутися їх.

— У вашої величності можуть бути тільки приємні думки, — говорив Лувуа. — Але я приніс вам дещо, що зробить їх іще приємнішими.

— А! Що саме?

— Коли багато з наших молодих дворян вирушали до Німеччини та Угорщини, ви мудро зволили зауважити, що було б бажано переглядати листи, які вони посилають на батьківщину, а також бути в курсі новин, одержуваних ними від тутешніх придворних.

— Так.

— Ось ці листи; ті, що надійшли з-за кордону, тут в одному мішку, а в другому — ті, які треба відіслати. Віск розчинено в спирті, і таким чином листи розпечатані.

Король вийняв пачку конвертів і глянув на адреси.

— Дійсно, мені хотілося б прочитати правду в серцях цих людей, — зауважив він. — Тільки таким способом можу я довідатись про справжні думки улесливих передо мною придворних. Гадаю, — додав він, і підозріння нараз майнуло в очах короля, — що ви самі попереду не переглядали цих листів?

— О, я швидше умер би, ваша величність!

— Ви присягаєтесь?

— Так, надією на спасіння моєї душі.

— Гм! Я бачу на одному з цих конвертів почерк вашого сина.

Лувуа змінився на обличчі.

— Ваша величність пересвідчитесь, що він так само відданий вам за очі, як і в очі, бо інакше він не син мені, — пробурмотів він.

— Ну, так почнемо з нього. Тут всього кілька рядків. "Любий Ахілл, як я хочу, щоб ти повернувся! При дворі після твого від'їзду зависла нудьга, наче в монастирі. Мій кумедний батько, як і раніше, виступає індіком, так ніби медалі й хрести можуть приховати, що він не що інше, як старший з лакеїв, який має влади не більше за мене. Він витягає у короля силу-силенну грошей, але я не можу зрозуміти, куди він їх витрачає, бо мені перепадає якась мізерія. Я ще й досі винен десять тисяч ліврів своєму кредиторіві по вулиці Orfèvre. Коли не пощастить у ландскнехт, доведеться

незабаром приїхати до тебе". — Гм! Я був несправедливий до вас, Лувуа: очевидно, ви не проглядали листів.

Під час читання цього документа міністр сидів, побагровівши на обличчі й витріщивши очі. Коли король скінчив, Лувуа відчув полегшення принаймні в тому, що тут не було нічого, серйозно компрометуючого його особисто; але кожен нерв у. Його величезному тілі тремтів люттю від висловів, у яких згадував про нього молодий гульвіса.

— Гадюка! — просичав він. — О, підла гадюка в траві! Я примушу його проклинати день свого народження!

— Ну, ну, Лувуа! — заспокоював король. — Ви людина, що була в бувальцях на своєму віку, і повинні б стати філософом. Палка молодість частенько базикає більше, ніж думає. Забудьте про це. А це що таке? Лист моєї дорогої дівчинки до її чоловіка, принца де Конті. Я впізнав би її почерк з тисячі інших. Ах, люба моя, вона й не думала, що її невинний лепет потрапить мені на очі! Нащо читати листи, коли мені наперед відомо все, що діється в цьому невинному серці?

Він розгорнув пахучий аркушик рожевого паперу з ніжною усмішкою, але вона зникла, тільки його очі пробігли сторінку. З гнівним, вигуком, притиснувши руку до серця, зірвався король на ноги. Очі його не відривались від паперу.

— Облудниця! — кричав він задихаючись. — Зухвала, безсердечна брехуха! Лувуа, ви знаєте, що я робив для принцеси? Ви знаєте, що вона була зіницею мого ока. Чи відмовляв я їй коли в чому? Чого тільки я не робив для неї!

— Ви були втіленням доброти, ваша величність, — шанобливо погодився Лувуа, власні муки якого трохи стихли, коли він побачив страждання свого повелителя.

— Послухайте тільки, що вона пише про мене... "Старий буркун все такий самий, тільки подався в колінах. Пам'ятаєте, як ми сміялися з його манірності? Ну та він кинув цю звичку, і хоч ходить іще на високих каблуках, як нідерландський житель на дибах, та зате перестав вбиратись у яскравий одяг. Звичайно, двір наслідує його приклад, і тому можете собі уявити, яким веселим пейзажиком стало це місце. Та жінка все ще у фаворі, і її вбрання такі ж темні, як і батьків одяг. Коли ви повернетесь, ми з вами поїдемо в наш. позаміський палац, і ви одягнетесь у червоний оксамит, а я в блакитний шовк. Тоді принаймні у нас буде свій кольоровий двір; незважаючи на батькову чваньковитість".

Людовік затулив обличчя руками.

— Чуєте, як вона висловлюється про мене, Лувуа?

— Це жахливо, ваша величність, жахливо!

— Вона дає прізвиська мені... мені, Лувуа!

— Обурливо!

— А що вона пише про коліна! Можна подумати, що я вже старий!

— Сором! Але, ваша величність, благаю вас, згадайте, що філософія повинна допомогти вам зменшити свій гнів. Молодість завжди палка і базикає не те, що думає. Забудьте про це.

— Ви кажете дурниці, Лувуа. Любима дитина повстає проти батька, а ви радите мені не думати про це. Ах, іще один урок королеві: менш за все вірити людям, навіть близьким йому по крові. А це чий почерк? Шановного кардинала де Більйон? Можна втратити віру у своїх рідних, але цей святий отець любить мене не тому тільки, що завдячує мені своїм становищем, ні, але й тому, що з властивих його натурі почуттів він поважає і любить тих, кого бог поставив над ним. Я прочитаю вам його листа, Лувуа, на доказ того, що вірність і вдячність ще існують у Франції. "Дорогий принц де ла Рош"... Ах, ось кому він пише!.. "Коли ви від'їздили, я дав вам обіцянку сповіщати вас час від часу про те, як ідуть справи при дворі; адже ви радились зі мною, чи привозити туди вашу дочку, сподіваючись, що вона, можливо, зверне на себе увагу короля". Що? Що тут таке, Лувуа? Що це за мерзота? "Смак султана усе гіршає. Принаймні, де Фонтанж була найчарівнішою жінкою Франції, хоча, між нами кажучи, колір її волосся був занадто червонуватого відтінку — це прекрасний колір для кардинальської мантиї, мій любий герцог, але для дамського волосся допустимий лише золотистий відтінок. У свій час Монтеспань була теж далеко не погана, але тепер, уявіть собі, він зв'язався з удовою, старшою за себе, жінкою, яка навіть не старається робити себе привабливішою. Ця стара ханжа з ранку до ночі або стоїть навколішках перед аналоєм, або сидить коло п'яльців. Кажуть, грудень і травень — це погана спілка. Але, на мою думку, два листопади ще гірші". Лувуа, Лувуа! Я далі не можу! € у вас "lettre de cachet"?

— Ось, ваша величність.

— Для Бастилі?

— Ні, для Венсенської тюрми.

— Дуже добре. Проставте ім'я цього негідника, Лувуа! Звеліть заарештувати його сьогодні ж увечері і відвезти його власною коляскою. Безсоромний, невдячний негідник, мерзотник! Нащо принесли ви ці листи, Лувуа? О, нащо пішли ви назустріч моїй безумній химері? Боже мій, на світі немає ні правди, ні честі, ні вірності!

Він" у пориві гніву й розчарування тупотів ногами, потрясаючи кулаками в повітрі.

— Накажете сховати решту? — швидко спитав Лувуа. Відколи король почав читати, він почував себе як на голках, не знаючи, які сюрпризи будуть далі.

— Покладіть листи назад, але лишіть мішок.

— Обидва?

— Ах! Я й забув про другий. Якщо коло мене самі лицеміри, то, може, далеко знайдуться й— чесні піддані. Візьмемо навмання один з листів. Від його це? А! Від герцога де Ларошфуко. Він завжди справляв на мене враження скромного й шанобливого молодого чоловіка. Що тут? Дунай. Белград... великий візир... Ах! — Людовік скрикнув, ніби його вдарило щось у самісіньке серце.

— Що трапилось, ваша величність? — промовив міністр, наближаючись до короля, вираз обличчя якого злякав його.

— Геть їх, геть, Лувуа! Заберіть геть! — кричав король, кидаючи пачку листів. — Як би я бажав ніколи не бачити їх! Не хочу читати! Він насмілювався глузувати з моєї

хоробрості, хлопчисько, він, який був ще в колиці, коли я вже сидів у траншеях. "Ця війна не сподобається королю, — пише щеня. — Тут доведеться давати бої, а не провадити ті милі, спокійні облоги сапою, які так подобаються йому". Присягаюсь богом, негідник відповість головою за цей жарт! Так, Лувуа, дорого обійдеться де Ларошфуко це кепкування! Але візьміть їх геть! Я вже вдовольнився доскоchu.

Міністр заходився вкладати листи назад у мішок, коли раптом на одному з них йому впав в очі сміливий, чіткий почерк мадам де Ментенон. Ніби демон шепнув йому, що в руках зброя проти тієї, одно ім'я якої сповнювало йому серце заздрістю й ненавистю. Якщо в листі будуть якісь іронічні зауваження, то можна навіть тепер, в останній час, відвернути від цієї ханжі серце короля. Лувуа був хитрий, пронозуватий чоловік. Він вмиг зрозумів значення цього шансу і вирішив його використати.

— А! — промовив він, — навряд чи треба розпечатувати цього листа.

— Якого, Лувуа? Від кого ще?

Міністр підсунув йому листа. Людовік здригнувся, побачивши напис.

— Почерк мадам де Ментенон! — уривчасто промовив він.

— Так, лист до її небожа, в Німеччину.

Людовік нерішуче взяв листа. Потім раптовим рухом кинув його в купу інших, але зараз же рука його знову простяглась за листом. Обличчя короля зблідло, і краплини поту виступили на лобі. А що як і воно буде таким, як і інші!

Вся душа його була збурена від цієї думки. Двічі він силкувався перемогти свою цікавість, і двічі його тремтячі руки торкалися цього паперу. Нарешті він рішуче кинув листа Лувуа.

— Прочитайте його вголос, — наказав він.

Міністр розгорнув листа, розіклавши його на столі. Злоба блиснула в очах царедворця. Якби король зумів як слід прочитати вираз погляду Лувуа, міністр заплатив би за нього своїм становищем.

"Дорогий небоже, — читав Лувуа, — те, про що ви просите в останньому листі, цілком неможливо. Я ніколи не користувалася з ласки короля ради власних інтересів, і так само мені було б важко просити її для моїх родичів. Ніхто не радітиме більше за мене, довідавшись, що вас підвищено до майора, але досягти цього ви повинні тільки хоробрістю та вірністю, а не через мої клопотання. Служити такій людині, як король, є вже нагорода, і я певна, що ви, лишаючись корнетом не досягши вищого чину, будете однаково широко служити йому. На жаль, — його оточують низькі паразити. Деякі з них просто дурні, як, наприклад, Лозен; інші — шахраї, як покійний Фуке; а деякі, по-моєму, разом і дурні й шахраї, як Лувуа, військовий міністр".

Читець задихнувся від люті і кілька секунд сидів, мовчки барабанячи пальцями по столу.

— Читайте далі, Лувуа, читайте далі! — сказав Людовік, мрійно втупивши очі в стелю.

"Ми сподіваємось незабаром побачити вас у Версалі. схиленим під вагою лаврів. А поки що прийміть мої щирі побажання швидко досягти підвищення, незважаючи на те,

що його не можна досягти зазначеним вами способом".

— Ах! — скрикнув король, і все кохання, що крилось у серці, відбилось в погляді. — Як міг я сумніватись у ній хоча б на одну мить. Інші так знервували мене. Але Франсуаза — чисте золото. Правда ж, прекрасний лист, Лувуа?

— Мадам дуже розумна жінка, — ухильно відповів міністр.

— А як вона добре вміє читати в серцях людей! Хіба не правдиво зрозуміла вона суть моєї вдачі?

— Однак не зрозуміла моєї, ваша величність.

Хтось постукав у двері, і слідом за ним голова Бонтана заглянула в кімнату.

— Архієпископ прибув, ваша величність, — доповів він.

— Дуже добре, Бонтан. Попросіть мадам прийти сюди. А свідкам веліть зібратися в прийомній.

Камердинер швидко зник, а Людовік повернувся до міністра.

— Я бажаю, щоб ви були одним із свідків, Лувуа.

— Чого, ваша величність?

— Мого шлюбу.

Міністр здригнувся.

— Як, ваша величність? Зараз?

— Так, Лувуа, через п'ять хвилин.

— Слухаю, ваша величність.

Бідолашний царедворець з усієї сили намагався прибрати відповідного до події вигляду; цей вечір уже завдав йому чимало неприємностей, а тепер доля хоче примусити його випити останню гірку чашу і бути присутнім при шлюбі цієї жінки з королем.

— Сховайте листи, Лувуа. Останній винагородив мене за інші. Але все ж негідники заплатять за свої послання. Між іншим, як прізвище молодого небожа мадам, якому вона адресувала листа? Жерар д'Обіньї, так?

— Так, ваша величність.

— Призначити його полковником при першій же вакансії, Лувуа.

— Полковником, ваша величність? Та йому ж ще немає і двадцяти років.

— Лувуа! Скажіть, будь ласка, хто з нас голова армії, я чи ви? Бережіться, Лувуа! Я вже попереджав вас раніше. Ось що я скажу вам, мій любий: коли я захочу поставити хоч би й колоду на чолі бригади, ви повинні без вагань підписати папір про призначення. Ясно? Ідіть у прийомну і дожидайтесь там з іншими свідками, поки вас покличуть.

Тим часом у кімнатці, де світилась лампадка перед статуєю пресвятої діви, йшла метушня. Посеред кімнати стояла Франсуаза де Ментенон. Легкий рум'янець збудження грав на її щоках; звичайно, спокійні сірі очі світилися дивним блиском. На ній було вбрання з білого газету, оздоблене й підбите сріблястою саржею і обшите біля коміра й рукавів дорогими мереживами. Навколо неї клопотались три жінки; то час від часу відходили набік, оглядаючи вбрання, підбираючи й пришпилюючи, поки не

зробили всього на свій смак.

— Ну от, — промовила головна кравчиха, поправляючи востаннє одну з розеток, — тепер, здається, добре, ваша вел... мадам, хотіла я сказати.

Мадам де Ментенон усміхнулась на дотепну помилку придворної кравчихи.

— Я особисто цілком байдужа до вбрання, — промовила вона, — але сьогодні мені хотілося б бути саме такою, якою король бажав би мене бачити.

— Ах, мадам так легко одягати. У мадам така постать, така постава! З такою шиєю, станом, такими руками який одяг не буде ефектним! Але що нам робити, мадам, коли разом з одягом доводиться створювати й постать? Ось, наприклад, принцеса Шарлотта-Елізавета. Учора ми кроїли їй одяг. Вона, мадам, маленька на зріст і повна. О, просто неймовірно, яка вона повна! На неї потрібно далеко більше матерії, ніж на вас, мадам, хоч вона значно нижча за вас. Ах, я певна, що не милосердний господь вигадав створювати таких повних жінок. А втім, вона ж баварка, а не французенка.

Мадам де Ментенон не слухала базікання кравчихи. Очі її були звернені до статуї, що стояла в кутку, її губи шепотіли молитву.

Хтось обережно постукав у двері, порушуючи її молитву.

— Це Бонтан, мадам, — сказала мадмуазель Нанон: — він просить передати, що король готовий.

— То не будемо примушувати його чекати. Ходімо, мадмуазель, і нехай благословить бог наше починання.

Маленьке товариство зібралося в прийомній короля і вирушило звідти в каплицю. Попереду йшов величний, повний свідомості ваги свого сану архієпископ у зеленому одязі, з молитовником у руках, розгорнутим на обряді шлюбу. Поряд з ним дріботів коротенькими ніжками його роздавач милості, а двоє маленьких придворних слуг у яскраво-червоних камзолах несли засвічені факели. Король і мадам де Ментенон ішли поруч — вона спокійна й стримана, з лагідним виглядом і спущеними віями, він з рум'янцем на смуглявих щоках, з розгубленим нервовим поглядом людини, яка розуміє, що переживає один з найзначніших етапів у житті. Слідом, в урочистій безмовності, йшла невеличка група вибраних свідків — високий, мовчазний отець Лашез, Лувуа, який понуро дивився на наречену, маркіз де Шармарант, Бонтан і мадмуазель Нанон.

Факели кидали яскраво-жовте світло на цю-маленьку купку людей, що поважно проходила коридорами й залами, в каплиці вони освітили фрески на стелі й стінах, відбилися в позолоті й дзеркалах, але по кутках, ніби для боротьби з хистким світлом, скупчувались довгі чорні тіні. Король нервово вдивлявся в темні ніші, в портрети предків та родичів, які красувалися по стінах. Проходячи повз портрет своєї покійної жінки, Марії-Терезії, він дуже здригнувся і, задихаючись, прошепотів:

— Боже мій! Вона нахмурилась і плюнула на мене!

Ментенон торкнулась до його руки.

— Нічого немає, сир, — заспокоїла вона теж пошепки. — Гра відблиску світла на картині.

Її слова справили звичайний вплив на короля. Вираз ляку зник у його погляді, і, взявши її за руку, він рішуче пішов уперед без страху й неспівчливості. Через хвилину вони вже стояли перед олтарем і слухали слова, які зв'язували їх навіки.

Коли вони відійшли від олтаря, на руці у неї блищала нова обручка, і каплиця сповнилась гомоном привітань. Тільки король нічого не говорив, але мовчки дивився на свою нову супутницю в житті так, що вона не бажала нічого більшого. Вона була, як звичайно, спокійна й бліда, проте кров кипіла, у неї в жилах. — Тепер ти королева Франції, — здавалось, говорила вона, — королева, королева, королева!

Аж раптом на неї набігла тінь, ч вона почула тихий, але твердий шепіт:

— Пам'ятайте обіцянку, дану вами церкві.

Вона здригнулась, обернулася і побачила перед собою бліде, серйозне обличчя езуїта.

— У вас похололи руки, Франсуаза! — промовив Людовік. — Ходімо, люба, ми занадто довго пробули в цій темній церкві.

Розділ XX

ДВІ ФРАНСУАЗИ

Мадам де Монтеспань, заспокоєна запискою брата, лягла спати. Вона знала Людовіка краще від багатьох: їй добре була відома упертість і завзятість у дрібницях, що становили одну з відмітних рис його характеру. Коли він заявив, що бажає бути повінчаним архієпископом, то ніхто інший, крім архієпископа, не може виконати обряду шлюбу. Таким чином, вінчання не відбудеться принаймні в цю ніч. Побачимо, що принесе завтра, і коли вже їй не вдасться розбити плани короля, то, значить, вона дійсно збулась розуму, сили привабливості й краси.

Ранком вона вдяглася дуже дбайливо, напудрилась, трохи підрум'янилась, наліпила, мушку поряд з ямочкою на щоці, вдягла фіолетовий оксамитний пеньюар і перловий убір з старанністю воїна, який готується до боротьби на життя й на смерть. До неї ще не дійшла звістка про велику подію цієї ночі; хоч при дворі йшли жваві розмови про неї, але у Монтеспань, внаслідок зарозумілості, чваньковитості й злого язичка її, не було ні друзів, ні співчуваючих їй знайомих. Вона прокинулась в чудовому настрої і думала тільки про способи, як добитися в короля аудієнції.

Вона була ще в будуарі, закінчуючи свій туалет, коли паж доповів їй, що король дожидається в салоні. Мадам де Монтеспань ледве могла повірити такому щастю. Увесь ранок вона сушила собі голову, як їй добратися до короля, а тут він сам прийшов до неї. Вона глянула востаннє в дзеркало, похапцем поправила одяг і швидко вийшла з кімнати.

Король стояв спиною до неї, розглядаючи картину Снейдерса. Коли маркіза увійшла, зачинивши за собою двері, він обернувся і зробив два кроки назустріч. Вона кинулась до нього з радісним вигуком, з простягнутими білими руками, з обличчям, повним палкого кохання, але він зупинив її лагідним і разом з тим рішучим жестом. Мармурові руки безсило повисли вздовж тіла жінки. З тремтячими губами вона утопила в нього очі, і то горе, то страх впереміжку відбивались у її погляді. На обличчі

короля був вираз, якого ніколи вона досі не бачила, і хтось усередині зашепотів їй, що сьогодні його воля сильніша за її пристрасний заклик.

— Ви знову сердитесь на мене! — скрикнула вона.

Він прийшов з наміром прямо сповістити її про свій шлюб, але, побачивши її такою чарівно-гарною й любляче-ніжною, він зрозумів, що навіть встромити їй ніж у серце було б далеко милосердніше, ніж сказати це. Хай хтось інший скаже їй усе. Вона й сама незабаром довідається про цю новину. До того ж, діючи так, він уникне жіночих сцен, які ненавидів усією душею. І без того перед ним стояв неприємний обов'язок. Усе це швидко промайнуло в голові короля, але маркіза так же швидко прочитала все в темних очах Людовіка, що дивилися на неї.

— Ви прийшли щось сказати і не зважуєтесь. Хай благословить бог добре серце, яке стримує жорстокий язик!

— Ні, ні, мадам, я не хочу бути жорстоким, — сказав король. — Я не можу забути, що ви стільки років осявали моє життя і своїм розумом та красою надавали пишноти моєму дворові. Але час іде, мадам, у мене є обов'язок перед країною, який стоїть понад моїми особистими пориваннями. З усіх цих мотивів я гадаю, що найкраще зробити все так, як ми говорили минулого разу, а саме, вам слід залишити двір.

— Залишити, ваша величність? На який час?

— Назавжди, мадам.

Вона стояла, стиснувши руки, вся бліда, і мовчки в упор дивилася на нього.

— Мені нема чого говорити, що я зроблю все, щоб полегшити вам ваше вигнання. Ви самі призначите собі утримання; спеціально для вас буде збудований палац в якій хочете частині Франції, але тільки за двадцять миль від Парижа... Маеток...

— О, сір, як можете ви думати, що все це хоч трохи може винагородити мене за втрату вашого кохання?

На серце де Монтеспань ліг страшний тягар. Якби він гарячився й сердився, вона могла б сподіватися облестити його, як і раніш, але цей лагідний і разом з Тим твердий тон був новий для неї, і маркіза почувала своє цілковите безсилля проти нього. Його спокій дратував її, але де Монтеспань намагалась оволодіти бурхливими пристрастями, прибираючи смиренного вигляду, найменш властивого їй зарозумілій, запальній вдачі. Однак скоро вона не витримала.

— Я багато думав, мадам, — казав король, — і вирішив, що саме так повинно бути. Іншого виходу немає. І тому, що нам необхідно розлучитись, то чим швидше зробити це, тим краще. Вірте, це неприємно й мені. Я наказав вашому братові дождити вас о дев'ятій годині біля хвіртки з: каретою, бо ви, може, схотіли б виїхати після того, як смеркне.

— Щоб приховати мою ганьбу від сміху двору? Це занадто уважно з вашого боку, ваша величність. Але, може, і цей вчинок лише ваш обов'язок, — адже тепер тільки й чути, що про обов'язки, то хто ж, як не ви...

— Я знаю, мадам, знаю. Я винен. Я дуже образив вас. Повірте, що я зроблю все можливе, щоб залагодити вчинену мною кривду. Будь ласка, не дивіться на мене так

сердито. Нехай це останнє побачення залишить у нас приємний спогад.

— Приємний спогад?! — Вона відкинула геть усю лагідність і смиренність, і в голосі її зазвучали презирство й гнів. — Приємний спогад! Вам, звичайно, приємно збутися загубленої вами жінки, кидаючись в обійми другої і не зустрічаючи в придворних салонах блілого обличчя, яке нагадувало б вам про вашу зраду. Але для мене, невільниці якогось самотнього позаміського будинку, зневаженої своїм чоловіком, знехтуваної сім'єю, закиданої глузуванням та жартами всієї Франції, далеко від усього, що становило красу життя, далеко від людини, якій я пожертвувала всім, всім, — для мене, можете бути певні, ваша величність, це навряд чи буде таким приємним спогадом.

В очах короля закрутився такий же вихор гніву, як і бурхливий шквал в очах мадам де Монтеспань, але він напружив усі зусилля, щоб стримати його. Коли таке питання і в такій гострій формі повстає між найгордовитішим мужчиною і найзарозумілішою жінкою Франції, то комусь із них треба ж поступитись. Людовік розумів, що саме йому слід зробити це, але його владна натура повставала проти такої необхідності.

— Ви нічого не виграєте, мадам, вживаючи виразів, непристойних для вашого язика і для моїх вух, — промовив він нарешті. — Ви повинні віддати належне моїй поведінці, бо я благаю, коли маю право вимагати, і замість наказувати вам, як моїй підданій, умовляю вас, як друга.

— О, ви занадто ласкаві, ваша величність. Таке поводження навряд чи можна пояснити нашими відносинами протягом майже двадцяти років. Дійсно, я повинна бути вдячна вам, що ви не відрядили за мною ваших гвардійських стрільців або не змусили мене силоміць вийти з палацу поміж двох рядів мушкетерів. Як мені дякувати вам за цю милість?

Вона зробила низький реверанс з глузливою усмішкою на губах.

— Ваші слова занадто сповнені гіркоти, мадам.

— Так само, як і моє серце, сір.

— Ну, Франсуаза, будьте. розважні, благаю вас. Ми обоє вже немолоді.

— Дуже мило з вашого боку нагадувати мені про мої роки.

— Ах, ви перекручуєте мої слова. В такому разі я мушу замовкнути. Може, ви більше не побачите мене, мадам. Чи не хочете спитати мене про що-небудь, поки я не пішов зовсім?

— Боже мій! — скрикнула вона. — І це людина? Чи є в неї серце? Невже це губи, що так часто шептали мені слова ніжного кохання? Невже це очі, що з любов'ю дивилися в мої? Невже ж ви можете відштовхнути колись близьку вам жінку так само спокійно, як покинули Сен-Жерменський палац, коли збудований був другий, розкішніший? Так ось який кінець усіх ваших присягань, ніжних нашіптувань, благань, обіцянок!.. Ось який кінець усьому!. — Мадам, це сумно для нас обох.

— Сум?! Хіба на вашому, обличчі видно сум? Там лише гнів на мою сміливість і висловлену гірку правду; ах, навіть радість, радість, що ви Скінчили ганебну справу! Але де тут сум? А коли я зйду зі сцени, все, як і попереду, буде легко для вас... Хіба не

правда? Ви зможете тоді знову повернутись до вашої гувернантки...

— Мадам!

— Так, так... ви не злякаєте мене! Що мені до того, що ви можете зробити зі мною? О, я знаю все! Не думайте, що я сліпа. Ви навіть ладні одружитися з нею. Ви, нащадок Людовіка святого, і вдова Скаррона, бідна служниця, взята мною до себе в дім з ласки! Ах, як потай глузуватимуть ваші придворні! Що писатимуть поза спиною нікчемні поети! Звичайно, до ваших вух не доходять такі речі, але друзям вашим усе це так боляче!

— Терпець мій урвався, мадам! — люто крикнув король. — Я покидаю, вас і назавжди.

Але, розлютившись, вона забула обережність і страх. Вона заступила йому своєю постаттю двері. Обличчя її палало, очі метали іскри злоби, маленька ніжка в білому, атласному черевичкові несамовито тупотіла по килиму.

— Ви поспішаєте, ваша величність? Певно, вона вже дожидається вас?

— Пропустіть мене, мадам...

— Але яке розчарування учора ввечері, правда ж, мій бідний король? Ах, і який удар для гувернантки! Боже мій, який удар! Ні архієпископа, ні шлюбу! Розладнено весь хитроумний план! Ну хіба це не жорстоко?

Людовік непорозуміло дивився на її прекрасне, повне люті обличчя, і раптом в його голові майнула думка, що з горя вона збожеволіла. Який же інший може бути зміст цих безумних слів про архієпископа-і розчарування? З його боку негідно було говорити так жорстоко з хворою жінкою. Треба заспокоїти її, а головне — піти від неї.

— У вас багато моїх фамільних коштовностей, — сказав він, — прошу вас, лишіть їх собі на знак моєї прихильності.

Він думав зробити їй приємне і заспокоїти її, але в одну мить вона була вже біля шафи, де зберігались її скарби, і почала викидати жменями самоцвіти до його ніг. Маленькі, червоні, жовті та зелені камінчики, брязкаючи й блискаючи, розкочувались по підлозі, стукаючись об дубові плінтуси підлоги.

— Вони здадуться гувернантці, якщо приїде архієпископ! — кричала де Монтеспань.

Людовік ще більш упевнився, що перед ним божевільна. Йому спало на думку, як краще вплинути на більш м'яку рису її. вдачі. Він швидко підійшов до дверей, відчинив їх і пошепки віддав якийсь наказ. У кімнату увійшов юнак з довгим золотистим волоссям, що спадало на чорний оксамитний камзол. Це був молодший син мадам де Монтеспань — граф Тулузький.

— Я гадаю, що ви захочете попрощатися з ним, — сказав Людовік.

Вона стояла, пильно дивлячись на нього, ніби не в силі зрозуміти значення його слів. Потім їй раптом стало ясно, — що у неї відбирають дітей так само, як коханця, що та, Інша, жінка бачитиме їх, говоритиме з ними і здобуде їх любов, коли вона буде далеко. Все, що було поганого в цій жінці, раптом вирвалось наверх, і в цю мить вона дійсно була безумною, якою вважав її король. Якщо син не належатиме їй, матері, то

хай же не дістанеться нікому!.. Під рукою у неї серед різних речей лежав ніж, оздоблений самоцвітами. Вона схопила його і кинулась на переляканого хлопця. Людовік скрикнув і метнувся до неї, щоб удержати її, але його попередили. Якась жінка вбігла в розчинені двері і схопила-мадам де Монтеспань за руку. Зчинилась коротка боротьба; дві горді жіночі постаті боролись між собою, і ніж упав між ними. Переляканий Людовік підняв його, схопив сина за руку і' вибіг з кімнати. Франсуаза де Монтеспань, хитаючись, відійшла до канапи і побачила перед собою серйозні очі й суворе обличчя другої Франсуази — жінки, присутність якої ніби кидала тінь на все її життя.

— Я врятувала вас, мадам, від вчинку, який ви перша обплакувала б до віку.

— Врятували? Ви довели мене до цього!

Колишня фаворитка відкинулась на високу спинку канапи, закривши руки за спину і важко дихаючи. Напівспущені повіки закривали палаючі очі, губи були трохи розтулені, так що видно було білі блискучі зуби. То була справжня Франсуаза де Монтеспань, істота кошачої породи, що причаїлась перед стрибком. Тепер вона була далеко не тією смиренною, ніжною Франсуазою, яка повернула до себе короля покірливими словами. В боротьбі мадам де Ментенон порізала собі руку, і кров текла в неї з кінчиків пальців, але обидві жінки не зважали на це. Сірі очі мадам де Ментенон дивилися на колишню суперницю з виразом людини, що дивиться на недолуге, лукаве створіння, яке з успіхом можна підкорити своїй сильнішій волі.

— Так, ви довели мене до цього... Ви, яку я взяла, коли у вас не було ні шматка хліба, ні ковтка кислого вина. Що ви мали? Нічого... нічого, крім імені, яке було для всіх посміховищем. А що я дала вам? Все. Я дала вам гроші, становище, можливість бувати при дворі. Все щ| ви дістали завдяки мені А тепер ви ж знущаетесь з мене!.

— Мадам, я не знущаюсь. Мені шкода вас від щирого серця.

— Шкода! Ха, ха! Вдова Скаррона ущасливила жалем жінку з фамілії Мортемар! Ваш жаль може піти слідом за вашою вдячністю і вашою репутацією. Тоді він не з, може більше турбувати нас.

— Ці слова не зачіпають мене.

— Цілком вірю, ви не з чутливих.

— Так, у мене совість спокійна.

— Ах, значить, вона не мучить вас?. — В цьому питанні аж ніяк, мадам.

— Боже мій, які жахливі, мабуть, інші питання, що тривожать вас!

— У мене не було лихих замірів супроти вас.

— Ніяких?

— Але що ж я зробила злочинного? Король приходив до мене в кімнату стежити за навчанням дітей. Він лишався, розмовляв зі мною, питав порад. Чи могла я мовчати? А чи повинна була прикидатись, кажучи не те, що думаю?

— Ви підбурили його проти мене.

— Я дуже рада, коли дійсно допомогла королеві стати на шлях доброчесності.

— Як прекрасно звучить це слово у ваших устах!

— Бажала б чути його з ваших.

— Отже, як самі визнаєте, ви вкрали у мене кохання короля, найдоброчесніша з удов!

— Я була вдячна і добре ставилась до вас. Ви вважали себе моєю благодійницею, часто нагадували мені про це. Вам не було для чого повторювати це, бо я ні на хвилину не забувала про ваше добре ставлення до мене. Але ж, коли король питав у мене — не заперечую, я казала йому, що гріх є гріх і що він буде більш достойною людиною, скинувши з себе гріховні пута.

— Або змінивши їх на інші?

— На пута обов'язку.

— О! Мене нудить від вашого лицемірства. Якщо ви прикидаєтесь монахиною, то чом би вам не піти в монастир? Ви хотіли б користатися і тим і другим — мати всі привілеї двору і наслідувати монастирські звичаї. Та немає чого хитрувати переді мною! Я знаю вас, як знаєте ви себе в тайниках вашого серця. Я була чесна, і що робила, робила одверто перед усім світом. А ви — під прикриттям ваших священиків та сповідників, ваших олтарів та молитовників...

Невже ви думаєте, що можете обдурити мене, як обдурили інших?

Уперше сірі очі супротивниці заблищали. Де Ментенон швидко ступила вперед і підняла білу руку, ніби застерігаючи суперницю.

— Про мене можете говорити, що хочете, — сказала вона строго. — Для мене — це балаканина папуги у вашому передпокої. Але не торкайтесь священних речей. Ах, якби ви могли піднести ваші думки, якби були спроможні заглянути в свою душу і побачити, поки ще не пізно, яке стидке й ганебне те життя, що провадили ви! Чого тільки ви не могли б зробити! Його душа була у ваших руках, як глина в руках гончаря! Якби ви допомогли королеві стати вище, справили його на кращу дорогу, збудили в його душі благородне й добре, як би любили й благословляли ваше ім'я всюди, від замку до халупи! Але ні, ви тягли його на дно; ви розбестили його молодість; ви розлучили його з дружиною; ви зіпсували його дозрілі роки. Злочин, вчинений людиною такого високого стану, породжує тисячі інших у тих, хто вважає його за приклад, — і всі ці злочини на вашій душі. Опам'ятайтесь, мадам, бога ради, опам'ятайтесь, поки ще не пізно! Хоч ви й вродливі, але вам, як і мені, може, залишилося лише кілька років земного життя. Тоді, коли посивіє це каштанове волосся, осунуться ці білі Щоки, померкнуть ці блискучі очі, тоді... ах, хай змилується бог над грішною, душею Франсуази де Монтеспань!

На одну мить її суперниця похилила голову, почувши ці урочисті слова і відчуваючи на собі силу звернених просто на неї прекрасних очей. Уперше в житті вона стояла мовчки, похнюпивши голову. Та незабаром вона підвела її з звичайною визивною й глузливою посмішкою на губах.

— У мене вже є сповідник, дякую вам, — промовила вона. — О, мадам, не уявляйте, що можете напустити мені туману! Я знаю вас, добре знаю!

— Навпаки, очевидно, менше, ніж я сподівалась. Коли ви так добре знаєте мене, як

кажете, то хто, ж, нарешті, я?

Вся гіркота й ненависть, що накіпіла в серці її суперниці, прозвучали у відповіді:

— Ви гувернантка моїх дітей і потаємна коханка короля, — крикнула вона в обличчя де Ментенон.

— Ви помиляєтесь, — спокійно відповіла та, — я гувернантка ваших дітей і законна дружина короля.

Розділ XXI

ЛЮДИНА В КАРЕТІ

Де Монтеспань часто прикидалась, що зомліла, коли хотіла обеззброїти гнів короля. Тоді він обіймав її, і в душі його прокидалась жалість, рідна сестра-кохання. Але тільки тепер вона відчула, як від одного слова можна, справді, знепритомніти. Вона не мала сумніву, що суперниця казала правду. У виразі обличчя, у прямому погляді, спокійному голосі де Ментенон була цілковита певність. Одну мить де Монтеспань стояла, наче вражена громом, задихаючись, з витягнутими руками, ніби чіпляючись за повітря. Її сміливі очі потьмарились і спинились. Потім з різким, уривистим криком, жалібним криком істоти, яка бачить, що боротьба програна, вона похилила горду голову і, зомлівши, упала до ніг суперниці.

Мадам де Ментенон нагнулась і підняла її своїми сильними білими руками. Щирий сум і співчуття світилися в погляді, яким вона озирнула мертвенно-бліде обличчя, що лежало на її грудях, вже без виразу злоби й гордості. На темних віях блищали сльози, а куточки губ сердито опустились униз, мов у дитини, що наплакалась перед сном. Мадам де Ментенон поклала її на канапу й підмостила під голову шовкову подушку. Потім позбирала з килиму розкидані коштовності, сховала їх у відчинену шафу, замкнула і, поклавши на стіл ключа так, щоб господиня могла легко знайти його, ударила в гонг.

-. Вашій пані млосно, — сказала вона маленькому чорному пажеві, що увійшов на звук гонга. — Покличте покоївок. — І, зробивши всі потрібні розпорядження, де Ментенон вийшла з цієї великої мовчазної кімнати, де, як і раніше, лежала її прекрасна суперниця, безпорадна й безнадійно сумна, серед оксамиту й позолоти, мов розтоптана квітка.

Так, безпорадна, — бо що могла ця жінка ще зробити? Безнадійно, сумна, — бо чого ще ждати від немилосердно-жорстокої долі? Тільки де Монтеспань опритомніла, вона негайно відіслала покоївок і тепер лежала із стиснутими руками, з обличчям змарнілим, міркуючи про сумне майбутнє. Вона мусить виїхати; це безперечно. Не тільки тому, що така воля короля, але й тому, що в палаці, де вона царювала неподільно, її ждуть тепер тільки горе та глум. Колись вона зуміла відстояти своє незалежне становище перёд королевою, але зараз вона не така засліплена ненавистю, щоб не зрозуміти сили нової суперниці, жінки зовсім іншої вдачі, ніж бідолашна, покірлива Марія-Терезія. І вона занепала духом. Доводиться визнати себе переможеною і виїздити.

Вона підвелася з канапи, почувавши, що за цей час постаріла на десять років.

Справ було багато, а часу до вечора мало. Вона жбурляла коштовності, щоб показати королеві, що не ці мізерні брязкальця винагородять її за втрачене кохання; але тепер, коли все одно її покинуто, немає рації втрачати ці скарби. Якщо вона вже більше не наймогутніша жінка Франції, то може стати найбагатшою. Звичайно, вона не позбавлена буде пенсії, і, напевне, великої, бо Людовік завжди визначався щедрістю. А крім того, цілі колекції зібраних нею за довгі роки самоцвітів, перлів, золота, ваз, картин, розп'ять, годинників, дрібничок — усе це разом оцінювалося в багато мільйонів ліврів. Власними руками вона запакувала всі найцінніші речі, які можна було взяти з собою, а решту віддала на схов братові. Цілий день вона працювала з гарячковою енергією, щоб заглушити думки про свою несподівану поразку й перемогу суперниці. Надвечір вона закінчила збори і розпорядилась усе її майно прислати в "Petit Bourg", куди мала намір переселитись.

За півгодини перед від'їздом до неї в кімнату ввели незнайомого молодого чоловіка.

Він прийшов з дорученням від її брата.

— Пан де Вівонн дуже жалкує, мадам, що чутка про ваш від'їзд поширилась при дворі.

— Що мені до цього, мосьє? — відповіла мадам де Монтеспань з колишньою гордовитістю.

— Він просить переказати мадам, що біля західних воріт зберуться придворні подивитись, як ви будете виїздити; прибудуть мадам не Нелі, герцогиня де Шамбор, мадмуазель де Роган та інші.

Монтеспань вжахнулась тієї нової зневаги, що ждала її. Покидати палац, де вона мала значення більше, ніж королева, під глузливими поглядами і градом злих знущань стількох особистих ворогів! О, це жахливо! Після всіх принижень цього дня, тут була остання гірка чаша. Нерви її ослабли. Навряд чи вона в силі витримати цю зневагу.

— Передайте моему братові, мосьє, що я дуже прошу його зробити нові розпорядження так, щоб мій від'їзд пройшов непоміченим.

— Він звелів мені переказати вам, мадам, що це вже влаштовано.

— А! О котрій же годині від'їзд?

— Зараз, якнайшвидше.

— Я готова. Отже, біля західних воріт?

— Ні, східних. Екіпаж уже там.

— А де ж сам брат?

— Він дожидає нас біля хвіртки парку.

— А чом не біля воріт?

— За ним стежать, і коли побачать його біля екіпажа, то все виявиться.

— Дуже добре. Тоді, мосьє, якщо ви візьмете мій плащ і скриньку, ми рушимо негайно.

Вони пройшли кругом через найменш освітлені коридори. Мадам де Монтеспань поспішала, ніби злочинниця, спустивши капюшон на обличчя. Серце її швидко билось кожного разу, як до них долітав звук чийхось кроків. Але доля сприяла їй на цей раз.

Ніхто не трапився по дорозі, і незабаром вона була вже біля хвіртки східних воріт. По боках хвіртки, спершись на мушкети, стояли два флегматичних швейцарці. Ліхтар кинув світло на карету, що ждала її. Дверці були відчинені; високий чоловік, загорнутий у чорний плащ, підсадив мадам де Монтеспань. Потім він сів навпроти неї, зачинив дверці, і карета покотилась головним шляхом.

Вона ані трохи не здивувалась, побачивши людину, що сіла в карету, бо тоді звичайно їздили з провозатим, і незнайомець, очевидно, сидів поки що на місці її брата. Усе це було цілком природно. Але ж коли минуло хвилин з десять, а незнайомий усе сидів так само нерухомо й безмовно, вона з цікавістю глянула на цю постать, силкуючись розглядіти в темряві його обличчя. Скільки вона могла роздивитись тоді, коли він підсаджував її в карету, він був одягнений як дворянин, а з зробленого їй поклону досвідчене око колишньої фаворитки побачило, що вона має справу з людиною, знайомою з манерами придворного. Але ті, кого вона знала, завжди були чемно люб'язні й балакучі, а цей, навпаки, тихий і мовчазний. Знову вона спробувала розглядіти його в пільмі. Капельюх незнайомого був насунутий аж на очі, плащ закривав нижню частину обличчя, проте їй здалося, що з-під тіні від капельюха на неї дивляться, двоє пильних очей.

Від довгого мовчання невиразний неспокій зародився в душі. Час порушити його.

— Мосьє, тли вже, мабуть, проїхали повз хвіртку парку, де повинен був чекати нас мій брат.

Незнайомий нічого не відповів і сидів так само мовчки. Вона подумала, що, може, важкий гуркіт карети заглушив її голос.

— Я кажу, мосьє, — повторила вона, нахилиючись уперед, — ми проїхали міс" це зустрічі з мосьє де Вівонн.

Він не звернув ніякої уваги на її слова.

— Мосьє! — крикнула вона. — Повторюю, ми проїхали ворота.

Мовчання.

Дрож пробіг по тілу. Хто цей безмовний незнайомець? Нараз їй спало на думку, що, може, провідник німий.

— Ви, мосьє, може, не володієте язиком, — промовила вона. — Коли це причина вашого упертого мовчання, підніміть руку, і я зрозумію вас.

Він сидів так само закам'яніло, нерухомий і мовчазний.

Раптовий страх охопив її душу. Замкнута в пільмі з цією жахливою, безмовною істотою! Вона голосно скрикнула з жаху і спробувала, відсунувши вікно, відчинити дверці. Завізна рука схопила її за руку і примусила сісти на місце. Але невідомий, який сидів проти неї, все ж не промовив ні слова, і чувся лише гуркіт і рипіння карети та тупотіння коней, що мчали вперед. Подорожні залишили Версаль далеко за собою і їхали тепер путівцями. Ще більше потемніло; по небу сунули важкі, темні хмари; далеко на обрії почувся гуркіт грому.

Мадам де Монтеспань, задихаючись, відкинулась на шкіряні подушки карети. Вона була смілива жінка, але раптовий, дивний жах, який охопив її в момент слабодухості,

вразив її до глибини душі. Вона забила у куток екіпажа, уп'явшись розширеними від жаху очима в постать людини, що сиділа навпроти неї. Якби він сказав хоч що-небудь! Про що б вона не довідалась, що б не загрожувало їй — усе краще, ніж це мовчання. Було темно, і вона ледве могла розглядіти невиразні обриси його постаті, а з кожною хвилиною темнішало ще дужче від наближення бурі. Вітер налітав короткими, сердитими поривами; віддалік гримотів грім. Мовчання стало нестерпним. Вона повинна порушити його хоч би що.

— Мосьє, — крикнула вона, — тут сталась якась помилка. Не знаю, на якій підставі ви не даєте мені відсунути вікно і віддати наказ кучерові.

Мовчання.

— Повторюю, тут якась помилка. Це карета мого брата, мосьє де Вівонн, а він не з таких людей, які дозволяють нечемно поводитися з його сестрою.

Кілька важких крапель дощу вдарились об шибку карети. Хмари скупчились і повисли над землею. Монтеспань не могла бачити заціпенілої постаті, але від цього вона здавалася ще жакливішою. Жінка голосно скрикнула від жаху, проте розпачливий крик справив на незнайомого враження не більше, ніж слова.

— Мосьє! — вигукнула вона, хапаючи його за рукав, — ви лякаєте мене. Ви страшите мене! Я не зробила вам нічого лихого. Чом. у ж ви хочете скривдити нещасну жінку? О, скажіть хоч що-небудь, бога ради, скажіть!

Той же шум дощу, що стукотів у вікна, і гробове мовчання, порушуване тільки її уривчастим диханням.

— Може, вам невідомо, хто я? — казала де Монтеспань, намагаючись говорити властивим їй владним тоном і звертаючись до непроглядної темряви. — Ви ризикуєте довідатись надто пізно, кого ви вибрали предметом свого жарту. Я — маркіза де Монтеспань, і не з тих, хто забуває заподіяну образу. Якщо ви хоч трохи знайомі з придворним життям, то повинні знати, що моє слово має деяке значення у короля. Ви можете завезти мене в цій кареті, але я не з тих людей, які можуть зникнути без сліду і невідомщеними. Якби ви... О, Ісусе, змилуйся наді мною!

Яскрава блискавка раптом розірвала величезну хмару, і на мить по всій околиці і в середині карети стало видно, як удень. Обличчя незнайомого з широко розтуленим ротом опинилось близько від обличчя мадам де Монтеспань; в його блискучих, примружених очах світилась зловтішна веселість. При яскравому світлі ясно можна було розглядіти всі найменші подробиці цього обличчя — червоний тремтячий язик, великі білі зуби, коротку гостру борідку, що стирчала вперед.

Але не раптовий спалах блискавки, не усміхнене зле обличчя примусили збліднути від жаху Франсуазу де Монтеспань. Перед нею був той, кого вона боялась найбільше в світі і його найменше сподівалась зустріти.

— Моріс! — скрикнула вона. — Моріс, ви!

— Так, люба жіночко, це я. Як бачите, після довгої розлуки ми знову вкупі.

— О, Моріс, як ви налякали мене! Як могли ви бути таким жорстоким? Чому ви не хотіли промовити ні слова?

— Мені приємно було сидіти мовчки і знати, що після стількох років ви знову належите мені самому, і нікого між нами немає. Ах, жіночко, як часто мріяв я про цю годину!

— Я була винна перед вами, Моріс! О, як була я винна! Простіть мені!

— У нас в сім'ї не знають прощення, люба Франсуаза. Чи не нагадує вам ця подорож колишні часи? А карета? Це та сама, в якій ми колись поверталися з кафедрального собору, де ви так мило вимовили обітницю вірності чоловікові. Я сидів тут, де й тепер, а ви там; я взяв вашу руку, як беру зараз, і потис її, а...

— О, негіднику, ви викрутили... ви зламали мені руку!

— О, ні, люба жіночко! А пригадуєте, як ви шепотіли мені, що завжди будете любити мене, як я нахилився до ваших губ і...

— О, рятуйте, рятуйте! Ах, жорстокий! Ви ударили мене кулаком у губи!

— Невже? Хто б міг подумати в той весняний день, коли ми мріяли про майбутнє, що між нами дійдеться до цього? А ось, ще й ще!

Він люто бив кулаками в пітьмі, намагаючись влучити їй в обличчя. Вона впала на дно карети, ховаючи обличчя в подушки. А він з Силою й шаленістю божевільного сипав удари, що падали то на шкіряні подушки, то на дерев'яну обшивку, і не звертав уваги на свої поранені руки.

— Я таки примусив вас замовкнути, — нарешті прохрипів він. — Колись я робив це поцілунками. Але час минає, Франсуаза, все змінюється, жінки стають зрадливими, а чоловіки суворими.

— Можете вбити мене, коли так хочете, — простогнала вона.

— І вб'ю! — просто відповів він.

Карета все мчала, похитуючись і підстрибуючи на глибоких вибоїнах. Гроза минула, але ще чути було далекий гуркіт грому, і десь на обрії спалахували блискавки.

Зійшов місяць; його ясне холодне світло посріблило великі рівнини, оточені тополями, і падало крізь вікна карети на постать жінки, що забила у куток, і на її жахливого супутника. Він одкинувся назад і, згорнувши руки на грудях, зловтішно дивився на розпач жінки, яка колись кривно образила його.

— Куди ви везете мене? — спитала вона після довгого мовчання.

— У Портілляк, люба жіночко.

— Чому саме туди? Що ви думаєте зробити зі мною?

— Примусити цей брехливий язичок замовкнути навіки. Він більше не буде дурити людей.

— Так ви вб'єте мене?

— Називайте це як хочете.

— У вас камінь замість серця.

— Воно було віддане жінці.

— О, я справді покарана за гріхи.

— Не сумнівайтесь, що саме за свої.

— Невже я нічим не можу спокутувати їх?

— Я подбаю, щоб вони були спокутувані.

— У вас при собі шпага, Моріс, чому ж ви не вб'єте мене, коли вже такі сердиті на мене? Чому не застромите її мені в серце?

— Будьте певні, що я зробив би саме так, коли б у мене не було чудової причини робити інакше.

— Якої?

— Я скажу вам. У Портілляку я користуюсь правом життя й смерті над його мешканцями. Там я повний владар і можу катувати, виносити присуди й карати винних. Це моє законне право. Жалюгідний король не зможе навіть помститися за вас, бо право на моєму боці, і він не може відкинути його, не здобувши собі ворога в кожному сенйорі Франції.

Він знову розтулив рота і зареготав із своєї власної винахідливості, а вона, тремтячи всім тілом, одвернулась, затуливши обличчя руками, щоб не бачити жорстокого обличчя й палаючих очей колишнього свого чоловіка. Іще раз вона в думці помолилась богові, прохаючи простити їй грішне життя. Так, уночі, прудкі коні везли чоловіка й жінку, які мовчки сиділи одно проти одного з ненавистю й страхом у серцях.

Нарешті, з повороту дороги вони побачили вогонь на башті, і перед ними в пітьмі вирисувалась невиразна тінь величезного будинку. То був замок Портілляк.

Розділ XXII

ЕШАФОТ У ПОРТІЛЛЯКУ

Ось чому Аморі де Катіна і Амос Грін побачили з вікна своєї тюрми карету, що приїхала опівночі, і полонену, витягнену звідти. Цим пояснювались і _ спішна робота і страшна ранішня процесія. Вони бачили, як вели на смерть Франсуазу де Монтеспань, чули її останній жалібний заклик, коли важка рука негідника з сокирою на плечі упала їй на шию, примушуючи стати навколішки. З різким криком жаху відхитнулась вона від замазаної кров'ю плахи, кат підняв сокиру, а мосьє де Монтеспань ступив наперед і простяг руку, щоб схопити гарну голівку за довге каштанове волосся і нагнути її до плахи. І раптом він зупинився здивований, заціпенівши з виставленою вперед ногою й простягнутою рукою, з роззявленим ротом і застиглим поглядом.

І дійсно, видовище, яке він побачив, могло хоч кого здивувати. З маленького чотирикутного вікна, перед ним головою вперед раптом вилетів якийсь чоловік, упав на витягнуті вперед руки і миттю став на ноги. Потім, на один фут від його п'ят, показала голова другої людини; цей, хоч і впав важче за першого, але так само скочив на ноги. На першому був гвардійський мундир, сріблом оздоблений; другий, з чисто виголеним обличчям, в темній одежі, мав вигляд мирного громадянина. Обидва держали в руках по короткому, заіржавілому залізному пруту. Ні один із них не промовив ні слова, але гвардієць швидко зробив два кроки вперед і опустив прут на голову ката, який тільки що приготувався відтяти своїй жертві голову. Почувся глухий удар, тріск, немов розбилося яйце, і прут відлетів набік. Кат дико скрикнув, упустив сокиру, схопився обома руками за голову і, кілька разів крутнувшись по ешафоту, покотився мертвим вниз у двір.

Швидко, мов блискавка, де Катіна схопив сокиру і став перед де Монтеспань, визивно закинувши на плече важке знаряддя.

— Ну! — промовив він.

Одну мить маркіз був так приголомшений, що не міг сказати ні слова. Тільки тепер він, нарешті, зрозумів, що ці незнайомі стали між ним і його жертвою.

— Схопіть їх! — гукнув він, звертаючись до своїх слуг.

— Одну хвилину! — голосно промовив де Катіна значливим тоном. — З того, який на мені мундир, ви бачите, хто я. Я — охоронець короля Франції. Хто насмілиться торкнутися мене — образить його. Стережіться! Це небезпечна гра.

— Вперед, боягузи! — заревів де Монтеспань.

Але озброєні слуги завагались. Страх перед королем скидався на величезну тінь, навислу над усією Францією. Де Катіна помітив цю нерішучість і використав її.

— Ця жінка — обраниця короля! — крикнув він. — І коли ви насмілитесь торкнутися хоч одну волосину на її голові, присягаюсь вам, ні одна душа на цьому дворі не уникне лютої кари. Безумці, невже ви хочете зазнати катування або корчитись у киплячій смолі через накази цього божевільного?

— Хто ці люди, Марсо? — оскаженіло крикнув маркіз.

— Полонені, ваша світлість.

— Що? Чиї полонені?

— Ваші, ваша світлість.

— Хто наказав затримати їх?

— Ви! Їх привезли під вартою, яка показала мені ваш перстень з печаткою.

— Я вперше в житті бачу ці пики. Тут втрутився сам чорт. І вони ще насмілюються загрожувати мені в моєму власному замку і стати між мною і моєю дружиною! Ні, чорт візьми! Цього не буде! Смерть їм! Ей, ви, Марсо, Етьєнн, Жільбер, Жан, П'єр, усі, хто жере мій хліб, хапайте негідників!

Він оглянув лютим поглядом усіх, але повсюди зустрів тільки похнюплені голови й опущені погляди. З гидкою лайкою він вихопив з ножен шпагу і метнувся до дружини, що стояла ні жива, ні мертва біля плахи. Де Катіна кинувся між ними, щоб оборонити її, але бородатий сенешаль Марсо попередив його, схопивши свого пана поперек тулуба. З відвагою безумця, зціпивши зуби, з піною коло рота де Монтеспань перекрутився в руках, що тримали його, звільнив шпагу і застромив її крізь темну бороду глибоко в горло Марсо. Той з жахливим криком упав навзнак; кров бризнула з рота і з рани, але перше ніж убійник встиг витягти шпагу, де Катіна і американець за допомогою десяти слуг стягли його з ешафота; Амос Грін зв'язав його так, що убійник міг тільки люто поводити очима й плюватися. Слуги були настільки роздратовані злочином свого пана — всі любили Марсо, — що, бачачи перед собою сокиру й плаху, могли розправитися з ним досить швидко, якби зненацька не пролунав виразний, довгий заклик труби, переливаючись у тихому, ранковому повітрі. Де Катіна насторожив вуха, як собака, почувши свого господаря.

— Ви чули, Амос?

— Це труба.

— Це сигнал гвардії. Ей, ви, біжіть швидше до воріт! Підійміть спускні ґрати і спустіть звідний міст! Поспішайте, бо ще й тепер можете відповідати за гріхи свого пана! Ледве вдалося врятувати бідолаху, Амос!

— Еге, друже мій! Я бачив, як він уже простяг руку до її волосся в ту мить, коли ви вискочили з вікна. Ще одна хвилина — і вона була б оскальпована. Але ж яка красуня, ця жінка, ніколи я не бачив кращого обличчя, і їй не гоже валятися тут, на цих брудних дошках.

Він зняв з мосьє де Монтеспань його довгий чорний плащ і, зробивши з нього подушку для непритомної жінки, обережно й ніжно, що здавалось дивним у людини його будови й постаті, підклав її під голову маркізі.

Він ще стояв, нахилившись над нею, коли почувся гуркіт звідного моста, потім тупотіння копит, брязкіт зброї, і в двір в'їхав загін кіннотників на конях з розмаяними на вітрі гривами. На чолі загону гарцював високий вершник у парадному одязі гвардійця, з пером на капелюсі, в довгих рукавицях з буйволячої шкіри, з блискучою на сонці шпагою. Легким галопом він під'їхав до ешафота і швидким поглядом темних проникливих очей оглянув групу людей, що чекали його. Побачивши його, де Катіна радісно усміхнувся і в одну мить уже стояв коло стремена прибулого.

— Де Бріссак!

— Де Катіна! От так несподіванка! Скажіть, будь ласка, як це ви сюди потрапили?

— Я був у полоні. Де Бріссак, чи передали ви доручення в Париж?

— Звичайно, передав.

— І архієпископ приїхав?

— Так.

— А вінчання?

— Відбулося, як було умовлено Тим-то ця жінка і змушена була залишити палац.

— Я так і думав.

— Сподіваюсь, з нею не трапилось нічого лихого?

— Я і мій друг наспіли саме вчасно, щоб урятувати її Чоловік її лежить он там зв'язаний. Це суцільний диявол.

— Цілком можливо, але й ангел став би жорстоким якби був на його місці.

— Ми зв'язали його. Він убив людину.

— Ви й справді не гаяли часу.

— Як ви довідались, що ми тут?

— Це — радісна несподіванка.

— Так ви приїхали не заради нас?

— Ні, заради цієї дами.

— А як цьому негідникові вдалося захопити її?

— Король доручив братові відвезти її. Чоловік довідався про це і брехливою звісткою заманив її в свою карету, яка стояла біля інших воріт. Коли де Віонн побачив, що вона не прийшла, він кинувся до неї на квартиру — там її не було Він заходився

розпитувати і скоро дізнався, яким чином і з ким вона, поїхала. На дверцях карети помітили герб де Монтеспань, і король послав мене сюди з моїм загоном. Ми гнали швидко, як тільки могли.

— Ах, і все-таки спізналися б, коли б не дивна пригода, що привела нас сюди. Не знаю, хто напав на нас, бо ця людина, очевидно, нічого не знала про те, що з нами трапилось. А втім, все з'ясується потім. Що нам робити тепер?

— Я маю наказ. Мадам треба відвезти в замок, а всіх винних у вчиненому насильстві над нею тримати заарештованими аж поки не стане відома дальша воля короля. Замок повинен перейти до казни. Але вам, Катіна, тепер нема чого робити?

— Так, мені тільки хотілося б поїхати в Париж, подивитись, як там живуть дядя з дочкою.

— Ах, яка ж гарненька у вас кузиночка! Присягаюсь душею, я нітрохи не дивуюсь, що вас так добре знають усі мешканці вулиці Сен-Мартіна. Ну гаразд, я передав ваше доручення, тепер ви виконайте моє.

— Від щирого серця. Куди треба їхати?

— У Версаль. Король, напевне, горить від нетерпіння довідатись, як я виконав його наказ. Ви маєте цілковите право розповісти йому про все, бо, коли б не було вас та вашого друга, все це скінчилося б дуже погано.

— Я буду там через дві година.

— Є у вас коні?

— Наших повбивано.

— Ви візьмете інших тут у конюшнях. Вибирайте найкращих, бо втратили своїх на службі короля.

Порада була занадто спокуслива, щоб знехтувати її Де Катіна підкликав Амоса Гріна, і обидва швидко пішли в конюшню, а де Бріссак в уривчастих, різких виразах наказав слугам роззброїтись, порозставляв гвардійців по всьому замку і розпорядився про від'їзд мадам де Монтеспань, чоловіка якої звелів посадити у в'язницю.

Через годину приятелі швидко мчали сільською дорогою, вдихаючи чудове повітря, яке здавалось їм іще свіжішим після вогкого, гидкого повітря в'язниці. Далеко позаду маленькі темні зубці стіни, що здіймалась над лісом, показували покинутий ними замок, а на краю обрію ранкове сонце зогрівало своїм промінням пишний палац — мету їх подорожі.

Розділ XXIII

ПАДІННЯ СІМ'Ї ДЕ КАТІНА

Через два дні після шлюбу мадам де Ментенон з королем в її скромній кімнатці відбулось зібрання, яке викликало неймовірні страждання сотень тисяч людей і разом з тим стало знаряддям розповсюдження французького мистецтва, галльської винахідливості та енергії серед млявих тевтонських народностей, що зробилися і сильнішими й кращими, відколи прийняли в себе цю закваску. В історії велике зло часом мало добротворні наслідки, найкращі результати часто впливали безпосередньо із злочинів.

Настав час, коли церква вирішила вимагати здійснення обіцянки мадам де Ментенон, і бліді щоки та сумні очі її ясно свідчили про марну боротьбу з голосом свого ніжного серця, який вона намагалась заглушити аргументами оточуючих її ханжів. Вона добре знала французьких гугенотів. Та й хто краще міг знати їх, як не ця жінка, що сама вийшла з їх оточення і виросла в їхній вірі? Вона надто добре знала їх. Терпіння, благородство, незалежність, завзяття. Які ж буди шанси, щоб вони пристали на бажання короля? Може, на це й погодяться деякі з вельмож, але вся маса цих людей сміятиметься з галер, в'язниць і навіть з шибениці, коли дійдеться до віри їхніх батьків. Якщо на них почнуть тиснути, і вони лишаться у своїй вірі, то їм доведеться або тікати з Франції, або вмирати прикутими до весла чи брязкати кайданами по дорозі. Така була страшна альтернатива перед групою людей, що являла собою цілий невеликий народ. Найжахливіше, що вона, рідна їм по крові, повинна буде підняти голос супроти них. Але обіцянку дано, і настав час її виконати.

На цьому зібранні був красномовний єпископ Боссюет, військовий міністр Лувуа і знаменитий єзуїт, отець Лашез. Усі вони наводили аргумент за аргументом, щоб переконати короля.

Коло них стояв ще один абат, такий худий і блідий, що здавався виходцем з того світу. В його великих темних очах; горів лютий вогонь, а в зсунутих бровах і в заціплених щелепах видно було непохитну рішучість. Мадам, нахилившись над п'яльцями, мовчки вишивала різнокольоровими] шовками.

Король сидів, підперши голову рукою, з виглядом зацькованої людини, яка розуміє, що не сила їй вийти з важкого становища, в яке вона потрапила. На низькому столику лежав папір, перо й чорнило. Це був наказ про скасування Нантського едикту; треба було тільки, щоб підписав його король, і тоді він набрав би законної сили.

— Значить, отче мій, ви гадаєте, що коли я знищу цю єресь, то можу надіятись, на спасіння на тому світі? — спитав король.

— Ви заслужите нагороду.

— І ви так само думаєте, пане архієпископ?

— Звичайно, ваша величність.

— А ви, абат дю Шайла?

Худий священник заговорив уперше, легкий рум'янець, з'явився на його щоках, схожих на щоки мертвого, а запалі очі заблищали похмурим вогнем тупого фанатика.

— Не знаю, чи спасетесь ви, ваша величність. Я думаю, для цього треба ще дуже багато. Але немає ніякого сумніву в тому, що будете засуджені, якщо не зважиться на це.

— Король гнівно підскочив у кріслі і, насупившись, глянув на абата.

— Ваші слова трохи гострі для мого незвичного слуху, — зауважив він.

— Було, б жорстоко лишити вас з сумнівом у такому питанні. Повторюю, доля вашої душі — на терезах. Єресь — смертельний гріх. З одного вашого слова тисячі єретиків навернулися б до пануючої церкви. Тому тисячі смертних гріхів лежать на вашій душі. На що вона може сподіватись, коли ви не спокутуєте їх?

— Мій батько й дід терпіли гугенотів.

— І ваш батько й дід, коли тільки бог не зглянувся над ними, горять тепер у пеклі.

— Це зухвальство! — крикнув король, зриваючись з місця.

— Ваша величність, я все одно висловив би те, що вважаю за істину, хоч би ви були п'ятдесят разів королем. Що для мене людина, коли я говорю про царя царів? Погляньте, невже людина, отак скалічена, побоїться засвідчити істину?

Раптовим рухом він одгорнув довгі рукава рясн і простяг свої білі, худорляві руки, кістки яких були поламані й понівечені так, що мали якийсь фантастичний вигляд. Навіть Лувау, бездушний придворний, і обидва сповідники здригнулись, побачивши ці жахливі руки. Абат підняв руки вгору і звів очі до неба.

— І раніш небо вибирало мене свідчити істину, — сказав він натхненно. — Я почув, що для підтримання молодого сіамської церкви потрібна кров, і я подався в Сіам. Вони розп'яли мене, повикручували й поламали мені кістки. Мене кинули, гадаючи, що я мертвий, але бог знову вдихнув у тіло життя, щоб я був учасником великої справи відродження Франції.

— Витерплені вами страждання, отче мій, дають вам цілковите право покладатись і на церкву і на мене, її сина й покровителя, — сказав Людовік, сідаючи на місце. — Що ж ви порадите гугенотам, які не хочуть змінювати своєї віри, отче мій?

— Вони змінять її, — скрикнув дю Шайла з страшною посмішкою на блідому, як смерть, обличчі. — Вони повинні скоритися, а коли ні, їх треба зламати. Яке лихо, коли усі вони будуть стерті на порошок, якщо можна буде заснувати на їх кістках єдину в країні церкву віруючих?

Його запалі очі люто блищали; несамовито й гнівно він потрясав у повітрі своєю кошовою рукою.

— Отже, жорстокість, яку ви перетерпіли, не зробила вас жалісливішим до людей?

— Жалісливим? До єретиків? Ні, ваша величність, особисті мої страждання довели мені всю нікчемність тілесного життя і навчили, що справжнє милосердя до людини полягає в тому, щоб уловити її душу, всіляко утискаючи погане тіло. Я взяв би ці гугенотські душі, ваша величність, навіть тоді, коли б для того треба було обернути Францію на пустелю.

Безстрашні слова священика, повні палкого фанатизму, очевидно, справили велике враження на Людовіка. Він глибоко замислився і якийсь час сидів мовчки, схиливши голову на руки.

— Ваша величність, — тихо промовив отець Лашез, — навряд чи потрібні будуть суворі заходи, згадані шановним абатом. Як я вже казав, вас так люблять у вашій країні, що самого оповіщення вашої волі буде досить, щоб примусити єретиків навернутись до істинної віри.

— Бажав би думати так, дуже бажав би, отче мій. Але що це?

У прочинені, двері заглянув камердинер.

— Тут капітан де Катіна; він хоче негайно бачити вашу величність.

— Попросіть капітана увійти. Ах! — Королю, здавалось, спала на думку щаслива

ідея. — Перевіримо, яку роль відіграватиме тут любов до мене. Якщо ця любов і є де-небудь, то найбільше серед моїх випробуваних охоронців.

Капітан тільки що повернувся із замку Портілляк. Залишивши Амоса Гріна з кіньми, весь запорошений і в грязюці, він одразу ж з'явився з повідомленням до короля.

Увійшовши в кімнату, де Катіна зупинився зі спокійним виглядом людини, яка звикла до таких сцен, і віддав честь.

— Які вісті, капітан?

— Майор де Бріссак просив мене переказати вашій величності, що він зайняв замок Портілляк. Дама в безпеці, чоловіка її заарештовано.

Людовік і дружина його швидко перезирнулись з явним полегшенням.

— Це добре! — промовив король. — Між іншим, капітан, за останній час ви виконали багато моїх доручень і завжди успішно. Я чув, Лувуа, що Деласаль умер од віспи.

— Так, учора, ваша величність.

— Тоді я наказую вам призначити мосьє де Катіна на вільну вакансію майора. Дозвольте мені першому вітати вас, майор, хоча вам для цього й доведеться змінити блакитний мундир гвардії на сірий мундир мушкетерів. Як бачите, ми не хочемо розлучатися з вами.

Де Катіна поцілував простягнуту йому руку короля.

— Дай, боже, мені бути гідним тієї честі, що припала мені, ваша величність!

— Адже ви готові на все, щоб служити мені, правда ж?

— Моє життя належить вам, ваша величність.

— Дуже добре. Тоді дозвольте випробувати вашу відданість..

— Я готовий.

— Випробування не буде дуже суворе. Бачите папір на столі? Це наказ усім гугенотам у моїх володіннях відмовитись від своїх релігійних помилок під страхом вигнання або ув'язнення. Я знаю, багато хто з моїх вірних підданих винен в цій ересі, але я певен, що тільки до них дійде моя ясно висловлена воля, вони зречуться тих помилок і увійдуть в лоно істинної церкви. Я був би дуже щасливий, коли б моє бажання було безвідмовно виконане, бо мені важко було б уживати силу проти тих, хто носить ім'я французів. Ви чуєте мене?

— Так, ваша величність.

Молодий чоловік страшенно зблід. Він стояв, переступаючи з ноги на ногу і то стуляючи, то розтуляючи руки. Багато разів йому доводилось кидати виклик смерті, але ніколи він не відчував такого величезного тягара на серці, як у цю хвилину.

— Ви самі — гугенот, наскільки мені відомо. А тому на вас першому я хочу побачити наслідки скасування Нантського едикту. Хай ми почуємо з ваших уст, що принаймні ви готові піти за вашим королем у цьому, як і в усьому іншому.

Де Катіна вагався, хоча сумніви його стосувалися більше форми відповіді, ніж її суті. Він відчув, як в одну мить доля позбавила його всіх дарів, посланих йому раніш.

Король звів брови, нетерпляче барабанячи пальцями і дивлячись на збентежене обличчя й сумну постать молодого чоловіка.

— Нащо стільки думати? — крикнув він. — Ви людина, підвищена мною. В майбутньому вас ждуть мої милості! Той, хто носить у тридцять років еполети майора, до п'ятдесяти може сподіватись на жезл маршала. Ваше минуле належить мені, те саме можна сказати й про майбутнє. Хіба у вас є якісь інші сподіванки?

— Ніяких, крім вашої служби, ваша величність.

— Чому ж ви мовчите? Чому не погоджуєтесь на мою пропозицію?

— Не можу, ваша величність.

— Не можете?

— Так, це неможливо. Я втратив би душевний спокій, всю повагу до себе, коли б знав, що заради становища чи багатства зрадив віру своїх предків.

— Ви збожеволіли, мій любий! З одного боку все, чого тільки може бажати людина, а з другого що?

— Моя честь.

— А хіба прийняти релігію короля значить вчинити безчесно?

— З мого боку було б безчесно прийняти цю релігію тільки ради вигоди, а не тому, що я так вірую.

— То увіруйте.

— На жаль, ваша величність, людина не може примусити себе вірити. Віра повинна сама зійти на людину, а не людина йти до віри.

— Ну, справді, отче мій, — промовив Людовік, гірко всміхаючись і звертаючись до свого сповідника-єзуїта, — мені доведеться набирати кадетів із вашої семінарії, бо мої офіцери виявляються казуїстами й теологами. Отже, востаннє, ви відмовляєтесь виконати, мою вимогу?

— О, ваша величність...

Де Катіна ступив наперед з простягнутими руками і з сльозами на очах.

Але король зупинив його жестом.

— Мені не треба ніяких запевнень, — сказав він. — Я оціню людину за її вчинки. Зрікаєтесь ви чи ні?

— Не можу, ваша величність.

— Бачите, — сказав Людовік, знову повертаючись до єзуїта. — Це не так легко, як ви гадаєте.

— Дійсно, ця людина уперта, але інші будуть поступливіші.

Король заперечливо похитав головою.

— Хотів би я знати, що зробити мені? — сказав він. — Мадам, я знаю, ви завжди, даєте мені найкращі поради. Ви чули все, що говорили тут. Що ви порадите?

Вона сиділа, втупивши очі у вишивання, але голос її був твердий і ясний, коли вона відповіла:

— Ви самі сказали, що ви — старший син церкви. Коли й цей син покине її, то хто буде виконувати її веління? І в тому, що говорить святий абат, є правда. Ви ризикуєте

загубити свою душу, прощаючи цю гріховну ересь. Вона шириться і процвітає, і коли не вирвати її з корінням тепер, то бур'ян може заглушити пшеницю.

— Тепер, — підтвердив Боссюет, — у Франції є цілі області, через які можна їхати весь день і не стрінути ні одного косяулу, і де всі жителі, від вельмож до селян, належать до цієї проклятої ересі. Ось, наприклад, в Севеннах, де люди такі дикі й суворі, як їх рідні гори. Хай боронить бог наших священиків, яким доведеться умовляти тамтешніх жителів облишити свої помилки.

— Кого мені послати на таке небезпечне діло? — спитав Людовік.

Абат дю Шайла упав навколішки, простягаючи до короля свої понівечені руки.

— Мене, ваша величність, мене! — кричав він. — Я ніколи не просив у вас ніяких милостей і не буду просити їх надалі. Але я та людина, якій сам бог доручає зломити завзяття цих людей. Пошліть мене проповідувати істинну віру жителям Севенн.

— Боже, поможи жителям Севенн! — пробурмотів Людовік, дивлячись з почуттям страху й огиди на виснажене обличчя й люті очі фанатика. — Дуже добре, абат, — промовив він вголос, — ви поїдете в Севенни.

Можливо, на одну мить суворого абата охопило ніби передчуття того жахливого ранку, коли він буде ховатися в кутку палаючого будинку від простягнутих до нього рук її кинджалами. Він затулив обличчя руками, і інстинктивне тремтіння пробігло по виснаженому тілу аскета. Але зараз же він підвівся з колін і, склавши смиренно руки, став, як і раніше, в спокійну позу. Людовік узяв зі столу перо і підсунув до себе папір.

— Отже, ви всі даєте мені ту саму пораду, — сказав він, — ви, єпископ, ви; отче мій, ви, мадам, і ви, Лувуа. Ну, якщо з цього вийде лихо, хай не впаде воно на мене! Але що це?

Де Катіна виступив наперед, простигши руку. Його палка, поривчаста натура раптом перейшла межі обережності. Перед очима немов майнула нескінченна низка чоловіків, жінок і дітей однієї з ним віри. Усі вони не могли захистити себе ні одним словом, ні одним рухом, і тепер усі дивилися на нього як на єдиного заступника й рятівника. Поки все йшло добре в житті, він мало думав про такі справи, але тепер, коли насувалась небезпека і була зачеплена глибша сторона його натури, він почував, як мало значило навіть саме життя й щастя проти цієї великої вічної правди...

— Не підписуйте цього папера, ваша величність! — крикнув він. — Ви ще доживете до того часу, коли будете жалкувати, що у вас не відсохла рука, перше ніж вона взялась за це перо. Ці знаю це, ваша величність, я певен у цьому. Згадайте всіх цих безпорадних людей — маленьких дітей, молодих дівчат, старих і недужих. Їх віра — вони самі. Це все одно, що вимагати від листя змінити гілля, на якому воно росте. Вони не можуть змінити віри. Найбільше, на що ви могли ще сподіватися, — це обернути їх із чесних людей у лицемірів. Але нащо вам це? Вони поважають вас. Вони люблять вас. Вони нікому не роблять шкоди. Вони горді, що служать у ваших арміях і б'ються за вас... Благаю вас, ваша величність, іменем усього для вас святого добре подумати, перше ніж підписати наказ, який принесе нещастя й розпач сотням тисяч ваших віропідданих.

На одну мить король завагався, слухаючи короткі, уривчасті благання молодого воїна, але вираз обличчя його знову став жорстоким, коли він згадав, як усі його особисті умовляння не могли вплинути на цього молодого придворного ферта.

— Релігія французького короля повинна бути релігією Франції, — сказав він, — і коли мої власні гвардійці опираються мені в цьому, я змушений знайти інших, більш відданих. Лувуа, вакансію майора мушкетерів повинен зайняти капітан де Бельмон.

— Слухаю, ваша величність.

— Вакансію де Катіна може зайняти лейтенант Лабадуаер.

— Слухаю, ваша величність.

— А я вже позбавлений честі служити вам?

— Ви занадто уперті для цього.

Де Катіна безпорадно опустив руки, і голова його упала на груди. Коли він усвідомив загибель усіх надій цілого життя і жорстоку несправедливість, вчинену королем, він голосно, безнадійно скрикнув і кинувся геть з кімнати. Гарячі сльози безсилового гніву текли по щоках. В такому вигляді, з розстебнутим мундиром, із зсунутим капелюхом, ридаючи й жестикулюючи, він вскочив у конюшню, де Амос Грін спокійно курих люльку, скептично дивлячись, як конюхи порали коней.

— Що сталось, чорт візьми? — спитав він, виймаючи люльку з рота, звідки вилітали клуби блакитного диму.

— Ця шпага, — кричав француз... — Я не маю більше права носити її! Я зламаю її!

— Ну і я зламаю свого ножа, коли це може допомогти вам.

— Геть і це! — кричав де Катіна, зриваючи срібні еполети.

— Ну в цьому ви перевершили мене, бо в мене їх ніколи не було. Але скажіть, що таке? Чи не можна допомогти чимось?

— В Париж! В Париж! — несамовито кричав де Катіна. — Я пропав, але, може, ще встигну врятувати їх. Швидше коней!

Американець ясно бачив, що трапилось якесь несподіване лихо, а тому він заходився допомагати другові, і разом з конюхами вони осідлали коней.

Через п'ять хвилин обидва вже мчали дорогою, а менше ніж за годину вкриті піною коні, ледве тримаючись на ногах, зупинились коло високого будинку на вулиці Сен-Мартіна.

Де Катіна скочив з сідла і прожогом збіг на сходи. Амос Грін ішов за ним своєю звичайною спокійною ходою.

Старий гугенот і його чарівна дочка сиділи коло великого каміна; рука Аделі лежала в руці батька. Обое схопилися з місця; молода дівчина з криком радості кинулась в обійми свого коханого, а старик схопив руку, простягнуту його небожем.

По другий бік каміна з дуже довгою люлькою в роті і кухлем вина, що стояв поруч на лаві, сидів чудний з вигляду чоловік із сивим волоссям і бородою, з великим м'ясистим червоним носом і маленькими сірими очима, які блищали з-під насуплених густих брів. Його худе, нерухоме довге обличчя було порите зморшками, особливо біля кутиків очей, звідки вони розбігались віялом на всі боки. Своїм темно-горіховим

кольором це обличчя нагадувало химерну фігуру на носі корабля, вирубану з грубого дерева. Одягнений він був у синю саржеву куртку, в червоні штани, замазані дьогтем на колінах, у чисті сірі шерстяні панчохи, важкі черевики з тупими носками й великими сталевими пряжками. Біля нього на товстій дубовій палиці висів дуже потерпілий від негоди капелюх, обшитий срібним галуном. Сиве волосся було зібране назад у коротку, цупку косу, а на старому шкіряному поясі теліпався ніж з мідною колодочкою.

Де Катіна був надто заклопотаний і не звернув уваги на цю чудну особу, але Амос Грін з радісним криком кинувся до старика, дерев'яне обличчя якого пом'якшало настільки, що в роті позначились двоє жовтих від тютюну іклів. Не встаючи з місця, незнайомий простяг Грінові велику червону руку, величиною і формою схожу на лопату.

— Ну, капітан Ефраїм, — заговорив Амос по-англійському, — от уже ніяк не сподівався зустріти вас тут! Де Катіна — це мій давній друг Ефраїм Саведж, якому доручив мене батько.

— Якор на підйомі, хлопче, і люки закриті, — сказав чужинець особливим протяжним тоном, успадкованим жителями Нової Англії від своїх предків, англійських пуритан.

— Коли ви вирушаєте?

— Як тільки ви ступите на палубу, якщо провидіння пошле нам ходовий вітер і приплив... Ну як тобі жилося тут, Амос?

— Дуже добре. Мені є про що розповісти вам.

— Сподіваюсь, ти тримався осторонь усякої папістської чортівні?

— Так, так, Ефраїм. Але що з вами?

Сиве волосся стало від люті сторч, а маленькі сірі очі заблищали з-під густих брів.

Амос глянув у тому напрямі, куди дивилися ці очі, і побачив, що де Катіна сидів, обнявши Адель, а вона поклала йому на плече голову.

— Ах, якби я тільки знав їхню мову! Чи видано ж копи таке! Амос, хлопчику мій, як буде по-французькому "безсоромниця"?

— Ну, ну, Ефраїм. Ну, справді ж, таку картину можна побачити і в нас за морями, тут немає нічого поганого.

— Ні, Амос, цього ніколи не побачиш у богобоязливій країні.

— Ну от! Бачив я, як залицяються в Нью-Йорку!

— Ах, Нью-Йорк! Я говорив не про нього. Я не можу відповідати за Нью-Йорк чи Віргінію. На південь від миса Коде або від Ньюгавена не можна ручитись за людей. Я тільки знаю, що в Бостоні, Салемі чи Плімуті сидіти б їй у поправному домі, а йому в колодязі за далеко меншу безсоромність. Ах!

Він похитав головою і, зсунувши брови, подивився на злочинну пару.

Але молоді люди і старий батько були надто заклопотані своїми справами, щоб думати про пуританина-моряка. Де Катіна розповів уривчастими, гіркими словами про виявлену до нього несправедливість, позбавлення, посади, про загибель, що чекала на

гугенотів. Адель з глибоким інстинктом жінки думала тільки про свого коханого та про нещастя, яке звалилось на нього, але старий купець зірвався з місця, коли почув про скасування едикту, і, тремтячи, здивовано озирався навкруги.

— Що ж мені робити? — гукнув він. — Що робити мені? Я занадто старий, щоб починати життя заново.

— Не бійтесь, дядю, — ласкаво промовив де Катіна. — Є інші країни, крім Франції.

— Але не для мене. Ні, ні; я занадто старий. Боже, важка твоя десниця на рабах твоїх! Ось виливається чаша злигоднів і падає святиня твоя. Ах, що мені робити, куди мені податись?

Хвилюючись, він ламав собі руки.

— Що таке трапилось, Амос? — спитав моряк. — Хоч я нічого не розумію з того, що він каже, але бачу, що він подає сигнал біди.

— Він і його рідні повинні залишити свою країну, Ефраїм.

— Чому?

— Вони протестанти, а король хоче знищити їх віру.

В одну мить Ефраїм Саведж опинився на другому кінці кімнати і стис худу руку старого купця в своєму великому, зашкарублому кулаці. В цьому сильному потиску й виразі суворого обличчя було стільки братньої симпатії, що ніякі слова не могли більше підбадьорити старика.

— Як? — спитав Саведж, оглядаючись через плече. — Скажи цьому чоловікові, що ми допоможемо йому. Скажи йому, що у нас така країна, до якої він підійде, як втулок до бочки. Скажи йому, що у нас всі релігії вільні, а католиків немає ближче, як у Балтіморі та в капуцинів у Пенебскоті. Скажи йому, що, коли він хоче їхати, "Золотий жезл" жде з якорем наготові і повним вантажем. Скажи йому, що хочеш, аби тільки він тікав з нами.

— Тоді ми повинні їхати зараз же! — рішуче промовив де Катіна, слухаючи сердечне запрошення, переказуване його дяді. — Сьогодні буде віддано наказ, і завтра може бути пізно.

— Але моя торгівля! — заохкав купець.

— Захопіть усі, які можете, коштовності, а решту покиньте. Краще втратити частину, ніж усе, та ще на додачу й волю.

Нарешті все було готове. В той же вечір, за п'ять хвилин до того, як замкнули міську браму, з Парижа виїхало п'ять чоловік; троє з них були верхи, а двоє їхали в кареті, на якій зверху стояло кілька важких скринь. То було перше листя, що летіло перед ураганом, перші з великої маси людей, які наводнили через кілька місяців усі дороги з Франції. Часто подорож їх закінчувалась галерами, в'язницею і кімнатою для катування, однаке через кордон виливалась сила людей, достатня, щоб змінити промисловість і характер усіх сусідніх народів. Подібно до стародавніх ізраїльтян вони були вигнані із своїх будинків за волею розгніваного короля, який, виганяючи їх, одночасно ставив всілякі перешкоди до від'їзду їх. Подібно до тих же ізраїльтян ніхто з них не міг сподіватися досягти обітованої землі інакше, як після важких мандрів, без

грошей, без друзів, серед нестатків. Багато ще лишається невідомим про пригоди й небезпеки, що спіткали цих пілігримів у Швейцарії, на Рейні, серед Валлонів, в Англії, Ірландії, Берліні і навіть у далекій Росії.

Але ми можемо вирушити принаймні за однією групою цих емігрантів, за їх повною пригод подорожжю і подивитися, що трапилося з ними на великому материк, який так довго був безлюдним і на якому тільки тепер зароджувались окремі білинки людства

ЧАСТИНА ДРУГА

У НОВОМУ СВІТІ

Розділ XXIV

ВІДПЛИТТЯ "ЗОЛОТОГО ЖЕЗЛА"

Завдяки своєчасному попередженню розжалуваного капітана маленька купка людей виїхала з Парижа до того, як став відомий наказ короля про скасування Нантського едикту. Проїжджаючи рано-вранці селом Лув'є, вони побачили на смітнику голий труп людини. Вартовий, посміхаючись, сказав їм, що це тіло гугенота, який помер нерозкаяним, що це річ звичайна і ще не свідчить про якусь зміну закону. В Руані теж усе було спокійно. Капітан Ефраїм Саведж до вечора перевіз утікачів і все врятоване ними майно на свою бригантину "Золотий жезл". Це було невеличке судно, близько сімдесяти тонн, але в той час, як багато гугенотів поспішно відпливало в море відкритими човнами, вважаючи за краще для себе гнів стихії, ніж гнів короля, воно здавалось нашим подорожнім справжнім захистком. Тієї ж ночі капітан знявся з якоря, і судно тихо попливло в них за течією колінкуватої річки.

"Золотий жезл" посувався, справді, дуже помалу. На небі зійшов молодик, і зі сходу дув легенький вітерець; річка гак крутилась, весь час змінюючи русло, що часом здавалося, ніби судно йде вгору проти течії, — замість того, щоб іти вниз. У довгих плесах піднімали паруси, і судно йшло швидко, але часто доводилось спускати пару човнів і ледве ледве підтягати бригантину на веслах. Це робили звичайно шкіпер Томлінсон із Салема й шість серйозних, здорових, завжди жуючих табак, новоанглійських моряків у широких капелюхах. Але доводилось гребти і Амосові Гріну, і де Катіна, і навіть старому купцеві, коли морякам треба було поратися з парусами. Нарешті на світанку річка поширшала і береги розступилися, утворюючи лійкуватий лиман. Ефраїм з насолодою, втягував у себе повітря, швидко ходячи по палубі. Його проникливі сірі очі виблискували задоволенням.

— Де дівчина? — спитав він.

— У моїй каюті, — відповів Амос Грін. — Мені здається, вона може залишатися там весь час протягом нашої подорожі.

— А ви де будете спати?

— Ну-от, скільки років я задовольнявся купою ялинкового гілля та березової кори? Що є кращого за цю палубу з білої чистої сосни й мою ковдру.

— Прекрасно. Старик і його небіж у блакитному мундирі можуть спати на двох порожніх койках. Але. Амос, ти повинен поговорити з цим хлопцем. Я не хочу, щоб у мене на кораблі завелись усякі там шури-мури ніжності, обійми. Перекажи йому, що

цей корабель — частина Бостона. І йому доведеться миритися з нашими звичаями, доки він не зійде на берег. Наші правила гарні і для людей, кращих за нього. Як сказати "шури-мури" по-французькому? Я вже сам зумію поговорити з ним.

— Шкода, що ми виїхали так швидко, а то вони могли б повінчатися до від'їзду. Вона гарна дівчина, Ефраїм, і він теж хороший хлопець, незважаючи на те, що їх звичаї далеко не схожі на наші. Ці люди, здається, ставляться до життя не так суворо, як ми, і, може, мають від нього більше втіхи.

— Ніколи не чув, що життя дароване богом людині для втіх, — промовив, похитуючи головою, старий пуританин. — "Долина смерті", по-моєму, — назва, що не пасує до майданчика для ігор. Життя — це місце злигодні і умертвіння плоті; ось що таке воно; життя повне гіркоти й несправедливості! Ми погані від самого початку, як річка, що бере початок з смердючого болота, і нам вистачає діла, щоб стати на шлях істинний, без помислів про втіхи.

— А мені здається, на світі все переплутано. відповів Амос. — Подивіться на це сонце, що ледве виглядає із-за дерев, на рожевий відблиск хмар, на річку, яка в'ється, мов рожева стьожка, позаду нас. Все це таке гарне, таке приємне для наших очей. Багато разів, лежачи в лісі й курячи люльку, я почував смаковитість тютюну: красу пожовклих кленів, пурпур ясена," коли він вирізняється своїми яскравими барвами серед чагарника, і тоді зрозумів безглуздя людини, яка має сумнів у тому, що все це створено для нашого щастя.

— Занадто багато міркував ти, блукаючи цими лісами, — пробубонів Ефраїм Саведж, неспокійно вдивляючись у Гріна. — Гляди, хлопче, не постав надто великого паруса для свого судна і не довіряй занадто своєму розумові. Ти походиш від предків, які струсили порох Англії з ніг своїх, щоб не вклонитися Ваалові. Думай більше про те, що робиться навкруги, і не залітай надто високо. Але що це з стариком? Він сам не свій.

Старий купець, перегнувшись через поруччя, сумно дивився стомленими очима на сірий звивистий слід, який позначав дорогу в Париж. Адель піднялась на палубу і, не думаючи про майбутні тривоги й небезпеки, зогривала худі похололі руки старика, нашіптуючи йому слова любові й розради. Вони допливли до того місця, де в тихій досі річці починав відчуватися прибій. Старий з жахом дивився на бушприт, що помалу здіймався в повітрі, і несамовито хапався за поруччя, ніби вони зникали з-під його рук.

— Все в руках божих, — шепотів він, — але, Адель, як страшно відчувати, що його рука" простягнута над нами.

— Ходімо зі мною, дядю, — промовив де Катіна, беручи старика під руку, — ви вже давно не відпочивали. Прошу тебе, Адель, іди спати, моя люба. Дорога була нелегка. Будь ласка, ідіть спати, — а коли прокинетесь — і Франція, і всі ваші тривоги будуть уже далеко.

Коли батько й дочка пішли з палуби, де Катіна підійшов до Амоса Гріна й капітана.

— Я радий, що умовив їх зійти вниз, Амос, — сказав він, — боюсь, що у нас будуть іще тривоги.

— Які?

— Он бачите сірувату смугу шляху, що йде вздовж південного берега річки? За останні півгодини я вже двічі бачив на ній силуети вершників, які мчали, ніби від погоні. Бачите, он там дзвіниці й дим... Це Гонфлер, і ті люди скакали туди. Тільки гінці короля можуть мчати так шалено в таку годину. О, гляньте, ось і третій!

На сірій смузі, що звивалася серед зелених луків, видно було темну пляму, яка рухалась надзвичайно швидко. Вона зникла за купою дерев і з'явилася знов, прямуючи до далекого міста. Капітан Саведж вийняв підзорну трубу і навів її на вершника.

— Е, е, — пробурчав він, ховаючи трубу. — Це солдат. Я бачу блиск піхов, що висять у нього з бакборта. Думаю, що вітер подужчає. З добрим норд-вестом ми скоро накиваємо п'ятами на Францію, а тепер кожна галера чи військове судно можуть швидко наздогнати нас.

Де Катіна, який погано говорив по-англійському і навчився розуміти цю мову в Америці, тривожно глянув на Амоса Гріна.

— Боюсь, що ми завдамо доброму капітанові неприємностей, — сказав він, — і що в нагороду за свою гостинність він може втратити разом і вантаж і судно. Спитайте його, чи не схоче він висадити нас на північному березі. Маючи гроші, ми могли б пробратись у Нідерланди.

Ефраїм Саведж привітно й лагідно глянув на свого пасажира.

Молодий чоловіче, сказав він я бачу, ви трохи розумієте мою мову Скажу вам відверто, мене важко налякати. Кожен, хто плавав зі мною, підтвердить вам це. Я тільки міцніше стисну румпель і держу свій курс. Розумієте?

Де Катіна ствердливо кивнув головою, хоч, правду сказати, він не дуже зрозумів метафори моряка.

— Ми підходимо до цього міста і хвилин через десять будемо знати нашу долю. А тим часом послухайте-но пригоду, що покаже вам з якою людиною доведеться вам плавати. Ця пригода трапилась десять років тому, коли я ходив на "Швидкому", бригантині в шістдесят тон, між Бостоном і Джемстоуком; на південь я возив лісовий матеріал, звірячі шкури та хутра, а на північ тютюн і патоку. Одного разу вночі коли дув досить сильний південний вітер, суденце налетіло на риф миль за дві на схід від миса Чай пробило собі таку діру в дні, наче нас посадовили на дзвіницю однієї з отих гонфлерських церков, і пішло на дно. Гаразд. Другого ранку я полоскався в хвилях, маючи перед очима землю й тримаючись за уламок реї, і не бачив ніде ні товаришів, ні слідів бідолашної бригантини. Я не дуже змерз, бо була ще рання осінь, і я міг висунутися з води на три чверті тулуба, але мене мучили голод і спрага, тіло було як побите. Підтягнув я тугіше пояс, проспівав гімн і став оглядатися навкруги — чи не побачу чого. Ну і побачив... дещо не дуже радісне. Кроків за п'ять від мене з'явилась величезна потвора, завбільшки майже з той уламок реї, на якому я тримався. Що й казати, дуже приємно бовтатись ногами у воді, коли така гадина ладна вчепитися тобі в п'яти.

— Mon dien! — скрикнув де Катіне. — І акула не з'їла вас?

Очі Ефраїма Саведжа заблищали від цієї згадки.

— Я сам її з'їв! — сказав він.

— Що? — крикнув Амос Грін.

— Щира правда. У мене в кишені був складаний ніж ось такий, як цей, і я весь час брикався ногою, силкуючись відігнати потвору, доки не відпиляв од реї великий кусок. Потім я спокійненько застругав і загострив його з обох кінців, як учив мене колись один негр у Делаварі. Далі я став піджидати прокляту акулу, переставши брикатись, а вона й кинулась на мене, мов шуліка на курча. Та тільки риба повернулась пузом догори, щоб схопити жертву, я встромив ліву руку з деревом просто в її широко розкриту пащу, а ножом заходився частувати її під жабри. Акула пробувала була вирватись, але я тримався міцно, хоч вона й пірнула зі мною так глибоко, що я подумав: не вертатися мені більше на світ. Я майже задихнувся, коли, нарешті, ми впливли на поверхню, але риба плавала вже пузом догори і на тілі у неї було так дірок із двадцять. Тут якось добрався я до своєї реї, а під водою пропливши сажнів п'ятдесят, знепритомнів.

— А потім?

— Коли я очунав, навкруги було тихо, а коло мене гойдалась мертва акула. Я підплив до неї на своїй реї, розмотав кілька ярдів снасті, зробив з неї мертву петлю і накинув її на хвіст акулі, а другим кінцем вірьовки прив'язав до реї так, щоб її не могло занести. Потім я взявся до роботи і протягом тижня обгриз її аж до спинного хребта. Пив я дощову воду, яку збирав у куртку, і, коли мене підібрала "Гресі" з Глочестера, я був, слава творцеві, такий товстий, що насилу міг вилізти на борт Ось, мій любий, що хотів сказати Ефраїм Саведж, зазначивши, що його не так легко налякати.

Поки моряк-пуританин ділився своїми спогадами, очі його пильно перебігали з неба на паруси Вітер налітав рвачкими короткими поривами, і паруси то надимались, то звисали, як ганчір'я. Одначе по небу швидко пролітали баранці. В них і втупив погляд капітан з виглядом людини, зайнятої розв'язанням серйозного завдання.

Корабель проходив тепер повз Гонфлер на віддалі півмилі від міста. Там коло берега скупчилась сила барок та бригів, а ціла флотилія рибальських човнів з темними парусами входила в гавань. Але все було тихо на звивистій набережній і в розташованому півмісяцем форті, над яким маяв білий прапор з золотими ліліями. В міру того як вітер свіжішав, корабель віддалявся все швидше й швидше, і де Катіна вже думав, що його підозріння безпідставні, коли раптом в одну мить вони знов виникли в ньому з іще більшою силою.

З-за молу вилетів великий темний човен на десять пар весел, що підіймалися з бортів. Корма пінила воду, а ніс розрізав її. Гарний білий прапор спускався з корми, і сонце вигравало на важкій мідній каронаді. У човні було повно людей, озброєних з ніг до голови, судячи з металевого блиску на одязі. Капітан глянув туди в підзорну трубу і свиснув. Потім він знову подивився на хмари.

— Тридцять чоловік, — сказав він, — і роблять по три вузли на наших два. Ідїть-но вниз, містер, бо ваш блакитний мундир призведе нас до лиха. Господь зласкавиться над

синами своїми, якщо тільки вони утримаються від безумства. Відкрийте люк, Томлінсон. Так! А де Джим Стерт і Гірам Джефферсон? Хай вони стануть коло люка і на мій посвист закриють його. Бакборт! Бакборт! Держи дужче! А ви, Амос і Томлінсон, ідіть сюди, я скажу вам кілька слів.

Усі троє почали радитись, стоячи на юті і спостерігаючи погоню. Безперечно, вітер дужчав, він з силою дув їм у спину, але не з такою, щоб корабель міг утекти від човна, який переслідував його і швидко наздоганяв. Вони вже бачили обличчя солдатів на кормі й вогонь запаленого гнота каронади в руці гарматника.

— Ей! — владно гукнув офіцер прекрасно англійською мовою. — Повертайте або ми відкриємо вогонь.

— Хто ви і чого вам треба? — спитав Ефраїм Саведж гучним голосом, що докотився, певно, аж до берега.

— Ми послані від імені короля за одними гугенотами з Парижа, що сіли на ваш корабель у Руані.

— Кидай рею назад і стоп! — скомандував капітан. — Опустити фалрен і не лови гав! Так! От ми й готові до зустрічі!

Рея описала півколо, і корабель зупинився, гойдаючись на хвилях. Човен пролетів уздовж нього з мідною каронадою, наведеною на бригантину. Загін солдатів тримав рушниці наготові, збираючись відкрити вогонь на першу команду. Вони усміхнулись і непорозуміло знизали плечима, побачивши на кормі своїх ворогів — трьох незброєних людей. Офіцер, молодий, енергійний чоловік, з вусами, що стирчали по-кошачому, в одну мить опинився вже на палубі корабля зі шпагою наголо.

— Ідіть сюди, ви, двоє! — скомандував він. — Сержант стійте тут біля фалрена. Киньте вірвовку вгору, її можна прив'язати до цього стояка. Не дрімайте там унизу і будьте готові відкрити вогонь! Ви підете зі мною, капрал Лемуан. Хто капітан цього корабля?

— Я, містер, — смиренно відповів Ефраїм Саведж.

— У вас є тут троє гугенотів?

— Еге! А вони гугеноти? Я бачив, що їм таки дуже хотілося виїхати, та коли вони заплатили за проїзд, яке мені діло до їхньої віри. Старик, його дочка і молодий чоловік ваших років, у якійсь ліvreї.

— В мундирі, містер. В мундирі королівської гвардії. Це ті самі, яких я шукаю.

— Ви хочете забрати їх?

— Неодмінно.

— Бідні люди! Шкода мені їх!

— Мені самому шкода, але ж коли дано наказ, нічого не вдієш.

: — Цілком справедливо. Ну старик спить на своїй койці. Дівчина внизу в каюті; а той спить у трюмі, куди нам довелося примістити його, бо немає більше місця.

— Спить, кажете? То нам найкраще застукати їх зненацька.

— А ви не побоїтесь зробити це самі? Правда, він незброєний, але хлопець рослий. Чи не гукнути вам з човна чоловік із двадцять?

Офіцер і сам думав про це, але зауваження капітана вдарило його по самолюбству.

— Ходімо зо мною, капрал, — сказав він. — Ви кажете, треба спуститися цією драбиною?

— Так, тут, а потім прямо. Він лежить між двома паками сукна.

Ефраїм Саведж глянув угору, і усмішка пересмикнула кутики його суворого рота. Тепер вітер свистів у снастях, й мачтові штанги гули, як струни арфи. Амос Грін стояв у недбалій позі поруч французького сержанта коло кінця вірьовчаної драбини, а шкіпер Томлінсон — біля борту, тримаючи в руках відро з водою і обмінюючись словами на поганій французькій мові з командою човна, що була внизу.

Офіцер помалу спустився драбиною в трюм; капрал пішов за ним, і груди його були уже врівні з палубою, коли офіцер зійшов униз. Може, щось у виразі обличчя Ефраїма Саведжа вразило молодого офіцера або, може, на нього вплинула навколишня темрява, тільки підозріння несподівано промайнуло в його голові.

— Назад, капрал! — крикнув він. — Мені здається, вам краще лишитися на палубі!

— А мені здається, що краще в трюмі, друже мій! — вигукнув пуританин, який з жесту офіцера зрозумів його слова. Влучивши підошвою чобота в груди капрала, він штовхнув його так, що той полетів разом з драбиною вниз на офіцера. Капітан свиснув — і в ту ж мить люк зачинився, і його швидко закріпили з обох боків залізними болтами.

На цей шум обернувся сержант, але Амос Грін, який підстерігав цей рух, обхопив солдата руками і викинув за борт у море. В одну мить перерубали вірьовку, що з'єднувала їх з човном, передня рея з рипом зайняла своє попереднє положення, а вилита з відра солоня водна облила гарматника, разом з каронадою, погасила гніт і підмочила порох. Град куль засвистів у повітрі, застукотів по обшивці, але корабель уже гойдався на коротких хвилях, і цілити в нього було неможливо, а гарматник, розгубившись, мов божевільний, порався коло підмоченого гнота й заряду. Човен затримався, а бригантина летіла на всіх парусах. Бах! — розітнувся, нарешті, постріл каронади, і п'ять маленьких дірочок у гроті показали, що заряд влучив занадто високо. Другий постріл не лишив ніяких слідів, а при третьому корабель був уже поза досяжністю гармати. Через півгодини замість гонфлерського вартового човна було видно тільки темну пляму на обрії з золотою іскрою на одному кінці. Низькі береги дедалі більше розступались, синя смуга води спереду ширилася, дим, який здіймався над Тавром, здавався невеликою хмаркою на північному горизонті, а капітан Ефраїм Саведж походжав по палубі корабля з звичайним суворим виразом обличчя, проте в його сірих очах блискали глузливі вогники.

— Тепер наш корабель на певній путі, — спокійно сказав він, — і в нас не влучить звідси й грудочка грязюки, аж поки дістанемось до трьох: бостонських горбів. Останнім часом ти пив надто багато французького вина, Амос. Ходімо лиш вип'ємо справжнього бостонського пива.

Розділ XXV

ЧОВЕН МЕРТВИХ

Два дні "Золотий жезл" простояв поблизу мису Ла-Хаг, маючи перед собою бретонський берег, який простягся вздовж усього південного обрію. На морі стояв штиль. Але на третій ранок здійнявся великий вітер, і корабель почав швидко віддалятися від землі, поки вона не перетворилась, нарешті, в неясну смугу, що злилася з хмарами. На просторі океану, почувачи на щоках дихання вітру, а на губах смак солоних бризок, утікачі могли б забути всі свої нещастя і повірити, що вже назавжди звільнилися від запопадливості людей, строге благочестя яких завдало країні більше шкоди, ніж якась легковажність і злоба. Але тривога повзла за ними слідком.

— Я боюсь за батька, Аморі, — промовила одного разу Адель, коли вони обоє, стоячи біля вант, дивилися в туманну хмарку позаду на обрії, що позначала те місце, де була Франція, яку їм не судилося вже більше бачити.

— Але ж йому ніщо не загрожує.

— Так, батько уникнув жорстокого закону, проте я боюся, що він не побачить землі обітованої.

— Що ти хочеш цим сказати, Адель? Дядя бадьорій і здоровий.

— Ах, Аморі, його серце приросло до вулиці Сен-Мартіна, і коли його відірвали звідти, то разом вирвали й зміст його життя. Париж та діло були для батька всім на світі.

— Але він звикне до нового оточення.

— Коли б то так було! Проте я боюся, страшенно боюся, що він надто старий для такої зміни. Він ні одним звуком не скаржиться. Але з його обличчя я помічаю, що він вражений у самісіньке серце. Цілими годинами він дивиться назад, туди, де лишилась дорога Франція, і по щоках його котяться тихі сльози. А як він посивів за цей тиждень!

Де Катіна теж звернув увагу, що худорлявий старий гугенот іще більше схуд. Зморшки на його суворому обличчі поглибшали, голова схилилася на груди. Все ж де Катіна хотів був висловити припущення, що, може, на здоров'я дяді цілюще вплине морська подорож, коли раптом Адель здивовано скрикнула, показуючи на щось. В цю мить із синясто-чорним волоссям, яке маяло на вітрі, з легким рум'янцем на зблідлих щоках, викликаним бризками солоної води, з трохи розтуленим від хвилювання пурпуровим ротом, вона була така прекрасна, що, стоячи коло дівчини, де Катіна забув усе на світі, крім її привабливості й грації.

— Дивись! — крикнула вона, — там щось пливе на воді! Я зараз бачила, на гребені хвилі...

Де Катіна глянув, куди показувала кузина, але спершу нічого не побачив.

Вітер, як і раніше, дув їм у спину, і на морі ходили великі хвилі, гарні, темно-зелені, з білими гребенями. Часом вітер підхоплював їх пінясті вершечки і з сильним сплеском кидав на палубу; тоді солоня вода щипала очі й губи людям, що були там.

Нараз перед очима де Катіна щось чорне, підскачівши з глибини води на вершину однієї хвилі, упало по другий її бік. Невиразний предмет був так далеко, що де Катіна не міг нічого розібрати, але гостріші очі другої людини встигли розглядіти його.

Амос Грін дивився в тому напрямі, куди показувала дівчина, і впізнав обриси

предмета.

— Капітан Ефраїм! — гукнув він. — За бортом човен.

Моряк з Нової Англії протер скло підзорної труби і встановив її на поруччя.

— Так, це човен, — промовив він, — але порожній. Може, його зірвало з корабля або змило з берега. Тримайте просто на нього, містер Томлінсон: мені тепер якраз потрібен човен.

Менше ніж за хвилину "Золотий жезл", зробивши поворот, уже йшов у напрямку чорної плями, що підстрибувала й танцювала на хвилях. Коли моряки наблизились до човна, вони побачили в ньому щось звисле через борт.

— Людська голова! — гукнув Амос Грін. Обличчя Ефраїма Саведжа нахмурилось.

— Нога, — поправив він. — Чи не краще відвести дівчину в каюту?

Серед збентеженого мовчання вони підпливли до самотнього судна, яке викинуло такий зловісний сигнал. За десять ярдів від човна, підтягнувши задню рею, моряки побачили страшний екіпаж.

Перед ними гойдалась плоскоденна шкаралупка, футів тридцять завдовжки, занадто широка як на свою довжину і, очевидно, призначена для плавання по ріках та озерах. Під лавами лежало троє людей: чоловік в одязі заможного ремісника, жінка, яка належала до того ж класу, і дитина не старша одного року.

Човен до половини налився водою; тіла жінки й дитини лежали ниць, і світлі кучері немовляти, й темні коси матері плавали вже у воді, наче водорості. Обличчя чоловіка було звернене до неба; воно мало колір грифельної дошки; очі підкотились, виблискуючи тьмяними білками, з широкого роззявленого рота стирчав висхлий, зморщений язик, схожий на зів'ялий листок. На носі човна, весь скоцюрбившись і конвульсійно стиснувши в руці єдине весло, що залишилося, сидів чоловік, манісінький на зріст, у чорній одязі; обличчя бідолахи накрилось розгорнутою книгою, а задубіла нога стирчала догори, застрягши п'ятою в кочетах. Так плавала ця дивна компанія по довгих зелених хвилях Атлантичного океану.

З "Золотого жезла" спустили човен і, нещасних перенесли на палубу. У них не було ні крихти хліба, ні краплини води — нічого, крім весла й розгорнутої біблії на обличчі маленького чоловічка. Чоловік, жінка й дитина померли, принаймні, добу тому; через те над ними прочитали короткі молитви, які читають у цих випадках, і спустили тіла їх у море. Маленький чоловічок теж здавався трупом, але Амос помітив, що в нього ледве-ледве б'ється серце, і підніс до рота незнайомого. скло годинника, яке відразу ж злегка запітніло. Тоді бідолаху загорнули в теплу ковдру, поклали коло мачти, і шкіпер став вливати йому в рот по кілька крапель рому, дожидаючи, що іскра життя, яка крилася в ньому, спалахне яскравіше.

Тим часом Ефраїм Саведж наказав вивести нагору двох полонених, захоплених ним у Гонфлері. Вони стояли тепер на палубі з комічним виглядом, скривившись і мружачи очі від денного світла після п'яти в трюмі.

— Дуже жалкую про те, що сталось, капітан, — сказав Ефраїм Саведж, — але, бачите, треба було або вам поплавати з нами, або нам лишитись у вас в гостях. А мене

ждуть у Бостоні, і, справді, я не міг баритися.

Офіцер-француз низав плечима і оглянувся навкруги з витягнутою фізіономією. І він, і його капрал дуже мучилися від морської хвороби, в обох був нещасний вигляд, як у кожного француза, що вперше бачить, як зникає з очей дорога батьківщина.

— Як ви хочете, пливти з нами чи повернутись у Францію?

— Повернутись назад, якщо я тільки зможу знайти дорогу. О, я повинен повернутись у Францію вже хоч би для того, щоб поговорити з цим дурнем гарматником.

— Ну ми ж вилили відро води на його фітіль і заряд, то, виходить, він і не винен. Але, бачите, Франція там, — он там, де туманно.

— Бачу, бачу. Ах, якби моя нога знову торкнулась цієї землі.

Тут у нас є човен, можете взяти його.

— Боже мій, яке щастя! Човен, капрал Лемуан! Рушаймо не гаючи ні хвилини!

— Але перш за все вам необхідні деякі речі. Господи, боже мій! Та чи можна ж їхати так у дорогу! Містер Томлінсон, спустіть-но в човен барило з водою, м'яса й сухарів. Гірам Джефферсон, принесіть пару весел. Пливти вам не близько, а вітер прямо в обличчя, проте погода прекрасна, і ви можете сподіватись, що будете на місці завтра надвечір.

Скоро французам дали необхідні припаси, і вони відчалили, причому з палуби "Золотого жезла" махали капелюхами і кричали їм услід "щасливої дороги" Корабель знов зробив поворот і поплив на захід. Ще кілька годин було видно човен, який все меншав на гребенях хвиль; нарешті він зник остаточно в тумані, і з ним для емігрантів порвалось останнє кільце, яке зв'язувало їх із Старим Світом, покинутим навіки.

Тим часом, поки це все діялось, чоловічок, що лежав непритомний під мачтою, звів повіки, переривчасто зітхнув і потім розплющив очі зовсім. Шкіра на його обличчі щільно обтягувала кістки і скидалась на старий пергамент, а руки й ноги стирчали з одержі і, здавалось, належали схудлій хворобливій дитині. Одначе, хоч і кволий він був, погляд великих чорний очей, якими він оглянув усе навколо, виявляв гідність і силу.

Старик Катіна вийшов на палубу. Побачивши хворого й помітивши його одяг, він кинувся до незнайомого, побожно підняв його голову і поклав собі на плече.

— Він один із вірних! — скрикнув старик. — Це наш пастир! О, тепер дійсно буде благословенна наша путь!

Але незнайомий заперечливо похитав головою з лагідною усмішкою на губах.

— Боюсь, що мені не доведеться продовжувати її з вами, — стиха промовив він, — бо бог кличе мене в більш далеку дорогу. Я чув його поклик і готовий. Я дійсно священник храму в Ізіньї. Коли ми довідались про наказ нечестивого короля, то я і двоє вірних з їхнім немовлям пустилися в море, сподіваючись добратися до берегів Англії. Але в перший же день налетіла хвиля, знесла весла і все, що було з нами в човні — хліб, барило з водою, — і у нас лишилась тільки надія на ласку Всевишнього. Потім він почав закликати нас до себе, одного по одному, спершу дитину, далі жінку і, нарешті, чоловіка. Цілийостався лише я, та й то почуваю, що настає неминуча година. Але ви

теж з істинно віруючих; скажіть, чи не можу я стати вам чимсь у пригоді перед смертю?

Купець похитав головою, але раптом у голові несподівано майнула якась думка, і він з радісним обличчям підбіг до Амоса Гріна й шепнув йому на вухо кілька слів. Той засміявся і підійшов до капітана.

— І давно пора, — суворо зауважив Ефраїм Саведж.

Пошепотівшись, вони пішли до де Катіна. Він аж підскочив з радості, і очі його заблищали захватом. Потім вони спустилися вниз у каюту до Адель; та здригнулась і почервоніла, одвернувши своє миле личко, і почала розгублено пригладжувати руками волосся, як звичайно кожна жінка в момент напруженої радості. Але треба було поспішати, бо навіть тут, у безлюдному морі, щохвилини міг з'явитися хтось великий і перешкодити їх намірові. Через кілька хвилин цей благородний чоловік і чиста дівчина уже стояли навколішках рука в руці перед умираючим священиком; той благословив їх кволим рухом схудлої руки і прошепотів слова, що з'єднували молодих навіки.

Як і кожна молода дівчина, Адель не один раз уявляла своє майбутнє весілля. Часто в мріях вона бачила себе поруч Аморі. навколішках перед алтарем храму Сен-Мартіна. Іноді уява переносила її в невелику провінціальну церкву — один з тих маленьких притулків, куди збиралась жменька вірних, і тут, в думках, відбувався над нею найбільший обряд у житті жінки. Але ніколи їй не спадала думка про таке весілля: під ногами молодих гойдалась біла палуба, над їх головами гули снасті, навколо лунали крики чайок, а замість весільного гімну гуркотіли хвилі, співаючи своєї пісні, старої, як світ. Чи зможе вона коли-небудь забути цю сцену? Жовті мачти й надуті паруси, землисте сіре виснажене обличчя священика з порепаними губами, схудла постать батька, який стояв навколішках і підтримував умираючого, де Катіна в блакитному мундирі, вже досить злинялому й брудному, капітан Саведж з його дерев'яним обличчям, зверненим до неба, і, нарешті, Амос Грін з засунутими в кишені руками і з спокійним сяйвом блакитних очей! А позаду — сухорлявий шкіпер і невелика купка новоанглійських моряків у солом'яних капелюхах з серйозними обличчями.

Так скінчилося це вінчання; потім молодих вітали співчутливими словами на грубій, чужій мові і потисками шорстких рук, зашкарублених від канатів і весел.

Де Катіна з дружиною, спершись на ванти, радісно дивилися вздовж чорного борту корабля, який то здіймався в блакитну височінь, то спускався в піну зелених хвиль, що котилися мимо.

— Усе це таке дивне й нове! — сказала Адель. — Наше майбутнє я уявляю собі таким же невиразним і темним, як он та смуга хмар, що збирається попереду нас на обрії.

— Оскільки це залежить від мене, твоя доля, моя дорога, буде така ж ясна й світла, як сонячне проміння, що виграє на гребенях хвиль. Країна, яка вигнала нас, уже далеко, але перед нами інша, прекрасніша, і кожен порив вітру наближає нас до неї. Там нас жде воля, з собою ми несемо молодість і кохання. Чого ж іще більше треба людині?

Отак стояли вони і ласкаво бадьоро розмовляли, аж поки смеркало і на потемнілому небі з'явилися перші бліді зорі. Але перше, ніж вони зблідли знову, на "Золотому жезлі" упокоїлась одна стомлена душа.

Розділ XXVI

ОСТАННЯ ПРИСТАНЬ

Три тижні дув свіжий ост або норд-ост, часом переходячи майже в бурю. "Золотий жезл" весело йшов уперед на всіх парусах, і наприкінці третього тижня Амос та Ефраїм Саведж стали вже вираховувати години, що лишились до того часу, коли вони побачать свою батьківщину. Для старого моряка, звиклого і до зустрічей, і до розлук, це мало не таку вагу, але Амос, що покинув батьківщину вперше, нетерпеливився і цілими годинами кутив, сидячи на мачті, вдивляючись у лінію обрію і сподіваючись, що його приятель помилився в розрахунку і рідний берег може з'явитися кожної хвилини.

— Даремно, хлопчику, — сказав капітан, кладучи йому на плече свою велику червону руку. — Тим, хто плаває на кораблях, треба мати багато терпіння, і нема чого тривожитись через те, чого немає.

— А все-таки в повітрі почувається вже щось рідне, — відповів Амос. — Вітер дме так, як він ніколи не дув у чужій країні. Ах, щоб мені остаточно отямитись, треба буде ще прожити місяців зо три в долинах!

— Ну, — відповів приятель, запихаючи за щоку пучку триніадського тютюну. — Я плаваю на морі відтоді, як у мене виткнулися вуса, найбільше в каботажі, ну і по океану, звичайно, коли це дозволяють навігаційні закони. Крім двох років, які пробув я на суші у справі короля Філіпа, коли потрібна була кожна гармата на борту, я ніколи не бував далеко від солоної води і, скажу одверто, не пам'ятаю кращого плавання, як це.

— Еге, ми летіли, наче буйвол від лісної пожежі. Але мені дуже дивно, як це ви знаходите дорогу без позначок і слідів. Мені важко було б знайти навіть цілу Америку, Ефраїм, а не те, що Нью-Йоркську затоку.

— Я занадто відхилився на північ, Амос. Ми були на п'ятдесятому градусі чи близько того, коли побачили мис Ла-Хог. Завтра, за моїм розрахунком, ми побачимо й землю.

— Ах, тільки. завтра! А що це буде? Гора Пустині? Мис Код? Довгий острів?

— Ні, хлопче, ми на широті Св. Лаврентія і швидше побачимо береги Аркадії. При цьому вітрі ми пропливемо на південь іще день, найбільше — два. Ще кілька таких прогулянок — і я куплю собі гарненький цегловий будинок у північній частині Бостона, в Грін-Лені, і буду дивитися з вікон на затоку, на кораблі, що відходитимуть і прибуватимуть. Так і скінчу своє життя в мирі й спокої.

Цілий день Амос Грін напружував зір, марно шукаючи землю. Коли потемніло, він зійшов униз, в каюту, і дістав мисливську куртку, шкіряні штиблети й єнотову шапку. Ця одежа була йому далеко більше до вподоби, ніж тонке сукно, в яке прибрав його голландський кравець у Нью-Йорку. Де Катіна теж переодягся в темний цивільний одяг і разом з Аделлю порався, збираючи речі старика, який так ослаб, що неспроможний був щось сам зробити для себе. На баку Пищала скрипка, і далеко по півночі хрипкі

вигуки грубих пісень змішувалися з гуркотом хвиль і шумом вітру. То серйозні новоанглійці по-своєму веселились і раділи, що повертаються на батьківщину.

Штурман повинен був стояти на вахті з півночі до четвертої години ранку. Спочатку місяць сяяв яскраво, але під ранок його затягло хмарами, і "Золотий жезл" поринув у густий, непроглядний туман, який трапляється у всій цій частині океану. Туман був такий великий, що з корми ледве видно було неясні обриси паруса. Дув різкий норд-ост, і легка бригантина лягала набік, майже торкаючись води завітряними снастями. Раптом зробилося холодно — та так, що штурман на кормі переступав з ноги на ногу, а його чотири підручних матроси тремтіли, ховаючись під бортовою загорожею.

Зненацька один із них, голосно скрикнувши, зірвався на ноги, показуючи пальцем у повітря. З темряви коло самого бушприта виринула величезна біла стіна, об яку корабель з розгону вдарився так сильно, що мачти попадали, наче сухий очерет від подуву вітру, а сам він за одну мить перетворився в безформну купу трісок і уламків.

Від поштовху штурман пролетів уздовж всієї корми і ледве врятувався від удару падаючих мачт, двоє з матросів провалилися у величезну діру, що утворилась на носі, а третьому розстрошило голову якорним штоком. Томлінсон, насилу звівшись на ноги, побачив, що вся передня частина корабля була вдавнена в середину, а єдиний уцілілий матрос, зовсім приголомшений, сидів серед уламків трісок, ляскаючих парусів і покручених, поплутаних канатів. Було зовсім темно, і за бортом корабля виднівся лише білий гребінь бурхливої хвилі. Штурман у розпачі від несподіваного лиха схвильовано озирався навкруги, коли раптом помітив біля себе капітана Ефраїма Саведжа, напіводягненого, але такого ж дерев'яного й спокійного, як завжди.

— Айсберг, — промовив він, втягуючи носом холодне повітря. — Хіба ви не почули його, друже Томлінсон?

— Правда, я відчув, що похолодало, капітан Саведж, але думав, що це через туман.

— Навколо нього завжди буває туман. Судно швидко поринає, Томлінсон, ніс уже у воді.

На палубу вибігла друга вахта. Один з матросів кинувся виміряти воду в трюмі.

— Три фути, — вигукнув він, — а коли заходило сонце, викачали все насухо.

— Гірам Джефферсон і Джон Моретон, до помп, — командував капітан. — Містер Томлінсон, спустіть баркас. Подивимось, чи не можна якось зарадити лихові, хоча боюсь, що це безнадійно.

— У баркасі пробито дві дошки, — сказав один з моряків.

— Ну так четвірку...

— Вона розстрошилась на тріски.

Штурман рвав на собі волосся, а Ефраїм Саведж усміхався, наче зовсім не був зацікавлений тим, що може статися в даних обставинах.

— Де Амос Грін?

— Тут, капітан Саведж. Жду наказів.

— Я теж, — швидко пристав до нього де Катіна.

Адель та її батька, загорнувши в плащі, посадили в найбільш затишне місце з завітряного боку рубки.

— Скажи приятелеві, що він може працювати коло помпи, — сказав Амосові капітан. — А ти у нас майстер у теслярстві. Спустись-но в баркас з ліхтарем і подивись, чи не зможеш його залатати.

Півгодини Амос Грін стукав і порався в баркасі, а мірний стукіт помп було чути крізь шум хвиль. Помалу, але методично правильно опускався корабельний ніс у глиб хвиль, а корма бригантина, здіймалась догори.

— У нас лишилося мало часу, Амос, — спокійно промовив капітан.

— Він може тепер триматись на воді, хоч є невелика проточина.

— Добре. Спускай. Коло помп працювати безперервно. Містер Томлінсон, подбайте, щоб узяти харчів і води, скільки можливо! За мною, Гірам Джефферсон!

Матрос і капітан плигнули в хиткий човен. У Ефраїма Саведжа до пояса був прив'язаний ліхтар. Вони пробрались під розбитий ніс, і капітан безнадійно похитав головою, побачивши його пошкодження.

— Відрізати канат з пластирем і дати сюди, — скомандував він.

Томлінсон і Амос Грін перерізали вірьовки ножами і спустили вниз кінець паруса. Капітан Ефраїм і моряк схопили його й потягли на пробоїну. Коли капітан нагнувся, корабель підкинуло хвилею вгору, і при жовтому світлі ліхтаря Ефраїм побачив чорні розколини, що розходились промінням від центральної діри.

— Скільки, води в трюмі? — спитав він.

— П'ять з половиною футів.

— Значить, корабель загинув. Скільки я можу зрозуміти, в обшивці скрізь можна просунути палець. Працюйте й далі коло помп! Чи готові харчі й вода, містер Томлінсон?

— Так, сер.

— Спустіть усе за борт. Цей човен не протримається більше як годину або дві. Ви бачите крижану гору?

— Туман рідіє зліва, — крикнув один з матросів. — Ось і гора! Вона з чверть милі звідси, за вітром.

Туман раптом розсіявся, і місяць засяяв над безкраїм, пустинним морем і розбитим кораблем. Величезний айсберг, об який розбилося судно, помалу похитувався на хвилях.

— Треба пливти до нього, — сказав капітан Ефраїм. — Нічого іншого не надумаєш. Спустіть дівчину за борт! Ну, гаразд, спершу її батька, коли вона наполягає на цьому. Скажіть їм, Амос, щоб сиділи тихо. Так! Ти смілива дівчина, хоча й белькочеш чудною мовою. Ну, тепер барила, ковдри і всі теплі речі! Так! Потім француза. Годі балакати... Спершу пасажирів! Потім ти, Амос, матроси. А ти, друже Томлінсон, стрибай останній.

Добре, що пливти доводилось недалеко: перевантажений човен сидів дуже низько, і два матроси безперестану виливали воду, що просочувалась між дощок. Коли всі посідали на місця, капітан Ефраїм Саведж перескочив назад на корабель, що було

легко зробити, бо палуба з кожною хвилиною опускалась все ближче й ближче до поверхні моря. Він повернувся з клунком одежі і кинув його в човен.

— Відчалюй! — скомандував він.

— Так стрибайте ж!

— Ефраїм Саведж піде на дно з своїм кораблем, — байдуже промовив капітан. — Друже Томлінсон, я не звик повторювати наказів. Відчалюй, кажу!

Штурман відштовхнувся багром, Амос і де Катіна крикнули з жаху, але витривалі новоанглійські матроси взяли за весла і дружно заходилися гребти у напрямку крижаної гори.

— Амос! Амос! Невже ви допустите це? — кричав гвардієць по-французькому. — Честь не дозволяє мені покинути його так. Ця пляма лишиться навіки! Томлінсон, не кидайте його так! Зійдіть на корабель і примусьте його спуститися.

— На світі немає людини, яка могла б примусити його зробити те, чого він не хоче.

— Він може змінити свій намір.

— Він ніколи цього не зробить.

— Та не можна ж кидати його так! Треба буде плавати коло загиблого корабля і виловити капітана.

— Човен тече, як решето, — заперечив штурман. — Я до везу вас до гори, якщо можна буде, залишу вас там і знов вернуся по нього. Наляжте добре на весла, хлопці. Чим швидше ми допливемо туди, тим швидше повернемося назад.

Але гребці не змахнули веслами п'ятдесят разів, як Адель несамовито закричала:

— Боже мій, корабель потопає!

Бригантина занурювалась все дужче й дужче. Нараз ніс з тріском опустивсь у воду, ніби пірнув морський птах, корма злетіла вгору, і незабаром судно, з голосним, довгим бульканням, зникло серед хвиль. Човен зразу, під впливом одного почуття, що охопило всіх гребців, повернув назад і помчав щодуху. Але все було тихо на місці катастрофи. На поверхні моря не плавало ні одного уламка, з якого знати було б місце загину "Золотого жезла". Чверть години човен кружляв при світлі місяця, але моряк-пуританин зник без сліду. Нарешті, не зважаючи на безнастанне викачування, всі, що сиділи в човні, опинилися по кісточки у воді, гребці повернули його і мовчки, з важким серцем попливли до негостинного острова, який мав бути їм останнім притулком.

Хоч який жахливий був цей притулок, він являв для них єдине місце порятунку, бо теча все більшала, і ясно було, що човен не зможе довго протриматись. Підпливши ближче до гори, нещасні з жахом побачили перед собою товсту крижану стіну в шістдесят футів, стрімку, рівну, без найменшої щілини чи розколини на всій поверхні. Айсберг був величезний, і тому лишалася надія, що другий бік, може, гостинніший. Вичерпуючи весь час воду, вони обійшли ріг — і знов опинились перед такою ж страшною стіною. Вони під'їхали з третього боку і побачили, що він іще стрімкіший. Лишався четвертий бік, і, прямуючи до нього, вони знали, що для них вирішається питання життя і смерті, бо човен майже тікав з-під їх ніг. Вони випливали з темряви на яскраве місячне світло і побачили видовище, якого ніхто з них не забув до самої смерті.

Тут схил був не менше крутий, ніж з інших боків; він увесь блищав і іскрився тремтливими вогнями солітера там, де місячне світло падало на незліченні грані льдових кристалів. Але якраз посередині, на рівні поверхні води, було щось схоже на печеру. Об це місце якраз розбився "Золотий жезл", при чому він виламав величезну брилу і, таким чином, гинучи сам, приготував захисток тим людям, які довірилися йому. Ця печера була чудового ізумрудно-зеленого кольору, світлого й чистого з країв, у глибині ж вона вилискувала темним пурпуром і синявою. Але не краса грота, не певність порятунку викликали крики радісного захвату й здивовання, що вирвалися з уст усіх... На крижаній брилі, спокійно покурюючи череп'яну люльку, сидів не хто інший, як капітан Ефраїм Саведж із Бостона! Одну мить вигнанці подумали, що це його привид. Але привиди не з'являються в такому прозаїчному вигляді, а тон його голосу незабаром довів нещасним мандрівникам, що це він сам власною персоною і далеко не в смиренному християнському настрої.

— Друже Томлінсон, — загорлав він, — коли я наказую пливти до айсберга, то, значить, хочу, щоб ви пливи прямісінько туди, а не розгулювали по океану. Через вас я ледве не втопився. Ще добре, що в мене знайшовся сухий тютюн і коробка з губкою.

Не відповідаючи на докори капітана, штурман направив човен до спадистого виступу, пробитого носом бригантини так, що до нього можна було зручно пристати. Капітан Саведж, схопивши з човна клунок із сухою одежею, зник у печері і незабаром повернувся, зогрітий і заспокоєний душею. Баркас перекинули догори дном, щоб сидіти на ньому, вийняли з нього решітки й дошки і, накривши їх ковдрами, зробили постіль для молодої жінки. Потім відкрили діжечку з сухарями.

— Ми боялися за вас, Ефраїм, — промовив Амос Грін. — У мене було так важко на серці, бо я думав, що вже ніколи більше не побачусь з вами.

— Ну, Амос, тобі б слід знати мене краще.

— Але як ви потрапили сюди, капітан? — спитав Томлінсон. — Я думав, ви потонули разом з кораблем.

— Так і було. Це вже третій корабель, з яким я йду на дно, тільки поки що мені не вдається лишитися там. Сьогодні я пірнув глибше, ніж на "Скороході", але не так, як на "Губернаторі Вінтропі". Коли я винирнув, то поплив до айсберга, знайшов цей куток і заліз у нього. Радий вас бачити, бо боявся, чи не потонули ви.

— Ми повернулися відшукати вас і в пітьмі розминулись. Що нам тепер робити?

— Напнемо цей парус, зробимо приміщення для дівчини. Потім повечеряємо і виспимось по змозі. Сьогодні роботи більше немає, а завтра може виявитись багато.

Розділ XXVII

ТАНУЧИЙ ОСТРІВ

Ранком Амос Грін прокинувся від доторку чийої руки до його обличчя. Він зірвався на ноги, перед ним стояв де Катіна. Екіпаж, що залишився живий, спав важким сном, скупившись коло перекинутого човна Червона обвідка сонячного диска тільки-що з'явилась над морем; небо палало пурпуровою й оранжевою барвами, що поволі переходили від сліпучо-золотої на обрії до ніжно-рожевої в zenіті Перше сонячне

проміння, падаючи прямо в печеру, блищало й відбивалось на крижаних кристалах, сповнюючи грот яскравим теплим світлом. Навряд чи якийсь чарівний палац міг дорівняти красою цьому плавучому притулку, посланому втікачам природою.

Але ні американець, ні француз не були спроможні тішитися спогляданням новизни й краси цього чарівного краєвиду Обличчя де Катіна було серйозне, і Грін прочитав у його очах, що їм загрожує якась небезпека.

— Що трапилось?

— Гора розвалюється.

— Дурниці, мій любий. Вона міцна, як справжній острів.

— Я спостерігав її. Бачите он ту розколину, що йде вглиб від кінця нашого грота? Дві години тому я ледве міг просунути туди руку. Тепер я весь вільно зайду в неї. Кажу вам, гора розлазиться.

Амос Грін, дійшовши до краю лійкуватої діри, упевнився, що його друг каже правду: по тілу айсберга йшла зеленкувата звивиста розколина, утворена або прибоєм хвиль, або страшним ударом корабля. Він розбудив капітана Ефраїма і показав йому на загрозову небезпеку.

— Ну коли в айсбергу буде теча, ми загинули, промовив капітан. — Та й швидко ж він тане.

Тепер було ясно видно, що крижані стіни, які здавалися такими гладенькими при місячному світлі, були пориті й покарбовані, мов обличчя старика, струмочками розталі води, які безнастанно збігали вниз. Вся величезна маса айсберга трохи підтанула і, зробилась надзвичайно крихкою Навкруги втікачів уже чулось, як зловісно канали й дзюркотіли незчисленні струмки, стікаючи в океан.

— Ей! Це що? — крикнув Амос Грін.

— Що таке?

— Ви нічого не чули?

— Ні.

— Я ладен заприсягтися, що почув чийсь голос.

— Неможливо Ми всі тут.

— Значить, це почулося мені.

Капітан Ефраїм пройшов до відкритого на море краю печери і обвів очима океан. Вітер зовсім ущух, і море простяглося на захід гладеньке й пустинне. Тільки поблизу того місця, де потонув "Золотий жезл", виднівся якийсь довгий чорний брус..

— Ми, мабуть, на шляху яких-небудь кораблів, — замислено промовив капітан. — Тут можуть бути рибалки, що ловлять тріску й оселедці. Втім, я думаю, тут занадто південно для них. Але ми, мабуть, миль за двісті від "Королівського порту" в Аркадії, якраз на лінії, по якій іде торгівля із св. Лаврентія. Коли б у мене було три гірських сосни, Амос, та сотня аршинів міцної парусини, я видерся б на вершину цієї штуки і приладнав би такі мачти з парусами, що ми з крижиною вскочили б прямісінько в Бостонську затоку Там я розламав би її, продав, та ще й нажився б трохи Вона важка, стара посудина, а все ж, якби підігнати її ураганом, могла б зробити вузол-другий на

годину. Але що з тобою, Амос?

Молодий мисливець стояв, настороживши вуха, нагнувши голову і дивлячись убік з виглядом людини, яка напружено прислухається до чогось. Він тільки що хотів відповісти, як раптом де Катіна скрикнув, показуючи в глиб печери.

— Гляньте на розколину!

Вона поширшала ще на фут, відколи її оглядали, і була вже не розколиною, а цілою розпадиною чи проходом.

— Ходімо туди, — сказав капітан.

— Та тільки ж те й буде, що вийдемо на другий бік гори.

— Подивимось який краєвид звідти.

Капітан пройшов наперед, інші йшли слідком Між високими крижаними стінами, з яких, дзюркочучи, стікали струмочки, було дуже темно, над головами виднілась лише вузька, звивиста смужка блакитного неба.

Навпомацки, спотикаючись, вони помалу посувались уперед. Раптом прохід поширшав, і вони опинилися на великій крижаній площадці. Тут, у центрі, гора утворювала рівну западину, і з країв площадки здіймались високі крижані кручі, оточуючи її.

З трьох боків крижані стіни були досить круті, але з четвертого здіймались похило і від безнастанного розтавання були пориті тисячами рівчачків і горбочків, по яких відважній людині не важко було видряпатись нагору.

Усі троє зараз же почали видиратись на гору і через хвилину стояли недалеко від її вершини, на сімдесят футів від рівня моря. Звідси відкривався краєвид миль на п'ятдесят. На всьому цьому обширі не було й ознаки якогось судна, тільки сонце блищало, відбиваючись у хвилях.

Капітан Ефраїм свиснув.

— Не щастить нам, — зауважив він.

Амос Грін здивовано озирався навкруги.

— Не розумію, — промовив він. — Я ладен був заприсягтись... Боже мій! Чуєте?

В ранковому повітрі ясно пролунали звуки військової труби. З криком здивовання всі троє вилізли нагору і заглянули через край.

Під самісінькою горою стояв великий корабель. Вони побачили перед собою сніжно-білу палубу, обставлену мідними гарматами і заповнену матросами. На кормі йшло військове навчання невеликого загону солдатів; звідти й лунали звуки труби, що так несподівано вразили слух утікачів. Доки вони не опинились на краю гори, не тільки не було їм видно вершечків мачт на кораблі, але й бажані сусіди не могли їх побачити. А тепер з вигуків і криків було ясно, що їх помітили на кораблі.

Утікачі не гаяли ні хвилини. Сковзаючись і спотикаючись, спустилися вони по мокрому крижаному схилу і з криками добігли крізь розколину до печери, де товариші їхні теж були здивовані звуками труби, що залунали під час їх невеселого сніданку. Кілька хапливих слів — і пробитий баркас спустили на воду, поскидали в нього все майно і знов попливли. Обійшовши льодовий виступ гори, мандрівники опинились біля

корми прекрасного корвета, з бортів якого на них дивилися привітні обличчя, а вгорі маяв величезний білий прапор, прикрашений золотими ліліями Франції. За кілька хвилин човен їхній втягли на палубу "Св. Хрестофора", військового корабля, який віз маркиза де Денонвіля, нового генерал-губернатора Канади, на місце його служби.

Розділ XXVIII

КВЕБЕКСЬКА ГАВАНЬ

Потерпілі катастрофу опинились на кораблі в досить чудному товаристві. "Св. Хрестофор" відплив з Ла-Рошель три тижні тому в супроводі чотирьох маленьких суден, з п'ятьма сотнями солдатів, яких посиляли на підмогу переселенцям на річці св. Лаврентія. Але в океані судна розгубились, і губернатор їхав далі сам, сподіваючись зустрітись і іншими коло гирла річки. З ним була рота Керсійського полку, його штаб, С.-Валльє, новий єпископ Канади, три монахи, п'ять єзуїтів, що вирушили у небезпечну місію до ірокезів, з півдесятка дам, які їхали до своїх чоловіків, дві монахині-урсулінки, десять чи дванадцять авантюристів, що сподівались поліпшити свої справи за морем, і двадцять анжуйських селянських дівчат, які мали надію знайти собі там женихів, що спокусилися б на їх придане — простирадла, горщик, олов'яні тарілки та казан, якими король обдаровував своїх смиренних опікуваних.

Прилучити до такого товариства купку новоанглійських інDEPENDENTів, пуританина з Бостона й трьох гугенотів значило прикласти запалену головешку до барила з порохом. Та на кораблі всі були заклопотані своїми справами, а тому втікачам дали спокій. Серед солдатів тридцять чоловік хворіли на пропасницю чи цингу, і всі монахи й монахині поралися коло хворих. Губернатор Денонвіль, побожний драгун, цілий день походжав по палубі, читаючи псалми Давида, і сидів далеко за північ, обклавшись картами і планами та обмірковуючи, як винищити ірокезів, що спустошували доручений йому край. Кавалери й дами фліртували, дівчата з Анжу залицялись до солдатів, а єпископ С.-Валльє правив служби, повчаючи свою паству. Ефраїм Саведж цілі дні вистоював на палубі і, сердито дивлячись на добрягу й його требник з червоним краєм, бурчав про "мерзоту запустіння". Але ніхто не звертав на нього уваги, пояснюючи дивацтва моряка перебуванням на айсбергу; крім того, відігравало роль властиве французам переконання, що люди англосаксонської раси не відповідають за свої вчинки.

В даний момент відносини між Англією і Францією були цілком мирні, хоча в Канаді та Нью-Йорку почувалось обопільне незадоволення. Французи підозрівали — і не без підстави — англійських колоністів у підструнчуванні індіців, які нападали на французів. Тому Ефраїма й інших прийняли гостинно, але на кораблі було так тісно, що їм довелось розміститися де трапилось. Сім'ю Катіна прийняли ще більш ласкаво; квоість старика і врода дочки звернули на них увагу самого губернатора. Під час подорожі де Катіна змінив свій гвардійський мундир на звичайний темний одяг і, крім військової виправки, нічим не скидався на дезертира. Старий Катіна був такий слабкий, що не в силі був навіть відповідати на питання, а дочка весь час була при ньому. Чоловік її, звиклий до придворного життя, умів багато балакати, нічого по суті не

висловлюючи, і, таким чином, тайна, що оточувала втікачів, лишалась цілком збереженою. Де Катіна добре знав становище гугенотів у Канаді ще до скасування Нантського едикту і зовсім не бажав випробувати його на власній персоні.

На другий день після свого порятунку мандрівники побачили на півдні мис Бретон і, гнані східним вітром, швидко пройшли повз східний край Антікості, що майорів невиразними обрисами. Потім вони попливли вгору величезною річкою, з середини якої ледве можна було бачити її береги. Коли річка повужчала, вони побачили праворуч дику ущелину річки Сагеней; над соснами здіймався дим з халуп маленької рибальської й торговельної станції Тадузака. Голі індієці з мідно-червоними обличчями, альгокінези та абенаки, в своїх луб'яних човниках оточили корабель, пропонуючи плоди й овочі, які повинні були влити нове життя в слабих на цингу солдатів. Потім корабель пройшов повз затоку Маль, кручу Завалів і затоку Св. Павла з її широкою долиною й лісистими горами, що виблискували прегарним осіннім убранням — пурпуром і золотом кленів, ясенів, молодих дубків та березових пагонів. Амос Грін, спершись на борт, жадібно дивився на ці величезні простори незайманих лісів, куди лише зрідка заходив дикун або відважний "лісовий бродяга". Потім перед ним появились сміливі обриси миса Бур; вони пропливли повз мирні луки Бопре, маєтки Лавалю, повз селища Орлеанського острова і, нарешті, побачили перед собою широкий затон, водопади Монморансі, високі огорожі миса Леві, кілька кораблів, а праворуч дивну скелю, увінчану баштами, і біля підніжжя її місто, що було центром і головною опорою французької могутності в Америці. Згори, з фортеці, загриміли гармати, корабель відсалютував, звились прапори, злетіли в повітря капелюхи, і флотилія суден та човнів ринула назустріч прибулим, щоб привітати нового губернатора й перевезти на берег солдатів та пасажирів.

Старий купець, з того часу як виїхав із Франції, в'янув, мов рослина, вирвана з коренем із рідного ґрунту. Переляк під час катастрофи і ніч, проведена в холодному притулкові айсберга, були не на його роки й не на його силу. Відколи його прийняли на військовий корабель, він лежав серед хворих на цингу солдатів майже без ознак життя, крім слабого дихання і конвульсійного пересмикування схудлої шії. Коли загуркотіли гармати й почулися привітні вигуки народу, він розплющив очі і помалу, з зусиллям, трохи підвівся на подушках.

— Що з вами, татусю? Чим можемо ми допомогти вам? — крикнула Адель. — Ми в Америці... Ось Аморі і я, ваші діти.

Але старий тільки похитав головою.

— Господь довів мене до землі обітованої, та не судилося мені ступити на неї, — тихо промовив він. — Хай буде воля його і благословення ім'я його навіки. Але, як Моїсей, я хотів би, принаймні, глянути на цю землю, коли мені не судилося ступити на неї. Аморі, чи не можеш ти взяти мене під руки і вивести на палубу?

— Якщо хто-небудь допоможе мені, — промовив де Катіна. Він швидко піднявся нагору і повернувся разом з Амосом.

— Ну, тату, коли ви покладете руки нам на плечі, то вам майже не доведеться

торкатись підлоги.

Хвилину пізніше старий купець був на палубі. Молоді люди посадили його на купу канатів, притуливши спиною до мачти, осторонь від метушні. Солдати юрбою спускались в човни і були заклопотані своїми справами так, що не звертали уваги на маленьку купку втікачів, які зібрались коло хворого. Той насилу повертав голову; але очі його засяяли, коли він побачив широкий синій водний простір, блиск і шум далеких водопадів, високий замок і довгу лінію багряних гір, що тяглися на північний захід.

Голова його схилялася все нижче й нижче на груди, повіки помалу закривали очі, звернені мимо Пуан-Леві на ліси й далекі гори.

З розпачливим криком Адель обняла руками шию батька.

— Він умирає, Аморі, він умирає! — скрикнула вона. Похмурий францисканець, що молився недалеко, перебираючи чотки, почув цей вигук і зараз же підійшов до них.

— Він дійсно умирає, — сказав він, глянувши на смертельно-блїде обличчя старика. — Чи відбули над ним таїнства церкви?

— Не думаю, щоб він уже потребував їх, — ухильно відповів де Катїна.

— Кому можуть бути вони зайвими, молодий чоловіче! — суворо відповів монах — А я" може людина надїятись на спасіння душі, не прийнявши таїнств святих дарів? Я сам негайно причащу його.

Але старий гугенот розплющив очі і, напруживши останні сили, відштовхнув схилену над ним постать у сірому капюшоні.

— Я покинув усе дороге мені, щоб не піти на компроміси з совістю, — крикнув він, — а ви думаєте, що можете легко перемогти мене тепер. Геть!

Францисканець відскочив при цих словах і втупив жорсткий, підозрілий погляд в де Катїна та плачущу молоду жінку.

— Он як! Так, значить, ви гугеноти?

— Тс! Не заводьте суперечок в присутності умираючого! — відповів де Катїна таким же гострим тоном.

— В присутності померлого, — урочисто промовив Амос Грін.

В той момент, як він говорив ці слова, обличчя старика проясніло; тисячі зморшок розгладились, ніби від доторку невидимої руки, а голова відхилилась назад до мачти. Адель стояла непорушно, все ще обіймаючи шию батька руками й притулившись щокою до його плеча. Вона зомліла. Де Катїна підняв жінку і відніс її в каюту однієї дами, яка й раніше виявляла їм своє співчуття. Смерть не була особливою подією в житті корабля. Під час переїзду померло десять солдатів, а тепер, серед радісної метушні приїзду, мало хто й подумав про померлого переселенця; тим більше, що, як пошепки передавали один одному, це був гугенот. Віддано було короткий наказ спустити тіло в річку тієї ж ночі, і таким чином були скінчені всі турботи людей про Теофіла Катїна. Але з тими, що лишалися живими, справа стояла інакше. Коли всі солдати зійшли на берег, втікачів зібрали на палубі, де вони мали дождити постанови офіцера з почту губернатора. Це був дебелий, добродушний чоловік з рум'яним обличчям, але де Катїна з жахом помітив, що поряд з ним ішов францисканець,

пошепки обмінюючись якимись словами. На темному обличчі монаха грала зловна посмішка, що не віщувала нічого доброго єретикам.

— Буде взято до уваги, отче мій, так, так! — нетерпляче відповів офіцер у відповідь на нашіптуванні йому умовляння. — Я такий же щирий слуга святої церкви, як і ви.

— Сподіваюся, мосьє де Бонвіль. При такому побожному губернаторі, як мосьє де Денонвіль, офіцерам його штабу навіть на цьому світі не вигідно бути байдужими до релігії.

Офіцер сердито глянув на співбесідника, добре зрозумівши загрозу, що крилась у його словах.

— Дозвольте нагадати вам, отче мій, що коли віра є добродіє, то й милосердя теж. Хто тут капітан Саведж? — спитав він по-англійському.

— Я — Ефраїм Саведж із Бостона.

— А пан Амос Грін?

— Я — Амос Грін із Нью-Йорка.

— Пан Томлінсон?

— Джон Томлінсон із Салема.

— Матроси: Гірам Джеффереон, Джозеф Купер, Сікгрес Спаульдінг і Пауль Кушінг — всі з Массачусетса?

— Ми тут.

— З наказу губернатора всіх вас негайно треба приставити на комерційний бриг "Надія" — он той корабель, що стоїть недалеко з білою смугою на борту. Через годину він відходить в англійські провінції.

Гомін радості перебіг серед матросів, коли вони почули, що так швидко повернуться додому. Вони кинулись збирати свої злиденні манатки, які вдалося їм урятувати під час катастрофи. Офіцер поклав папір у кишеню і підійшов до де Катіна, який стояв з похмурим виглядом, притулившись до поруччя.

— Ви, певно, пам'ятаєте мене, — сказав він. — Я впізнав вас, хоч ви й змінили блакитний мундир на цивільний одяг.

Де Катіна схопив простягнуту руку.

— Я добре пам'ятаю вас, де Бонвіль, і нашу подорож у форт Фронтенак, але тепер, коли мої справи пішли так погано, мені ніяково було нагадувати вам про нашу дружбу.

— Даремно. Для мене друг завжди лишається другом.

— До того ж я боявся, що знайомство зо мною пошкодить вам в очах похмурого, загорнутого в капюшон монаха, який невідступно ходить слідком за вами.

— Ну ви ж знаєте, як тут стоять справи. Фронтенак умів тримати їх у руках, а цей новий навряд чи піде за його прикладом. Між сульпіціанцями в Монреалі і тутешніми єзуїтами — ми, нещасні, наче між двома жонами. Але я засмучений від щирого серця, що доводиться так зустрічати свого колишнього товариша по службі та ще й з молодого дружиною.

— Що ж далі?

— Ви лишітесь на кораблі до його відплиття, найбільше з тиждень?

— А потім?

— Вас одвезуть у Францію і передадуть губернаторові. Рашелі, щоб відвезти в Париж. Такий наказ мосьє де Денонвіля, а не виконавши його, ми підіймемо проти себе все осяче гніздо.

Де Катіна застогнав, почувши ці слова. Після всіх перенесених мук і лиха знову повернутись у Париж, стати об'єктом презирства ворогів і вислухувати жалі друзів... О, це зневага була б надмірна. Від самої думки рум'янець сорому спалахнув на його щоках. Бути приведеним назад, як дезертир-селянин, що скучив за домом! Уже краще кинутись в широку блакитну річку... Але що станеться тоді з сердешною Аделлю, яка не має, крім чоловіка, нікого на світі? Усе це так звичайно, але й так ганебно. А тим часом, як вирватися з цієї тюрми з жінкою, доля якої зв'язана з його власною?

Де Бонвіль відійшов від нього, сказавши кілька звичайних співчутливих слів. А монах все походжав по палубі, крадькома поглядаючи на того, кого підозрівав у ересі, два солдати, поставлені на юті, кілька разів пройшли мимо. Очевидно, їм було наказано стежити за ним. Глибоко засмучений, він перегнувся через борт і став дивитися на індієць, з татуюванням "а тілі і з пір'ям у волоссі, що сновигали по річці у своїх човниках. Потім він перевів погляд на місто. З покрівель стреміли балки, і стіни були обгорілі, нагадуючи про величезну пожежу, яка трапилась кілька років тому і знищила нижню частину міста.

Саме в цей час сплеск весел привернув його увагу, і перед ним проплив великий човен, повний людей.

То були новоанглійці; їх одвозили на корабель, який мав приставити їх на батьківщину.

Четверо матросів стовпилися вкупці, а коло паруса капітан Ефраїм Саведж розмовляв з Амосом Гріном, показуючи йому на судна. Обрамлене сивим волоссям обличчя старого пуританина і сміливе обличчя мисливця не раз повертались до самотнього вигнанця, але він не помітив з їх боку ні привітного помаху руки, ні сумних слів змушеного прощання. Вони так були сповнені своїм майбутнім і своїм щастям, що їм ніколи було подумати про його безталанну долю. Від ворогів він міг усе стерпіти, але коротка пам'ять друзів переповнила чашу його страждань. Він схилив обличчя на руки, і страшні ридання вирвалися з грудей бідолашного. Коли де Катіна підвів голову, бриг уже підняв якір і на всіх парусах виходив з квебекських вод.

Розділ XXIX

ГОЛОС БІЛЯ ГАРМАТНОГО ЛЮКА

Цієї ночі тіло старого Теофіла Катіна спустили у воду. На похоронах присутніми були тільки його дочка з чоловіком. Ранок другого дня де Катіна провів на палубі, серед галасу й метушні розвантаження, з важким серцем намагаючись розважити Адель веселою розмовою. Він показував їй добре знайомі місця: ось фортеця, де він колись стояв з полком, далі колегія єзуїтів, он собор єпископа Лавалля, це — склади старої компанії, зруйновані пожежею, і будинок Обера де ла Шене, єдиний з приватних будинків, що вцілів у нижній частині міста. З палуби добре видно було не тільки цікаві

місця, але й строкате населення, яким це місто вирізнялося поміж всіма іншими, крім свого меншого брата, Монреаля. На крутій стежці, обгородженій частоколом, яка сполучала дві частини міста, перед їх очима скупчилось, ніби в фокусі, все канадське життя — солдати в широких капелюхах з пір'ям і перев'язями через плече, прибережні жителі в грубій селянській одежі, що мало чим різнилились від їхніх бретонських і нормандських предків, і, нарешті, молоді ферти з Франції та околишніх маєтків. Тут же тинялись невеликі групи "лісових бродяг" або мандрівців у мисливських шкіряних куртках, штиблетах з торочками і в хутряних шапках з орлиним пером. Ці люди раз на рік з'являлись у містах, залишаючи своїх жінок-індіянок і дітей у далеких вігвамах. Були тут і червоношкірі: алгонкінці, рибалки й мисливці, дикі мікмаки зі сходу і абенакійці з півдня, а серед юрби всюди мигтів темний одяг францисканців або чорні рясни й широкі капелюхи єзуїтів.

Такі були люди, що купчились на вулицях столиці цього дивного паростка Франції, пересадженого за тисячі миль від рідної країни на береги великої річки. І дивовижна була ця колонія, можливо, найцікавіша у світі. Вона простяглась на тисячу миль від Тадусака аж до торговельних постоянок на берегах великих озер, обмежуючись здебільшого вузькими смугами обробленої землі понад берегами річок, за якими височіли дикі лісні обшири і невідомі гори, спокушаючи селянина проміняти заступ і соху на вільніше життя з веслом та рушницею. Невеликі, але рідкі просіки, чергуючись з маленькими рубленими будиночками, обгородженими парканами, показували шлях, яким ішла цивілізація в середину величезного материка, важко борючись за існування і трохи не гинучи через суворий північний клімат та лють безпощадного ворога. Все біле населення цієї величезної округи, разом із солдатами, монахами й жителями лісів, з жінками й дітьми, не досягало двадцяти тисяч душ, але енергія їх була така велика, а вигоди центрального урядування такі значні, що вони наклали свій відбиток на весь материк. Тоді як заможні англійські переселенці задовольнялись життям у своїх маєтках і сокири їхні ще не стукали по той бік Аллеганських гір, французи вигнали вперед своїх піонерів-місіонерів у темних рясках і мисливців у шкіряних куртках до найвіддаленіших меж материка. Вони зняли карти озер і розпочали мінову торгівлю з лютими сіу на великих рівнинах, де дерев'яні вігвами поступились перед наметами з шкір. Маркет пройшов по Іллінойсу за течією великої річки і дійшов аж до Міссісіпі, перший з білих побачивши каламутні хвилі бурхливого Міссурі. Лассаль зважився пройти ще далі, проминув Огайо і, досягши Мексиканської затоки, підняв французький прапор на тому місці, де потім виник Новий Орлеан. Інші добулись до Скелястих гір і до неосяжних пустинь північного заходу, проповідуючи, провадячи мінову торгівлю, обдурюючи, хрестячи, спонукувані найрізноманітнішими мотивами і сходячись між собою тільки в одному — в безстрашній хоробрості й спритності, які виводили їх цілими з усіх небезпек. Французи були на північ від британських селищ, і на захід, і на південь від них, і якщо материк тепер не весь належить французам, це вже, звичайно, не вина залізних предків нинішніх канадців.

Усе це де Катіна пояснював Аделі того осіннього дня, намагаючись відвернути

думки її як від скорбот минулого, так і від довгого тоскного шляху, що ждав їх у майбутньому Звикши до сидячого життя в Парижі й спокійного пейзажу берегів Сени, вона вражено дивилась на річку, ліси й гори і з жахом хапалася за чоловікову руку, коли, бризкаючи піною з весел, проносився повз них човен, повний диких альгонквіців, одягнених в шкіри, з обличчями, розмальованими білою й червоною фарбами.

Річка з блакитної знову стала рожевою, стара фортеця знов одяглась у пурпур заходу, і втікачі, підбадьорюючи один одного, зійшли в свої каюти, кожен несучи тягар на серці.

Койка де Катіна була коло одного з гарматних люків, і він мав звичку не зачиняти його, бо поряд містилась кухня, де варили на весь екіпаж, а тому повітря було надто тепле й задушне. Тепер він ніяк не міг заснути і перевертався під ковдрою, перебираючи в думках всілякі способи, як утекти з цього проклятого корабля. Та коли б навіть і вдалося втекти, куди ж подітись? Вся Канада закрита для них. В лісах на півдні повно лютих індіців. Щоправда, в англійських колоніях вони могли б вільно визнавати свою віру, але що робити йому й жінці його без друзів, серед чужого народу? Якби не зрадив їх Амос Грін, все було б добре. Але він покинув їх. Звичайно, у нього не було причин діяти інакше. Він не рідний їм та й так уже зробив чимало послуг. Дома його ждала сім'я і улюблений лад життя. Чого ж йому гаятися тут ради людей, які познайомилися з ним лише кілька місяців тому? Цього не можна й вимагати... І все ж де Катіна не міг примиритися з тим, що сталося.

Але що це? Серед тихого плеску хвиль нараз пролунало різке: "Тс-с-с"... Мабуть, плив якийсь човняр чи індієць. Звук повторився ще настирливіше. Де Катіна сів на койці і почав озиратись. Звук, безперечно, линув з відчиненого гарматного люка. Він заглянув у нього, але перед очима був тільки широкий затон, неясні обриси суден і вогні, що миготіли в далині на Пуан-Леві. Він знову ліг на подушку, але в цей час якась річ, ударившись об його груди, з легким стуком упала на підлогу. Вигнанець скочив, схопив з гака ліхтар і направив його світло на підлогу. Перед ним лежала маленька золота шпилька. Він підняв її і, уважно роздивившись, здригнувся з радості. То була його власна шпилька, подарована ним Амосові Гріну на другий день після приїзду цього останнього в Париж, коли вони разом вирушили у Версаль.

Значить, це сигнал... Амос Грін не покинув їх! Увесь тремтячи від хвилювання, де Катіна одягся і вийшов на палубу.

Було дуже темно, і він нічого не міг розглядіти, але мірний звук кроків десь на передній палубі свідчив, що вартіві ще тут. Колишній гвардієць підійшов до борту і вступив погляд у пільму. Він розпізнав невиразні обриси човна.

— Хто тут? — прошепотів він.

— Це ви, де Катіна?

— Так.

— Ми приїхали по вас.

— Хай благословить вас бог, Амос.

— А ваша дружина тут?

— Ні, але я зараз розбуджу її.

— Добре. Тільки спершу ловіть ось цю вірьовку. Так! Тепер тягніть драбину.

Де Катіна схопив кинуту йому вірьовку і, протягши її до себе, побачив прив'язану до неї вірьовчану драбину з залізними гаками, щоб причепити до борту. Укріпивши її, він потихеньку пробрався в середню частину корабля, де містились дамські каюти, одна з яких була приділена його дружині. В даний момент вона була єдина жінка на кораблі, і він міг вільно постукати в двері й коротко пояснити, що треба і поспішати, не здіймаючи шуму. Через десять хвилин Адель з маленьким клунком у руках вислизнула з каюти. Разом вони вийшли на палубу й прокрались на корму. Вони майже добулись до борту, коли де Катіна зупинився, і прокляття вирвалося крізь стиснуті зуби. Між утікачами і вірьовчаною драбиною при нічному світлі ліхтаря, що висів на вантах, виділялась похмура постать францисканця. Він вдивлявся в п'їтму з-під свого насунутого капюшона і помалу посувався вперед, ніби збираючись схопити жертву. Потім він зняв ліхтар і направив світло на утікачів.

Але де Катіна був з породи людей, які не дозволяють жартів. Характерною рисою його натури була здібність вирішити й діяти швидко. Невже мстивий монах може перешкодити йому в останню хвилину? Погано ж це скінчиться для фанатика капучина! Де Катіна швидко підштовхнув Адель до мачти і, ледве монах наблизився, кинувся на нього і вчепився в нього. При цьому нападі капюшон спав з голови монаха, і замість суворих рис францисканця де Катіна, страшенно здивований, побачив при світлі ліхтаря лукаві сірі очі й грубе обличчя Ефраїма Саведжа. В той же час з-за борту з'явилась друга постать, і глибоко зворушений француз кинувся в обійми Амоса Гріна.

— Все йде добре, — тихо промовив молодий мисливець, насилу звільняючись з обіймів приятеля. — Він у нас в човні з шкіряною рукавичкою в горлянці.

— Хто "він"?

— Чоловік, одерж якого на капітані Ефраїмі Він наткнувся на нас, поки ви ходили по дружину, але ми швидко заспокоїли його. Дружина ваша тут?

— Ось вона.

— Ну, то швидше, бо може хто-небудь перешкодити.

Адель підняли через борт і посадили на корму луб'яного човника. Чоловіки, відчепивши драбину, спустились по вірьовці, а два індіїці, що сиділи на веслах, тихо відштовхнули човен, і він швидко поплив проти води. Через хвилину від "Св. Хрістофора" лишився тільки невиразний обрис з двома жовтими вогниками.

— Візьміть-но весло, Амос, а я друге, — сказав капітан Саведж, скидаючи з себе одерж монаха. — На палубі корабля я почував себе в безпеці, в цьому маскараді, а тут він тільки заважає. Очевидно, ми могли б позакривати всі люки і забрати. весь корабель з мідними гарматами й з усім майном.

— А на другий день висіли б на реях, як пірати, — зауважив Амос. — По-моєму, ми зробили добре, забравши мед і не зайнявши колоди. Сподіваюсь, ви здорові, мадам?

— Я не розумію, як усе це трапилось і де ми тепер?

— Як і я, Амос.

— Хіба ви не сподівались, що ми повернемося по вас?

— Я не знав, що й думати..

— Ну от! Невже ви могли припустити, що ми покинемо вас напризволяще?

— Признаюсь, ця думка гнітила мене.

— Саме цього я й побоювався, коли, скося глянувши, перехопив ваш сумний погляд, що проводив нас. Та коли б ті хлопці помітили, що ми розмовляємо чи сигналізуємо один одному, то неодмінно пильнували б нас. А так ми ні в кого не викликали підозріння, крім того капуцина, що лежить ось тут на дні човна.

— Що ж ви зробили?

— Учора ввечері зійшли з брига на берег Бопре, найняли цей човник і притаїлись на цілий день. Потім уночі підпливли до корабля. Я скоро розбудив вас, бо знав, де ви спите. Монах ледве не зіпсував усієї справи, коли ви пішли по дружину, але ми заткнули йому пельку і скинули до себе в човен. Ефраїм надів рясу, щоб зустріти вас і допомогти, не наражаючись на небезпеку. Ми дуже боялись випадкової затримки.

— Ах, як чудово знов бути вільним! Який я без краю вдячний вам, Амос!

— Ну, ви були моїм охоронцем у вашій країні. Тепер моя черга доглянути вас.

— Куди ж ми їдемо?

— Ах, ось тут-то й зачіпка! Шлях морем закритий для нас. Доведеться якось пробиратись по материку і напружити зусилля, щоб відплисти якнайдалі від Квебека. Тут, очевидно, приємніше захопити гугенота, ніж ватажка ірокезів. Присягаюсь богом, не розумію, як можна здійсмати стільки галасу з-за способів спасіння людиною своєї душі! А втім, ось і старий Ефраїм теж нетерпимий щодо цього. Очевидно, безглуздя скрізь можливе.

— Що ти там згадуєш моє ім'я? — спитав моряк, настороживши вуха.

— Тільки те, що ви — добрий, непохитний, старий протестант.

— Так, слава богу. Мій девіз — воля совісті для всіх, крім квакерів, папістів... Ну ще я не люблю жінок-проповідниць і різних там дурниць.

Амос Грін зареготав.

— Адже все це діється з дозволу господа бога, то чого вам так близько брати до серця? — промовив він.

— Ах, ти ще молодий і дурний. Поживеш — побачиш. Ти ще, гляди, почнеш заступатись і за цю погань, — показав Ефраїм веслом на розпростертого монаха.

— Що ж, по-своєму і він непогана людина.

— Ну, звичайно, і акула по-своєму гарна риба. Ні, хлопче, не замазуй очей. Базікай, поки не звихнеш собі щелепів, а все ж супротивного вітру не зробиш ходовим. Передайте-но мені кисет і кресало, а твій приятель чи не змінить мене на веслах?

Всю ніч пливли вони вгору річкою, напружуючи всі сили, щоб утекти від сподіваної погоні. Тримаючись південного берега і таким чином обминаючи головну силу течії, вони швидко посувалися вперед. Амос і де Катіна були добрі гребці; індієць працювали веслами сильно й напружено, ніби тіла їх були викуті з сталі й заліза. На всій величезній річці тепер залягла глибока тиша, порушувана тільки плеском води об

борти човна, шелестом крил нічних птахів над головами подорожніх та зрідка голосним, уривчасто-пронизливим гавкотом лисиць у хащах лісів. Коли, нарешті, настав ранок і чорні тіні ночі змінив на обрії білий колір, утікачі були далеко від фортеці й від погоні. Незаймані ліси в чудовому осінньому різнобарвному одязі спускалися з обох боків до самої річки, а посередині виднівся маленький острівцець, облямований жовтим піском, з яскравими, як жар, червоними квітами сумахів у центрі та ще якихось інших дерев.

— Я бував тут раніше, — сказав де Катіна, — Пам'ятаю, зробив зазначку он на тому клені з товстим стовбуром під час останньої подорожі з губернатором у Монреаль. Це було ще за Фронтенака, коли короля вважали першою особою в державі, а єпископа тільки другою.

При цьому імені червоношкірі, що сиділи, як теракотові фігури, без найменшого виразу на застиглих обличчях, насторожили вуха.

— Мій брат сказав про великого Ононтію, — промовив, озирнувшись, один із них. — Ми чули посвист зловісних птахів, які запевняли, що він більше не вернеться з-за моря до своїх дітей.

— Ононтію тепер коло великого білого батька, — відповів де Катіна. — Я сам бачив його на раді, і він неодмінно вернеться з-за моря. Якщо буде потрібен своєму народові. Індієць похитав голоною головою.

— Звіриний місяць проминув, брате мій, — промовив він неправильною французькою мовою, — а перше ніж настане місяць пташиних гнізд, на цій річці не лишиться ні одного білого, крім тих, що живуть за кам'яними мурами.

— Що таке? Ми нічого не чули! Ірокези напали на білих?

— Брате мій, вони заявили, що з'їдять гуронів, а де тепер гурони? Вони повернули свої обличчя проти еріїв, а де тепер ерії? Вони пішли на захід на іллінойців — і хто знайде хоч одно іллінойське селище? Вони підняли сокиру на андастів — і ім'я андастів стерте з світу. А тепер вони протанцювали танець і проспівали пісню, від якої мало буде добра моїм білим братам.

— А де ж вони?

Індієць обвів рукою весь обрій від півдня до заходу.

— Де їх немає? Ліси кишать ірокезами. Вони мов пожежа в сухій траві — так само швидкі й жахливі.

— Ну, — зітхнув де Катіна, — коли дійсно ці дияволи зірвалися з ланцюга, нашим у місті доведеться викликати старика де Фронтенака, якщо вони не бажають поплавати в річці.

— Так, — промовив Амос, — я бачив його тільки один раз, коли разом з іншими мене привели до губернатора за торгівлю у володіннях, які він вважав французькими. Рот у старого був стиснутий, наче капкан на тхора, а глянув він на нас таким поглядом, ніби мав намір пошити собі черевики з наших скальпів. Та, проте, зразу можна було відчувати, що він вождь і хоробра людина.

— Це був ворог церкви і права рука диявола в новій країні, — пролунав голос з дна

човна.

То говорив монах. Йому вдалося звільнитись від шкіряної рукавички й пояса, якими заткнули йому рот американці. Тепер він лежав, скоцюрбившись і люто поглядаючи на своїх супутників блискучими, недобрими вогниками чорних очей.

— Щелепна снасть у нього трохи ослабла, — зауважив капітан Ефраїм. — Зараз підтягну її добре.

— Ні, нащо нам тягти його далі? — промовив Амос. — Зайвий вантаж, а користі ніякої. Викиньмо його.

— Еге, хай впливе або потоне, — захоплено гукнув старий Ефраїм.

— Ні, висадимо на берег.

— Щоб потім він побіг і сказав чорним курткам?

— Ну так на острів.

— Добре. Він може гукнути першого із своїх, хто проїде мимо.

Вони підпливли до острова і висадили монаха, який нічого не сказав, але поглядом послав їм прокляття. Йому лишили невеликий запас сухарів та борошна, щоб він міг проіснувати, поки його хтось забере. Потім, пройшовши поворот річки, утікачі пристали до берега в маленькій бухті, де кущики якихось ягід росли аж над краєм води, а моріжок рябів білим молочаєм, синьою генціаною і пурпуровим бджолиним листом. Тут вони розклали свої невибагливі харчі, смачно попоїли і заходились обмірковувати плани на майбутнє.

Розділ XXX

ПОГОНЯ

У них було все необхідне для подорожі. Капітан брига, яким новоангліїці виїхали з Квебека, добре знав Ефреїма Саведжа. А втім, хто й не знав цього імені на берегах Нової Англії? Він узяв з Ефреїма вексель на три місяці за стільки процентів, скільки вдалося витягти, дав Ефраїму під нього три прекрасних рушниць, чималий запас аmunіції і вдосталь грошей. Таким чином, Саведж міг найняти човник, індію і запастися м'ясом та сухарями щонайменше днів на десять.

— Ніби нове життя влилось у мої жили, відколи я почуваю рушницю за спиною і чую запах дерев, — говорив Амос. — Звідси, напевно, не більше ста миль до Альбані або Шенектеді, якщо йти навпростець лісом.

— Так, хлопче, але як дівчина подужає цю путь? Ні, ні, лишимося краще на воді.

— Тоді у нас тільки один шлях. Треба пропливти всю річку Рішельє і взяти праворуч до озера Шамплен і Сен-Сакраменто. Тоді ми будемо якраз коло верхів'їв Гудзона.

— Це небезпечна дорога, — заперечив де Катіна, розуміючи розмову своїх товаришів, хоч сам іще не міг взяти в ній участі. — Нам доведеться пробиратись по володіннях могауків.

— Іншого шляху, на мою думку, немає. Вибирати нам нема з чого.

— У мене на річці Рішельє є приятель, який, я певен, допоможе нам, — усміхаючись, заявив де Катіна. — Адель, ти чула від мене про Шарля де ла Ну, власника Сен-Марі?

— Це його ти назвав канадським герцогом, Аморі?

— Його. Володіння його лежать на річці Рішельє, трохи на південь від форта Сен-Луї. Я певен, що він допоможе нам.

— Чудово, — крикнув Амос. — Якщо у нас там буде приятель, все піде добре. Значить, вирішили: ми будемо триматися річки. Наляжемо на весла, бо цей монах наробить нам клопоту, якщо йому, звичайно, вдасться.

Цілий тиждень маленька купка людей насилу підіймалась угору проти води великої річки, тримаючись південного берега. З обох боків тяглись густі ліси, але часом траплялися просіки, і вузька смуга жовтої стерні показувала, де була рілля. Адель з цікавістю розглядала дерев'яні будиночки з виступаючими верхніми поверхами й химерними кониками на покрівлях, міцні кам'яні будинки поміщиків і млини в кожному селищі, що мали подвійне призначення: молоти зерно і бути притулком в разі нападу. Гіркий досвід навчив канадських поселенців, — це тільки потім зрозуміли й англійські, — що в країні дикунів безумно будувати самотні ферми серед ланів. У цій місцевості всі лісові просіки розходились променями від центру, і кожен котедж був розташований відповідно до воєнних потреб усього селища так, щоб, захищаючи один, можна було обороняти і всі інші пункти, а в разі великої небезпеки, зібратись у кам'яному будинку або у млині 3-за кожного пагорка й горбочка поблизу селищ виднілись, блискаючи на сонці, мушкети вартових. Ширились вісті, що загони П'яти Племен, скальпуючи поселенців, які потрапляли їм до рук, бродять тут всюди і можуть наскочити неждано-негадано в кожне місце й кожної години.

Справді, куди б не рушив мандрівник, — чи річкою Св. Лаврентія, чи на захід до озер, на береги Міссісіпі, чи на південь, в країну широкіїв або криків, — скрізь він побачив би, що жителі в однаковому стані тривожного чекання. Причина була одна. Ірокези, як їх назвали французи, або П'ять Племен, як вони називали самі себе, хмарою нависли над усім широким материком. Союз цих племен був цілком природним, бо вони походили від одного кореня, говорили однією мовою, і всі спроби посіяти між ними незгоду були марні. Могауки, каюги, онондаги, онеїди і сенеки в мирний час пишалися своїми особливими племінними прикрасами, значками й ватажками, але під час війни всі вони ставали ірокезами, і ворог одних вважався ворогом усіх. Кількість їх була невелика: їм ніколи не вдавалось виставити в поле і двох тисяч воїнів: володіння їх не були дуже великі і складалися з селищ, розкиданих на просторі між озерами Шамплен і Онтаріо. Але ірокези були міцно зв'язані між собою, хитрі, надзвичайно хоробрі, зухвалі й енергійні. Живуючи в центрі материка, вони робили наскоки на всіх по черзі, ніколи не задовольняючись поразкою супротивника, але винищуючи його до ноги. Війна була для них ділом, а жорстокості — розвагою. Одно за одним вони нищили різні племена на тисячі квадратних миль, лишаючи тих, існування яких здавалось їм безпечним. В одному жохливому бою вони вигубили до єдиного гуронів і їх місії Ірокези винищили племена північного заходу, і навіть далекі саки й фокси (лисиці) тремтіли при одному їх імені. Воїни П'яти Племен спустошували наскоками всю країну на заході, і їх скальпуючі загони дійшли до володінь своїх родичів, племен сіу, таких же владарів

великих рівнин, як ірокези були владарями лісів. Новоанглійські індіанці на сході, шавнії та делавари далі на південь платили їм дань, а страх перед їх зброєю досяг кордонів Меріланда і Віргінії.

Піввіку ці племена таїли злобу проти Франції, відколи Шамплен і деякі з його наслідувачів стали на бік їх ворогів. Протягом багатьох років вони набирались сили по своїх лісових селищах, лише часом виявляючи себе окремими прикордонними наскоками, але загалом вичікуючи більш слушних обставин. І цей час, на їх думку, настав тепер. Вони знищили всі племена, які могли вступити в спілку з білими, і ізолювали, таким чином, ненависних іноземців. Ірокези запаслись добрими рушницями і силою-силенною бойових запасів, набутих ними у голландців та англійців з Нью-Йорка. Довга, розкидана лінія французьких селищ була відкрита перед ними.

Такий був загальний стан країни, коли втікачі пливли вздовж берега річки, маючи її за єдиний шлях до спокою і волі. Проте вони добре розуміли небезпеку, що загрожувала їм. Понад усією річкою Рішельє були французькі аванпости й укріплення, бо коли запроваджували в Канаді феодальну систему, багатьом вельможам і тубільному дворянству роздали маєтки саме в тих місцевостях, де це було вигідно для колонії з стратегічного погляду. Кожен поміщик зі своїми васалами, навченими орудувати зброєю, являв собою військову силу, як у середні віки; кожен фермер повинен був, на першу вимогу сюзерена, виступити в похід із зброєю в руках. Тим-то колишні офіцери Каріньякського полку і найбільш відважні з колоністів були оселені понад річкою Рішельє, що тече під прямим кутом до Св. Лаврентія в напрямі області могауків. Жителі укріплень могли постояти за себе; але купка втікачів, змушена переходити з одного місця на друге, наражалась на смертельну небезпеку. Щоправда, ірокези не воювали з англійцями, але тепер не стали б церемонитись, і американці, хоч-не-хоч, змушені були поділити долю своїх французьких супутників.

Підіймаючись річкою Св. Лаврентія, утікачі зустріли чимало човнів, що пливли вниз. То їхав до столиці офіцер або чиновник з "Трьох річок" чи Монреалю, то індіанці або лісові бродяги везли вантаж звірячих шкур, щоб відправити в Європу. Кілька разів зустрічні намагались заговорити з утікачами, але ті швидко пропливали мимо, незважаючи на всі сигнали й оклики. З низу річки ніхто не випереджав їх.

Утікачі працювали веслами з ранку до ночі, а під час постійнок витягали човник на берег і розкладали вогнище з хмизу, бо в повітрі вже почувалось, що наближається зима.

Не самі тільки жителі цієї країни з їх житлами дивували молоду француженку, яка цілі дні висиджувала на кормі. Чоловік і Амос Грін показували їй на ліси й на все інше, що пройшло б поза її увагою. То з розколини дерева раптом визирала пухнаста морда енота; то під прибережними кущами сміливо пливла видра з білою рибкою в роті. Дика кішка кралась по сучку, втупивши злі жовті очі в білок, що гралися на другому кінці гілки: канадський дикобраз прудко, з тріском прокладав собі дорогу крізь сплутані порості жовтих квітів, смолистих чагарників та чорниці. Адель уже навчилась розпізнавати крик трясогузки і тріпотіння її крил серед листя, ніжне щебетання білої з

чорним стрепетки і протяжне нявкання кішки-птиці. На лоні широкої блакитної річки, серед чудового концерту природи, який линув з берегів, серед краси умираючого лісу, що горів усіма барвами, які міг тільки уявити художник, Адель ніби ожила. Усмішка знову з'явилася на її губах, рум'янець здоров'я, якого не могла дати їй і Франція, грав тепер на її щоках.

Де Катіна бачив цю зміну, але вона не радувала його... Він почував гнітючий страх, знаючи, що природа створила ці ліси раєм, але люди перетворили їх на пекло. Тут, за красою цього в'янучого листя й прекрасних квітів, таїться невимовний жах. Часто вночі, лежачи на постелі з соснового гілля біля згасаючого вогнища, він дивився на загорнуту в ковдру постать, що спокійно спала поряд, і думав, яке право мав він наражати її на такі небезпеки, і вирішав ранком повернути човен до Квебека й покірно схилити голову перед долею, що дожидала його там. Але світанок будив думки про зневагу, страшне повернення на батьківщину, розлуку, що ждала подружжя, на галерах чи в тюрмі, — і наміри, продиктовані ніччю, зникали при світлі дня.

На сьомий день вони зупинились за кілька миль від гирла річки Рішельє, де де Сорель збудував величезне укріплення, форт Рішельє.

Звідси було недалеко до латифундій вельможі, знайомого де Катіна, на підтримку якого він сподівався. Вони переночували на острові серед річки і на світанку, тільки заходились стягати свій човен з піщаної обмілини, де він стояв, раптом Ефраїм Саведж пробурчав щось собі під ніс і показав на річку.

Вгору по річці мчав великий човен з усією швидкістю, якої могли надати йому дванадцять весел... На кормі сиділа темна постать, нахилиючись у такт кожному змахові весел, ніби пориваючись надати човнові більше ходу. Помилитись не можна було навіть на такій значній віддалі: це був фанатик-монах, покинутий утікачами на острові.

Мандрівники поховались у кущі, дожидajući, поки погоня за ними не промчить мимо і не зникне за поворотом річки. Потім вони збентежено подивилися один на одного.

— Краще було б викинути його за борт або тягти з собою, як баласт, — промовив, нарешті, Ефраїм. — Тепер він далеко попереду нас і жене щодуху.

— Ну справи вже не поправиш, — зауважив Амос.

— Але що ж робити? — понуро сказав де Катіна. — Цей мстивий диявол роздзвонив усім і в порту і тут понад річкою Він із Квебека Це човен губернатора і йде в півтора рази швидше за наш.

— Дайте мені подумати, — промовив Амос Грін. Він сів на кленовий стовбур, що лежав тут, і підпер руками голову.

— Ну, — нарешті вирішив він, — коли не можна йти вперед і неможливо йти назад, то лишається тільки податись убік. Правда ж, Ефраїм?

— Так, хлопче, так; коли не можна пливти, доводиться лавірувати; та тільки у нас мілко з обох бортів.

— Не можна йти на північ, значить, треба посуватись на південь.

— Покинути човен?

— Це наш єдиний шанс на порятунок. Ми можемо пройти просто лісом до маєтку на Рішельє. Монах втратить наш слід і не перешкодить нам, плаваючи на річці Св. Лаврентія.

— Іншого виходу немає, — сумно погодився Ефраїм. — Не люблю ходити лісом, коли можна пливти водою, та й не бував я в ньому з часів короля Філіпа. То вже ти держи курс і не збийся, Амос.

— Це шлях недалекий. Вийдемо на південний берег і рушимо. Де Катіна, якщо ваша дружина втомиться, ми по черзі нестимемо її.

— Ах, ви собі й уявити не можете, який я добрий ходак. На цьому чудовому повітрі можна йти без кінця.

— Ну, так переїздимо!

Через кілька хвилин вони були вже на другому березі, "причаливши до узлісся. Чоловіки розподілили між собою рушниці, заряди, харч і мізерний багаж. Потім утікачі розплатилися з індійцями, суворо наказавши їм нікому не, казати, куди вони пішли, і, повернувшись спиною до річки, увійшли в безмовний ліс.

Розділ XXXI

ВЛАСНИК СЕН-МАРІ

Вигнанці, полишивши праворуч форт Сен-Луї, звідки линув церковний дзвін, швидко просувались уперед, а тим часом на горизонті сонце спустилось уже низько і на просіках довга тінь від кущів лягала, ніби від дерев. Раптом перед ними, поміж стовбурів, замість зеленої трави блиснула блакитна вода, і втікачі побачили широку прудку річку. У Франції її вважали б величезною, але очі подорожнього, який тільки що бачив ріку Св. Лаврентія, звикли до ще більших водних обширів. Амос і де Катіна уже й раніше бували на Рішельє, але тепер серця їх радісно забились, коли вони побачили цю річку, бо вони знали, що по ній лежить прямий шлях, — одному — додому, другому — до спокою й волі. Кілька днів ходу по Рішельє, ще трохи по прекрасних, усіяних островами озерах Шамплен і Сен-Сакраменто, у холодку дерев Адірондіка — і вони опиняться на верхів'ях Гудзона, і всі пережиті труднощі й небезпеки Стануть тільки темою розмов у зимові вечори.

На другому березі лежала країна страшних ірокезів, і в двох місцях вони помітили дим, що здіймався до вечірнього неба. Вони пам'ятали слова одного трапера, що войовничі загони індіців ще не переходили річку, а тому сміливо йшли стежкою понад східним берегом. Проте через кілька кроків їх зупинив грізний військовий оклик, і з хащі блиснули два мушкетних дула, націлені на них.

— Ми — друзі! — крикнув де Катіна.

— Звідки ви? — спитав невидимий вартувий.

— Із Квебека.

— А куди йдете?

— Одвідати мосьє Шарля де ла Ну, власника Сен-Марі.

— Добре. Небезпеки немає, дю Лю. З ними ще й дама. Вітаю вас від імені мого

батька, мадам.

З гушавини вийшло двоє людей. Один із них був би дуже схожий на чистокровного індійця, якби не чемні слова, промовлені чистою французькою мовою. Це був високий стрункий молодий чоловік, дуже смуглявий, з проникливими чорними очима й різкими, рішучими обрисами рота, які свідчили, безперечно, про індійське походження. Його жорстке довге волосся було зібране догори в чуб; застромлене в нього орлине перо було єдиною прикрасою. Блакитна шкіряна куртка і мокасини з оленячої шкірки цілком скидались на одягу Амоса Гріна, але блиск золотого ланцюжка на поясі, коштовний перстень на пальці і гарної роботи мушкет надавали елегантності всьому одягові юнака. Широка жовта смуга охри на лобі й томагаук на поясі ще більше посилювали враження двоїстості від усього його вигляду.

Його товариш був безперечно природжений француз, літній, темноволосий і жилавий з жорсткою чорною бородою і суворим енергійним обличчям. На ньому теж був мисливський одяг, але за яскравим, смугнастим поясом стирчала пара довгих пістолетів. Його оленяча куртка була оздоблена спереду пофарбованими голками дикобраза та індійським намистом, а яскраво-червоні штиблети — торочками з енотових хвостів. Спершись на довгу темну рушницю, він дивився на подорожніх, тимчасом як молодий чоловік ішов їм назустріч.

— Пробачте нашу обережність, — промовив цей останній. — Ніколи не можна передбачити того, що вчинять ці негідники, щоб обдурити нас. Боюсь, мадам, що така довга й важка дорога була для вас дуже втомною.

Бідолашна Адель, яка відзначалась охайністю навіть серед господарів вулиці Сен-Мартіна, ледве зважилась глянути на своє замазане й брудне плаття. Вона з усмішкою терпіла всі небезпеки і втому, але витримка ледве не зрадила її, коли вона подумала, що в такому вигляді опинилась перед сторонніми.

— Моя мати буде дуже рада прийняти вас і подбати про все необхідне, — поспішно промовив молодий чоловік, ніби читаючи в її думках. — Але вас, мосьє, я напевно десь бачив колись.

— І я вас теж! — скрикнув гвардієць. — Я — Аморі де Катіна, колишній офіцер з Пікардійського полку. Ви, безперечно, Ахілл де ла Ну де Сен-Марі. Пригадую, бачив вас на губернаторських прийомах у Квебеку, де ви бували разом з вашим батьком.

— Так, це я, — відповів молодий чоловік, простягаючи руку і трохи вимушено усміхаючись.

Де Катіна дійсно пам'ятав цього юнака як одного з численних молодих дворян, що приїздили раз на рік у Квебек, де вони довідувались про останні моди, балакали про торішні версальські плітки і хоч протягом кількох тижнів жили життям, відповідним до традицій їх стану. Зараз у холодку, під великими дубами, з чубом і військовою татуїровкою на обличчі, з мушкетом у руці й томагавком за поясом він здавався зовсім іншою людиною.

— У нас в лісах одно життя, а в місті — інше, — промовив він, — хоч мій добрий батько цього не визнає і всюди тягає за собою Версаль. Ви знаєте його, мосьє, і тому

зайве пояснювати вам мої слова. Але настав час зміни, і ми можемо провести вас додому.

Двоє людей в одязі канадських фермерів, тримаючи рушниці так, що досвідчене око де Катіна відразу побачило, що це добре навчені солдати, зненацька з'явилися перед співбесідниками. Молодий де ла Ну коротко віддав їм кілька наказів і стежкою пішов з утікачами.

— Ви, може, не знаєте особисто мого приятеля, — промовив він, показуючи на другого чоловіка, — але я певен, що ім'я його ви знаєте з чуток. Це Грей-Солон дю Лю.

Амос і де Катіна з великою цікавістю й інтересом подивилися на славетного ватажка "лісових бродяг" — мовчазного чоловіка, який все життя пробув у лісі, відходячи все далі й далі на захід, який нічого не записував і завжди з'являвся попереду скрізь, де тільки траплялись труднощі або загрожувала небезпека. В ці безлюдні, дикі західні країни його кинула не релігія чи жадоба наживи, а велика любов до природи і пристрасть до авантюри. У цього чоловіка був атрофований інстинкт честолюбності, і він ніколи не пробував описувати своїх мандрів по білому світу. Ніхто не знав, де він бував і де зупинявся. На цілі місяці щезав він із селищ колоністів, зникав на широких рівнинах Дакоти або у неосяжних пустинях північного заходу і раптом в один якийсь день зненацька з'являвся в маєтку чи в якомусь іншому форпості цивілізації, трохи худіший і загоріліший, ніж раніше але, як і завжди, мовчазний. Індієці далеких частин материка добре знали його. Він міг розбурхати цілі племена і приводив на допомогу французам по тисячі розмальованих людодів, що розмовляли нікому невідомою мовою і з'являлись з берегів нікому, крім нього, невідомих річок. Найсміливіші французькі піонери, діставшись після численних пригод до нововідкритої, на їх думку, землі, часто зустрічали там дю Лю, який сидів біля кострища з люлькою в роті біля якої-небудь жінки. Іноді, збившись з дороги, оточені небезпеками, подорожні за тисячі миль від приятелів несподівано натикались на цього мовчазного чоловіка з одним або двома товаришами. Дю Лю виводив подорожніх з труднощів і зникав так само раптово, як і з'являвся. Такий був той, хто йшов поряд з утікачами понад берегом річки де Рішельє, і Амос та де Катіна знали, що його присутність тут є зловісним симптомом, бо Грейсолон дю Лю завжди бував у тих місцях, яким загрожувала небезпека.

— Що ви думаєте про оті вогні, дю Лю? — поцікавився молодий де ла Ну.

Шукач пригод набивав собі люльку препоганим індійським тютюном, одрізуючи його від папуші скальпувальним ножом. Він ніби нехотя глянув на два стовпи диму, що вимальовувались на червоному фоні вечеріючого неба.

— Вони не подобаються мені, — уривчасто промовив він.

— Там ірокези?

— Так.

— Ну, принаймні це доказ того, що вони ще на тому березі.

— Ні, навпаки, на цьому.

— Як?

Дю Лю запалив люльку.

— Ірокези на цьому березі, — виразно повторив він. — Вони переправились на південь від нас.

— А ви мовчали про це. З чого ви бачите, що вони переправились, і чому досі не сказали нам про це?

— Я не знав, доки не побачив цих вогнів.

— Ну, а що ж вони означають?

— Ех, кожен індіський хлопчисько скаже вам це, — нетерпляче відповів дю Лю. — Ірокези під час війни нічого даремно не роблять. Вони навмисне показують нам цей дим. Якби всі їхні бойові загони були на тому боці, це було б ні до чого. Очевидно, найхоробріші з них уже перепливли річку. А з півночі вони не могли цього зробити, бо їх помітили б з форту. Висновок: вони переправились на півдні.

Амос похвально кивнув головою.

— Це в звичаях індіців, — potwierдив він. — Ручуся, що він має рацію.

— Так вони можуть уже бути в лісах навколо нас? Нам може загрожувати небезпека? — вигукнув де ла Ну.

Дю Лю ствердно хитнув головою і запалив люльку.

Де Катіна озирнув величезні стовбури дерев, зів'яле листя, м'яку траву під ногами з перехрещеними на ній вечірніми тінями. Як важко було уявити, що за цією красою таїлась небезпека, та ще така страшна й грізна, що могла налякати і самотнього мужчину, а тим більше того, з ким поруч ішла кохана жінка. Глибокий віддих полегшення вирвався з грудей де Катіна, коли на великій галявині майнув частокіл, а за ним високий кам'яний будинок. Уздовж огорожі простяглося в ряд близько дюжини маленьких будиночків, критих кедровим гонтом, з дахами, загнутими вгору на нормандський манір; тут, під захистом панського замку, жили васали — дивний уламок феодальної системи в серці американських лісів. Підійшовши ближче до воріт, подорожні побачили великий дерев'яний щит з намальованим на ньому гербом: на срібному полі дві смуги під кутом між трьома червоними значками. З бійниць на кожному розі виглядали маленькі мідні гармати. Ледве вони увійшли у ворота, як сторож замкнув їх ізсередини, засунувши величезною поперечиною. Невелика купка чоловіків, жінок та дітей стовпилася коло ґанку замку, де на високому кріслі сидів якийсь старик.

— Ви знаєте мого батька, — сказав, знизуючи плечима, молодий чоловік. — Він уявляє собі, що ніколи не кидав свого нормандського замку і що досі він французький поміщик і вельможа стародавнього роду. Зараз він приймає данину та щорічну присягу від своїх васалів і вважав би за непристойне урвати цю урочисту церемонію навіть заради самого губернатора. Коли вам цікаво подивитись на церемонію, то відійдіть сюди і дожидайтесь кінця. А вас, мадам, я зараз же проведу до моєї матері, якщо ви зробите ласку і підете за мною.

Видовище, принаймні для американців, було цілком незвичайне. Перед ґанком потрійним півколом стояли чоловіки, жінки й діти; перші — грубі й загорілі, другі —

прості з вигляду, чисто вдягнені, з білими чепцями на голові і, нарешті, треті, діти, — з роззявленими ротами й витріщеними очима, принишклі від того, що бачили побожну шанобу старших. Серед них на високому різьбленому стільці випроставшись і непорушно сидів літній чоловік з надзвичайно урочистим виразом на обличчі. Це був вродливий мужчина, високий, широкоплечий, з виразним, крупними рисами чисто виголеного обличчя, глибокими зморшками, великим носом, який скидався на дзьоб, і густими, щетинястими бровами, що дугасто здіймалися майже до самого величезного парика, пишного й довгого, які носили у Франції в дні його молодості. На парика був надітий білий капелюх з червоним пером, граціозно загнутий з одного боку, а сам чоловік був одягнений у камзол з коричневого сукна, оздоблений сріблом на комірі й на рукавах, дуже гарний, хоча досить потертий і, очевидно, не один раз латаний. Камзол, чорні оксамитні штани до колін та високі, добре начищені чоботи — усе це разом складало такий костюм, якого де Катіна ніколи раніше не бачив у диких нетрях Канади.

За натовпу вийшов незграбний хлібороб і, ставши навколішки на маленький килимок, вклав свої руки в руки вельможі.

— Пане де Сен-Марі, пане де Сен-Марі, пане де Сен-Марі, — промовив він тричі підряд. — Приношу вам, з повинності, присягу на вірність за мій лен Хебер, що ним володію як васал вашої милості.

— Будь вірний, сину мій! Будь хоробрий і вірний! — урочисто промовив старий вельможа і раптом додав зовсім іншим тоном: — Якого біса несе там твоя дочка?

З юрби вийшла дівчина, несучи широкий і довгий кусок кори, на якому лежала купа риби.

— Це — ті одинадцять рибини, які я присягою зобов'язаний віддавати вам, — шанобливо промовив той. — Тут їх сімдесят три, бо за цей місяць я впіймав вісімсот штук.

— Peste! — крикнув вельможа. — Чому це ти вирішив, Дюбуа, що я хочу зіпсувати здоров'я, з'ївши всі ці сімдесят три рибини? Хіба ти думаєш, що у моєї двірні, домашніх та інших членів дому тільки й діла, що їсти твою рибу? Надалі принось на виплату податку не більше як п'ять риб водночас. Де дворецький? Тер'є! Віднеси рибу на склад, та гляди, щоб сморід не дійшов до блакитної кімнати або до покоїв пані.

Чоловік у дуже потертій чорній лівреї, вилинялій і полатаній, підійшов з великим бляшаним підносом і забрав купу піднесеної риби. Потім васали виходили один по одному, давали старозавітну присягу, і кожен з них залишав певний пай свого промислу на утримання сюзерена: хто — сніп пшениці, хто — мірку картоплі, деякі приносили оленячі та боброві шкури. Дворецький відносив принесене, аж поки вся данина була виплачена і чудна церемонія скінчилась. Коли поміщик підвівся зі свого місця, його син уже повернувся і, взявши за руку де Катіна, провів його крізь натовп.

— Батьку, — промовив він, — це мосьє де Катіна. Може, ви пам'ятаєте, що зустрічали його в Квебеку кілька років тому.

Вельможа вклонився з надзвичайно поблажливим виглядом і потис гвардійцеві

руку.

— Дуже радий бачити в своїх володіннях як вас, так і ваших слуг...

— Це мої приятелі, мосьє, пан Амос Грін і капітан Ефраїм Саведж. Моя жінка теж зі мною, але ваш син був такий ласкавий, що вже одвів її до вашої дружини.

— Я радий... дуже радий! — промовив старик з витіюватим поклоном. — Я дуже добре пам'ятаю вас, мосьє, бо людей таких, як ви, не часто зустрінеш у цій країні. Пам'ятаю і батька вашого, ми разом билися з ним при Рокруа, хоч він служив тоді в піхоті, а я в червоних драгунах у Гріссо. У вас на гербі молоток на поперечині по блакитному тлу... а, згадав! Друга дочка вашого прадіда одружилася з небожем одного де ла Ну д'Андалі, що належав до молодшої парості нашого роду. Ласкаво просимо, родичу!

Він раптом обняв обома руками де Катіна і тричі ляснув його по спині.

Молодий чоловік був захоплений таким гостинним прийомом.

— Я недовго зловживатиму вашою гостинністю, мосьє, — промовив він. — Ми прямуємо до озера Шемплен і сподіваємось, що днів через два зможемо йти далі.

— У ваше розпорядження буде призначено кілька покоїв на весь час перебування тут. Чорт візьми! Мені не щодня доводиться приймати людину благородної крові! Ах, мосьє! У тому й полягає тягар мого вигнання, що немає з ким поговорити тут як з рівним. Хіба з чиновниками, губернатором, інтендантом та ще з одним-двома священнослужителями, з трьома, чотирма офіцерами, але з дворянства? Навряд чи знайдеться тут хоч один дворянин. Титули у нас купують, як пушнину, і краще, мабуть, у цій країні мати човен, повний бобрових шкур, аніж родовід від Роланда. Але я забуваю обов'язки господаря. Ви з вашими приятелями, напевно, стомились і зголодніли з дороги. Ходімо в салон і подивимось, чи не знайдуть мої дворецькі чим вас почастувати. Ви, якщо не помиляюсь, граєте в пікет? Ах, я трохи забув, але буду дуже радий перекинутися з вами картою.

Замок був високий, міцний, із стінами сірого каменю. Великі вхідні двері, окуті залізом, з бійницями для мушкетних дул, вели в цілу низку льохів та комор, де зберігались буряки, морква, картопля, капуста, солонина, сушені вугрі та інші запаси на зиму. Гості в супроводі господаря пройшли гвинтовими кам'яними сходами у величезну, високу кухню, від якої на всі боки розходились кімнати слуг або пошту, як більше подобалось старому вельможі називати їх. На поверх вище містились покої панів, у центрі яких була простора їдальня з величезним каміном і незграбними, домашнього виробу меблями. Багаті килими з ведмежих та оленячих шкур укривали всю дерев'яну підлогу, а на стінах рогаті оленячі голови виглядали між рядами вивішених мушкетів. Посеред кімнати стояв великий, грубо зроблений кленовий стіл. На ньому лежали пироги з дичиною й брусницею і шматок копченої лососини. Голодні подорожні віддали всьому цьому належну увагу. Господар пояснив, що він уже вечеряв, але дозволив себе умовити і закусив разом з гостями, скінчивши тим, що з'їв більше за Ефраїма Саведжа, випив більше, ніж дю Лю, і наприкінці заспівав розімлілим утікачам любовну французьку пісеньку, вільні слова якої, на щастя для всієї іншої компанії,

лишились цілком незрозумілими жителям Бостона.

— Ваша дружина вечеряє в кімнаті моєї жінки, — сказав він, коли винесли страви. — Тер'є, можете подати пляшку фронтиньяку з ящика номер тринадцять. О, ви побачите, мосьє, що навіть у цих нетрях можна надібати дещо цікаве. Значить, ви просто з Версаля, де Катіна? Його збудовано після мого від'їзду, але як добре я пам'ятаю колишнє придворне життя в Сен-Жермені, поки ще Людовік не став таким побожним. Ах, які це були невинно-чарівні дні, коли мадам де Нейваль мусила загороджувати вікна в кімнатах фрейлін, щоб король не заліз туди, а ми всі з восьмої години ранку виходили на моріжок для вранішніх поєдинків! Присягаюсь св. Діонісієм, я ще не зовсім забув деякі з прийомів, і хоч який старий, а радий був би ще повправлятися.

Своєю звичайною, величною ходою він наблизився до стіни, де висіли рапіра й кинджал, зняв їх і почав нападати на двері, то нахилиючись, то відкидаючись назад, відбиваючи кинджалом уявлювані удари і притупуючи ногами з короткими вигуками, вживаними у фехтувальних школах. Нарешті він повернувся до гостей, важко дихаючи і з зсунутим набік париком.

— Ось як ми, бувало, вправлялись у мої часи, — промовив він гордо. — Безперечно, ви, молодь, удосконалились у цих вправах, але все ж фехтування колись стало в пригоді нам у боях проти іспанців при Рокруа та в інших менш значних боях. А при дворі, мабуть, нічого не змінилось. Напевно, все ті самі любовні пригоди та кровопролитні дуелі. Ну, як там сватання Лозена до мадмуазель де Монпансьє? Чи доведено, що мадам де Клермонт купила якийсь флакон у Ле-Ві, торговки отрутою, за два дні до того, як суп так шкідливо подівав на брата короля? Що зробив герцог де Бірон, коли його рідний небіж утік з його жінкою? Чи правда, що він за це набивав гувльвісі п'ятсот тисяч ліврів у рік на утримання?

Такі були питання про події, які трапились у Парижі років два тому і кінець яких ще не дійшов до берегів річки Рішельє. До пізньої ночі, коли його товариші уже давно хропли під ковдрами, де Катіна, мружачись і позіхаючи, все ще старався задовольнити цікавість старого придворного, розповідаючи йому складні подробиці версальських пліток.

Розділ XXXII

УБИВСТВО "РУДОГО ОЛЕНЯ"

Два дні пробули наші подорожні в садибі Сен-Марі і охоче погостювали б і довше, бо приміщення було зручне, прийом гостинний, але червоні відтінки осені змінювались уже на коричневі, а вони добре знали, як зненацька налітають сніг і мороз у цих північних країнах і як потім неможливо буде їм добутись до місця призначення, коли настане зима. Старий вельможа розіслав розвідників і по суші, і по воді, проте на східному березі не було виявлено й слідів ірокезів. Очевидно, дю Лю помилився. Але по другий бік річки до неба, як і попереду, здіймались стовпи сірого диму, показуючи, що десь близько є ворог. Цілий день ці сигнали про небезпеку було видно з вікон будинка та з-за частоколу огорожі, і вони нагадували мешканцям, що їх підстерігає страшна

доля.

Утікачі відпочили, відсвіжились і однодушно хотіли йти далі.

— Якщо випаде сніг, буде в тисячу разів небезпечніше, — говорив Амос, — тоді кожна дитина знайде наш слід.

— Та й чого нам боятися? — доводив старий Ефраїм. — Щоправда, це пустиня Аравійська, хоча й веде до землі Ханаанської, але Господь захистить нас від цих синів Ієровоама. Прав прямо, хлопче, і не випускай керма!

— І я не боюсь, Аморі, я зовсім відпочила, — підбадьорювала Адель. — Нам буде значно безпечніше в англійських провінціях. А тепер хто знає, може, цей страшний монах з'явиться з наказом тягти нас у Квебек або Париж.

І справді, дуже можливо було, що мстивий францисканець, не знайшовши втікачів ні в Монреалі, ні в Трьох ріках, буде шукати їх на берегах Рішельє. Коли де Катіна згадував картину, як фанатик плив тоді мимо великим човном з нахиленим уперед нетерплячим обличчям, у темній рясі, похитуючись в такт ударам весел, він почував, що небезпека, про яку говорила жінка, не тільки можлива, але й цілком реальна. Власник Сен-Марі ставиться до втікачів приязно, але він не зважиться не виконати вимогу губернатора. Могутня рука, простягнувшись через море з Версаля, тяжіла над ним навіть тут, у хащах незайманого лісу, намагаючись схопити свою жертву і потягти її назад, на приниження й горе. Всі небезпеки лісів ніщо проти цього кошмару!

Поміщик з сином, не знаючи тих причин, що примушували де Катіна поспішати, наполегливо умовляли його лишитися довше, їх підтримував і небалакучий дю Лю; скупі слова, сказані цим останнім, мали більше ваги, ніж довгі тиради, бо дю Лю говорив тільки про те, що добре знав.

— Ви бачите мою маленьку садибу, — умовляв старий вельможа, роблячи зграбний жест своєю вкритою перснями рукою, що висувалася з мереживної маншетки. — Вона, звісно, не така, якою я хотів би її бачити, але я від щирого серця пропоную її у ваше розпорядження на зиму, коли ви з вашими товаришами зробите мені честь залишитися тут. Що ж до вашої дружини, то я певен, що вона знайде, що робити і чим розважитись разом з моєю дружиною. До речі, де Катіна, ви ще не відрекомендовані їй. Тер'є, піди до пані і скажи, що я прошу її завітати до залу з балдахіном.

Де Катіна взагалі було важко здивувати, але й він був трохи спантеличений, коли виявилось, що дама, про яку говорив старий вельможа в перебільшено шанобливих висловах, була настільки схожа на справжню індіанку, наскільки зала з балдахіном — на французьку стодолу. Щоправда, на ній був ліф з яскраво-червоної тафти, чорна спідниця, черевики з срібними пряжками, а коло пояса висів на срібному ланцюжку флакон з пахучою мускусною кулькою, але колір обличчя в цієї жінки нагадував кору шотландської сосни, а великий ніс і різко окреслений рот разом з двома косами жорсткого чорного волосся, що висіли вздовж спини, не лишали ні найменшого сумніву в її походженні і расі.

— Дозвольте мені, мосьє де Катіна, — урочисто промовив власник Сен-Марі, — відрекомендувати вас моїй дружині, Онезі де ла Ну де Сен-Марі, співвласниці цього

маєтку, а також замку д'Анделі в Нормандії і маєтку Варени у Провансі, яка з власного походження має спадкове право на титул принцеси племені онондагів. Мій ангел, я силкуюсь переконати наших друзів погостювати у нас в Сен-Марі замість того, щоб іти до озера Шамплен.

— Хоч лишіть тут вашу Білу Лілію, — сказала темношкіра принцеса прекрасною французькою мовою, стискуючи своїми мідно-червоними пальцями сніжно-білу руку Адель. — Ми збережемо її вам до весняного розтавання льоду, нового листа і ягід.

Щирі слова господині справили на де Катіна більше враження, ніж усі застереження, які він чув досі. Звичайно, вона краще за інших повинна розуміти грізні ознаки часу.

— Не знаю, що й робити! — хвилювався він. — Я повинен іти, а тим часом як я можу наражати її на таку небезпеку? Я з радістю перезимував би тут, але даю вам слово, що не можу зробити цього.

— Дю Лю, ви можете допомогти нам, — звернувся де ла Ну до лісового бродяги. — Що ви порадите моєму другові, коли йому так необхідно дістатись в англійські колонії, доки не настала зима?

Похмурий, мовчазний піонер замислився над питанням, гладячи бороду.

— Є тільки один вихід, — нарешті промовив він, — та й то ризикований. Ліси безпечніші за річку, бо є в прибережних очеретах повно схованих човнів. За п'ять миль звідси є форт Пуату, а за п'ятнадцять — Овернь. Завтра ми пройдемо лісом до першого форту і подивимось, чи безпечно там. Я піду з вами і даю слово: якщо ірокези вже там, то Грейсолон дю Лю дізнається про це. Мадам ми лишимо тут, і коли виявиться, що все гаразд, повернемось і візьмемо її. Так само ми потрапимо і в Овернь, а там доведеться підождати, поки довідаємось, де військові загони індіців. Мені здається, ми дізнаємося про це досить швидко.

— Як? Ви хочете розлучити нас? — скрикнула вражена Адель.

— Так краще, сестро моя, — потвердила Онега, ласкаво обіймаючи її. — Ти не знаєш небезпеки, а ми добре її розуміємо і не можемо наражати на неї нашу Білу Лілію. Ти лишишся тут і будеш радувати нас, поки великий вождь дю Лю і французький воїн, твій чоловік, і старий воїн, з вигляду такий суворий, і другий вождь, схожий на дику серну, не пройдуть лісом і не побачать, чи можна твоїй нозі ступити на стежки лісові.

Нарешті все вирішили, і Адель, незважаючи на всі заперечення її, залишили на господиню Сен-Марі, а де Катіна запрягся негайно повернутися по неї з форту.

Старий вельможа з сином охоче взяли б участь у цій подорожі, але на них лежала відповідальність за долю всього маєтку і всіх, хто був під його захистом; до того ж V лісі незначній жменьці людей загрожувала менша небезпека, ніж цілому загонові. Де ла Ну дав їм листа до де Ланна, коменданта форту Пуату, і вдосвіта усі четверо, як тіні, вислизнули з хвіртки огорожі і за одну мить зникли в пітьмі величезного лісу.

Від де ла Ну до Пуату "було лише дванадцять миль, але лісом, у якому доводилось переходити через річки, обминати зарослі очеретом озера і відшукувати стежки на

трясовині де дикий рис здіймався вище за людський зріст, а гілля вільшини спліталось у непролазну хащу, відстань була вдвоє більша. Розвідники йшли один за одним — дю Лю попереду, швидкими, безшумними кроками дикого звіра, нахилившись уперед, з рушницею наготові, оглядаючи околицю пильним поглядом темних очей і чуйно придивляючись до всього, помічаючи все — від найменшого сліду на землі або пні до руху кожного звіра чи птаха в кущах. За ним ішов де Катіна, потім Ефраїм Саведж і останнім — Амос, усі, сторожко озираючись, з рушницями наготові. До полудня вони пройшли вже більш як півдороги і зупинились, щоб скромно поснідати хлібом з сиром, бо дю Лю заборонив їм розпалювати вогнище.

— Ірокези ще не дійшли сюди, — прошепотів він, — а все ж я певен, що вони перебрались через річку. Ах, губернатор де ла Барр не знав, що діяв, дратуючи цих людей, а добряга драгун, присланий нам королем, знає й ще менше.

— Я бачив їх у спокійних умовах, — зауважив Амос. — Я торгував з онондагами і в країні сенеків. Вони прекрасні мисливці чи відважні люди.

— Що стрільці вони добрі, це правда, але люди якраз і є та дичина, на яку вони найбільше люблять полювати. Я сам водив їхні скальпуючі загони, а також і бився проти них, тому можу засвідчити вам, що коли з Франції приїздить генерал, який ледве знає, що в бою треба стояти спиною до сонця, то йому доведеться скоро упевнитись, що від цих чортів нічого не доб'ється. Говорять про те, щоб спалити їх селища! Це так само розумно, як, зруйнувавши осяче гніздо, думати, що винищені всі оси. Ви з Нової Англії, мосьє?

— Мій товариш звідти, а я з Нью-Йорка.

— Ах, так. З вашої ходи й погляду я повинен був би зразу зміркувати це, бо ви в лісі як дома Люди з Нової Англії плавають по воді і більше люблять бити тріску ніж оленів. Може, через це у них такі сумні обличчя. Я плавав по океану і пам'ятаю, що й моє обличчя було тоді теж невеселе. Вітерець дме ледве-ледве, а тому нам можна рискнути запалити люльки. Мені траплялось спостерігати, як Ма доброму вітрі запалена люлька притягає ворожий загін За дві милі, але дерева затримують запах, а носи в ірокезів менш чутливі, ніж у сіу і лакотів. Хай допоможе вам бог, якщо трапиться війна з індіанцями. Це погано для нас, але для вас буде в тисячу разів гірше.

— А чому?

— Зрозуміло, ми з самого початку билися з індіанцями і ніколи не забуваємо про них, ставлячи будівлі Бачите, як понад цією річкою кожен будинок, селище взаємно підтримують одно одного. Але у вас... Присягаюсь святою Анною з Бопре, що в мене засвербів мій скальп, коли, прийшовши до ваших кордонів, я побачив самотні будиночки й невеликі просіки в лісах... І на двадцять миль навколо ніякої допомоги! Війна з індіанцями — чистилище для Канади і пекло для англійських колоній.

— Ми з індіанцями приятелі, — заперечив Амос, — і не прагнемо збільшувати зброєю територію Нової Англії.

— Ваш народ уміє завойовувати, хоч весь час каже, що не бажає цього, зауважив дю Лю. — Ну, а ми б'ємо в барабани, вимахуємо прапорами, а насправді нічого

особливого ще не вийшло. У нас в Канаді було тільки двоє великих людей. Один із них — Лассаль, застрелений торік своїми ж людьми на низу великої ріки, другий — старик. Фронтенак Таки доведеться йому повернутися сюди, щоб П'ять Племен не перетворили на пустиню Нову Францію. Я аж ніяк не здивуюсь, коли через два роки білий з золотом прапор маятиме тільки на скелі Квебека. Але я помічаю, мосьє де. Катіна, що ви нетерпляче позираєте на мене, і знаю, що вираховуєте години до нашого повороту в Сен-Марі. Значить, вперед, і хай буде друга частина нашої подорожі так само спокійна, як і перша.

Цілу годину, а може й більше вони пробирались лісом за старим піонером-французом. Був чудовий день, на небі майже не було видно хмар, і сонячне проміння, пробиваючись крізь листя, ніби вкривало траву золотою сіткою. Часом ліс рідшав, тоді яскраве сонячне світло щедро лилося на подорожніх, але слідом за тим вони знов заглиблювались у непролазні хащі, куди лише зрідка самотній сонячний промінь продирався крізь густий, щільний листяний покрив.

Ці раптові переходи від світла до темряви були б чарівні, коли б страшна небезпека, що загрожувала в кожному затіненому місці, не обгортала душу більше жахом, ніж захватом. Мовчки, нечутною ходою чотири подорожніх прокладали собі шлях між величезними стовбурами.

Зненацька дю Лю кинувся навколішки і притулив вухо до землі. Він устав, похитуючи головою, і пішов далі заклопотаний, з серйозним обличчям, сторожко позираючи навколо.

— Ви що-небудь почули? — прошепотів Амос.

Дю Лю приклав палець до губів і через хвилину, притулившись обличчям до землі, знову припав вухом. Потім він скочив на ноги з виглядом людини, яка почула те, чого сподівалась.

— Ідьте далі, — спокійно промовив він, — так само як і досі.

— Що трапилось?

— Індіїці.

— Попереду?

— Ні, ззаду.

— Що вони роблять?

— Висліджують нас.

— Скільки їх?

— Гадаю, двоє.

Товариші мимоволі озирнулись назад, в порожню темряву лісу. В одному місці блищала широка смуга світла між двох сосон, кидаючи золотий відблиск на їх слід. Навкруги, як і раніше, скрізь було похмуро й безмовно.

— Не обертайтеся, — суворо шепнув дю Лю. — Ідьте, як і досі йшли.

— Це — вороги?

— Ірокези.

— І переслідують нас?

- Ні, тепер ми їх.
- Чи не повернути назад?
- Ні, вони зникнуть, як тіні.
- Далеко вони?
- Я гадаю, кроків за двісті.
- Значить, вони не можуть бачити нас?
- Думаю, що ні, але не цілком певен, очевидно, вони йдуть по нашому сліду.
- Що ж нам робити?
- Обійдемо кругом і зайдемо їм у тил.

Круто повернувши ліворуч, він повів їх лісом, описуючи довгу дугу. Він ішов швидко, але беззвучно в густій тіні дерев. Нарешті, він знову повернув і зупинився.

— Це наш слід, — показав він.

— Так, і по ньому пройшло двоє червоношкірих! — прошепотів Амос, нагинаючись і показуючи на сліди, зовсім не видні Ефраїмові Саведжу й де Катіна.

— Дорослий воїн і юнак, який уперше йде в бій, — зауважив дю Лю. — Як бачите, вони йшли дуже швидко: ледве вдавнені п'яти їхніх мокасинів. Вони йшли один за одним. Ну, тепер ходімо за ними, як вони за нами, і побачимо, чи не будемо ми щасливі.

Він швидко подався вперед, тримаючи мушкет наготові, інші йшли слідом, але в тінявому лісі навколо них не було чути ні звуку, ні ознаки життя. Нараз дю Лю зупинився і вперся в землю рушницею.

— Вони ще й досі позаду нас, — промовив він.

— Невже?

— Так. Ось те місце, де ми звернули. Одну мить вони вагались — це видно з їх слідів, — а потім пішли за нами.

— Якщо ми спробуємо йти швидше і зробимо ще коло, то можемо наздогнати їх.

— Ні, тепер вони обережні. Зрозуміли, що ми йдемо вдруге по своїх же слідах, щоб спантеличити їх. Ляжемо за це дерево і подивимось, чи не вдасться побачити їх.

Великий гнилий пеня, позеленілий від моху, вкритий рожевими та червоними грибками, лежав поблизу того місця, де зупинились наші розвідники. Француз притаївся за ним, три товариші зробили так, як і він, і всі разом почали дивитися з-за гілля кущів, що закривали їх. Все та сама широка смуга світла лилась між двох сосон, а навкруги, як і попереду, був присмерк і безмовність, ніби у просторому храмі з колонами з дерев і безмежним листяним шатром замість покрівлі. Не хрустів сучок, не шелестіла гілка; тільки різкий гавкіт лисиці лунав звідкись із глибини лісу. Дрож збудження пробігав по тілу де Катіна. Йому згадалися ігри в піжмурки серед дубів та тисових огорож Версаля, якими розважався двір під час доброго настрою Людовіка. Але призом там було різьблене віяло або коробка цукерок, а тут ішлося про життя і смерть.

Минуло десять напружених хвилин, але ніщо не свідчило про присутність живої істоти позаду.

— Вони там, у тій хаші, — шепнув дю Лю, киваючи головою в напрямку густого чагарника за двісті кроків.

— Ви бачили їх?

— Ні.

— З чого ж робите висновок?

— Я бачив, як білка вискочила з дупла он на тій великій березі і кинулась назад, ніби чогось злякавшись. Звідти їй, мабуть, видно все, що робиться в заростях кущів.

— Ви думаєте, вони знають, що ми тут?

— Ні, вони не можуть нас бачити, але підозрівають. Вони самі бояться пастки.

— Чи не кинутись нам туди?

— Вони застрелять двох із нас і щезнуть у лісі, мов дим. Ні, нам краще йти далі.

— Але вони підуть слідом.

— Навряд. Нас четверо, а їх тільки двоє, і до того ж вони зрозуміли, що ми насторожі і вміємо пізнавати сліди не гірше за них. Проходьте за ці стовбури; звідти їм не видно нас. Так! Ну, нахилийтесь, доки не вийдемо з вільшини. Тепер треба йти швидше, бо де є два ірокези, там, напевно, недалеко є двісті.

— Слава богу, що я не взяв з собою Аделі! — прошепотів де Катіна.

— Так, мосьє, добре людині мати дружину-товариша, але не на кордонах країни ірокезів або якоїсь іншої індійської країни.

— Так ви не берете з собою дружини, виряджаючись у подорож? — поцікавився офіцер.

— Беру, але не дозволяю їй переходити із селища в селище. Вона лишається у вігвамі.

— Значить, ви розлучаєтесь з нею?

— Навпаки, вона завжди буває на місці, щоб привітати мене. Присягаюсь святою Анною, мені було б страшенно тяжко, прийшовши в якесь селище, не побачити там дружини, яка зустріла б мене.

— Значить, вона йде попереду вас чи що?

Дю Лю зареготав беззвучно, але від щирого серця.

— Нове селище, нова жінка, — промовив, нарешті він. — Але у мене скрізь буває тільки по одній; французові соромно показувати поганий приклад, коли наші отці церкви жертвують своїм життям, проповідуючи дикунам доброчесність. Ах, ось і річка Аджідаумо, де індійці ставлять сіті на осетра. До Пуату лишається ще сім миль.

— Значить, ми до смерку дійдемо туди?

— Мені здається, нам краще почекати в лісі, поки смеркне. Коли ірокезькі розвідники пройшли так далеко, то, напевно, їх дуже багато коло Пуату, і остання частина дороги, якщо ми не будемо обережні, стане найнебезпечнішою для нас, надто коли ці двоє, перегнавши нас, попередять інших.

Він помовчав з хвилину, нахиливши голову і обережно прислухаючись.

— Присягаюсь святою Анною, — пробурчав він, — ми не відірвалися від них. Вони знов ідуть по нашому сліду.

— Ви чуєте їх?

— Так, вони недалеко від нас. Ну, на цей раз вони зрозуміють, що даремно пішли за нами. Зараз я покажу вам лісовий фокус, який може здатись вам новиною. Роззувайте-но ваші мокасини.

Де Катіна скинув чоботи, те саме зробив і дю Лю.

— Надіньте їх замість рукавичок, — сказав піонер, і через хвилину взуття обох товаришів опинилось на руках Ефраїма Саведжа та Амоса.

— Мушкети можете закинути на спину. От так! Тепер ідіть рачки, добре зігнувшись, руками дужче надушуйте на землю. Прекрасно. Двоє можуть лишати слід за чотирьох! А ви, мосьє, ідіть за мною.

Він перестрибував від одного куща до другого в напрямку, паралельному дорозі товаришів, і за кілька ярдів від них, потім раптом притаївся за кущем і потяг за собою де Катіна.

— Вони пройдуть тут через кілька хвилин, — прошепотів він. — По змозі не стріляйте. — Щось блиснуло в руці дю Лю, і товариш його, глянувши вниз, побачив, як він витяг з-за пояса гострий маленький томагавк. Знов шалений, дикий дрож пробіг по тілу де Катіна, і він став до болю пильно вдивлятися крізь дуже поплутане гілля, виглядаючи тих, хто мав з'явитися з-під склепіння похмурих, безмовних дерев.

Раптом де Катіна побачив обриси якоїсь істоти, тінь, що проскочила швидко від стовбура до стовбура, але він не міг сказати, чи належала вона звіреві чи людині. Знову й знову мигтіли то одна, то дві безмовні тіні; вони кralися, ніби вовк-перевертень, яким лякала його нянька в дитинстві. Потім на кілька хвилин все навкруги завмерло, і, нарешті, з кущів вийшов ірокезький вождь у військовому головному уборі.

Це був високий, сильний чоловік. На голові у нього стирчав чуб з орлиним пір'ям, а тому в сутінку він здавався справжнім, велетнем, і від його винизаних намистинами мокасинів до вершечка пера на головному уборі було футів із вісім. Одна половина обличчя вождя була розмальована сажею, охрою та кіновар'ю на зразок собачої морди, а на другій був намальований птах, так що загальний вигляд був надзвичайно комічний і чудний. Вампумовий пояс підтримував його набедрену пов'язку, а коло верхнього краю наколінників з кожним його рухом маяло з дюжину ворожих скальпів. Голова його була нахилена вперед, очі світилися зловісним блиском, а ніздрі то роздimalись, то стулювались, як у розлютованого звіра. Рушниця була направлена вперед, і він крався, зігнувши коліна, видивляючись, прислухаючись, зупиняючись, кидаючись наперед, виявляючи всією своєю постаттю цілковите втілення обережності. На два кроки за ним ішов хлопець років чотирнадцяти, одягнений і озброєний так само, як і батько, але не розмальований на обличчі і без трофеїв коло пояса.

Вони вже порівнялися з кущем, за яким притаїлась засідка, коли раптом щось привернуло увагу молодого воїна — може, ворухнулась гілка чи загойдався листок, — він на мить завмер з виразом підозріння у всіх рисах обличчя. Ще мить, і він попередив би товариша, але дю Лю уже вискочив і загнав свій томагавк у череп старшого воїна. Де Катіна почув глухий тріск, ніби від сокири, що розрубала гниле дерево, і індієць

упав, як колода, з страшним реготом, звиваючись своїм могутнім тілом. Молодий воїн, як серна, перескочив через труп свого батька і кинувся в ліс, але за мить серед дерев розітнувся постріл, а потім на відповідь пролунав тихий жалібний крик.

— Це його предсмертне виття, — спокійно промовив дю Лю. — Шкода було стріляти, а все ж краще, ніж випустити.

В цей час підійшли інші. Ефраїм забивав у мушкет новий заряд.

— Хто це сміявся? — спитав Амос.

— Ось він, — показав дю Лю на вмираючого воїна, голова якого плавала в крові, а на розмальованому обличчі завмерла непорушна усмішка. — Це їх звичай при смертельному ударі. Я бачив, як один ватажок сенеків реготав протягом шести годин під час катування. Ах, він так і на той світ подався з реготом!

Індієць ще раз конвульсійно шарпнувся руками й ногами і потім витягся нерухомо, повернувши обличчя з застиглою на ньому усмішкою до смужки синього неба над головами розвідників.

— Це — великий вождь, — промовив дю Лю. — "Рудий Олень" могауків, а хлопець. — Його другий син. Ми пролили першу кров, але не думаю, щоб вона була останньою. Ірокези не залишають без помсти смерті своїх вождів. Він був могутнім бійцем, в чому ви зразу можете упевнитись, глянувши на його шию.

На індійцеві було чудне намисто з нанизаного на мотузок почорнілого бобового лушпиння, як це здалося де Катіна. Та коли він нагнувся, щоб роздивитись уважніше, то з жахом побачив, що то було дещо інше — висхлі людські пальці.

— Присягаюсь святою Євлалією, — промовив дю Лю, звертаючись до де Катіна, — як на випробуваного воїна, мосьє, ви занадто зблідли від такого незначного кровопролиття.

— Мені недужиться. Я охоче випив би коньяку з вашої фляжки.

— Ось нате. На здоров'я, товаришу! Ну, чому б мені не захопити цей славетний скальп і не показати мешканцям замку після нашої прогулянки.

Він затис між ноги голову індійця і за одну мить, круговим рухом ножа, зняв з черепа мокрий трофей.

— Ходімо! — крикнув де Катіна, з огидою одвертаючись від нього.

— Добре, зараз. Ось тільки захоплю ще цей вампумовий пояс із знаком ведмедя. Так! І рушницю. Гляньте-но, на замку стоїть "Лондон". Ах, мосьє Грін, мосьє Грін, не важко здогадатись, хто постачає зброю ворогам Франції.

Нарешті вони рушили далі; дю Лю ніс свою здобич, а труп червоношкірого, все з тією самою застиглою усмішкою, лишився лежати під безмовними деревами. Мимохідь вони побачили й скоцюрблений труп хлопчика там, де хлопець упав між кущів. Піонер ішов дуже швидко до того місця, де маленька притока впадала у маленьку річку. Тут він роззув чоботи і разом з товаришами пройшов убрід близько півмилі.

— Наскочивши на трупи, вони підуть по нашому сліду, — говорив він, — але це спантеличить їх, бо ірокез губить слід тільки в прудкій воді. Тепер же ми заляжемо в ці зарості аж до смерку, бо до Пуату нам лишається трохи більше милі, а йти вперед

небезпечно — ліс тут рідшає.

Вони пролежали у вільшині, поки тіні з коротких стали довгими, а білі хмари, що линули над головами, порожевіли від сонячного заходу. Дю Лю з люлькою в зубах скрутився клубочком і трохи задрімав, насторожуючи вуха й здригаючись при найменшому шелесті в лісі. Американці довгенько шепотілись між собою; Ефраїм розповідав довгу історію про крейсування брига "Промисловість", який ходив у Джемстоун по цукор і патоку; нарешті заколисані шелестом вітру в гіллі, заснули й вони. Не спав тільки де Катіна. Його нерви ще тремтіли під впливом несподіваного дивного почуття, що обгорнуло його душу.

Що це значить? Невже Адель у небезпеці? Йому доводилось чути про такі інтуїтивні передчуття. Але ж він лишив її в безпеці, за частоколом і гарматами. Він побачить її, найпізніше — завтра надвечір. Дивлячись на небо крізь хащу мідно-червоного листя, під яким він лежав, де Катіна линув думками за цими хмарами, що легко й вільно пропливали над головою, і уявив себе, як сидить він коло вікна на вулиці Сен-Мартіна, на широкій лаві з іспанської шкіри; позолочений пак на вивісці гойдається над вікном, а рука його обіймає тріпотливу, несміливу Адель, яка порівнювала себе з маленькою мишкою в старому будинку і, проте, знайшла в собі досить мужності, щоб поділити з ним цей небезпечний шлях. Потім він перелетів думками у Версаль, знову побачив карі очі короля, вродливе, сміливе обличчя де Монтеспань, ясні риси де Ментенон, знову скакав уночі з їх дорученням в Париж, мчав з демонічним візником і плигав разом з Амосом на ешафот, щоб урятувати першу красуню Франції. Все це уявив він тепер так ясно й виразно, що навіть здригнувся, отямившись серед американського лісу, де вже заходила темна ніч, і побачивши, що дю Лю прокинувся і готовий іти далі.

— Ви не спали? — спитав піонер.

— Ні.

— Ви нічого не чули?

— Нічого, крім крику сови.

— Мені здалося крізь сон, ніби звідкись долинули звуки далекого пострілу.

— У сні?

— Так, у сні я чую не менш добре, ніж наяву, і, прокидаючись, виразно пам'ятаю всі звуки, які чув. Тепер ідіть за мною слідом, і ми скоро будемо у форті.

— У вас дійсно напрочуд загострений слух, — говорив де Катіна, продираючись крізь лісову хащу. — Як, наприклад, могли ви почути, що ці люди крались за нами? Я не міг уловити ні одного звука, навіть коли вони були вже зовсім близько.

— Спершу не чув і я.

— Значить, ви бачили їх?

— Ні.

— Як же ви могли виявити їх присутність?

— Проходячи повз дерева, я помітив, як звідти пурхнула злякана сойка. Десять хвилин пізніше повторилось те саме. Я зрозумів, що хтось іде за нами слідом, і став прислухатись.

— Чорт візьми! Ви — справжній житель лісів!

— Я гадаю, що ці ліси кишать ірокезами, хоч нам пощастило не зустрінутися з ними. Такий славетний вождь, як "Рудий Олень", не піде без великого почту і заради дурниць. Вони замишляють щось погане на річці Рішельє. Ви не каєтесь у тому, що не взяли з собою дружини? Побоююсь, що в лісах буде небезпечно аж до весни. Вам доведеться перезимувати в Сен-Марі, якщо де ла Ну не зможе дати вам охорони.

— Я радніший краще лишитися там навіки, ніж рискнути тим, щоб моя дружина потрапила до рук таких дияволів.

— Так, це дійсно дияволи. От ви, мосьє, скривились, коли я зняв скальп з "Рудого Оленя", але якби ви надивились на індіанців, як я, то й у вас скам'яніло б серце. Тепер ми коло узлісся, форт стоїть он за тими кленами. Одначе у них погана варта, уже хвилин з десять я все жду оклику "Хто йде?" Вас не підпустили б так близько до Сен-Марі, не окликнувши, а тим часом де Ланн такий же старий вояка, як ла Ну. Звідси не видно, але он там, коло річки, у нього бува" навчання...

— Він якраз займається цим, — показав Амос. — Майже дюжина людей стоїть у ряд.

— Вартових немає, а всі люди на навчанні! — з презирством скрикнув дю Лю. — Правда, я й сам бачу солдатів, але кожен із них стоїть прямо, мов сосновий пень! Глянувши на них, можна подумати, що ближче від Оранжа немає ні одного індійця. Ми підемо до них, і, присягаюсь святою Анною, я скажу комендантові все, що думаю про таке недбальство.

Дю Лю вийшов із кущів, і всі четверо почали переходити галявину, прямуючи до ряду людей, які безмовно дожидали їх в неясному світлі присмерку. Розвідка була за п'ятдесят кроків від них, але ніхто з тих людей, що стояли там, не підняв руки, не промовив ні слова. Було щось моторошне в цьому мовчанні. Дю Лю змінився на виду, коли пильно придивився до цих статуй. Потім він повернув голову і глянув угору по річці.

— Боже мій! — скрикнув він. — Гляньте на форт!

Вони проминули купку дерев. Перед ними повинні були б з'явитися обриси укріплення, але його й сліду не було. Форт зник!

Розділ XXXIII

КРИВАВЕ ДІЛО

Удар був такий несподіваний, що навіть дю Лю, який з дитинства звик до всіляких запаморочливих несподіванок, був вражений і розгубився. Але незабаром він отямився і з страшною лайкою побіг щодуху до безмовної шеренги солдатів; його товариші ледве встигали за ним.

В міру того як вони наближались, ставало очевидним, що не всі солдати вилаштовані в один ряд. Безмовний, нерухомий офіцер був на віддалі двадцяти кроків від фронту своїх скам'янілих, як статуї, солдатів. Перед ними стояв мертвий гарнізон Пуату.

Близько двадцяти чоловік, цілком голих, були прив'язані до низьких кілків

лозинами в найжахливіших позах, які свідчили про витерпені ними муки. Попереду стояв сивий комендант, з головешками в очних западинах, з шматками тіла, що обвисали мов лахміття. За ним ряд солдатів із звугленими до колін ногами і такими обгорілими та понівеченими тілами, що, здавалось, тільки лозини підтримували бідолашних. Хвилину четверо товаришів з безмовним жахом дивилися на страшну групу. Потім кожен зробив по своїй вдачі. Де Катіна в цілковитій знемозі, хитаючись, притулився головою до дерева. Дю Лю упав навколішки, гукаючи до неба і потрясаючи стиснутими кулаками в напрямі потемнілого небозводу. Ефраїм, стиснувши губи і блискаючи очима, оглядав заряд рушниць, а Амос Грін почав мовчки бігати навкруги, відшукуючи слід.

Але через мить дю Лю був уже знову на ногах і гасав скрізь, як гінчак, виявлючи сотню подробиць, на які не звернув уваги навіть Амос. Він пробіг кілька кругів навколо трупів, потім одбіг до узлісся і, нарешті, повернувся до звуглених руїн блокгауза, звідки ще здіймався змійкою тонкий димок.

— Зовсім немає слідів жінок та дітей, — здивовано промовив він.

— Боже мій! Хіба тут були жінки й діти?

— Дітей вони, очевидно, тримають, щоб вільно спалити їх у себе в селищах. Жінок же замучать або візьмуть собі, як їм схочеться. Але що треба старому?

— Я хочу спитати його, Амос, — рішуче сказав моряк, — чого це ми ловимо тут гав і стоїмо на якорі, коли треба мчати на всіх парусах слідом за вбивцями?

Дю Лю, усміхаючись, похитав головою.

— Ваш друг — хоробра людина, — промовив він, — коли зважується вчотирьох гнатись за сто п'ятдесятьма ірокезами. Нам треба бути обережними, бо ми втратимо власні скальпи, а через нас, до річч, і мешканці Сен-Марі втратять свої.

— Сен-Марі! — скрикнув де Катіна — Хіба є небезпека для Сен-Марі?

— Так, вони тепер у вовчій пащі. Це сталося сьогодні вночі. Укріплення взяв приступом загін із ста п'ятдесяти чоловік. Сьогодні ранком ірокези пішли на північ. Цілий день вони ховались по лісах між Сен-Марі і Пуату.

— Значить, ми пройшли серед них?

— Так, ми пройшли серед них. Сьогодні вони стояли табором, виславши розвідку. "Рудий Олень" з сином були в ній і натрапили на наш слід. Сьогодні вночі...

— Вони нападуть на Сен-Марі?

— Цілком можливо. Хоч я не думаю, щоб вони зважились на це з таким незначним загonom. Ну в усякому разі нам треба якнайшвидше поспішати назад і попередити замок про небезпеку, що загрожує йому...

Двоє подались назад; голови їх були надто заклопотані іншими думками, щоб рахувати, скільки миль вони пройшли і скільки ще лишається Старий Ефраїм, який менше звик ходити, ніж його молоді товариші, уже шкутильгав і почував біль у ногах, але, незважаючи на це й на поважний вік свій, держався твердо й витривало, як горіхове дерево. Дю Лю знову виступав попереду, прямуючи на північ.

На небі яскраво світив місяць, там він мало допомагав мандрівникам і лісовій хащі.

Там було темно і вдень, а вночі стояла така безпросвітна темрява, що де Катіна не бачив деревних стовбурів і зачіпав за них плечима. Часом траплялась відкрита галявина, залита місячним сяйвом; іноді тонкий срібний промінь проривався між гіллям, утворюючи на землі велику білу пляму, але дю Лю уникав відкритих просторів і обминав галявини. Вітер трохи посвіжішав, повітря було сповнене шарудіння й шелесту листя. Крім цього притишеного шуму, навколо залягла тиша й мовчання, порушувані лише зрідка криком сови та тріпотінням крил якого-небудь нічного птаха.

Хоч і темно було, дю Лю йшов так само швидко й упевнено, як і при сонячному світлі. Але його товариші помічали, що він їх іншим шляхом, бо разів зо два блищала недалеко велика річка, тимчасом як уранці їм траплялись тільки струмки, що в неї впадали. Коли вони вдруге побачили річку, дю Лю показав на протилежний берег, де по воді, освітлені місячним сяйвом, сунулись якісь чорні тіні.

— Ірокезькі човни, — шепнув він. — Їх десять, і в кожному по вісім чоловік. Це другий загін, і теж пливе на північ.

— Чому ви думаєте, що це другий загін?

— Тому, що годиною раніше ми перейшли сліди першого.

Де Катіна дивувався з цього надзвичайного чоловіка, який чув уві сні і розпізнавав сліди там, де звичайне око не бачило й дерев. Дю Лю на одну мить затримався, уважно оглянув човни, потім раптом повернувся спиною до річки і знов заглибився в ліс. Подорожні пройшли близько двох миль, коли раптом піонер прикипів на місці, втягуючи носом повітря, як собака, почувши дичину.

— Смердить горілим деревом, — промовив він. — Десь, не далі як за милю від нас, по цей бік, горить огонь.

— Я теж чую горіле, — підтримав Амос. — Прокрадемося туди і глянемо на їх табір.

— Але будьте обережні, — зауважив дю Лю. — Від хрускоту гілок може залежати ваше життя.

Вони тепер ішли дуже помалу й обережно, поки зненацька між далекими деревами майнуло червоне полум'я вогнища. Посуваючись, як і попереду, між кущами, вони кружляли доти, аж поки знайшли таке місце, звідки могли спостерігати, не ризкуючи, що їх помітять.

Кострище з сухих полін яскраво палало серед невеликої галявини. Вогненні язики здіймалися вгору, а сірий дим, ніби корона, завис над ними. Здавалося, то було якесь химерне дерево з сірою листяною кроною й вогненным стовбуром. Поблизу не було ні душі живої, і лише величезне кострище весело гуло й тріщало серед лісного безгоміння. Вони підповзали все ближче й ближче, але біля кострища не помічали ніякого руху, крім пориву вогню, не чули ніякого звуку, крім тріскотіння горящого гілля.

— Чи не підійти до нього? — пошепки промовив де Катіна.

Досвідчений старий піонер заперечливо похитав головою.

— Може, це пастка, — відповів він.

— Або покинутий табір.

— Ні, вогонь горить не більше як з годину.

— До того ж він занадто великий для табірної вогнища, — зауважив Амос.

— Чим же ви поясните це? — спитав дю Лю.

— Це — сигнал.

— Так, очевидно, ви маєте рацію. Це вогнище — небезпечний сусід, тому ходімо від нього, а потім повернемо просто до Сен-Марі.

Незабаром вогонь перетворився на блискучу крапку позаду розвідки, а потім і зовсім зник серед дерев. Дю Лю швидко йшов уперед і, нарешті, дійшов до краю галявини, залитої місячним сяйвом. Він тільки хотів обійти її, як раптом схопив де Катіна за плече, штовхнувши його в зарості сумахів; Амос зробив те саме з Ефраїмом Саведжем.

З протилежного боку галявини вийшов чоловік. Він перейшов її навскоси і попрямував до річки; ішов, зігнувшись майже вдвоє. Коли невідомий вийшов з-під тіні дерев, наші розвідники побачили індійського воїна в повному бойовому розфарбованні, у мокасінах, набедренному покриві, і. з мушкетом. За ним слідком ішов другий, потім третій, четвертий і т. д. Здавалось, увесь ліс був повен людей, і їм кінця немає. Вони всі рухались як тіні при світлі місяця, безмовно, однаково нахилиючись, пробігали галявину не зупиняючись і беззвучно, один за одним. Останнім ішов чоловік в обшитій хутром мисливській куртці і в шапці з пером на голові. Він прослизнув, як і інші. І всі зникли в пітьмі так же тихо, як і з'явилися. Минуло хвилин п'ять перше, ніж дю Лю зважився вийти із засідки.

— Присягаюсь святою Анною! — прошепотів він. — Порахували ви їх?

— Триста дев'яносто шість, — відповів Амос.

— По-моєму, чотириста два.

— А ви думали, що їх тільки півтора! — зауважив де Катіна.

— Ах, ви не розумієте. Це ж другий загін! Ті, що взяли блокгауз, повинні бути он там, бо їх слід іде між нами і річкою.

— Звичайно, це інші. Тут не було ні одного свіжого скальпа, — сказав Амос.

Дю Лю похвально глянув на молодого мисливця.

— Слово честі, — сказав він, я не знав, що ви, жителі, лісів, такі молодці. У вас є очі, мосьє, і, може, коли ви з задоволенням згадаєте, що саме Грейсолон дю Лю сказав вам це.

Амос спалахнув гордістю від слів цього чоловіка, ім'я якого шанували скрізь, де тільки купці або мисливці курили, сидячи коло табірної вогнища.

— Їх зібралось тепер, — повагом сказав дю Лю, — близько шести сот воїнів. Якщо ми не попередимо мешканців Сен-Марі, ці чорти зроблять їм пастку. Загони їхні стягуються і водою і сушею. До світанку кількість їх може дійти до тисячі воїнів. Наш обов'язок іти вперед, щоб вчасно попередити своїх.

— Він каже правду, — умовляв Амос Ефраїма. — Ні, самі ви вже нізащо не підете.

Він схопив за руку старого моряка і силоміць перешкодив йому кинутись у ліс.

— Є один спосіб зіпсувати їм нічну розвагу, — сказав дю Лю. — Дерев сухі, як

порох; уже три місяці не було ні краплини дощу.

— Ну?

— І вітер дме просто на їхній табір, а річка у нього в тилу.

— Нам треба підпалити ліс!

— Кращого нічого не вигадаш.

Миттю дю Лю зібрав оберемок сухого хмизу, склавши його купою біля кореня засохлого бука, сухого, як губка. Удару кременя об сталь було досить, щоб спалахнув вогонь; поволі довшаючи й розгораючись, він став охоплювати білі клапті звислої кори. Через чверть милі дю Лю зробив те саме, потім повторив це ще один раз. Тепер ліс запалав у трьох різних місцях. Швидко відходячи, розвідники чули за собою хрускіт пожежі, що все дужче розгоралась, і коли, наближаючись до Сен-Марі, оглянулись назад, то побачили довгу смугу полум'я, яка ширилась на захід до річки Рішельє і здіймалась до неба величезними стовпами щоразу, як траплялись купи сосон, що їх охоплював вогонь, наче оберемки хмизу. Дю Лю мовчки посміхнувся, дивлячись на величезну загрозу на небі.

— Доведеться їм поплавати, — злісно промовив він. — Човнів не вистачить на всіх. Ах, коли б у мене було чоловік двісті моїх "лісових бродяг", ні один із цих чортів не втік би від мене живий.

— Між ірокезами був воїн, одягнений по-нашому, — зауважив Амос.

— Так, і це найгірший із них. Батько його був голландський купець, мати — ірокезка, а він сам відомий під ім'ям "Фламандського Метиса". Ах, я добре знаю його і скажу вам, прямо, що коли в пеклі потрібен буде король, то його знайдуть у вігвамі Метиса. Присягаюсь святою Анною, у мене є з ним особисті рахунки, і, може, мені вдасться помститися на ньому ще. до кінця цієї справи! Ну ось лиснули вогні в Сен-Марі. Розумію ваше полегшене зітхання, мосьє, бо після видовища в Пуату я сам був занепокоєний, поки не побачив, нарешті, цих вогнів.

Розділ XXXIV

СТУКАЄ СМЕРТЬ

Тільки-тільки займалося на світ, коли четверо розвідників підійшли до воріт замка, але, хоч і рано ще було, всі поселенці з сім'ями вже попркидалися і дивилися на величезну пожежу, що бушувала на південь від них. Де Катіна, проштовхавшись крізь юрбу, прожогом кинувся нагору до Аделі, яка вже спускалася до нього вниз. Обоє, зустрівшись на середині сходів, упали в обійми одно одному з невиразними вигуками щирого кохання, яких не можна й описати. Вкупі, обійнявшись, вони ввійшли у величезну ідальню, де старий де ла Ну з сином, стоячи коло вікна, розглядали величозатривожне видовище, що розкривалось перед ними.

— Ах, мосьє, — промовив старий вельможа з придворним поклоном, — щиро радий бачити вас знову під моєю покрівлею. Я задоволений не тільки ради вас самих, але й ради очей вашої чарівної дружини, які, коли вона дозволить сказати це мені, старому, занадто прекрасні, щоб, псуючи їх, видивлятися цілими днями на ліс, сподіваючись побачити когось, хто вийшов би звідти. Ви пройшли сорок миль, мосьє, і, безперечно,

стомились і зголодніли Коли ви цілком відпочинете й заспокоїтесь, я попрошу вас зіграти зі мною в пікет, щоб дати реванш. Останнім разом мені дуже не щастило.

Але слідом за де Катіна увійшов дю Лю з новинами про загрожуючу небезпеку.

— Вам доведеться провадити іншу гру, мосьє де Сен-Марі, — промовив він. — У лісі шістсот ірокезів, які готують на вас напад.

— Ну от! Ми не можемо порушувати звичок нашого життя через жменьку якихось дикунів, — недбало промовив власник Сен-Марі. — Мушу просити пробачення у вас, де Катіна, що такі люди тривожать вас, коли ви гостюєте у мене в маєтку. Що ж до пікету, мені здається, ваші ходи з короля й валета були більш ризикованими, ніж розважними. Коли я востаннє грав з де Данном із Пуату...

— Де Ланні із Пуату і всі його люди по-звірячому забиті, — зауважив дю Лю, — а форт тепер — тільки купа димучих руїн.

Де ла Ну звів брови і, взявши понюшку табаку, постукав по кришці своєї маленької золотої табакерки.

— Я завжди казав йому, що форт візьмуть, коли він не звелить вирубати клени, що доходять до самісіньких стін. Так ви кажете, всі вони перебиті?

— Так, до єдиного.

— А форт спалено?

— Зовсім.

— Ви бачили цих негідників?

— Тільки сліди півторацього чоловіка. Потім щось із сотню їх пливло човнами, а бойовий загін з чотирьохсот душ на чолі з Фламандським Метисом пройшов повз нас. Табір ірокезів— за п'ять миль униз річкою, і там їх не менше як шістсот.

— Ви щасливо втекли від них.

— Але їм, навпаки, не пощастило втекли від нас. Ми забили "Рудого Оленя" з сином і підпалили ліс, вигнавши їх з табору.

— Чудово, чудово! — повторював де ла Ну, плещучи своїми красивими руками. — Ви чудово зробили, дю Лю! Я думаю, ви дуже стомились?

— Я не так легко стомлююсь. Я ладен хоч іще раз пройти ту саму дорогу.

— То, може, ви візьмете з собою кілька чоловік і підете в ліс подивитися, що роблять ці негідники.

— Буду до ваших послуг через п'ять хвилин.

— Чи не хочеш і ти піти, Ахілл?

Темні очі й індійське обличчя молодого чоловіка спалахнули радістю.

— Авжеж, і дуже охоче, — відповів він.

— Добре! А поки ви ходитимете, ми все приготуємо тут. Мадам, пробачте, будь ласка, за ці дрібні прикrostі, які затьмарюють приємність вашого гостювання. Коли ви вдруге зробите честь завітати до мене, я сподіваюсь, мій маєток буде вже цілком звільнений від цієї наволочі. У нас тут є свої переваги. В річці Рішельє більше риби, а по лісах тут більше оленів, ніж у короля якого завгодно маєтку. Зате, як бачите, у нас є й свої невеликі невигоди. Прошу пробачити: мені треба оглянути дещо. Де Катіна, ви

досвідчений воїн, і я буду радий вашим порадам. Онега, дайте мені мою мереживну хустку і трость з димчатого янтарю. Подбайте про мадам де Катіна, поки ми з її чоловіком повернемося.

Стояв уже сонячний день. Чотирикутний двір за огорожею кишів стривоженою юрбою, яка тільки що довідалася про погані вісті. Більшість вассалів були колишні солдати й мисливці, що не раз брали участь у сутичках з індіями, це знати було з їхніх загорілих облич і сміливої постави. Вони були сини раси, що спалила більш чи менш вдало, більше пороху, ніж якась інша нація на земній кулі. Побачивши цих людей, коли вони стояли купками, обмірковуючи становище і оглядаючи зброю, ні один полководець не побажав би мати більш загартованих чи більш войовничих солдатів. Тим часом з будиночків, розташованих за огорожею, бігли задихаючись і тягнучи за собою дітей бліді жінки: на плечах вони несли найдорожчі речі з свого майна. Метушня, шамотня, крики дітей, кидання одних клунків і хаплива біганина по інші становили гострий контраст тиші й красі лісу, залитого промінням ранкового сонця.

Загін розвідників під командою дю Лю й Ахілла де ла Ну уже вийшов за огорожу, і ворота, з наказу господаря, були закладені товстими дубовими поперечинами, засунутими в залізні скоби. Дітей примістили в нижній коморі під доглядом кількох жінок; іншим жінкам звеліли стежити за пожежними відрами й заряджати мушкети. Чоловікам зробили огляд; виявилось, що їх усіх п'ятдесят два чоловіки. Їх поділили на загони для захисту палісаду з усіх боків. З одного краю частокіл доходив до річки; тому не було потреби обороняти цей бік, а ще можна було діставати свіжу воду, спускаючи відро на мотузку через огорожу. На березі, під стіною, купчились люди, оглядаючи човни Сен-Марі — дорогоцінний, останній засіб порятунку. Найближчий форт Сен-Луї, був усього за кілька миль вгору річкою, і де ла Ну вже послав туди швидкого гінця — із звісткою про небезпеку. Принаймні, було б куди відступати, коли б стало зовсім погано.

А що це скінчиться погано, було очевидно для такого досвідченого жителя лісів, як Амос Грін. Він лишив Ефраїма Саведжа хропти в глибокому сні на підлозі, а сам, з люлькою в зубах, обходив укріплення, уважно оглядаючи кожну дрібницю. Частокіл був дуже міцний, дев'ять футів заввишки, міцно збудований з дубових загострених кілків, досить товстих, щоб їх не пробила куля. На половині висоти в ньому були прорубані довгі вузькі бійниці, звідки могли стріляти оборонці. Але з другого боку кроків за сто від нього росли дерева, які могли бути прикриттям для нападаючих, а гарнізон був такий нечисленний, що не міг виставити більше як по двадцять чоловік на кожен бік. Амос знав сміливість і навальність ірокезьких воїнів, чув про їх хитрощі й винахідливість, — і обличчя його затуманилось від думки про молоду жінку, приведену сюди ним та його товаришем, і про жінок та дітей, які були в садибі.

— Чи не краще було б відіслати жінок з дітьми вгору річкою? — натякнув він власникові маєтку.

— Я дуже охоче зробив би це, мосьє, так можливо, й зроблю вночі, якщо ми будемо ще живі і небо захмариться. Але зараз я не маю змоги дати їм охорону, посилати ж

самих жінок неможливо; адже відомо, що на річці є ірокезькі човни, а береги кишать їхніми розвідками.

— Ви маєте рацію; це було б безумством.

— Я призначив сюди на східний бік вас з товаришами і ще п'ятнадцять чоловік. Мосьє де Катіна, бажаєте командувати загоном?

— Охоче.

— Я візьму на себе південну сторону, бо вона, здається, найбільш небезпечна. Дю Лю може стати на північну, а до річки досить і п'яти чоловік.

— Є у вас харчі й порох?

— Борошна та копчених "вугрів" безперечно вистачить до кінця цієї okazji. Погана, правда, їжа, але, любий мій, під час походу в Голландію мені довелося на собі дізнатися, що після бою навіть, вода з рівчака буває смачніша за те фронтиньякське з синьою печаткою, яке ви допомогли мені недавно випити. Що ж до пороху, то у нас його багато..

— Ми не встигнемо зрубати хоч кілька з тих он дерев? — спитав де Катіна.

— Даремно. За лежачими стовбурами ховатись іще зручніше.

— Але, принаймні, слід було б знищити хоч ті кущі, що навколо берези між східною стіною й узліссям. Це. непогане прикриття для застрільників ірокезів.

— Так, їх треба спалити негайно.

— Ні, заждіть, я надумав краще, — сказав Амос. — Ми можемо зробити пастку. Де у вас той порох, про який ви тільки що згадували?

— Дворецький Тер'є роздає його в головному льоху.

— Чудово!

Амос зник і незабаром повернувся з великим полотняним мішком у руках. Він висипав туди пороху, скинув на плечі, відніс у кущі і поклав коло кореня берези, при чому вирізав смужку кори якраз над ним. Потім гіллям та опалим листям замаскував мішок так, що він став схожий на невеликий горбочок. Зробивши пастку, він виліз на огорожу і стрибнув назад у двір.

— Здається, що тепер ми цілком готові зустрінути їх, — говорив де ла Ну. — Хотілось би мені, щоб жінки з дітьми були в безпечному місці! Проте, якщо все піде добре, ми зможемо відіслати їх уночі. Чи не чув хто про дю Лю?

— У Жана слух кращий за всіх нас, ваша світлість, — сказав старик, який стояв біля кутової мідної гармати. — Йому почулись постріли кілька хвилин тому.

— Ну, значить, він зустрівся з ірокезами. Етьєн, візьми-но десять чоловік і рушай до сухого дуба, щоб прикрити відступ, але ні на один крок далі, ні в якому разі. У мене й так мало людей. Ви, де Катіна, може, хочете спати?

— Ні, я не в змозі заснути.

— Тут ми вже більше нічого не можемо зробити. Що скажете про партію-другу в пікет? Карти допоможуть нам провести час.

Вони піднялись у верхню залу, куди прийшла й Адель і сіла біля чоловіка; темнолиця Онега сіла до вікна і, не відриваючись, дивилась у ліс. Де Катіна мало думав

про карти; всі думки його були зосереджені на навислій над усіма небезпеці та на жінці, рука якої лежала на його руці. Навпаки, старий вельможа весь поринув у гру, і то стиха лаявся, то хихикав, то посміхався, залежно від того, чи йшла до нього карта, чи ні. Зненацька, серед гри, грянуло два різких удари знадвору.

— Хтось стукає, — скрикнула Адель.

— Це стукає смерть, — промовила індіанка біля вікна.

— Так, так, це дві кулі ударилися в стіну. Вітер відносить звук пострілів. Карти перетасовані. Мені знімати, а вам здавати. Канот був, здається, мій.

— З лісу біжать люди! — закричала Онега.

— Ага! Це стає серйозним! — байдуже промовив вельможа. — Ми можемо скінчити гру. Пам'ятайте, здавати вам. Подивимось, що це значить.

Де Катіна вже кинувся до вікна. Дю Лю, молодий Ахілл де ла Ну і восьмеро чоловік прикриття, нагнувши голови, бігли до огорожі, ворота якої негайно відчинились, пропускаючи розвідку. Де-не-де за деревами показувались хмарки синього диму; один із тих, що тікали, в білих перкалевих штанах, раптом чудно застрибав, а на одерж з'явилась червона пляма. Двоє інших підхопили пораненого, і всі троє прожогом вскочили у ворота, які відразу зачинилися за ними. Хвилину пізніше в кутку стіни блиснула і загуркотіла мідна гармата, а все узлісся затягло хмарами диму, і кулі застукотіли об дерев'яну огорожу, наче град у вікна.

Розділ XXXV

ОГОРОЖУ ВЗЯТО

Де Катіна, доручивши жінку піклуванням господині-індіанки і попередивши, щоб вона не підходила до вікон, якщо їй дороге життя, схопив мушкет і швидко побіг униз. По дорозі влетіла зі свистом в одну з маленьких бійниць куля і вп'ялась кругленькою свинцевою плямою в протилежний бік. Де ла Ну був уже внизу і розмовляв коло дверей з дю Лю.

— Ви кажете, їх тисяча?

— Так, ми напали на свіжий слід великого військового загону, щонайменше чоловік із трьохсот. Все могауки й каюги та трохи онеїдів. Ми бились на бігу цілих п'ять миль і втратили п'ять чоловік.

— Сподіваюсь, мертвими?

— Мабуть! Але за. нами так гналися, що ми побоювались, як би нас-не відрізали. Жана Манса поранено в ногу.

— Я бачив, це трапилося перед моїми очима.

— Нам слід усе завчас підготувати до того, щоб запертись у будинку, якщо візьмуть огорожу, втримати її мало надії, бо на одного нашого чоловіка припадає їхніх двадцять.

— Усе готово.

— Нашими гарматами ми перешкодимо їхнім човнам піднятися вгору, і тоді вночі можна буде відіслати жінок.

— Я так і гадав. Ви візьмете на себе захист північної сторони. Зараз ви можете прийти до мене з десятком людей, а якщо ірокези нападуть з другого місця, я прийду

вам на поміч.

Стрілянина йшла безперестанку вздовж усього узлісся, і в повітрі дзижчали кулі. Ті, що нападали, були вправні стрільці, люди, які годувались від своїх рушниць і для яких тремтіння в руці чи поганий зір були те саме, що злидні й голод. Кожна розколина, кожна щілина були ціллю для пострілів, а піднята на рушниці шапка над частоколом була збита в одну мить. З другого боку, і оборонці були досвідчені в боротьбі з індіями й спритні на всілякі штуки та способи, щоб оборонити себе й змусити ворога вийти з захистку. Вони стояли з боків бійниць, дивилися крізь шпари в огорожі і стріляли при першій змозі. Червона нога, яка стирчала прямо вгору з-за пня, свідчила, що, принаймні, одна куля влучила в ціль, — але, взагалі, цілити не було куди: тільки іскри та клуби диму вилітали з листя, і часом на одну мить мигтіли невиразні обриси постаті ірокеза, який швидко перебігав від одного стовбура до другого. Семеро з канадців були вже поранені, але тільки троє смертельно; інші четверо відважно стояли біля своїх бійниць, хоча один із них, поранений у щелепу, разом з кулями випльовував свої зуби в рушничний ствол. Там, де треба було швидко стріляти, жінки сиділи на землі в один ряд, кожна з блюдцем куль та кошиком пороху, і подавали рушниці стрільцям.

Спершу вся атака була спрямована на південну сторону, але в міру того, як до ірокезів підходили нові загони, лінія нападу розтягувалась все більше й більше, так що і вся східна сторона опинилась під пострілами, які поволі захоплювали й північ. Вся садиба була повита широким кільцем диму, крім того місця, де текла широка ріка. Біля протилежного берега мигтіли індієські човники; один із них з десятима озброєними людьми спробував був перепливати річку, але вдало пущений з мідної гармати снаряд влучив у борт човна і пустив його на дно, а другий постріл картеччю лишив живими тільки чотирьох із плавців, високі чуби яких здіймались над водою, ніби спинні пливці якоїсь незвичайної риби. З боку суші де ла Ну заборонив стріляти з гармат, бо широкі амбразури притягували вогонь ворогів, і через те половину всіх поранених становили ті, що обслуговували гармати.

Старий вельможа походжав у своїх білих бриджах, з янтарною тростиною в руках, позаду закурених людей, постукуючи по табакерці, жартуючи. Він здавався значно менше заклопотаним, ніж під час гри в пікет.

— Ну, що ви думаєте, дю Лю?

— Справа дуже погана. Ми занадто швидко втрачаємо людей.

— Хіба можна сподіватись іншого, друже мій? Коли на таку маленьку місцинку спрямовано тисячу мушкетів, комусь же треба потерпати. Ах, бідолахо, і ти вже готовий!

Чоловік, що стояв коло нього, раптом з шумом упав і лежав нерухомо, уткнувшись обличчям в блюдо з сагою, яке принесли жінки з будинку. Дю Лю глянув на пораненого і потім озирнувся навкруги.

— Він — не на лінії бійниць, а йому влучило в плече, — скрикнув він. — Звідки взялась ця куля? Ах, присягаюсь святою Анною, гляньте-но сюди! — Він показав угору

на хмарку диму, що оточувала верховіття високого дуба.

— Негідник цілить в огорожу згори. Але стовбур навряд чи досить товстий на цій висоті, щоб захистити його. Ну, бідоласі напевне вже не буде потрібен більше мушкет, хоча, я бачу, він цілить знову.

Де ла Ну поклав тростину відгорнув манжети, підняв рушницю забитого і вистрелив у воїна, що притаївся вгорі. З дерева упало два листки, на одну мить з'явилось червоне обличчя і, усміхаючись, глузливо крикнуло. Швидко, мов блискавка, дю Лю приклав мушкета до плеча і смикнув курок. Індієць зробив страшний стрибок і впав у густе листя. Потім гримнув з висоти сімдесяти-вісімдесяти футів вниз на великий сук, з сильним шумом, і повис там, перегнувшись навпіл, наче червона ганчірка; чуб індійця звисав між ногами. Коли канадці побачили це, захоплений крик вихопився з їх грудей, але його заглушило люте виття ірокезів.

— Він ворухиться. Він ще не вмер! — крикнув де ла Ну.

— Умру, — байдуже промовив старий піонер, закладаючи новий заряд у рушницю.

— Ох, цей сірий капелюх завжди з'являється, коли у мене немає заряду.

— Я бачив у кущах капелюх з пером.

— Це — Фламандський Метис. Мені було б приємніше мати в руках тільки один його скальп, ніж скальпи сотні кращих його. воїнів.

— Хіба він такий хоробрий?

— Так, хоробрий. Цього вже не можна заперечувати. Як же він інакше міг би бути ватажком ірокезів? Але до цього негідник ще й розумний, хитрий і жорстокий... Ах, боже мій, коли все, що про нього розповідають, правда, то жорстокість його просто неймовірна. Боюсь, щоб у мене не відсох язик, якщо я почну перелічувати злочини цього чоловіка. Ось знову він...

В диму знов майнув сірий капелюх з пером. Де ла Ну, і дю Лю вистрелили одночасно, і капелюх злетів у повітря. В ту ж мить кущі розсунулись, і високий воїн опинився перед очима оборонців.

Лицем він скидався на індійця, але колір шкіри був трохи світліший, і гостра чорна борода спадала на мисливську куртку. Презирливим рухом він підняв руки, постояв одну мить, пильно дивлячись на форт, і потім стрибнув назад під прикриття, серед граду куль, що підсікали всі дрібні гілки навколо нього.

— Еге, він таки досить хоробрий, — лаючись, повторив дю Лю. — У ваших васалів частіше бувають у руках мотики, ніж мушкети, судячи з їх стрільби. Однак індієць, здається, збирається до східної сторони, і, я думаю, незабаром підуть на штурм.

Справді, з того боку огорожі, який обороняв де Катіна, стрільба дуже посилилась, і було ясно, що тут зосереджено головний удар ірокезів. З-за кожного стовбура, пня, дупла й куща вилітали червоні іскри, оточені сірим димом, і кулі співали невпинну пісню смерті, пролітаючи крізь бійниці. Амос проробив собі діру в огорожі на фут від землі і, лежачи ниць, заряджав рушницю й стріляв із своїм звичайним методичним спокоєм. Поряд з ним стояв Ефраїм Саведж, з суворо стиснутими губами й палаючими очима під насупленими бровами. Вся душа його захоплена була винищенням

"амалекітян". Капелюх упав з його голови, сиве волосся маяло на вітрі, великі плями під пороху рябіли на його засмаглому обличчі, а садно на правій щоці показувало те місце, куди контузила індійська куля. Де Катіна тримався як досвідчений стратег. Він походжав між своїми людьми з короткими фразами похвали або перестороги, тими запальними, грубими і влучними, від яких загоряються серця й спалахують шоки. Семеро з його людей лежали забиті, але тому, що атака, посилившись на його боці, ослабла на другому, то старик де ла Ну поспішив до нього на допомогу з сином, а дю Лю привів ще десять чоловік. Де ла Ну тільки що простяг табакерку де Катіна, коли пронизливий крик іззаду примусив його обернутись. Онега ламала руки над трупом сина. Зразу було видно, що куля пройшла Ахіллові крізь серце, і він був уже мертвий.

На одну мить худе обличчя старого вельможі трохи зблідло і рука, що тримала золоту табакерку, захиталась, наче гілка від пориву вітру. Але він зараз же опанував себе, засунув руку в кишеню і стримав судорогу, яка скривила йому обличчя.

— Всі де ла Ну вмирають на полі честі, — промовив він. — Мені здається, у той куток, де стоїть гармата, треба додати людей.

Тепер стало зрозуміло, чому ірокези головний напад спрямували якраз на східну сторону. Тут, між узліссям і огорожею, росли кущі, які були б їм надійним прикриттям. Там міг сховатися цілий загін, щоб іти на остаточний штурм. Два воїни, один по одному, переповзли через нешироку смужку відкритого місця, за ними перестрибнув третій, і всі сховались у кущах. Четвертий, був поранений і впав з перебитою спиною за кілька кроків від узлісся, але потік воїнів невпинно сунув уперед, доки тридцять шість ірокезів не притаїлись під гіллям. Настав час відзначитись Амосові Гріну.

З того місця, де він лежав, виразно біліла смужка зрізаної ним березової кори. Грін знав, що прямо під нею лежить мішок з порохом. Він націлився в смужку і потім помалу повів мушку рушниці вниз, поки не наставив її, наскільки міг розрахувати, навпроти деревця, що росло в гушавині чагарнику. Перший постріл не дав наслідків, і при другому прицілі він навів мушку на фут нижче. Куля влучила в мішок. Від раптового вибуху затремтів будинок, і весь ряд міцних кілків огорожі захитався, мов колосся в полі від пориву вітру. Стовп синього диму здійнявся вище найбільших дерев: після могутнього удару запала гробова тиша, порушувана тільки гупанням падаючих тіл. Потім пролунав дикий крик радості обложених і у відповідь на нього несамовите виття індійців, а стрільба з лісу поновилась з іще більшою люттю.

Проте удар заподіяно було ворогові чималий. З тридцяти шести воїнів, вибраних авангардом за їх відважність, Тільки четверо повернулось у ліс, та й ті такі скалічені, що їх можна було вважати загиблими. Індійці і раніш зазнали вже великих утрат, а це нове лихо примусило їх змінити план атаки. Ірокези були настільки ж обережні, наскільки хоробрі, і за кращого ватажка вважали того, хто беріг життя своїх воїнів. Стрільба помалу стихала і, нарешті, крім поодиноких пострілів, майже замовкла.

— Невже вони припинять атаку! — радісно скрикнув де Катіна. — Амос, ви, здається, врятували нас!

Але обережний дю Лю похитав головою.

— Швидше вовк кинув би недогризену кістку, ніж ірокези таку здобич.

— Але ж їх втрати величезні.

— Так, проте не такі великі, як наші, коли взяти до уваги те, скільки б'ється з обох боків. Вони втратили п'ятдесят з тисячі, — ми — двадцять з шістдесяти. Ні, ні, у них іде військова нарада, і ми незабаром відчуємо її наслідки. Але доти може минути кілька годин, і послухайтесь моєї поради, підіть трохи засніть. З ваших очей я бачу, що ви менше, ніж я, звикли до безсоння, а в цю ніч навряд чи ми відпочинемо.

Де Катіна дійсно стомився вкрай. Амос Грін і капітан, позагортавшись у свої ковдри, вже спали під захистом огорожі. Офіцер побіг нагору, кинув кілька заспокійливих слів тремтячій Аделі, потім упав на ліжку і заснув мертвим сном без видінь, сном знеможеної людини. Коли новий вибух стрільби з лісу розбудив його, сонце спустилось уже низько на небі, і ніжні вечірні тони лягли на голі стіни кімнати. Він зірвався з ліжка, схопив мушкет і кинувся вниз. Оборонці зібрались коло бійниць, а дю Лю, де ла Ну й, Амос Грін заклопотано шепотілись один з одним. Мимохідь він помітив, що Онега, тихо голосячи, все в тому самому положенні сидить над трупом сина.

— Що трапилось? Хіба вони наступають? — швидко спитав він.

— Вони надумали якусь чортівню, — промовив дю Лю, виглядаючи з-за рогу амбразури. — Вони збираються юрбою на Східній стороні, а стріляють з півдня. Індієць звичайно не нападають на відкритому місці, але, якщо вони бояться, що з форта до нас надійде підмога, то зважаться й на це.

— Ліс кишить ними, — зауважив Амос. — Вони пораються під кущами як бобри.

— Може, вони хочуть напасти з цього боку під прикриттям стрільби з флангів.

— І я так. думаю, — скрикнув де ла Ну. — Принесіть швидше всі зайві рушниці і зберіть сюди всіх людей, лишивши по п'ять на кожному боці.

Ледве він устиг вимовити ці слова, як з лісу пролунав пронизливий зазивний бойовий клич, і в одну мить на відкриті просторинь висипала ціла купа воїнів, біжачи до огорожі, виючи, стрибаючи й вимахуючи в повітрі рушницями й томагавками. І в кошмарному сні не могли приверзтись такі жахливі постаті, як ці індієць з розфарбованими яскравими смугастими обличчями, з маючими чубами, з вимахуючими в повітрі руками, з роззявленими ротами, з тілами, що звивалася в консульсіях. Деякі з передніх несли човники і, підбігши до огорожі, підставляли їх сторч і лізли по них, наче по драбині; інші стріляли крізь бійниці так, що дула їхніх мушкетів стукались об дула ворожих рушниць; треті видиралися на огорожу, безстрашно сплигаючи в двір. Канадці опирались, як люди, які не ждуть пощади. Вони стріляли, ледве встигаючи заряджати рушниці, і, повернувши мушкети, оскажено молотили прикладами по кожній червоній голові, що з'являлась над огорожею. У дворі лунав невимовний галас: вигуки й крики французів, завивання ірокезів, жахливі зойки переляканих жінок — все це зливалось в один страшний дикий гамір, серед якого підносився лише голос старого вельможі, що благав своїх васалів триматися твердо. З рапірою в руці, без капелюха, із зсунутим набік париком, забувши свою манірність,

старий воїн був таким самим, як колись при Рокруа, і разом з дю Лю, Атиосом Гріном, де Катіна та Ефраїмом Саведжем з'являвся скрізь попереду своїх воїнів. Вони билися завзято, рушниці їхні та приклади перемагали томагаки, і хоча п'ятдесят ірокезів зразу сплигнули за огорожу, але більшість їх оборонці миттю повбивали, а решту прогнали за огорожу! Та раптом новий потік полився з південної сторони, позбавленої оборонців. Дю Лю зразу побачив, що двір втрачено і лишається тільки один засіб урятувати будинок.

— Затримайте їх на хвилину! — гукнув він, і, підбігши до мідної гармати, ударив кресало і кремінь і вистрелив, просто в юрбу ворогів. Потім, коли вони на мить подалися назад, дю Лю, застромивши гвіздок в запальний отвір, забив його прикладом. Кинувшись у протилежний кінець двору, він заклепав гармату з другого боку і тільки тоді побіг до вхідних дверей, куди вороги відтіснили рештки гарнізону. Канадці кинулись у будинок, з силою зачинивши за собою важкі двері і зламавши ногу першому індійцеві, який спробував вскочити за ними. Отож вони могли тепер перепочити трохи і обміркувати, що робити далі.

Розділ XXXVI

ПОЯВА МОНАХА

А справи їхні були зовсім погані. Якби тільки вороги могли повернути проти них гармати, всякий опір був би даремний; але відвага дю Лю врятувала їх від цієї небезпеки... Дві гармати з боку річки і човни були в безпеці, бо їх захищали з вікон будинка. Але кількість оборонців страшенно зменшилась, та й ті, що лишилися живі, були до краю втомлені, поранені й змучені. Дев'ятнадцять чоловік увійшло в будинок, з них один був уже прострелений наскрізь, лежав на підлозі, а в другого було розрубане томагавком плече, і він не міг підняти мушкета. Дю Лю, де ла Ну і де Катіна лишилися цілі й непошкоджені, але Ефраїмові Саведжу куля пробила руку, а в Амоса з порізу на обличчі текла кров. Інші теж більше чи менше потерпіли, але тепер ніколи було думати про рани, бо кривава розв'язка насувалась і потребувала рішучих дій. Кількома пострілами із забарикадованих вікон вдалося звільнити двір, бо цілитись звідти було дуже зручно, але, з другого боку, вороги могли тепер ховатися за частоколом і розпочати вогонь звідти. З півдесятка васалів відповідали на стрілянину. в той час, як керівники оборони радились.

— У нас двадцять п'ять жінок і чотирнадцять дітей, — казав де ла Ну. — Я певен, ви, мосьє, погодитесь зі мною, що наш обов'язок перш за все подумати про них. Дехто з вас, як і я, втратили синів або братів, так врятуй, принаймні, наших жінок і сестер.

— Вгору на річці не видно ірокезьких човнів, — сказав один з канадців. — Якщо жінки вирушать уночі, вони зможуть дістатися до форта.

— Присягаюсь святою Анною, — вигукнув дю Лю, — добре б відіслати звідси й чоловіків, бо я не знаю, як ми продержимось до ранку.

Похвальний гомін пробіг між канадцами, але старий вельможа рішуче похитав своєю прикрашеною париком головою.

— Е, е! Це що за дурниці! — крикнув він. — Невже ми кинемо Сен-Марі на

розграбування першої зграї дикунів, яка задумала напасти на нього? Ні, ні, мосє! Нас тут іще близько двадцяти чоловік, а коли гарнізон почує, що на нас напали, — а це станеться найпізніше завтра вранці, — то, звичайно, пришле нам підмогу.

Дю Лю понуро похитав головою.

— Коли ви наполягаєте, щоб обороняти цей будинок, я не покину вас, — сказав він, — але шкода даремно жертвувати такими хоробрими людьми.

— Човнів ледве вистачить на жінок та дітей, — зауважив Тер'є. — їх усього два великих і чотири малих. Ні одному чоловікові не знайдеться місця.

— Значить, справа вирішена, — заявив де Катіна. — Але хто повезе жінок?

— Річкою тут усього кілька миль, і у" нас всі жінки до одної вміють гребти.

Ірокези зовсім замовкли, і лише поодинокі постріли з дерев за огорожею нагадували часом, що вони тут. Втрати їх були великі, і тепер вони або прибирали трупи, або радились про дальший хід бою. Смеркало; сонце вже зайшло за верховіття дерев. Ватажки, лишивши по одному чоловікові коло кожного вікна, зійшлися до задньої сторони будинку, де на піску лежали човни. На півночі не видно було навіть ознак ворога.

— Нам щастить, — сказав Амос. — Збираються. хмари і буде темно.

— Це дійсно щастя, бо повний місяць з'явився тільки три дні тому, — відповів дю Лю. — Дивуюся, чому ірокези не відрізали нас від річки; дуже можливо, що їх човни попливли на південь за підмогою. Вони можуть швидко повернутись, а тому нам не слід гаяти ні хвилини.

— Через годину буде досить темно, щоб рушати в дорогу..

— Мені здається, піде дощ, і тоді стане ще темніше. Зібрали жінок та дітей, призначили їм місця в човнах.

Дружини васалів, суворі, відважні жінки, які все життя прожили під загрозою небезпеки, ставились до від'їзду здебільшого спокійно й розсудливо; тільки деякі, молодші, плакали. Жінка завжди відважніша, коли у неї є дитина, яка відвертає її думки від себе самої, а тут якраз кожній заміжній жінці на час плавання було доручено по дитині. Старшинувати над жінками довірено було індіанці Онезі, хоробрій і розумній дружині власника Сен-Марі.

— Це не дуже далеко, Адель, — розважав де Катіна жінку, що пригорнулася до його плеча. Пам'ятаєш, коли ми чули церковний дзвін, мандруючи по лісу? То дзвонили якраз у форті Сен-Луї, за одну чи дві милі звідси.

— Але я не хочу кидати тебе, Аморі! Ми не розлучалися весь час. О, Амор, нащо нам розлучатися тепер?

— Люба моя, дорога, ти розкажеш там у форті, що діється тут, і нам пришлють підмогу.

— Хай інші зроблять це, а я лишуся тут, Аморі. Я допомагатиму тобі, Аморі. Онега навчила мене заряджати рушницю. Я не боюся, справді, не боюся, тільки дозволь мені лишитися тут.

— Не проси про це, Адель. Це неможливо, дитино. Я не можу лишити тебе в цьому

будинку.

— Але я певна, що так було б краще.

Грубіший чоловічий розум ще не навчився цінити як слід ті тонкі інстинкти, що керують жінками. Де Катіна умовляв і доводив доти, доки, якщо й не переконав жінку, то хоч примусив її замовкнути.

— Зроби це ради мене, моя люба. Ти не знаєш, який тягар знімеш з мого серця, коли я довідаюсь, що ти в безпеці. А за мене тобі нема чого боятись. Ми сміливо можемо продержатись до ранку. Тоді надійде підмога з форту, — я чув, що там багато човнів, і ми всі знову побачимось.

Адель мовчала, але міцно стиснула руку чоловікові. Де Катіна все заспокоював її, коли раптом у вартового, що стояв коло вікна, вирвався крик:

— На північ від нас на річці човен!

Обложені збентежено презирнулися між собою. Так, значить, ірокези відрізали відступ.

— Скільки в човні воїнів? — зацікавився де ла Ну.

— Не бачу. Темно, та ще й тінь від берега.

— Куди, він пливе?

— Сюди. Ах, ось він випливає на чисте місце, і тепер добре можна розгледіти його. Слава тобі, господи! Дванадцять свічок поставлю в Квебекському соборі, коли доживу до другого літа!

— Та що ж там таке? — нетерпляче крикнув де ла Ну.

— Це не ірокезький човен. В ньому лише один чоловік. Він — канадець.

— Канадець! — вигукнув дю Лю, стрибаючи на вікно. — Тільки безумний може зважитись з'явитися у цьому осинному гнізді. Еге, тепер я бачу його. Він тримається далеко від берега, щоб уникнути пострілів. Ось він на середині річки і повертає до нас. Слово честі, цей святий отец не вперше держить весло в руках.

— Очевидно, єзуїт, — промовив, витягуючи шию, один з обложених.

— Ні, я бачу його капюшон, — відповів другий, — це францисканський монах.

Хвилиною пізніше човен зашарудів по піску, і в розчинені двері увійшов чоловік в довгій темній одежі францисканського ордену. Він швидко оглянув усіх, підійшов до де Катіна і поклав йому на плече руку.

— Значить, ви не втекли від мене! — промовив він суворо. — Ми розшукали погане насіння, перш ніж воно встигло прорости.

— Що вам треба, отче мій? — здивовано спитав де ла Ну. — Ви, очевидно, помилились. Це — мій добрий приятель Аморі де Катіна, з французьких дворян.

— Це — Аморі де Катіна, еретик і гугенот, — крикнув монах. — Я гнався за ним річкою Святого Лаврентія, а потім Рішельє, і гнався б на край світу, щоб узяти його з собою.

— Ну, святий отче, ваше старання заводить вас надто далеко, — зауважив де ла Ну. — Куди ж ви хочете завезти мого друга?

— Він з жінкою мусить повернутися до Франції. В Канаді нема місця еретикам.

— Присягаюсь святою Анною, святий отче, — промовив дю Лю, — якби ви зараз узяли нас усіх до Франції, ми були б дуже вдячні вам.

— І пригадайте, — строго додав де ла Ну, — що ви тут під моїм дахом і говорите про мого гостя.

Але нахмурене обличчя старого вельможі не могло збентежити монаха.

— Гляньте на це, — сказав він, витягуючи з-за пазухи якийсь папір. — Він підписаний губернатором і наказує вам, під страхом королівського гніву, повернути цю людину в Квебек. Ага, мосьє! Коли ви того ранку висадили мене на острів, ви й не уявляли, що я повернуся в Квебек, візьму цей папір і пропливу за вами стільки сотень миль річкою. Але тепер ви в моїх руках, і я не покину вас доти, доки не побачу разом з жінкою на кораблі, що відвезе всіх нас до Франції.

Не зважаючи за злобну мстивість, яка горіла в очах монаха, де Катіна не міг не віддати належного енергії й наполегливості цього чоловіка.

— Мені здається, святий отче, ви більше вславились би як воїн, ніж як служитель Христа, — сказав він, — та що ви все ж пробрались за нами сюди, звідки немає виходу, то ми обміркуємо цю справу пізніше, на дозвіллі.

Але американці були менше схильні так мирно дивитися на справу. Борода Ефраїма Саведжа настовбурчилась від злоби, він шепнув щось на вухо Амосові Гріну.

— Ми за капітаном можемо легко справитися з ним, — прошепотів молодий житель лісів, одводячи на бік де Катіна. — Якщо він так наполегливо стає нам на дорозі, він мусить заплатити за це.

— Ні, ні, нізачо в світі, Амос. Облиште його. Він робить те, що вважає за свій обов'язок, хоча, очевидно, віра в ньому сильніша за милосердя. Але ось і дощ. Тепер досить темно, щоб вирядити човни.

Велика чорна хмара вкрила небо, і темрява настала майже відразу. Оборонці ледве могли розгледіти смугу річки перед ними. Ірокези в лісі і за здобутою огорожею сиділи тихо, лише зрідка нагадуючи про себе поодинокими пострілами, але вереск і крик в котеджах васалів свідчили про те, що переможці заходилися грабувати там. Раптом над однією з покрівель з'явилася тьмяна червона заграва.

— Вони підпалюють будинки, — крикнув дю Лю. — Треба швидше виряджати човни, а то незабаром на річці буде видно як удень. В човни! В човни! Не можна гаяти ні хвилини.

Прощатись було ніколи. Один палкий поцілунок — і Адель повели й посадили в найменший човен, у якому вона опинилася разом з Онегою, трьома дітьми та ще якоюсь дівчиною. Інші кинулись на свої місця і через кілька хвилин і відчалили, зникнувши в дощі й темряві. Велика хмара пролилась дощем, що падав буйними краплинами на дах і бризкав в обличчя оборонцям будинку, які напружували зір, дивлячись услід зниклим човнам.

— Дяка богів за цю грозу! — пробубонів дю Лю. — Вона заважає вогню надто швидко охопити будівлі.

Але він забув, що хоч дали й намоклі, проте середина котеджів була суха, як губка.

Ледве прозвучали ці слова, як довгий, жовтий язик полум'я вибився з одного вікна, за ним другий, третій... Раптом провалилась половина даху, і котедж запалав, як смоляна бочка. Вогонь шипів і тріщав під потоками дощу, але, підтримуваний знизу, розгорявся все дужче й дужче і здіймався все вище, кидаючи червоний відблиск на велетенські дерева й надаючи їх стовбурам вигляду полірованої міді. Від цього величезного факела навколо будинку і далеко по річці стало ясно як у день.

З несамовитих криків у лісі можна було зрозуміти, що ірокези побачили човни, які встигли — це добре було видно з вікна — пройти не більше ніж чверть милі.

— Вони біжать лісом! Біжать до річки! — перелякано крикнув де Катіна.

— Он там у них кілька човнів, — показав дю Лю.

— Але ж вони не можуть проминути нас! — вигукнув власник Сен-Марі. — Спустіться мерщій до гармат і спробуйте зупинити їх.

Ледве оборонці встигли добігти до гармат, як дві великі піроги, повні воїнів, вискочили з очерету, що ріс нижче від замка, впливли на середину і щосили погнались за втікачами..

— Жан, ти у нас найкращий стрілець, — хвилювався де ла Ну. — Ціль у пірогу, коли вона йтиме повз велику сосну. Ламбер, стріляй з другої гармати. Життя всіх, кого ви любите, залежить від цих пострілів.

Обидва зморщені старі артилеристи виглянули із-за своїх гармат і стали чекати човнів. Полум'я пожежі здіймалось все вище й вище, а широка річка здавалась листом темного металу з двома чорними цятками — то швидко мчали по воді човни. Один від одного пливли на віддалі п'ятдесят ярдів, але в обох індієць разом завзято налягали на весла, а товариші їх з берега голосними криками підохочували їх. Утікачки вже зникли за поворотом річки..

Коли перший човен порівнявся з гарматою, канадець перехрестив запал і вистрілив. Крик радості, а потім стогони вирвалися з грудей тих, хто напружено дивився туди. Заряд влучив у річку, коло самісінького човна, заливши його таким потоком води, що одну мить обложеним здалося, наче він пустив пірогу на дно. Але пізніше хвилі вляглися, і човен помчав уперед; тільки один з плавців, випустивши весло, стукнувся головою у спину товариша, що сидів перед ним. Другий гарматник націлився в той самий човен, але в ту ж мить, коли він підносив запал, із-за огорожі з свистом вилетіла куля і він без стогону пав мертвим.

— Це діло я трохи знаю, хлопче! — крикнув Ефраїм Саведж, раптом вискакуючи наперед. — Та коли я стріляю з гармати, то люблю направляти її сам. Поможіть мені зрушити її і наводь прямо он на той острів. От так! Нижче! Ну, готово! — Він опустив фітіль і вистрілив.

Удар був влучний. Весь заряд попав у пірогу за шість футів нижче від носа і перекинув її, як шкаралупу. Перше ніж розвіявся дим, вона потонула, а другий човен зупинився забирати поранених. Інші індієць, почувачи себе у воді не гірше, як на, суші, уже пливли до берега.

— Мерщій, мерщій! — гарячився де ла Ну. — Заряджай іще гармату! Можемо

перекинути й другу!

Але цій надії на судилося здійснитись. Задовго до того, як вдалося зарядити гармату, ірокези встигли зібрати своїх поранених і тепер знов щодуху мчали річкою. Раптом пожежа згасла, і все навколо зникло в дощі й пітьмі.

— Боже мій, — кричав де Катіна сам не свій. — Їх доженуть. Киньмо цей будинок, візьмемо човен попливемо за ними. Швидше, швидше! Не можна гаяти ні хвилини!

— Ласкавий пане, ви заходите занадто далеко у вашій цілком природній тривозі, — холодно промовив вельможа. — Я не маю намір так легко залишити свій пост.

— Ах, що нам з цього будинку! Тільки дерево та камінь; будинок можна знову збудувати. Але подумати — жінки в руках цих дияволів! О, я божеволію! Швидше, швидше! Їдьмо, ради Христа, їдьмо!

Обличчя де Катіна було смертельно бліде, і він як божевільний вимахував руками в повітрі.

— Не думаю, щоб їх наздогнали, — заспокоював дю Лю, кладучи йому на плече руку. — Не бійтесь. Вони відпливли значно раніше, а тутешні жінки вміють гребти не гірше, ніж чоловіки. Крім того, пірога ірокезів була й так переповнена, а тепер їм довелося взяти ще й поранених. Та й дубові човни могауків не такі швидкі, як наші луб'яні, альгонкінські. — В усякому разі, ми не можемо їхати, бо в нас немає човнів.

— Он там лежить один.

— Ах, у ньому може сидіти тільки одна людина. Це човник, у якому приїхав монах.

— Ну так я поїду ним. Моє місце там, де Адель...

Він розчинив двері, вискочив і вже хотів відштовхнути вутлий човник, коли хтось кинувся поперед нього і сокирою проломив бік човна.

— Це мій човен, — сказав монах, кидаючи сокиру й складаючи руки на грудях. — Я можу робити з ним все що схочу.

— Ах, диявол! Ви загубили нас.

— Я знайшов вас, і вам не втекти від церкви.

Гаряча кров кинулась у голову офіцерові; піднявши сокиру, він загрозово ступив уперед. Світло з відчинених дверей падало на серйозне суворе обличчя монаха, але ні один мускул не здригнувся на цьому обличчі, коли він побачив над собою сокиру в руках розлюченого чоловіка.

Він тільки перехрестився і прошепотів по-латині якусь молитву. Цей спокій урятував йому життя. Де Катіна з страшною лайкою кинув геть сокиру, відвернувшись від розбитого човна, — коли раптом головні вхідні двері несподівано з гуркотом впали всередину, і юрба індіців з переможним бойовим покликом вдерлась у будинок.

Розділ XXXVII

ЇДАЛЬНЯ В ЗАМКУ СЕН-МАРІ

Легко пояснити, як це трапилось. Вартові коло вікон, що виходили у двір, не могли байдуже стояти на своїх місцях, коли по другий бік будинку вирішувалась доля їхніх жінок і дітей. У дворі було скрізь тихо; здавалось, індіці, як і канадці, всю увагу зосередили на тому, що діялось на річці. А тому вартові один по одному пішли з своїх

постів і разом з іншими обложеними радісно вітали постріл капітана, а потім теж удалися в розпач, побачивши, що човен лишився непошкодженим і кинувся, мов гінчак, слідом за втікачами. Але на чолі ірокезів стояв чоловік, такий же спритний і винахідливий, як дю Лю. Фламандський Метис стеріг будинок з-за огорожі, як такса підстерігає пацюка біля нори, і відразу помітив, що вартові покинули свої пости. Захопивши двадцять чоловік, він притяг з узлісся величезну колоду. Індієць безборонно пробігли відкритий простір і на чолі з своїм ватажком ударили колодою в двері з такою силою, що дерев'яна поперечина зламалась, і двері злетіли з завіс. Перша звістка про цю подію дійшла до оборонців, коли вони почули тріск дверей і крики двох недбалих вартових, схоплених і оскальпованих у сінях. Весь нижній поверх був тепер у руках індієців, а де Катіна і його ворог — монах — опинились відрізними від сходів.

На щастя, поміщицькі будинки в Канаді будували тоді, завжди маючи на увазі потребу оборонятися від індієців; тому навіть зараз не все ще було втрачено для обложених. З верхнього поверху, з боку річки, спускалась на землю висяча дерев'яна драбина, яку можна було втягти нагору, коли треба. Де Катіна кинувся до неї; за ним монах. В пітьмі він почав напмацки шукати драбину. Її не було.

Серце молодого чоловіка в розпачі завмерло. Куди бігти? Човен зіпсовано. Між ним і лісом огорожа, та й та в руках ірокезів. Їх шалені крики дзвеніли у нього у вухах. Вони ще не бачили його, але незабаром повинні були помітити. Нараз у навколишній темряві згори почувся чийсь голос.

— А дай мені твою рушницю, хлопче, — говорив він — Я бачу внизу коло стіни тінь якихось язичників.

— Це я! Це я, Амос! — крикнув де Катіна. — Спускайте швидше драбину, бо загину я.

— Глядіть. Може, це хитрість, — почувся голос дю Лю.

— Ні, ні! Ручаюся вам! — відповів Амос, і через хвилину драбина була спущена. Де Катіна й монах швидко полізли по ній, і ледве встигли добратись до останніх щаблів, як із вхідних дверей вибігла юрба індієських воїнів, і з криком розбіглась по берегу річки. Згори розітнулось два постріли з мушкетів, щось бухнуло в річку, наче лосось, і через мить обидва французи були серед своїх товаришів, а драбину втягли нагору.

Але в останньому притулку лишилась тільки жменька оборонців. Усього дев'ять чоловік: власник Сен-Марі, дю Лю, два американці, монах, де Катіна, дворецький Тер'є та двоє вассалів. Поранені, змучені, почорнілі від пороху ці люди були безумно відважні і знали, що при здачі їм загрожує жахлива смерть. Кам'яні сходи вели прямо з кухні в їдальню і закінчувались дверима, закладеними тепер до половини двома матросами. Хрипкі перешіптування й клацання курків свідчили, що ірокези лаштуються до нападу.

— Поставте ліхтаря коло дверей, — порадив дю Лю, — так, щоб світло падало на сходи. Тут мало місця, стріляти можна тільки трьом, але інші можуть заряджати й подавати рушниці. Мосьє Грін і ти, Жан Дюваль, станьте навколішки біля мене. Коли поранять одного з нас, хай замінись хтось інший ззаду. Ну, готуйтесь! Вони йдуть!

Знизу розітнувся гострий посвист, і в одну мить на сходах з'явилося багато

червоношкірих, які прожогом бігли вгору, розмахуючи зброєю. Бах! Бах! Бах! Гримнули три рушниці і потім знову й знову: — Бах! Бах! Бах! У низькій кімнаті стало так темно від диму, що ледве можна було передавати мушкети в руки, які, нетерпляче були простягнені за ними. Але ні один з ірокезів не добувся до дверей, і на сходах їх хода стихла. Тільки сердитий рик та часом стогін долітали знизу. Стрільці були цілі, але припинили стрілянину, дожидаючи, поки розійдеться дим.

Коли він розвіявся, оборонці побачили, який смертельний був їх приціл на такій близькій віддалі. Зроблено тільки дев'ять пострілів, а на кам'яних приступках валялося сім трупів. П'ять із них лежало нерухом, а двоє силкувалося сповзти вниз, до товаришів. Дю Лю та Жан Дюваль підняли мушкети, і поранені індієці затихли навік.

— Присягаюсь святою Анною! — промовив старий піонер, забиваючи в ствол нову кулю. — Якщо вони й здобудуть наші скальпи, то дорогою ціною. Не менше сотні сквау завияють у їх селищах, коли довідаються про наші сьогоднішні подвиги.

— Так, вони не забудуть прийому в Сен-Марі, — гордо сказав старик де ла Ну. — Я знов повинен висловити вам, мій любий де Катіна, свій найглибший жаль, що вам і вашій дружині довелося зазнати стількох неприємностей, коли ви були такі добрі й люб'язні, що провідали мене. Сподіваюсь, тепер вони й інші жінки вже у безпеці під захистом форт.

— Дай, боже! О, у мене не буде ні хвилини спокою, поки я знов не побачу її.

— Якщо жінки добулись щасливо, ми можемо ждати підмоги на ранок; тільки б продержатись до цього часу. Комендант Шамблі, не такий, щоб покинути товариша в біді.

На одному кінці столу з минулого ранку лишилися карти; взятки незаймані лежали одна на одній. Але тут було й дещо більш цікаве: сніданок теж лишився неприбраний; а бійці билися весь час, ледве встигнувши попоїсти. Навіть перед лицем смерті природа заявляє про свої права, і голодні люди жадібно накинулись на хліб, шинку та холодну дику качку. На буфеті стояло кілька пляшок вина; з них вийняли затички і вилили все, що було там, у засохлі горлянки. Одначе весь час троє вартових стояло по черзі коло дверей, щоб удруге їх не застукали зненацька. Знизу до них линув лемент і вереск індієців; наче всі вовки з лісу збіглися туди, але на сходах нікого не було. Тільки, як і попереду, валялось сім мертвих тіл.

— Вони більше не полізуть! — упевнено заявив дю Лю. — Цей урок занадто жорстокий.

— Але вони підпалять будинок.

— Трудненько буде їм зробити це, — сказав дворецький. — Будинок увесь кам'яний і стіни, і сходи, — дерев'яних лише кілька, сволоків. Це не те, що котеджі.

— Тс! — прошепотів Амос Грін, підіймаючи руку. Крики вщухли; чути було важкі удари молота об дерево.

— Що б це могло означати?

— Безперечно, якась нова чортівня.

— На жаль, повинен констатувати, мосьє, — зауважив старий вельможа все з тією

ж властивою йому придворною чемністю, — мені здається, вони взяли приклад з нашого молодого приятеля і вибивають днища у порохових бочок в льоху.

Але дю Лю заперечливо похитав головою.

— Червоношкірий не буде марно витрачати пороху, — заперечив він. — Це занадто дорогоцінна для цього річ. А? Прислухайтесь!

Завивання й вереск поновились з більшою силою, але в різких звуках чулося щось іще дикіше, безумніше, перемішуючись з уривками пісень і вибухами реготу.

— Ах, вони повідкривали барила з горілкою! — крикнув дю Лю.

Саме в цей час долетів новий вибух криків, крізь які було чути жалісливе благання про пощаду. Ті, що лишилися живими, з жахом переглянулись. Знизу здійснювався важкий дух печеного тіла, а розпачливий голос, як і попереду, кричав і благав. Потім несамовитий зойк помалу став завмирати і, нарешті, замовк навіки.

— Хто це був? — пошепки спитав де Катіна. Кров похолола у нього в жилах.

— Мабуть, Жан Корбейль.

— Земні страждання цього чоловіка скінчились. Добре б і нам теж заспокоїтись. Ах! Стріляйте в нього! Стріляйте!

На площадку внизу сходів зненацька вбіг якийсь чоловік і простяг руку, ніби збираючись щось кинути. То був фламандський Метис.

Амос Грін навів на індійця дуло свого мушкета, але той кинувся назад так же швидко, як і з'явився.

Щось влетіло в кімнату і покотилось по підлозі.

— Нагніться, нагніться! Це бомба! — крикнув де Катіна.

Але кинута річ лежала біля ноги дю Лю, і тепер він міг добре роздивитися на неї. Схопивши з столу скатертину, він накрив страшний подарунок.

— Це не бомба, — спокійно промовив він. — А зараз дійсно замучено Жана Корбейля.

Протягом чотирьох годин з льоху чути було звуки пісень, танців і гульби; в повітрі смерділо горілкою. Часом індійці сварилися й билися; здавалося, вони зовсім забули про обложених; але ці останні скоро упевнились, що за ними стежили безперервно. Дворецький Тер'є був забитий на смерть кулею з-за огорожі, коли проходив повз бійницю; Амос Грін з де ла Ну ледве уникнули цього ж. Тоді швидко забарикадували всі вікна, крім одного, що виходило на річку. З цього боку було безпечно, а що на сході почало світати, то коло вікна весь час стояв хтось із обложених і напружено дивився уздовж річки, дожидаючи бажаної допомоги.

Помалу розвиднювалось; спершу вузька смужка перлистого кольору порожевіла, стала ширша, довша і, нарешті, загорілась темним світлом по всьому небу, забарвлюючи краї швидкопливних хмар. Над лісом слалася тонка сірувата пара, з якої виступало верховіття великих дубів, наче острови з моря туманів. Поволі, разом з тим як розвиднялось, туман розривався на маленькі клапті, що тоншали й помалу танули. Нарешті над лісом на сході з'явилося вогненне світило, і проміння його заблищало на пурпурі й позолоті зів'ялого листя, на яскравій блакиті широкої річки, що зникала на

півночі. Тепер коло вікна чергував де Катіна, вдихаючи свіжий смолистий запах дерев, змішаний з важкими, вогкими випарами розіпрілої землі. Раптом, на півночі, на річці йому впала в око якась темна пляма.

— Згори пливе човник! — гукнув він.

В одну мить усі кинулись до вікна, але дю Лю підскочив до них і сердито почав штовхати назад до дверей.

— Що ви? Хочете умерти раніш свого часу чи що? — крикнув він.

— Так, так! — бубонів капітан, хоч і не розібравши слів, але зрозумівши жест дю Лю. — Треба лишити вахту на палубі. Амос, стань лиш коло мене, і будемо готові на випадок, якщо вони покажуться.

Американець і старий піонер лишилися коло барикади; інші силкувались розглядіти човен, що все наближався. Раптом з грудей васала, який лишився живий, вирвався глухий стогін.

— Це ірокезька пірога! — крикнув він.

— Неможливо!

— На жаль, це так, ваша милість. І якраз та, що втекла від нас учора.

— Ах! Так, значить, жінки врятувались!

— Мабуть. Але на жаль, мосьє, народу в ній щось збільшилось.

Завмираючи від тривоги, купка обложених стежила за човном, що швидко мчав проти води, лишаючи з обох боків смуги піни; а позаду довгий роздвоєний струмінь. Було помітно, що пірога переповнена, але обложені пригадали, що сюди забрали поранених із другого, човна. Човен летів усе вперед, поки не зрівнявся з садибою. Тут пірога повернулась кругом, і гребці з пронизливим глузливым криком підняли весла вгору. Навіть на такій віддалі не можна було не впізнати двох облич: одного — ніжного, блілого, другого — темного, царственного. То були Адель і Онега.

Розділ XXXVIII

ДВА ПЛАВЦІ

Шарль де ла Ну, власник Сен-Марі, був чоловік стриманий, сильної волі, але й у нього вирвався стогін і прокльон, коли він побачив свою індіанку-жінку в руках її одноплемінців, від яких та не могла сподіватися пощади. Та, проте, навіть тут він не забув своєї старомодної чемності і повернувся до де Катіна, щоб сказати йому кілька слів співчуття. Аж раптом почувся гуркіт; щось заступило вікно — і молодий офіцер зник з їдальні. Мовчки він спустив драбину надвір і поліз униз навдивовижу швидко. Торкнувшись ногами землі, він на мигах дав знати товаришам, щоб втягли драбину назад, а сам кинувся в річку і поплив до човна. У нього не було ні зброї, ні обміркованого плану, що робити, одна лише думка, що його місце коло жінки в хвилину загрозливої для неї небезпеки, сповнювала до краю його істоту. Доля Аделі повинна бути його долею, і, розтинаючи воду сильними руками, він присягався поділити з нею життя і смерть.

Але була ще й друга. людина, яку почуття обов'язку штовхало на небезпеку. Цілу ніч францисканець охороняв де Катіна, наче скнара, що стереже свої скарби. Вся істота

його була сповнена думкою, що цей єретик являє собою невеличке зернятко, яке, розростаючись усе більше й більше, може заглушити сад вибраної церкви господньої. Коли він побачив, що де Катіна спускається драбиною, з душі монаха зникло всяке почуття, крім побоювання втратити свою дорогоцінну здобич. Слідком за зникаючим ворогом він теж спустився з драбини.

Тоді обложені, що дивилися з вікна, побачили дивне видовище. Серед річки стояла пірога, на кормі якої темним кільцем товпились воїни і виднілися дві жінки. До них, як божевільний, плив де Катіна, за кожним ударом руки вистромлюючись з води до плечей, а за ним здійсмався тонзура на голові францисканця з темним капюшоном і довгою рясою, що тяглися за монахом по воді. Але в пориві запопадливості монах не зважив своїх сил. З нього був добрий плавець, проте незручна одежа заважала йому, зв'язуючи рухи. Все повільніше й повільніше ставали удари його рук, все нижче й нижче спускалась його тонзура... Нарешті, голосно крикнувши: "в руки твої, господи...", він підкинув ослаблі руки вгору і пішов на дно. Хвилину пізніше охрипли від криків глядачі, що кликали де Катіна повернутися, побачили, як його втягли на ірокезьку пірогу, і та зараз же повернулася і попливла річкою далі.

— Боже мій! — глухо скрикнув Амос. — Вони взяли його! Бідолаха загинув!

— Бачив я чудні речі за сорок років, але ніколи ще не бачив нічого подібного, — сказав протяжно дю Лю.

Де ла Ну взяв понюшку табаку з золотої табакерки і змахнув гарненько мереживною хусткою порошинки, що впали спереду на сорочку.

— Мосьє де Катіна вчинив, як належить французькому дворянинові, — промовив він. — Коли б я міг плавати, як тридцять років тому, я був би тепер з ним.

Дю Лю озирнувся навкруги і похитав головою.

— Нас тепер тільки шестеро, — сказав він. — Боюсь, що вони знов надумали якусь чортячу махінацію, бо якось дивно затихли.

— Вони залишають будинок! — крикнув васал, який дивився у бічне вікно. — Що це означає? Пресвята діво! Невже ми врятовані? Подивіться, як вони юрбами біжать кудись між деревами. Вони кинулись до човнів, вимахують руками, показують на щось.

— Ось сірий капелюх того диявола, — показав капітан. — Я б пустив у нього кулю, якби не боявся даремно зіпсувати заряд.

— Я влучав у ціль на такій віддалі, — сказав Амос, просуваючи свою довгу, темну рушницю крізь щілину в барикаді, що загороджувала нижню частину вікна. — Я охоче віддав би весь прибуток майбутнього року, аби тільки звалити цього негідника.

— Це взагалі на сорок кроків далі, ніж долітає куля з мушкета, — зауважив дю Лю, — але я бачив, як англійці влучали досить вдало з таких добрих рушниць.

Амос старанно націлювався, сперши рушницю на підвіконня, і вистрілив. Крик захвату вирвався з грудей обложених. Фламандський Метис упав, але за хвилину він знову був на ногах і визивно сварився кулаком на вікно.

— Чорт візьми! — гірко скрикнув Амос по-англійському. — Куля влучила в нього навиліт. Все одно, що погладив чорта камінцем.

— Не лайся, Амос, а спробуй удруге; поклади ще більше пороху, якщо не розірве рушниці.

Грін засипав більший заряд, вибрав з мішка добру круглу кулю, але ж коли він підняв голову, то вже не було ні Метиса, ні індіців. На річці ірокезький човен мчав так швидко, як тільки могли гнати його двадцять весел; але, крім цієї темної плями на блакитній поверхні, не було видно й сліду ворогів. Вони зникли як кошмар, як поганий сон. Лишилась прострелена огорожа, купи мертвих тіл у дворі, обгорілі котеджі без покрівель, а безмовні ліси сяяли в промінні ранкового сонця, мирні й спокійні, наче в них не бушували в смертельному бою вороги, немов вирвавшись із пекла.

— Слово честі, вони, здається, втекли! — крикнув де ла Ну.

— Бережіться, чи не хитрощі це які, — промовив обережний дю Лю. — Чого їм тікати від шести людей, коли вони перемогли шістдесят.

Але васал, виглянувши в друге вікно, відразу ж упав навколішки, підняв до неба руки й почорніле від пороху обличчя і забурмотів слова молитви й подяки. Його товариші підбігли до вікна, і радісні вигуки залунали по кімнаті. Верхнє плесо річки вкривала ціла флотилія човнів; сонце виблискувало на дулах мушкетів, і на металевих уборах людей, які сиділи в човнах. Уже можна було розглядіти білі мундири регулярних військ, коричневі куртки "лісових бродяг", яскравий одяг гуронів та альгонкініїв. Все ближче й ближче підпливали вони, вкриваючи річку на всю її широчінь, з кожною хвилиною ставали виднішими, а далеко, на південному закруті, ірокезький човен здавався маленькою рухливою плямочкою, що раптом підлетіла до далекого берега і зникла під тінню дерев. Через хвилину ті, що лишилися живі, уже були на березі, махаючи в повітрі капелюхами, а носи човнів рятівників їхніх уже шаруділи по піску. На кормі переднього човна сидів зморщений чоловік у великому русому парикау, а на колінах у нього лежала рапіра з позолоченим ефесом. Він вискочив з човна, як тільки кінь торкнувся дна, побрів по воді, розбризкуючи її своїми високими чобітьми, і кинувся в обійми старого вельможі..

— Мій любий Шарль, — крикнув він, — ви оборонялись по-геройському. Як, вас тільки шестеро? Ой! Ой! Криваве було діло!

— Я знав, що ви не покинете товариша в біді, Шамблі. Мого сина вбито, а дружина — он там, в ірокезькому човні.

Комендант форта Сен-Луї з мовчазним співчуттям потис приятелеві руку.

— Інші доїхали щасливо, — сказав він трохи згодом. — Захопили тільки один човен, бо у них зламалось весло. Троє потонули, а двох забрали. Як я чув, крім вашої дружини, там була ще якась дама французенка.

— Так, її чоловік теж у полоні.

— Ах, бідолахи! Ну коли ви з товаришами почуваете в собі досить сили, щоб пливати з нами, то ми, не гаючи ні хвилини, поженемося за ними. Десять чоловік я лишаю тут у будинку, а ви можете взяти їхній човен. Сідайте швидше, і вперед! Від вашої поспішності залежить життя чи смерть цих полонених.

Розділ XXXIX

КІНЕЦЬ

Ірокези повелися з де Катіна зовсім не грубо, витягнувши його з води в пірогу. Дуже незрозумілі були їм ті мотиви, які примусили цю людину покинути безпечний притулок і віддатись їм до рук, і вони подумали, що офіцер божевільний, а ця хвороба викликала в індіців страх і повагу. Вони навіть не зв'язали йому рук: не буде же він тікати, коли своєю волею приплив до них. Два воїни обшукали, його, щоб упевнитись, чи немає в нього зброї, і потім кинули на дно між двома жінками, поки човен підпливав до берега передати звістку, що наближається залога з форта Сен-Луї. Потім він відчалив і швидко погнав серединою річки. Адель була смертельно бліда, і рука, за яку вхопив її чоловік, була холодна, як мармур.

— Люба моя, — шепотів він, — скажи мені, чи не поранена ти... чи не образили тебе?

— О, Аморі, чого ти тут? Чого, Аморі? О, я знаю, що могла б стерпіти все, але якщо займуть тебе, я не витримаю.

— Як міг я лишатися там, знаючи, що ти в руках ірокезів! Я збожеволів би.

— Ах, єдиною моєю втіхою була думка, що ти в безпеці.

— Ні, ні, ми стільки витерпіли разом, що не можемо більше розлучатись. Що таке смерть, Адель? Чого нам боятися її?

— Я не боюся смерті.

— І я теж. Кінець кінцем все буде добре: лишимося живі, будемо згадувати цей час; померемо — вкупі перейдемо в інше життя. Сміливіше, рідна моя, все обійдеться добре для нас.

— Скажіть мені, мосьє, — спитала Онега. — Чи живий ще мій пан?

— Так, він живий і здоровий.

— Це добре. Він — великий вождь, і я ніколи не жалкувала і тепер не жалкую, що одружилася з людиною не мого народу. Але мій син!.. Хто віддасть мені мого Ахілла? Він був схожий на молоде деревце, такий стрункий і міцний! Хто інший міг бігати, стрибати, плавати, як він? Перше ніж зайде сонце, ми всі будемо мертві, і я рада, бо знову побачуся з моїм хлопчиком.

Ірокези щосили налягали на весла, поки між ними і Сен-Марі не лишилося миль з десять. Потім вони причалили в невеликій затоці на своєму боці річки, вискочили з човна і витягли полонених. Вісім чоловік однесли човен на плечах у ліс, де сховали його між двох лежачих дерев, замаскувавши купою гілля. Потім, після короткої наради, вони пішли через ліс один за одним, а посеред них троє приречених. Всіх воїнів було п'ятнадцять, з них вісім ішли попереду, а сім позаду. Всі вони були озброєні мушкетами, швидконогі, як лані, тому про втечу годі було й думати. Полоненим лишалося тільки йти за своїми провожатими і терпляче чекати долі.

Цілісінький день бідолашні жертви були в дорозі. Їм доводилось іти великими болотами, що простяглися понад блакитними лісними озерами, де при їх наближенні з очеретів здіймався сірий чорногуз, важко махаючи крилами. Часом вони заглиблювались у гущавину лісів, де був вічний присмерк, і тільки звук від падання

дикого каштана та хрускання білки на сотні футів над їх головами порушували цілковиту тишу. Онега була винослива, як це властиво індієським племенам, але Адель, хоч і доводилось їй мандрувати раніше, ще до вечора відчула біль у ногах і втому. Тому де Катіна з полегшенням побачив яскраві відблиски вогнища, які зненацька заблищали між стовбурами дерев, і індієський табір, куди зібралась більша частина бойового загону, прогнаного з Сен-Марі. Тут була також сила жінок, які прийшли із селищ могауків і каюгів, щоб бути ближче до своїх чоловіків. Навкруги стояли вігвами, утворюючи кільце. Перед кожним із них горів огонь, над вогнищем висів казанок на дерев'яному триніжкові, в якому варилась вечеря. Посередині палало величезне кострище з гілля, наваленого у вигляді кола, а в центрі його лишалась відкритою площадка футів на двадцять. Посеред неї стояв стовп, і до нього було прив'язане щось замазане в червоне й чорне.

Де Катіна швидко затулив від Аделі жахливе видовище, щоб не дати їй роздивитись, та було вже пізно. Вона здригнулась і поривчасто зітхнула, але ні одного звуку не вирвалося з її блідих, міцно стулених губ.

— Значить, вони вже почали, — спокійно сказала Онега. — Ну, тепер наша черга. Ми покажемо їм, що уміємо вмирати.

— Але вони не зробили нам нічого лихого, — відповів де Катіна. — Може, вони лишать нас для викупу або обміну.

Індіанка похитала головою.

— Не дуріть себе такими надіями, — промовила вона. — Якщо ірокези лагідні з вами, то це певна ознака того, що вони готують вам люту кару. Вашу дружину віддадуть заміж за кого-небудь, а наша з вами доля — страшна смерть. Ваша тому, що ви воїн, моя — як старухи.

Віддадуть заміж!.. Ці жахливі слова вразили серця молодих людей таким стражданням, якого не могла викликати навіть думка про смерть. Де Катіна схилив голову натруди, похитнувся і впав би, якби Адель не схопила його за руку.

— Не бійся, любий Аморі, — шепнула вона. — Все може статися, але тільки не це, бо, присягаюсь тобі, я не переживу ганьби. Так, хай це гріх, але ж коли смерть сама не прийде до мене, я піду назустріч їй.

Де Катіна глянув на ніжне личко, в рисах якого тепер, відбивалась тверда, непохитна рішучість. Він знав, що дружина його виконає свій намір, і останній удар упаде мимо. Чи думав він коли, що серце його заб'ється радісно від думки про смерть дружини? Коли вони прибули в селище ірокезів, назустріч їм повибігали воїни з жінками, і полоненим довелося йти крізь стрій жахливих облич і криків.

Полонених провели через юрбу до халупи, що стояла окремо. Крім кількох-лозових рибальських сіток, які висіли на стінах, та купи гарбузів у кутках, в ній не було нічого.

— Ватажки придуть і вирішать нашу долю, — сказала Онега. — Ось вони вже йдуть, і ви побачите, що я казала правду, бо добре знаю звичаї мого народу.

Через хвилину старий бойовий ватажок в супроводі двох молодих воїнів і бородатого напівголландця-напівірокеза, який керував нападом на замок, зупинились

на порозі халупи, дивлячись на полонених і перемовляючись короткими горловими звуками. Знаки Сокола, Вовка, Ведмедя та Змії свідчили, що всі вони парості значних родин свого народу. Метис курич череп'яну люльку, але говорив більш за всіх, видно, сперечаючись з одним із молодих ватажків, який нарешті, здавалося, погодився з його Думкою. Потім старий вождь строго промовив кілька коротких фраз, і справа, очевидно, була вирішена.

— А ти, прекрасна пані, — сказав по-французькому Метис, звертаючись до Онеги, — сьогодні матимеш добрий урок за те, що пішла проти свого народу.

— Ах ти, покруч, — гнівно скрикнула безстрашна Онера. — Тобі треба б шапку зняти, коли говориш з жінкою, в жилах якої тече краща кров. Онон, ти — воїн? Ти, який з тисячею чоловік не зміг увійти в маленький будинок, оборонюваний жменькою бідних хліборобів! Що дивного, коли народ твого батька зневажив такого вояку! Іди копати землю або гратись у крем'яшки, бо, може, зустрінеш колись в лісах справжнього мужчину і тоді навік знеславиш те плем'я, яке прийняло такого покруча!

Зле обличчя Метиса смертельно зблідло, коли він почув презирливі слова полоненої. Він підскочив до неї і, схопивши руку її, встромив вказівний палець Онеги в свою запалену люльку. Вона не зробила ні найменшого зусилля, щоб звільнити його, і сиділа з спокійним обличчям, дивлячись у відчинені двері на призахідне сонце та купки індіанців, що балакали поміж себе. Метис уважно стежив за її обличчям, сподіваючись почути крик або побачити судорогу болю на ньому; нарешті з прокльоном кинув її руку і вибіг з халупи. Вона засунула звуглений палець за пазуху і засміялась.

— Він ні на що не здатний, — крикнула вона. — Не знає навіть, як треба мучити. Ну, я б зуміла примусити його кричати. Певна в цьому. Але ви, які ви бліді, мосьє!

— Це від жаху, який я тільки що бачив. Ах, коли б ми могли стати один проти одного, я — зі шпагою, він — з якою завгодно зброєю... Присягаюсь господом богом, він відповів би кров'ю за свій злочин!

Індіанка здивувалась.

— Мені дивно, що ви можете думати про мене, — коли самі в такому ж становищі, — промовила вона. — Але наша доля буде якраз така, як я говорила.

— Ах!

— Ми з вами помремо коло стовпа. Її віддадуть тому песові, який тільки що вибіг від нас.

— Адель! Адель! Що робити мені!

Де Катіна в безвихідному розпачі рвав на собі волосся.

— Не бійся, Аморі, не бійся; у мене вистачить рішучості. Що значить смерть, коли вона з'єднає нас!

— Молодий ватажок заступався за вас; він сказав, що Гітчі Маніту великий вразив вас безумством; це ясно з того вчинку, що ви добровільно припливли до піроги. І гнів духа впаде на плем'я, якщо вас приведуть до стовпа. Але Метис доводив, що у блідолицих любов часто скидається на безумство і що вона й спонукала вас зробити це. Тоді вони присудили вас до смерті, а її у вігвам Метиса, бо він ватажував у бойовому

загоні. До Онеги серця їхні жорстокі, і вони скарають мене сосновими скіпками.

Де Катіна прошепотів молитву, щоб йому дано було зустріти смерть, як годиться воїнові й дворянинові.

— Коли призначено кару? — спитав він.

— Тепер! Зараз же! Вони пішли все підготувати. Але у вас іще є час, бо мене скарають першою.

— Аморі, Аморі, чи не можна нам умерти вкупі, зразу? — крикнула Адель, обіймаючи чоловіка. — Якщо це гріх, то бог напевне простить його нам. Ходімо звідси, любий мій! Покиньмо цих жахливих людей, цей жорстокий світ. Ходімо туди, де ми знайдемо спокій.

Очі індіанки заблищали задоволенням.

— Добре сказано, Біла Ліліє! — крикнула вона. — Нащо ждати, коли вони схоплять вас? Глянь: блиск їх вогнів уже відбивається на стовбурах дерев. Коли ви помрете від своєї власної руки, вони позбавляться видовища, а ватажок їхній — нареченої. І, зрештою, ви будете переможцями, а вони — переможеними. Ти правду сказала, Біла Ліліє. Це — єдиний вихід для вас.

— Але як це зробити?

Онега пильно глянула на двох воїнів, що стояли на сторожі коло вхідних дверей халупи. Вони одвернулись, захоплені всіма жахливими готуваннями. Тоді вона швидко помацала в згортках свого одягу і витягла звідти Маленький пістолет з двома мідними дулами й курками у вигляді крилатих драконів. Це була гарна іграшка, оздоблена різьбою й насічкою, витвір якогось паризького зброяра. Де ла Ну купив її за красу, коли востаннє приїздив у Квебек. Але при нагоді вона могла здатися, бо обидва стволи були заряджені.

— Я хотіла скористатися ним для себе, — прошепотіла Онега, всовуючи пістолет у руку де Катіна. — Але тепер я хочу показати вам, що зумію вмерти, як належить жінці з племені онондагів, і що я гідна крові їх ватажків, яка тече в моїх жилах. Візьміть, мені він коли й потрібен був, то тільки на те, щоб всадити обидві кулі в серце цього Метиса.

Тремтіння радості обгорнуло де Катіна, коли пальці його стиснули пістолет. Ось він, ключ, який може відімкнути браму вічного спокою! Адель притулилась щокою до його плеча і засміялась від того самого почуття.

— Ти простиш мені, любя моя? — шепнув він.

— Простити тобі? Благословляю тебе і люблю всім серцем. Обніми мене міцніше, мій любий, помолимося востаннє.

Вони упали навколішки. В цю хвилину у вігвам увійшли три воїни і сказали своїй землячці кілька уривчастих слів. Та встала, усміхаючись.

— Мене ждуть, — промовила вона якимось урочисто. — Біла Ліліє, і ви, мосьє, побачите, чи витерплю я все з гідністю, як годиться моему станові. Прощайте і пам'ятайте Онегу.

Вона знов усміхнулась і вийшла з халупи серед воїнів швидкою й твердою ходою королеви, що йде до трону.

— Тепер, Аморі... — шепнула Адель, заплющуючи очі і ще міцніше пригортаючись до нього.

Він звів пістолет, але раптом упустив його і, стоячи навколішках, дивився розширеними очима на дерево, що розкинуло гілля своє перед дверима халупи.

Це була столітня, корячкувата береза: луб висів на ній клаптями, а стовбур весь був укритий мохом і грибками цвілі. Футів за десять від землі головний стовбур поділявся надвоє, і в цій розколині з'явилась велика червона рука, що з жестом палкого заперечення швидко моталася з боку в бік. Через хвилину вона зникла з очей полонених, які вражено дивились на неї, і замість неї з'явилась голова, що теж наполегливо хиталася з боку в бік. Неможливо було не впізнати цього темно-червоного зморщеного обличчя, великих щетинястих брів і маленьких блискучих очиць. То був капітан Ефраїм Саведж із Бостона.

Полонені ще не отямились від здивування, як раптом з гущавини лісу розітнувся пронизливий посвист, і миттю всі дерева, кущі й зарості заіскрились полум'ям, обгорнулись димом, і цілий град куль з оглушливим тріском посипався на кричущих індіців. Ірокезькі вартові захопилися кровожерним бажанням подивитися на смерть полонених, а тим часом канадці, обережно наскочивши на них, оточили табір кільцем вогню. Індіці метались у всі боки, всюди зустрічаючи смерть, доки, нарешті, не знайшли якогось виходу з кільця ворогів і не проскочили у вільну прогалину, наче вівці крізь проламаний тин. Вони тікали, як несамовиті, лісом; кулі ворогів, не вгаваючи, свистіли коло самих вух їхніх, аж поки сигнал одбою не зупинив переслідувачів.

Але один з ірокезів вирішив, перше ніж тікати, скінчити надумане. Вламандський Метис вважав за краще мститись, ніж бути в безпеці! Кинувшись до Онеги, він розрубав їй голову томагавком, а потім з бойовим покликом, розмахуючи скривавленою сокирою, кинувся до вігвама полонених, які ще й досі стояли навколішках. Де Катіна помітив Метиса, і злісна радість блиснула в очах його. Він скочив з колін, щоб зустріти ворога, і, коли Метис наблизився, він схопив з землі пістолет і пустив йому в обличчя обидва заряди. Ще мить, і канадці підбігли до халупи по трупах ворогів, які корчилися в передсмертних судоргах; полонені відчули гарячі потиски дружніх рук рятівників і, побачивши усміхнені знайомі обличчя Амоса Гріна, Саведжа й дю Лю, зрозуміли, що, нарешті, настав для них бажаний спокій.

Отак утікачі скінчили свою подорож. Зиму вони спокійно прожили у форті Сен-Луї, а влітку, коли ірокези перенесли воєнні дії на верхів'я річки Святого Лаврентія, мандрівники вирушили в англійські провінції, спустившись річкою Гудзоном до Нью-Йорка, де їх чекав гостинний прийом сім'ї Амоса Гріна. Дружба між Амосом і де Катіна так зміцніла, завдяки спільним спогадам пережитих небезпек, що вони стали компаньйонами в торгівлі хутрами, і ім'я француза було так само відоме в горах Мона та на схилах Аллеганів, як колись у салонах і в коридорах Версаля. Згодом де Катіна збудував собі будинок на острові Стейтені, де оселилась безліч його одновірців, і віддавав більшу частину своїх прибутків на допомогу незаможним братам гугенотам. Амос Грін одружився з голландською дівчиною з Шенектеді. Адель так заприязнилася

з нею, що цей шлюб іще більше зміцнив ту любов, що зв'язувала їх родини. Капітан Ефраїм Саведж щасливо повернувся в свій улюблений Бостон і здійснив заповідну мрію, збудувавши гарненький будиночок на горбі в північній частині міста, звідки йому було видно кораблі і на річці, і в затоці. Тут він жив, поважаний городянами, які вибрали його членом міської ради. Вони призначили його командиром чудесного корабля, коли сер Вільям Фіне напав на Квебек і переконався, що неможливо вигнати старого де Фронтанка з його лігва. Так, серед загальної пошани, старий моряк прожив багато років, і в наступному столітті його старечі очі могли вже побачити зростаючу велич рідної країни.

Замок Сен-Марі був незабаром відбудований, але власник його зовсім змінився відтоді, як утратив жінку й сина. Він схуд, озлився, став жорстокий і безнастанно організовував походи в ірокезькі ліси, де його загони своєю люттю переважали всі лиходійства ірокезів. Нарешті настав день, коли він вирушив у похід, з якого більш не повернувся ні він сам, ні його прибічники. Багато страшних тайн ховають у собі ці безмовні, тихі ліси Канади, і до них слід віднести й долю, що спіткала Шарля де ла Ну, власника Сен-Марі!

Примітка

1

Бог індіців.

Переклад з англійської

Друкується за виданням:

Дойл Артур К. Вигнанці. — К.; Х.: Б. В., 1937

ЧАСТИНА ПЕРША

У СТАРОМУ СВІТІ

Розділ I

ЧОЛОВІК З АМЕРИКИ

То було звичайне вікно, таке, які бували в Парижі наприкінці сімнадцятого століття, — високе, поділене надвоє великою поперечкою і оздоблене над серединою її маленьким гербом — трьома червоними будяками на срібному полі, намальованими на шибці ромбовидної форми. Під цим вікном стирчав залізний прут, на якому висіла подоба маленького золоченого пака вовни, що гойдалася й рипіла при найменшому пориві вітру. На протилежному боці вулиці видно було з вікна будинки високі, вузькі, витіюваті, з дерев'яною різьбою на фасадах, з гостроверхими покрівлями і башточками по кутках. Між двома рядами їх простягся кам'яний брук вулиці Сен-Мартіна, звідки линув безугавний тупіт безлічі людських ніг.

У самому будинку біля цього вікна стояла широка лава, обтягнута коричневою витисненою шкірою. Сидячи на ній, члени родини могли бачити все, що діялося внизу, у діловому світі вулиці.

В цю хвилину тут, спиною до вікна і обличчям до великої, розкішно причепуреної кімнати, сиділи мужчина й дівчина.

Часом вони переглядались одне з одним, і очі їх світилися щастям.

А втім, тут не було нічого дивного, бо з них була гарна пара. Дівчина була дуже молода, ніяк не старша двадцяти років; обличчя її прозоре, з особливою блідістю, повною виразності й свіжості, ніби свідчило про чистоту й невинність. Нікому й на думку не спало б побажати, щоб ця дівоча краса змінилась на яскравіші кольори. Риси обличчя були ніжні й привабливі, а синясто-чорне волосся та довгі темні вії виразно контрастували з мрійними сірими очима й білістю шкіри, що нагадувала слонову кість. У всій постаті дівчини почувались якийсь особливий спокій і стриманість, іще більше відтінювані простим платтям з чорної тафти; єдиною прикрасою цього вбрання була брошка з кам'яного вугілля і такий самий браслет. Отака була Адель Катіна, єдина дочка відомого гугенота, купця, що торгував сукном.

Але простоту вбрання дівчини аж надто покривала розкіш вбрання співбесідника. Це був чоловік, старший за неї років на десять, із строгим обличчям солдата, дрібними, чіткими рисами, викоханими чорними вусами і темними, карими очима, що ставали жорсткими, коли він віддавав наказ чоловікові, і ніжними, коли звертався з благанням до жінки, — і в тому, і в іншому разі з однаковим успіхом. На ньому був небесно-блакитний кафтан, вишитий блискучими галунами, з широкими срібними погонами на плечах. З-під кафтана виглядала біла жилетка, а штани з такої самої матерії були заправлені у високі лаковані ботфорти з позолоченими шпорами. Рапіра з срібною ручкою і капелюх з пером, що лежали поруч на лаві, доповнювали вбрання, носити яке вважалося за особливу честь. Кожен француз признав би в незнайомому офіцера славнозвісно блакитної гвардії Людовіка Чотирнадцятого. Із своїм кучерявим, чорним волоссям, з гордою поставою голови цей молодий чоловік здавався зграбним, блискучим воїном. І справді, він уже довів це на полі бою, і ім'я Аморі де Катіна стало вирізнятися з-поміж багатьох прізвищ дрібного дворянства, яке збиралось до двору короля.

Він доводився кузенком молодій дівчині, що сиділа з ним, і в їх обличчях можна було навіть знайти родинну схожість. Де Катіна походив з дворянського гугенотського дому, але, рано втративши батьків, вступив на військову службу. Без ніякої протекції він сам пробив собі дорогу і досяг свого теперішнього стану. Тим часом молодший брат його батька, бачачи, що всі шляхи перед ним закриті через переслідування, які впали на його одновірців, відкинув частку "де" — ознаку дворянського походження — і взявся до торгівлі з таким успіхом, що в описуваний нами час уславився як один із найбагатших і найвидатніших громадян Парижа. Офіцер гвардії сидів у його домі і держав у руці білу ручку його єдиної дочки.

— Скажи, чим ти схвильована, Адель? — промовив він.

— Нічим, Аморі.

— Ну, а що означає ця складочка між нахмуреними бровами? Адже я вмію читати твої думки, як пастух угадує час з кольору неба.

— Справді, нічого, Аморі, але...

— Що "але"?

— Ти від'їдиш сьогодні ввечері.

— І повернуся завтра.

— А тобі неодмінно, неодмінно треба їхати сьогодні?

— Я міг би втратити службу, якби цього не зробив. Завтра вранці я повинен чергувати коло спальні короля. Після обідні мене змінить майор де Бріссак, і тоді я знову буду вільний.

— Ах, Аморі, коли я чую твої оповідання про короля, двір, знатних дам, я, справді, дивуюся...

— З чого?

— Як ти, живучи серед такої пишноти, спускаєшся до того, щоб сидіти в кімнаті простого купця.

— Так, але те, що в ній є?

— От це ж найбільш і незрозуміле мені. Ти, що живеш серед таких вродливих, розумних жінок, вважаєш мене вартою свого кохання, мене, зовсім тиху маленьку мишку, завжди самотню в цьому великому будинку, таку соромливу й незграбну. Ось це й дивно!

— У кожного свій смак, — промовив Аморі, глядячи маленьку ручку. — Жінки — це квіти. Декому більше подобається великий, золотистий соняшник або троянда, така велична й гарна, що мимоволі впадає в око. А мені, навпаки, потрібна крихітна фіалочка, яка ховається поміж мхами, але така мила й запашна... А складочка у нас все не розходиться, дорога.

— Мені хочеться, щоб повернувся батько.

— Чому? Хіба ти почуваєш себе самотньою?

Раптова посмішка осяяла бліде обличчя.

— Я не буду самотня до вечора. Але я завжди турбуюсь, коли його немає дома. Тепер стільки говорять про переслідування наших бідних братів.

— Ну, дяді нема чого боятися!

— Він пішов до старшини гільдії переговорити в справі наказу про розміщення драгунів.

— А, ти не сказала мені про це.

— Ось папір.

Вона встала і взяла з столу аркуш синього паперу, біля якого теліпалась червона печатка. Глянувши на папір, Аморі нахмутив свої густі чорні брови.

"Наказується вам, Теофільові Катіна, торговцеві сукном, що проживає на вулиці Сен-Мартіна, дати помешкання і харч двадцяти солдатам з Лангедокського полку блакитних драгунів під командою капітана Дальбера аж до дальшого розпорядження.

(Підписано) Де Бопре, королівський комісар".

Де Катіна добре знав цей спосіб утискування гугенотів, практикований по всій Франції, але тішив себе надією, що своїм станом при дворі звільнить родичів від такого приниження. З гнівним вигуком він шпурнув папір на підлогу.

— Коли вони повинні прибути?

— Батько казав, сьогодні увечері.

— Ну, то вони ненадовго затримуються тут. Завтра я дістану наказ, щоб їх вивели

звідси. Однак сонце вже зайшло за церкву Сен-Мартіна, і мені час вирушати в дорогу.

— Ні, ні, не їдь іще!..

— Мені хотілося б передати тебе в руки батька, бо я боюсь лишити тебе саму з цими солдатами. Але від мене не приймуть ніяких пояснень, якщо я вчасно не з'явлюсь у Версаль. Глянь, якийсь вершник спинився перед дверима. Він цивільний. Може, його послав твій батько?

Дівчина швидко підбігла до вікна і виглянула, спершись рукою на плече кузена.

— Ах, я й забула! — скрикнула вона. — Це чоловік з Америки. Батько сказав, що він має прибути сьогодні.

— Чоловік з Америки? — повторив здивований офіцер, і обоє, витягнувши шиї, стали дивитися з вікна на вершника.

Вершник, дужий, широкоплечий чоловік, голений, з коротко підстриженим волоссям, повернувшись у їх бік довге, смагляве обличчя, з різкими рисами, оглядаючи фасад будинка. Надітий на голові його сірий капелюх з м'якими крисами формою своєю міг здаватися чудним для ока парижан, зате темний одяг і високі ботфорти нічим не відрізнялись від убрання першого-ліпшого громадянина Парижа. Але взагалі в ньому було щось екзотичне, і тому ціла юрба цікавих уже зібралась подивитися на вершника й коня. Старий мушкет з надзвичайно довгим стволом був прив'язаний до стремена так, що дуло стирчало вгору; коло луки сідла теліпався чорний мішок, а ззаду його красувалась скачана яскраво-червона смугаста ковдра. Добрий кінь, сірий, у яблуках, був увесь вкритий зверху потом, а знизу грязюкою. Ноги його немов підгинались від втоми.

Вершник, очевидно, переконавшись, що це і є той будинок, який він розшукує, легко скочив з сідла, одв'язав мушкет, ковдру та мішок, спокійно протисся до дверей крізь юрбу, що видивлялась на нього, і гучно постукав.

— Хто він такий? — спитав де Катіна. — Канадець? Я сам майже канадець. По той бік океану у мене було, мабуть, стільки ж друзів, скільки тут. Може, я зустрічав його. Там не дуже-то багато білих, і за два роки я чи не всіх їх перебачив.

— Ні, Аморі, він з англійських колоній. Але говорить нашою мовою. Мати його була француженка.

— А як звуть його?

— Амос... Амос... ах, ці ймення! Ага, згадала... Амос Грін. Його батько давно провадить справи з моїм, а тепер послав сина, що жив, як чула я, завжди в лісах, подивитися на людей та міста. Ах, боже мій, що трапилося там?

З нижнього коридора зненацька почулись несамовиті крики й вереск, потім чийсь чоловічий голос і поспішна хода. В одну мить де Катіна збіг сходами і зупинився, вражено дивлячись на те, що діялось перед ним.

Дві дівчини щосили верещали, притулившись до одвірків. Посеред сіней старий слуга П'єр, суворий кальвініст, завжди повний самоповаги, крутився дзигною, вимахуючи руками і репетуючи так голосно, що його лемент, напевне, можна було чути в Луврі. У сіру шерстяну панчошу, яка облипала його худу ногу, уп'явся якийсь

пухнастий, волохатий чорний клубок з маленьким блискучим червоним оком, звернутим угору, і блискучими білими зубами.

Молодий незнайомець, що вийшов був на вулицю до коня, почувши галас, поспішно вбіг у сіни, схопив звірка, ударив його двічі по мордочці і кинув головою вниз, у мішок, звідки той виліз.

— Нічого, — промовив він чистою французькою мовою, — це ж тільки ведмежа.

— О, боже мій! — кричав П'єр, витираючи лоба. — Ох, за ці хвилини я постарів на п'ять років! Я стояв коло дверей, вклоняючись мосьє, а воно раптом схопило мене ззаду.

— Це я винен — не зав'язав мішка. Звірення народилось якраз у день нашого від'їзду з Нью-Йорка, у вівторок йому буде шість тижнів. Я маю честь говорити з другом мого батька, мосьє Катіна.

— Ні, мосьє, — відповів зі сходів офіцер. — Дяді немає дома. Я капітан де Катіна, до ваших послуг, а ось мадмуазель Катіна, господиня цього дому.

Незнайомий піднявся, сходами і вклонився їм обом з виглядом людини боязкої, як дика серна, але разом з тим такої, яка одчайдушно наважилась перетерпіти все, що спіткає її. Він зайшов з господарями у вітальню, а потім негайно зник, і кроки його вже чути було на сходах. Незабаром він повернувся з гарним блискучим хутром у руках.

— Ведмедя призначено вашому батькові, — проговорив він. — А цю шкуру я привіз вам. Дурниця, проте з неї можна зробити пару мокасинів або торбинку.

Адель захоплено скрикнула, занурюючи руки в м'яке хутро. Та й було чим захоплюватись, бо ні в одного короля в світі не було нічого подібного.

— Ах, яке воно гарне! — промовила вона. — А що це за звір і звідки він?

— Чорно-бура лисиця. Я сам її вбив під час останньої експедиції в ірокезькі селища біля озера Онеїда.

Адель притулилась щокою до хутра; її біле личко здавалось мармуровим на цьому чорному фоні.

— Дуже шкода, мосьє, що батька немає дома, щоб вас привітати, — сказала вона, — але я від щирого серця вітаю вас замість нього. Кімната вам приготовлена нагорі. Якщо бажаєте, П'єр проведе вас.

— Кімната, мені? Нащо?

— Як нащо? Щоб спати.

— А хіба мені неодмінно треба спати в кімнаті?

Де Катіна засміявся, побачивши незадоволення на обличчі американця.

— Можете не спати там, якщо не хочете, — сказав він.

Обличчя американця проясніло. Він підійшов до далекого вікна, що виходило в двір.

— Ах! — скрикнув він. — Он там є бук. Якщо ви дозволите мені взяти туди мою ковдру, це буде краще за всяку кімнату. Зимою, звичайно, доводиться спати під покрівлею, але літом я задихаюсь... мене душить стеля.

— Так ви живете не в місті? — спитав де Катіна.

— Мій батько живе в Нью-Йорку, через два будинки від Пітера Стьюшанта, про якого ви, мабуть, чули. Він дуже винослива людина, витерплює й це, але я... з мене досить і кількох днів у Альбані чи в Шенектеді. Я все життя прожив у лісах.

— Я певна, що батькові буде однаково, де б ви не спали і що б не робили, аби тільки ви були задоволені.

— Дякую вам. Ну, то я візьму туди свої речі і почищу коня.

— Але ж П'єр може це зробити.

— Я звик усе робити сам.

— Я піду з вами, — промовив де Катіна. — Мені треба сказати вам кілька слів. Отже, до завтра, Адель!

— До завтра, Аморі!

Молоді люди разом зішли сходами вниз, і капітан провів американця до двору.

— Вам довелося довго їхати? — спитав він.

— Так, я приїхав з Руана.

— Ви стомились?

— Ні, я рідко стомлююсь.

— То побудьте з мадмуазель, доки повернеться її батько.

— Чому ви це говорите?

— Тому, що я повинен поїхати, а їй, може, потрібний буде захисник.

Американець мовчки кивнув головою і, скинувши свою темну одягу, заходився ретельно чистити брудного з дороги коня.

Розділ II

МОНАРХ У СЕБЕ В ОПОЧИВАЛЬНІ

Настав ранок другого дня; капітан де Катіна з'явився на службу. Великий версальський годинник пробив вісім: монарх незабаром повинен вставати. По всіх довгих коридорах і прикрашених фресками проходах величезного палацу пробігав стриманий гомін і легкий шум, спішно готувались до пробудження від сну й одягання короля — великого придворного церемоніалу, який відбувався з участю багатьох осіб. Проскочив лакей, несучи придворному цирюльникові панові де Сен-Кентену срібне блюдо з кип'ятком для гоління короля. Кілька лакеїв з повішеними на руки частинами вбрання купчилися біля коридора, що вів у передпокій. Купка гвардійців у блискучих блакитних мундирах із срібною вишивкою підтяглась і взяла алебарди на караул. Молодий офіцер, який замислено дивився у вікно на терасу, де декілька придворних, сміючись, балакали один з одним, круто повернувся на каблуках і рушив до білих з золотом дверей королівської опочивальні.

Ледве він зайняв свій пост, як хтось тихенько натиснув зсередини ручку дверей, що нечутно відчинились на завісах. Якийсь чоловік безшумно вийшов із спальні, зачинивши за собою двері.

— Тс! — прошепотів він, приклавши палець до тонких, різко окреслених губ, і на його старанно виголеному обличчі з дугастими бровами з'явилося благання й застереження. — Король іще спочиває.

Ці слова теж пошепки переказували з уста в уста серед групи людей, що товпились біля дверей. Промовивши їх, пан Бонтан, обер-камердинер короля, зробив знак офіцерові і одвів його до віконної ніші, де той тільки що стояв.

— Доброго ранку, капітан де Катіна! — фамільярно і разом з тим шанобливо промовив він.

— Доброго ранку, Бонтан. Як спочивав король?

— Чудово.

— Але ж йому вже час уставати.

— Ні.

— Ви ще не будили його?

— Збуджу через сім з половиною хвилин.

Лакей вийняв маленького круглого годинника, що розпоряджався тією людиною, яка була правителем двадцяти мільйонів людей.

— Хто чергує на головному посту?

— Майор де Бріссак.

— А ви тут?

— Я буду при особі короля протягом чотирьох годин.

— Дуже добре. Учора ввечері, коли я був з ним сам після "petit coucher", він зробив мені кілька розпоряджень для чергового офіцера. Король звелів мені передати наказ не допускати пана де Вівонна до "grand lever". Ви мусите переказати йому це.

— Я виконаю наказ.

— Далі, якщо буде записка від "неї" — ви розумієте, від нової...

— Мадам де Ментенон?

— Еге. Але краще не називати імен. Якщо вона пришле записку, візьміть її і при слушній нагоді нишком передайте королю.

— Буде виконано.

— А коли — що дуже можливо — прийде друга, розумієте, колишня...

— Мадам де Монтеспань?

— Ох, цей ваш солдатський язик, капітан! Ну, так слухайте: коли прийде вона, ви чемно не допускайте. Розумієте, умовляйте ввічливо, але ні в якому разі не дозволяйте увійти до короля.

— Гаразд, Бонтан.

— А тепер у нас лишилось тільки три хвилини.

Він пройшов крізь юрбу в коридор з виглядом гордого смирення властивого людині, яка хоч і була лакеєм, але вважала себе королем лакеїв на тій підставі, що вона лакей короля. Біля дверей стояв ряд блискучих ліврей у напудрених париках і червоних плюшових кафтанів з срібними аксельбантами.

— Грубник тут? — спитав Бонтан.

— Так, пане, — відповів той, що держав у руках емальований піднос із сосновими трісками.

— А той, що відчиняє віконниці?

— Тут, пане.

— Дожидайте наказів.

Він знову натис ручку дверей і зник у темній опочивальні.

То була величезна чотирикутна кімната з двома великими вікнами, завішеними дорогими оксамитними завісами. Кілька променів сонця, просмикнувшись крізь щілини, грали яскравими плямами на світлій стіні. Велике крісло стояло біля згаслого каміна з величезною мармуровою дошкою, над якою перепліталась гірлянда з численних арабесок та гербів, що доходили до розкішно розписаної стелі. В одному кутку стояла вузенька канапка, ложе вірного Бонтана.

Посеред кімнати містилось величезне ліжко з чотирма колонами й гобеленовим пологом, відхиленим у головах. Воно було обгороджене полірованими поруччями, і між ними та ліжком утворювався прохід близько п'яти футів завширшки. Там стояв круглий столик, накритий білою серветкою. На ньому було срібне блюдо з трьома шматочками телячої грудинки та емальований кубок з легким вином — на той випадок, якби королеві схотілось попоїсти вночі.

Бонтан нечутно пройшов по кімнаті, ноги його тонули в м'якому килимі; важкий дух спальні повис у кімнаті; чути було рівне дихання сплячого. Бонтан підійшов до ліжка і спинився з годинником у руках, дожидаючи того моменту, коли згідно з етикетом двору треба було збудити короля. Перед ним, під дорогою зеленою шовковою східною ковдрою, вимальовувалась, потонувши в пишних мереживах подушки, кругла голова а коротко підстриженим чорним волоссям, горбатим носом і з випнутою спідньою губою. Лакей закрив годинника і нагнувся над сплячим.

— Маю честь доповісти вашій величності, що тепер пів на дев'яту, — промовив він.

— А!.. — Король помалу розплющив свої великі темні очі, перехрестився і, витягши з-під нічної сорочки маленьку, темну ладанку, поцілував її. Потім сів на ліжку і, мружачись, озирнувся навкруги з виглядом людини, що прочунюється після сну.

— Ви передали мої накази черговому офіцерові, Бонтан?

— Так, ваша величність.

— Хто черговий?

— Майор де Бріссак на головному посту, а в коридорі — капітан де Катіна.

— Де Катіна? А, це той молодий чоловік, що зупинив мого коня у Фонтенебло. Я пам'ятаю його. Можете почати, Бонтан.

Обер-камердинер швидко підійшов до дверей і відчинив їх. У кімнату хутко ввійшов грубник і четверо лакеїв у червоних кафтанах і білих париках. Без ніякого шуму вони проворно заходилися виконувати свої обов'язки. Один схопив канапку й ковдру Бонтана і миттю виніс їх у передпокій; другий виніс піднос із закускою й срібний свічник, а третій розсунув оксамитні завіси, і потік світла залив кімнату. На соснові тріски, що вже тріщали в каміні, грубник поклав навскоси два товстих круглих поліна, бо в повітрі почувалась ранішня прохолода, і вийшов разом з іншими лакеями.

Ледве вони пішли, як увійшло кілька вельможних людей. Попереду виступали поряд два чоловіки. Один з них, юнак, трохи старший двадцяти років, середнього

зросту, з важними й повільними манерами, із стрункими ногами, з обличчям досить гарним, але схожим на маску доміно; воно було позбавлене виразності, крім рідких винятків, коли проблискував насмішкуватий гумор. Одягнений він був у багатий одяг з темно-лілового оксамиту; на грудях красувалась широка блакитна стьожка, з-під якої блищала смужка ордена св. Людовіка. Його товариш був смаглявий чоловік років сорока, з поважною, повною гідності постаттю, в скромному, але дорогому чорному шовковому одягу з золотими прикрасами коло коміра й рукавів. Коли, увійшовши, вони наблизились до короля, то з схожості цих трьох облич можна було зробити висновок, що вони належать до однієї сім'ї, і кожен легко міг би здогадатись, що старший — це мосьє, молодший брат Людовіка XIV, а юнак — дофін Людовік, єдиний законний син короля і наслідник престолу, на який не судилося сісти ні йому, ні його синам.

За сином і братом короля йшла невелика купка вельмож та придворних, що мусили бути присутніми при церемоніалі. Тут був головний гардеробмейстер, перший камергер, герцог Менський, блідий юнак у чорній оксамитній одежі, який дуже шкутильгав на ліву ногу, і його маленький брат, граф Тулузький, обидва — незаконні діти мадам де Монтеспань від короля. За ними увійшли перший камердинер гардероба Фагон, лейб-медик Тельє, лейб-хірург і три пажі в червоних, вишитих золотом убраннях. Вони несли одяг монарха. Такі були учасники малого родинного церемоніалу, бути присутніми при якому вважалося за велику честь для придворних Людовіка.

Бонтан вилив на руки короля кілька краплин спирту, підставивши срібне блюдо, щоб вони стекли, а перший камергер подав чашу з свяченою водою: монарх умочив у неї руку, перехрестився і прочитав коротеньку молитву св. духові. Потім, кивнувши на знак привітання братові і кинувши кілька слів дофінові та герцогу Менському, він спустив ноги і сів на край ліжка в своїй довгій шовковій нічній сорочці, з-під якої теліпались королівські маленькі білі ніжки — поза, досить ризикована для кожної людини, але Людовік так був перейнятий почуттям власної гідності, що не міг уявити собі, що може здатися смішним в очах інших, при яких би то не було обставинах. Отак сидів повелитель Франції і разом з тим раб усякого протягу, що примушував його здригатися. Пан де Сен-Кентен, королівський цирюльник, накинув пурпурний халат на плечі монарха, надіваючи довгий завитий придворний парик на його голову. Тим часом Бонтан натягнув йому червоні панчохи, підставив оксамитні, вишиті туфлі. Король всунув у них ноги, підперезав халат, устав і пройшов до каміна. Тут він сів у крісло, простягнувши до вогню тонкі, ніжні руки. Присутні під час церемоніалу стали півколом, дожидаючи "grand lever".

— Що це таке, месьє? — раптом спитав король, роздратовано озираючись навкруги. — Я чую запах пахощів. Напевне, ніхто з вас не наважився б з'явитись у моїй присутності напахченим, знаючи, що я цього не терплю.

Сановники презирнулись, заперечуючи свою провину. Але відданий Бонтан підкрався ззаду і виявив винного.

— Ваша світлість, пахне від вас, — звернувся він до графа Тулузького.

Граф Тулузький, маленький червонощокий хлопчик, зашарівся.

— Пробачте, ваша величність, мабуть, мадмуазель де Граммон оббризкала мене зі свого флакона, коли ми грали учора в Марлі, — промовив він, затинаячись. — Я не помітив, але якщо це неприємно вашій величності...

— Щоб не було цього огидного запаху! Щоб не було! — кричав король. — Ух! Я задихаюсь! Відчиніть нижню половину вікна, Бонтан. Ні, не треба, раз він вийшов. Хіба сьогодні не день гоління, пане де Сен-Кентен?

— Усе готове, ваша величність.

— Так чому ж ви не починаєте? Уже три хвилини понад установлений на це час. Починайте, мосьє, а ви, Бонтан, оповістіть, що почався "grand lever".

Очевидно, цього ранку король устав з ліжка на ліву ногу. Він кидав швидкі, запитливі погляди на брата й синів; та які б не були докори чи глузування, готові зірватися з його губ, вони лишались невисловленими, бо цьому перешкоджали маніпуляції де Сен-Кентена. Недбало, внаслідок давньої звички, він намилив королівське підборіддя, швидко поводив по ньому бритвою, потім обтер його спиртом. Один із дворян догідливо поміг натягти короткі чорні оксамитні штани, другий поправив їх, а третій, знявши з короля через голову нічну сорочку, подав денну, яку гріли перед вогнем. Знатні придворні, що ревниво оберігали свої привілеї, взули короля в черевики з діамантовими пряжками, наділи гамаші й червоний камзол, а зверху нього блакитну стьожку з хрестом св. духа, оздобленим діамантами, і червону — св. Людовіка. Для стороннього було б чудно бачити, як байдуже-спокійно стояла ця людина невеликого зросту, утопивши замислений погляд в палаючі у каміні дрова, тимчасом як група людей з історичними іменами метушилась біля неї, торкаючись до неї то тут, то там, ніби купка дітей, що порались коло улюбленої ляльки. Одягли чорний спідній кафтан, зав'язали дорогий мереживний галстук, накинули широкий верхній кафтан, піднесли на емальованому блюді дві дорогих мереживних хустки; двоє придворних поклали їх у бокові кишені, дали в руки палицю з чорного дерева, оздоблену сріблом, — і монарх був готовий до денних трудів.

Тим часом протягом майже півгодини двері в опочивальню весь час одчинялись і зачинялись. Гвардійський капітан пошепки оповіщав прізвище того, хто входив, черговому з почту, а той переказував його першому камергерові. Кожен новий відвідувач тричі низько вклонявся королеві, а потім одходив до свого гуртка і заводив стиха розмову про новини, погоду та плани на цей день. Поволі присутніх все більшало, і на той час, коли королеві подали його скромний сніданок — хліб та вино, дуже розведене водою, велика квадратна кімната була повна людей; серед них було немало таких, які сприяли тому, щоб ця епоха стала найблискучішою в історії Франції.

Біля короля стояв грубий, енергійний Лувуа, що став всемогутнім після смерті свого суперника Кольбера. Він обговорював питання організації війська з двома військовими. Один з них був високий, ставний офіцер, другий — чудний, потворний чоловічок, нижчий середнього зросту, в мундирі маршала. Цей останній був гроза голландців — Люксембург, якого вважали за наступника Конде. Співбесідник його,

Вобан, уже зайняв місце Тюренна.

Поруч них маленький сивий священник з добродушним обличчям, отець Лашез, сповідник короля, пошепки викладав свої погляди на янсенізм величному Боссюетові, красномовному єпископові з Мо, та високому тонкому молодому абатові Фенелону, який слухав його, нахмурившись, бо його самого підозрівали в цій ересі. Тут же був і художник Лебре, що трактував про мистецтво в невеличкому гуртку своїх товаришів Верріо і Лагерр, архітекторів Блонделя і Ленотра, скульпторів Жірдона, Пюже, Дежардена та Койсво, творчість яких так прикрасила новий палац королівський. Біля дверей, з усмішкою на натхненному обличчі, балакав Расін з поетом Буало та архітектором Мансаром. Усі троє сміялись і гомоніли, бо були улюбленцями короля, які одні тільки могли без попереднього оповіщення входити й виходити з його кімнати.

— Що з ним сьогодні таке? — шепнув Буало, киваючи головою в напрямку тієї групи, що оточувала монарха. — Здається, сон не дав йому кращого настрою.

— Щодень важче стає розважати його, — відповів Расін, похитуючи головою. — Сьогодні о третій годині я мушу бути у мадам де Ментенон. Побачимо, чи не розважить його сторінка-друга з "Федри".

— А ви не думаєте, друже мій, що сама "мадам" може бути кращою розважницею, ніж ваша "Федра"? — зауважив архітектор.

— "Мадам" — надзвичайна жінка. Вона розумна, у неї є серце, такт; вона чарівна.

— Тільки один у неї надлишок...

— Який?

— Роки.

— Пусте. Що там до її справжніх років, коли їй на вигляд тридцять? Які очі! Які руки! Ну, та й він не хлопчик, друзі мої.

— Ах, це інша річ.

— Вік для чоловіка — річ другорядна, для жінки — важливе питання.

— Цілком справедливо. На молодого чоловіка впливає те, що він бачить, а на літнього — те, що чує. Після сорока років перемога на боці розумної розмови, до сорока — гарненького личка.

— Ах ви ж, хитрун! Так, значить, ви вважаєте, що мадам сорока п'яти років і її такт узяли гору над особою тридцяти дев'яти і красою? Ну, коли це станеться, ваша дама, звичайно, не забуде, хто перший поставився до неї з особливою пошаною.

— Але, я гадаю, ви не маєте рації, Расін.

— Побачимо.

— І якщо ви помилились...

— Ну, що ж тоді?

— Справа для вас. набере серйозності.

— Чому?

— У маркізи де Монтеспань чудова пам'ять.

— Її вплив може скоро минути.

— Не дуже покладайтесь на це, друже мій. Коли де Фонтанж з її блакитними очима

й золотистим волоссям з'явилася сюди з Провансу, усі теж гадали, що настали останні дні Монтеспань. Однак Фонтанж лежить у склепі на глибині шести футів, а маркіза минулого тижня пробула дві години з королем. Вона перемогла один раз, може перемогти і вдруге.

— Ах, ця суперниця зовсім не така. Це не молоденька провінціальна дівчина, а найрозумніша жінка Франції.

— Ну, Расін, ви ж чудесно знаєте вдачу нашого доброго повелителя або, принаймні, ви повинні б прекрасно знати, бо нерозлучні з ним з часів Фронди. Невже ви гадаєте, що така людина може постійно розважатись проповідями або проводити цілі дні біля ніг жінки віком сорока п'яти років, спостерігаючи, як посувається її вишивання чи гладячи ласкаво пуделя мадам, коли в салонах палацу стільки красунь і чарівних жіночих очей з усієї Франції, скільки буває тюльпанів на квітковій грядці у садівника-голландця. Ні, ні, коли вже не Монтеспань, то якась красуня молодша.

— Любий Буало, повторюю, її сонце мерхне. А чули ви новину?

— Яку?

— Її брат, пан де Вівонн, не був допущений на прийом.

— Бути не може!

— Проте це факт.

— Коли саме?

— Сьогодні вранці.

— Від кого ви це чули?

— Від де Катіна, гвардійського капітана. Йому дано наказ не допускати пана де Вівонна.

— Еге, значить, король і справді надумав щось недобре. Так он чого ми сьогодні не в настрої! Присягаюсь честю, якщо маркіза справді така, як про неї говорять, йому доведеться відчути, що перемогти її було легше, ніж відштовхнути.

— Так, від Мортемарів не легко відчепитись.

— Ну, дай боже йому упоратися з цією. Але хто отой месье? У нього обличчя суворіше, ніж звичайно доводиться бачити при дворі. Ага! Король звернув на нього увагу, і Лувуа дає знак наблизитись. Присягаюсь честю, він, мабуть, вільніше почуває себе в наметі, ніж тут, під розписаною стелею.

Незнайомий, що звернув на себе увагу Расіна, був високий, худорлявий чоловік з великим, орлиним носом, суворими сірими очима, що виглядали з-під густих, навислих брів, з немолодим обличчям, яке мало такий відбиток турбот і боротьби з стихіями, що вирізнялось серед свіжих обличчя придворної камарильї, як старий яструб у клітці між яскравими птахами. На ньому був одяг темного кольору; цей відтінок увійшов при дворі у моду відтоді, як король одмовився від легковажності і Фонтанж; але шпага, що висіла у незнайомого при боці, не була бутафорською рапірою; ні, це було справжнє сталеве лезо з мідним ефесом, вкладене у брудні шкіряні ножни, — воно, очевидно, не раз побувало на полі бою. Незнайомий стояв коло дверей, тримаючи в руках капелюх з чорними перами і оглядаючи напівпрезирливо придворних. На знак, даний військовим

міністром, він почав пробиратись наперед, досить безцеремонно розштовхуючи всіх по дорозі до короля.

Людовік мав у великій мірі здібність пам'ятати обличчя.

— Я багато років не бачив його, але добре пам'ятаю, — звернувся він до міністра. — Адже це граф де Фронтенак, правда?

— Так, ваша величність, — відповів Лувау, — це справді Людовік де Бюад, граф де Фронтенак, колишній губернатор Канади.

— Ми раді бачити вас знову на нашому прийомі, — промовив монарх до старого дворянина, який нахилився поцілувати простягнену йому білу королівську руку. — Сподіваюсь, холод Канади не заморозив вашого гарячого почуття відданості нам.

— Цього не міг би зробити навіть холод смерті.

— Ну, сподіваюсь, цього не станеться ще багато років. Нам хотілось подякувати вам за всі турботи й піклування про нашу провінцію. А викликали ми вас сюди найголовніше для того, щоб вислухати з ваших уст доповідь про становище там. Та перш за все — бо справи, які стосуються бога, важливіші навіть за справи Франції — як іде навернення до істинної віри язичників?

— Не можна поскаржитись, ваша величність. Добрі отці єзуїти та францисканці зробили все, що в їх силах, хоча ті й ті не від того, щоб зневажити блага майбутнього світу ради теперішнього.

— Що ви скажете на це, отче мій? — підморгуючи, звернувся Людовік до свого сповідника-єзуїта.

— Якщо справи цього світу стосуються до майбутнього, то гарний патер, як і кожен добрий католик, мусить скеровувати їх як слід.

— Цілком справедливо, ваша величність! — підтвердив Фронтенак, але рум'янець спалахнув на його смуглявому обличчі. — Поки ваша величність робили мені честь, доручаючи провадити ці справи, я не дозволяв нікому втручатися у виконання моїх обов'язків, яка б одежа не була на цій людині — чи мундир, чи ряса.

— Годі, пане, годі! — гостро перебив його Людовік. — Я питав вас про місії.

— Вони процвітають, ваша величність. Ірокези коло Солта і на горах Гурони в Лоретті, також альгонкінці понад берегами усієї річки, починаючи від Тадузака на сході до Сольт-ла-Марі і навіть до великих рівнин Дакоти, — всі прийняли знамено хреста. Маркетт пройшов річкою униз на захід, проповідуючи християнство серед іллінойців, а єзуїти пронесли слово боже до воїнів Довгого Дому, в їх вігвами коло Оніндалі.

— Можу додати, ваша величність, — сказав отець Лашез, — що, щирячи євангельську істину, багато з них жертвували і своїм життям.

— Так, це правда, ваша величність! — щиро погодився Фронтенак.

— І ви допускали це? — палко вигукнув Людовік. — Ви лишили живими цих безбожних убійників?

— Я просив війська у вашої величності.

— Я ж послав вам.

— Один полк.

— Каріньян-Сальєрський? Це мої найкращі солдати.

— Але треба було послати більше, ваша величність.

— А самі канадці? Хіба у вас немає там міліції? Невже ви не могли зібрати доволі сил, щоб покарати цих негідників, цих убивців божих слуг? Я завжди вважав вас за воїна.

Очі де Фронтенака спалахнули, і одну мить, здавалось, гостра відповідь готова зірватися з його губ; проте суворий старик, зробивши над собою велике зусилля, стримався і промовив:

— Ваша величність. можете дізнатись, чи воїн я, від тих, хто бачив мене під Сенеффом, Мюльгаузенем, Зальцбагом і в багатьох інших місцях, де я мав честь служити зброєю вашій величності.

— Ваші заслуги не були забуті.

— Саме тому, що я солдат і маю деяке уявлення про війну, я знаю, як важко проникнути в країну, значно більшу, ніж Нідерланди, вкриту лісами й болотами, де за кожним деревом причаївся дикун, що хоч і не вчився воювати, але уміє вбити північного оленя на віддалі двохсот кроків і пройти три милі, поки ви пройдете одну. Ну, а коли, нарешті, ми й добудемось до їх селищ і спалимо кілька порожніх вігвамів та ланів маїсу, то що далі? Доводиться повертатись назад, оточеними хмарою невидимих ворогів, які ховаються позаду вас, і знати, що кожен, хто відстане, буде оскальпований ними. Ви самі воїн, ваша величність. Питаю вас, чи легка така війна для жменьки солдатів, тільки-но взятих від плуга, та ескадрону мисливців, які весь час думають лише про капкани й боброві шкури.

— Так, так, жалкую, що висловився, очевидно, занадто нерозважливо, — промовив Людовік. — Ми розглянемо цю справу в раді.

— Ваші слова зігрівають моє серце, — вигукнув старий губернатор. — Радістю сповнюються всі серця понад довгою рікою св. Лаврентія, і білі й червоні, коли долине туди звістка, що великий батько за океаном турбується про них.

— А все ж не сподівайтесь занадто багато. Канада і так дорого обійшлася нам, у нас багато діла і в Європі.

— Ах, ваша величність, як би я мріяв показати вам цю велику країну! Якщо ви, ваша величність, виграєте тут яку-небудь кампанію, що дістанете? Славу, кілька миль землі, Люксембург, Страсбург, ще одне місто в королівстві. А там, з однією десятою видатків і сотою частиною необхідного тут війська, — цілий новий світ у ваших руках. І який, ваша величність, великий, багатий, прекрасний! Де в іншому місці можна знайти такі гори, ліси, ріки? І все це може бути нашим, якщо тільки ми зуміємо взяти. Хто перешкодить нам? Кілька розкиданих племен індіців та невелика купка англійських фермерів і рибалок? Зверніть туди ваші думки, ваша величність, і через кілька років ви будете стояти у вашій цитаделі в Квебеку і зможете сказати: усе це, від снігів півночі до теплої південної затоки, і від хвиль океану до великих рівнин за річкою Маркетта, — одна імперія, і ім'я їй — Франція, король її Людовік, а на прапорі красуються квіти

лілей.

Рум'янець спалахнув на щоках Людовіка при цій картині, що лестила його честолюбності. З палаючими очима він подався вперед на своєму кріслі, але відсунувся назад, коли губернатор скінчив говорити.

— Слово честі, граф, ви таки досить заразились від індіців їх здібністю до красномовства, про яку нам стільки доводилось чути, — промовив він. — Але ці англійці... Адже вони гугеноти, правда?

— Здебільшого. Особливо на півночі.

— То, мабуть, вигнавши їх, можна було б зробити послугу нашій святій церкві? Я чув, у них там є місто Нью... Нью... Як воно зветься?

— Нью-Йорк, ваша величність. Вони захопили його від голландців.

— А, Нью-Йорк! Я чув іще про якесь інше місто. Бос... Бос...

— Бостон, ваша величність.

— Так, так. Нам треба б мати гавані. Скажіть же мені, Фронтенак, — промовив король, притишуючи голос так, що його могли чути тільки Лувуа та королівські особи, — скільки нам потрібно було б війська, щоб звільнити країну від цих людей? Один-два полки і стільки ж фрегатів?

Старий губернатор заперечливо хитнув сивою головою.

— Ви не знаєте їх, ваша величність, — промовив він. — Це суворий народ. Мавши вашу милостиву допомогу, ми ледве могли триматися в Канаді. А цим людям ніхто не допомагав, їм тільки перешкождали; незважаючи на холод, хвороби, неродючий ґрунт, вони живуть і плодяться так, що ліси рідіють перед ними і тануть, наче лід на сонці, а звук їх дзвонів лунає там, де ще недавно завивали самі вовки. Вони люди мирні і неохоче беруться до зброї, та коли вже почнуть битися, то ще неохочіше припиняють боротьбу. Щоб підкорити Нову Англію під ноги вашої величності, я повинен був би попросити щонайменше п'ятнадцять тисяч вашого добірного війська і двадцять лінійних кораблів.

Людовік нетерпляче скочив з місця і схопив тростину.

— Я бажав би, щоб ви наслідували людей, на вашу думку, таких страшних, в їх чудовій звичці обходитись у всьому своїми засобами, — скипів він. — Преподобний отче, час рушати до церкви. Земне може подождати, поки ми не віддамо належного небесам.

Він узяв молитовник з рук одного із присутніх і попрямував до дверей так поспішно, як тільки дозволяли йому високі каблуки. Придворні розступились і після його проходу стали шанобливо з'єднуватися, ідучи по старшинству слідом за ним.

Розділ III

БІЛЯ ДВЕРЕЙ ОПОЧИВАЛЬНІ

Поки Людовік давав придворним утіху, яку він сам потай визнавав за найбільшу з людських утіх — лицезріння його найяснішої особи, — молодий гвардійський офіцер, що стояв за дверима, був украй зайнятий, переказуючи прізвища й титули осіб, які прагнули досягти до опочивальні короля, та обмінюючись з ними усмішками й

коротенькими привітаннями. Його відкрите, гарне обличчя добре знали всі придворні. Зі своїм веселим поглядом, жвавими, енергійними рухами він здавався пестуном долі. І справді, вона була ласкава до нього. Три роки тому це був нікому невідомий офіцер, який бився з альгонкінцями й ірокезами в диких лісах Канади. Потім його перевели назад до Франції в Пікардійський полк, де щаслива нагода допомогла йому зробити те, чого не дали б йому й десять кампаній. Одного разу зимою у Фонтенебло де Катіна удалось схопити за вуздечку коня, що поніс самого короля, і стримати якраз у ту мить, коли він опинився край високої піщаної кручі. І тепер становище його, молодого, зграбного, популярного гвардійського офіцера, що користувався довір'ям монарха, здавалось справді заavidним. Однак, з незрозумілої примхи людської натури, він уже переситився нудним, хоч і блискучим життям при дворі і з жалем згадував про колишню, більш сувору й вільну, службу. Навіть тепер, стоячи коло дверей королівської опочивальні, він переносився думкою від цього розмальованого фресками коридора та юрби придворних до диких ярів і вкритих піною бурливих річок заходу. Раптом погляд його упав на обличчя людини, баченої ним якраз у тих місцевостях.

— Ах, пан де Фронтенак! — вигукнув він. — Ви, певно, не забули мене?

— Як? Де Катіна? Ах, як приємно зустріти обличчя з тих, ідо зустрічалися по той бік океану! Але ж яка кар'єра — від молодшого офіцера в Каріньянському полку до капітана гвардії! Ви швидко пішли вперед.

— Так, проте не скажу, що я став щасливішим від цього. Часом я віддавав би все, щоб знову мчати утлим човном по канадських бистринях або любоватися схилами тамтешніх гір, усіяних червоним і жовтим листям під час падолисту.

— Еге! — зітхнув де Фронтенак. — А знаєте, мені не пощастило настільки ж, наскільки пощастило вам. Мене викликали сюди, і на моє місце уже призначено Делабара. Але не такій людині, як він, устояти проти бурі, що незабаром зніметься там. Коли ірокези затанцюють войовничий танок, а Дюнган в Нью-Йорку почне підструнчувати їх, я стану потрібен, і мене знайдуть готовим королівські гінці. Зараз я побачу короля і спробую заохотити його розіграти там такого самого великого монарха, яким він здається тут. Коли б мені в руки владу, я змінив би історію світу.

— Тс!.. Не можна говорити такі речі капітанові гвардії, — сказав, сміючись, де Катіна, коли суворий старий вояка проходив повз нього в королівську опочивальню.

В цю хвилину в коридор увійшов вельможа в розкішному чорному одязі, оздобленому сріблом, і взявся за ручку дверей з упевненим виглядом людини, яка має незаперечне право входити до короля. Але капітан де Катіна, швидко ступнувши вперед, перепинив йому дорогу.

— Дуже жалкую, пане де Віонн, — промовив він, — але вам заборонено входити до короля.

— Заборонено входити? Мені? Та ви збожеволіли!

Він відскочив від дверей з потемнілим обличчям, пильним поглядом і тремтячою, трохи піднятою на знак протесту рукою.

— Запевняю вас, це наказ короля.

- Але це неймовірно... Тут помилка!
- Дуже можливо.
- То пропустіть же мене.
- Відданий наказ не допускає міркувань.
- Мені б тільки сказати одно слово королю.
- На жаль, це неможливо.
- Тільки одно слово!..
- Це ж не залежить від мене, месє.

Розлютований вельможа тупнув ногою і глянув на двері, ніби бажаючи силою вдертись до опочивальні. Потім враз круто повернувся і швидко пішов назад з виглядом людини, яка щось вирішила.

— Ну от, — пробурчав де Катіна, смикаючи свої густі чорні вуса, — накоїть він тепер лиха. Очевидно, зараз з'явиться й сестриця, і переді мною стане приємна дилема: не послухатись даного мені наказу або мати її ворогом на все життя. Хотів би я краще обороняти форт Рішельє від ірокезів, ніж перетинати розгніваний фурії вхід до кімнати короля. Ну от, присягаюсь небом, як і сподівався, йде якась дама! Ох, слава тобі, господи! Це друг, а не ворог. Доброго ранку, мадмуазель Нанон.

— Доброго ранку, капітан де Катіна.

До нього підійшла висока брюнетка з свіжим лицем і блискучими очима.

— Ви бачите, я черговий. Я позбавлений утіхи розмовляти з вами.

— Щось не пригадую, щоб я просила мосє розмовляти зі мною.

— Авжеж, але не слід так мило надимати губки, бо я не витримаю і заговорю з вами, — шепнув капітан. — А що це у вас у руці?

— Записка від мадам де Ментенон до короля. Адже ви передасте йому, правда?

— Звичайно, мадмуазель. А як здоров'я вашої пані?

— О, її сповідник пробув з нею весь ранок; розмови його дуже, дуже гарні, але такі сумні. Ми завжди буваємо сумні після того, як піде пан Годе. Але ж я й забула, що ви гугенот і не знаєте, що то є сповідник.

— Я не займаюсь цими суперечками і залишаю Сорбонні й Женеві сперечатися однієї з одною. Проте ви знаєте, кожен повинен обстоювати своїх.

— Ах, якби ви тільки поговорили з мадам де Ментенон! Вона зразу навернула б вас на шлях істини.

— Я хотів би краще говорити з мадмуазель Нанон, та коли...

— О!

Почувся легкий вигук, шелест темної одежі, і субретка зникла в одному з бічних переходів.

У довгому, освітленому коридорі показалася постать величної, красивої дами, висока, граціозна і надзвичайно гордовита". Вона немов пливла лебединою ходою. На дамі був розкішний ліф"із золотої парчі й спідниця сірого шовку, обшита золотистим з сріблом мереживом. Косинка з дорогого генуезького в'язання наполовину закривала її гарну шию. Спереду вона застібалась кетягом перлів; низка перлів, кожне зерно якої

дорівнювало річному прибуткові якого-не-будь буржуа, красувалась на її розкішному волоссі. Дама була, правда, вже не першої молодості, але чудова лінія її постаті, свіжий, чистий колір обличчя, блиск очей-незабудок, облямованих густими віями, та правильні риси — все це давало їй право вважатися першою красунею, так само як вона уславилася найнебезпечнішою жінкою у Франції за свій злий язичок. Вся постать, поворот чепурної гордої голівки, прекрасно посадженої на білій шиї, були такі звабливі, що почуття захвату переважило острахи молодого офіцера, і, віддаючи честь, він насилу додержував вигляду непохитної твердості, якого потребували обставини.

— А, це капітан де Катіна, — промовила мадам де Монтеспань з усмішкою, замість якої капітан хотів би краще бачити найкислішу міну.

— Ваш покірний слуга, маркіза.

— Я дуже рада, що знайшла тут друга, адже ранком сталася якась чудна помилка.

— Дуже жалкую, що чую про неї, мадам.

— Я кажу про мого брата де Вівонна. Аж смішно говорити про це, але його посміли не пустити на прийом до короля.

— Мені випало це нещастя, маркіза.

— Ви капітан де Катіна? На якій підставі?

Вона випросталась на весь свій величний зріст, а великі блакитні очі заіскрилися гнівним здивуванням.

— З наказу короля, мадам.

— Короля? Неправда! Він не міг прилюдно ображати мою родину! Хто дав такий безглуздий наказ?

— Сам король через Бонтана.

— Дурниці! Як ви смієте думати, що король зважиться відмовити в прийомі одному з Мортемарів устами лакея? Це вам просто приснилось, капітан.

— Бажав би, щоб це було так, мадам.

— Але такі сні не дають тому, хто їх бачить, щастя. Ідіть і скажіть королеві, що я тут і хочу поговорити з ним.

— Неможливо, мадам.

— Чому?

— Мені заборонено передавати доручення.

— Всякі?

— Від вас, маркіза.

— Однак, капітан, ви прогресуєте. Тільки цієї образи ще не ставало. Ви можете передавати королеві доручення якоїсь авантюристки, перестарілої гувернантки, — вона ущипливо засміялася з опису своєї суперниці, — а не ризикуєте сказати про прихід Франсуази де Мортемар, маркізи де Монтеспань.

— Такі накази, мадам. Глибоко шкодую про те, що саме мені випало їх виконувати.

— Припиніть ваші запевнення, капітан. Ви довідаєтесь пізніше, що й справді маєте підстави шкодувати. Останній раз — ви відмовляєтесь передати моє доручення королеві?

— Змушений відмовитись, мадам.

— Ну, то я сама це зроблю.

Вона кинулась до дверей, але капітан випередив її, заступивши маркізі дорогу своєю постаттю і простягнувши руки.

— Бога ради, подумайте про себе, мадам! — прошепотів він благаючи. — На вас дивляться!

— Фе! Усяка наволоч!..

Вона презирливо обвела очима групу швейцарських солдатів, що дістали наказ свого сержанта відійти трохи вбік. Тепер вони дивилися на цю картину, широко розплющивши очі.

— Сказано вам, я побачу короля.

— Ніколи ще ні одна дама не порушувала ранішнього прийому своєю присутністю.

— Ну, то я буду перша.

— Ви загубите мене, якщо увійдете туди.

— А я все-таки ввійду.

Справа ставала серйозною. Де Катіна взагалі відзначався спритністю, але цього разу вона його зрадила. Рішучість (так говорили в її присутності) чи нахабство (так лихословили позаочі) мадам де Монтеспань стали прислів'ям. Якщо маркіза буде домагатися пройти в опочивальню, чи вистачить у нього волі удержати силою жінку, яка вчора ще тримала в своїх руках увесь двір і, як знати, може, завтра ж завдяки красі, розумові, енергії поверне свій вплив? Коли вона доможеться свого, він назавжди втратить ласку короля, який не терпить ні найменшого відхилення від своїх наказів. Навпаки, коли він припуститься насильства над нею, то зробить вчинок, якого маркіза ніколи не забуде, і, тільки їй удасться повернути свій вплив на короля, вона смертельно помститься за нього. Отож, перед де Катіна постала неприємна дилема. Але в ту мить, коли колишня фаворитка монарха, стиснувши руки і гнівно блискаючи очима, збиралася зробити новий натиск, щоб пройти повз нього, капітанові раптом спала щаслива думка.

— Якби маркіза ласкава була подождати, — промовив він заспокійливо, — король зараз пройде в капелу.

— Ще рано.

— Мені здається, вже час.

— Але чому я мушу ждати, як лакей?

— Одну мить, мадам.

— Ні, цього не буде.

І вона рішуче ступила до дверей.

Та тонкий слух гвардійця уже вловив шум кроків короля в опочивальні, і він зрозумів, що справа виграна.

— Я передам доручення маркізи, — промовив він.

— Ага, нарешті ви отямились! Ідіть і скажіть королеві, що мені необхідно переговорити з ним.

Капітанові треба було виграти ще кілька секунд.

— Дозвольте передати ваше доручення черговим камердинером?

— Ні, самі особисто.

— Голосно?

— Ні, ні, на вухо йому.

— Чи повинен я чимсь мотивувати вашу вимогу?

— О, ви зведете мене з розуму! Передайте зараз же те, що я сказала вам.

На щастя для молодого офіцера, його скруті настав край. Половинчасті двері опочивальні в цю мить розчинились, і на порозі з'явився сам Людовік. Він урочисто виступав, похитуючись на високих каблуках, і поля його одержі трохи розвівались. Придворні шанобливо йшли позаду. Він зупинився і спитав капітана:

— У вас є для мене записка?

— Так, ваша величність.

Монарх засунув її в кишеню свого червоного камзола і пішов далі, та раптом погляд його упав на мадам де Монтеспань, яка непорушно й випроставшись стояла перед ним серед коридора. Темний рум'янець гніву спалахнув на щоках короля, і він швидко пройшов мимо, ні слова не сказавши їй. Маркіза повернулася і пішла поруч нього по коридору.

— Я не сподівався на таку честь, мадам, — промовив Людовік.

— А я на таку образу від вас, ваша величність.

— Образу, мадам? Ви забуваєтесь.

— Ні, ви забули мене, ваша величність.

— Ви вдираєтесь сюди.

— Я хотіла почути присуд свій із ваших власних уст, — прошепотіла вона. — Я особисто ще можу стерпіти удар від того, хто володіє моїм серцем. Але тяжко чути, що ображено брата устами лакеїв та гугенотів-солдатів, і то тільки тому, що його сестра занадто дуже любила...

— Тепер не час говорити про такі речі.

— Чи можу я сподіватися бачити вас, ваша величність, і коли?

— У вашій кімнаті.

— О котрій годині?

— О четвертій.

— Тоді я не буду більше докучати вашій величності.

Вона зробила йому один із тих граціозних поклонів, якими славилась, і гордо попливла назад по одному з бічних коридорів з очима, сяючими перемогою. Сила її краси й розуму ніколи не зраджувала маркізу, і тепер, здобувши обіцянку побачитися з королем, вона не мала ніякого сумніву, що їй удасться досягти бажаного, як і раніше, і знову захопити своїми чарами мужчину в королі, хоч би як повставала в ньому проти цього королівська гідність.

Розділ IV

БАТЬКО НАРОДУ

Людовік ішов виконувати свої релігійні обов'язки явно не в душі, про що ясно свідчили і суворо насуплені брови, і щільно стиснуті губи. Він добре знав свою колишню фаворитку, її запальність, зухвалість, цілковите невміння стримуватись під час суперечок. Вона була здатна вчинити яку-небудь огидну вихватку, пустити в діло свій злий язичок, щоб помститись королеві і всіляко висміяти його. Вона може навіть улаштувати прилюдний скандал, який зробить його посміховищем на всю Європу. Людовік здригнувся від самої думки про це. Треба було хоч би що запобігти близькій катастрофі. Але як порвати зв'язок? Не вперше доводилось Людовікові робити це, та лагідна Лавальєр зникла за монастирськими мурами при першому погляді, в якому вона побачила згаслу пристрасть. Авжеж, там дійсно було справжнє кохання. А ця жінка буде боротись, битися аж до краю, перш ніж поступиться перед іншою тим становищем, яким вона сама так дорожить. Уже зараз вона твердила про свої зневажені права, про заподіяні їй образи. В чому ж вони? Крайній егоїст, що жив в атмосфері повсякчасних лестощів, якою він дихав, Людовік не міг зрозуміти, що п'ятнадцять років життя, присвяченого виключно йому, втрата чоловіка, ним же усуненого, могли давати цій жінці деякі права на нього. На його ж думку, він підняв її на таку височінь, якої тільки може досягти піддана. Тепер вона переситила його й набридла, а тому її обов'язком було непомітно відійти на спочинок і бути вдячною за колишню ласку. Вона одержить пенсію, діти — забезпечення. Чого ж більше може вимагати кожна розсудлива жінка?

І до того ж підстави усунути її були чудові. Він в думках перебирав їх, стоячи навколішках і слухаючи месу, яку правив паризький архієпископ. І чим більше він думав, тим більше зміцнювався в своєму намірі. В його уяві бог був тільки більш могутній Людовік, а небо — більш пишний Версаль. Якщо він, король, вимагає покори від двадцяти мільйонів підданих, то й сам мусить слухатися того, хто має право вимагати цього від нього. Загалом сумління цілком виправдувало його вчинки. Але в одному він почував свою провину. Від самого приїзду з Іспанії його лагідної, всепрощаючої дружини він ніколи не залишав її без суперниць. Тепер, після її смерті, справа стояла не краще. Одна фаворитка змінювала другу, і якщо Монтеспань протрималась довше за інших, то більше завдяки своїй рішучості, ніж його кохання. А тепер отець Лашез та Боссюет завжди твердять йому, що він досяг повного розквіту сил і незабаром ступить на шлях згасання, який веде до смерті. Дикий вибух пристрасті до нещасної Фонтанж був уже останнім поривом, який налетів на нього. Для нього тепер настав період спокійного, мирного життя, а цього найменше можна сподіватись у товаристві мадам де Монтеспань.

Але він знайшов місце, де можна тішитись цим спокоєм. З того самого дня, коли де Монтеспань відрекомендувала йому велично сувору й мовчазну вдову як виховательку його дітей, він став відчувати дедалі більшу приємність від її товариства. Відколи з'явилась ця жінка, він цілі години став просиджувати в кімнаті фаворитки, спостерігаючи, як тактовно й просто вихователька стримувала буйні пориви гарячкуватого молодого герцога дю Мен і пустотливого маленького графа Тулузького.

Вважалося, що він приходив під час лекцій стежити за навчанням дітей, але, по суті, король обмежувався тим, що захоплювався учителькою. Поволі він піддався чарівному впливові цієї сильної, але разом з тим і лагідної вдачі, почав звертатися до неї за порадами в деяких справах і йшов за цими порадами так слухняно, як ніколи не слухався порад першого-ліпшого міністра чи колишніх фавориток.

А тепер, він почував, настав час вибрати між нею і де Монтеспань. Їх вплив на нього цілком протилежний. Вони не можуть бути вкупі. Сам він стоїть тепер між добродійністю і пороком, добровільно вибираючи між ними. Порок по-своєму дуже звабливий, гарний, дотепний і тримає його ланцюгом звички, розірвати який досить важко. Траплялись хвилини, коли природа брала гору й затягала його по той бік добра, і він знову був ладен повернутись до колишнього свого життя. Але Боссюет і отець Лашез стояли на сторожі коло нього, нашіптуючи слова підбадьорення, а головне, тут була мадам де Ментенон, яка нагадувала королеві, що подобає його санові та сорокашестилітньому вікові. Тепер, нарешті, він вирішив зробити останні зусилля. Він не в безпеці, доки його колишня фаворитка буде при дворі. Людовік занадто добре знав себе, щоб вірити в довготривалість свого нового настрою. Тепер вона підстерігає кожну хвилину його слабкості. Фаворитку треба умовити покинути Версаль, якщо цього можна досягти без скандалу. Він буде твердий при сьогоднішній зустрічі з нею і відразу дасть їй зрозуміти, що її царювання кінчилось назавжди.

Такі думки роїлись у голові короля, коли він стояв навколішках на "prîe dieu" з різьбленого дерева, схиливши голову на розкішну червону оксамитну подушку. Звичайно він сидів у своєму відділі праворуч від олтаря. Гвардійці та найближчі слуги оточували його, а придворні дами й кавалери сповнювали каплицю. Благочестя було тепер у моді так само, як темні камзоли й мереживні галстуки; благодать торкнулась навіть самих легковажних з-поміж придворних, відколи король став релігійним. Але нудота лягла на обличчя усіх — і знатних військових, і всієї іншої камарильї. Вони позіхали й дрімали над молитовниками. Деякі з них, що, здавалось, щиро молилися, насправді читали останній роман Скюдере або Кальпернеді, майстерно опрацьований в темні палітурки. Дами удавали більш побожних і виставляли наперед кожна по маленькій свічці в руках, держачи їх перед собою ніби для читання молитовника, але насправді лише для того, щоб король бачив їх обличчя і довідався, що вони душею з ним. Може, тут і було кілька людей, які молились від щирого серця й прийшли сюди з доброї волі; але вчинки Людовіка обернули французьких дворян у придворних, світських людей у лицемірів, і тому весь Версаль Набрив вигляду величезного дзеркала, що стократ відбивало тільки образ короля.

По виході з каплиці Людовік мав звичай приймати прохання і вислухувати скарги своїх підданих. Його шлях лежав через відкриту площадку, де звичайно й збирались просителі. Цього ранку їх було тільки троє — городянин, який вважав себе ображеним старшиною своєї гільдії, селянин, у якого мисливський собака загриз корову, та орендар, утискуваний своїм феодалним хазяїном. Кілька запитань і короткий наказ секретареві скінчили ці справи. Людовік, хоч і був сам тираном, мав, принаймні, ту

добру властивість, що домагався права бути єдиним деспотом у своєму королівстві. Він уже хотів іти далі, коли раптом літній чоловік, поважний на вигляд, в одязі городянина, з суворими, характерними рисами обличчя, кинувся наперед і впав на одно коліно.

— Справедливості! Прошу справедливості, ваша величність! — вигукнув він.

— Що це значить? — здивувався король. — Хто ви і чого вам треба?

— Я — громадянин Парижа, мені чинять велику кривду.

— Ви, здається, поважна людина. Якщо вас справді скривдили, то ви матимете захист. На що ви скаржитесь?

— У мене в будинку розміщено двадцять чоловік синіх лангедокських драгунів під начальством капітана. Вони їдять мої запаси харчів, розтягають моє добро і б'ють моїх слуг, а в судах я не можу домогтися захисту.

— Присягаюсь життям, дивно розуміють правосуддя у нашому місті Парижі, — гнівно скрикнув король.

— Справа дійсно ганебна! — зауважив Боссюет.

— А чи нема тут якоїсь особливої причини? — вкинув Лашез. — Я запропонував би вашій величності спитати в цього чоловіка, як його звать, що він робить і чому саме в його будинку розміщено на постій драгунів.

— Ви чуєте питання високошановного отця?

— Ваша величність, мене звать Катіна, я торгую сукном і належу до протестантської церкви.

— Я так і думав! — скрикнув придворний сповідник.

— Це інша річ, — промовив Боссюет.

Король похитав головою, і обличчя його спохмурніло.

— Ви самі винні у всьому, і від вас залежить поправити справу.

— Як саме, ваша величність?

— Прийняти єдину істинну віру.

— Я вже належу до неї, ваша величність.

Король сердито тупнув ногою.

— Я бачу, що ви досить зухвалий єретик, — скипів він. — У всій Франції тільки одна церква — і саме та, до якої належу я. Якщо ви не член її, то не можете сподіватись на мою допомогу.

— Моя віра — віра моїх батька й діда, ваша величність.

— Якщо вони грішили, то це ще не дає вам права повторювати їх помилки. Мій дід теж стояв на хибному шляху, аж поки не відкрилися його очі.

— Але він благородно загладив свою помилку, — промурмотів єзуїт.

— Так ви не допоможете мені, ваша величність?

— Поможіть спершу самі собі.

Старий гугенот з жестом розпачу підвівся з колін, а король рушив далі. Обидва сповідники йшли обабіч, нашіптуючи йому слова похвали.

— Ви вчинили благородно, ваша величність.

- Ви справді старший син церкви.
- Ви гідний наступник Святого Людовіка.

Але на обличчі в короля з'явився вираз людини, не зовсім задоволеної своїм вчинком.

— А ви не вважаєте, що до цих людей застосовують надто суворі заходи? — спитав він.

— Надто суворі? Ваша величність, ви помиляєтесь від надмірного милосердя.

— Я чув, що надзвичайно багато їх виїздить із моєї країни.

— Тим краще, ваша величність; чи може благословення боже перебувати над країною, де є такі уперті єретики?

— Ті, що зрадили бога, навряд чи можуть бути вірними підданими короля, — зауважив Боссюет. — Могутність вашої величності тільки зросла б, якби вони не мали у ваших володіннях своїх храмів, як вони зуть свої єретичні кубла.

— Мій дід обіцяв їм свою охорону. Вам самим добре відомо, що вони перебувають під захистом Нантського едикту.

— Але ваша величність може змінити вчинене зло.

— Як саме?

— Скасувати едикт.

— І кинути в розкриті обійми моїх ворогів два мільйони кращих ремісників і хоробрих слуг Франції? Ні, ні, отче мій, сподіваюсь, я досить щиро ставлюся до нашої матері-церкви, але є деяка частина правди і в словах де Фронтенака про зло, що виникає від змішування справ цього світу з інтересами замогильного. Що скажете ви, Лувуа?

— При всій моїй пошані до церкви, ваша величність, не смію замовчати, що, мабуть, сам диявол нагородив цих людей дивовижним умінням та спритністю, завдяки чому вони — кращі робітники й купці королівства вашої величності. Не знаю, чим будемо ми поповнювати казну, коли втратимо таких справних платників податку. Уже й так багато з них покинули батьківщину, а з від'їздом припинились і їх справи. Якщо всі вони виїдуть з країни, то для нас це буде гірше за програну війну.

— Але, — зауважив Боссюет, — тільки розголоситься звістка по Франції, що така воля короля, ваша величність, можете бути певним, що навіть найгірші серед ваших підданих, з великої любові до вас, поспішать увійти в лоно святої церкви. Доки ж існує едикт, їм може здаватися, що король байдужий до цієї справи, і вони можуть залишатись при своїх помилках.

Король похитав головою.

— Це уперті люди, — заперечив він.

— Якби французькі єпископи дали в дар державі скарби своїх єпархій, — сказав Лувуа, лукаво поглянувши на Боссюета, — то ми, може, могли б існувати і без податків, одержуваних з гугенотів.

— Усе, чим володіє церква, до послуг короля, — коротко відповів Боссюет.

— Королівство з усім, що є в ньому, належить мені, — зауважив Людовік, коли вони

увійшли у великий зал, де двір збирався після обідні, — але сподіваюсь, що мені ще не скоро доведеться вимагати від церкви її багатства.

— Сподіваємось, сир! — вимовили, мов луна, духовні особи.

— Але ми можемо припинити ці розмови до ради. Де Мансар? Я хочу глянути на його проекти нового флігеля в Марлі.

Він підійшов до бокового столу і через мить увесь заглибився в своє любиме заняття, розглядаючи грандіозні плани великого архітектора і з цікавістю розпитуючи про хід будування.

— Мені здається, вашій милості пощастило справити деяке враження на короля, — зауважив Лашез, відводячи Боссюета вбік.

— З вашою могутньою допомогою, отче мій.

— О, можете бути певні, я не пропущу нагоди просунути добре діло.

— Якщо ви візьметесь за нього, справу треба вважати вирішеною.

— Але є одна особа, яка має більше значення, ніж я.

— Фаворитка де Монтеспань?

— Ні, ні, її час минув. Це мадам де Ментенон.

— Я чув, що вона набожна.

— Дуже. Але вона не полюбляє мого ордена. Ментенон сульпіціанка. Проте не виключена, можливість спільного шляху до однієї мети. От якби ви поговорили з нею, ваше преподобіє.

— Від усього серця.

— Доведіть їй, яке богоугодне діло вона зробила б, сприяючи вигнанню гугенотів.

— Я доведу.

— А на відплату ми з нашого боку допоможемо їй... — він нахилився і шепнув щось на вухо прелатові.

— Що? Він цього не зробить.

— Але чому? Адже королева померла.

— Вдова поета Скаррона!

— Вона благородного походження. Їх діди колись дуже приятелювали.

— Це неможливо!

— Я знаю його серце і кажу, що навіть дуже можливо.

— Звичайно, вже коли хто знає його таємниці, то це ви, мій отче. Але така думка не приходила мені в голову.

— Ну, то хай загляне тепер і залишиться там. Якщо вона прислужиться церкві, то церква допоможе їй... Але король робить мені знак, і я мушу поспішити до нього.

Тонка, темна постать сквапно прослизнула серед натовпу придворних, а великий єпископ із Мо залишився на місці, низько схиливши голову і весь поринувши в роздум.

На цей час увесь двір зібрався в "Grand-salon", і величезна кімната наповнилась шовковими, оксамитними та парчевими вбраннями дам, блиском самоцвітів, віянням розмальованих віял, маянням пір'я й егретів. Сірий, чорний і коричневий одяг пом'якшував яскравість барв. Якщо король у темному, то всі мусять бути в одязі такого

самого кольору, і тільки сині мундири офіцерів та світло-сірі гвардійських мушкетерів нагадували перші роки царювання, коли мужчини змагалися з жінками в розкоші й пишноті туалетів. Та якщо змінились моди на одяг, то ще більше змінилися манери. Бездумна легковажність і колишні пристрасті, звичайно, не могли зникнути зовсім, але пошесть була на серйозні обличчя й розумні розмови. Тепер у вищому світі розмовляли не про виграші в ландскнехт, не про останню комедію Мольєра чи нову оперу Люлли, а про шкоду янсенізму, про вигнання Арно із Сорбонни, про зухвальство Паскаля, про те, хто кращий з двох популярних проповідників — Бардалу чи Массільйон. Так під химерно розписаною стелею, по розмальованій підлозі, оточені безсмертними творами художників у дорогих позолочених рамах, рухались вельможі й пишні дами, намагаючись підробитися під маленьку темну постать, силкуючись бути схожими на того, хто сам так розгубився, що тепер вагався у виборі між двома жінками, які грали гру, де ставками були майбутнє Франції і його власна доля.

Розділ V

ДІТИ САТАНИ

Старий гугенот ще кілька хвилин після того, як король відмовив йому, стояв розгублений, мовчки й похмуро спустивши очі. Гра сумніву, смутку й гніву відбивалась на його обличчі. Це був дуже високий, худий чоловік з суворим, блідим обличчям, великим лобом, м'ясистим носом і розвиненим підборіддям. Він не носив парика, не пудрився, але природа сама обсіпала сріблом його густі кучері, а тисячі зморщок коло очей та кутиків рота надавали його обличчю особливо серйозного виразу. Але незважаючи на літній вік, вибух гніву, що примусив його схопитися з колін, коли король відповів негативно на його прохання, пронижуючий, сердитий погляд, кинутий ним на царедворців, які проходили повз нього з глузливими посмішками, перешіптуваннями та жартами, свідчили про те, що він до певної міри зберіг ще силу й дух молодості. Він був одягнений відповідно до свого стану, просто, але добре, в темно-коричневий шерстяний кафтан з срібними гудзиками. Короткі штани такого самого кольору, білі шерстяні панчохи, чорні, з широкими носками, шкіряні черевики, що застібалися великими сталевими пряжками, доповнювали його вбрання. В одній руці він держав низький поярковий капелюх, облямований золотим кантом, у другій — сувій паперів з викладеними в них його скаргами, який він сподівався передати секретареві короля.

Його сумніви про те, що йому слід було робити далі, розв'язались дуже швидко. В ті часи на гугенотів (хоч перебування їм у Франції і не було цілком заборонене) дивились як на людей, ледве терпимих у королівстві і не охоронених законами, які охороняли їх земляків-католиків. Протягом двадцяти років утиски все збільшувались, і, крім вигнання, не було засобів, якими не користувалися б проти них офіційні ханжі. Гугенотам чинили перешкоди у всіх справах, їм забороняли посідати всі громадські посади, брали їх будинки під постій для солдатів, заохочували до непослуху їх дітей, лишаючи нерозглянутими в судах всі їхні скарги на образи та кривди. Кожен негідник, який хотів задовольнити особисту злобу або влізти в довір'я до свого ханжі-начальника,

міг виробляти з першим-ліпшим гугенотом що йому заманеться, не боячись закону. І, незважаючи на все, ці люди горнулися до країни, що відштовхувала їх, повні гарячої любові до рідного ґрунту, яка криється в глибині серця кожного француза, вважали за краще образи й кривди тут, аніж ласкавий прийом, що ждав їх за морем. Та на них уже насувалась тінь фатальних днів, коли вибір більше не залежав від їх бажань.

Двоє з королівських гвардійців, височенні молодці в синіх мундирах, які чергували в цій частині палацу, були свідками марного клопотання гугенота. Вони підійшли до нього і брутально урвали хід його думок.

— Ну, "молитовник", — похмуро промовив один із них, — забирайся-но звідси.

— Не можна сказати, щоб з тебе була окраса королівського саду, — крикнув другий, погано вилаявшись. — Що ти за цяця, що відвертаєш ніс від релігії короля, чорт би тебе взяв!

Старий гугенот гнівно й з глибоким презирством глянув на варту і повернувся, наміряючись іти геть, як раптом один з гвардійців штовхнув його в бік кінцем алебарди.

— Ось тобі, собако! — гукнув він. — Як ти смієш так дивитися на королівського гвардійця!

— Діти Веліала, — вигукнув старий, притискуючи руку до бока, — коли б я був на двадцять років молодший, ви не насмілилися б так поводитись зо мною.

— А! Ти ще виригаєш отруту, гадино? Годі, Андре! Він загрожував королівському гвардійцеві. Хапай його й тягни в караульню!

Солдати, покидавши зброю, напали на старого, та хоч обидва були високі й здорові, їм не дуже легко було упоратися з ним. Суха постать гугенота з довгими мускулястими руками кілька разів видиралася з рук насильників; аж коли старий почав уже задихатись, втомленим солдатам удалось нарешті, скрутивши йому руки назад, подухати гугенота. Та ледве вони дістали таку жалюгідну перемогу, як грізний оклик і шпага, що блиснула перед очима, примусили солдатів звільнити полоненого.

Це був капітан де Катіна. Скінчивши ранішню службу, він вийшов на терасу і несподівано опинився свідком ганебної сцени. Побачивши старика, він здригнувся і, вихопивши з піхов шпагу, кинувся вперед так несамовито, що гвардійці облишили свою жертву, причому один із них, задкуючи від загрозливого леза, послизнувся і впав, тягнучи за собою товариша.

— Негідники! — гримів де Катіна. — Що це значить?

Гвардійці насилу звелись на ноги, дуже зніяковілі.

— Дозвольте доповісти, капітан, — промовив один із них, віддаючи честь, — це гугенот, який образив королівську гвардію.

— Король відхилив його прохання, капітан, а він тупцяється на місці.

Де Катіна зблід від люті.

— Значить, коли французькі громадяни приходять звертатись до владаря їх країни, то на них повинні нападати такі швейцарські собаки, як ви? — закричав він. — Ну, заждіть же!

Він витяг із кишені маленький срібний свисток, і на цей різкий заклик з караульні

вибіг старий сержант з півдюжиною солдатів.

— Ваше прізвище? — строго спитав капітан.

— Андре Менье.

— А ваше?

— Ніколас Клоппер.

— Сержант, заарештувати Менье і Клоппера.

— Слухаю, капітан! — одрубав сержант, смуглявий посивілий солдат, учасник походів Конде і Тюренна.

— Віддати їх сьогодні ж під суд.

— На якій підставі, капітан?

— Як звинувачених у нападі на старого поважного громадянина, що прийшов з проханням до короля.

— Він сам признався, що гугенот, — в один голос виправдовувались звинувачені.

— Гм!.. — сержант нерішуче смикав свої довгі вуса. — Накажете так формулювати обвинувачення? Як угодно капітанові...

Він злегка знизав плечима, ніби сумніваючись, щоб із цього вийшло щось путнє.

— Ні, — сказав де Катіна, якому нараз спала щаслива думка. — Я обвинувачую їх у тому, що вони, кинувши алебарди під час перебування на варті, з'явилися переді мною в брудних і розтріпаних мундирах.

— Так буде краще, — зауважив сержант з вільністю старого служачи. — Грім і блискавка! Ви осоромили всю гвардію! Ось як посидите годину на дерев'яному коні з мушкетами, прив'язаними до кожної ноги, тоді добре зягаєте, що алебарди повинні бути в руках у солдатів, а не валятися на королівській галявині. Взяти їх! Слухай! Направо кругом! Марш!

І маленький загін гвардійців рушив у супроводі сержанта.

Гугенот мовчки й похмуро стояв осторонь, нічим не виявляючи радості від несподівано щасливого для нього кінця; але коли солдати пішли, він і молодий офіцер швидко підійшли один до одного.

— Аморі, я не сподівався бачити тебе!

— Як і я, дядю. Скажіть, будь ласка, що привело вас у Версаль?

— Вчинена мені несправедливість, Аморі. Рука нечестивих тяжить над нами, і в кого ж просити захисту, як не в короля?

Молодий офіцер похитав головою.

— У короля добре серце, — промовив де Катіна. — Але він дивиться на світ тільки крізь окуляри, надіті йому камарильєю. Вам нема чого сподіватися від нього.

— Він майже прогнав мене з очей геть.

— А спитав ваше ім'я?

— Так, і я назвав себе. Молодий гвардієць свиснув.

— Ходімо до воріт, — сказав він. — Ну, коли мої родичі приходитимуть сюди й заводитимуть суперечки з королем, моя рота незабаром залишиться без капітана.

— Король не добрав, що ми родичі. Але мені дивно, небоже, як ти можеш жити в

цьому храмі Ваала, не поклоняючись кумирам.

— Я ховаю віру в серці.

Старик серйозно похитав головою.

— Ти йдеш по дуже вузькому шляху, повному спокус і небезпек, — промовив він. — Тяжко тобі, Аморі, простувати шляхом господнім, ідучи разом з тим обіруч з гнобителями його народу.

— Ех, дядю! — нетерпляче вигукнув молодий чоловік. — Я солдат короля і залишаю отцям церкви вести богословські суперечки. А сам хочу тільки прожити чесно і вмерти, виконуючи свій обов'язок. До всього ж іншого яке мені діло?

— І згоден жити в палацах і їсти на дорогому посуді, — гірко промовив гугенот, — тоді як рука нечестивих тяжить над твоїми кревними, коли виливається чаша лиха, стогони й зойки лунають по всій країні.

— Та що ж, нарешті, трапилось? — спитав молодий офіцер, спантеличений біблійними висловами, що були поширені серед французьких протестантів.

— Двадцять чоловік моавітян розміщено у мене в домі на чолі з якимось капітаном Дальбером, який уже давно став бичем Ізраїлю.

— Капітан Клод Дальбер з лангедокських драгунів? У мене вже є з ним деякі рахунки.

— Ага! І розсіяні вівці стада господнього теж мають дещо проти цього лютого пса й гордовитого нечестивця.

— Що ж він зробив?

— Його люди розташувались у моєму домі, наче міль у паках сукна. Ніде немає вільного містечка. А сам муж цей сидить у моїй кімнаті, задерши ноги в чоботищах на мої стільці з іспанської шкіри, з люлькою в роті, з графином вина під рукою і вирікає, немов сичить, різні мерзотні слова. Він побив старого П'єра.

— А?!

— І зіпхнув мене в підвал.

— А??!

— Бо п'яний хотів обняти твою кузину Адель.

— О!!!

З кожним новим вигуком молодий чоловік червонів усе більше й більше, а брови його зсувалися все ближче й ближче. При останніх словах старика він зовсім розлютився і несамовито кинувся вперед, тягнучи дядю за руку. Вони бігли по одній з кручених стежок, обсаджених високою живою огорожею, з-за якої часом виглядали фавни або мармурові німфи, що дрімали серед зелені. Дехто з зустрічних придворних здивовано дивився на цю чудну пару. Але молодий чоловік був надто заглиблений у думки і не звертав уваги на гуляючих. Не перестаючи бігти, він проминув серповидну доріжку, яка простяглася повз дюжину кам'яних дельфінів, що викидали з рота воду на купку тцитонів, потім алею гігантських дерев, які мали такий вигляд, ніби росли тут кілька віків, але справді тільки недавно були привезені з величезними труднощами з Сен-Жермена і Фонтенебло. Біля хвіртки з саду на дорогу старий зупинився,

захекавшись від безупинного бігу.

— Як ви приїхали, дядю?

— Коляскою.

— А де вона?

— Он там, за гостиницею.

— Ну, ходімо туди.

— Ти теж поїдеш, Аморі?

— Судячи з ваших слів, пора й мені появитися у вас. У вашому домі не зайвим буде мати людину з шпагою коло пояса.

— А що ти збираєшся робити?

— Переговорити з цим капітаном Дальбером...

— Значить, я образив тебе, небоже, сказавши, що твоє серце не цілком належить Ізраїлеві.

— Що мені до Ізраїлю? — нетерпляче гукнув де Катіна. — Я тільки знаю, що хоч би кузина Адель поклонилась громові, як абенакійська жінка, або звернулась із своїми невинними молитвами до Гітчі Маніту[1], то й тоді хотів би я бачити ту людину, яка насмілилася б торкнутися до неї. А! Ось під'їздить наша коляска! Жени щодуху, кучер, одержиш п'ять ліврів, коли менш ніж за годину ми прибудемо до застави Інвалідів.

Важко було мчати швидко в часи безресорних екіпажів і забрукованих диким каменем шляхів, але кучер стьобав кошлатих, непідстрижених коней, і коляска, підстрибуючи, гуркотіла по дорозі. Придорожні дерева мигтіли перед зашклененими дверцятами коляски, а біла курява здіймалася слідом. Капітан гвардії барабанив пальцями по колінах, нетерпляче крутився на сидінні і час від часу звертався з питаннями до свого понурого супутника.

— Коли це все сталося?

— Учора ввечері.

— А де тепер Адель?

— Дома.

— А цей Дальбер?

— О, він теж там!

— Як! Ви рискнули залишити її в руках цієї людини, а самі поїхали у Версаль?

— Вона замкнулась на замок у своїй кімнаті.

— А, що значить якийсь замок! — Молодий чоловік, сам не свій від безсилої люті, потряс кулаком у повітрі.

— П'єр там?

— Він безсилий.

— І Амос Грін?

— О, цей кращий. Він, очевидно, справжній мужчина. Його мати природжена французенка з острова Статень, коло Мангаттана. Вона була одною з розсіяних овець стада, які рано втекли від вовків, коли рука короля тільки-но стала тяжіти над Ізраїлем. Амос розмовляє французькою мовою, але з вигляду не схожий на француза, і манери у

нього зовсім інші.

— Він вибрав поганий час, щоб відвідати Францію.

— Може, тут криється незрозуміла для нас мудрість.

— І ви лишили його у вас в домі?

— Так, він сидів з Дальбером, кутив і розповідав йому дивні пригоди.

— Яким він може бути оборонцем? Чужа людина в незнайомій країні. Ви погано зробили, дядю, лишивши Адель саму.

— Вона в руках божих, Аморі.

— Сподіваюсь. О, я палаю від нетерплячки швидше бути там!

Він вистромив голову, не звертаючи уваги на хмару куряви, що здіймалася з-під коліс, і, витягнувши шия, дивився крізь неї вперед на довгу, колінкувату річку і велике місто, уже ясно видне в тонкому синястому мареві, де вимальовувались обидві башти собору Богоматері, високий шпиль святого Іакова і цілий ліс інших шпилів і дзвіниць — пам'яток восьми століть набожності Парижа. Незабаром дорога повернула до Сени, міський мур все ближчав, аж поки подорожні в'їхали, нарешті, в місто південними ворітьми і коляска застрибала з гуркотом по кам'яному брукові, лишивши праворуч великий Люксембурзький палац, а ліворуч — останню споруду Кольбера, богадільню інвалідів. Зробивши крутий поворот, екіпаж опинився на набережній і, переїхавши Новий міст, повз величний Лувр, добувся до лабіринту вузьких, але багатих вулиць, що прямували на північ. Молодий чоловік все ще дивився у вікно, але йому закривала все величезна позолочена карета, що з гуркотом, важко їхала перед коляскою. Однак коли вулиця стала ширша, карета повернула вбік, і офіцерові вдалося побачити будинок, куди він поспішав.

Перед будинком стояв величезний натовп людей.

Розділ VI

БІЙКА В БУДИНКУ

Будинок купця-гугенота — висока, вузька будівля — стояв на розі вулиць Сен-Мартіна і Бірона. Він був чотириповерховий, такий же суворий і похмурий, як його власник, мав високу, загострену покрівлю, довгі вікна з ромбовидними шибками, фасверк з пофарбованого чорною фарбою дерева з проміжками, заповненими штукатуркою, і п'ять кам'яних приступок, що вели до вузького й темного входу в будинок. На верхньому поверсі був склад запасних товарів; до другого й третього прироблені були балкони з міцними дерев'яними балюстрадами.

Коли дядя з небожем вискочили з коляски, вони опинилися перед густим натовпом людей, очевидно, чимсь дуже збуджених. Усі дивилися вгору. Глянувши в тому ж напрямку, молодий офіцер побачив видовище, яке позбавило його здібності почувати щось інше, крім найбільшого здивування.

З верхнього балкона головою вниз висіла людина в яскраво-блакитному кафтані й білих штанях, які носили королівські драгуни. Капелюх та парик злетіли, і стрижена голова повільно гойдалась назад і вперед на вишині п'ятдесяти футів над бруком. Обличчя підвішеного, звернене до вулиці, було смертельно бліде, а очі міцно

заплющені, ніби він не зважувався розплющити їх, боячись страшної долі, що загрожувала йому. Зате голос його гучно лунав по околиці, сповнюючи повітря благаннями про допомогу.

В кутку балкона стояв молодий чоловік і, нахилившись над поруччями, держав за ноги повислого в повітрі драгуна. Він дивився не на свою жертву, а, повернувши голову через плече, уп'явся пильним поглядом в юрбу солдатів, що купчилися біля великого відчиненого вікна, яке виходило на балкон. В повороті його голови почувався гордий виклик, а солдати нерішуче тупцялися на місці, не знаючи, чи кинутися їм уперед, чи йти собі.

Раптом юрба скрикнула від хвилювання. Молодий чоловік випустив одну ногу драгуна, держачи його тільки за другу, причому перша безпорадно теліпалась у повітрі. Даремно жертва чіплялася руками за стіну позад себе і галасувала щосили.

— Втягни мене назад, чортів сину, втягни назад! — кричав він. — Ти хочеш убити мене, чи що? Поможіть, люди добрі, рятуйте!

— Ви хочете, щоб я втяг вас назад, капітан? — спитав молодий чоловік ясным і сильним голосом, прекрасною французькою мовою, але з акцентом, який здавався чудним юрбі внизу.

— Так, чорт візьми, так!

— То відішліть своїх людей.

— Забирайтесь геть, йолопи, лобурі! Ви хочете, щоб я розбився об брук? Геть! Забирайтесь геть, кажу вам!

— Отак краще! — промовив молодий чоловік, коли солдати зникли. Він потяг драгуна за ногу і підняв його так, що той міг обернутися, ухопившись за нижній ріг балкона.

— Ну, як ви себе тепер відчуваєте? — поцікавився молодий чоловік.

— Держіть мене, бога ради, держіть!

— Я держу вас досить міцно.

— Ну, то втягніть мене.

— Не треба квапитись, капітан. Ви чудово можете розмовляти і в такому положенні.

— Втягніть мене, мосьє, швидше!

— Усе в свій час. Боюсь, що вам не дуже зручно розмовляти, теліпаючись у повітрі.

— Ох, ви хочете вбити мене!

— Навпаки, збираюсь урятувати.

— Хай благословить вас бог!

— Але тільки на певних умовах.

— О, наперед погоджусь на них. Ах! Я зараз упаду!

— Ви залиште цей будинок — ви і ваші люди — і не посмієте більше турбувати ні старика, ні мадмуазель. Даєте обіцянку?

— О, так, так, ми підемо собі.

— Слово честі?

— Звичайно. Тільки втягніть мене!

— Не так швидко. В цьому положенні легше розмовляти з вами. Я не знаю тутешніх законів. Може, такі речі у Франції заборонені. Обіцяйте, що мені не буде неприємностей.

— Ніяких! Тільки втягніть мене!

— Гарзд! Ну, прошу!

Він став тягнути драгуна за ногу, а той конвульсивно чіплявся за поруччя, аж поки, під схвальний гомін юрби, не перевалився, нарешті, через балюстраду і не простягся на балконі, де пролежав якийсь час непорушно, як камінь. Потім, хитаючись, драгун звівся на ноги і, не глянувши на супротивника, з лютим криком кинувся в одчинені двері.

Поки нагорі відбувалась ця маленька драма, де Катіна вдалося звільнитись від заціпеніння, що охопило його, і він заходився енергійно продиратись крізь юрбу разом із своїм супутником, так що обоє незабаром опинилися майже коло входу. Мундир королівського гвардійця вже сам собою міг бути пропуском скрізь, а крім того і обличчя старого Катіна було добре відоме у всій околиці, і всі присутні розступались, щоб дати їм пройти в будинок. Двері розчинились, і в темному коридорі прибулих зустрів старий слуга, ламаючи руки.

— Ох, хазяїне! Ох, хазяїне! — кричав він. — Ох, що діється! Яка ганьба! Вони уб'ють його!

— Кого?

— Доброго мосьє з Америки. О, боже мій! Чуєте? Саме в цю мить крики й гармидер, що знову знялися нагорі, раптом закінчились страшенним гуркотом, перемішаним з вибухом лайок, гамору, так, ніби старий будинок здригався до самісіньких підвалин. Офіцер і гугенот прожогом кинулись нагору і вже стали сходити на другий поверх, звідки лунали крики, коли раптом назустріч їм вилетів великий годинник тижневого заводу і, перестрибуючи через чотири приступки, відразу перескочив через площадку і вдарився об протилежну стіну, де розсипався на купу металевих коліщат і дерев'яних уламків. Через мить на площадку викотився клубок з чотирьох людей і дерев'яних уламків. Боротьба тривала й на площадці. Люди схоплювались, падали, знов підіймались і дихали всі разом, нагадуючи тягу в димарі. Вони так переплелися між собою, що важко було розгледіти їх. Було тільки видно, що середній вдягнений в одяг з чорного фламандського сукна, а інші троє — в солдатську форму. Чоловік, на якого напали, був такий дужий і міцний, що, як тільки йому вдавалося стати на ноги, він тягав за собою по площадці супротивників, наче дикий кабан повислих на ньому собак. Офіцер, який вибіг услід за цим клубком, простяг був руку, щоб схопити цивільного, але відразу ж з лайкою відсмикнув її назад, бо цивільний добряче вкусив його міцними білими зубами за великий палець лівої руки.

Тулячи до губ поранену руку, офіцер вихопив шпагу і заколов би свого беззбройного супротивника, якби де Катіна, кинувшись уперед, не схопив його за руку.

— Ви негідник, Дальбер! — гукнув він.

Несподівана поява королівського лейб-гвардійця справила магічний вплив на тих, що билися. Дальбер відскочив назад, не приймаючи від губ пальця, і, опустивши шпагу, насуплено дивився на прибулого. Його довге жовте обличчя перекривилося від гніву, а маленькі чорні очі горіли люттю й диявольським вогнем незадоволеної помсти. Солдати кинули свою жертву і, засапані, вистроїлися в ряд, а молодий чоловік притулився до стіни й, струшуючи порошок зі своєї чорної одежі, дивився то на свого рятівника, то на супротивників.

— У нас з вами давні рахунки, Дальбер! — промовив де Катіна, витягаючи рапіру.

— Я тут з наказу короля, — понуро відповів Дальбер.

— Безперечно. Бороніться, мосьє!

— Кажу вам, я тут з обов'язку служби.

— Дуже добре. Схрещуйте шпагу!

— Я не сварився з вами.

— Ні? — Де Катіна ступив наперед і вдарив його по обличчю. — Мені здається, у вас тепер є привід до дуелі, — промовив він.

— Чорти! — загорлав капітан. — До зброї, хлопці! Ей, ви там, нагорі! Візьміть цього чоловіка і схопіть полоненого! Іменем короля!

На його заклик сходами збігло ще з десяток солдатів, а троє, що були на площадці, кинулися знову на свого недавнього супротивника. Він викрутився і вихопив з рук старого купця товстий дубовий ціпок.

— Я з вами, мосьє! — промовив він, стаючи попліч гвардійського офіцера.

— Заберіть вашу челядь і бийтеся зі мною, як годиться дворянинові, — крикнув де Катіна.

— Дворянин?! Тільки послухати цього міщанина-гугенота, сім'я якого торгує сукном!

— Ах ти, боягуз! Я шпагою напишу на твоїй пиці, що ти брехун!

Він кинувся наперед і зробив удар, що влучив би просто в серце Дальберові, якби не впала важка шабля одного драгуна на його тоншу зброю і не перерубала леза коло самої ручки. З переможним криком ворог люто кинувся до нього, підіймаючи рапіру, але сильний удар ціпком, зроблений молодим іноземцем, примусив його випустити зброю, яка, задзвенівши, упала додолу. Один із солдатів, що стояли на сходах, вихопив пістолет і націлився в голову де Катіна. Постріл поклав би край сутичці, але в цю мить якийсь низенький дідок, що спокійно увійшов з вулиці і, очевидно, зацікавлений усією цією сценою, з усмішкою дивився на всіх, раптом ступив наперед і таким твердим і владним голосом наказав бійцям опустити зброю, що всі шпаги відразу вдарились об підлогу, ніби на муштрі.

— Ну, мосьє! Ну, мосьє! — строго промовив старичок, по черзі дивлячись на кожного. Це був дуже маленький рухливий чоловік, худий, як тріска, з випнутими зубами й величезним париком, довгі локони якого ховали обриси його зморшкуватої шиї й вузьких плечей. Одягнений він був у довгополий кафтан з оксамиту мишастого кольору, оздоблений золотом; високі шкіряні чоботи та маленький триухий капелюх з

золотим кантом надавали йому трохи войовничого вигляду. Його постава і манери відзначались витонченістю: високо піднята голова, гострий погляд чорних очей, тонкі риси обличчя, самовпевненість у кожному русі — все це виявляло в ньому людину, звиклу наказувати. І справді, у Франції, так само як і за її межами, мало було людей, яким нарівні з королем не було відоме ім'я цього невеликого чоловічка, що стояв на площадці гугенотського будинку з золотою табакеркою в одній руці із мереживною хусткою в другій. Хто не знав останнього з великих французьких вельмож, найхоробрішого з французьких полководців, всіма любимого Конде, переможця при Рокруа і героя Фронди? Побачивши його худе, жовте обличчя, драгуни і їх начальник вступили в нього очі, а де Катіна підняв уламок своєї рапіри, віддаючи честь.

— Е, е! — скрикнув старий воїн, придивляючись до нього. — Ви були зі мною на Рейні... Е? Я пам'ятаю ваше обличчя, капітан. А ваші родичі були з Тюренном.

— Я був у Пікардійському полку, ваша світлість. Мое прізвище — де Катіна.

— Так, так. А хто ви, мосьє, чорт би вас узяв?

— Капітан Дальбер, ваша світлість, з лангедокських драгунів.

— Е! Я проїздив мимо в кареті і бачив, як ви висіли догори ногами. Молодий чоловік втягнув вас, очевидно, з умовою...

— Він присягся, що піде геть з будинку, — крикнув молодий іноземець. — Але коли я підняв його, то негідник напустив на мене своїх людей, і ми всі вкупі, скотилися зі сходів.

— Присягаюсь честю, ви не мало залишили слідів, — сказав Конде, усміхаючись і дивлячись на уламки, що вкривали підлогу. — Так ви порушили дане вами слово, капітан Дальбер?

— Я не міг іти на угоди з гугенотом і ворогом короля, — понуро відрапортував драгун.

— Очевидно, ви могли йти на угоди, але не виконувати їх. А чому ж ви, мосьє, пустили його, коли перевага була на вашому боці?

— Я повірив його обіцянці.

— Мабуть, ви довірливі з природи.

— Я звик мати справу з індійцями.

— Е! І ви гадаєте, що слово індійця вірніше за слово королівського драгуна?

— Годину тому я цього не думав.

— Гм!

Конде захопив великий понюх тютюну, втягнув у ніс, потім струсив мереживною хусткою порошинки, які впали на його оксамитний кафтан.

— Ви дуже сильні, шановний пане, — промовив він, уважно дивлячись на широкі плечі й високі груди молодого іноземця. — Ви, гадаю, з Канади?

— Я бував там, але сам я з Нью-Йорка.

Конде похитав головою.

— Це острів? — спитав він.

— Ні, мосьє, місто.

— В якій провінції?

— В Нью-Йоркській.

— Значить, головне місто?

— Ні, головне місто — Альбані.

— А чому ви розмовляєте по-французькому?

— Моя мати — француженка з походження.

— Ви давно в Парижі?

— Добу.

— Е! І вже почали вивішувати з балконів земляків своєї матері!

— Він чіплявся до однієї дівчини, мосьє. Я попросив його припинити це, тоді він вийняв шпагу і вбив би мене, якби я не схопився з ним. Тоді він гукнув на допомогу своїх людей. Щоб тримати їх на потрібній відстані, я заприсягся, що спущу його вниз головою, якщо солдати ступнуть хоч крок уперед. А коли я пустив його, вони знову кинулись на мене, і я не знаю, чим би воно скінчилось, якби ось цей мосьє не заступився за мене.

— Гм! Ви зробили прекрасно. Ви молодий, але спритний.

— Я виріс у лісі.

— Якщо там багато таких, як ви, то моєму приятелеві де Фронтенаку буде чимало клопоту, перш ніж йому вдасться заснувати ту імперію, про яку він мріє. Але що все це значить, капітан Дальбер? Чим ви можете виправдатись?

— Королівським наказом, ваша світлість.

— Е! Хіба король дав вам право ображати дівчину? Не чував, щоб його величність був занадто жорстоким до жінок, — промовив Конде з сухим, уривчастим сміхом, знову беручи пучками понюх тютюну.

— Ваша світлість, наказано вживати всіх заходів, щоб примусити цих людей увійти в лоно істинної церкви.

— Слово честі, ви страшенно схожі на апостола і борця за святу віру! — вигукнув Конде, глузливо дивлячись на грубе обличчя драгуна своїми блискучими чорними очима. — Виведіть звідси своїх людей, капітан, і щоб ноги вашої не було тут.

— Але наказ короля, ваша світлість...

— Коли я побачу короля, то скажу йому, що замість солдатів я знайшов тут розбійників. Ні слова, пане! Геть! Ганьбу вашу ви берете з собою, а честь лишиться тут.

В одну мить з насмішкуватого, манірного старого ферта він обернувся на суворого воїна з непорушним лицем і вогненним поглядом. Дальбер відступив перед його похмурим поглядом і пробурмотів команду. Солдати, тупочучи ногами й брязкаючи шаблями, один за одним почали спускатися сходами.

— Ваша світлість, — промовив старий гугенот, виступаючи наперед і розчиняючи одні з дверей, які виходили на площадку. — Ви справді стали рятівником Ізраїлю і перешкодою для зухвалих. Чи не зробите мені честь відпочити під моєю покрівлею і випити кубок вина, перше ніж іти далі?

Конде звів свої густі брови, слухаючи біблійні вислови купця, але з чемним

поклоном прийняв запрошення. Увійшовши в кімнату, він здивовано й захоплено оглянув її розкішну обстанову. Дійсно, кімната з панелями темного блискучого дуба, з полірованою підлогою, величним мармуровим каміном і прекрасною ліпною стелею могла б бути окрасою всякого палацу.

— Моя карета жде внизу, і мені не можна більше баритися, — сказав Конде, — Я не часто залишаю свій замок у Шантіньї для Парижа, і тільки щасливий випадок дав мені сьогодні можливість бути корисним поважним людям. Коли біля будинку бачиш як вивіску драгуна, що висить у повітрі догори ногами, то трудно проїхати мимо, не довідавшись про причину. Але боюсь, мосьє, що поки ви лишитесь гугенотом, вам не буде спокою у Франції.

— Справді, закон надто жорстокий до нас.

— І буде ще більш жорстоким, коли правда те, що я чув при дворі. Дивуюся, чому ви не покинете Франції?

— Мої справи і мій обов'язок затримують мене тут.

— Ну, звичайно, кожен знає, що для нього краще. А чи не доцільніше схилитися перед грозою.

Гугенот зробив рух жаху.

— Ну, ну, я ж не хотів запропонувати нічого образливого. А де ж прекрасна мадмуазель, причина всієї цієї пригоди?

— Де Адель, П'єр? — спитав купець у старого слуги, який вніс на срібному підносі плескату пляшку й кольорові венеціанські келихи.

— Я замкнув її в своїй кімнаті, хазяїне.

— А де ж вона тепер?

— Я тут, батьку.

Молода дівчина вбігла в кімнату і кинулась на шию до батька.

— О, я сподіваюсь, що ці лихі люди не образили вас, любий тату!

— Ні, ні, люба дитино, ми всі цілі завдяки його світлості принцеві Конде.

Адель звела очі і відразу опустила їх перед пильним поглядом старого воїна.

— Хай віддячить вам бог, ваша світлість! — пробурмотіла вона. Її прекрасне обличчя зашарілось від збентеження. Ніжний, гарний овал, великі сірі очі, хвиля блискучого волосся, що своїм темним кольором відтінювало маленькі, схожі на черепашки вушка, й алебастрова білість шиї — все це викликало захоплення в Конде, який за шістдесят років перебачив усіх красунь при дворах трьох королів. Він з захватом дивився на маленьку гугенотку.

— Е! Справді, мадмуазель, ви примушуєте мене бажати скинути з плечей так років із сорок!

Він уклонився й зітхнув, як це було в моді в часи Бекінгема, який прибув, щоб скорити серце Анни Австрійської, та династії кардиналів, що досягла тоді найвищого розквіту.

— Франції було б важко втратити ці сорок років, ваша світлість.

— Е, е! До всього ще й гострий язичок? Так, ваша дочка, мосьє, визначилась би

своїм розумом і при дворі.

— Боронь боже, ваша світлість! Вона така невинна й скромна...

— Ну, це поганий комплімент для двору. Напевне, мадмуазель, вам хотілося б виїздити у великий світ, слухати приємну музику, бачити все прекрасне і носити коштовності, а не дивитись вічно на вулицю Сен-Мартіна й сидіти в цьому великому похмурому будинку, аж поки не зів'януть троянди на щічках ваших?

— Де тато, там і мені добре, — відповіла молода дівчина, кладучи обидві руки на руку батькові. — Я не бажаю нічого більшого від того, що маю.

— А я думаю, що тобі найкраще піти до себе в кімнату, — строго зауважив старий купець: він знав погану репутацію, яка встановилася за принцем щодо жінок, незважаючи на такий поважний вік його. Конде наблизився до молодої дівчини і навіть поклав свою жовту руку на її руку. Адель швидко відскочила назад. Маленькі чорні очі принца спалахнули недобрим вогником.

— Ну, ну! — промовив він, коли Адель, виконуючи батьків наказ, поспішно рушила до дверей. — Вам рішуче нема чого боятися за свою голубку. Принаймні цей яструб не може заподіяти ніякої шкоди, хоч би яка приваблива була здобич. Але я справді бачу, що вона така ж гарна душею, як і зовнішністю, а більшого не можна сказати навіть про ангела. Карета жде мене, месє. До побачення!

Він нахилив голову у величезному парикі і задріботів до виходу своєю вишуканою, хизуватою ходою.

З вікна де Катіна побачив, що він сів у той роззолочений екіпаж, який затримав їх, коли вони швидко поверталися з Версаля.

— По честі, — промовив він, звертаючись до молодого американця, — звичайно, ми багато чим мусимо дякувати принцеві, але ще більше вам, мосє. Ви ризикували життям заради моєї кухні, і, якби не ваш ціпок, Дальбер проштрикнув би мене наскрізь, скористувавшись своїм успіхом. Вашу руку, мосє! Таких речей не забувають.

— Еге, йому слід подякувати, Аморі! — приєднав і свій голос старий гугенот, що саме повернувся, провівши до карети славетного гостя. — Його підняв господь як заступника пригноблених і помічника тим, хто пробуває в скруті. Хай буде над тобою благословення старця, Амос Грін! Рідний син не зробив би для мене більше, ніж зробив ти — чужий.

Молодий гість здавався більше збентеженим від таких виявів вдячності, ніж від усіх попередніх подій. Кров кинулась в його загоріле, тонко окреслене обличчя, гладеньке, як у дитини, але з твердо обведеними губами й проникливим поглядом блакитних очей, що виявляли неабияку силу волі.

— У мене за морем є мати й дві сестри, — соромливо промовив він.

— І заради їх ви поважаєте жінок?

— Ми всі там поважаємо їх. Може, тому, що жінок там дуже мало. Тут, у Старому світі, ви не знаєте, як обходитись без них. Мені весь час доводилось блукати понад озерами за хутом, місяцями жити серед дикунів у вігвамах червоношкірих, бачити їх брудне життя, слухати їх погані речі, коли вони навкарачки, по-жаб'ячому, сидять

навколо своїх вогнищ. Потім, коли я повертався в Альбані до рідних і слухав, як сестри грають на клавикордах і співають, а мати розповідає про Францію колишніх часів, про своє дитинство та про все, вистраждане за правду, тоді я цілком усвідомив, що значить добра жінка і як вона, мов сонце, викликає назовні все краще й благородне в нашій душі.

— Справді, дами повинні бути дуже вдячні вам, мосьє, ви такий же красномовний, як і хоробрий, — промовила Адель Катіна, стоячи на порозі відчинених дверей і слухаючи його останні слова.

Він на хвилину забувся і висловлювався рішуче й не соромлячись. Побачивши молоду дівчину, він знову почервонів і опустил очі.

— Більшу частину свого життя я прожив у лісах, — говорив він далі, — а там доводиться так мало розмовляти, що можна й зовсім розучитись. Тим-то й виникло бажання у батька дати мені змогу пожити якийсь час у Франції. Він хоче, щоб я навчився дечому й іншому, крім полювання та торгівлі.

— А скільки часу ви збираєтесь пробути в Парижі? — спитав гвардієць.

— Доки по мене приїде Ефраїм Саведж.

— А це хто?

— Капітан "Золотого жезла".

— Це ваш корабель?

— Так, мого батька. Судно було в Брістолі, тепер у Руані, а потім знову попливе у Брістоль. Коли воно повернеться звідти, Ефраїм приїде по мене в Париж і забере мене.

— А як вам подобається Париж?

Молодий чоловік усміхнувся.

— Мені казали ще раніше, що це дуже жваве місто, і, судячи з того малого, що мені довелось побачити сьогодні вранці, я цілком упевнився в справедливості тієї думки, що це найжвавіше місто, яке доводилось мені коли-небудь бачити.

— І справді, — погодився де Катіна, — ви надзвичайно жваво спустились сходами вчотирьох; попереду вас, наче кур'єр, летів голландський годинник, а позаду ціла купа уламків. Але ж міста ви ще не бачили?

— Тільки вчора, проїздом, відшукуючи цей будинок. Надзвичайне місто, але мені тут не вистачає повітря. От Нью-Йорк — теж велике місто, але яка різниця! Кажуть, там аж три тисячі жителів, і ніби вони можуть виставити чотириста бійців, тільки цьому важко повірити. Але там з кожного місця можна бачити творіння боже — дерева, зелену траву, блиск сонця у затоці й на річках. А тут тільки камінь та дерево, дерево та камінь. Ну, справді, ви повинні бути дуже міцно збудовані, коли можете почувати себе здоровими в такому місці.

— А нам здається, що міцні маєте бути ви, які живете по лісах та понад річками, — заперечила молода дівчина. — Дивно, як ви можете знаходити дорогу в такій пустині?

— Ну от! А я дивуюсь, як ви не боїтеся заблудитися серед тисяч будинків. Я сподіваюсь, сьогодні буде ясна ніч.

— Нащо це вам?

— Тоді можна побачити зірки.

— Ви ж не знайдете в них ніякої зміни.

— Тільки це й потрібно. Коли я побачу зірки, то буду знати, в якому напрямку треба йти, щоб потрапити в цей будинок. Удень я можу взяти ніж і робити мимохідь, зарубки на деревах, а то важко буде знайти свій слід сюди; тут проходить стільки людей.

Де Катіна розсміявся.

— Ну, знаєте, Париж здаватиметься вам іще жвавішим, коли ви позначатимете свій шлях зарубками на дверях, мов на деревах у лісі. Але, може, попервах вам краще мати провозатого. Якщо у вас, дядю, знайдеться в конюшні пара вільних коней, то я зможу взяти нашого друга у Версаль, де я змушений чергувати кілька днів. Там він може лишитися зі мною, якщо не погидує солдатським приміщенням, і побачить більше цікавого, ніж на вулиці Сен-Мартіна. Що ви на це скажете, мосьє Грін?

— Буду дуже радий поїхати з вами, коли тут не загрожує більше ніяка небезпека.

— О, за це не бійтесь, — сказав гугенот. — Розпорядження принца Конде буде щитом і захистом на багато днів. Я звелю П'єрові осідлати вам коней.

— А я скористуюсь недовгим часом, який лишився в мене, — промовив гвардієць, підходячи до вікна, де ждала його Адель.

Розділ VII

НОВИЙ І СТАРИЙ СВІТ

Молодий американець незабаром був готовий вирушити в дорогу, але де Катіна гаявся до останньої хвилини. Нарешті, одійшовши від коханої дівчини, він поправив свій галстук, струсив порошок з блискучого мундира і оглянув критичним поглядом темний одяг супутника.

— Де ви купували це вбрання? — спитав він.

— У Нью-Йорку, перед від'їздом.

— Гм! Сукно непогане, темний колір у моді, але крій незвичайний для наших очей.

— Я тільки знаю, що мені було б далеко зручніше в моїй мисливській куртці й штиблетах.

— А капелюх... У нас тут не носять таких плоских крисів. Подивимось, чи не можна змінити фасон.

Він узяв капелюх і, загнувши один край, пришпилив його до верху золотою шпилькою, вийнятою з власної манішки.

— Ну, тепер він має цілком військовий вигляд і здався б кожному одним з королівських мушкетерів, — сміючись, промовив він. — Штани з чорного сукна й шовку нічогенькі, але чому у вас немає шпаги?

— Я беру з собою рушницю, коли виїжджаю з дому.

— Mon dien, та вас же схоплять, як бандита.

— У мене є ніж.

— Іще гірше. Мабуть, доведеться обійтися без шпаги і, очевидно, без рушниці. Дозвольте мені перев'язати вам галстук. От так! Ну, — а тепер, коли маєте охоту проскакати десять миль, то я до ваших послуг.

І справді, молоді люди, що проїздили верхи вузькими й людними вулицями Парижа, являли собою дивний контраст. Де Катіна, старший на п'ять років, з тонкими й дрібними рисами обличчя, гостро закрученими вусами, невеликою, але стрункою й зграбною постаттю в блискучій одежі, здавався втіленням нації, до якої належав.

Його супутник, високий на зріст і міцної будови, повертаючи своє сміливе і разом задумливе обличчя то в один, то в другий бік, жваво розглядав навколишнє чудне, нове життя, втілював тип, який був, правда, ще не закінчений, але мав усі дані стати вищим із двох. Коротко обстрижене жовте волосся, блакитні очі і дебеле тіло свідчили, що в жилах його текло більше батькової крові, ніж матеріної. Навіть темна одежа з поясом, без шпаги, якщо й не милувала очей, то говорила про належність її власника до тієї дивної породи людей, найупертіші бої й блискучі перемоги яких підкоряли собі природу як на морях, так і на Неосяжних просторах суші.

— Що це за великий будинок? — спитав він, коли обидва вони виїхали на площу.

— Це — Дувр, один із королівських палаців.

— І король там?

— Ні, король живе у Версалі.

— Як? Подумати тільки, в однієї людини два таких будинки!

— Два? Значно більше — і в Сен-Жермені, і в Марлі, і в Фонтенебло, і в Колонї.

— А нащо йому стільки? Адже чоловік може жити в один час тільки в одному домі.

— Так, але він може поїхати в той чи другий, як йому схочеться.

— Це чарівний будинок. У Монреалі я бачив семінарію св. Сульпіція і гадав, що кращого за той будинок нічого й не може бути на світі. Але що він проти цього!

— Як, ви бували в Монреалі? Значить, ви бачили фортецю?

— Авжеж і госпіталь, і ряд дерев'яних будинків, і великий млин, обведений муром на сході. Та ви хіба знаєте Монреаль?

— Я служив там у полку, побував і в Квебеку. Так, друже мій, в Парижі і крім вас знайдуться люди, які жили в лісах. Даю вам слово, що півроку я носив мокасини, шкіряну куртку й хутряну шапку з орлиним пером, і нічого не маю проти того, щоб надіти їх знову.

Очі Амоса Гріна засвітилися захватом, коли він довідався, що між ним і його супутником виявилось стільки спільного. Він почав засипати де Катіна питаннями, аж поки нові друзі не переїхали через річку й не дістались до південно-західної брами міста. Вздовж яру й муру виднілись довгі ряди солдатів, зайнятих муштрою.

— Хто ці люди? — спитав Грін, з цікавістю дивлячись на них.

— Це солдати короля.

— А чого їх так багато? Хіба ждуть ворога?

— Ні, у нас з усіма мир.

— Так нащо ж зібрали їх?

— Щоб бути готовими до війни.

Молодий чоловік здивовано похитав головою.

— Та вони ж могли б приготуватись і дома. В нашій країні у кожного в кутку, коло

каміна, стоїть наготові мушкет, і тому не витрачається марно часу тоді, коли мир.

— Наш король дуже могутній і має чимало ворогів.

— А хто ж нажив їх?

— Ну, звичайно, він же — монарх.

— То чи не краще б вам було обійтися без нього? Гвардієць розпачливо знизав плечима.

— Так ми з вами якраз потрапимо в Бастілію або у Венсенську тюрму, — застеріг він. — Знайте, що король нажив тих ворогів, дбаючи про користь своєї держави. Всього п'ять років тому він підписав мир у Німвєдені, за яким відняв шістнадцять фортець у іспанських Нідерландів. Потім він наклав руку на Страсбург і Люксембург і покарав генуезців, отже знайшлося б багато охочих напасти на Францію, коли б вона хоч трішечки слабіша стала.

— А нащо він усе це зробив?

— Ради своєї величі і слави Франції.

Іноземець якийсь час обмірковував ці слова, доки вони їхали між високими, тонкими тополями, що кидали тінь на залиту сонцем дорогу.

— Жив колись у Шенектеді один великий чоловік, — нарешті промовив він. — Люди там прості й довірливо ставляться один до одного. Але після того, як між ними з'явився цей суб'єкт, у них раптом зникли деякі речі: в одного боброва шкура, у другого мішок женьшеню, у третього шкіряний пояс. Нарешті в старого Пета Хендрікса зник трирічний бурий жеребець. Тоді почали скрізь розшукувати пропажу і знайшли усе в хліві нового переселенця. От ми — я та ще кілька інших — узяли та й повісили його на дереві, не думаючи про те, що він велика людина.

Де Катіна кинув на свого супутника гнівний погляд.

— Ваша притча не дуже чемна, мій друже! — промовив він. — Якщо хочете спокійно їхати зі мною, то придержте трохи свого язика.

— Я не хотів образити вас, та, може, я й помиляюсь, — відповів американець, — але я кажу те, що здається мені справедливим. А це право вільної людини.

Обличчя де Катіна проясніло, коли він побачив серйозний погляд звернених на нього блакитних очей.

— Боже мій, — промовив він. — На що перетворився б двір, якби кожний говорив усе, що він думає!.. Але, господи, помилуй, що таке трапилось?

Його супутник зіскочив з коня і, нахилившись над землею, пильно розглядав порох, що вкривав дорогу. Потім швидкою нечутною ходою він зигзагами пройшов по дорозі, перебіг по зарослому травою насипу і зупинився біля діри в огорожі. Ніздрі його роздувались, очі горіли, обличчя палало від хвилювання.

— Хлопець збожеволів, — пробурмотів де Катіна, підхоплюючи поводи кинутого коня. — Вигляд Парижа вплинув на його розум. Що з вами, чорт візьми, на що ви так витріщили очі?

— Тут пройшов олень, — прошепотів Грін, показуючи на траву. — Його слід іде звідси в ліс. Це, мабуть, трапилось недавно, і сліди ясні, очевидно, він ішов не

поспішаючи. Коли б була з нами рушниця, ми могли б вислідити оленя і привезти старому доброї дичини.

— Бога ради, сідайте ви на коня! — в розпачі крикнув де Катіна. — Боюсь, що не минути нам лиха, перш ніж я привезу вас назад, на вулицю Сен-Мартіна.

— В чому ж я знову завинив? — спитав Амос Грін.

— Аякже! Адже це заповідні королівські ліси, а ви так спокійно збираєтесь убивати його оленів, наче їдете на берегах Мічігана!

— Заповідні ліси! Так ці олені ручні.

Вираз огиди з'явився на обличчі американця, і, пришпоривши коня, він помчав так швидко, що де Катіна після марних спроб наздогнати його гукнув, нарешті, щоб той зупинився.

— У нас немає звичаю так несамовито їздити по дорозі, — задихаючись, промовив він.

— Чудна ваша країна! — недоумкувато відповів іноземець. — Може, мені буде легше запам'ятати, що дозволено. Сьогодні ранком я взяв рушницю, щоб вистрілити в голуба, який пролітав над покрівлями, а старий П'єр схопив мене за руку з таким виразом на обличчі, ніби я цілюся у священика. Старому ж, наприклад, не дозволяють навіть читати молитов.

Де Катіна розсміявся.

— Ви незабаром ознайомитесь з нашими звичаями, — сказав він. — Тут країна заселена, і коли б кожен став скакати й стріляти, як йому схочеться, то багато накоїв би лиха. Але поговорімо краще про вашу землю. Ви казали, що довго жили в лісах.

— Мені було тільки десять років, коли я вперше поїхав з дядею в Со-ла-Марі, де зливаються три великих озера. Ми торгували там із західними племенами.

— Не знаю, що б сказали на це Лассаль і де Фронтенак. Адже право торгівлі в цих місцях належить Франції.

— Нас узяли в полон, і от тоді мені довелося побачити Монреаль, а потім Квебек. Кінець кінцем нас відіслали назад, бо не знали, що з нами робити.

— Добра подорож для початку!

— І з того часу я все торгував — спершу коло Кеннебека з абенакійцями, у великих Менських лісах, та з мікмаками-рибоїдами за Пенобекотолї. Пізніше з ірокезами до країни сенеків на заході. В Альбані й Шенектеді у нас були склади хутра, вантажі яких батько відправляв з Нью-Йорка.

— Йому важко буде без вас!

— Дуже. Але він багатий, то й подумав, що мені час навчитися того, чого не дізнаєшся в лісах. І от він послав мене на "Золотому жезлі" під доглядом Ефраїма Саведжа.

— Він теж із Нью-Йорка?

— Ні, він перша людина, що народилась у Бостоні.

— Я ніяк не можу запам'ятати назв усіх цих сіл.

— А може, настане час, коли їх імена будуть відомі не менше за Париж.

Де Катіна засміявся від усього серця.

— Ліси могли обдарувати вас багато чим, та тільки не даром пророцтва, мій друже! — сміявся він. — Моє серце часто, як і ваше, прагне за океан, і нічого б я не бажав більше, як знову побачити палісади Пуан-Леві, хоч би за ними лютували цілих п'ять індійських племен. А тепер, коли ви придивитесь між деревами, то побачите новий королівський палац.

Молоді люди стримали коней і глянули на величезний, сліпучо-білий будинок, на гарні сади з фонтанами і статуями, огорожами та доріжками, що губились у навколишніх густих лісах. Де Катіна було цікаво спостерігати, як здивування й захват по черзі змінювались на обличчі його супутника.

— Ну, що ви скажете? — нарешті спитав він.

— Я гадаю, що найкраще створіння бога — в Америці, а людини — в Європі.

— Так, і в усій Європі немає другого подібного палацу, як немає й такого короля, як той, що живе в ньому.

— Як ви гадаєте, чи можу я побачити його?

— Кого, короля? Ні, ні, боюсь, що ви не годитесь для двору.

— Чому? Я віддав би йому всю пошану.

— Наприклад? Ну, як би ви з ним привітались?

— Я шанобливо потис би йому руку і спитав про здоров'я його та його родини.

— Припускаю, що таке привітання сподобалося б йому більше за всі схиляння навколішки й церемонні поклони, але разом з тим гадаю, мій любий сину лісів, що краще не водити вас по таких стежках, де ви могли б заблукати так само, як заблукали б тутешні придворні, коли б завести їх в ущелину Сегвенеї. Але що це таке? Неначе придворна карета?

Крізь білу хмару куряви можна було розглядіти роззолочену карету і червоний кафтан кучера. Вершники звернули коней вбік, і екіпаж, запряжений сірими, в яблуках кіньми, прогуркотів мимо. Молоді люди мигцем побачили прекрасне, але горде обличчя жінки. Через мить почувся голосний окрик, кучер зупинив коней, і з вікна майнула біла ручка.

— Це пані де Монтеспань, найгордовитіша жінка у Франції, — шепнув де Катіна. — Вона бажає говорити з нами. Повторюйте те саме, що робитиму я.

Він пришпорив коня, під'їхав до карети і, знявши капелюх, низько вклонився. Його супутник зробив те саме, хоч досить незграбно.

— А, капітан! — сказала дама. Вираз її обличчя був не дуже приємний. — Ми знову зустрілися з вами.

— Доля завжди сприяє мені, мадам.

— Тільки не сьогодні вранці.

— Цілком справедливо. Мені довелося виконати дуже неприємний обов'язок.

— І ви виконали його дуже образливо.

— Але ж як я міг зробити інакше, мадам?

Дама глузливо усміхнулась, і гіркий вираз майнув на її прекрасному обличчі."

— Ви подумали, що я не маю більше ніякого значення для короля. Ви подумали, що мій час минув. Звичайно, ви сподівалися запобігти ласки в нової, першим образивши колишню.

— Але, мадам...

— Звільніть від заперечень. Я роблю висновки з учинків, а не з слів. Невже ви думали, що мої чари зникли, що краса моя зів'яла?

— Ні, мадам, я був би сліпий, коли б міг подумати щось подібне.

— Сліпий, як сова опівдні, — виразно сказав Амос Грін.

Мадам де Монтеспань, звівши брови, глянула на свого чудного поклонника.

— Ваш друг, принаймні, каже те, що справді відчуває, — промовила вона. — Сьогодні о четвертій годині ми побачимо, чи поділяють інші його думку, і коли вони поділяють, то горе тим, хто помилився й прийняв хвилину тінь за темну хмару.

Вона кинула на молодого гвардійця злий погляд, і карета рушила далі.

— Їдьмо! — різко крикнув де Катіна своєму супутникові, який, роззявивши рота, дивився вслід кареті. — Що, ви ніколи не бачили жінок чи що?

— Такої, як ця, — ніколи.

— Можна заприсягтися, що другої з таким злим язиком, справді, не зустрінеш.

— І з таким вродливим обличчям. А втім, і на вулиці Сен-Мартіна є гарне личко.

— Одначе у вас не поганий смак, незважаючи на те, що ви виростили в лісах.

— Так. Я дуже часто бував позбавлений жіночого товариства, і тому, коли стою перед якоюсь жінкою, вона здається мені ніжною, милою, святою істотою.

— Ну, при дворі ви можете знайти і ніжних, і милих дам, друже мій, але святих вам доведеться шукати довго. Ця жінка здатна на все, аби тільки згубити мене, і то лише тому, що я виконав свій обов'язок. При дворі треба завжди лавірувати серед порогів, щоб не розбитися об них. А пороги тут — це жінки. Ну, от тепер на сцену з'явилась друга, щоб притягти мене на свій бік, і, мабуть, тут буде певніше.

Вони проїхали через ворота палацу, і перед ними відкрилась алея, вся зайнята екіпажами і вершниками. По піщаних доріжках гуляла сила-силенна розкішно вбраних дам. Вони походжали між квіткових клумб або любувались фонтанами, що позолоченими сонцем цівками високо били вгору. Одна з дам, яка весь час дивилася у напрямку воріт, швидко пішла назустріч де Катіна. Це була мадмуазель Нанон, субретка мадам де Ментенон.

— Яка я рада, що бачу вас, капітан! — скрикнула вона. — Я так ждала вас. Мадам хотіла б бачити вас. Король прийде до неї о третій годині, а доти лишається тільки двадцять хвилин. Я чула, що ви поїхали в Париж, і тому дожидала вас тут. Мадам хоче про щось спитати у вас.

— Я зараз прийду. А, де Бріссак, от щаслива зустріч!

Повз них проходив високий, огрядний офіцер у такій самій формі, яку носив де Катіна. Він обернувся і, усміхаючись, підійшов до товариша.

— А, Аморі, ви, мабуть, далеко їздили, судячи з вашого закуреного мундира.

— Ми тільки-но з Парижа. Але мене кличуть у справі. Це мій друг, пан Амос Грін.

Лишаю його на ваше піклування. Він приїхав з Америки. Покажіть йому, будь ласка, все, що можете. Він зупинився в мене. Догляньте й коня, де Бріссак. Віддайте його конюхові.

Де Катіна кинув поводи товаришеві, зіскочив з коня і, потиснувши руку Амосові Гріну, квапливо пішов за молодого дівчиною.

Розділ VIII

СХОДЯЧА ЗІРКА

Кімнати, де жила жінка, яка зайняла таке визначне становище при французькому дворі, були такі ж скромні, як і її доля в той час, коли вперше увійшла сюди. З рідким тактом і стриманістю, вона не змінила умов свого життя, незважаючи на все більший добробут, бо уникала викликати заздрість або ревності усякими проявами багатства й влади. В бічному флігелі палацу, далеко від центральних залів, куди треба було проходити довгими коридорами та сходами, містилися ті дві чи три кімнатки, на які були спрямовані погляди спершу двору, потім Франції і, нарешті, всього світу. Тут оселилась небагата вдова поета Скаррона, коли мадам де Монтеспань запросила її гувернанткою до королівських дітей, і в них жила вона й тепер, після того як з ласки короля до її дівочого імени д'Обіньї разом з пенсією та маєтком долучився титул маркізи де Ментенон. Тут король бував щодня по кілька годин, маючи в розмові з розумною й добродешною жінкою таку втіху й очарування, яких ніколи не могли дати йому найблискупіші розумні люди його двору. Більш пронозувати з придворних уже почали помічати, що сюди перенесено центр, який раніше був у чудових салонах де Монтеспань, і що звідси йдуть віяння, старанно підхоплювані тими, хто бажав зберегти за собою прихильність короля. Робили це при дворі досить просто. Коли король бував благочестивим, усі хапались за молитовники й чотки. Коли він захоплювався легковажними розвагами, хто міг зрівнятися з безтурботністю його завзятих наслідувачів? Та лихो тим, хто бував легковажним у дні молитов або ходив з пісним обличчям, коли король сміявся! А тому допитливі погляди придворних були завжди звернені на нього і на кожного, хто мав на короля вплив. Досвідчений придворний з першого натяку на можливість змін міг одразу змінити своє поводження так, щоб здавалося, що він іде попереду інших, не плентаючись за ними.

Молодому гвардійському офіцерові досі майже не доводилось розмовляти з мадам де Ментенон, бо вона вела самотнє життя і відкрито бувала тільки на церковних службах. Тим-то він був настроєний зараз нервово і одночасно відчував цікавість, ідучи слідом за молодого дівчиною по пишних коридорах, причепурених з усією розкішшю, на яку здатні були мистецтво й багатство. Нанон зупинилась перед одними дверима і обернулася до свого супутника.

— Мадам бажає поговорити з вами про те, що трапилось сьогодні вранці, — промовила вона. — Раджу вам ні слова не казати їй про вашу віру; адже це єдина тема, яка може зробити жорстоким її серце. — Вона підняла палець на знак застереження, постукала в двері і відчинила їх.

— Я привела капітана де Катіна, мадам, — промовила вона.

— Нехай увійде.

Голос був твердий, але ніжний і музикальний. Де Катіна, скоряючись наказові, увійшов у невелику кімнату, не набагато краще припоряджену, ніж та, що належала йому. Але незважаючи на простоту, все тут відзначалось бездоганною чистотою, виявляючи гарний смак жінки, що жила в цій кімнаті. Меблі, обтягнуті витисненою шкірою, килим, картини на сюжети з священного писання, надзвичайно художньо виконані, прості, але гарні завіси — все це загалом справляло враження якоїсь церковності, напівжіночості, чогось містично-заспокійливого. М'яке світло, висока біла статуя пресвятої діви в ніші під балдахіном, з палаючою перед нею червонуватою лампадкою, від якої по кімнаті йшли пахощі, дерев'яний аналойчик і з золотим краєм молитовник надавали кімнаті вигляду швидше молільні, ніж будуара чарівної жінки.

Обабіч каміна стояло по невеликому кріслу, обтягнутому зеленою матерією, одне для мадам, друге — для короля. На маленькому триногому стільчику між ними містилася робоча корзинка з вишиванням по канві. Коли молодий офіцер увійшов у кімнату, господиня сиділа в кріслі, подалі від дверей, спиною до світла. Вона любила так сидіти, хоч небагато з жінок її віку не злякалися б проміння сонця; але де Ментенон, живучи здоровим і діяльним життям, зберегла і чистоту шкіри, і ніжність обличчя, яким могла б позаздрити кожна молода придворна красуня. Вона мала граціозну, царствену постать; жести й пози мадам були повні природної гідності, а голос, як уже помітив де Катіна раніше, звучав дуже ніжно й мелодійно. Обличчя її було швидше гарне, ніж привабливе, нагадуючи статую, з широким білим лобом, твердим, гарно окресленим ротом і великими ясними сірими очима, звичайно серйозними й спокійними, але здатними відбивати найменший порух душі — від веселого блиску насмішки до вибуху гніву. Та високий настрій був переважним виразом цього обличчя, а тому де Ментенон являла цілковитий контраст із своєю суперницею, на прекрасному обличчі якої відбивалось кожне хвилиenne почуття. Щоправда, де Монтеспань переважала її дотепністю й ущипливістю язика, але здоровий розум і глибша натура де Ментенон повинні були кінець кінцем перемогти. Де Катіна не мав часу помічати всі подробиці. Він тільки відчував присутність дуже вродливої жінки і її великі задумливі очі, звернені на нього, що ніби читали його думки так, як ще ніхто досі їх не читав.

— Мені здається, я вже бачила вас, мосьє.

— Так, мадам, я мав щастя разів зо два супроводити вас, хоч і не мав честі розмовляти з вами.

— Я так тихо й відлюдно живу, що, очевидно, не знаю багатьох із кращих і достойніших людей двору. Прокляттям таких умов є те, що все погане впадає в око і неможливо не звернути на нього уваги, а все гарне ховається через властиву йому скромність так, що часом перестаєш навіть вірити в його існування. Ви військовий, мосьє?

— Так, мадам. Я служив у Нідерландах, на Рейні і в Канаді.

— В Канаді? Що може бути кращого для жінки, як бути членом чудового братства,

заснованого в Монреалі св. Марією Причасницею та праведною Жанною Ле-Бер! Ще цими днями мені розповідав про них отець Годе. Як радісно належати до корпорації і від святого діла навернення язичників до істинної віри переходити до ще більш дорогоцінного обов'язку доглядати хворих воїнів господа, які потерпіли в бою з сатаною!

Де Катіна добре знав жахливе життя цих сестер, яким повсякчас загрожували злидні, голод і скальпування, — а тому дивно було йому чути, що дама, коло ніг якої лежали всі блага світу, з заздрістю говорить про їх долю.

— Вони дуже гарні жінки, — коротко промовив він, пригадуючи попередження мадмуазель Нанон і боячись зачепити небезпечну тему розмови.

— Вам, мабуть, пощастило бачити і блаженного єпископа Лаваля?

— Так, мадам, я бачив єпископа Лаваля.

— Сподіваюсь, що сульпіціанці не гірші за єзуїтів?

— Я чув, що єзуїти сильніші в Квебеку, а ті в Монреалі.

— А хто ваш сповідник, мосьє?

Де Катіна відчув, що для нього настала важка хвилина.

— У мене немає сповідника, мадам.

— Ах, я знаю, що часто обходяться без постійного сповідника, а проте я особисто не знаю, як би я йшла по моєму важкому шляху без свого проводиря. Але в кого ж ви сповідаєтесь?

— Ні в кого. Я належу до реформатської церкви, мадам.

Де Ментенон зробила рух жаху, і раптом жорсткий вираз з'явився в її очах і коло рота.

— Як! Навіть при дворі і коло самого короля! — скрикнула вона.

Де Катіна був досить байдужий до всього, що стосувалося релігії, і дотримувався своєї віри більше через родинні традиції, ніж з переконання, але самолюбство його було ображене тим, що на нього дивилися так, ніби він признався в чомусь огидному й нечистому.

— Мадам, — суворо промовив він, — як вам відомо, люди, що визнавали мою віру, не тільки оточували французький трон, а навіть сиділи на ньому.

— Бог у своїй премудрості допустив це, і кому краще це знати, як не мені, дід якої, Теодор д'Обіньї, так багато допомагав тому, щоб корона була покладена на голову великого Генріха. Але очі Генріха розкрилися ще до кінця його життя, і я благаю — о, благаю від усього серця, — щоб відкрилися й ваші.

Вона встала і, впавши навколішки перед аналоєм, кілька хвилин простояла, затуливши обличчя руками. А об'єкт її молитви тим часом стояв збентежений серед кімнати, не знаючи, за що вважати таку увагу — за образу чи за ласку. Стукіт у двері повернув господиню до дійсності, і в кімнату увійшла її віддана субретка.

— Король буде тут через п'ять хвилин, мадам, — промовила вона.

— Дуже добре. Станьте за дверима і повідомте мене, коли він підходитиме. Ви передали сьогодні вранці королеві мою записку, мосьє? — спитала вона, коли вони

знову лишилися на самоті.

— Так, мадам.

— І, як я чула, мадам де Монтеспань не була допущена на "grand lever"?

— Так, мадам.

— Але вона дожидала короля в коридорі?

— Так, мадам.

— І вирвала у нього обіцянку побачитися з нею сьогодні?

— Так, мадам.

— Мені не хотілося б, щоб ви сказали мені те, що може здатись вам порушенням обов'язку. Але я борюсь проти страшного ворога і за велику ставку. Ви розумієте мене?

Де Катіна вклонився.

— Що ж я хочу сказати?

— Я гадаю, що ви хочете сказати, що боретесь із згаданою дамою за королівську милість.

— Закликаю небо в свідки, що я не думаю про себе особисто. Я борюсь з дияволом за душу короля.

— Це те саме, мадам.

Вона усміхнулась.

— Якби тіло короля було в небезпеці, я покликала б на допомогу його вірних охоронців, але тут ідеться про щось далеко важливіше. Отже, скажіть мені, о котрій годині король має бути у маркізи?

— О четвертій, мадам.

— Дякую вам. Ви зробили мені послугу, якої я ніколи не забуду.

— Король іде, мадам, — сказала Нанон, просуваючи в двері голову.

— Значить, вам треба йти, капітан. Пройдіть через другу кімнату в коридор. І візьміть ось це. Тут виклад католицької віри, твір Боссюета. Він пом'якшив серця інших, може, пом'якшить і ваше. Тепер прощайте.

Де Катіна вийшов у другі двері. На порозі він оглянувся. Де Ментенон стояла спиною до нього, піднявши руку до каміна. В ту мить, коли він глянув на неї, вона повернулась, і він міг розгледіти, що вона робила. Де Ментенон пересувала назад стрілку годинника.

Розділ IX

КОРОЛЬ РОЗВАЖАЄТЬСЯ

Тільки-но капітан де Катіна вийшов в одні двері, як мадмуазель Нанон відчинила другі, і король увійшов у кімнату. Мадам де Ментенон, приємно усміхаючись, низько присіла перед ним. Але на обличчі гостя не з'явилась усмішка на відповідь їй. Він кинувся у вільне крісло, надув Туби і насупив брови.

— Однак це дуже поганий комплімент мені, — вигукнула вона з веселістю, яку вміла виявляти щоразу, коли треба було розвіяти похмурий настрій короля. — Моя темна кімната вже кинула на вас тінь.

— Ні, не вона. Отець Лашез і єпископ із Мо весь час ганялися за мною, наче собаки

за оленем, і товкли про мої обов'язки, моє становище, мої гріхи, причому наприкінці цих умовлянь неминуче з'являвся на сцену страшний суд і пекельний вогонь.

— Чого ж вони хочуть від вашої величності?

— Щоб я зламав присягу, дану мною, коли я сходив на престол, і ще раніше моїм дідом. Вони хочуть, щоб я скасував Нантський едикт і вигнав гугенотів з Франції.

— О, вашій величності не слід тривожити себе такими речами.

— Ви не хотіли б, мадам, щоб я це зробив?

— Ні в якому. разі, якщо це може засмутити вашу величність.

— Може, у вас лишилась деяка прихильність до релігії вашої юності?

— Ні, ваша величність, я ненавиджу єресь.

— А проте не хочете вигнання єретиків?

— Пригадайте, ваша величність, що всемогутній може, коли буде на те його воля, схилити серця їх до блага, як він схилив моє. Чи не краще вам залишити їх у руках божих?

— Слово честі, це прекрасно сказано, — зауважив Людовік, і обличчя його проясніло. — Побачимо, що на це може відповісти отець Лашез. Важко слухати загрози вічними муками тільки за те, що не бажаєш згубити своє королівство. Вічні муки! Я бачив обличчя чоловіка, який пробув у Бастилії лише п'ятнадцять років. Воно вже було схоже на страшний літопис; кожна година історії злочинця ще за життя була відзначена рубцем або зморшкою. А вічність?

Він здригнувся від самої цієї думки, і вираз жаху майнув у його очах. Вищі мотиви мало впливали на душу короля, як це давно помітили близькі до нього, але жах майбутнього життя страшив Людовіка.

— Нащо думати про такі речі, ваша величність? — спитала мадам де Ментенон своїм звучним заспокійливим голосом. Чого боятися вам, істинному синові церкви?

— Так ви думаєте, що я спасусь?

— Звичайно, ваша величність.

— Але ж я грішив, і багато грішив. Ви самі не раз казали мені це.

— Це вже все минуло, ваша величність. Хто не був грішний? Ви відвернулися від спокуси і безперечно заслужили прощення.

— Мені хотілося б, щоб королева була ще жива. Вона побачила б, що я став кращий.

— Я сама бажала б цього, ваша величність.

— І вона знала б, що цією зміною я завдячую вам. О, Франсуаза, ви мій ангел-охоронець у плоті. Чим я можу віддячити вам за все, зроблене для мене?

Він нагнувся, і взяв її за руку. Але при цьому доторку в очах короля нараз спалахнув огонь пристрасті, і він простяг руку, щоб обняти жінку. Мадам де Ментенон швидко встала з місця, уникаючи цих обіймів.

— Ваша величність! — промовила вона, підіймаючи палець.

Обличчя її набрало суворого виразу.

— Маєте рацію, маєте рацію, Франсуаза. Сядьте, будь ласка, я зумію стримати себе. Усе та сама вишивка!

Він підняв один край шовковистого полотна. Де Ментенон сіла знову на своє місце, попереду кинувши швидкий пронизливий погляд на співбесідника, і, взявши на коліна другий край вишивки, взялася знову до роботи.

— Так, ваша величність. Це сцена з полювання у ваших лісах, у Фонтенебло. Ось олень, за яким женуться собаки і пишна кавалькада кавалерів та дам. Ви виїздили сьогодні, ваша величність?

— Ні. Чому у вас таке крижане серце, Франсуаза?

— Хотіла би, щоб воно було крижаним, ваша величність. А може, ви полювали з соколами?

— Ні. Мабуть, кохання чоловіки ніколи не торкалось вашого серця. А тим часом ви були дружиною.

— Певніше, сиділкою, а не дружиною, ваша величність. Подивіться, що то за дама в парку? Напевне, мадмуазель. Я не знала, що вона повернулася з Шуазі.

Але король не хотів міняти розмови.

— Так ви не любили цього Скаррона? — казав він. — Я чув, що він був старий і шкутильгав, як деякі з його віршів.

— Не говоріть так про нього, ваша величність. Я була вдячна йому; я поважала його; я була піддана йому.

— Але не кохали?

— Навіщо вам знати таємниці жіночого серця?

— Ви не кохали його, Франсуаза?

— У всякому разі я виконувала свій обов'язок перед ним.

— Так це серце монахині ще не знало кохання?

— Не питайте мене, ваша величність.

— Воно ніколи...

— Змилюйтесь, ваша величність, благаю вас!

— Але я повинен знати, бо від вашої відповіді залежить мій душевний спокій.

— Ваші слова засмучують мене до глибини душі.

— Невже, Франсуаза, ви не почували у вашому серці ні найменшої іскри кохання, яке горить у моєму?

Монарх піднявся і благаючи простяг руки до своєї співбесідниці. Вона відступила на кілька кроків і схилила голову.

— Будьте певні тільки в тому, ваша величність, — промовила вона, — що хоч би я любила вас, як ніколи ще ні одна жінка не любила чоловіка, то й тоді я швидше кинулась би з цього вікна вниз на мармурову терасу, ніж натякнула б вам про це хоч одним словом чи рухом.

— А чому, Франсуаза?

— Тому, ваша величність, що найвища мета мого земного життя (так принаймні здається мені) — обернути ваш дух до більш високих речей, і ніхто так добре не знає величчя й благородства вашої душі, як я.

— Хіба моє кохання таке низьке?

— Ви витратили занадто багато думок і часу на кохання до жінок. А тепер, сір, роки минають, і наближається день, коли навіть вам доведеться дати відповідь за свої вчинки і найпотаємніші думки. Я хочу, щоб ви прожили решту свого життя, упорядковуючи церкву, і показали благородний приклад вашим підданим та виправили зло, яке ви, може, заподіяли в минулому.

Король, застогнавши, упав у крісло.

— Знову те саме, — промовив він. — Та ви ще гірші за отця Лашеза й Боссюета.

— Ні, ні! — весело перебила вона з ніколи не зраджуючим їй тактом. — Я набридла вам, тоді як ви зробили мені високу честь, відвідавши мене в моїй келії. Це, справді, чорна невдячність моя, і я була б справедливо покарана, коли б ви не поділили завтра зі мною моєї самотності і тим затьмарили весь день. Але скажіть, сір, як посувається будівництво в Марлі? Я горю від нетерпіння знати, чи діятиме великий фонтан.

— Так, фонтан прекрасно б'є, але Мансар занадто відсунув правий флігель. Я зробив з нього непоганого архітектора, але ще доводиться вчити його багато чого. Сьогодні я показав йому на плані цю помилку, і він обіцяв мені виправити її.

— А скільки коштуватиме ця зміна, ваша величність?

— Кілька мільйонів ліврів, зате вигляд з південного боку буде далеко кращий. Я забрав під будинок ще мильо землі праворуч, бо там жило багато бідняків, халупи яких були не дуже гарні.

— А чому ви не їздили сьогодні верхи, ваша величність?

— Це не дає мені ні найменшої приємності. Був час, що кров у мене закипала, коли заграє ріг чи затупотять копита, але тепер усе це тільки стомлює мене.

— А полювання з соколами?

— Мене й це більше не цікавить.

— Але ж вам потрібні якісь розваги, сір?

— Що може бути нудніше за розваги, які вже не розважають? Не знаю, як це вийшло. Коли я був хлопцем, мене й матір весь час ганяли з місця на місце. Тоді проти нас бунтувала Фронда, а Париж кипів заколотами, — і все ж, навіть життя серед небезпек здавалося мені ясным, новим, повним інтересу. А тепер, коли скрізь безхмарно, коли голос мій — перший у Франції, а голос Франції — перший в Європі, все здається мені стомлюючим і нудним. Яка користь від утіхи, коли вона набридає мені, як тільки я її спробую?

— Справжня втіха, сір, полягає лише в ясності духу, в спокої совісті. І хіба не природно, що, коли насувається старість, наші думки забарвлюються у більш серйозний колір? Якби було інакше, ми могли б докоряти собі за те, що не дістали ніякої користі з уроків, даних нам життям.

— Можливо, але у всякому разі сумно й нудно почувати, що вже ніщо більше не цікавить тебе. Але хто це стукає?

— Це моя компаньйонка. Що треба, мадмуазель?

— Прийшов мосьє Корнель читати королеві, — відповіла молода дівчина, відчиняючи двері.

— Ах, так, ваша величність. Я знаю, як часом докучає дурна жіноча балаканина, а тому запросила декого розумнішого розважити вас. Мав прийти мосьє Расін, але мені переказали, що він упав з коня, і замість себе він прислав свого друга. Дозвольте йому увійти?

— Як бажаєте, мадам, як бажаєте, — байдуже відповів король.

На знак компаньйонки в кімнату ввійшов маленький чоловічок, хворобливий на вигляд, з хитрим, жвавим обличчям і довгим сивим волоссям, що спадало на плечі. Він тричі низько вклонився і потім несміливо сів на самий краєчок стільчика, з якого господиня зняла свою робочу корзинку. Вона усміхнулась і кивнула поетові головою, підбадьорюючи його, а король з покірним виглядом відкинувся на спинку крісла.

— Накажете комедію, чи трагедію, чи комічну пастораль? — несміливо спитав Корнель.

— Тільки не комічну пастораль, — рішуче сказав король. — Такі речі можна грати, а не "читати: вони приємніші для ока, ніж для слуху.

Поет уклонився на знак згоди.

— І не трагедію, мосьє, — додала мадам де Ментенон, підводячи очі від роботи. — У короля й так досить серйозного в години роботи, а я сподіваюсь, що ваш талант розважить його.

— Нехай це буде комедія, — вирішив Людовік. — Відколи помер бідолаха Мольєр, я ні разу не сміявся від щирого серця.

— Ах, у вашої величності справді тонкий смак, — вигукнув придворний поет. — Якби ви зволили зайнятися поезією, що тоді було б з усіма нами?

Король усміхнувся. Ніякі лестощі не здавалися йому надто грубими.

— Як ви навчили наших генералів воювати, а художників малювати, так настроїли б і ліри наших бідних співців на вищий лад. Але Марс навряд чи погодився б поділити смиренні лаври Аполлона.

— Так, мені часом здавалось, що в мене дійсно є такі здібності, — поблажливо відповів король, — але серед державних турбот і тягот у мене, як ви самі сказали, лишається надто мало часу, щоб займатися мистецтвом.

— Але ви заохочуєте інших до того, що могли б так прекрасно робити самі, ваша величність. Ви викликали появу поетів, як сонце викликає появу квітів. І скільки їх? Мольєр, Буало, Расін, один вищий за другого. А інші другорядні — Скаррон, такий непристойний і разом такий дотепний... О, пресвята діво! Що мовив я?

Мадам де Ментенон поклала на коліна вишивання і з виразом величезного обурення дивилася на поета, який завертівся на стільці під строгим поглядом її повних докору холодних сірих очей.

— Я гадаю, мосьє Корнель, вам краще почати читання, — сухо промовив король.

— Безперечно, ваша величність. Накажете прочитати мою п'єсу про Дарія?

— А хто такий Дарій? — спитав король, освіта якого, через хитру політику кардинала Мазаріні, настільки була занедбана, що він був неуком у всьому, крім того, що входило в коло його безпосередніх спостережень.

— Дарій був цар Персії, ваша величність.

— А де ця Персія?

— Це — царство в Азії.

— Що ж, Дарій і тепер царює там?

— Ні, ваша величність, він бився проти Олександра Великого.

— А! Я чув про Олександра. Це був славетний цар і полководець, адже так?

— Які ваша величність, він мудро правив країною і переможно командував військами.

— І був царем Персії?

— Ні, Македонії, ваша величність. Царем Персії був Дарій.

Корнель насупився, бо найменша поправка здавалося йому образою.

— Видно, ви самі негаразд знаєте цей предмет, та, признатись, він і не дуже цікавить мене, — промовив він. — Прочитайте щось.

— Ось мій "Удаваний астролог".

— Добре. Це годиться.

Корнель почав читати комедію. Мадам де Ментенон своїми білими, ніжними пальчиками перебирала різнобарвний шовк для вишивання. Часом вона позирала на годинника і потім переводила погляд на короля, який відкинувся в кріслі і затулив обличчя мереживною хусткою. Годинник показував без двадцяти хвилин чотири, але вона добре знала, що пересунула його на півгодини назад і що тепер, в дійсності, уже десять хвилин на п'яту.

— Стривайте! — раптом скрикнув король. — Тут щось не так! У передостанньому стиху є помилка.

Однією з слабостей короля було те, що він вважав себе непомильним критиком, і розважний поет погоджувався з усіма його поправками, хоч би які безглузді вони були.

— Який стих, ваша величність? Справжнє щастя, коли людині зазначають її помилки.

— Прочитайте ще раз це місце.

Корнель прочитав.

— Так, у третьому стиху один склад зайвий. Ви не помічаєте, мадам?

— Ні; але я взагалі поганий суддя.

— Цілковита правда вашої величності, — не червоніючи, погодився Корнель. — Я відзначу це місце й виправлю його.

— Мені здавалось, що тут помилка. Якщо я не пишу сам, то у всякому разі слух у мене тонкий. Неправильний розмір вірша неприємно діє на мене. Те саме і в музиці. Я чую дисонанс, коли сам Люллі не помічає його. Я часто вказував помилки в його операх, і мені завжди вдавалось переконати його, що я маю рацію.

— Цьому я охоче вірю, ваша величність.

Корнель знов узявся за книжку і тільки зібрався був читати, як хтось дуже постукав у двері.

— Його превосходительство пан міністр Лувуа, — доповіла Нанон.

— Впустіть його! — сказав Людовік. — Дякую вам за прочитане, п. Корнель, і жалкую, що мушу урвати читання вашої комедії ради державної справи. Може, іншим разом я матиму приємність дослухати до кінця.

Він усміхнувся тією милостивою усмішкою, яка примушувала всіх близьких до нього забувати його хиби і пам'ятати про Людовіка як про втілення самої величі й чемності.

Поет, з книгою. під пахвою, вислизнув з кімнатки в ту мить, коли туди з поклоном входив славетний міністр, високий, у великому парику, з орлиним носом і поважним виглядом. Манери його визначались підкресленою чемністю, але на погордливому обличчі надто ясно відбивалось презирство до цієї кімнати і до жінки, яка жила тут. Вона добре знала ставлення до неї міністра, проте цілковите самовладання стримувало її від виявлення цього словом чи рухом.

— Моя квартира сьогодні вшанована особливою честю, — сказала вона, встаючи й простягаючи руку міністрові. — Чи не будете ласкаві, мосьє, сісти на стільчик, бо в моїй ляльковій хатці я не можу запропонувати вам нічого кращого? Але, може, я перешкоджаю, якщо ви бажаєте говорити з королем про державні справи? Я можу піти в свій будуар.

— Ні, ні, мадам! — заперечив Людовік. — Я хочу, щоб ви лишились тут. В чому справа, Лувуа?

— Приїхав кур'єр з Англії з депешами, ваша величність, — відповів міністр, похитуючись своєю важкою постаттю на триногому стільчику. — Справи там дуже погані, говорять навіть про повстання. Лорд Сундерленд запитує листом, чи може король розраховувати на допомогу Франції, якщо голландці підтримають незадоволених. Звичайно, знаючи думки вашої величності, я, не вагаючись, відповів, що може.

— Що ви зробили?

— Я відповів, що може, ваша величність.

Король Людовік спалахнув від гніву і схопив камінні щипці, ніби наміряючись ударити ними міністра.

Мадам де Ментенон скочила з крісла і заспокійливим рухом торкнулась рукою ліктя короля. Він кинув щипці, але очі його горіли, коли він гнівно глянув на Лувуа.

— Як ви сміли! — кричав він.

— Але, ваша величність...

— Як ви сміли, кажу вам! Як? Ви насмілились дати відповідь на таке питання, не порадившись зі мною! Скільки разів казати вам, що держава — це я, я один; що все повинно йти від мене і що я відповідаю тільки перед богом. Що ви таке? Мій інструмент, моє знаряддя! І ви насмілюєтесь діяти без моєї санкції?

— Я думав, що вгадую ваші бажання, ваша величність, — промурмотів Лувуа. Вся його погордливість зникла, а обличчя стало таким білим, як його манішка.

— Ви повинні не вгадувати мої бажання, пане, а довідуватись про них і коритися їм. Чому я відвернувся від мого стародавнього дворянства і передав справи королівства

людям, прізвища яких ніколи не згадувались в історії Франції, як от Кольбер і ви? Мене засуджували за це. Коли герцог Сен-Сімон в останній раз був при дворі, він заявив, що у нас буржуазне правління. Так воно й є. Але я свідомо прагнув до цього, знаючи, що вельможі мають свій напрям думок, а для управління Францією я не бажаю іншого напрямку думок, крім мого власного. Але, коли мої буржуа почнуть одержувати листи від іноземних послів і самі даватимуть відповіді посольствам, то я, справді, гідний жалю. Останнім часом я стежив за вами, Лувуа. Ви стаєте вище за ваш стан. Ви берете на себе занадто багато. Глядіть, щоб мені не довелося ще раз нагадувати вам про це.

Принажений міністр сидів цілком пригнічений, схиливши голову на груди. Король ще якийсь час, насупившись, бурмотів щось сам до себе, але потім обличчя його поволі почало прояснюватися. Напади гніву монарха бували звичайно такі ж короткі, як сильні й раптові.

— Затримайте кур'єра, Лувуа! — нарешті промовив він спокійним тоном.

— Слухаю, ваша величність.

— А завтра на ранішній раді ми побачимо, яку відповідь послати лордові Сундерленду. Може, нам краще не давати занадто великих обіцянок. Ці англійці завжди були у нас більмом на оці. І якби можна було лишити їх серед туманів Темзи, щоб вони зняли усобиці на кілька років, то ми могли б за цей час вільно упоратись з цим голландським принцем. Їх остання усобиця тривала десять років і нова може тривати стільки ж часу. А доти ми могли б відсунути наш кордон до Рейна.

— Ваші війська будуть готові в той день, коли ви віддасте наказ, ваша величність.

— Але війна дорого коштує. Я не хочу продавати срібло з палацу, як довелося зробити в останній раз. Який стан скарбниці?

— Ми не дуже багаті, ваша величність. Але є один спосіб досить легко здобути гроші. Сьогодні вранці була розмова про гугенотів і можливість їх дальшого перебування в католицькій державі. Коли, вигнавши їх, забрати в казну майно єретиків, ваша величність стане відразу найбагатшим монархом на весь християнський світ.

— Але сьогодні вранці ви були проти цих заходів, Лувуа?

— Я тоді не досить продумав це питання, ваша величність.

— Ви хочете сказати, що отець Лашез і єпископ ще не встигли тоді добратися до вас, — різко зауважив Людовік. — Ах, Лувуа, я марно прожив стільки років серед придворних і дечого навчився. Шепніть слівце одному, потім другому, третьому, аж поки це слово не дійде до вух короля. Коли мої добрі отці церкви вирішують щось зробити, я скрізь бачу їх роботу, як сліди крота пізнають з поритої ним землі. Але я не піду назустріч їх помилкам, 'і гугеноти лишаться підданими, посланими мені богом.

— Я зовсім і не хочу, щоб ви зробили так, ваша величність, — збентежено промовив Лувуа. Обвинувачення короля було таке несправедливе, що він не міг навіть нічого заперечити.

— Я знаю тільки одну людину, — казав далі Людовік, глянувши на мадам де Ментенон, — яка не має ніяких честолюбних наміслів, не прагне ні до багатства, ні до шаноби і настільки непідкупна, що не може зрадити моїх інтересів. Тим-то я так високо

поважаю думку цієї людини.

Кажучи це, він дивився з усмішкою на мадам де Ментенон; міністр теж кинув на неї погляд, що виявляв заздрість, яка мучила його душу.

— Я вважав за свій обов'язок вказати на це вашій величності тільки як на можливість, — сказав він, встаючи з місця. — Боюсь, що забрав занадто багато часу у вашої величності, і тому йду.

Він злегка вклонився господині, віддав низький поклін королеві і вийшов з кімнати.

— Лувуа стає неможливим, — промовив король. — Зухвальство його не знає меж. Коли б не був він таким гарним служачою, я давно б усунув його з палацу. У нього свої думки про все. Недавно він запевняв, що я помилявся, кажучи, що одно вікно в Тріанові менше за інші. Я наказав Ленотрові виміряти це вікно і, звичайно, виявилось, що я мав рацію. Але на вашому годиннику вже чотири. Мені час іти.

— Мій годинник відстає на півгодини, ваша величність.

— Півгодини?

Король збентежився на одну мить, але потім враз засміявся:

— Ну, коли так, я краще лишуся тут, бо спізнився, і можу по совісті сказати, що це провина годинника, а не моя.

— Сподіваюсь, що справа була не дуже важлива, сир, — промовила мадам де Ментенон, і вираз стриманої радості майнув у її очах.

— Зовсім неважлива.

— Не державна?

— Ні, ні! Я призначив цю годину тільки на те, щоб зробити догану одній особі, яка дуже високо занеслась. Але, мабуть, так вийшло краще. Моя відсутність буде ознакою моєї немилості і вплине на неї, сподіваюсь, так, що я вже не побачу більше цієї особи при моєму дворі. Ах, що це таке?

Двері розчинились. Перед ними стояла мадам де Монтеспань, прекрасна й гнівна.

Розділ X

ЗАТЕМНЕННЯ У ВЕРСАЛІ

Мадам де Ментенон була жінка надзвичайно стримана, спокійна й бистра на розум. Вона зараз же встала з місця з таким виглядом, ніби побачила приємну гостю, і пішла назустріч їй з привітною усмішкою й простягнутою рукою.

— От несподівана радість! — вигукнула вона.

Але мадам де Монтеспань була дуже сердита і розлючена так, що, очевидно, робила велике зусилля над собою, щоб стримати вибух гнівної люті. Обличчя маркізи було страшенно бліде, губи міцно стиснуті, а застигли очі горіли холодним злим блиском. Одну мить дві найвродливіші й найгордовитіші жінки Франції стояли одна проти одної, — одна з нахмуреним обличчям, друга усміхаючись. Потім Монтеспань, не звернувши уваги на простягнуту руку суперниці, повернулась до короля, який дивився на неї з незадоволеним виглядом.

— Боюсь, що я перешкодила, ваша величність.

— Справді, ваша поява трохи несподівана, мадам.

— Смирено прошу пробачити. Відтоді, як ця дама стала гувернанткою моїх дітей, я звикла входити в її кімнату без докладу.

— Щодо мене, я завжди рада бачити вас, — спокійно зауважила її суперниця.

— Признаюсь, я не вважала навіть за потрібне просити вашого дозволу, мадам, — холодно відповіла мадам де Монтеспань.

— Ну, так наперед будете цитати, мадам! — суворо сказав король. — Я наказую вам виявляти цілковиту повагу до цієї дами.

— О, до цієї дами! — Вона махнула рукою в бік суперниці. — Звичайно, накази вашої величності — закон для нас. Але я мушу пам'ятати, до якої саме дами стосується ваш наказ, бо часом можна переплутати, кому саме ваша величність робить честь. Сьогодні це де Ментенон, учора була Фонтанж, завтра... Ах, хто може сказати, хто буде завтра?

Вона була чарівна в своїй гордості й безстрашності.

Блакитні очі її блищали, груди високо здіймалися. Вона стояла перед своїм царственным коханцем, дивлячись на нього згори вниз. Хоч він був дуже розгніваний, проте погляд його трохи пом'якшав, зупинившись на її круглій білій шиї й ніжній лінії красивих плечей. У її палких речах, у визивному повороті гарної голови, в чарівному презирстві, з яким вона дивилась на суперницю, було справді багато красивого.

— Зухвальством ви нічого не виграєте, мадам, — промовив король.

— Зухвальство не в моїх звичках, ваша величність.

— А проте, я вважаю ваші слова за зухвальство.

— Правду завжди вважають за зухвальство при французькому дворі, ваша величність.

— Досить цієї розмови.

— Досить дуже малої частини правди.

— Ви забуваєтесь, мадам. Прошу вас залишити кімнату.

— Перше, ніж піти, я мушу нагадати вашій величності, що ви зробили мені честь, призначивши побачення зі мною по півдні. Ви обіцяли мені вашим королівським словом прийти до мене. Я не маю сумніву, що ваша величність додержите цієї обіцянки, незважаючи на всі тутешні чари.

— Я прийшов би, мадам, але цей годинник, як ви самі бачите, відстає на півгодини, і до того ж час проминув так швидко, що я й не помітив.

— Будь ласка, сір, не турбуйтеся цим. Я піду до себе в кімнату, а п'ять чи чотири години — мені цілком байдуже.

— Дякую вам, мадам, але теперішнє наше побачення не таке приємне, щоб я шукав іншого.

— Так ви, ваша величність, не прийдете?

— Волю не йти.

— Незважаючи на вашу обіцянку?

— Мадам!

— Ви ламаєте ваше слово!

— Замокніть, мадам; це нестерпно.

— Це справді нестерпно! — крикнула розгнівана де Монтеспань, забуваючи всяку обережність. — О, я не боюся вас, ваша величність. Я любила вас, але ніколи не боялась. Залишаю вас тут. Залишаю вас на "самоті з вашою совістю і вашою... вашим сповідником. Але перше, ніж я піду, вам доведеться вислухати від мене одно правдиве слово. Ви зраджували вашу дружину, зраджували вашу коханку, але тільки тепер я бачу, що можете зрадити і своє слово.

Вона вклонилася йому з гнівним виглядом і, високо піднявши голову, велично вийшла з кімнати.

Король зірвався з місця, як ужалений. Він так звик до лагідності своєї дружини і до ще більшої лагідності Лавальєр, що такі слова ніколи ще не торкались його королівського слуху. Це нове відчуття вразило його. Якийсь незрозумілий запах уперше домішався до фіміаму, серед якого він жив. Потім вся його душа сповнилась гнівом проти неї, проти цієї жінки, що наважилась підвищити голос перед королем. Що вона ревнує і тому ображає другу жінку — це простимо, це навіть деякий комплімент йому. Але що вона наважилась говорити з "ним" як жінка з чоловіком, а не як піддана з монархом, це було вже занадто. У Людовіка вихопився незв'язний крик люті, і він кинувся до дверей.

Ваша величність! — Мадам де Ментенон, яка весь час пильно стежила за швидкою зміною настрою на його виразному обличчі, швидко підійшла і торкнулась його ліктя.

— Я піду за нею!

— А навіщо, сир?

— Щоб заборонити їй лишатись при дворі.

— Але, ваша величність...

— Ви чули її? Це ганьба! Я піду.

— Але хіба ви не могли б написати, сир?

— Ні, ні, я мушу особисто бачити її.

Він відчинив двері.

— О, будьте ж непохитні, ваша величність!

Де Ментенон з тривогою дивилася вслід королеві, який поспішно, з гнівними жестами, йшов по коридору. Потім вона повернулась до себе в кімнату.

Гвардієць де Катіна тим часом показував своєму молодому заокеанському другові чудеса палацу. Американець уважно розглядав усе, що бачив, критикував або захоплювався з незалежністю думок і природним смаком, властивими людині, яка жила досі на волі серед найпрекрасніших творінь природи. Величезні фонтани й штучні водопади, незважаючи на всю свою велич, не могли вразити того, хто мандрував від Ері до Онтаріо і бачив Ніагару, що спадає в безодню; величезні луки теж не здавались дуже великими для ока, яке споглядало неосяжні рівнини Дакоти. Але сам будинок палацу, його розміри, величина й краса вражали Гріна.

— Треба буде привести сюди Ефраїма Саведжа, — повторював він. — Бо він нізащо не повірить, що на світі є будинок, більший за весь Бостон разом з Нью-Йорком.

Де Катіна улаштував так, що американець лишився з його другом майором де Бріссак, коли він сам знову пішов на чергування. Ледве він заступив на свій пост, як здивовано побачив короля: сам-один, без почету й близьких, він швидко йшов коридором. Його ніжне обличчя було перекошене від гніву, а губи суворо стиснуті, як у людини, що вирішила щось важливе.

— Черговий офіцер! — коротко сказав він.

— Тут, ваша величність.

— Як! Знову ви, капітан де Катіна? Ви чергуєте зранку?

— Ні, ваша величність. Тепер я чергую вже вдруге.

— Дуже добре. Мені потрібна ваша допомога.

— Жду наказів вашої величності.

— Є тут який-небудь субалтерн-офіцер?

— Лейтенант де ла Тремуїль чергує зі мною.

— Дуже добре. Ви передасте командування йому.

— Слухаю, ваша величність.

— А самі підете до пана де Вівонн. Ви знаєте, де його приміщення?

— Так, ваша величність.

— Якщо його немає дома, ви повинні знайти його. Ви повинні знайти його за годину, де б він не був.

— Слухаю, ваша величність.

— І передасте йому мій наказ. О шостій годині він мусить бути в кареті коло східних воріт палацу. Там його дождатиме сестра його, мадам де Монтеспань, яку я наказую йому відвезти в замок "Petit Bourg". Ви перекажете йому, що він відповідає мені за її прибуття туди.

— Слухаю, ваша величність.

Де Катіна відсалютував шпагою і вирушив виконувати дане йому доручення.

Король пройшов коридором і відчинив двері в прекрасну прийомну, що блищала позолотою й дзеркалами і була обставлена напрочуд гарними меблями з чорного дерева, оздобленими сріблом; на підлозі лежав товстий червоний килим, такий м'який, що нога тонула в ньому, як в моху. Єдина жива істота в цій розкішній кімнаті цілком гармонувала з її обстановкою. То був маленький негр в оксамитній лівреї, прикрашеній срібними блискітками. Він нерухомо, наче чорна статуетка, стояв коло дверей, протилежних тим, в які ввійшов король.

— Дома твоя пані?

— Вона тільки що повернулась, ваша величність.

— Я хочу її, бачити.

— Пробачте, ваша величність, але вона...

— Що це, всі змовились, чи що, сьогодні суперечити мені! — злісно промовив король і, піднявши пажа за оксамитний комір, відкинув його в протилежний куток. Потім, не постукавши, розчинив двері і ввійшов у будуар.

Це була велика, висока кімната, зовсім відмінна від тієї, звідки вийшов король. Три

великих вікна з одного боку йшли від стелі аж до підлоги; крізь ніжно-рожеві штори пробивалось пом'якшене сонячне світло. Між дзеркалами блищали великі золоті канделябри. Лебрен вилив усе багатство своїх фарб на стелю, де сам Людовік у вигляді Юпітера метав блискавичні стріли в купу плазуючих титанів. Рожевий колір переважав на шпалерах, килимі, меблях, і вся кімната при м'якому світлі сонця, яке проходило в неї, блищала ніжними відтінками внутрішньої сторони черепашки і здавалась зробленою якимось казковим героєм для своєї принцеси. В кутку, на канапі, зарившись обличчям у подушку, закинувши за голову прекрасні білі руки, з розкішними пасмами каштанового волосся, що безладно спадало на сніжнобілу шию, мов скошена квіточка, лежала ниць жінка, яку хотів вигнати король.

Коли стукнули, зачиняючись, двері, вона підвела голову і, побачивши короля, скочила з канапи й побігла до нього назустріч, простягаючи руки. Її блакитні очі потьмарились від сліз; прекрасне обличчя пом'якшало й набрало жіночого і смиренного виразу.

— Ах, сір! — скрикнула вона і промінь радості осяяв крізь сльози її вродливе обличчя. — Яка я була несправедлива! Я дуже образила вас! Ви додержали свого слова. Ви тільки хотіли випробувати мене. О, як наважилась я сказати вам такі слова... як могла завдати прикрості вашому благородному серцю! Але ви прийшли сказати, що прощаєте мені!

Вона простягла руки з довірливим виглядом гарненької дитини, що вимагає поцілунку, але король швидко відступив назад і зупинив її гнівним рухом.

— Всьому кінець між нами назавжди! — різко крикнув він. — Ваш брат дождатиме вас о шостій годині біля східних воріт, і там ви повинні ждати моїх дальших наказів.

Вона відхитнулась, — ніби від удару.

— Залишити вас! — скрикнула вона.

— Ви мусите залишити двір.

— Двір? Ах, охоче, зараз же! Але вас! Ваша величність, ви просите неможливого.

— Я не прошу, мадам, я наказую. Відколи ви стали зловживати своїм становищем, ваша присутність при дворі зробилася нестерпною. Всі королі Європи, разом взяті, ніколи не насмілювались говорити зі мною так, як ви сьогодні.

Ви образили мене в моєму власному палаці — мене, Людовіка, короля. Такі речі не повторюються, мадам. Ваше зухвальство завело вас цим-разом занадто далеко. Ви думали, що моя поблажливість походить від слабості. Вам здавалось, що коли ви підлеститеся до мене на одну мить, то далі можете поводитись зі мною як з рівним, що цю нещасну маріонетку — короля — завжди можна смикати то в один, то в другий бік. Тепер ви бачите свою помилку. О шостій годині ви залишите Версаль і назавжди.

Очі його блиснули, і вся маленька пряма постать, здавалось, ніби виросла від обурення. Де Монтеспань стояла, простягнувши одну руку вперед, а другою, затуливши очі, ніби захищаючись від гнівного погляду короля.

— О, я була винна! — скрикнула вона. — Я знаю це, знаю.

— Я радий, мадам, що ви самі признаєтесь у цьому.

— Як я могла говорити так з вами! Як могла! О, прокляття цьому нещасному языку! Я, що бачила від вас тільки гарне! Я образила того, хто дав щастя всьому моему життю! О, ваша величність, простіть мені, простіть. З почуття жалю простіть мені!

Людовик був з природи людина добра. Ці слова зворушили його серце, а гордості його лестило самоприниження цієї вродливої, гордовитої жінки. Інші його фаворитки були ласкаві до всіх, а ця була гордовита й непохитна, доки не відчула над собою його владної руки. Вираз королєвого обличчя, коли він глянув на принижену красуню, трохи пом'якшав, але він похитав головою, і голос його був, як і раніше, твердий, коли він сказав:

— Все даремно, мадам. Я давно вже обміркував усе, а ваш сьогоднішній божевільний вчинок тільки прискорив неминуче. Ви мусите залишити палац.

— Я залишу двір! Тільки скажіть, що прощаєте мені. О, ваша величність, я не можу витримати вашого гніву. Він душить мене. Я не досить сильна для цього. Ви прирікаєте мене не на вигнання, а на смерть. Згадайте, володарю, довгі роки нашого кохання і скажіть, що прощаєте мені. Ради вас я відмовилась від усього — від чоловіка, від честі. О, не відплачуйте мені гнівом за гнів! Боже мій, він плаче! О, я врятована, врятована!

— Ні, ні, мадам! — крикнув король, проводячи рукою по очах. — Ви бачите слабкість людини, але побачите також і твердість короля. Щодо образ, вчинених мені сьогодні вами, я від щирого серця прощаю їх, коли це може зробити вас щасливою у вигнанні. Але в мене є обов'язки перед підданими, і мій обов'язок бути їм за приклад. Ми раніше занадто мало думали про такі речі. Але настав час, коли необхідно оглянутись на минуле і приготуватись до майбутнього.

— Ах, ваша величність, ви засмучуєте мене. Ви ще не досягли цілковитого розквіту, а говорите так, ніби за плечима у вас старість. Років через двадцять, може, дійсно, ви зможете сказати, що роки примусили вас змінити своє життя.

Король нахмурився.

— Хто говорить це? — сердито крикнув він.

— О, ваша величність, ці слова ненароком зірвались у мене з язика. Не думайте більше про них. Ніхто не говорить нічого подібного. Ніхто.

— Ви щось ховаєте від мене. Хто говорить це?

— О, не питайте мене, сир.

— Бачу, що йдуть розмови про те, ніби я змінив своє життя не під впливом релігійного почуття, а внаслідок близької старості. Хто сказав це?

— О, сир, це нікчемні придворні балачки, негідні вашої уваги, пуста звичайна розмова, яку заводять кавалери, щоб викликати усмішку в своїх дам.

— Звичайна розмова? — Людовік побагровів. — Невже я такий старий став? Ви знаєте мене близько двадцяти років. Помічаєте ви велику зміну в мені?

— Для мене, ваша величність, ви так само незмінно гарні й любі, як і тоді, коли вперше заволоділи серцем мадмуазель Тонне-Шарант.

Король з усмішкою глянув на прекрасну жінку, що стояла перед ним.

— І справді, я не бачу великої зміни і в мадмуазель Тонне-Шарант, — промовив він.

— А все ж, нам краще розлучитись, Франсуаза.

— Коли моє вигнання потрібне для вашого щастя, я готова, ваша величність, хоч це й буде смертельний удар для мене.

— От тепер ви кажете те, що треба.

— Назвіть тільки місце моєї неволі, ваша величність, — Petit Bourg, Шарні чи мій монастир Святого Іосифа в Сен-Жерменському передмісті. Хіба не все одно, де в'янути квітці, від якої відвернулось сонце? Принаймні минуле належить мені, і я можу жити спогадами про ті дні, коли ніхто не стояв між нами і коли ваше ніжне кохання неподільно належало тільки мені. Будьте щасливі, сир, будьте щасливі і не думайте про переказану вам випадково безглузду придворну балачку. Майбутнє належить вам. А моє життя все в минулому. Проїдайте, дорогий сир, прощайте!

Де Монтеспань простягла руки, очі її затуманились від сліз, і вона упала б, якби Людовік не підбіг до неї і не охопив її руками. Її прекрасна голівка схилилась на плече короля; він відчув на щоці гаряче дихання; ніжний аромат волосся лоскотав йому ніздрі. Рука короля, що тримала її, то підіймалась, то опускалась з кожним її подихом, і він почував, як жіноче серце тріпотіло під його рукою, мов впіймана пташка. Її повна біла шия відхилилась назад, очі майже зовсім заплющились, губи були напіврозтулені настільки, щоб бачити ряд перлових зубів; це звабливе, чарівне обличчя було так близько до його обличчя — на віддалі не більший трьох дюймів. І нараз повіки здригнулись, великі блакитні очі глянули на Людовіка з коханням, благанням, викликом; вся її душа вилилась в одному цьому погляді. Чи наблизився він? Чи наблизилась вона? Хто міг би сказати це? Але губи їх зустрілись у довгому поцілункові; ось він повторився — і всі плани й розрахунки Людовіка розлетілись, як листя від подуву осіннього вітру.

— Отже, я можу не виїздити? У вас не вистачить сили відіслати мене, правда?

— Ні, ні, але ви не повинні гнівити мене, Франсуаза.

— Швидше умру, ніж заподію вам хоч на хвилину страждання. Я так мало вас бачила весь цей останній час. О, як я люблю вас, навіть божеволію! Та ще й ця жахлива жінка...

— Яка жінка?

— Ах, я не повинна погано говорити про неї Ради вас я буду ввічлива з нею, вдовою старика Скаррона.

— Так, так, ви повинні бути чемні з нею. Я не бажаю ніяких неприємностей.

— Але ви залишитесь у мене, сир?

Її гнучкі руки оповили шию короля. На одну мить вона злегка відхилила його від себе, ніби бажаючи налюбуватись, але потім знову пригорнула до себе.

— Ви не підете від мене, дорогий сир. Ви так давно не були тут.

Чарівне обличчя, рожевий блиск кімнати, вечірня тиша, — все сприяло похитливому захопленню. Людовік сів у крісло.

— Я лишуся, — промовив він.

— А карета біля східних воріт, ваша величність?

— Я був дуже жорстокий до вас, Франсуаза. Пробачте мені. Чи є у вас папір і олівець? Я скасовую наказ.

— Вони на столі, ваша величність. Якщо дозволите, я вийду в прийомну, бо мені треба теж написати записку.

Вона вийшла з кімнати з переможним виглядом. Боротьба була страшна, але тим приємніша перемога. Де Монтеспань вийняла з писемного столу з інкрустаціями маленький рожевий папірець і накидала на ньому кілька слів. Ось що там було:

"Якщо мадам де Ментенон побажає передати що-небудь його величності, вона може застати його протягом кількох годин у мадам де Монтеспань".

Вона надписала ім'я суперниці і негайно відіслала це послання маленьким чорним пажем, вручивши йому і наказ короля.

Розділ XI

СОНЦЕ ЗНОВУ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ

Майже цілий тиждень новий настрій короля не мінявся. Життя його було таке саме, але в пообідню годину його тепер приваблювала кімната красуні, а не мадам де Ментенон. І, відповідно до цього раптового повороту до колишнього життя, одяг його став не такою темною, а сірий, ясно-жовтий і ліловий кольори замінили собою чорний та синій. На капелюхах і закатах з'явилися золоті галуни, а місце в королівській каплиці пустувало протягом трьох днів підряд. Хода його стала жвавішою, і він по-юнацькому вимахував тростю на виклик тим, хто вважав його повернення до релігійності за ознаку старості. Мадам де Монтеспань добре знала, з ким має справу, коли робила цей майстерний натяк.

Повеселішав король — повеселішали і всі придворні. Зали палацу набрали колишнього блискучого вигляду, в них з'явились гарні вбрання з пишними вишивками, які лежали роками по скринях. У каплиці Бурдалу даремно проповідував перед порожніми лавами, а в балеті на свіжому повітрі був присутній увесь двір і несамовито аплодував танцюристам. Вітальня Монтеспань ранками була напхана просителями, тим часом як кімнати її суперниці пустували так само, як тоді, коли король ще не звернув на неї своєї прихильної уваги. Особи, давно вигнані з палацу, почали без перешкод з'являтися в коридорах і садах, а чорна ряса єзуїта та пурпурова сутана єпископа все рідше й рідше мелькали в королівському колі.

Проте партія духівництва, яка була разом з тим натхненником і проводирем ханжества та показної доброчесності при дворі, не дуже тривожилась цим королівським відступництвом. Пильні очі священника чи прелата стежили за вихватками Людовіка, як досвідчений мисливець стежить за молодою ланню, що стрибає по луці і уявляє себе цілком вільною, коли скрізь навкруги розставлені тенета, і вона так само в руках мисливця, як і та, що лежить уже зв'язана коло його ніг. Вони знали, що дуже швидко якесь нездужання, прикрість, випадкове слово нагадають королеві про можливу колись смерть, і Людовіка знову охопить той забобонний жах, що заступав у його серці релігію. Тим-то вони терпляче вичікували повернення блудного сина і мовчки обмірковували, як би краще зустріти його.

З цією метою королівський сповідник, отець Лашез, і Боссюет, славетний єпископ із Мо, одного разу з'явилися ранком у кімнату мадам де Ментенон. Перед мадам стояв глобус, і вона викладала географію кульгавому герцогові Менському й пустотливому маленькому графові Тулузькому, що обидва достатньою мірою дістали в спадок від батька нелюбов до навчання, а від матері — зненависть до всякої дисципліни й обмежень. Проте дивовижний такт і невичерпне терпіння мадам де Ментенон викликали любов і довір'я до неї навіть у цих зіпсованих принців, і однією з найбільших прикростей мадам де Монтеспань було те, що не тільки її королівський коханець, а навіть і власні її діти відчували тяготу в її блискучому розкішному салоні й охочіше проводили час у скромній квартирі її суперниці.

Мадам де Ментенон, відпустивши учнів, зустріла духовних осіб з виразом прихильності й поваги не тільки як особистих друзів, але і як великих світочів галльської церкви. Міністрові Лувуа вона запропонувала сісти на стільчик в її присутності, а тепер запросила гостей в обидва крісла, а сама рішуче наполягла на тому, щоб сісти на скромніше місце. За останні дні обличчя її трохи зблідло, риси його зробилися ще тоншими, але вираз спокою і ясності лишався незмінним.

— Я бачу, у вас було горе, дорога дочко моя, — промовив Боссюет, глянувши на неї ласкавим, але проникливим поглядом.

— Так, ваша милість. Всю минулу ніч я молилась, благаючи бога звільнити нас від цього лиха.

— А тим часом вам немає чого боятися, мадам... Запевняю вас, зовсім нема чого. Інші можуть гадати, що ваш вплив зник, але ми, хто знає серце короля, думаємо інакше. Мине кілька днів, найбільше — кілька тижнів, і знову очі всієї Франції звернуться до вашої сходячої зірки.

Обличчя де Ментенон затуманилось, і вона так глянула на прелата, ніби слова його не дуже припали їй до смаку.

— Сподіваюсь, що гордість не засліплює мене, — сказала вона. — Але, коли я можу читати в своїй душі, то в горі, Що шматує моє серце, немає й найменшого помислу про себе особисто. Нащо мені влада? Чого я бажаю? Кімнатка, вільний час для виконання моїх релігійних обов'язків, невелике утримання, щоб не дійти до вбогства, — чого більшого можу я бажати? Навіщо ж мені прагнути до влади? Якщо в мене тяжко на серці, то зовсім не через те невелике, що я втратила. Я думаю про це не більше, ніж про те, як обрізати нитки в п'яльцях ось цього вишивання. Мені боляче за короля, за благородне серце, за добру душу, яка могла б піднятися так високо і яку примушують спускатися так низько, подібно до королівського орла, обтяженого якоюсь брудною ношею, що постійно затримує його літ. Заради нього, заради Франції я проводжу дні в журбі, а ночі — навколішках.

— І все ж ви честолюбні, дочко моя.

Слова ці сказав єзуїт. Голос його був ясний і холодний, а проникливі сірі очі, здавалось, читали найпотаємніше в її серці.

— Може, ви й маєте рацію, отче мій. Боронь боже, щоб я цінила себе занадто

високо. Але я не здаюся сама собі честолюбною. Король, з своєї доброти, пропонував мені титули — я відмовилась від них, гроші — я повернула їх назад. Він вшановував мене честю радитися зі "Мною про державні справи — я утримувалась від порад. В чому ж тоді моя честолюбність?

— У вашому серці, дочко моя. Але честолюбність ця не гріхозна. Вона не від світу цього. Хіба ви не прагнули б повернути короля на шлях добра?

— Я віддала б життя за це.

— От у цьому й є ваша честолюбність. Ах, хіба я не читаю у вашій благородній душі? Хіба ви не мрієте побачити церкву, чисту й спокійну, піднесеною над усім королівством, не бажаєте дати притулок злидарям, допомогти нужденним, направити нечестивих на шлях істини, а короля бачити на чолі всього благородного й доброго? Хіба ви не хотіли б цього, дочко моя?

Щоки мадам де Ментенон спалахнули, а очі заблищали, коли вона, глянувши на сіре обличчя єзуїта, уявила собі намальовану ним картину.

— О, яка б це була радість! — скрикнула вона.

— І ще більша — чути не з уст людських, а від голосу вашого власного серця, в тиші цієї кімнати, що ви — єдина причина всього посланого небом щастя, що ваш вплив так спасенно подіяв на короля і на країну.

— Я готова вмерти за це.

— Ми бажаємо, може, ще важчого. Ми хочемо, щоб ви жили для цього.

— А! — вона запитливо глянула на обох.

— Дочко моя, — урочисто промовив Боссюет, простягаючи свою широку білу руку з виблискуючим на ній пурпурним стіконським перснем, — час говорити одверто. Того вимагають інтереси церкви. Ніхто не чує і ніколи не довідається про те, що відбудеться тут між нами. Коли хочете, вважайте нас за двох сповідників, які нерушимо бережуть вашу таємницю. Я кажу — таємницю, хоч це надто явно для нас, бо наш сан приписує нам читати бажання людини в її серці. Ви кохаєте короля.

— Ваша милість!

Вона здригнулась; яскравий рум'янець вкрив її бліді щоки й розлився навіть по мармуровому лобі й гарній шії.

— Ви кохаєте короля.

— Ваша милість... отче мій!

Вона збентежено зверталась то до одного, то до другого з її співбесідників.

— Кохати зовсім не соромно, дочко моя. Соромно тільки піддаватися кохання. Повторюю, ви кохаєте короля.

— Але ніколи не казала йому про це, — пробурмотіла вона.

— І ніколи не скажете?

— Хай спершу відсохне мені язик!

— Але подумайте, дочко моя. Таке кохання в душі, як ваша — дар неба, посланий з якоюсь мудрою метою. Людське кохання надто часто буває бураном, що псує ґрунт, де він росте, але тут це прекрасна квітка, вся пахнуча смиренством і добродієстю.

— Ах! Я намагалась вирвати його з мого серця.

— Ні, навпаки, старайтесь зміцнювати коріння квітки у вашому серці. Якби король знайшов у вас трохи ніжності, якусь ознаку того, що його прив'язаність має відгук у вашій душі, може, вам удалося б здійснити честолобні мрії, і Людовік, підтриманий близькістю до вашої благородної натури, міг би жити в душі церкви, а не тільки формально вважатися в її рядах. Усе це могло б вирости з кохання, яке ви ховаєте, мов воно носить на собі печать ганьби.

Мадам де Ментенон навіть трохи підвелась зі свого місця і дивилася то на прелата, то на сповідника очима, в глибині яких виднівся затаєних жах.

— Чи може бути, що я зрозуміла вас! — задихаючись, промовила вона. — Який зміст криється за цими словами? Не можете ж ви радити мені...

Єзуїт устав, випроставшись перед нею на весь зріст.

— Дочко моя, ми ніколи не даємо поради, негідної нашого сану. Ми маємо на увазі інтереси святої церкви, а вони потребують вашого одруження з королем.

— Одружитися з королем! — Усе в кімнаті закрутилось перед її розширеними жахом очима. — Одружитися з королем!

— Це найкраща надія на майбутнє. Ми бачимо у вас другу Жанну д'Арк, рятівницю Франції й її короля.

Мадам де Ментенон кілька хвилин сиділа мовчки. Обличчя її набрало звичайного спокійного вигляду, а очі неуважно дивилися на вишивання, тимчасом як вона обмірковувала в думці все сказане.

— Але справді ж... справді ж цього не може бути, — нарешті промовила вона. — Нащо вигадувати плани, які ніколи не можуть здійснитися?

— Чому?

— Хто з королів Франції був одружений із своєю підданою? Дивіться: кожна з європейських принцес простягає йому руку. Королева Франції повинна бути особою царської крові, як і остання покійна королева.

— Все це можна перемогти.

— А потім інтереси держави. Якщо король має намір одружитися, то він повинен зробити це заради могутнього союзу, підтримання дружби з сусідньою нацією або, нарешті, щоб придбати як придане за нареченою якусь провінцію.

— Вашим приданим, дочко моя, були б ті дари духу й плоті, якими обдарувало вас небо. У короля досить і грошей і володінь. Що ж до держави, то чим можна краще прислужитися державі, як не певністю, що в майбутньому король буде звільнений від тих сцен, які бувають тепер у цьому палаці?

— О, якби це справді було так! Але подумайте, отче мій, про тих, що оточують його: про дофіна, брата, міністрів. Ви знаєте, як це не сподобається їм і як їм легко примусити короля змінити його наміри. Ні, ні, це мрія, отче мій; цього ніколи не може бути.

Обличчя духовних осіб, які досі відкидали її слова усмішкою й заперечливим жестом, тепер затуманились, наче де Ментенон дійсно згадала про справжню

перешкоду.

— Дочко моя, — серйозно промовив езуїт, — в цьому ви повинні покладатися на церкву. Можливо, і ми маємо деякий вплив на короля-і можемо навести його на шлях істинний, навіть всупереч, коли треба буде, бажанню його рідних. Тільки майбутнє може показати, на чиему боці сила. Але ви? Кохання й обов'язок ведуть вас на один і той же шлях, і церква може цілком покладатися на вас?

— До останнього подиху, отче мій.

— А ви можете покладатися на церкву. Вона послужать вам, якщо й ви послужите їй.

— У мене не може бути бажань, вищих за ці.

— Ви будете нашою дичкою, нашою владаркою, нашою заступницею, і ви загоїте рани страждущої церкви.

— Ах, якби я могла зробити це!

— Так, ви можете. Доки єресь існує в країні, для істинно віруючих не може бути ні миру, ні спокою; це та плямочка цвілі, яка в майбутньому може зіпсувати весь плід, коли своєчасно не звернути на неї уваги.

— Чого ж ви бажаєте, отче мій?

— Гугенотів не повинно бути у Франції. Їх треба вигнати. Козлища хай відокремляться від овець. Король уже вагається. Лувуа тепер наш друг. Якщо й ви будете з нами, все буде гаразд.

— Але, отче мій, уявіть, як багато їх!

— Тим більше необхідно їх вигнати.

— І подумайте про страждання, які доведеться їм перетерпіти у вигнанні.

— Сцілення в їхніх руках.

— Це правда. Але все ж мені шкода цих людей.

Отец Лашез і єпископ похитали головами.

— Так ви заступалися б за ворогів бога?

— Ні, ні; якщо вони справді вороги його.

— Чи можете ви ще сумніватися у цьому? Чи можливо, щоб ваше серце ще схилялося до єресі ваших юних років?

— Ні, ні, отче мій; але жорстоко й протиприродно забути, що мій батько й дід...

— Ну, вони самі дали відповідь перед богом за свої гріхи... Чи можливо ж, що церква помиляється у вас? Ви відмовляєте їй у першій її просьбі, зверненій до вас? Ви ладні прийняти нашу допомогу і разом з тим не хочете допомогти нам.

Мадам де Ментенон підвелася з виглядом, який свідчив, що вона остаточно вирішила щось.

— Ви мудріші за мене, — промовила вона, — і вам вручені інтереси церкви. Я виконаю ваш наказ.

— Ви обіцяєте?

— Так.

Обидва її співбесідники підняли руки вгору.

— Сьогодні благословенний день, — сказали вони, — і покоління, ще не народжені, вважатимуть його благословенним.

Мадам де Ментенон сиділа вражена перспективою, яка відкривалась перед нею. Як сказав єзуїт, вона завжди була честолюбною. І почасти їй уже вдавалось задовольнити свою честолюбність, бо не раз вона схилила короля і його державу туди, куди хотіла. Але одружитися з королем, людиною, заради якої вона охоче життя своє віддала б, яку любила в глибині душі найчистішою, найвищою любов'ю, на яку тільки здатна жінка, — це перевищувало навіть її мрії. Так, вона буде не слабодухою Марією-Терезією, а, як висловився єзуїт, новою Жанною д'Арк, яка з'явилась, щоб направити на кращий шлях дорогу Францію і обожнюваного короля Франції. І коли для досягнення цієї мети їй доведеться зробити своє серце жорстоким проти гугенотів, то провина — якщо це дійсно провина — буде швидше тих, хто поставив цю умову, ніж її особисто. Дружина короля! Серце жінки і душа ентузіастки затріпотіли від самої думки про це.

Але за радістю раптом охопив сумнів і смуток. Адже ця чарівна перспектива не більше як божевільна мрія! І як могли ці люди бути такими певними, що держать у руках короля!

Єзуїт прочитав страх, що потьмарив ясність її погляду, і відповів на її думки перше, ніж вона висловила їх словами.

— Церква швидко виконує свої обіцянки, — промовив він вкрадливо. — І ви, дочко моя, повинні бути готові так само негайно діяти, коли настане ваш час.

— Я дала обіцянку, отче мій.

— Ну, так ми почнемо. Сьогодні ви лишитесь увесь вечір у себе в кімнаті.

— Так, отче мій.

— Король іще вагається. Я розмовляв з ним сьогодні. Серце його вже повно мороку й розпачу. Його краще "я" з огидою одвертається від своїх гріхів, і саме тепер, в момент першого гарячого пориву каяття, його можна схилити до виконання наміченої нами мети. Мені треба йти до нього і поговорити ще раз, і я піду просто звідси. А коли я поговорю з ним, він зараз же з'явиться до вас — або я даремне вивчав його серце протягом двадцяти років. Ми залишаємо вас і скоро не побачимось, але ви відчуєте результати нашої роботи і згадаєте дану церкві обіцянку.

Вони низько вклонилися і вийшли з кімнати, залишивши мадам де Ментенон в глибокому роздумі.

Минула година, потім друга, а вона все ще сиділа в кріслі перед п'яльцями, безпорадно опустивши руки й дожидаючи вирішення своєї долі. Вирішалося її майбутнє, а вона нічого не могла зробити. Денне світло змінилось на сірий присмерк, присмерк на південь, а вона все сиділа й ждала. Часом у коридорі лунали кроки; вона тривожно поглядала на двері, і очі її спалахували радістю, яка швидко змінювалась на гірке розчарування. Нарешті, почувалася тверда, упевнена, владна хода. Вона схопилася на ноги з палаючими щокми й тріпочучим серцем. Двері відчинились, і в присмерку коридора вималювалась пряма, граціозна постать короля.

— Ваша величність?! Одну мить... мадмуазель зараз засвітить лампу.

— Не кличте її! — Він увійшов і зачинив за собою двері. — Франсуаза, темрява приємна мені, бо вона рятує мене від докорів, які можуть проглянути з ваших очей, якщо навіть ви будете такі ласкаві, що не висловіте їх словами.

— Докори, ваша величність! Боронь боже, щоб я дозволила собі вимовити їх.

— Коли я востаннє пішов од вас, Франсуаза, я був повен добрих намірів. Я намагався виконати їх і не виконав... не виконав. Я пам'ятаю, ви застерігали мене. Який я був нерозумний, не послуховавши вашої поради!

— Усі ми слабкі й смертні, ваша величність. Хто з нас не падав? Ні, сир, серце у мене крається, коли я бачу ваш смуток.

Король стояв коло каміна, затуливши обличчя руками. З його уривчастого дихання мадам де Ментенон зрозуміла, що він плаче. Увесь жаль, такий властивий жіночій душі, прокинувся в її серці, коли вона дивилась на цю безмовну постать, що стояла символом каяття в невиразному світлі. Рухом, повним співчуття, вона простягла руку і торкнулась на одну мить до рукава оксамитного камзола короля. Він зараз же обома руками схопив її руку. Вона не опиралась.

— Я не можу жити без вас, Франсуаза! — крикнув він. — Я найсамотніша людина в світі, наче живу на вершині високої гори, де навколо нікого немає. Хто мій друг? На кого я можу покластися? Одні обстоюють церкву, другі свої родини; більшість — самі себе. Але хто з них зовсім некорисливий? Ви моє краще "я", Франсуаза, ви мій ангел-охоронець. Те, що каже преподобний отець, цілковита правда: чим ближче я до вас, тим далі від усього поганого. Скажіть, Франсуаза, чи любите ви мене?

— Я люблю вас багато років, сир, — промовила вона. тихим, але ясним голосом, голосом жінки, що ненавидить кокетування.

— Я сподівався на це, Франсуаза, і все ж тремтіння пробігає у мене по тілу, коли я чую від вас ці слова. Я знаю, що ні багатство, ні титул не приваблюють вас, і душа ваша схиляється більше до монастиря, ніж до палацу. Але я прошу вас лишитись тут і царювати. Чи згодні ви бути моєю дружиною, Франсуаза?

Отже, момент і справді настав... Вона помовчала хвилину, тільки одну хвилину, перше ніж зробити останній рішучий крок; але навіть ця коротка затримка була занадто довга для нетерпіння короля.

— Чи згодні ви, Франсуаза? — скрикнув він, і страх зазвучав у його голосі.

— Хай зробить мене бог гідною такої честі, ваша величність! — промовила вона. — Присягаюсь, що коли я проживу ще стільки ж часу, то кожную хвилину свого життя покладу на те, щоб зробити вас щасливішим!

Вона стала навколішки, і король, все ще тримаючи її руку, став теж.

— А я присягаюсь, — сказав він, — що, коли теж проживу ще стільки ж часу, ви будете віднині й назавжди єдиною жінкою для мене.

Розділ XII

ПРИЙОМ У КОРОЛЯ

Можливо, мадмуазель Нанон, повірниця мадам де Ментенон, довідалась дещо про це побачення, або отець Лашез з проникливістю, властивою його ордену, зробив

висновок, що гласність — найкращий засіб примусити короля виконати свій намір, але, як би там не було, другого ж дня при дворі стало відомо, що колишня фаворитка знов у немилості і що йдеться про шлюб між королем і гувернанткою його дітей. Ця звістка, яку пошепки переказували при "petit lever", підтвердилась на "grand entree" і стала темою загальної розмови на той час, коли король повернувся з каплиці. Яскраві шовки й капелюхи з пір'ям знову пішли у шафи та коробки, і повернулися з вигнання темні кафтани й скромні жіночі вбрання. Скюдери та Кальпернеді поступилися місцем молитовникові і святому Фомі Кемпійському, а Бурдалу, який цілий тиждень проповідував перед порожніми лавами, побачив свою каплицю напханою стомленими, нудьгуючими придворними й дамами із свічками в руках. До півдня новина облетіла весь двір, за винятком мадам де Монтеспань. Стривожена відсутністю коханця, вона лишилась у себе в кімнаті в погордливій самотності, нічого не підозріваючи про те, що сталося. Багатьом хотілося б сказати їй цю новину, але за останній час король став такий хиткий, що ніхто не зважувався нажити собі смертельного ворога в тій, яка, може, через кілька днів буде знову тримати в своїх руках життя й долю всього двору.

Людовік, з вродженого егоїзму, так звик дивитися на всі події тільки з того боку, який стосувався його особисто, що йому й на думку не могло спасти, щоб многостраждальна сім'я, яка завжди покійно виконувала всі його вимоги, наважилась що-небудь заперечити проти нового наміру монарха. Тому він дуже здивувався, коли на півдні брат короля, попросивши у нього приватну аудієнцію, увійшов до нього в кімнату не з властивим йому смиренним виглядом і без звичайної ласкавої усмішки, а похмуро насупившись.

Мосьє являв собою чудну пародію на свого вінценосного брата. Він був нижчий за нього на зріст, але через величезні каблуки здавався високим. З обличчя був непривабливим. Товстий, він ходив трохи перевалуючись і носив величезний парик, довгі буклі якого спадали йому на плечі. Обличчя в нього було довгастіше й смуглявіше, ніж у короля, ніс випинався дужче, але очі були такі самі, як у брата: великі, карі, успадковані обома ними від Анни Австрійської. В нього не було простого і разом з тим величавого смаку, яким визначалась одежа монарха; одяг був обвішаний стьошками, що маяли й шелестіли, коли він ішов; величезні жмути їх зовсім закривали ноги. Хрести, зірки, коштовності й відзнаки були розкидані по всій одежі; широка блакитна стьошка ордена св. духа красувалась на його кафтані; великий бант на кінці цієї стьошки був ненадійною підтримкою для обсипаної діамантами шпаги. Така була постать, що підкотилась до короля, тримаючи в руці капелюх з силою пір'я. Розумом, як і зовнішнім виглядом, він являв собою комічну копію монарха.

— Що це, мосьє, сьогодні ви наче не такі веселі, як звичайно? — усміхаючись промовив король. — Одежа у вас, правда, яскравих кольорів, але чоло ваше хмурне. Сподіваюсь, що "мадам" і герцог Шартрський здорові?

— Так, вони здорові, ваша величність, але сумні, як і я, і з тієї самої причини.

— Он як! А яка ж це причина?

— Чи порушував я коли мій обов'язок молодшого брата, ваша величність?

— Ніколи, Філіп, ніколи! — сказав король, ласкаво кладучи руку на плече братові.
— Ви даєте чудовий приклад моїм підданим.

— Так чому ж ви хочете образити мене?

— Філіп!

— Так, сір, повторюю — образити. Ми — королівської крові, як і наші жінки. Ви одружилися з іспанською принцесою, я — з баварською. Це була поблажливість, проте я все-таки повинчався з нею. Моя перша дружина була англійська принцеса. Як можемо ми прийняти в нашу сім'ю, що входила в такі союзи, жінку, вдову горбаня-поета, автора пасквілів, ім'я якого стало людським посміховищем по всій Європі!

Король здивовано дивився на брата, але при цих словах здивовання змінилося на гнів.

— Присягаюсь честю! — крикнув він. — Присягаюсь честю! Я тільки що говорив, що ви чудовий брат, але боюсь, що висновок мій був трохи передчасний. Отже, ви насмілюєтесь іти проти дами, вибраної мною за дружину?

— Так, сір.

— А з якого права?

— З права родинної честі, ваша величність, яка так само стосується мене, як і вас.

— Невже ви досі не навчилися, що в цій державі я — єдине джерело честі, і що кожен, кого вшаную я, тим самим стає гідним пошани? Якби я взяв жебрачку з вулиці Пуассоньер, то й її зміг би поставити на таку височінь, що найзнатніші вельможі повинні були б схилитись перед нею. Хіба ви цього не знаєте?

— Ні, не знаю! — крикнув брат, короля з упертістю слабої роздратованої людини. — Я вважаю це за образу мені і моїй дружині.

— Вашій. дружині? Я дуже поважаю Шарлотту-Єлізавету Баварську, але чим вона вища за жінку, дід якої був дорогим другом і товаришем по зброї Генріха Великого? Годі! Я не принижусь до того, щоб розмовляти з вами про це. Ідіть і не з'являйтесь до мене, доки не навчитесь не втручатися в мої справи.

— І все ж моя дружина не буде знатися з нею! — насмішкувато промовив мосьє.

Король поривчасто кинувся до нього; той повернувся і зник з кімнати так швидко, як тільки дозволяли йому незграбна хода й високі каблуки.

Але королеві не судилося мати спокій цього дня. Коли вчора друзі мадам де Ментенон збирались коло неї, то сьогодні діяли вороги. Тільки зник брат короля, як у кімнату квапливо вбіг юнак, на багатій одежі якого виднілися сліди їзди по курній дорозі. Це був молодий чоловік, блідий, з каштановим волоссям, з рисами обличчя, схожими на короля, крім носа, скаліченого в дитинстві. Побачивши його, король прояснів, але знову насупився, коли юнак, кинувшись вперед, упав навколішки.

— О, ваша величність! — скрикнув він, — звільніть нас від цього горя! Звільніть нас від цього приниження! Благаю вас, подумайте спершу, ніж зробите те, що завдасть безчестя вам і нам.

Король відхитнувся від нього і сердито став ходити по кімнаті.

— Це нестерпно! — крикнув він. — Це було погано з боку мого брата, але ще гірше

з боку мого сина. Ви у змові з ним, Людовік. Мосьє навчив вас зіграти цю роль.

Дофін підвівся з колін і пильно глянув на розгніваного батька.

— Я не бачив дяді, — промовив він. — Я був у Медоні, коли почув цю новину... цю жахливу новину... І я зараз же скочив на коня, сір, і прискакав сюди, щоб благувати вас ще раз обмірковувати все, перше ніж принизити так наш королівський дім.

— Ви зухвалі, Людовік.

— Я не хочу бути зухвалим, ваша величність. Але пригадайте, сір, що моя мати була королева, і було б дуже дивно, якби в мене мачухою була якась...

Король підняв руку таким владним жестом, що слова завмерли на вустах дофіна.

— Замовкніть! — крикнув він, — а то ви можете сказати слово, яке розкриє прірву між нами. Невже ж я гірший від найнікчемнішого з моїх підданих, який має право слухатись свого серця в особистих справах?

— Це не особиста ваша справа, сір; усі ваші вчинки відбиваються на вашій родині. Славні подвиги вашого царювання надали нового блиску династії Бурбонів. О, не затьмарюйте цього блиску, ваша величність! Навколішки благаю вас!

— Ви говорите, як дурень! — грубо крикнув батько. — Я маю намір одружитися з найчарівнішою й найдоброчеснішою дамою однієї з самих древніх і родовитих фамілій Франції, а по-вашому виходить, ніби я збираюся зробити щось принизливе й нечуване... Що ви маєте проти цієї дами?

— Вона — дочка людини, пороки якої всім добре відомі; її брат має препогану репутацію; сама вона провадила життя авантюристки; нарешті, вона вдова потвори-писаки і займає у палаці місце служниці.

Під час цієї одвертої мови король кілька разів тупав ногою по килиму, а при останніх словах він оскаженів.

— Як ви смієте називати так виховательку моїх дітей! — крикнув він. Очі короля метали блискавки. — Я кажу, чуєте, що немає нічого вищого за це звання в моїй державі. Їдьте негайно в Медон, шановний пане, і ніколи не смійте й згадувати про це. Геть, кажу вам! Коли, з волі божої, ви станете королем цієї країни, ви матимете право робити все, як схочете, але доти не наслідуйте суперечити планам того, хто є і вашим батьком і вашим королем.

Молодий чоловік низько вклонився і з гідністю рушив до дверей, але на порозі затримався.

— Зі мною приїхав абат Фенелон, ваша величність. Угодно вам прийняти його?.

— Геть, геть! — несамовито крикнув король, метаючись по кімнаті. Обличчя його було таке ж гнівне, а очі блищали гарячковим збудженням.

Дофін вийшов з кабінету, і слідом за ним туди ввійшов високий, худий священник років сорока, дивовижної вроди, з блідим обличчям і виразними рисами. Його невимушені і разом з тим шанобливі-манери свідчили про довге перебування при дворі.

Король круто повернувся й глянув на абата підозрілим поглядом.

— Доброго ранку, абат Фенелон, — сказав він. — Можу спитати, яка мета вашого приходу?

— Ви часто прихильно питали моєї смиренної поради, ваша величність, і навіть потім висловлювали своє задоволення, що слухались її.

— Ну? ну? ну? — нетерпляче пробурчав король.

— Коли справедлива поголоска, то ваша величність в цей час переживаєте кризу, і безстороння порада може мати для вас значення. Чи треба говорити, що...

— До чого всі ці слова? — перебив король. — Вас прислано, щоб зробити спробу підбурити мене проти мадам де Ментенон...

— Ваша величність, від цієї дами я не бачив нічого, крім добра. Я поважаю й шаную її більше, ніж яку іншу жінку у Франції.

— В такому разі, абат, я певен, що ви з радістю довідаєтесь про мій намір одружитися з нею. Прощайте, абат. Жалкую, що не маю змоги приділити більше часу цій вельми цікавій розмові.

— Але, ваша величність...

— Коли у мене виникають сумніви, я високо ціную ваші поради, абат. В даному разі у мене, на щастя, немає ні найменших сумнівів. Маю честь побажати вам всього доброго.

Перший вибух гніву короля вгамувався, і лишилось тільки холодне гірке почуття, але ще більш небезпечне для його супротивників. Абат змушений був замовкнути, незважаючи на всю свою спритність і бистродумність: Задкуючи, він віддав три низьких поклони, згідно з придворним етикетом, і вийшов з кімнати.

Але королеві ненадовго дали спокій. Супротивники його наміру добре знали, що упертою настирливістю вдавалось часом зламати його волю, і сподівались зробити це й тепер. В кімнату увійшов міністр Лувуа у величезному парикі, з своєю величною поставою й погордливими манерами. Однак деяке збентеження з'явилося на його аристократичному обличчі, коли він зустрів гнівний погляд короля.

— Ну що ще, Лувуа? — нетерпляче спитав Людовік.

— Тільки одна нова державна справа, ваша величність, зате така, що важливістю своєю примусила забути всі інші.

— Яка?

— Ваш шлюб, ваша величність.

— Ви не схвалюєте його?

— О, ваша величність, чи можу я схвалювати його?

— Геть з моєї кімнати, пане! Що? Ви хочете замучити мене на смерть своїми чіпляннями? Що? Ви насмілюєтесь залишатись, коли я наказую вам вийти?

Король сердито підійшов до міністра, але Лувуа раптом витяг з ножен шпагу. Людовік відскочив назад з виразом переляку й здивування на обличчі. Лувуа шанобливо простяг йому ручку шпаги.

— Пройміть нею моє серце, ваша величність! — крикнув міністр, падаючи навколішки. Все його величезне тіло трусилось від хвилювання. — Я не можу пережити занепаду вашої слави!

— Боже мій! — крикнув король, кидаючи на підлогу шпагу і хапаючись руками за голову. — Мені здається, ви всі змовились звести мене з розуму. Чи мучили коли-

небудь кого так, як мучать мене? Адже це буде приватний шлюб, який не має ніякого відношення до держави. Чуєте мене? Розумієте? Чого вам іще треба?

Лувуа підвівся і вклав шпагу в ножни.

— Ваша величність вирішили остаточно?

— Остаточно.

— То я не маю права нічого більше говорити. Я виконав свій обов'язок.

Він вийшов з сумно похиленою головою, але справді від серця у нього відлягло, бо слова короля надали міністрові певності, що ненависна йому жінка, навіть ставши дружиною Людовіка, не стане королевою Франції.

Дальші нападки не похитнули рішення короля, а тільки довели його до надмірного роздратування. Такий сильний опір був новиною для людини, воля якої була єдиним законом країни. Він був сердитий, знервований, і хоч не жалкував за своїм рішенням, але з нерозсудливою запальністю хотів помститись за пережиті ним неприємності на тих, поради яких послуховався. Тому вираз обличчя короля був не дуже ласкавий, коли черговий камергер впустив у кімнату шановного отця Лашеза, його сповідника.

— Бажаю вам повного щастя, ваша величність, — промовив єзуїт, — і від щирого серця вітаю з вашим великим наміром, який дасть вам задоволення як в тутешньому світі, так і в майбутньому;

— Досі я не відчував ні щастя, ні задоволення, отче мій! — роздратовано заперечив король. — Ніколи в житті я не переживав нічого подібного. Весь двір стояв тут передо мною навколішках, благаючи змінити мій намір.

Єзуїт тривожно глянув на нього своїми проникливими сірими очима.

— На щастя, ваша величність — людина сильної волі, яку не дуже легко похитнути, як думають деякі, — сказав він.

— Так, так, я не піддавався ні на хвилину. А все ж мушу визнати, що дуже неприємно мати проти себе стількох людей. Я певен, що рідко хто встояв би на моєму місці.

— Тепер-то й слід виявити твердість, ваша величність. Сатана шаліє, бачачи, як ви видираєтеся з його пазурів, і нацьковує всіх своїх друзів, посилає всіх своїх прибічників, силкуючись удержати вас у своїй диявольській владі.

Але короля не так легко було заспокоїти.

— Знаєте, отче мій, — промовив він, — ви, здається, не дуже шануєте мою родину. Мій брат і мій син, абат Фенелон і військовий міністр — ось ті прибічники сатани, про яких ви згадуєте.

— Тим більше честі вашій величності, що ви зуміли встояти проти них. Ви вчинили благородно, ваша величність. Ви заслужили похвалу і благословення святої церкви.

— Сподіваюсь, що я був справедливим, отче мій! — серйозно заявив король. — Буду радий побачитися з вами пізніше увечері, а поки що я мушу лишитись на самоті з моїми думками.

Отець Лашез вийшов із кабінету, сумніваючись у справжніх намірах короля. Було

очевидно, що благання близьких дуже захитали його вирішення, хоч і не змінили його зовсім. Який буде результат, коли посипляться нові благання? А що вони будуть, це так само певно, як те, що за пільмою йде світло. Необхідно зробити якийсь спритний хід, щоб негайно викликати кризу. Адже кожен прогаяний час допомагає супротивникам. Вагаться — значить програти гру. Настав час рискнути всім.

Єпископ із Мо ждав його в прийомній, і отець Лашез кількома короткими фразами змалював йому всю небезпеку становища, вказавши засіб, який може, на його думку, запобігти їй. Обидва подались у кімнату мадам де Ментенон. Та вже скинула темний одяг вдови, який носила відтоді, як оселилась при дворі, і замінила його на більш підхоже до майбутньої події багате, але просте вбрання з білого атласу, оздоблене сріблом. В її густих темних косах блищав діамант. Ця зміна ще більш освіжила обличчя й постать, і без того дуже молодяві. Коли змовники побачили прекрасний колір цього обличчя, правильні риси, такі спокійні й гарні, дивну грацію постаті, вони відчули, що коли їх і жде невдача, то вже ніяк не через вибране ними знаряддя впливу.

Побачивши їх, мадам де Ментенон устала з місця... З виразу її обличчя було ясно видно, що вона помітила тривогу, яка сповнювала їх душі.

— Ви принесли погані новини! — скрикнула вона.

— Ні, ні, дочко моя, — заспокоїв єпископ. — Але нам треба бути насторожі, бо нашим ворогам дуже хотілося б відвернути від вас Людовіка.

Обличчя де Ментенон просяяло, коли назвали її коханого.

— Ах, ви не знаєте! — промовила вона. — Він дав слово. Я вірю йому, як самій собі.

Та розумний єзуїт не довіряв інтуїції жінки.

— Наші супротивники численні й сильні, — сказав він, похитуючи головою. — Якщо король і встоїть, то йому завжди набридатимуть, і тоді життя здасться йому темнішим, замість того, щоб прояснити — звичайно, крім моменту перебування в промінні, яке йде від вас, мадам. Треба кінчати цю справу.

— Як саме, отче мій?

— Шлюб має відбутися негайно.

— Негайно!

— Так. Коли можливо, сьогодні вночі.

— О, ви вимагаєте занадто багато, отче мій! Король нізащо не погодиться на таку пропозицію...

— Він сам зробить її.

— Чому?

— Тому, що ми примусимо його до цього. Тільки так буде переможена опозиція. Коли шлюб стане фактом, двір змушений буде визнати його, а доти опір не припиниться.

— Що ж я повинна робити, отче мій?

— Відмовитись від короля.

— Як? Від нього? — Вона. зблідла, як лілія, непорозуміло дивлячись в обличчя єзуїтові.

— Це найкраще, що ви можете зробити, мадам.

— Ах, отче мій, я могла б, так, могла б зробити це минулого місяця, минулого тижня, навіть учора вранці. Але тепер? О! Це розіб'є мені серце.

— Не бійтесь, мадам. Ми даємо вам добру пораду. Ідіть зараз же до короля. Скажіть йому, що до вас дійшли чутки про всі неприємності, які він витерпів через вас. Ви не можете знести думки про те, що станете причиною розладу в його родині, а тому звільняєте короля від даної ним обіцянки і назавжди кидаєте двір.

— Іти тепер? Зараз же?

— Так, не гаючи ні однієї хвилини.

Вона накинула на плечі легку накидку.

— Я роблю за вашою порадою, — промовила вона. — Вірю, що ви розумніші від мене. А що, як він піймає мене на слові.

— Він на це не здатний.

— Страшний ризик!

— Без ризику не досягнеш такої великої мети. Ідіть, дитино моя, і хай благословить вас бог!

Розділ XIII

У КОРОЛЯ З'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДЕЯКІ ІДЕЇ

Король лишився в кабінеті сам. Поринувши в похмурі думки, він обмірковував способи, як здійснити свій намір і разом усунути опозицію, що, як виявилось, була сильна й численна. Нараз хтось постукав у двері, і в півтемряві він побачив постать жінки, про яку тільки що думав. Король схопився з місця і простягнув до неї руки з усмішкою, яка заспокоїла б її, коли б вона хоч на мить сумнівалась у його постійності.

— Франсуаза! Ви тут! Нарешті, за цілий день, у мене перший бажаний гість.

— Боюсь, що вас дуже схвилювали, ваша величність.

— Так, правда.

— Я знаю ліки.

— Які?

— Я покину палац, сир, і ви забудете те, що сталося між нами. Я внесла розлад туди, де сподівалась оселити спокій. Дозвольте мені виїхати в Сен-Сір або в абатство Фонтевро, і вам не доведеться йти на жертву через мене.

Король зблід, як смерть, ухопившись тремтячою рукою за її накидку, немов боячись, що вона негайно виконає свій намір. Протягом стількох років він звик звірятись на її розум. Він звертався до неї за порадою завжди, коли потрібна була підтримка. Навіть тоді, коли, як наприклад, на минулому тижні, він тимчасово віддалявся від неї, йому все-таки необхідно було знати, що його вірна, всепрощаюча подруга, яка завжди уміє розважити, тут, близько, поряд, готова підтримати короля і порадою і співчуттям. Але щоб вона могла покинути його тепер і назавжди — це ніколи не спадало королеві на думку, і серце його похолело від здивування й тривоги.

— Ви не зробите цього, Франсуаза! — вигукнув він тремтячим голосом. — Ні, ні, неможливо, ви говорите це в жарт!

— Серце моє розіб'ється, якщо я покину вас, сир, але воно розривається й тепер від свідомості, що ради мене ви віддаляєтесь від родини й міністрів.

— Що? Хіба я не король? Хіба я не можу робити так, як я хочу, не-звертаючи на них уваги? Ні, ні, Франсуаза, не кидайте мене! Лишайтеся зі мною і будьте моєю дружиною.

Від хвилювання він ледве міг говорити і все тримав її за одяг. Він завжди дорожив нею, але ще більше тепер, коли раптом виникла загроза втратити її. Де Ментенон, відчувши свою силу й вигоду свого становища, цілком використала їх.

— До шлюбу безперечно повинен пройти якийсь час, ваша величність... А ви будете неминуче зазнавати всяких неприємностей. Як можу я почувати себе щасливою, знаючи, що викликала стільки неприємностей для вас за цей довгий період?

— А нащо йому бути таким довгим, Франсуаза?

— Один день, який ви будете нещасні через мене, вже занадто довгий, ваша величність... Я з розпачем думаю про це; повірте, мені краще покинути вас.

— Ніколи! Ви не поїдете! Нащо вам ждати хоча "б один день, Франсуаза? Я готовий. Ви теж. Чому нам не повінчатися зараз же?

— Зараз же! О, ваша величність!

— Ми й повінчаємось. Така моя воля. Це мій наказ. Це моя відповідь тим, хто надумав керувати мною. Вони нічого не знатимуть, поки не відбудеться шлюб, а тоді подивимось, хто з них наслідиться поставитись без пошани до моєї дружини. Повінчаємось таємно, Франсуаза. Сьогодні ж уночі я пошлю за паризьким архієпископом, і, присягаюся, хоча б уся Франція повстала проти цього, ми будемо чоловіком і жінкою до його від'їзду.

— Це ваша воля, ваша величність?

— Так, а по ваших очах я бачу, що й ваша. Не гаймо ж ні хвилини, Франсуаза. Яка щаслива думка! Це примусить замовкнути назавжди їхні язики. Вони дізнаються, коли вже все скінчиться, але не раніше. Ідіть до себе в кімнату, дорогий друже, найвірніша з жінок! Нова зустріч наша буде моментом початку нашого союзу, якого не зможуть порушити ні двір, ні все королівство.

Людовік весь тремтів від хвилювання, вирішивши це. Вираз сумніву й незадоволення зник з його обличчя, і він, усміхаючись, з блискучими очима, швидко ходив по кімнаті. Потім він торкнувся маленького золотого дзвіночка, на який з'явився камердинер короля Бонтан.

— Котра година, Бонтан?

— Скоро шість, ваша величність.

— Гм! — Король думав кілька хвилин. — Бонтан, ви знаєте, де капітан де Катіна?

— Він був у саду, ваша величність, але я чув, що він збирається виїздити вночі до Парижа.

— Він їде сам?

— З приятелем.

— Хто його приятель? Гвардійський офіцер?

— Ні, ваша величність; це чужинець з-за моря, як я чув, з Америки. Він уже кілька

днів тут, і Катіна показував йому чудеса палацу вашої величності.

— Чужинець? Тим краще. Ідіть, Бонтан, і приведіть до мене їх обох.

— Сподіваюсь, що вони ще тут, ваша величність. Я перевірю.

Він вибіг з кабінету і через десять хвилин повернувся.

— Ну?

— Мені пощастило, ваша величність. Їм уже привели коней, і вони ставили ноги в стремена, коли я розшукав їх.

— Де ж вони?

— Дожидають наказів вашої величності в прийомній.

— Впустіть їх, Бонтан, і не допускайте сюди нікого, навіть міністра, аж поки вони не підуть від мене.

Аудієнція у короля входила в коло обов'язків де Катіна, але він з величезним здивуванням вислухав від Бонтана наказ привести з собою й приятеля. Він похапцем прошепотів молодому американцеві вказівки, як йому слід поводитись, що треба робити і чого уникати. Бонтан з'явився знову і привів їх до короля.

З почуттям цікавості, трохи змішаної зі страхом, Амос Грін, для якого губернатор Нью-Йорка Дуган був втіленням найвищої людської влади, входив тепер у кімнату наймогутнішого монарха християнського світу.

Розкішна обстановка прийомної, де йому довелося дождатися, оксамит, картини, позолота, юрба гарно вбраних придворних і пишних гвардійців — все це вплинуло на його уяву, і він ждав, що з'явиться якась велична, надзвичайна постать у мантиї й короні. Коли ж погляд його впав на чепурну постать скромно вбраної людини з блискучими очима, на півголови нижчої від нього, Грін мимохіть оббиг поглядом усю кімнату, щоб переконатися, чи дійсно це король, чи один з тих численних придворних, які стояли між королем і зовнішнім світом. З шанобливого поклону свого супутника він здогадався, що це й є сам король. Грін поклонився і знову швидко випростався з гідністю простої людини, вихованої в школі природи.

— Добрий вечір, капітан де Катіна! — промовив король, приємно усміхнувшись. — Ваш приятель, я чув, чужоземець. Сподіваюсь, пане, ви побачили тут щось цікаве і варте уваги?

— Так, ваша величність, я оглянув ваше велике місто. Та й дивне ж воно! А приятель показав мені цей палац з його лісами й садами. Коли я повернувся до своєї країни, в мене багато чого знайдеться розповісти про те, що я бачив у вашій прекрасній країні.

— Ви розмовляєте по-французькому, а тим часом самі ви не з Канади?

— Ні, ваша величність, я з англійських провінцій Америки.

Король з цікавістю дивився на могутню постать, сміливий вираз обличчя й вільну поставу молодого іноземця, і нараз у голові його майнула згадка про небезпеки, які, за словами графа де Фронтенака, загрожували урядові з боку цих колоній. Коли перед ним типовий представник цієї раси, то, справді, краще мати такий народ другом, ніж ворогом. Але в цей час думки його були спрямовані зовсім не на державні справи, і він

швидко віддав накази де Катіна:

— Сьогодні ви поїдете в справах служби до Парижа. Ваш друг може їхати з вами. Удвох безпечніше, коли йдеться про державне доручення. Але я хочу, щоб ви підждали, доки настане ніч.

— Слухаю, ваша величність.

— Ніхто не повинен знати про дане вам доручення; пильнуйте, щоб ніхто не простежив за вами. Ви знаєте будинок архієпископа Гарле, прелата Парижа?

— Так, ваша величність.

— Ви передасте архієпископові наказ виїхати сюди і, рівно опівночі бути біля хвіртки з північно-східного боку Щоб ніщо не затримало його. Буря чи гарна погода — він повинен бути тут Справа надзвичайної ваги.

— Ваш наказ буде передано точно, ваша величність.

— Дуже добре! Прощайте, капітан. Прощайте, пане. Сподіваюсь, ви будете задоволені своїм перебуванням у Франції.

Він жестом руки, з чарівною грацією, яка здобула йому стільки поклонників, відпустив молодих людей.

Розділ XIV

ОСТАННЯ КАРТА

Мадам де Монтеспань все ще сиділа в своїх апартаментах. Відсутність короля тривожила її, але вона не хотіла виявляти свого хвилювання перед придворними і розпитувати їх про причини, через які затримався візит. Поки вона лишалася у себе, нічого не знаючи про несподівану зміну своєї долі, її діяльний і енергійний спільник не проминав увагою ні однієї події, пильнуючи її інтересів, мовби вони були його власними. Та по суті так і було. Пан де Вівонн придбав усе, чого палко хотів — гроші, землі й почесні, — завдяки впливові сестри і добре розумів, що слідом за її падінням швидко настане і його власне. З природи сміливий, нерозбірливий у засобах, спритний, він був із тих людей, які ведуть гру до кінця з усією властивою їм енергією й хитрістю. Завжди в курсі всіх придворних подій, він з тієї хвилини, як почув про намір короля, весь час крутився в прийомній, роблячи свої власні висновки з усього, що діялось перед ним. Ніщо не сховалось від його очей — ні засмучені, незадоволені обличчя брата короля й дофіна, ні візит отця Лашеза та Боссюета до мадам де Ментенон, ні її повернення від короля, ні перемога, що сяяла в її погляді. Він бачив, як Бонтан вийшов з кімнати і трохи згодом привів гвардійця та Його друга. Він чув, як ці два звеліли подати їм коней через дві години, і, нарешті, через слугу-шпигуна дізнався, що в кімнаті мадам де Ментенон незвичайна метушня, що мадмуазель Нано мало не збожеволіла від хвилювання і що дві придворних кравчихи спішно викликані туди. Але всю навислу небезпеку він відчув тільки тоді, коли від того ж таки слуги довідався, що на ніч готують кімнату для архієпископа паризького. Мадам де Монтеспань провела вечір на канапці, в найгіршому настрої. Вона сердилась на всіх прибічних; почала було читати, але кинула книгу. Почала писати — і роздерла лист. Тисячі підозрінь і страхіть переплітались в її голові. Що сталося з королем? Учора він був холодний і щохвилини

поглядав на годинника. А сьогодні й зовсім не прийшов. Може, подагра? Чи невже вона знову втрачає владу над ним? Ні, цього не може бути! Вона повернулась на канапці і заглянула в дзеркало на протилежному боці. Тільки що засвітили безліч свічок, і в кімнаті стало ясно, як удень. У дзеркалі відбивалась залита світлом кімната, канапа, обтягнута темно-червоною матерією, і самотня постать в легкому білому пеньюарі, оздобленому сріблом. Де Монтеспань підперла голову ліктем і довго любувалась своїми глибокими очима з густими темними віями, красивим вигином білої шиї й бездоганним овалом обличчя. Вона розглядала все пильно, уважно, мовби перед нею була суперниця, але ніде не могла знайти слідів неблаганного часу. Отже, вона, як і колись, вродлива. І коли цій вроді вдалося скорити короля, то хіба її не досить для того, щоб і вдержати його? Звичайно, досить. Вона докоряла собі за непотрібні побоювання. Мабуть, він захворів, а може, ще й прийде. О! Хтось стукнув дверима і швидко йшов через прийомну. Хто це?. Король чи посланець із запискою від нього? Ні, перед нею стояв її брат: з витягнутим обличчям і розгубленими очима, він мав вигляд людини, пригніченої поганими звістками. Увійшовши в кімнату, він старанно замкнув двері за собою, так само і в будуар.

— Ніхто не перешкодить нам, — задихаючись, промовив він. — Я поспішив сюди, бо дорога кожна хвилина. Король нічого не казав вам?

— Нічого.

Вона скочила на ноги. Обличчя її було таке ж бліде, як і братове.

— Настав час діяти, Франсуаза. Спокій та енергія — ось властивості характеру, завжди притаманні Мортемарам. Не дожидайтесь удару, а збирайтеся з силами гідно його зустріти.

— Що сталось?

Вона силкувалася говорити звичайним тоном, але тільки шепіт вилетів з її засмаглих губ.

— Король збирається одружитись з мадам де Ментенон.

— З гувернанткою? З удовою Скаррона? Це безглуздя!

— І все ж правда.

— Одружитись? Ви сказали одружитись?

— Так, він хоче одружитися з нею.

Монтеспань презирливо сплеснула руками і зареготала голосним, гірким сміхом.

— Вас легко налякати, брате мій! — промовила вона нарешті. — Ах, ви не знаєте вашої сестри. Певно, ви більше цінили б мої сили, коли б не були мені братом. — Дайте мені день, тільки один день, і ви побачите Людовіка, гордого Людовіка, коли він навколішках благатиме мене простити образу. Чуєте? Він неспроможний розбити пута пристрасті, що зв'язують його. Мені потрібен лише один день, щоб повернути його до себе...

— Але у вас не буде цього дня.

— Як?

— Шлюб відбудеться сьогодні вночі.

— Ви збожеволіли, Шарль!

— Я певен у цьому.

Кількома уривчастими словами де Вівонн переказав сестрі все, що знав. Вона слухала його з суворим обличчям, все міцніше й міцніше стискаючи руки. Але він сказав правду про Мортемарів. У жилах їх текла кров борців, і момент сутички був для них розквітом сили. В міру того як мадам де Монтеспань слухала оповідання брата, ненависть, більша ніж розпач, сповнювала її душу, і вся її вроджена енергія закипала бажанням боротьби.

— Я піду до нього! — промовила вона, прямуючи до дверей.

— Ні, ні, Франсуаза. Повірте мені, ви загубите все, коли зараз підете туди. Караулові дано суворий наказ нікого не пускати до короля.

— Але я наполягатиму, і мене пропустять.

— Ні, сестро, це цілком даремно. Я говорив з офіцером, наказ найсуворіший.

— Я доб'юся негайного побачення.

— Ні, ви не підете! — він заступив спиною двері. — Я переконаний, що це даремно, і не хочу, щоб моя сестра стала посміховищем двору, намагаючись вдертися в кімнату людини, яка відштовхує її.

Щоки де Монтеспань спалахнули, і вона нерішуче зупинилась.

— Якби в мене був тільки один день, Шарль, я певна, що мені вдалося б повернути його знову. Тут діяв чийсь інший вплив, може, цього всюдисущого єзуїта або високомовного Боссюета. Один, лише один день, і я розіб'ю їх каверзи. Хіба я не бачу, як вони малюють картини пекельного полум'я перед очима короля, наче дратують бика червоним факелом? О, коли б я могла перемогти їх усіх сьогодні ввечері! Ця жінка, о, ця проклята жінка! Хитра гадюка, яку я відіграла у себе на грудях! Ах, я швидше погодилася б бачити Людовіка мертвим, ніж одруженим з нею! Шарль, Шарль, треба перешкодити цьому шлюбові, неодмінно зупинити його. Я віддам усе, все на світі, щоб перешкодити йому.

— Що ви дасте, сестро?

Вона розгублено глянула на брата.

— Як! Невже ви хочете, щоб я купила вас? — здивувалась вона.

— Ні, але я хочу купити інших.

— А! Отже, є який-небудь шанс на успіх?

— Одним-єдиний. Але час іде. Мені треба грошей.

— Скільки?

— Чим більше, тим краще. Все, що можете дати.

Тремтячими від нетерпіння руками мадам де Монтеспань відкрила потайну шафу в стіні, куди ховала свої коштовності. Яскравий блиск їх засліпив її брата, що заглянув туди через плече сестри.

В одній великій купі лежали великі рубіни, дорогі ізумруди, красиві берили, блискучі діаманти — ознаки милості короля, зібрані нею більше, як за п'ятнадцять років. По один бік шафи було три шухляди. Вона відімкнула нижню, вщерть повну

блискучих луїдорів.

— Беріть, скільки треба! — промовила вона. — А тепер ваш план! Швидше!

Де Вівонн напхав у кишені грошей. Монети проскакували між пальцями, падали додолу і розкочувались, але ні брат, ні сестра не звертали на це ніякої уваги.

— Ваш план? — повторяла вона.

— Нам треба перешкодити архієпископові приїхати сюди. Тоді шлюб буде відкладений до завтрашнього вечора, і у вас вистачить часу, щоб діяти.

— Але як перешкодити його приїздові?

— У палаці знайдеться з десяток добрих шпаг, які можна купити, за меншу суму, ніж та, що лежить в одній з моїх кишень. Делатуш, молодий Тюрбевіль, старий майор Дескар, Раймонд де Карнак і четверо Латурів. Я зберу їх і зроблю на дорозі засідку.

— Щоб перехопити архієпископа?

— Ні, посланих по нього.

— О, чудово! Ви найкращий з братів! Коли вони не попадуть до Парижа, ми врятовані. Ідіть, біжіть, не гайте ні хвилини, мій добрий Шарль!

— Все це дуже добре, Франсуаза, але що нам робити з посланцями, коли впіймаємо їх? Мені здається, ми ризикуємо головою. В усякому разі вони — гонці короля, і навряд чи нам вигідно проштрикнути їх шпагами.

— Ви так думаєте?

— Ми ніколи не добилися б прощення за це.

— Але згадайте: перше ніж розглянуть на суді цю справу, я поверну свій колишній вплив на короля.

— Усе це добре, сестро, проте, чи довго триватиме цей вплив? Що й казати, приємне життя, коли при першій зміні настрою фавора нам доведеться тікати з королівства! Ні, ні, Франсуаза; найбільше, на що ми "можемо рискнути, це затримати гонців.

— Але як і де?

— У мене є ідея. В замку маркіза де Монтеспань у Портілляку.

— В замку мого чоловіка?

— Еге.

— Мого найлютішого ворога? О, Шарль, ви жартуєте!

— Навпаки, я ніколи не був такий серйозний, як у цю хвилину. Маркіз був учора в Парижі і ще не повернувся додому. Де його перстень з гербом?

Мадам де Монтеспань заходилась перегортати коштовності і вийняла перстень з вигравіруванням на ньому гербом.

— Це буде нам за ключ. Добряга Марсо, дворецький, побачивши його, віддасть у наше розпорядження всі в'язниці замку. Тут або ніде. Ні в якому іншому місці ми не можемо безпечно для себе тримати гонців.

— А коли повернеться мій чоловік?

— Ах, його трохи здивує присутність полонених. І шановному Марсо доведеться пережити кілька неприємних годин. Та це трапиться хіба через тиждень, а до того

часу, сестричко, я певен, ви вже закінчите вашу кампанію. Ні слова більше, кожна хвилина надто дорога. Прощайте, Франсуаза! Ми не здамося без боротьби. Уночі пришло сказати, як іде справа.

Він ніжно обняв сестру, поцілував і поспішно вийшов з кімнати.

Після від'їзду брата де Монтеспань, Франсуаза, стиснувши руки, цілі години тихо ходила по м'якому килиму. Очі її блищали, душа була повна ревності й ненависті до суперниці. Пробило десяту, одинадцяту, дванадцяту, а вона все ще ждала, мучилась від люті й нетерпіння, прислухаючись до кожного кроку, доходяючи звістки. Нарешті це доведення скінчилось. Ось швидка хода по коридору, стук у двері прийомної і шепіт її чорного негра. Вся тремтячи від нетерпіння, вона кинулась у передпокій і сама взяла записку від запорошеного вершника. На клаптику брудного паперу грубим почерком було написано лише кілька слів, але, коли вона побачила їх, краска знову спалахнула на її щоках, і усмішка заграла на тремтячих губах. Почерк був її брата; він писав:

"Архієпископ сьогодні вночі не приїде".

Розділ XV

ПІВНІЧНА МІСІЯ

Де Катіна добре розумів всю важливість покладеного на нього доручення. Збереження таємниці, якого зажадав від нього король, його збуджений стан і характер самого наказу, даного монархом, — усе це підтверджувало чутки, що ширились при дворі. Де Катіна добре знав незчисленні придворні інтриги й чвари, і він зрозумів, яких заходів треба вжити, виконуючи дане йому важливе доручення. А тому, діждавшись, коли потемніло, він звелів слугі-солдатові вивести двох коней до воріт саду, що були коло призначеного місця, розказавши йому кількома словами розположення двору. Йому здавалось, що ця нічна подорож може мати вплив на майбутню історію Франції.

— Мені подобається ваш король, — казав Амос Грін, — і я радий прислужитися йому. Я радий, що він знову збирається одружитись, хоча кожній жінці важкенько-таки буде наглядати за цим великим господарством.

Де Катіна усміхнувся з такого погляду свого приятеля на обов'язки королеви.

— Ви без зброї? — спитав він. — У вас немає ні шпаги, Ні пістолетів?

— Нема; коли вже не можна взяти рушниці, то нащо. морочитись з інструментами, якими я не мастак орудувати А чому ви питаєте про це?

— Нам може загрожувати небезпека.

— Яка?

— Багато хто хотів би перешкодити цьому шлюбові. Усі. перші особи держави настроєні проти нього. Якби їм удалося затримати нас, то й шлюб був би відкладений принаймні на добу.

— Але я думав, що це таємниця?

— Таємниць не буває при дворі. Дофін, брат і всі друзі їхні були б дуже раді побачити гонців у Сені, перше ніж їм удасться добутись до будинка архієпископа. Але хто це?

Перед ним, на доріжці, показалаась дебели постать. Коли. вона наблизилась,

кольорова лампочка, що спускалась з одного з дерев, освітила блакитний з сріблом мундир гвардійського офіцера. То був майор де Бріссак, однополчанин де Катіна.

— Ей! Куди прямуєте?

— В Париж, майор.

— Я сам їду туди через годину. Чи не подождете мене? Рушимо разом.

— Жалкую, але в мене спішна справа. Не можна гаяти ні хвилини.

— Гаразд. До побачення і приємної прогулянки.

— А що, він певна людина, ваш друг майор? — спитав, оглядаючись, Амос Грін.

— Так, на нього можна цілком звіритись.

— Ну то я хотів би переговорити з ним.

Американець швидко кинувся назад по доріжці, а де Катіна стояв розсерджений, що даремно затримуються. Минуло цілих п'ять хвилин, доки повернувся його супутник, а гаряча кров французького воїна уже кипіла нетерпінням і гнівом.

— Гадаю, вам слід їхати в Париж самому, мій друже, — гукнув він. — Коли я їду з наказу короля, то не можу затримуватись через ваші примхи.

— Дуже шкода, — спокійно відповів Грін. — Мені треба було сказати дещо вашому майорові, і я думав, що, може, мені не доведеться знов побачитися з ним.

— Ну от і коні, — промовив капітан, відчиняючи хвіртку. — Ви нагодували й напоїли їх, Жак?

— Так, капітан! — відрапортував той, що держав коней.

— Ну, так стрибай у сідло, друже Грін, і не будемо зупинятись, аж поки спереду не заблищать вогні Парижа.

Солдат подивився їм услід, глузливо посміхнувшись.

— Не будете зупинятись, он як! — пробурмотів він, повертаючись іти назад. — Ну це ще побачимо, мій капітан, побачимо.

Понад милю приятелі проскакали голова в голову, коліно в коліно. З заходу здійнявся вітер, небо затягло важкими свинцевими хмарами, через які ледь-ледь прозирав місяць. Проте навіть у ці моменти на дорозі, обсаженій старими деревами, було темно, а коли зникало й це мізерне світло, то не було видно нічогісінько. Де Катіна тривожно напружував зір, дивлячись поверх вух свого коня, і тикався обличчям у гриву, намагаючись розглядіти шлях.

— Що ви скажете про дорогу,?

— З її вигляду можна сказати, що тут нібито проїхало кілька екіпажів.

— Що? Боже мій! Невже ви можете розглядіти їх сліди?

— Звичайно! А чому б і ні?

— Та тому, що я не бачу й самої дороги.

Амос Грін зареготав від усього серця.

— Якби вам доводилось так часто, як мені, мандрувати уночі в лісах, — промовив він, — там, де засвітити вогонь, значить ризикувати волоссям на голові, ви звикли б по-кошачому користуватися зором.

— Тоді їдьте краще ви першим, а я за вами. От так! Еге! Це що таке?

Зненацька пролунав різкий звук, наче б щось лопнуло. На одну мить американець хитнувся в сідлі.

— Це ремінь від стремена. Він упав.

— Можете ви знайти його?

— Так, але я можу їхати й без нього. Їдьмо далі!

— Чудово! Тепер я бачу в пітьмі вашу постать.

Так вони проскакали ще кілька хвилин. Голова коня де Катіна майже торкалась хвоста Грінового коня. Раптом знов почувся такий самий звук, і капітан покотився з сідла на землю. Одначе він удержав поводи в руках і в одну мить уже знов опинився на спині коня, сиплючи прокльони так, як це робить тільки сердитий француз.

— Тисяча громів небесних! — гарячився він. — Що це таке?

— У вас теж лопнув ремінь?

— Два ремені за п'ять хвилин! Це неможливо.

— Неможливо, щоб це був випадок, — серйозно промовив американець, зіскакуючи з коня. — Ага, а це що таке? Другий ремінь у мене теж надрізаний к висить на ниточці.

— І мій теж. Я почуваю це, торкаючи його рукою. Є у вас кремінь. Треба викресати вогню.

— Ні, ні, людині безпечніше в темряві. Хай інші роблять це. Ми й так побачимо все, що нам треба.

— У мене надрізаний повід.

— У мене теж.

— І попруга.

— Дивно, як ми ще не зламали собі шиї. Хто це вчинив з нами таку штуку?

— Хто ж, як не цей негідник, Жак! Він же доглядав коней. Ну підожди, буде тобі, коли я повернусь до Версаля!

— Але чому він зважився на це?

— Ах, його підкупили! Він був знаряддям у руках людей які хотіли перешкодити нашій подорожі.

— Мабуть, що так. Але у них повинна бути якась таємна причина. Вони добре знали, що, надрізавши ремені, не перешкодять нам доїхати до Парижа, бо, в крайньому разі, ми зможемо їхати й без сідла або просто бігти, коли треба.

— Вони сподівались, що ми зламаємо собі шиї.

— Припустимо, один із нас міг би, але навряд чи обидва, бо випадок з одним застеріг би другого.

— Ну, то що ж, по-вашому, вони хотіли зробити? — нетерпляче крикнув де Катіна. — Бога ради, прийдемо ж, нарешті, до якогось висновку, нам дорога кожна хвилина.

Але Гріна не можна було примусити відмовитись від його спокійної методичної манери міркувати вголос.

— Вони не сподівались зупинити нас, — казав він. — Що ж їм треба? Може, тільки затримати? А нащо їм це треба? Яке значення мало б для них, якби ми передали наше доручення на годину, дві раніше чи пізніше? Адже це байдуже.

— Бога ради... — нетерпляче перебив його де Катіна.

Але Амос Грін спокійно обмірковував становище.

— Чому ж вони хочуть затримати нас? Я бачу тільки одну причину — дати комусь випередити й зупинити нас От що, капітан. Б'юсь об заклад на шкуру бобра проти шкури кроля, що я натрапив на слід. Тут на землі видно сліди коней двадцяти вершників, які проїхали перше ніж випала роса Якщо нас затримують, у них знайдеться час скласти план до нашого приїзду.

— Може, ви й маєте рацію, — замислено промовив де Катіна. — Що ж ви гадаєте?

— Їхати назад або манівцями.

— Це неможливо. Нам довелося б повертатись аж до Медона, а це зайвих десять миль.

— Краще приїхати на годину пізніше, ніж зовсім не приїхати.

— Та не повертатися ж нам через самий здогад. Втім ще є путівець Сен-Жерменський, на милью нижче. Коли ми доїдемо до нього, можна буде взяти праворуч, понад півден ним берегом річки, і таким чином змінити маршрут.

— Але ми ризикуємо не доїхати до цієї дороги.

— Хай спробує хто перетяти нам шлях, ми знаємо, що зробити з ним.

— Ви будете битися? З дюжиною людей?

— Хоч і з сотнею, коли мене виряджено з дорученням від короля.

Амос Грін знизав плечима.

— Адже ви не боїтесь?

— Страшенно боюсь. Битися добре тільки тоді, коли нічого іншого не лишається. Але я вважаю безумством їхати просто на рожен або потрапити в западню, коли можна цього уникнути.

— Робіть, що хочете, — сердито промовив де Катіна. — Мій батько був дворянин, власник великого маєтку, і я не хочу бути боягузом на службі короля.

— Мій батько, — відповів Амос Грін, — був купець, власник сили-силенної звірячих шкур, і його син уміє при зустрічах впізнати дурня.

— Ви зухвалі, пане! — гукнув гвардієць. — Ми можемо поквитатися з. вами при більш слушній нагоді. Зараз же я виконую дане мені доручення, а ви можете повертатись у Версаль, коли хочете.

Він підняв капелюх з підкресленою ввічливістю і поїхав дорогою далі.

Амос Грін кілька хвилин вагався, потім скочив на коня і став наздоганяти свого товариша. Але той ще був у поганому настрої і. Їхав, не повертаючись, не розмовляючи і не глянувши на нього. Нараз, у півночі він побачив щось, що примусило його посміхнутись. В даліні, серед двох купок темних дерев, замигтіло безліч блискучих жовтих точок, скупчених, наче квіти на клумбі. То були вогні Парижа.

— Дивіться! — гукнув він. — Он місто і десть тут поблизу Сен-Жерменська дорога. — Ми поїдемо по ній, щоб уникнути небезпеки.

— Добре! Тільки не слід їхати занадто швидко, бо попряга може лопнути щохвилини.

— Ні, їдьмо швидше; скоро кінець нашої подорожі. Сен-Жерменська дорога починається якраз за поворотом, і шлях буде нам видно, а вогні Парижа будуть нам маяками.

Де Катіна стьобнув батогом коня, і вони галопом повернули за ріг дороги. Але в ту ж хвилину обидва вершники лежали серед купи голів і кінських копит, — капітан, напівпридушений тулубом свого коня, а товариш його, відкинутий набік кроків на двадцять, безмовний і непорушний серед дороги.

Розділ XVI

ЗАСІДКА

Пан де Вівонн дотепно зробив засідку. В кареті із зграєю одчайдушних головорізів він виїхав з палацу на півгодини раніше, ніж гонці короля, і з допомогою золотих монет, даних йому щедрою сестрою, подбав про те, щоб де Катіна та Грін не могли швидко скакати. Доїхавши до того місця, де дорога розділялась, він наказав кучерові проїхати ще трохи наперед і прив'язати коней до огорожі. Потім поставив одного з своїх спільників стерегти головний шлях і сигналізувати вогнем про наближення королівських посланців Товстою вірьовкою перетяв дорогу на висоті сімнадцяти дюймів від землі, прив'язавши один кінець до дерева по один бік, другий — до дерева по другий бік дороги. Вершники не могли побачити вірьовку, що була аж на закруті дороги, і через це коні їх, наскочивши, важко попадали на землю, тягнучи за собою й їздців. Вмить дюжина негідників, що ховалися в тіні дерев, кинулась на них із шпагами в руках. Але жертви лежали непорушно. Де Катіна важко дихав, одна нога його була придушена головою коня; кров текла тонкою цівкою по його блідому обличчю й падала, краплина по краплині, на срібні еполети. Амос Грін не був поранений, але зіпсована попруга лопнула, і він з такою силою вилетів із сідла на тверду дорогу, що тепер лежав, не подаючи ніякої ознаки життя.

— Погана справа, майор Деспар, — сказав де Вівонн тому, хто стояв коло нього. — Мені здається, обидва готові.

— Ну, ну! Присягаюсь, у наші часи люди не вмирали так швидко, — відповів той, нахилиючись, причому світло ліхтаря упало на його жорстоке обличчя, обрамлене сивим волоссям. — Я падав з коня тисячі разів і, крім зламаних двох кісток, нічого поганого зо мною не трапилось. А штрикніть-но шпагою коней під третє ребро, Делатуш, вони вже однаково ні до чого не придатні.

Два останніх предсмертних віддихи — і підійняті догори шиї коней упали на землю; страждання тварин скінчились.

— Де Латур? — спитав де Вівонн. — Ахілл Латур вивчав медицину в Монпельє. Де він?

— Тут, мосьє. Не хвастаю, але я так само вправно орудую ланцетом, як і шпагою. Поганий випав день для хворих, коли я вперше надів на "ебе мундир і перев'язь. Котрого накажете оглянути?

— Он того, що лежить на дорозі.

Латур нахилився над Амосом Гріном.

— Цьому не довго жити, — промовив він. — Я чую це з хрипу, коли він дише.

— А яка причина?

— Вивих надчерев'я. Ах, латинські терміни так і лізуть на язик, але їх часом важкенько віддати звичайною мовою. По-моєму, не зашкодила б легенька операція кинджалом у горло приятелеві, він все одно здихає.

— Нізащо! — перебив ватажок. — Якщо він умре не від рани, то не можна буде обвинуватити нас. Подивіться тепер другого.

Латур схилився над де Катіна, поклавши йому руку на серце. Капітан глибоко зітхнув, розплющив очі і оглянувся навкруги з виглядом людини, яка не розуміє, де вона, що з нею і як тут опинилась.

Де Віонн, насунувши капелюх на очі і закривши плащем нижню частину обличчя, вийняв фляжку і влив пораненому в рот трохи вина. Вмить рум'янець заграв на безкровних щоках гвардійця, і свідомість майнула в безживних очах Він насилу звівся на ноги, з люттю силкуючись відштовхнути тих, що держали його. Але голова у нього ще вернулась, і він ледве тримався на ногах.

— Я мушу їхати в Париж! З наказу короля. Ви затримуйте мене на свою голову.

— У цього тільки дряпина! — заявив колишній лікар.

— Ну, так держіть його міцніше. А вмираючого віднесіть у карету.

Світло від ліхтаря падало невеликим яскравим кругом, і, коли освітили ним де Катіна, Амос Грін лишився в тіні. Аж ось ліхтар перенесли до вмираючого. Та ба, його не було на тому місці. Амос Грін зник.

Одну мить змовники стояли заціпенівши, мовчки, втупивши здивовані погляди в те місце, де тільки що лежав молодий чоловік. Світло від ліхтаря падало на їхні капелюхи з пір'ям, люті очі й дикі обличчя. Потім вони вибухли шаленим потоком лайки, а де Віонн, схопивши "лікаря" за горло, кинув на землю і задушив би його, коли б не втрутились інші.

— Брехливий пес! — кричав він. — Так ось воно, твоє знання! Негідник утік, і ми пропали!

— Це передсмертна агонія, — задихаючись, прохрипів Латур. Він підвівся, розтираючи собі горло. — Кажу вам, поранений десь тут поблизу.

— Це правда. Він не мав сили зайти далеко, — погодився де Віонн. — Крім того, він без зброї й піший. Деспар і Раймонд де Карнак, стережіть другого, щоб він теж не втяв з нами якоїсь штуки. Ви, Латур, і ви, Тюрбевіль, обшукайте дорогу і дожидайтесь коло південних воріт... Коли йому пощастить доплентатись до Парижа, він не мине цієї дороги. Вдасться піймати, прив'яжіть ззаду до коня і привезіть в умовне місце. В усякому разі, це ще півлиха, бо він чужинець і випадкова тут людина. Ведіть другого в карету, і ми зникнемо перше, ніж зніметься тривога.

Два вершники подались шукати втікача, а де Катіна, який все ще з усієї сили опирався, потягли по Сен-Жерменській дорозі і кинули в карету, що стояла трохи віддалік! Троє вершників поїхали вперед, кучерові звеліли їхати слідом за ними, де Віонн, відіславши посланця з запискою до сестри, їхав з іншими бандитами верхи за

каретою.

Бідолашний гвардієць тепер зовсім опритомнів і побачив себе з зв'язаними руками й ногами полоненим у рухомій тюрмі, яка важко їхала поганою дорогою. Ошелешений падінням, з ногою, дуже пом'ятою вагою коня, який упав на нього, він бачив, що рана на лобі була суцільною дурницею і кровотеча вже навіть припинилась. Але стан душі його був далеко важчий. Схиливши голову на зв'язані руки, він несамовито тупотів ногами, в розпачі похитуючись з боку на бік. Який він був дурний, без краю дурний! Давній солдат, що нюхав порох на війні, він так безславно, з розплющеними очима, потрапив в ідіотську западню! Король вибрав його як людину, на яку міг звіритись, а він не виправдав довіри монарха і навіть не витяг шпаги з ножен. А його ж застерігали!.. Радив же молодий супутник, незнайомий з придворними інтригами, але покірний голосові свого природного розуму, бути обережнішим. В страшному розпачі де Катіна упав на шкіряну подушку сидіння.

Але потім до нього знову повернувся здоровий глузд, зв'язаний у кельтів так тісно з поривчастістю. Справу, звичайно, слід іще обмірковувати: чи не можна як-небудь її поправити. Амос Грін зник. Це вже один вигідний шанс. І він чув наказ короля і розумів його значення. Правда, він не знав Парижа, та людині, яка вміла уночі знаходити дорогу в Менських лісах, напевне, не важко розшукати відомий будинок архієпископа паризького. Але раптом серце де Катіна стислось від однієї думки, що майнула в його голові. Міські ворота замикались о восьмій годині, а тепер уже близько дев'ятої. Йому, де Катіна, мундир якого сам собою був пропуском, легко було потрапити в Париж. Але чи можна сподіватися, — що пропустять Амоса Гріна, чужоземця й цивільного? Це неможливо, зовсім неможливо! А проте, не зважаючи на все, у нього десь ворушилась невиразна надія, що такий енергійний і спритний чоловік, як Грін, знайде вихід із цього скрутного становища.

Потім йому спала думка втекти. Може, він сам іще встигне виконати дане королем доручення? Що це за люди схопили його? Вони навіть натяком не виявили тієї особи, чийм знаряддям були. Підозріння де Катіна упали на мосьє і на дофіна. Певно, один із них. Він пізнав тільки одного із цієї зграї — старого майора Деспара, постійного відвідувача шиночків найнижчого розбору у Версалі, шпага якого завжди була до послуг того, хто давав більше грошей. Куди везуть його? Може, на смерть. Але ж коли б вони мали намір забити його, нащо б було приводити його до притомності? З цікавістю він виглянув у вікно.

Обабіч карети їхало по вершнику, але в передній частині екіпажа була шибка, — крізь яку він міг бачити околиці. Хмари розійшлись, і місяць заливав пейзаж яскравим світлом. Праворуч лежала відкрита рівна місцевість, з купками дерев і з баштами замків, що виглядали з-за ровів. Відкілясь із монастиря долітали з вітром важкі удари дзвона. Ліворуч, вдалині, мигтіли вогні Парижа. Місто лишалось позаду. Кудись везли полоненого, та тільки у всякому разі не в столицю і не в Версаль. Де Катіна почав прикидати шанси на успіх. Шпагу відняли, пістолети лишились у кобурі на землі, поряд з бідолашним конем. Отже, навіть тоді, коли б йому пощастило звільнитись, він буде

беззбройним, а тих, що схопили його, принаймні дюжина. Спереду, по дорозі, залитій блідим місячним сяйвом, їхало вряд троє вершників, а обабіч карети по одному. З тупотіння копит можна було зрозуміти, що ззаду їхало ще не менше, як шестеро. Разом з кучером це становило якраз дванадцять негідників, боротьба з якими була неможлива для неозброєної людини. Згадавши Яро кучера, де Катіна глянув крізь вікно на широку спину цієї людини і нараз, при відблиску місячного світла в кареті, помітив дещо, що сповнило жахом його душу.

Кучер був, очевидно, дуже поранений. Дивно, як він міг іще триматися на козлах і стьобати батою коней при таких страшних ранах. На спині його сукняного червоного кафтана, саме під лівою лопаткою, зяяла велика діра, через яку, видно, пройшла якась зброя, а навколо виднілась велика темно-червона пляма. Та це було ще не все. Промінь місяця упав на підійняту руку кучера, і де Катіна здригнувся, помітивши, що вона теж у закипіль крові. Гвардієць витягнув шию, силкуючись розглядіти обличчя кучера, але широкий капелюх його був низько насунутий на лоб, а комір одержі підійнятий так високо, що риси обличчя були зовсім затінені.

Вигляд цієї мовчазної людини з слідами страшних ран на тілі захопив душу де Катіна, і він замурмотів сам собі один із гугенотських псалмів Моро. Хто, як не диявол, міг би правити екіпажем такими скривавленими руками і з тілом, проколотим наскрізь шпагою?

Карета доїхала до того місця, де від великого шляху одходив путівець, збігаючи вниз по крутому схилу горба в напрямі до Сени. Передні вершники їхали великим шляхом, так само як і ті, що були по обидва боки екіпажа, як раптом, на превелике здивовання де Катіна, карета зненацька повернула вбік і в одну мить покотилась по крутому схилу. Сильні коні мчали що духу. Кучер, стоячи, люто стьобав їх, і незграбний старий екіпаж несамовито підскакував, кидаючи де Катіна з одного сидіння на друге. Придорожні тополі мигтіли повз вікна карети, коні шалено мчали, а демон-кучер вимахував при місячному світлі своїми жахливими червоними руками, криками поганяючи знавіснілих тварин. Карету кидало то в один, то в другий бік, часом вона трималась тільки на двох бічних колесах, кожну хвилину ризкуючи перекинутись. Та хоч як швидко мчали коні, погоня їхала ще швидше. Цокання копит її коней все ближчало, ближчало, і раптом в одному з вікон екіпажа його морда, очі, вуха, грива, а над усім цим жорстоке обличчя Деспара й блискуче дуло пістолета.

— У коня, Деспар, у коня! — командував ззаду владний голос.

Блиснув вогонь, і екіпаж хитнуло від конвульсійного стрибка одного з коней. Кучер усе ще несамовито гукав і стьобав коней, а карета, підстрибуючи й гуркочучи, мчала далі.

Але дорога зненацька повернула — і просто перед полоненим і погонею, не більше як за сто кроків від них, показала Сена, холодна й мовчазна в променях місячного світла. Дорога крутим берегом спускалась до води. Не було й натяку на міст. А чорна тінь посеред річки показувала, що з другого берега повертався пором із запізнілими подорожніми. Кучер, не вагаючись, натягнувши туго віжки, погнав переляканих тварин

просто в річку. Коні, відчувши холод, зупинились, і один із них, жалібно зітхнувши, упав на бік. Куля Деспара зробила своє. Вмить кучер скочив з козел і кинувся в річку, але погоня оточила його; з півдюжини рук схопило кучера перше, ніж тому вдалося добратися до глибокого місця, і витягли його на берег. В боротьбі з його голови упав широкий капелюх, і при місячному світлі де Катіна впізнав його обличчя. То був Амос Грін.

Розділ XVII

БАШТА В ЗАМКУ ПОРТІЛЛЬЯК

Переслідувачі здивувались не менше від де Катіна, побачивши, що впіймали таким чудним способом другого посланця, якого вважали зниклим. Вихор вигуків і прокльонів зірвався з їх губ, коли "вони, здерши величезний червоний кучерський кафтан, побачили темний одяг молодого американця.

— Тисячі блискавок! — кричав один. — І це людина, яку проклятий Латур вважав за мертву!

— Як він опинився тут?

— А де ж Етьєнн Арно?

— Він убив Етьєнна. Гляньте, як розрізано кафтан.

— Авжеж, а колір рук у цього хлопця! Він убив Етьєнна й забрав його кафтан і капелюх!

— А де ж його тіло?

— І ми були за два кроки від нього!

— Ну, вихід тільки один.

— Присягаюсь душею! — гарячився старий Деспар. — Я завжди не дуже любив старого Етьєнна, але не раз випивав із ним і помщуся за нього. Обмотайте шию цього молодця віжками і повісьте ось тут на дереві.

Кілька рук уже здіймали попругу із здохлого коня, коли де Вівонн, протиснувшись наперед, кількома словами зупинив готвлений самосуд.

— Хто торкнеться до нього, заплатить життям, — сказав він.

— Але він убив Етьєнна Арно.

— За це можна поквитатися пізніше, а сьогодні він гонець короля. А що другий? Тут?

— Так.

— Зв'язати цього чоловіка і посадити до того в карету. Розпрягти здохлого коня. От так! Де Карнак, надіньте швидше упряж на вашого коня. Можете сісти на козли і правити. Тепер їхати недалеко.

Коней швидко змінили; Амоса Гріна упхнули в екіпаж поруч де Катіна, і скоро карета стала помалу підійматись по крутому схилу, звідки вона тільки що прожогом спускалась. Американець не промовив ні одного слова, відколи його схопили, і сидів, байдуже згорнувши руки на грудях, поки вирішувалась його доля. Але лишившись на самоті з товаришем, він насупився. І забубонів з виглядом людини, ображеної на свою долю.

— Кляті коні! — бурчав він. — Американський кінь зразу відчув би себе у воді як качка. Скільки разів перепливав я Гудзон на моєму старому Сагоморі! Якби ми тільки перебралися через річку, тоді прямий шлях на Париж.

— Дорогий друже, — сказав де Катіна, кладучи свої зв'язані руки на руки Гріна, — чи можете ви простити мені нерозважливе слово, яке вирвалось у мене, коли ми їхали з Версаля?

— О, я й забув про це.

— Ви мали рацію, тисячу разів мали, а я, ваша правда, був дурень, сліпий, упертий дурень. Як благородно ви захищали мене! Але як ви опинилися тут? Ніколи в житті не дивувався я так, як тоді, коли побачив ваше обличчя.

Амос Грін усміхнувся сам до себе.

— Я подумав: ото ви здивуєтесь, дізнавшись, хто ваш візник! — промовив він. — Коли я упав з коня, я лежав непорушно, почасти тому, що треба було віддихатись, почасти ж тому, що вважав за розумніше лежати, ніж стояти, коли бряжчить стільки шпаг. Скористувавшись з того, що всі оточили вас, я скотився в канаву, виліз із неї на дорогу і під тінню дерев доплазував до екіпажа перше, ніж мене кинулись. Я зразу ж зміркував, як можу стати вам у пригоді. Кучер сидів обернувшись, з цікавістю дивлячись на те, що діялося ззаду. З ножем у руці я скочив на переднє колесо, і бідолаха замовк навіки.

— Як! Без єдиного звука?

— Я не даремно жив серед індіців.

— А потім?

— Я відволік його у рів і переодягся в його одягу й капелюх. Я не скальпував його.

— Скальпувати? Боже мій! Та такі речі трапляються тільки серед дикунів.

— А! То ж то й я подумав, що це, може, не в звичаях тутешньої країни. Тепер я, звісно, радий, що не зробив цієї операції. Потім я ледве встиг узяти в руки віжки, як бандити всі підійшли до мене і вкинули вас у карету. Я не боявся, що вони впізнають мене, а тільки турбувався, не знаючи, якою дорогою мені їхати, тому пустив їх на розвідки. Вони спростили діло, пославши наперед кількох вершників, і все йшло добре, поки я не побачив стежки і не погнав по ній коней. Ми втекли б, якби той негідник не підстрелив коня і якби увійшли у воду ці паскудні тварини..

Де Катіна знов потис руку товаришеві.

— Ви чесно виконали свій обов'язок, — сказав він. — Це була справді смілива думка й одчайдушний вчинок.

— Ну, а тепер як? — спитав американець.

— Я не знаю ні людей, ні того місця, куди нас везуть.

— Видно, у своє селище, спалити.

Де Катіна несамовито зареготав, незважаючи на тривогу.

— Ви все думаєте, що ви в Америці! — крізь сміх промовив він. — У Франції такого не трапляється.

— Ну, щодо вірьовки, то у Франції справа, здається, стоїть досить просто. Я гадав,

що прийшов мені кінець, коли бандити затягли віжки.

— Я думаю, нас везуть кудись, щоб сховати там, поки не владнається ця справа.

— Ну, їм доведеться поклопотатись над цим.

— Чому?

— Вони можуть не знайти нас, коли ми будемо потрібні.

— Що ви хочете сказати?

Замість відповіді американець спритним рухом звільнив руки і підніс їх до обличчя товариша.

— Це, бачите, перше, чого вчать в індіських вігвамах.

Мені траплялося звільнитись від сирих ремін у гуронів, і тому навряд чи ремінь від сідла може мене вдержати. Простягніть руки.

Кількома спритними рухами він послабив вірьовки так, що де Катіна теж міг звільнити руки.

— Ну, тепер підійміть ноги. Вони побачать, що нас легше було піймати, ніж вдержати.

Але в цю хвилину екіпаж поїхав повільніше, і цокання копит переднього коня раптом стихло. Полонені, виглянувши у вікно, побачили перед собою величезну, високу будівлю, повиту темрявою. Над ними виднілась велика арка. Ліхтарі горіли на дерев'яній брамі з величезними клямками й цвяхами. У верхній частині воріт були маленькі залізні ґратки, і крізь них полонені побачили світло ліхтаря й бородате обличчя, що визирало звідти. Де Вівонн підвівся на стременах, і, витягши ший, став говорити щось так тихо, що навіть найбільш зацікавлені цією розмовою нічого не могли почути. Вони бачили тільки, як вершник підняв угору золотий перстень, і бородате обличчя, що досі було насуплене, раптом проясніло і, усміхаючись, ствердно кивнуло. Через мить ворота на рипучих завісах відчинились, і екіпаж в'їхав у двір, причому решта вершників, крім де Вівонна, лишилась за ворітьми. Коли коні зупинилися, біля карети зібралась купка грубих молодців, які витягли полонених. При світлі факелів де Катіна і Грін побачили високі мури з башточками, що оточували двір з усіх боків. Посеред озброєних людей стояв товстий чоловік з бородатим обличчям, той самий, що раніш визирав крізь ґрати.

— У верхню в'язницю, Сімон! — звелів він. — І догляньте, щоб їм дали два оберемки соломи та шматок хліба, поки не дістанемо дальших розпоряджень від нашого пана.

— Не знаю, хто ваш пан, — гарячився де Катіна, — але питаю вас, як насмівся він затримувати посланців короля?

— Присягаюсь святим Денісом, коли мій пан устругнув якусь штуку королеві, то вони будуть квити, — вискаливши зуби, відповів товстун. — Але припинимо розмови! Візьміть їх, Сімон, ви відповідаєте мені за них.

Даремно де Катіна лютував, загрожуючи страшними карами винним. Два здорових молодці тягли його з боків, один підштовхував ззаду; попереду човгав маленький чоловічок у чорній одежі, з в'язкою ключів в одній руці і ліхтарем у другій. Так пропхались вони крізь вузькі двері коридору з кам'яною підлогою. Ноги полонених

були міцно зв'язані вірьовкою, наче кайданами, і могли пересуватись одразу тільки на один фут. Таким способом пройшли вони трьома коридорами і крізь трое дверей, причому кожні замикались після їх проходу на ключ і засувались на засуви. Потім вони піднялись виткими кам'яними сходами, приступки яких були вибиті ногами в'язнів і тюремників. Нарешті полонених упхнули в маленьку квадратну башту і кинули їм два оберемки соломи. Через хвилину важкий ключ повернувся в замок, і ув'язнені лишилися самі.

Де Катіна був засмучений і похмурий. Випадок допоміг йому здобути певне значення при дворі, а тепер випадок же губив його. Даремно капітан буде виправдовуватись неможливістю щось зробити. Він добре знав свого царственного повелителя. Ця людина була безмірно щедра, коли виконували її накази, і неблаганна, коли їх порушували. Пробачень не допускалось. Людина, яку обминула доля, була так само ненависна йому, як і той, хто недбайливо ставився до справи. В цій великій кризі король довірив йому надзвичайно важливе доручення, а він не зумів його виконати. Що ж захистить його від немилості й загину? Він забув і про темну в'язницю, де сидів, і про невідому долю, що загрожувала йому, але серце його болісно стискалось від згадки про зіпсовану кар'єру та зловтіху тих, хто заздрісно дивився на його швидке службове підвищення. А рідні в Парижі, люба Адель, старий дядя, що був йому за батька! Хто оберігатиме спокій близьких, коли він втратив можливість захищати їх? Може, їм незабаром знов почнуть загрожувати брутальні вихватки Дальбера та його драгунів? Від цієї думки він заскреготів зубами і, стогнучи, упав на солом'яну підстилку, ледве помітну при тьмяному світлі, що пробивалося крізь єдине вікно в'язниці.

Його енергійний товариш, навпаки, не піддавався розпачеві. Тільки за ним грюкнули двері, і він пересвідчився, що ніхто більше не ввійде в камеру, він зараз же скинув вірьовки, які зв'язували йому руки, і заходився обмацувати стіни й підлогу. Його розшуки закінчилися тим, що він знайшов в одному кутку маленький камін і дві величезні дерев'яні колоди, мабуть, призначені замість подушок полоненим. Пересвідчившись, що камін дуже малий, і в нього не можна навіть просунути голови, він підставив колоди до вікна, поставивши їх одна на одну, потім виліз на них і навшпиньках дотягнувся до ґрат вікна. Спритно піднявшись і спершись п'ятою на виступ у стіні, він примудрився заглянути у двір, звідки їх тільки що привели. В цю мить карета й де Вівонн виїздили з воріт, і незабаром в'язні почули, як загуркотіли, зачиняючись, важкі ворота і затупотіли кінські копита на дорозі. Сенешаль та його підручні зникли; щезли й факели, і крім розміреної ходи двох вартових за тридцять кроків унизу від башти, ніщо не порушувало у великому замку тиші.

А замок був, справді, дуже великий. Амос Грін, повиснувши на руках, захоплено й здивовано оглядав величезний мур, що височів перед його очима, з гірляндою башт, башточок і кам'яних зубців, мовчазних і холодних в промінні місячного світла. Чудні думки виникають часом у голові в цілком невідповідних умовах. Зненацька Грін пригадав ясний літній день за океаном, коли батько зустрів його біля гавані Гудзона і повіз його шлюзом, щоб показати синові будинок Пітера Стейвесента, і тим наочно переконати в

колосальному розмірі міста, яке тільки-но перейшло від голландців до англійців. Але будинок Пітера Стейвесента, разом з віллою його, менший навіть, ніж один флігель цієї маїни-будинка, який сам був тільки собачою будкою проти величного версальського палацу. Як би він хотів показати батькові цю дивину! Але Грін зараз же згадав, що він полонений у чужій країні і дивиться на замок крізь ґрати в'язниці, а тому вирішив, що якраз і добре, що батька тут немає.

Вікно було чималеньке, і можна було б просунути в нього голову, якби не перешкоджали залізні ґрати. Грін заходився трясти їх, повиснув на прутах всією вагою свого тіла, але вони були завтовшки з його великий палець і міцно вмуровані в кам'яне підвіконня. Тоді він уперся ногою в стіну і, тримаючись однією рукою, другою спробував поколупати ножом біля прутів. Вони були залиті в цемент, гладенький, як скло, і твердий, як мармур. Ніж відскочив, коли Грін спробував натиснути на цемент. Але під цементом був пісковик, не дуже твердий. Якби йому вдалося прокопати в ньому жолобки й рівчачки, то вже не важко було б вийняти пруті, цемент і все інше. Він сплигнув додола і почав обмірковувати, як узятися до діла. Стогін примусив його згадати про товариша.

— Ви, здається, хворі, друже мій? — спитав він.

— Хворий душею! — простогнав де Катіна. — О, проклятий безумець! Це зводить мене з розуму.

— Щось турбує вас? — розпитував Амос Грін, сідаючи на колоду. — А що саме?

Гвардієць нетерпляче засовався.

— Що саме? Як можете ви питати це, коли знаєте так же добре всі обставини, як і я? Я не виконав даного мені доручення. Король хотів, щоб архієпископ повінчав його. Бажання монарха — закон. Обряд вінчання повинен виконати тільки архієпископ, і ніхто більше. Тепер йому треба було б уже прибути в палац. Ах, боже мій! Я так і бачу кабінет короля, бачу, як монарх хвилюється, дожидаючи, бачу нетерпіння мадам, чую розмову про бідолашного де Катіна...

І він знову затулив обличчя руками.

— У мене все це перед очима, — байдуже промовив американець, — але, крім цього, ще дещо й інше.

— Що саме?

— Я бачу архієпископа, який з'єднує їх навіки.

— Архієпископа? Ви марите.

— Можливо. А все-таки я бачу його.

— Він не може бути в палаці.

— Навпаки, він, прибув у палац півгодини тому.

Де Катіна зірвався на ноги.

— У палац?!! — несамовито гукнув він. — Хто ж переказав йому запрошення?

— Я! — відповів Амос Грін.

Розділ XVIII

НІЧ НЕСПОДІВАНОК

Якщо американець хотів здивувати чи підбадьорити товариша своєю короткою відповіддю, то він повинен був відчувати сумне розчарування, коли де Катіна підійшов до нього збентежено і ласкаво поклав руку на його плече.

— Я вчинив егоїстично й безглуздо, милий друже, — промовив він. — Я занадто багато думав про свої дрібні неприємності і занадто мало про те, що ви витерпіли через мене. Падіння з коня струсило вам мозок дужче, ніж здається. Ляжте на соломку, постарайтеся трохи заснути і...

— Повторюю вам, що архієпископ там уже, — нетерпляче крикнув Амос Грін.

— Так, так Ось тут у глечики є вода. Я намочу шарф і зав'яжу вам голову...

— Господи боже мій! Та ви чуєте, нарешті? Архієпископ там!

— Авжеж, авжеж, там! — заспокоював де Катіна. — Він напевне там. У вас нічого не болить?

Американець потряс кулаками в повітрі.

— Ви думаєте, що я з глузду з'їхав? — крикнув він. — Присягаюсь богом, ви можете звести мене з розуму! Коли я кажу, що я послав архієпископа, я знаю, що кажу. Пам'ятаєте, як я вернувся до вашого друга, майора?

Тепер черга хвилюватись настала для де Катіна.

— Ну? — скрикнув він, хапаючи за руку Гріна.

— Коли у нас посилають в ліси розвідника, то, якщо справа важлива, через годину посилають услід другого, і так далі, аж поки хтось із них не повернеться назад неоскальпованим. Цей спосіб, вживаний ірокезами, дуже добрий.

— Боже мій, та ви ж мій рятівник!

— Нема чого так упинатися в мою руку, наче морський орел у форель. Отож, я вернувся до майора і попросив його, коли він буде в Парижі, пройти повз будинок архієпископа.

— Ну! Ну!

— Я показав йому оцей кусок крейди. Якщо ми побували там, — сказав я, — то ви побачите великий хрест на лівому боці одвірків. Якщо хреста не буде, увійдіть у будинок і попросіть єпископа їхати в палац якнайшвидше. Майор виїхав через годину після нас; він мав прибути в Париж о пів на одинадцятую; об одинадцятій єпископ уже сів в екіпаж і прибув до Версаля півгодини тому, тобто близько пів на першу. Господи боже мій! Та він збожеволів... І з моєї провини.

Немає нічого дивного, що молодий житель лісів злякався того враження, яке справили його слова на приятеля. Тихій, методичній натурі американця не були властиві такі несподівано сильні зміни в настроях, як у палкого француза. Де Катіна, що перед тим, як лягти спати, скинув ремені, тепер кружляв по камері, вимахуючи руками й ногами; в променях місячного світла тінь його потворно викривлялась на стіні. Нарешті, знесилений, він кинувся в обійми товариша, виливаючи цілий водопад подяк, вигуків, похвал і обіцянок, то гладячи його, то притискаючи до грудей.

— О, коли б я міг чим-небудь віддячити вам! — вигукував він. — Коли б я міг.

— Є спосіб. Ляжте на соломку й засніть.

— І подумати тільки, що я, дурень, ще зважився глузувати з вас! Я! О, за вас добре відплачено.

— Бога ради, лягайте й спіть!

Не перестаючи умовляти захопленого приятеля і злегка підштовхуючи його, Грін уклав де Катіна на соломі і нею ж укрити його замість ковдри. Хвилювання цілого дня стомили, де Катіна, а ця несподіванка, здавалось, відібрала в нього останні сили. Повіки його важко спустилися на очі, голова глибше зарилася у м'яку соломі. Останньою свідомою думкою був спогад про невтомного американця, який сидів, підібгавши ноги, і, при світлі місяця, працюючись обтісував довгим ножом одну з колод.

Було вже опівдні і сонце сяяло на безхмарному небі, коли молодий гвардієць, нарешті, прокинувся після перетерпленого лиха. Одну мить він непорозуміло поводить навколо очима. Чомусь він лежав накритий соломі, а над ним висіла стеля в'язниці, що мала вигляд склепіння з необтесаних бантин. Нараз, швидко, як блискавка, пам'ять повернулася. Він пригадав усе, що сталося напередодні: дане королем доручення, засідку, полон. Де Катіна рвучко зірвався на ноги. Товариш його, який дрімав у кутку, теж скwapно підвівся з першим його рухом і, схопивши в руку ніж погрозово глянув на двері.

— А, це ви? — сказав він. — Мені здалося, що це знову гой чоловік.

— Хіба сюди хто входив?

— Так, приніс два шматки хліба і глечик води, якраз на світанку, коли я вже збирався відпочити.

— Ну що, він казав що-небудь?

— Ні, приходив, пам'ятаєте, той, чорний.

— Що його називали Сімоном?

— Еге, він. Поклав усе й пішов. Я думав, що, якби він прийшов іще раз, ми, може, спробували б затримати його.

— Як саме?

— Думаю, коли зв'язати ноги цими ремнями, він не так легко зніме їх, як ми.

— Ну, а далі що?

— Він сказав би нам, чорт візьми, де ми і що з нами хочуть зробити.

— О! Та хіба не однаково тепер, коли доручення короля виконано.

— Може, для вас однаково — про смаки не сперечаються, — але не для мене. Я не звик сидіти в норі, мов ведмідь у берлозі, дожидаючи, що хтось інший порядкуватиме моєю долею. Париж видався мені досить тісним, але він — прерія проти цього місця. Воно зовсім непридатне для людини моїх звичок, і я збираюсь скоро вийти звідси.

— Нам лишається тільки ждати, друже мій.

— Не знаю. Я більше надіюсь на це.

Він розстебнув камзол і вийняв звідти кусочок іржавого заліза й три маленьких товстих кілочки, загострених з одного краю.

— Де ви це дістали?

— Це я зробив уночі. Виламав прут — самий верхній у ґратах. Трудненько було

витагти його, ну, та ось дістав. Кілочків я настругав з цієї колоди.

— Нащо?

— Дивіться, один із них я забиваю в проміжок між каменями, наче ручку. Ось із цієї колоди я зробив дощечку. Вона може бути приступкою і витримає нашу вагу, коли укріпити й держатись за кілочок. От так"! Бачите, тепер ви можете вилізти на неї і заглянути у вікно, не дуже утруднюючи п'яти. Ось спробуйте самі.

Де Катіна скочив на колоду і, користуючись приладдям Гріна, швидко визирнув у вікно.

— Мені незнайома ця місцевість, — сказав він, похитуючи головою, — але це, мабуть, один із тридцяти замків, що лежать на південь, за шість чи сім миль від Парижа. Кому він належить? Хто і з якою метою так поводитьсь з нами? Хотілося б роздивитись герб, щоб зрозуміти. Ах, он там, до речі, посеред вікна і є він. Тільки з моїм зором не розглянеш його здалеку. Певен, що у вас, Амос, зір далеко кращий, ніж у мене, і ви зможете розглядіти зображення на щиті.

— На чому?

— На мармуровій дошці в середньому вікні.

— Так, я добре бачу. Це щось подібне до трьох дурних індиків на бочці з патокою.

— Ну, та бочки, — це, може, башта. Вона є й на гербі у де Готвіль. Тільки це навряд чи їхній замок; та у них і немає маєтків у цій місцевості. Ні, аж ніяк не можу зрозуміти, де ми.

Де Катіна хотів уже спуститися додола і для цього ухопився за другий прут у ґратах. На його здивовання він лишився у нього в руках.

— Дивіться, Амос, дивіться! — крикнув він.

— А, ви помітили! Я зробив це сьогодні вночі.

— Чим? Ножем?

— Ні, ножем я нічого не міг зробити; та коли мені вдалося вийняти прут із ґрат, справа пішла швидше. Я вставляю цей прут на місце, а то хтось унизу помітить, що ми виламали його.

— А можна вийняти й інші?

— Зараз виймається тільки один, але вночі виламаємо й ті два. Ви можете вийняти цей прут і орудувати ним, а я працюватиму оцим. Дивіться, камінь м'який, і в ньому легко виколупати рівчачок, уздовж якого й витягнеться прут. Буде надзвичайно дивно, якщо ми до ранку не втечемо.

— Ну, добре, припустимо, ми вилізем у двір; а куди ж далі йти?

— Не все зразу, друже. З такими міркуваннями можна застряти в Кеннебоку, бо не знаєш, як потім переправитися через Пенобскот. У всякому разі, в дворі легше дихати, ніж тут, і, якби нам тільки вдалося вилізти через вікно, ми обмірковували б там і дальший план утечі.

За цілий день приятелі нічого не могли зробити, боячись, що їх застане на місці злочину тюремник або побачить хтось із двору. Ніхто в камеру не приходив. Вони доїли хліб і випили воду з апетитом людей, що часто не мають і цієї злиденної їжі. Ледве

посутеніло, обидва заходились робити кілочки, продовбувати рівчачки у твердому камені й розхитувати прuti. Ніч випала дощова, ударила сильна гроза, і при світлі блискавки вони могли бачити всі околиці; тінь від вікна з аркою закривала їх. До півночі їм удалось, нарешті, вийняти один прут, другий тільки-но став піддаватись спільним зусиллям, коли це тихий шум ззаду примусив їх обернутись: серед камери стояв тюремник, роззявивши рота і здивовано дивлячись на роботу своїх арештантів.

Де Катіна перший помітив його і в одну мить кинувся на нього з залізним прutom у руці; при цьому нападі тюремник метнувся до дверей і тільки хотів зачинити їх, як кинутий Гріном уламок прута просвистів повз його вуха й вилетів у коридор. Коли двері з грюкотом зачинились, приятелі подивилися один на одного. Гвардієць знизав плечима, американець свиснув.

— Не варт і продовжувати! — промовив де Катіна.

— Хіба не однаково, що робити. Коли б я шпурнув прут на дюйм нижче, здорово попало б йому. Ну, може, його з переляку грець поб'є або він собі зламає шию, прожогом збігаючи зі сходів. Мені тепер нічим робити, але варт іще трохи попоратись з вашим прutom — і все буде готово. Ага, ви казали правду, нас зацькують!

По замку пролунав гучний удар дзвона, почувся гомін і тупіт ніг. Якись хрипкі голоси віддавали накази, чути було, як бряжчали ключі, повертані в замках... Уся ця метушня, що раптом знялася серед нічної тиші, занадто ясно свідчила про тривогу. Амос Грін кинувся на соломку, засунувши руки в кишені, а де Катіна понуро прихилився до стіни, дожидаючи того, що зараз з ними трапиться. Минуло, одначе, п'ять хвилин, і ще п'ять хвилин, — ніхто не приходив. Метушня у дворі тривала, але в коридорі, який вів до камери, було цілком тихо.

— Ну, я таки вийму цей прут, — промовив, нарешті, американець, встаючи й підходячи до вікна. — У всякому разі, довідаємось, що то в них за страшенна така метушня.

Кажучи це, він виліз на колоду і виглянув у вікно.

— Ось лізьте сюди! — збуджено гукнув він. — Тут діється щось інше, і люди занадто заклопотані, щоб думати про нас.

Де Катіна теж виліз на колоду, і обидва почали з цікавістю дивитися вниз у двір. Там у кожному кутку було розкладено по кострищу, а весь двір повен був людей з факелами в руках. Жовте світло від них то падало на похмурі сірі стіни так химерно, що найвищі башти здавались золотими на чорному фоні неба, то при подуві вітру, блимаючи, ледве освітлювало обличчя людей, які держали факели. Головні ворота були відчинені і карета, що, очевидно, тільки що в'їхала, стояла коло маленьких дверей якраз проти вікон полонених. Колеса й боки карети були забризкані грязюкою, а коні тремтіли, шулячи вуха, ніби вони зараз пробігли довгий шлях. Чоловік у капелюсі з пір'ям, загорнутий у дорожний плащ, вийшов з екіпажа і, обернувшись, став когось тягти. Недовга боротьба, крики, штурхан, і обидві постаті зникли в дверях. Коли двері зачинились, карета від'їхала, кострища й факели погасли. Головні ворота знов замкнули, і все поринуло в тишу, як і до цього несподіваного переполоху.

— Ну, — задихаючись, сказав де Катіна. — Чи не впіймали вони ще якогось королівського гінця?

— Незабаром тут звільниться місце аж для двох, — промовив Амос Грін. — Якщо тільки вони дадуть нам спокій, ми не довго пробудемо в цій кімнаті.

— Хотів би я знати, куди пішов тюремник.

— Хай забирається куди хоче, аби не з'являвся сюди. Дайте-но мені прут. Ця штука піддається. Нам буде легко виламати її.

Він завзято взявся до роботи, силкуючись поглибити в камені рівчачок, через який сподівався витягти прут. Раптом він зупинився і насторожив вуха.

— Грім і блискавка! — прошепотів він. — Хтось працює знадвору.

Обидва стали прислухатись. До них долинув стукіт сокири, дирчання пилки й тріск дерева.

— Що це вони роблять?

— Не можу зрозуміти.

— Ви бачите їх?

— Вони під самою стіною.

— Здається, я можу прилаштуватись і подивитися, — сказав де Катіна. — Я тонший за вас.

Він просунув голову, шию й половину плеча в проміжок між прутами і завмер у такому положенні. Приятель подумав, що, може, він застряг, і, щоб звільнити, заходився тягти його за ноги, але де Катіна повернувся сам, без найменшої перешкоди.

— Вони щось будують, — шепнув він.

— Будують?

— Так, там четверо людей з ліхтарем.

— Що ж вони можуть робити?

— Мені здається, повітку. Я бачу чотири ями, в землі, куди закопують стовпи.

— Ну, ми не можемо тікати, коли під вікнами є люди.

— Це правда.

— А все ж ми можемо закінчити почате. Тихий брязкіт заліза заглушався шумом знизу, який дедалі ставав усе дужчим. Прут піддався, і Грін став помалу тягти його до себе. Саме в ту мить, коли йому вдалося витягти прут, між вікном і місячним світлом раптом виросла голова у вигляді копиці скуповдженого волосся, на якому красувалась плетена шерстяна шапочка. Ця несподівана поява так вразила Амоса Гріна, що він випустив з рук прута, який упав з підвіконня.

— Дурень! — почувся голос знизу. — Який же ти незграба! На якого біса впускаєш інструменти! Грім і блискавка! Ти зламав мені плече.

— Що там таке? — крикнув другий. — Справді, П'єр, якби ти був такий моторний на руку, як гострий на язик, ти був би першим столяром у Франції.

— Як що? Мавпа! Ти випустив на мене інструмент!

— Я? Я нічого не впускав.

— Йолоп! Ще хочеш примусити мене повірити, що залізо падає з неба? Кажу ж

тобі, що ти вдарив мене, дурне, криворуке вайло!

— Я не вдарив тебе! — заперечила "копиця", — але присягаюсь святою дівою, коли ти ще поговориш так, то я спущуся сходами й поквитаюся з тобою.

— Тихше, ледарі, — суворо встрияв третій голос. — Якщо до світанку робота не буде скінчена, декому добре перепаде.

І знов застукала сокира й задирчала пилка. Голова то з'являлась, то зникала. Очевидно, власник її ходив по якійсь платформі, збудованій під вікном полонених, не бачачи й не думаючи про темне чотирикутне вікно над собою. Був уже світанок, і перші холодні промені світла почали закрадатись у двір, коли робітники пішли, нарешті скінчивши роботу. Тоді тільки в'язні зважилися злізти на вікно і подивитися, що будували вночі. Обидва мимоволі здригнулись від несподіваного видовища. Перед очима височів ешафот.

Він являв собою платформу з темних, брудних дощок, що були тільки що збиті, але, очевидно, і раніш вживалися для цієї самої мети. Платформа була притулена до стіни замка, де сиділи наші полонені, і тяглась іще футів на двадцять далі, а з віддаленого боку її спускалися вниз на землю широкі дерев'яні сходи. Посередині стояла плаха, зверху вся порубана і вкрита іржавими плямами.

— Мені здається, пора тікати, — промовив Грін.

— Вся наша праця пішла намарне, Амос! — сумно сказав де Катіна. — Яка б не була доля, що чекає на нас — а вона, очевидно, не з привабливих — нам лишається тільки скоритися їй і витерпіти все з гідністю мужніх людей.

— Ну, ну, вікно ж готове. Раз-два — і вискочили.

— Даремно. Он дивіться, там в далекому кінці двору вже строяться озброєні люди.

— Цілий ряд! Так рано!

— Еге, а ось іще йдуть. Погляньте на середні ворота. Господи боже мій, що там таке?

Двері замка на протилежному боці відчинились, і звідти вийшла дивна процесія. Попереду, парами, йшло дві дюжини лакеїв, з алебардами, в руках, в однакових коричневих лівреяx. За ними виступав величезний бородатий чоловік із засуканими до ліктів рукавами, з великою сокирою на лівому плечі. Далі, з розкритим молитовником у руках, мимрячи молитви, ішов священик; в тіні виднілась жінка, вбрана в темну одіж, з одкритою шиєю. На голові в неї була чорна вуаль, що спадала на схилене обличчя. Зараз же за нею виступав високий, худий чоловік з червоним, лютим обличчям і грубими рисами. На голові в нього була плоска оксамитна шапочка з орлиним пером, прикріпленою діамантовою застібкою, що горіла при ранковому світлі. Але темні очі його горіли ще яскравіше і світилися з-під густих брів безумним блиском, в якому відбивались і загроза і жах. Ноги його тремтіли, риси обличчя конвульсійно сіпалися; він справляв враження людини, яка ледве стримувала торжество, що сповнювало душу. Жінка нерішуче зупинилась коло підніжжя ешафота, але чоловік, який ішов за нею, штовхнув її з такою силою, що вона спіткнулась і впала б, якби не схопилась за руку священика. Піднявшись угору сходами, вона побачила страшну плаху, несамовито

скрикнула і відхитнулась з жахом. Але чоловік знову штовхнув її, а двоє слуг, схопивши за кисті рук, потягли далі.

— О, Моріс, Моріс! — кричала вона. — Я не готова до смерті! О, прости мені, Моріс, коли хочеш сам бути прощеним! Моріс, Моріс!

Вона пробувала наблизитись до нього, вхопити за руку, за рукав, але він стояв, поклавши руку на ефес шпаги, і все обличчя його сяяло злісною радістю. Коли вона побачила це жахливе, насмішкувате обличчя, благання завмерло на її вустах. Благати було так само марно, як просити милосердя у падаючого каменя або стрімкого потоку. Жінка одвернулась, відкинувши з обличчя вуаль.

— Ах, король! — крикнула вона. — Якби ви могли тепер глянути на мене!

Почувши цей вигук і побачивши прекрасне бліде обличчя, де Катіна, що спостерігав цю сцену з вікна, відчув, як стислося у нього серце. Перед ним, біля плахи, стояла наймогутніша, найрозумніша і найпрекрасніша з жінок Франції — Франсуаза де Монтеспань, ще так недавно фаворитка короля Людовіка XIV.

Розділ XIX

У КАБІНЕТІ КОРОЛЯ

В ту ніч, коли королівським посланцям довелося пережити стільки незвичайних пригод, король сидів сам у своєму кабінеті. З розмальованої стелі над його головою спускалась гарна лампа, підтримувана чотирма маленькими крилатими купідонами на золотих ланцюжках, і розкидала по кімнаті яскраве світло, що відбивалось у численних дзеркалах на стінах. Меблі з чорного дерева, оздоблені сріблом, розкішні килими, шовк, гобелени, золоті речі й тонкий севрський фарфор — усе краще, що виробляла промисловість Франції, було зібране у цих стінах. Кожна річ являла собою художню рідкість. А власник усього цього багатства й блиску, похмурий і понурий, сидів, опутивши підборіддя на руки, спершись ліктями на стіл і втупивши неуважливий погляд в протилежну стіну.

Та хоч його темні очі й дивилися на стіну, вони, здавалось, нічого не бачили. Може, вони були звернені назад, на довгу, низку прожитих років, на ту золоту молодість, коли мрії й дійсність так перепліталися одна з одним. Сон чи дійсність — ось ці двоє людей, які схилились над його колискою, один у темному одязі із зіркою на грудях, якого вчили його" звати батьком, другий — у довгій червоній мантиї, з маленькими блискучими очима? Навіть тепер, коли минуло понад сорок років, король нараз уявив собі живим це зле, хитре, владне обличчя і знову побачив старого Рішельє, великого невінчаного короля Франції. А далі другий кардинал, довгий, худий, який відбирав у нього кишенькові гроші, відмовляв йому в їжі і вдягав його в стару одягу. Як виразно встає в пам'яті той день, коли Мазаріні нарум'янивсь востаннє і весь двір потім танцював з радості, почувши, що кардинал помер. А мати? Яка вона була прекрасна і владна! Пригадав, як мужньо вона трималась під час війни, що зламала могутність вельмож, і як, уже лежачи на смертному ложі, благала священників не забруднити зав'язок її ченця святими дарами. Потім думки полинули до того часу, коли він став самостійним: ось він збив пиху своїй вельможній аристократії, добиваючись того, щоб

бути не тільки деревом серед оточуючих рівних дерев, але лишитися самому, високо розкинувши гілля над усіма іншими, і своєю величезною тінню вкрити всю країну. Промайнули перед очима ті війни, що їх провадив він, видані ним закони; підписані договори. Під його правлінням Франція розширила свої кордони і на північ і на схід, а всередині спаялась, як моноліт, і в ній чувся тільки один голос, голос його, короля. Ось промайнув довгий ряд чарівних жіночих облич. Олімпія Манчілі, італійські очі якої вперше довели йому, що є сила, яка може правити навіть і королем; її сестра Марія Манчілі; його дружина зі своїм смуглявим личком, Генрієта Англійська, безжальна смерть якої вразила його серце жахом неминучого; Лавальєр, Монтеспань, Фонтанж. Одні померли, інші в монастирях. Ті, що вражали колись красою і витонченістю розпусти, тепер тільки розпусні. А що ж в результаті цього неспокойного бурхливого життя? Він переступив уже грань дозрілих років, втратив смак до втіх молодості; подагра, паморочення голови завжди нагадують йому, що існує інше царство, яким він не може вже сподіватися правити. І за весь цей довгий час він не здобув ні одного вірного друга ані в своїй сім'ї, ані серед придворних, ні, нарешті, в країні — нікогисінько, крім хіба тієї жінки, з якою він збирався одружитися в цю ніч. А яка вона терпляча, добра, які в неї високі думки! З нею він сподівався покрити справжньою славою всі гріхи безумного минулого Аби тільки приїхав архієпископ! Тоді він знатиме, що вона дійсно належить йому навіки.

Хтось постукав у двері. Людовік швидко скочив з місця, гадаючи, що то. мабуть, приїхав архієпископ. Увійшов камердинер і доповів, що Лувуа просить аудієнції у короля. Слідом за ним з'явився і сам міністр. В руці він тримав два шкуратяних мішки.

— Ваша величність, — промовив він, коли Бонтан вийшов, — сподіваюсь, я не перешкоджаю вам?

— Ні, ні; Лувуа. Сказати по щирості, мої думки стали докучливими, і я радий позбутися їх.

— У вашої величності можуть бути тільки приємні думки, — говорив Лувуа. — Але я приніс вам дещо, що зробить їх іще приємнішими.

— А! Що саме?

— Коли багато з наших молодих дворян вирушали до Німеччини та Угорщини, ви мудро зволили зауважити, що було б бажано переглядати листи, які вони посилають на батьківщину, а також бути в курсі новин, одержуваних ними від тутешніх придворних.

— Так.

— Ось ці листи; ті, що надійшли з-за кордону, тут в одному мішку, а в другому — ті, які треба відіслати. Віск розчинено в спирті, і таким чином листи розпечатані.

Король вийняв пачку конвертів і глянув на адреси.

— Дійсно, мені хотілося б прочитати правду в серцях цих людей, — зауважив він. — Тільки таким способом можу я довідатись про справжні думки улесливих передо мною придворних. Гадаю, — додав він, і підозріння нараз майнуло в очах короля, — що ви самі попереду не переглядали цих листів?

— О, я швидше умер би, ваша величність!

— Ви присягаєтесь?

— Так, надією на спасіння моєї душі.

— Гм! Я бачу на одному з цих конвертів почерк вашого сина.

Лувуа змінився на обличчі.

— Ваша величність пересвідчитесь, що він так само відданий вам за очі, як і в очі, бо інакше він не син мені, — пробурмотів він.

— Ну, так почнемо з нього. Тут всього кілька рядків. "Любий Ахілл, як я хочу, щоб ти повернувся! При дворі після твого від'їзду зависла нудьга, наче в монастирі. Мій кумедний батько, як і раніше, виступає індіком, так ніби медалі й хрести можуть приховати, що він не що інше, як старший з лакеїв, який має влади не більше за мене. Він витягає у короля силу-силенну грошей, але я не можу зрозуміти, куди він їх витрачає, бо мені перепадає якась мізерія. Я ще й досі винен десять тисяч ліврів своєму кредиторіві по вулиці Orfèvre. Коли не пощастить у ландскнехт, доведеться незабаром приїхати до тебе". — Гм! Я був несправедливий до вас, Лувуа: очевидно, ви не проглядали листів.

Під час читання цього документа міністр сидів, побагровівши на обличчі й витріщивши очі. Коли король скінчив, Лувуа відчув полегшення принаймні в тому, що тут не було нічого, серйозно компрометуючого його особисто; але кожен нерв у його величезному тілі тремтів люттю від висловів, у яких згадував про нього молодий гув'іса.

— Гадюка! — просичав він. — О, підла гадюка в траві! Я примушу його проклинати день свого народження!

— Ну, ну, Лувуа! — заспокоював король. — Ви людина, що була в бувальцях на своєму віку, і повинні б стати філософом. Палка молодість частенько базикає більше, ніж думає. Забудьте про це. А це що таке? Лист моєї дорогої дівчинки до її чоловіка, принца де Конті. Я впізнав би її почерк з тисячі інших. Ах, любя моя, вона й не думала, що її невинний лепет потрапить мені на очі! Нащо читати листи, коли мені наперед відомо все, що діється в цьому невинному серці?

Він розгорнув пахучий аркушик рожевого паперу з ніжною усмішкою, але вона зникла, тільки його очі пробігли сторінку. З гнівним, вигуком, притиснувши руку до серця, зірвався король на ноги. Очі його не відривались від паперу.

— Облудниця! — кричав він задихаючись. — Зухвала, безсердечна брехуха! Лувуа, ви знаєте, що я робив для принцеси? Ви знаєте, що вона була зіницею мого ока. Чи відмовляв я їй коли в чому? Чого тільки я не робив для неї!

— Ви були втіленням доброти, ваша величність, — шанобливо погодився Лувуа, власні муки якого трохи стихли, коли він побачив страждання свого повелителя.

— Послухайте тільки, що вона пише про мене... "Старий буркун все такий самий, тільки подався в колінах. Пам'ятаєте, як ми сміялися з його манірності? Ну та він кинув цю звичку, і хоч ходить іще на високих каблуках, як нідерландський житель на дибах, та зате перестав вбиратись у яскравий одяг. Звичайно, двір наслідує його приклад, і тому можете собі уявити, яким веселим пейзажиком стало це місце. Та жінка все ще у

фаворі, і її вбрання такі ж темні, як і батьків одяг. Коли ви повернетесь, ми з вами поїдемо в наш. позаміський палац, і ви одягнетесь у червоний оксамит, а я в блакитний шовк. Тоді принаймні у нас буде свій кольоровий двір; незважаючи на батькову чваньковитість".

Людовік затулив обличчя руками.

— Чуєте, як вона висловлюється про мене, Лувуа?

— Це жахливо, ваша величність, жахливо!

— Вона дає прізвиська мені... мені, Лувуа!

— Обурливо!

— А що вона пише про коліна! Можна подумати, що я вже старий!

— Сором! Але, ваша величність, благаю вас, згадайте, що філософія повинна допомогти вам зменшити свій гнів. Молодість завжди палка і базікає не те, що думає. Забудьте про це.

— Ви кажете дурниці, Лувуа. Любима дитина повстає проти батька, а ви радите мені не думати про це. Ах, іще один урок королеві: менш за все вірити людям, навіть близьким йому по крові. А це чий почерк? Шановного кардинала де Більйон? Можна втратити віру у своїх рідних, але цей святий отець любить мене не тому тільки, що завдячує мені своїм становищем, ні, але й тому, що з властивих його натурі почуттів він поважає і любить тих, кого бог поставив над ним. Я прочитаю вам його листа, Лувуа, на доказ того, що вірність і вдячність ще існують у Франції. "Дорогий принц де ла Рош"... Ах, ось кому він пише!... "Коли ви від'їздили, я дав вам обіцянку сповіщати вас час від часу про те, як ідуть справи при дворі; адже ви радились зі мною, чи привозити туди вашу дочку, сподіваючись, що вона, можливо, зверне на себе увагу короля". Що? Що тут таке, Лувуа? Що це за мерзота? "Смак султана усе гіршає. Принаймні, де Фонтанж була найчарівнішою жінкою Франції, хоча, між нами кажучи, колір її волосся був занадто червонуватого відтінку — це прекрасний колір для кардинальської мантиї, мій любий герцог, але для дамського волосся допустимий лише золотистий відтінок. У свій час Монтеспань була теж далеко не погана, але тепер, уявіть собі, він зв'язався з удовою, старшою за себе, жінкою, яка навіть не старається робити себе привабливішою. Ця стара ханжа з ранку до ночі або стоїть навколішках перед аналоєм, або сидить коло п'яльців. Кажуть, грудень і травень — це погана спілка. Але, на мою думку, два листопади ще гірші". Лувуа, Лувуа! Я далі не можу! Є у вас "lettre de cachet"?

— Ось, ваша величність.

— Для Бастилі?

— Ні, для Венсенської тюрми.

— Дуже добре. Проставте ім'я цього негідника, Лувуа! Звеліть заарештувати його сьогодні ж увечері і відвезти його власною коляскою. Безсоромний, невдячний негідник, мерзотник! Нащо принесли ви ці листи, Лувуа? О, нащо пішли ви назустріч моїй безумній химері? Боже мій, на світі немає ні правди, ні честі, ні вірності!

Він у пориві гніву й розчарування тупотів ногами, потрясаючи кулаками в повітрі.

— Накажете сховати решту? — швидко спитав Лувуа. Відколи король почав читати, він почував себе як на голках, не знаючи, які сюрпризи будуть далі.

— Покладіть листи назад, але лишіть мішок.

— Обидва?

— Ах! Я й забув про другий. Якщо коло мене самі лицеміри, то, може, далеко знайдуться й— чесні піддані. Візьмемо навмання один з листів. Від його це? А! Від герцога де Ларошфуко. Він завжди справляв на мене враження скромного й шанобливого молодого чоловіка. Що тут? Дунай. Белград... великий візир... Ах! — Людовік скрикнув, ніби його вдарило щось у самісіньке серце.

— Що трапилось, ваша величність? — промовив міністр, наближаючись до короля, вираз обличчя якого злякав його.

— Геть їх, геть, Лувуа! Заберіть геть! — кричав король, кидаючи пачку листів. — Як би я бажав ніколи не бачити їх! Не хочу читати! Він насмілювався глузувати з моєї хоробрості, хлопчисько, він, який був ще в колисці, коли я вже сидів у траншеях. "Ця війна не сподобається королю, — пише щеня. — Тут доведеться давати бої, а не провадити ті милі, спокійні облоги сапою, які так подобаються йому". Присягаюсь богом, негідник відповість головою за цей жарт! Так, Лувуа, дорого обійдеться де Ларошфуко це кепкування! Але візьміть їх геть! Я вже вдовольнився досхочу.

Міністр заходився вкладати листи назад у мішок, коли раптом на одному з них йому впав в очі сміливий, чіткий почерк мадам де Ментенон. Ніби демон шепнув йому, що в руках зброя проти тієї, одно ім'я якої сповнювало йому серце заздрістю й ненавистю. Якщо в листі будуть якісь іронічні зауваження, то можна навіть тепер, в останній час, відвернути від цієї ханжі серце короля. Лувуа був хитрий, пронозуватий чоловік. Він вмить зрозумів значення цього шансу і вирішив його використати.

— А! — промовив він, — навряд чи треба розпечатувати цього листа.

— Якого, Лувуа? Від кого ще?

Міністр підсунув йому листа. Людовік здригнувся, побачивши напис.

— Почерк мадам де Ментенон! — уривчасто промовив він.

— Так, лист до її небожа, в Німеччину.

Людовік нерішуче взяв листа. Потім раптовим рухом кинув його в купу інших, але зараз же рука його знову простяглась за листом. Обличчя короля зблідло, і краплини поту виступили на лобі. А що як і воно буде таким, як і інші!

Вся душа його була збурена від цієї думки. Двічі він силкувався перемогти свою цікавість, і двічі його тремтячі руки торкались цього паперу. Нарешті він рішуче кинув листа Лувуа.

— Прочитайте його вголос, — наказав він.

Міністр розгорнув листа, розіклавши його на столі. Злоба блиснула в очах царедворця. Якби король зумів як слід прочитати вираз погляду Лувуа, міністр заплатив би за нього своїм становищем.

"Дорогий небоже, — читав Лувуа, — те, про що ви просите в останньому листі, цілком неможливо. Я ніколи не користувалася з ласки короля ради власних інтересів, і

так само мені було б важко просити її для моїх родичів. Ніхто не радітиме більше за мене, довідавшись, що вас підвищено до майора, але досягти цього ви повинні тільки хоробрістю та вірністю, а не через мої клопотання. Служити такій людині, як король, є вже нагорода, і я певна, що ви, лишаючись корнетом не досягши вищого чину, будете однаково широко служити йому. На жаль, — його оточують низькі паразити. Деякі з них просто дурні, як, наприклад, Лозен; інші — шахраї, як покійний Фуке; а деякі, по-моєму, разом і дурні й шахраї, як Лувуа, військовий міністр".

Читець задихнувся від люті і кілька секунд сидів, мовчки барабанячи пальцями по столу.

— Читайте далі, Лувуа, читайте далі! — сказав Людовік, мрійно втупивши очі в стелю.

"Ми сподіваємось незабаром побачити вас у Версалі. схиленим під вагою лаврів. А поки що прийміть мої щирі побажання швидко досягти підвищення, незважаючи на те, що його не можна досягти зазначеним вами способом".

— Ах! — скрикнув король, і все кохання, що крилось у серці, відбилось в погляді. — Як міг я сумніватись у ній хоча б на одну мить. Інші так знервували мене. Але Франсуаза — чисте золото. Правда ж, прекрасний лист, Лувуа?

— Мадам дуже розумна жінка, — ухильно відповів міністр.

— А як вона добре вміє читати в серцях людей! Хіба не правдиво зрозуміла вона суть моєї вдачі?

— Однак не зрозуміла моєї, ваша величність.

Хтось постукав у двері, і слідом за ним голова Бонтана заглянула в кімнату.

— Архієпископ прибув, ваша величність, — доповів він.

— Дуже добре, Бонтан. Попросіть мадам прийти сюди. А свідкам веліть зібратися в прийомній.

Камердинер швидко зник, а Людовік повернувся до міністра.

— Я бажаю, щоб ви були одним із свідків, Лувуа.

— Чого, ваша величність?

— Мого шлюбу.

Міністр здригнувся.

— Як, ваша величність? Зараз?

— Так, Лувуа, через п'ять хвилин.

— Слухаю, ваша величність.

Бідолашний царедворець з усієї сили намагався прибрати відповідного до події вигляду; цей вечір уже завдав йому чимало неприємностей, а тепер доля хоче примусити його випити останню гірку чашу і бути присутнім при шлюбі цієї жінки з королем.

— Сховайте листи, Лувуа. Останній винагородив мене за інші. Але все ж негідники заплатять за свої послання. Між іншим, як прізвище молодого небожа мадам, якому вона адресувала листа? Жерар д'Обіньї, так?

— Так, ваша величність.

— Призначити його полковником при першій же вакансії, Лувуа.

— Полковником, ваша величність? Та йому ж ще немає і двадцяти років.

— Лувуа! Скажіть, будь ласка, хто з нас голова армії, я чи ви? Бережіться, Лувуа! Я вже попереджав вас раніше. Ось що я скажу вам, мій любий: коли я захочу поставити хоч би й колоду на чолі бригади, ви повинні без вагань підписати папір про призначення. Ясно? Ідіть у прийомну і дожидайтесь там з іншими свідками, поки вас покличуть.

Тим часом у кімнатці, де світилась лампадка перед статуєю пресвятої діви, йшла метушня. Посеред кімнати стояла Франсуаза де Ментенон. Легкий рум'янець збудження грав на її щоках; звичайно, спокійні сірі очі світилися дивним блиском. На ній було вбрання з білого газету, оздоблене й підбите сріблястою саржею і обшите біля коміра й рукавів дорогими мереживами. Навколо неї клопотались три жінки; то час від часу відходили набік, оглядаючи вбрання, підбираючи й пришпилюючи, поки не зробили всього на свій смак.

— Ну от, — промовила головна кравчиха, поправляючи востаннє одну з розеток, — тепер, здається, добре, ваша вел... мадам, хотіла я сказати.

Мадам де Ментенон усміхнулася на дотепну помилку придворної кравчихи.

— Я особисто цілком байдужа до вбрання, — промовила вона, — але сьогодні мені хотілося б бути саме такою, якою король бажав би мене бачити.

— Ах, мадам так легко одягати. У мадам така постать, така постава! З такою шиєю, станом, такими руками який одяг не буде ефектним! Але що нам робити, мадам, коли разом з одягом доводиться створювати й постать? Ось, наприклад, принцеса Шарлотта-Єлізавета. Учора ми кроїли їй одяг. Вона, мадам, маленька на зріст і повна. О, просто неймовірно, яка вона повна! На неї потрібно далеко більше матерії, ніж на вас, мадам, хоч вона значно нижча за вас. Ах, я певна, що не милосердний господь вигадав створювати таких повних жінок. А втім, вона ж баварка, а не французенка.

Мадам де Ментенон не слухала базікання кравчихи. Очі її були звернені до статуї, що стояла в кутку, її губи шепотіли молитву.

Хтось обережно постукав у двері, порушуючи її молитву.

— Це Бонтан, мадам, — сказала мадмуазель Нанон: — він просить передати, що король готовий.

— То не будемо примушувати його чекати. Ходімо, мадмуазель, і нехай благословить бог наше починання.

Маленьке товариство зібралося в прийомній короля і вирушило звідти в каплицю. Попереду йшов величний, повний свідомості ваги свого сану архієпископ у зеленому одязі, з молитовником у руках, розгорнутим на обряді шлюбу. Поряд з ним дріботів коротенькими ніжками його роздавач милості, а двоє маленьких придворних слуг у яскраво-червоних камзолах несли засвічені факели. Король і мадам де Ментенон ішли поруч — вона спокійна й стримана, з лагідним виглядом і спущеними віями, він з рум'янцем на смуглявих щоках, з розгубленим нервовим поглядом людини, яка розуміє, що переживає один з найзначніших етапів у житті. Слідом, в урочистій

безмовності, йшла невеличка група вибраних свідків — високий, мовчазний отець Лашез, Лувуа, який понуро дивився на наречену, маркіз де Шармарант, Бонтан і мадмуазель Нанон.

Факели кидали яскраво-жовте світло на цю-маленьку купку людей, що поважно проходила коридорами й залами, в каплиці вони освітили фрески на стелі й стінах, відбилися в позолоті й дзеркалах, але по кутках, ніби для боротьби з хистким світлом, скупчувались довгі чорні тіні. Король нервово вдивлявся в темні ніші, в портрети предків та родичів, які красувалися по стінах. Проходячи повз портрет своєї покійної жінки, Марії-Терезії, він дуже здригнувся і, задихаючись, прошепотів:

— Боже мій! Вона нахмурилась і плюнула на мене!

Ментенон торкнулась до його руки.

— Нічого немає, сир, — заспокоїла вона теж пошепки. — Гра відблиску світла на картині.

Її слова справили звичайний вплив на короля. Вираз ляку зник у його погляді, і, взявши її за руку, він рішуче пішов уперед без страху й несміливості. Через хвилину вони вже стояли перед олтарем і слухали слова, які зв'язували їх навіки.

Коли вони відійшли від олтаря, на руці у неї блищала нова обручка, і каплиця сповнилась гомоном привітань. Тільки король нічого не говорив, але мовчки дивився на свою нову супутницю в житті так, що вона не бажала нічого більшого. Вона була, як звичайно, спокійна й бліда, проте кров кипіла, у неї в жилах. — Тепер ти королева Франції, — здавалось, говорила вона, — королева, королева, королева!

Аж раптом на неї набігла тінь, ч вона почула тихий, але твердий шепіт:

— Пам'ятайте обіцянку, дану вами церкві.

Вона здригнулась, обернулася і побачила перед собою бліде, серйозне обличчя езуїта.

— У вас похололи руки, Франсуаза! — промовив Людовік. — Ходімо, люба, ми занадто довго пробули в цій темній церкві.

Розділ XX

ДВІ ФРАНСУАЗИ

Мадам де Монтеспань, заспокоєна запискою брата, лягла спати. Вона знала Людовіка краще від багатьох: їй добре була відома упертість і завзятість у дрібницях, що становили одну з відмітних рис його характеру. Коли він заявив, що бажав бути повінчаним архієпископом, то ніхто інший, крім архієпископа, не може виконати обряду шлюбу. Таким чином, вінчання не відбудеться принаймні в цю ніч. Побачимо, що принесе завтра, і коли вже їй не вдасться розбити плани короля, то, значить, вона дійсно збулась розуму, сили привабливості й краси.

Ранком вона вдяглася дуже дбайливо, напудрилась, трохи підрум'янилась, наліпила, мушку поряд з ямочкою на щоці, вдягла фіолетовий оксамитний пеньюар і перловий убір з старанністю воїна, який готується до боротьби на життя й на смерть. До неї ще не дійшла звістка про велику подію цієї ночі; хоч при дворі йшли жваві розмови про неї, але у Монтеспань, внаслідок зарозумілості, чваньковитості й злого

язичка її, не було ні друзів, ні співчуваючих їй знайомих. Вона прокинулась в чудовому настрої і думала тільки про способи, як добитися в короля аудієнції.

Вона була ще в будуарі, закінчуючи свій туалет, коли паж доповів їй, що король дожидається в салоні. Мадам де Монтеспань ледве могла повірити такому щастю. Увесь ранок вона сушила собі голову, як їй добратися до короля, а тут він сам прийшов до неї. Вона глянула востаннє в дзеркало, похапцем поправила одяг і швидко вийшла з кімнати.

Король стояв спиною до неї, розглядаючи картину Снейдерса. Коли маркіза увійшла, зачинивши за собою двері, він обернувся і зробив два кроки назустріч. Вона кинулась до нього з радісним вигуком, з простягнутими білими руками, з обличчям, повним палкого кохання, але він зупинив її лагідним і разом з тим рішучим жестом. Мармурові руки безсило повисли вздовж тіла жінки. З тремтятьми губами вона утопила в нього очі, і то горе, то страх впереміжку відбивались у її погляді. На обличчі короля був вираз, якого ніколи вона досі не бачила, і хтось усередині зашепотів їй, що сьогодні його воля сильніша за її пристрасний заклик.

— Ви знову сердитесь на мене! — скрикнула вона.

Він прийшов з наміром прямо сповістити її про свій шлюб, але, побачивши її такою чарівно-гарною й любляче-ніжною, він зрозумів, що навіть встромити їй ніж у серце було б далеко милосердніше, ніж сказати це. Хай хтось інший скаже їй усе. Вона й сама незабаром довідається про цю новину. До того ж, діючи так, він уникне жіночих сцен, які ненавидів усією душею. І без того перед ним стояв неприємний обов'язок. Усе це швидко промайнуло в голові короля, але маркіза так, же швидко прочитала все в темних очах Людовіка, що дивилися на неї.

— Ви прийшли щось сказати і не зважаєтеся. Хай благословить бог добре серце, яке стримує жорстокий язик!

— Ні, ні, мадам, я не хочу бути жорстоким, — сказав король. — Я не можу забути, що ви стільки років осявали моє життя і своїм розумом та красою надавали пишноти моєму дворові. Але час іде, мадам, у мене є обов'язок перед країною, який стоїть понад моїми особистими пориваннями. З усіх цих мотивів я гадаю, що найкраще зробити все так, як ми говорили минулого разу, а саме, вам слід залишити двір.

— Залишити, ваша величність? На який час?

— Назавжди, мадам.

Вона стояла, стиснувши руки, вся бліда, і мовчки в упор дивилася на нього.

— Мені нема чого говорити, що я зроблю все, щоб полегшити вам ваше вигнання. Ви самі призначите собі утримання; спеціально для вас буде збудований палац в якій хочете частині Франції, але тільки за двадцять миль від Парижа... Маеток...

— О, сір, як можете ви думати, що все це хоч трохи може винагородити мене за втрату вашого кохання?

На серце де Монтеспань ліг страшний тягар. Якби він гарячився й сердився, вона могла б сподіватися облестити його, як і раніш, але цей лагідний і разом з тим твердий тон був новий для неї, і маркіза почувала своє цілковите безсилля проти нього. Його

спокій дратував її, але де Монтеспань намагалась оволодіти бурхливими пристрастями, прибираючи смиренного вигляду, найменш властивого їй зарозумілій, запальній вдачі. Однак скоро вона не витримала.

— Я багато думав, мадам, — казав король, — і вирішив, що саме так повинно бути. Іншого виходу немає. І тому, що нам необхідно розлучитись, то чим швидше зробити це, тим краще. Вірте, це. неприємно й мені. Я наказав вашому братові дождати вас о дев'ятій годині біля хвіртки з: каретою, бо ви, може, схотіли б виїхати після того, як смеркне.

— Щоб приховати мою ганьбу від сміху двору? Це занадто уважно з вашого боку, ваша величність. Але, може, і цей вчинок лише ваш обов'язок, — адже тепер тільки й чути, що про обов'язки, то хто ж, як не ви...

— Я знаю, мадам, знаю. Я винен. Я дуже образив вас. Повірте, що я зроблю все можливе, щоб залагодити вчинену мною кривду. Будь ласка, не дивіться на мене так сердито. Нехай це останнє побачення залишить у нас приємний спогад.

— Приємний спогад?! — Вона відкинула геть усю лагідність і смиренність, і в голосі її зазвучали презирство й гнів. — Приємний спогад! Вам, звичайно, приємно збутися загубленої вами жінки, кидаючись в обійми другої і не зустрічаючи в придворних салонах блілого обличчя, яке нагадувало б вам про вашу зраду. Але для мене, невільниці якогось самотнього позаміського будинку, зневаженої своїм чоловіком, знехтуваної сім'єю, закиданої глузуванням та жартами всієї Франції, далеко від усього, що становило красу життя, далеко від людини, якій я пожертвувала всім, всім, — для мене, можете бути певні, ваша величність, це навряд чи буде таким приємним спогадом.

В очах короля закрутився такий же вихор гніву, як і бурхливий шквал в очах мадам де Монтеспань, але він напружив усі зусилля, щоб стримати його. Коли таке питання і в такій гострій формі повстає між най гордовитішим мужчиною і найзарозумілішою жінкою Франції, то комусь із них треба ж поступитись. Людовік розумів, що саме йому слід зробити це, але його владна натура повставала проти такої необхідності.

— Ви нічого не виграєте, мадам, вживаючи виразів, непристойних для вашого язика і для моїх вух, — промовив він нарешті. — Ви повинні віддати належне моїй поведінці, бо я благаю, коли маю право вимагати, і замість наказувати вам, як моїй підданій, умовляю вас, як друга.

— О, ви занадто ласкаві, ваша величність. Таке поводження навряд чи можна пояснити нашими відносинами протягом майже двадцяти років. Дійсно, я повинна бути вдячна вам, що ви не відрядили за мною ваших гвардійських стрільців або не змусили мене силоміць вийти з палацу поміж двох рядів мушкетерів. Як мені дякувати вам за цю милість?

Вона зробила низький реверанс з глузливою усмішкою на губах.

— Ваші слова занадто сповнені гіркоти, мадам.

— Так само, як і моє серце, сір.

— Ну, Франсуаза, будьте. розважні, благаю вас. Ми обоє вже немолоді.

— Дуже мило з вашого боку нагадувати мені про мої роки.

— Ах, ви перекручуєте мої слова. В такому разі я мушу замовкнути. Може, ви більше не побачите мене, мадам. Чи не хочете спитати мене про що-небудь, поки я не пішов зовсім?

— Боже мій! — скрикнула вона. — І це людина? Чи є в неї серце? Невже це губи, що так часто шептали мені слова ніжного кохання? Невже це очі, що з любов'ю дивилися в мої? Невже ж ви можете відштовхнути колись близьку вам жінку так само спокійно, як покинули Сен-Жерменський палац, коли збудований був другий, розкішніший? Так ось який кінець усіх ваших присягань, ніжних нашіптувань, благань, обіцянок!.. Ось який кінець усьому! — Мадам, це сумно для нас обох.

— Сум?! Хіба на вашому, обличчі видно сум? Там лише гнів на мою сміливість і висловлену гірку правду; ах, навіть радість, радість, що ви Скінчили ганебну справу! Але де тут сум? А коли я зійду зі сцени, все, як і попереду, буде легко для вас... Хіба не правда? Ви зможете тоді знову повернутись до вашої гувернантки...

— Мадам!

— Так, так... ви не злякаєте мене! Що мені до того, що ви можете зробити зі мною? О, я знаю все! Не думайте, що я сліпа. Ви навіть ладні одружитися з нею. Ви, нащадок Людовіка святого, і вдова Скаррона, бідна служниця, взята мною до себе в дім з ласки! Ах, як потай глузуватимуть ваші придворні! Що писатимуть поза спиною нікчемні поети! Звичайно, до ваших вух не доходять такі речі, але друзям вашим усе це так боляче!

— Терпець мій урвався, мадам! — люто крикнув король. — Я покидаю, вас і назавжди.

Але, розлютившись, вона забула обережність і страх. Вона заступила йому своєю постаттю двері. Обличчя її палало, очі метали іскри злоби, маленька ніжка в білому, атласному черевичкові несамовито тупотіла по килиму.

— Ви поспішаєте, ваша величність? Певно, вона вже дожидається вас?

— Пропустіть мене, мадам...

— Але яке розчарування учора ввечері, правда ж, мій бідний король? Ах, і який удар для гувернантки! Боже мій, який удар! Ні архієпископа, ні шлюбу! Розладнено весь хитроумний план! Ну хіба це не жорстоко?

Людовік непорозуміло дивився на її прекрасне, повне люті обличчя, і раптом в його голові майнула думка, що з горя вона збожеволіла. Який же інший може бути зміст цих безумних слів про архієпископа-і розчарування? З його боку негідно було говорити так жорстоко з хворою жінкою. Треба заспокоїти її, а головне — піти від неї.

— У вас багато моїх фамільних коштовностей, — сказав він, — прошу вас, лишіть їх собі на знак моєї прихильності.

Він думав зробити їй приємне і заспокоїти її, але в одну мить вона була вже біля шафи, де зберігались її скарби, і почала викидати жменями самоцвіти до його ніг. Маленькі, червоні, жовті та зелені камінчики, брязкаючи й блискаючи, розкочувались по підлозі, стукаючись об дубові плінтуси підлоги.

— Вони здадуться гувернантці, якщо приїде архієпископ! — кричала де Монтеспань.

Людовік ще більш упевнився, що перед ним божевільна. Йому спало на думку, як краще вплинути на більш м'яку рису її вдачі. Він швидко підійшов до дверей, відчинив їх і пошепки віддав якийсь наказ. У кімнату увійшов юнак з довгим золотистим волоссям, що спадало на чорний оксамитний камзол. Це був молодший син мадам де Монтеспань — граф Тулузький.

— Я гадаю, що ви захочете попроситися з ним, — сказав Людовік.

Вона стояла, пильно дивлячись на нього, ніби не в силі зрозуміти значення його слів. Потім їй раптом стало ясно, — що у неї відбирають дітей так само, як коханця, що та, Інша, жінка бачитиме їх, говоритиме з ними і здобуде їх любов, коли вона буде далеко. Все, що було поганого в цій жінці, раптом вирвалось наверх, і в цю мить вона дійсно була безумною, якою вважав її король. Якщо син не належатиме їй, матері, то хай же не дістанеться нікому!.. Під рукою у неї серед різних речей лежав ніж, оздоблений самоцвітами. Вона схопила його і кинулась на переляканого хлопця. Людовік скрикнув і метнувся до неї, щоб удержати її, але його попередили. Якась жінка вбігла в розчинені двері і схопила-мадам де Монтеспань за руку. Зчинилась коротка боротьба; дві горді жіночі постаті боролись між собою, і ніж упав між ними. Переляканий Людовік підняв його, схопив сина за руку і' вибіг з кімнати. Франсуаза де Монтеспань, хитаючись, відійшла до канапи і побачила перед собою серйозні очі й суворе обличчя другої Франсуази — жінки, присутність якої ніби кидала тінь на все її життя.

— Я врятувала вас, мадам, від вчинку, який ви перша обплакувала б до віку.

— Врятували? Ви довели мене до цього!

Колишня фаворитка відкинулась на високу спинку канапи, заклавши руки за спину і важко дихаючи. Напівспущені повіки закривали палаючі очі, губи були трохи розтулені, так що видно було білі блискучі зуби. То була справжня Франсуаза де Монтеспань, істота кошачої породи, що причаїлась перед стрибком. Тепер вона була далеко не тією смиренною, ніжною Франсуазою, яка повернула до себе короля покірливими словами. В боротьбі мадам де Ментенон порізала собі руку, і кров текла в неї з кінчиків пальців, але обидві жінки не зважали на це. Сірі очі мадам де Ментенон дивилися на колишню суперницю з виразом людини, що дивиться на недолуге, лукаве створіння, яке з успіхом можна підкорити своїй сильнішій волі.

— Так, ви довели мене до цього... Ви, яку я взяла, коли у вас не було ні шматка хліба, ні ковтка кислого вина. Що ви мали? Нічого... нічого, крім імені, яке було для всіх посміховищем. А що я дала вам? Все. Я дала вам гроші, становище, можливість бувати при дворі. Все щ| ви дістали завдяки мені А тепер ви ж знущаетесь з мене!.

— Мадам, я не знущаюсь. Мені шкода вас від щирого серця.

— Шкода! Ха, ха! Вдова Скаррона ущасливила жалем жінку з фамілії Мортемар! Ваш жаль може піти слідом за вашою вдячністю і вашою репутацією. Тоді він не з, може більше турбувати нас.

— Ці слова не зачіпають мене.

— Цілком вірю, ви не з чутливих.

— Так, у мене совість спокійна.

— Ах, значить, вона не мучить вас?. — В цьому питанні аж ніяк, мадам.

— Боже мій, які жахливі, мабуть, інші питання, що тривожать вас!

— У мене не було лихих замірів супроти вас.

— Ніяких?

— Але що ж я зробила злочинного? Король приходив до мене в кімнату стежити за навчанням дітей. Він лишався, розмовляв зі мною, питав порад. Чи могла я мовчати? А чи повинна була прикидатись, кажучи не те, що думаю?

— Ви підбурили його проти мене.

— Я дуже рада, коли дійсно допомогла королеві стати на шлях доброчесності.

— Як прекрасно звучить це слово у ваших устах!

— Бажала б чути його з ваших.

— Отже, як самі визнаєте, ви вкрали у мене кохання короля, найдоброчесніша з удов!

— Я була вдячна і добре ставилась до вас. Ви вважали себе моєю благодійницею, часто нагадували мені про це. Вам не було для чого повторювати це, бо я ні на хвилину не забувала про ваше добре ставлення до мене. Але ж, коли король питав у мене — не заперечую, я казала йому, що гріх є гріх і що він буде більш достойною людиною, скинувши з себе гріховні пута.

— Або змінивши їх на інші?

— На пута обов'язку.

— О! Мене нудить від вашого лицемірства. Якщо ви прикидаєтесь монахинєю, то чом би вам не піти в монастир? Ви хотіли б користатися і тим і другим — мати всі привілеї двору і наслідувати монастирські звичаї. Та немає чого хитрувати переді мною! Я знаю вас, як знаєте ви себе в тайниках вашого серця. Я була чесна, і що робила, робила одверто перед усім світом. А ви — під прикриттям ваших священиків та сповідників, ваших олтарів та молитовників...

Невже ви думаєте, що можете обдурити мене, як обдурили інших?

Уперше сірі очі супротивниці заблищали. Де Ментенон швидко ступила вперед і підняла білу руку, ніби застерігаючи суперницю.

— Про мене можете говорити, що хочете, — сказала вона строго. — Для мене — це балаканина папуги у вашому передпокої. Але не торкайтесь священних речей. Ах, якби ви могли піднести ваші думки, якби були спроможні заглянути в свою душу і побачити, поки ще не пізно, яке стидке й ганебне те життя, що провадили ви! Чого тільки ви не могли б зробити! Його душа була у ваших руках, як глина в руках гончаря! Якби ви допомогли королеві стати вище, справили його на кращу дорогу, збудили в його душі благородне й добре, як би любили й благословляли ваше ім'я всюди, від замку до халупи! Але ні, ви тягли його на дно; ви розбестили його молодість; ви розлучили його з дружиною; ви зіпсували його дозрілі роки. Злочин, вчинений людиною такого

високого стану, породжує тисячі інших у тих, хто вважає його за приклад, — і всі ці злочини на вашій душі. Опам'ятайтесь, мадам, бога ради, опам'ятайтесь, поки ще не пізно! Хоч ви й вродливі, але вам, як і мені, може, залишилося лише кілька років земного життя. Тоді, коли посивіє це каштанове волосся, осунуться ці білі Щоки, померкнуть ці блискучі очі, тоді... ах, хай змилується бог над грішною, душею Франсуази де Монтеспань!

На одну мить її суперниця похилила голову, почувши ці урочисті слова і відчуючи на собі силу звернених просто на неї прекрасних очей. Уперше в житті вона стояла мовчки, похнюпивши голову. Та незабаром вона підвела її з звичайною визивною й глузливою посмішкою на губах.

— У мене вже є сповідник, дякую вам, — промовила вона. — О, мадам, не уявляйте, що можете напустити мені туману! Я знаю вас, добре знаю!

— Навпаки, очевидно, менше, ніж я сподівалась. Коли ви так добре знаєте мене, як кажете, то хто, ж, нарешті, я?

Вся гіркота й ненависть, що накопилася в серці її суперниці, прозвучали у відповіді:

— Ви гувернантка моїх дітей і потаємна коханка короля, — крикнула вона в обличчя де Ментенон.

— Ви помиляєтесь, — спокійно відповіла та, — я гувернантка ваших дітей і законна дружина короля.

Розділ XXI

ЛЮДИНА В КАРЕТІ

Де Монтеспань часто прикидалась, що зомліла, коли хотіла обеззброїти гнів короля. Тоді він обіймав її, і в душі його прокидалась жалість, рідна сестра-кохання. Але тільки тепер вона відчула, як від одного слова можна, справді, знепритомніти. Вона не мала сумніву, що суперниця казала правду. У виразі обличчя, у прямому погляді, спокійному голосі де Ментенон була цілковита певність. Одну мить де Монтеспань стояла, наче вражена громом, задихаючись, з витягнутими руками, ніби чіпляючись за повітря. Її сміливі очі потьмарились і спинились. Потім з різким, уривистим криком, жалібним криком істоти, яка бачить, що боротьба програна, вона похилила горду голову і, зомлівши, упала до ніг суперниці.

Мадам де Ментенон нагнулась і підняла її своїми сильними білими руками. Щирий сум і співчуття світилися в погляді, яким вона озирнула мертвенно-бліде обличчя, що лежало на її грудях, вже без виразу злоби й гордості. На темних віях блищали сльози, а куточки губ сердито опустились униз, мов у дитини, що наплакалась перед сном. Мадам де Ментенон поклала її на канапу й підмостила під голову шовкову подушку. Потім позбирала з килиму розкидані коштовності, сховала їх у відчинену шафу, замкнула і, поклавши на стіл ключа так, щоб господиня могла легко знайти його, ударила в гонг.

—. Вашій пані млосно, — сказала вона маленькому чорному пажеві, що увійшов на звук гонга. — Покличте покоївок. — І, зробивши всі потрібні розпорядження, де Ментенон вийшла з цієї великої мовчазної кімнати, де, як і раніше, лежала її прекрасна

суперниця, безпорадна й безнадійно сумна, серед оксамиту й позолоти, мов розтоптана квітка.

Так, безпорадна, — бо що могла ця жінка ще зробити? Безнадійно, сумна, — бо чого ще ждати від немилосердно-жорстокої долі? Тільки де Монтеспань опритомніла, вона негайно відіслала покоївку і тепер лежала із стиснутими руками, з обличчям змарнілим, міркуючи про сумне майбутнє. Вона мусить виїхати; це безперечно. Не тільки тому, що така воля короля, але й тому, що в палаці, де вона царювала неподільно, її ждуть тепер тільки горе та глум. Колись вона зуміла відстояти своє незалежне становище перед королевою, але зараз вона не така засліплена ненавистю, щоб не зрозуміти сили нової суперниці, жінки зовсім іншої вдачі, ніж бідолашна, покірлива Марія-Терезія. І вона занепала духом. Доводиться визнати себе переможеною і виїздити.

Вона підвелася з канапи, почувавши, що за цей час постаріла на десять років. Справ було багато, а часу до вечора мало. Вона жбурляла коштовності, щоб показати королеві, що не ці мізерні брязкальця винагородять її за втрачене кохання; але тепер, коли все одно її покинуто, немає рації втрачати ці скарби. Якщо вона вже більше не наймогутніша жінка Франції, то може стати найбагатшою. Звичайно, вона не позбавлена буде пенсії, і, напевне, великої, бо Людовік завжди визначався щедрістю. А крім того, цілі колекції зібраних нею за довгі роки самоцвітів, перлів, золота, ваз, картин, розп'ять, годинників, дрібничок — усе це разом оцінювалося в багато мільйонів літрів. Власними руками вона запакувала всі найцінніші речі, які можна було взяти з собою, а решту віддала на схов братові. Цілий день вона працювала з гарячковою енергією, щоб заглушити думки про свою несподівану поразку й перемогу суперниці. Надвечір вона закінчила збори і розпорядилась усе її майно прислати в "Petit Bourg", куди мала намір переселитись.

За півгодини перед від'їздом до неї в кімнату ввели незнайомого молодого чоловіка.

Він прийшов з дорученням від її брата.

— Пан де Віонн дуже жалкує, мадам, що чутка про ваш від'їзд поширилась при дворі.

— Що мені до цього, мосьє? — відповіла мадам де Монтеспань з колишньою гордовитістю.

— Він просить переказати мадам, що біля західних воріт зберуться придворні подивитись, як ви будете виїздити; прибудуть мадам де Неллі, герцогиня де Шамбор, мадмуазель де Роган та інші.

Монтеспань вжахнулась тієї нової зневаги, що ждала її. Покидати палац, де вона мала значення більше, ніж королева, під глузливими поглядами і градом злих знущань стількох особистих ворогів! О, це жахливо! Після всіх принижень цього дня, тут була остання гірка чаша. Нерви її ослабли. Навряд чи вона в силі витримати цю зневагу.

— Передайте моему братові, мосьє, що я дуже прошу його зробити нові розпорядження так, щоб мій від'їзд пройшов непоміченим.

— Він звелів мені переказати вам, мадам, що це вже влаштовано.

— А! О котрій же годині від'їзд?
— Зараз, якнайшвидше.
— Я готова. Отже, біля західних воріт?
— Ні, східних. Екіпаж уже там.
— А де ж сам брат?
— Він дожидає нас біля хвіртки парку.
— А чом не біля воріт?
— За ним стежать, і коли побачать його біля екіпажа, то все виявиться.
— Дуже добре. Тоді, мосьє, якщо ви візьмете мій плащ і скриньку, ми рушимо негайно.

Вони пройшли кругом через найменш освітлені коридори. Мадам де Монтеспань поспішала, ніби злочинниця, спустивши капюшон на обличчя. Серце її швидко билось кожного разу, як до них долітав звук чийхось кроків. Але доля сприяла їй на цей раз. Ніхто не трапився по дорозі, і незабаром вона була вже біля хвіртки східних воріт. По боках хвіртки, спершись на мушкети, стояли два флегматичних швейцарці. Ліхтар кинув світло на карету, що ждала її. Дверці були відчинені; високий чоловік, загорнутий у чорний плащ, підсадив мадам де Монтеспань. Потім він сів навпроти неї, зачинив дверці, і карета покотилась головним шляхом.

Вона ані трохи не здивувалась, побачивши людину, що сіла в карету, бо тоді звичайно їздили з провозатим, і незнайомець, очевидно, сидів поки що на місці її брата. Усе це було цілком природно. Але ж коли минуло хвилин з десять, а незнайомий усе сидів так само нерухомо й безмовно, вона з цікавістю глянула на цю постать, силкуючись розглядіти в темряві його обличчя. Скільки вона могла роздивитись тоді, коли він підсаджував її в карету, він був одягнений як дворянин, а з зробленого їй поклону досвідчене око колишньої фаворитки побачило, що вона має справу з людиною, знайомою з манерами придворного. Але ті, кого вона знала, завжди були чемно люб'язні й балакучі, а цей, навпаки, тихий і мовчазний. Знову вона спробувала розглядіти його в пітьмі. Капелюх незнайомого був насунутий аж на очі, плащ закривав нижню частину обличчя, проте їй здалося, що з-під тіні від капелюха на неї дивляться, двоє пильних очей.

Від довгого мовчання невиразний неспокій зародився в душі. Час порушити його.

— Мосьє, тли вже, мабуть, проїхали повз хвіртку парку, де повинен був чекати нас мій брат.

Незнайомий нічого не відповів і сидів так само мовчки. Вона подумала, що, може, важкий гуркіт карети заглушив її голос.

— Я кажу, мосьє, — повторила вона, нахилиючись уперед, — ми проїхали міс" це зустрічі з мосьє де Вівонн.

Він не звернув ніякої уваги на її слова.

— Мосьє! — крикнула вона. — Повторюю, ми проїхали ворота.

Мовчання.

Дрож пробіг по тілу. Хто цей безмовний незнайомець? Нараз їй спало на думку, що,

може, провідник німий.

— Ви, мосьє, може, не володієте язиком, — промовила вона. — Коли це причина вашого упертого мовчання, підніміть руку, і я зрозумію вас.

Він сидів так само закам'яніло, нерухомий і мовчазний.

Раптовий страх охопив її душу. Замкнута в пільмі з цією жахливою, безмовною істотою! Вона голосно скрикнула з жаху і спробувала, відсунувши вікно, відчинити дверці. Завізна рука схопила її за руку і примусила сісти на місце. Але невідомий, який сидів проти неї, все ж не промовив ні слова, і чувся лише гуркіт і рипіння карети та тупотіння коней, що мчали вперед. Подорожні залишили Версаль далеко за собою і їхали тепер путівцями. Ще більше потемніло; по небу сунули важкі, темні хмари; далеко на обрії почувся гуркіт грому.

Мадам де Монтеспань, задихаючись, відкинулась на шкіряні подушки карети. Вона була смілива жінка, але раптовий, дивний жах, який охопив її в момент слабодухості, вразив її до глибини душі. Вона забила у куток екіпажа, уп'явшись розширеними від жаху очима в постать людини, що сиділа навпроти неї. Якби він сказав хоч що-небудь! Про що б вона не довідалась, що б не загрожувало їй — усе краще, ніж це мовчання. Було темно, і вона ледве могла розгледіти невиразні обриси його постаті, а з кожною хвилиною темнішало ще дужче від наближення бурі. Вітер налітав короткими, сердитими поривами; віддалік гримотів грім. Мовчання стало нестерпним. Вона повинна порушити його хоч би що.

— Мосьє, — крикнула вона, — тут сталась якась помилка. Не знаю, на якій підставі ви не даєте мені відсунути вікно і віддати наказ кучерові.

Мовчання.

— Повторюю, тут якась помилка. Це карета мого брата, мосьє де Вівонн, а він не з таких людей, які дозволяють нечемно поводитися з його сестрою.

Кілька важких крапель дощу вдарились об шибку карети. Хмари скупчились і повисли над землею. Монтеспань не могла бачити заціпенілої постаті, але від цього вона здавалася ще жахливішою. Жінка голосно скрикнула від жаху, проте розпачливий крик справив на незнайомого враження не більше, ніж слова.

— Мосьє! — вигукнула вона, хапаючи його за рукав, — ви лякаєте мене. Ви страшите мене! Я не зробила вам нічого лихого. Чом. у ж ви хочете скривдити нещасну жінку? О, скажіть хоч що-небудь, бога ради, скажіть!

Той же шум дощу, що стукотів у вікна, і гробове мовчання, порушуване тільки її уривчастим диханням.

— Може, вам невідомо, хто я? — казала де Монтеспань, намагаючись говорити властивим їй владним тоном і звертаючись до непроглядної темряви. — Ви ризикуєте довідатись надто пізно, кого ви вибрали предметом свого жарту. Я — маркіза де Монтеспань, і не з тих, хто забуває заподіяну образу. Якщо ви хоч трохи знайомі з придворним життям, то повинні знати, що моє слово має деяке значення у короля. Ви можете завезти мене в цій кареті, але я не з тих людей, які можуть зникнути без сліду і невідомщеними. Якби ви... О, Ісусе, змилуйся наді мною!

Яскрава блискавка раптом розірвала величезну хмару, і на мить по всій околиці і в середині карети стало видно, як удень. Обличчя незнайомого з широко розтуленим ротом опинилось близько від обличчя мадам де Монтеспань; в його блискучих, примружених очах світилась зловтішна веселість. При яскравому світлі ясно можна було розглядити всі найменші подробиці цього обличчя — червоний тремтячий язик, великі білі зуби, коротку гостру борідку, що стирчала вперед.

Але не раптовий спалах блискавки, не усміхнене зле обличчя примусили збліднути від жаху Франсуаза де Монтеспань. Перед нею був той, кого вона боялась найбільше в світі і його найменше сподівалась зустріти.

— Моріс! — скрикнула вона. — Моріс, ви!

— Так, люба жіночко, це я. Як бачите, після довгої розлуки ми знову вкупі.

— О, Моріс, як ви налякали мене! Як могли ви бути таким жорстоким? Чому ви не хотіли промовити ні слова?

— Мені приємно було сидіти мовчки і знати, що після стількох років ви знову належите мені самому, і нікого між нами немає. Ах, жіночко, як часто мріяв я про цю годину!

— Я була винна перед вами, Моріс! О, як була я винна! Простіть мені!

— У нас в сім'ї не знають прощення, люба Франсуаза. Чи не нагадує вам ця подорож колишні часи? А карета? Це та сама, в якій ми колись поверталися з кафедрального собору, де ви так мило вимовили обітницю вірності чоловікові. Я сидів тут, де й тепер, а ви там; я взяв вашу руку, як беру зараз, і потис її, а...

— О, негіднику, ви викрутили... ви зламали мені руку!

— О, ні, люба жіночко! А пригадуєте, як ви шепотіли мені, що завжди будете любити мене, як я нахилився до ваших губ і...

— О, рятуйте, рятуйте! Ах, жорстокий! Ви ударили мене кулаком у губи!

— Невже? Хто б міг подумати в той весняний день, коли ми мріяли про майбутнє, що між нами дійдеться до цього? А ось, ще й ще!

Він люто бив кулаками в пітьмі, намагаючись влучити їй в обличчя. Вона впала на дно карети, ховаючи обличчя в подушки. А він з Силою й шаленістю божевільного сипав удари, що падали то на шкіряні подушки, то на дерев'яну обшивку, і не звертав уваги на свої поранені руки.

— Я таки примусив вас замовкнути, — нарешті прохрипів він. — Колись я робив це поцілунками. Але час минає, Франсуаза, все змінюється, жінки стають зрадливими, а чоловіки суворими.

— Можете вбити мене, коли так хочете, — простогнала вона.

— І вб'ю! — просто відповів він.

Карета все мчала, похитуючись і підстрибуючи на глибоких вибоїнах. Гроза минула, але ще чути було далекий гуркіт грому, і десь на обрії спалахували блискавки.

Зійшов місяць; його ясне холодне світло посріблило великі рівнини, оточені тополями, і падало крізь вікна карети на постать жінки, що забила у куток, і на її жахливого супутника. Він одкинувся назад і, згорнувши руки на грудях, зловтішно

дивився на розпач жінки, яка колись кривно образила його.

— Куди ви везете мене? — спитала вона після довгого мовчання.

— У Портілляк, люба жіночко.

— Чому саме туди? Що ви думаєте зробити зі мною?

— Примусити цей брехливий язичок замовкнути навіки. Він більше не буде дурити людей.

— Так ви вб'єте мене?

— Називайте це як хочете.

— У вас камінь замість серця.

— Воно було віддане жінці.

— О, я справді покарана за гріхи.

— Не сумнівайтесь, що саме за свої.

— Невже я нічим не можу спокутувати їх?

— Я подбаю, щоб вони були спокутувані.

— У вас при собі шпага, Моріс, чому ж ви не вб'єте мене, коли вже такі сердиті на мене? Чому не застромите її мені в серце?

— Будьте певні, що я зробив би саме так, коли б у мене не було чудової причини робити інакше.

— Якої?

— Я скажу вам. У Портілляку я користуюсь правом життя й смерті над його мешканцями. Там я повний владар і можу катувати, виносити присуди й карати винних. Це моє законне право. Жалюгідний король не зможе навіть помститися за вас, бо право на моєму боці, і він не може відкинути його, не здобувши собі ворога в кожному сеньйорі Франції.

Він знову розтулив рота і зареготав із своєї власної винахідливості, а вона, тремтячи всім тілом, одвернулась, затуливши обличчя руками, щоб не бачити жорстокого обличчя й палаючих очей колишнього свого чоловіка. Іще раз вона в думці помолилась богові, прохаючи простити їй грішне життя. Так, уночі, прудкі коні везли чоловіка й жінку, які мовчки сиділи одно проти одного з ненавистю й страхом у серцях.

Нарешті, з повороту дороги вони побачили вогонь на башті, і перед ними в пітьмі вирисувалась невиразна тінь величезного будинку. То був замок Портілляк.

Розділ XXII

ЕШАФОТ У ПОРТІЛЛЯКУ

Ось чому Аморі де Катіна і Амос Грін побачили з вікна своєї тюрми карету, що приїхала опівночі, і полонену, витягнену звідти. Цим пояснювались і _ спішна робота і страшна ранішня процесія. Вони бачили, як вели на смерть Франсуазу де Монтеспань, чули її останній жалібний заклик, коли важка рука негідника з сокирою на плечі упала їй на шию, примушуючи стати навколішки. З різким криком жаху відхитнулась вона від замазаної кров'ю плахи, кат підняв сокиру, а мосьє де Монтеспань ступив наперед і простяг руку, щоб схопити гарну голівку за довге каштанове волосся і нагнути її до плахи. І раптом він зупинився здивований, заціпенівши з виставленою вперед ногою й

простягнутою рукою, з роззявленим ротом і застиглим поглядом.

І дійсно, видовище, яке він побачив, могло хоч кого здивувати. З маленького чотирикутного вікна, перед ним головою вперед раптом вилетів якийсь чоловік, упав на витягнуті вперед руки і миттю став на ноги. Потім, на один фут від його п'ят, показалась голова другої людини; цей, хоч і впав важче за першого, але так само скочив на ноги. На першому був гвардійський мундир, сріблом оздоблений; другий, з чисто виголеним обличчям, в темній одежі, мав вигляд мирного громадянина. Обидва держали в руках по короткому, заіржавілому залізному пруту. Ні один із них не промовив ні слова, але гвардієць швидко зробив два кроки вперед і опустив прут на голову ката, який тільки що приготувався відтяти своїй жертві голову. Почувся глухий удар, тріск, немов розбилося яйце, і прут відлетів набік. Кат дико скрикнув, упустив сокиру, схопився обома руками за голову і, кілька разів крутнувшись по ешафоту, покотився мертвим вниз у двір.

Швидко, мов блискавка, де Катіна схопив сокиру і став перед де Монтеспань, визивно закинувши на плече важке знаряддя.

— Ну! — промовив він.

Одну мить маркіз був так приголомшений, що не міг сказати ні слова. Тільки тепер він, нарешті, зрозумів, що ці незнайомі стали між ним і його жертвою.

— Схопіть їх! — гукнув він, звертаючись до своїх слуг.

— Одну хвилину! — голосно промовив де Катіна значливим тоном. — З того, який на мені мундир, ви бачите, хто я. Я — охоронець короля Франції. Хто насмілиться торкнутися мене — образить його. Стережіться! Це небезпечна гра.

— Вперед, боягузи! — заревів де Монтеспань.

Але озброєні слуги завагались. Страх перед королем скидався на величезну тінь, навислу над усією Францією. Де Катіна помітив цю нерішучість і використав її.

— Ця жінка — обраниця короля! — крикнув він. — І коли ви насмілитесь торкнутися хоч одну волосину на її голові, присягаюся вам, ні одна душа на цьому дворі не уникне лютої кари. Безумці, невже ви хочете зазнати катування або корчитись у киплячій смолі через накази цього божевільного?

— Хто ці люди, Марсо? — оскаженіло крикнув маркіз.

— Полонені, ваша світлість.

— Що? Чиї полонені?

— Ваші, ваша світлість.

— Хто наказав затримати їх?

— Ви! Їх привезли під вартою, яка показала мені ваш перстень з печаткою.

— Я вперше в житті бачу ці пики. Тут втрутився сам чорт. І вони ще насмілюються загрожувати мені в моєму власному замку і стати між мною і моєю дружиною! Ні, чорт візьми! Цього не буде! Смерть їм! Ей, ви, Марсо, Етьєнн, Жільбер, Жан, П'єр, усі, хто жере мій хліб, хапайте негідників!

Він оглянуv лютиm поглядом усіх, але повсюди зустрів тільки похнюплені голови й опущені погляди. З гидкою лайкою він вихопив з ножен шпагу і метнувся до дружини,

що стояла ні жива, ні мертва біля плахи. Де Катіна кинувся між ними, щоб оборонити її, але бородатий сенешаль Марсо попередив його, схопивши свого пана поперек тулуба. З відвагою безумця, зціпивши зуби, з піною коло рота де Монтеспань перекрутився в руках, що тримали його, звільнив шпагу і застромив її крізь темну бороду глибоко в горло Марсо. Той з жахливим криком упав навznak; кров бризнула з рота і з рани, але перше ніж убійник встиг витягти шпагу, де Катіна і американець за допомогою десяти слуг стягли його з ешафота; Амос Грін зв'язав його так, що убійник міг тільки люто поводити очима й плюватися. Слуги були настільки роздратовані злочинном свого пана — всі любили Марсо, — що, бачачи перед собою сокиру й плаху, могли розправитися з ним досить швидко, якби зненацька не пролунав виразний, довгий заклик труби, переливаючись у тихому, ранковому повітрі. Де Катіна насторожив вуха, як собака, почувши свого господаря.

— Ви чули, Амос?

— Це труба.

— Це сигнал гвардії. Ей, ви, біжіть швидше до воріт! Підійміть спускні грати і спустіть звідний міст! Поспішайте, бо ще й тепер можете відповідати за гріхи свого пана! Ледве вдалося врятувати бідолаху, Амос!

— Еге, друже мій! Я бачив, як він уже простяг руку до її волосся в ту мить, коли ви вискочили з вікна. Ще одна хвилина — і вона була б оскальпована. Але ж яка красуня, ця жінка, ніколи я не бачив кращого обличчя, і їй не гоже валятися тут, на цих брудних дошках.

Він зняв з мосьє де Монтеспань його довгий чорний плащ і, зробивши з нього подушку для непритомної жінки, обережно й ніжно, що здавалось дивним у людини його будови й постаті, підклав її під голову маркізі.

Він ще стояв, нахилившись над нею, коли почувся гуркіт звідного моста, потім тупотіння копит, брязкіт зброї, і в двір в'їхав загін кіннотників на конях з розмаяними на вітрі гривами. На чолі загону гарцював високий вершник у парадному одязі гвардійця, з пером на капелюсі, в довгих рукавицях з буйволячої шкіри, з блискучою на сонці шпагою. Легким галопом він під'їхав до ешафота і швидким поглядом темних проникливих очей оглянув групу людей, що чекали його. Побачивши його, де Катіна радісно усміхнувся і в одну мить уже стояв коло стремена прибулого.

— Де Бріссак!

— Де Катіна! От так несподіванка! Скажіть, будь ласка, як це ви сюди потрапили?

— Я був у полоні. Де Бріссак, чи передали ви доручення в Париж?

— Звичайно, передав.

— І архієпископ приїхав?

— Так.

— А вінчання?

— Відбулося, як було умовлено Тим-то ця жінка і змушена була залишити палац.

— Я так і думав.

— Сподіваюсь, з нею не трапилось нічого лихого?

— Я і мій друг наспіли саме вчасно, щоб урятувати її Чоловік її лежить он там зв'язаний. Це суцільний диявол.

— Цілком можливо, але й ангел став би жорстоким якби був на його місці.

— Ми зв'язали його. Він убив людину.

— Ви й справді не гаяли часу.

— Як ви довідались, що ми тут?

— Це — радісна несподіванка.

— Так ви приїхали не заради нас?

— Ні, заради цієї дами.

— А як цьому негідникові вдалося захопити її?

— Король доручив братові відвезти її. Чоловік довідався про це і брехливою звісткою заманив її в свою карету, яка стояла біля інших воріт. Коли де Вівонн побачив, що вона не прийшла, він кинувся до неї на квартиру — там її не було Він заходився розпитувати і скоро дізнався, яким чином і з ким вона, поїхала. На дверцях карети помітили герб де Монтеспань, і король послав мене сюди з моїм загоном. Ми гнали швидко, як тільки могли.

— Ах, і все-таки спізнилися б, коли б не дивна пригода, що привела нас сюди. Не знаю, хто напав на нас, бо ця людина, очевидно, нічого не знала про те, що з нами трапилось. А втім, все з'ясується потім. Що нам робити тепер?

— Я маю наказ. Мадам треба відвезти в замок, а всіх винних у вчиненому насильстві над нею тримати заарештованими аж поки не стане відома дальша воля короля. Замок повинен перейти до казни. Але вам, Катіна, тепер нема чого робити?

— Так, мені тільки хотілося б поїхати в Париж, подивитись, як там живуть дядя з дочкою.

— Ах, яка ж гарненька у вас кузиночка! Присягаюсь душею, я нітрохи не дивуюсь, що вас так добре знають усі мешканці вулиці Сен-Мартіна. Ну гаразд, я передав ваше доручення, тепер ви виконайте моє.

— Від щирого серця. Куди треба їхати?

— У Версаль. Король, напевне, горить від нетерпіння довідатись, як я виконав його наказ. Ви маєте цілковите право розповісти йому про все, бо, коли б не було вас та вашого друга, все це скінчилося б дуже погано.

— Я буду там через дві година.

— Є у вас коні?

— Наших повбивано.

— Ви візьмете інших тут у конюшнях. Вибирайте найкращих, бо втратили своїх на службі короля.

Порада була занадто спокуслива, щоб знехтувати її Де Катіна підкликав Амоса Гріна, і обидва швидко пішли в конюшню, а де Бріссак в уривчастих, різких виразах наказав слугам роззброїтись, порозставляв гвардійців по всьому замку і розпорядився про від'їзд мадам де Монтеспань, чоловіка якої звелів посадити у в'язницю.

Через годину приятелі швидко мчали сільською дорогою, вдихаючи чудове повітря,

яке здавалось їм іще свіжішим після вогкого, гидкого повітря в'язниці. Далеко позаду маленькі темні зубці стіни, що здіймалась над лісом, показували покинутий ними замок, а на краю обрію ранкове сонце зогрівало своїм промінням пишний палац — мету їх подорожі.

Розділ XXIII

ПАДІННЯ СІМ'Ї ДЕ КАТІНА

Через два дні після шлюбу мадам де Ментенон з королем в її скромній кімнатці відбулось зібрання, яке викликало неймовірні страждання сотень тисяч людей і разом з тим стало знаряддям розповсюдження французького мистецтва, галльської винахідливості та енергії серед млявих тевтонських народностей, що зробилися і сильнішими й кращими, відколи прийняли в себе цю закваску. В історії велике зло часом мало добротворні наслідки, найкращі результати часто випливали безпосередньо із злочинів.

Настав час, коли церква вирішила вимагати здійснення обіцянки мадам де Ментенон, і бліді щоки та сумні очі її ясно свідчили про марну боротьбу з голосом свого ніжного серця, який вона намагалась заглушити аргументами оточуючих її ханжів. Вона добре знала французьких гугенотів. Та й хто краще міг знати їх, як не ця жінка, що сама вийшла з їх оточення і виросла в їхній вірі? Вона надто добре знала їх. терпіння, благородство, незалежність, завзяття. Які ж буди шанси, щоб вони пристали на бажання короля? Може, на це й погодяться деякі з вельмож, але вся маса цих людей сміятиметься з галер, в'язниць і навіть з шибениці, коли дійдеться до віри їхніх батьків. Якщо на них почнуть тиснути, і вони лишаться у своїй вірі, то їм доведеться або тікати з Франції, або вмирати прикутими до весла чи брязкати кайданами по дорозі. Така була страшна альтернатива перед групою людей, що являла собою цілий невеликий народ. Найжахливіше, що вона, рідна їм по крові, повинна буде підняти голос супроти них. Але обіцянку дано, і настав час її виконати.

На цьому зібранні був красномовний єпископ Боссюет, військовий міністр Лувуа і знаменитий єзуїт, отець Лашез. Усі вони наводили аргумент за аргументом, щоб переконати короля.

Коло них стояв іще один абат, такий худий і блідий, що здавався виходцем з того світу. В його великих темних очах; горів лютий вогонь, а в зсунутих бровах і в заціплених щелепах видно було непохитну рішучість. Мадам, нахилившись над п'яльцями, мовчки вишивала різнокольоровими] шовками.

Король сидів, підперши голову рукою, з виглядом зацькованої людини, яка розуміє, що не сила їй вийти з важкого становища, в яке вона потрапила. На низькому столику лежав папір, перо й чорнило. Це був наказ про скасування Нантського едикту; треба було тільки, щоб підписав його король, і тоді він набрав би законної сили.

— Значить, отче мій, ви гадаєте, що коли я знищу цю єресь, то можу надіятись, на спасіння на тому світі? — спитав король.

— Ви заслужите нагороду.

— І ви так само думаєте, пане архієпископ?

— Звичайно, ваша величність.

— А ви, абат дю Шайла?

Худий священник заговорив уперше, легкий рум'янець, з'явився на його щоках, схожих на щоки мертвого, а запалі очі заблищали похмурим вогнем тупого фанатика.

— Не знаю, чи спасетесь ви, ваша величність. Я думаю, для цього треба ще дуже багато. Але немає ніякого сумніву в тому, що будете засуджені, якщо не зважитесь на це.

— Король гнівно підскочив у кріслі і, насупившись, глянув на абата.

— Ваші слова трохи гострі для мого незвичного слуху, — зауважив він.

— Було, б жорстоко лишити вас з сумнівом у такому питанні. Повторюю, доля вашої душі — на терезах. Єресь — смертельний гріх. З одного вашого слова тисячі єретиків навернулися б до пануючої церкви. Тому тисячі смертних гріхів лежать на вашій душі. На що вона може сподіватись, коли ви не спокутуєте їх?

— Мій батько й дід терпіли гугенотів.

— І ваш батько й дід, коли тільки бог не зглянувся над ними, горять тепер у пеклі.

— Це зухвальство! — крикнув король, зриваючись з місця.

— Ваша величність, я все одно висловив би те, що вважаю за істину, хоч би ви були п'ятдесят разів королем. Що для мене людина, коли я говорю про царя царів? Погляньте, невже людина, отак скалічена, побоїться засвідчити істину?

Раптовим рухом він одгорнув довгі рукава ряс и простяг свої білі, худорляві руки, кістки яких були поламані й понівечені так, що мали якийсь фантастичний вигляд. Навіть Лувау, бездушний придворний, і обидва сповідники здригнулись, побачивши ці жахливі руки. Абат підняв руки вгору і звів очі до неба.

— І раніш небо вибирало мене свідчити істину, — сказав він натхненно. — Я почув, що для підтримання молодого сіамської церкви потрібна кров, і я подався в Сіам. Вони розп'яли мене, повикручували й поламали мені кістки. Мене кинули, гадаючи, що я мертвий, але бог знову вдихнув у тіло життя, щоб я був учасником великої справи відродження Франції.

— Витерплені вами страждання, отче мій, дають вам цілковите право покладатись і на церкву і на мене, її сина й покровителя, — сказав Людовік, сідаючи на місце. — Що ж ви порадите гугенотам, які не хочуть змінювати своєї віри, отче мій?

— Вони змінять її, — скрикнув дю Шайла з страшною посмішкою на блідому, як смерть, обличчі. — Вони повинні скоритися, а коли ні, їх треба зламати. Яке лихо, коли усі вони будуть стерті на порошок, якщо можна буде заснувати на їх кістках єдину в країні церкву віруючих?

Його запалі очі люто блищали; несамовито й гнівно він потрясав у повітрі своєю кошовою рукою.

— Отже, жорстокість, яку ви перетерпіли, не зробила вас жалісливішим до людей?

— Жалісливим? До єретиків? Ні, ваша величність, особисті мої страждання довели мені всю нікчемність тілесного життя і навчили, що справжнє милосердя до людини полягає в тому, щоб уловити її душу, всіляко утискаючи погане тіло. Я взяв би ці

гугенотські душі, ваша величність, навіть тоді, коли б для того треба було обернути Францію на пустелю.

Безстрашні слова священика, повні палкого фанатизму, очевидно, справили велике враження на Людовіка. Він глибоко замислився і якийсь час сидів мовчки, схиливши голову на руки.

— Ваша величність, — тихо промовив отець Лашез, — навряд чи потрібні будуть суворі заходи, згадані шановним абатом. Як я вже казав, вас так люблять у вашій країні, що самого оповіщення вашої волі буде досить, щоб примусити єретиків навернутись до істинної віри.

— Бажав би думати так, дуже бажав би, отче мій. Але що це?

У прочинені, двері заглянув камердинер.

— Тут капітан де Катіна; він хоче негайно бачити вашу величність.

— Попросіть капітана увійти. Ах! — Королю, здавалось, спала на думку щаслива ідея. — Перевіримо, яку роль відіграватиме тут любов до мене. Якщо ця любов і є де-небудь, то найбільше серед моїх випробуваних охоронців.

Капітан тільки що повернувся із замку Портілл'як. Залишивши Амоса Гріна з кіньми, весь запорошений і в грязюці, він одразу ж з'явився з повідомленням до короля.

Увійшовши в кімнату, де Катіна зупинився зі спокійним виглядом людини, яка звикла до таких сцен, і віддав честь.

— Які вісті, капітан?

— Майор де Бріссак просив мене переказати вашій величності, що він зайняв замок Портілл'як. Дама в безпеці, чоловіка її заарештовано.

Людовік і дружина його швидко презирнулися з явним полегшенням.

— Це добре! — промовив король. — Між іншим, капітан, за останній час ви виконали багато моїх доручень і завжди успішно. Я чув, Лувуа, що Деласаль умер од віспи.

— Так, учора, ваша величність.

— Тоді я наказую вам призначити мосьє де Катіна на вільну вакансію майора. Дозвольте мені першому вітати вас, майор, хоча вам для цього й доведеться змінити блакитний мундир гвардії на сірий мундир мушкетерів. Як бачите, ми не хочемо розлучатися з вами.

Де Катіна поцілував простягнуту йому руку короля.

— Дай, боже, мені бути гідним тієї честі, що припала мені, ваша величність!

— Адже ви готові на все, щоб служити мені, правда ж?

— Моє життя належить вам, ваша величність.

— Дуже добре. Тоді дозвольте випробувати вашу відданість..

— Я готовий.

— Випробування не буде дуже суворе. Бачите папір на столі? Це наказ усім гугенотам у моїх володіннях відмовитись від своїх релігійних помилок під страхом вигнання або ув'язнення. Я знаю, багато хто з моїх вірних підданих винен в цій ересі,

але я певен, що тільки до них дійде моя ясно висловлена воля, вони зречуться тих помилок і увійдуть в лоно істинної церкви. Я був би дуже щасливий, коли б моє бажання було безвідмовно виконане, бо мені важко було б уживати силу проти тих, хто носить ім'я французів. Ви чуєте мене?

— Так, ваша величність.

Молодий чоловік страшенно зблід. Він стояв, переступаючи з ноги на ногу і то стуляючи, то розтуляючи руки. Багато разів йому доводилось кидати виклик смерті, але ніколи він не відчував такого величезного тягара на серці, як у цю хвилину.

— Ви самі — гугенот, наскільки мені відомо. А тому на вас першому я хочу побачити наслідки скасування Нантського едикту. Хай ми почуємо з ваших уст, що принаймні ви готові піти за вашим королем у цьому, як і в усьому іншому.

Де Катіна вагався, хоча сумніви його стосувалися більше форми відповіді, ніж її суті. Він відчув, як в одну мить доля позбавила його всіх дарів, посланих йому раніш. Король звів брови, нетерпляче барабанячи пальцями і дивлячись на збентежене обличчя й сумну постать молодого чоловіка.

— Нащо стільки думати? — крикнув він. — Ви людина, підвищена мною. В майбутньому вас ждуть мої милості! Той, хто носить у тридцять років еполети майора, до п'ятдесяти може сподіватись на жезл маршала. Ваше минуле належить мені, те саме можна сказати й про майбутнє. Хіба у вас є якісь інші сподіванки?

— Ніяких, крім вашої служби, ваша величність.

— Чому ж ви мовчите? Чому не погоджуєтесь на мою пропозицію?

— Не можу, ваша величність.

— Не можете?

— Так, це неможливо. Я втратив би душевний спокій, всю повагу до себе, коли б знав, що заради становища чи багатства зрадив віру своїх предків.

— Ви збожеволіли, мій любий! З одного боку все, чого тільки може бажати людина, а з другого що?

— Моя честь.

— А хіба прийняти релігію короля значить вчинити безчесно?

— З мого боку було б безчесно прийняти цю релігію тільки ради вигоди, а не тому, що я так вірую.

— То увіруйте.

— На жаль, ваша величність, людина не може примусити себе вірити. Віра повинна сама зійти на людину, а не людина йти до віри.

— Ну, справді, отче мій, — промовив Людовік, гірко всміхаючись і звертаючись до свого сповідника-єзуїта, — мені доведеться набирати кадетів із вашої семінарії, бо мої офіцери виявляються казуїстами й теологами. Отже, востаннє, ви відмовляєтесь виконати, мою вимогу?

— О, ваша величність...

Де Катіна ступив наперед з простягнутими руками і з сльозами на очах.

Але король зупинив його жестом.

— Мені не треба ніяких запевнень, — сказав він. — Я оцінюю людину за її вчинки. Зрікаєтесь ви чи ні?

— Не можу, ваша величність.

— Бачите, — сказав Людовік, знову повертаючись до єзуїта. — Це не так легко, як ви гадаєте.

— Дійсно, ця людина уперта, але інші будуть поступливіші.

Король заперечливо похитав головою.

— Хотів би я знати, що зробити мені? — сказав він. — Мадам, я знаю, ви завжди, даєте мені найкращі поради. Ви чули все, що говорили тут. Що ви порадите?

Вона сиділа, втупивши очі у вишивання, але голос її був твердий і ясний, коли вона відповіла:

— Ви самі сказали, що ви — старший син церкви. Коли й цей син покине її, то хто буде виконувати її веління? І в тому, що говорить святий абат, є правда. Ви ризикуєте загубити свою душу, прощаючи цю гріховну ересь. Вона шириться і процвітає, і коли не вирвати її з корінням тепер, то бур'ян може заглушити пшеницю.

— Тепер, — підтвердив Боссюет, — у Франції є цілі області, через які можна їхати весь день і не стрінути ні одного костюлу, і де всі жителі, від вельмож до селян, належать до цієї проклятої ересі. Ось, наприклад, в Севеннах, де люди такі дикі й суворі, як їх рідні гори. Хай боронить бог наших священиків, яким доведеться умовляти тамтешніх жителів облишити свої помилки.

— Кого мені послати на таке небезпечне діло? — спитав Людовік.

Абат дю Шайла упав навколішки, простягаючи до короля свої понівечені руки.

— Мене, ваша величність, мене! — кричав він. — Я ніколи не просив у вас ніяких милостей і не буду просити їх надалі. Але я та людина, якій сам бог доручає зламати завзяття цих людей. Пошліть мене проповідувати істинну віру жителям Севенн.

— Боже, поможи жителям Севенн! — пробурмотів Людовік, дивлячись з почуттям страху й огиди на виснажене обличчя й люті очі фанатика. — Дуже добре, абат, — промовив він вголос, — ви поїдете в Севенни.

Можливо, на одну мить суворого абата охопило ніби передчуття того жахливого ранку, коли він буде ховатися в кутку палаючого будинку від простягнутих до нього рук її кинджалами. Він затулив обличчя руками, і інстинктивне тремтіння пробігло по виснаженому тілу аскета. Але зараз же він підвівся з колін і, склавши смиренно руки, став, як і раніше, в спокійну позу. Людовік узяв зі столу перо і підсунув до себе папір.

— Отже, ви всі даєте мені ту саму раду, — сказав він, — ви, єпископ, ви; отче мій, ви, мадам, і ви, Лувуа. Ну, якщо з цього вийде лихо, хай не впаде воно на мене! Але що це?

Де Катіна виступив наперед, простигнувши руку. Його палка, поривчаста натура раптом перейшла межі обережності. Перед очима немов майнула нескінченна низка чоловіків, жінок і дітей однієї з ним віри. Усі вони не могли захистити себе ні одним словом, ні одним рухом, і тепер усі дивилися на нього як на єдиного заступника й рятівника. Поки все йшло добре в житті, він мало думав про такі справи, але тепер,

коли насувалась небезпека і була зачеплена глибша сторона його натури, він почував, як мало значило навіть саме життя й щастя проти цієї великої вічної правди...

— Не підписуйте цього папера, ваша величність! — крикнув він. — Ви ще проживете до того часу, коли будете жалкувати, що у вас не відсохла рука, перше ніж вона взялась за це перо. Ці знаю це, ваша величність, я певен у цьому. Згадайте всіх цих безпорадних людей — маленьких дітей, молодих дівчат, старих і недужих. Їх віра — вони самі. Це все одно, що вимагати від листя змінити гілля, на якому воно росте. Вони не можуть змінити віри. Найбільше, на що ви могли ще сподіватися, — це обернути їх із чесних людей у лицемірів. Але нащо вам це? Вони поважають вас. Вони люблять вас. Вони нікому не роблять шкоди. Вони горді, що служать у ваших арміях і б'ються за вас... Благаю вас, ваша величність, іменем усього для вас святого добре подумати, перше ніж підписати наказ, який принесе нещастя й розпач сотням тисяч ваших віропідданих.

На одну мить король завагався, слухаючи короткі, уривчасті благання молодого воїна, але вираз обличчя його знову став жорстоким, коли він згадав, як усі його особисті умовляння не могли вплинути на цього молодого придворного фєрта.

— Релігія французького короля повинна бути релігією Франції, — сказав він, — і коли мої власні гвардійці опираються мені в цьому, я змушений знайти інших, більш відданих. Лувуа, вакансію майора мушкетерів повинен зайняти капітан де Бельмон.

— Слухаю, ваша величність.

— Вакансію де Катіна може зайняти лейтенант Лабадуаєр.

— Слухаю, ваша величність.

— А я вже позбавлений честі служити вам?

— Ви занадто уперті для цього.

Де Катіна безпорадно опустив руки, і голова його упала на груди. Коли він усвідомив загибель усіх надій цілого життя і жорстоку несправедливість, вчинену королем, він голосно, безнадійно скрикнув і кинувся геть з кімнати. Гарячі сльози безсилового гніву текли по щоках. В такому вигляді, з розстебнутим мундиром, із зсунутим капелюхом, ридаючи й жестикулюючи, він вскочив у конюшню, де Амос Грін спокійно курив люльку, скептично дивлячись, як конюхи порали коней.

— Що сталось, чорт візьми? — спитав він, виймаючи люльку з рота, звідки вилітали клуби блакитного диму.

— Ця шпага, — кричав француз... — Я не маю більше права носити її! Я зламаю її!

— Ну і я зламаю свого ножа, коли це може допомогти вам.

— Геть і це! — кричав де Катіна, зриваючи срібні еполети.

— Ну в цьому ви перевершили мене, бо в мене їх ніколи не було. Але скажіть, що таке? Чи не можна допомогти чимось?

— В Париж! В Париж! — несамовито кричав де Катіна. — Я пропав, але, може, ще встигну врятувати їх. Швидше коней!

Американець ясно бачив, що трапилось якесь несподіване лихо, а тому він заходився допомагати другові, і разом з конюхами вони осідлали коней.

Через п'ять хвилин обидва вже мчали дорогою, а менше ніж за годину вкриті піною коні, ледве тримаючись на ногах, зупинились коло високого будинку на вулиці Сен-Мартіна.

Де Катіна скочив з сідла і прожогом збіг на сходи. Амос Грін ішов за ним своєю звичайною спокійною ходою.

Старий гугенот і його чарівна дочка сиділи коло великого каміна; рука Аделі лежала в руці батька. Обоє схопилися з місця; молода дівчина з криком радості кинулась в обійми свого коханого, а старик схопив руку, простягнуту його небожем.

По другий бік каміна з дуже довгою люлькою в роті і кухлем вина, що стояв поруч на лаві, сидів чудний з вигляду чоловік із сивим волоссям і бородою, з великим м'ясистим червоним носом і маленькими сірими очима, які блищали з-під насуплених густих брів. Його худе, нерухоме довге обличчя було порите зморшками, особливо біля кутиків очей, звідки вони розбігались віялом на всі боки. Своїм темно-горіховим кольором це обличчя нагадувало химерну фігуру на носі корабля, вирубану з грубого дерева. Одягнений він був у синю саржеву куртку, в червоні штани, замазані дьогтем на колінах, у чисті сірі шерстяні панчохи, важкі черевики з тупими носками й великими сталевими пряжками. Біля нього на товстій дубовій палиці висів дуже потерпілий від негоди капелюх, обшитий срібним галуном. Сиве волосся було зібране назад у коротку, цупку косу, а на старому шкіряному поясі теліпався ніж з мідною колодочкою.

Де Катіна був надто заклопотаний і не звернув уваги на цю чудну особу, але Амос Грін з радісним криком кинувся до старика, дерев'яне обличчя якого пом'якшало настільки, що в роті позначились двоє жовтих від тютюну іклів. Не встаючи з місця, незнайомий простяг Грінові велику червону руку, величиною і формою схожу на лопату.

— Ну, капітан Ефраїм, — заговорив Амос по-англійському, — от уже ніяк не сподівався зустріти вас тут! Де Катіна — це мій давній друг Ефраїм Саведж, якому доручив мене батько.

— Якор на підйомі, хлопче, і люки закриті, — сказав чужинець особливим протяжним тоном, успадкованим жителями Нової Англії від своїх предків, англійських пуритан.

— Коли ви вирушаєте?

— Як тільки ви ступите на палубу, якщо провидіння пошле нам ходовий вітер і приплив... Ну як тобі жилося тут, Амос?

— Дуже добре. Мені є про що розповісти вам.

— Сподіваюсь, ти тримався осторонь усякої папістської чортівні?

— Так, так, Ефраїм. Але що з вами?

Сиве волосся стало від люті сторч, а маленькі сірі очі заблищали з-під густих брів.

Амос глянув у тому напрямі, куди дивилися ці очі, і побачив, що де Катіна сидів, обнявши Адель, а вона поклала йому на плече голову.

— Ах, якби я тільки знав їхню мову! Чи видано ж копи таке! Амос, хлопчику мій, як

буде по-французькому "безсоромниця"?

— Ну, ну, Ефраїм. Ну, справді ж, таку картину можна побачити і в нас за морями, тут немає нічого поганого.

— Ні, Амос, цього ніколи не побачиш у богобоязливій країні.

— Ну от! Бачив я, як залицяються в Нью-Йорку!

— Ах, Нью-Йорк! Я говорив не про нього. Я не можу відповідати за Нью-Йорк чи Вірджінію. На південь від миса Коде або від Ньюгавена не можна ручитись за людей. Я тільки знаю, що в Бостоні, Салемі чи Плімуті сидіти б їй у поправному домі, а йому в колодязі за далеко меншу безсоромність. Ах!

Він похитав головою і, зсунувши брови, подивився на злочинну пару.

Але молоді люди і старий батько були надто заклопотані своїми справами, щоб думати про пуританина-моряка. Де Катіна розповів уривчастими, гіркими словами про виявлену до нього несправедливість, позбавлення, посади, про загибель, що чекала на гугенотів. Адель з глибоким інстинктом жінки думала тільки про свого коханого та про нещастя, яке звалилось на нього, але старий купець зірвався з місця, коли почув про скасування едикту, і, тремтячи, здивовано озирався навкруги.

— Що ж мені робити? — гукнув він. — Що робити мені? Я занадто старий, щоб починати життя заново.

— Не бійтесь, дядю, — ласкаво промовив де Катіна. — Є інші країни, крім Франції.

— Але не для мене. Ні, ні; я занадто старий. Боже, важка твоя десниця на рабах твоїх! Ось виливається чаша злигоднів і падає святиня твоя. Ах, що мені робити, куди мені податись?

Хвилюючись, він ламав собі руки.

— Що таке трапилось, Амос? — спитав моряк. — Хоч я нічого не розумію з того, що він каже, але бачу, що він подає сигнал біди.

— Він і його рідні повинні залишити свою країну, Ефраїм.

— Чому?

— Вони протестанти, а король хоче знищити їх віру.

В одну мить Ефраїм Саведж опинився на другому кінці кімнати і стис худу руку старого купця в своєму великому, зашкарублому кулаці. В цьому сильному потиску й виразі суворого обличчя було стільки братньої симпатії, що ніякі слова не могли більше підбадьорити старика.

— Як? — спитав Саведж, оглядаючись через плече. — Скажи цьому чоловікові, що ми допоможемо йому. Скажи йому, що у нас така країна, до якої він підійде, як втулок до бочки. Скажи йому, що у нас всі релігії вільні, а католиків немає ближче, як у Балтіморі та в капуцинів у Пенебскоті. Скажи йому, що, коли він хоче їхати, "Золотий жезл" жде з якорем наготові і повним вантажем. Скажи йому, що хочеш, аби тільки він тікав з нами.

— Тоді ми повинні їхати зараз же! — рішуче промовив де Катіна, слухаючи сердечне запрошення, переказуване його дяді. — Сьогодні буде віддано наказ, і завтра може бути пізно.

— Але моя торгівля! — заохкав купець.

— Захопіть усі, які можете, коштовності, а решту покиньте. Краще втратити частину, ніж усе, та ще на додачу й волю.

Нарешті все було готове. В той же вечір, за п'ять хвилин до того, як замкнули міську браму, з Парижа виїхало п'ять чоловік; троє з них були верхи, а двоє їхали в кареті, на якій зверху стояло кілька важких скринь. То було перше листя, що летіло перед ураганом, перші з великої маси людей, які наводнили через кілька місяців усі дороги з Франції. Часто подорож їх закінчувалась галерами, в'язницею і кімнатою для катування, однаке через кордон виливалась сила людей, достатня, щоб змінити промисловість і характер усіх сусідніх народів. Подібно до стародавніх ізраїльтян вони були вигнані із своїх будинків за волею розгніваного короля, який, виганяючи їх, одночасно ставив всілякі перешкоди до від'їзду їх. Подібно до тих же ізраїльтян ніхто з них не міг сподіватися досягти обітованої землі інакше, як після важких мандрів, без грошей, без друзів, серед нестатків. Багато ще лишається невідомим про пригоди й небезпеки, що спіткали цих пілігримів у Швейцарії, на Рейні, серед Валлонів, в Англії, Ірландії, Берліні і навіть у далекій Росії.

Але ми можемо вирушити принаймні за однією групою цих емігрантів, за їх повною пригод подорожжю і подивитися, що трапилося з ними на великому материк, який так довго був безлюдним і на якому тільки тепер зароджувались окремі білинки людства

ЧАСТИНА ДРУГА

У НОВОМУ СВІТІ

Розділ XXIV

ВІДПЛИТТЯ "ЗОЛОТОГО ЖЕЗЛА"

Завдяки своєчасному попередженню розжалуваного капітана маленька купка людей виїхала з Парижа до того, як став відомий наказ короля про скасування Нантського едикту. Проїжджаючи рано-вранці селом Лув'є, вони побачили на смітнику голий труп людини. Вартовий, посміхаючись, сказав їм, що це тіло гугенота, який помер нерозкаяним, що це річ звичайна і ще не свідчить про якусь зміну закону. В Руані теж усе було спокійно. Капітан Ефраїм Саведж до вечора перевіз утікачів і все врятоване ними майно на свою бригантину "Золотий жезл". Це було невеличке судно, близько сімдесяти тонн, але в той час, як багато гугенотів поспішно відпливало в море відкритими човнами, вважаючи за краще для себе гнів стихії, ніж гнів короля, воно здавалось нашим подорожнім справжнім захистком. Тієї ж ночі капітан знявся з якоря, і судно тихо попливло в них за течією колінкуватої річки.

"Золотий жезл" посувався, справді, дуже помалу. На небі зійшов молодик, і зі сходу дув легенький вітерець; річка гак крутилась, весь час змінюючи русло, що часом здавалося, ніби судно йде вгору проти течії, — замість того, щоб іти вниз У довгих плесах піднімали паруси, і судно йшло швидко, але часто доводилось спускати пару човнів і ледве ледве підтягати бригантину на веслах. Це робили звичайно шкіпер Томлінсон із Салема й шість серйозних, здорових, завжди жуючих табак, новоанглійських моряків у широких капелюхах. Але доводилось гребти і Амосові Гріну,

і де Катіна, і навіть старому купцеві, коли морякам треба було поратися з парусами. Нарешті на світанку річка поширшала і береги розступилися, утворюючи лійкуватий лиман. Ефраїм з насолодою, втягував у себе повітря, швидко ходячи по палубі. Його проникливі сірі очі виблискували задоволенням.

— Де дівчина? — спитав він.

— У моїй каюті, — відповів Амос Грін. — Мені здається, вона може залишатися там весь час протягом нашої подорожі.

— А ви де будете спати?

— Ну-от, скільки років я задовольнявся купою ялинкового гілля та березової кори? Що є кращого за цю палубу з білої чистої сосни й мою ковдру.

— Прекрасно. Старик і його небіж у блакитному мундирі можуть спати на двох порожніх койках. Але. Амос, ти повинен поговорити з цим хлопцем. Я не хочу, щоб у мене на кораблі завелись усякі там шури-мури ніжності, обійми. Перекажи йому, що цей корабель — частина Бостона. І йому доведеться миритися з нашими звичаями, доки він не зійде на берег. Наші правила гарні і для людей, кращих за нього. Як сказати "шури-мури" по-французькому? Я вже сам зумію поговорити з ним.

— Шкода, що ми виїхали так швидко, а то вони могли б повінчатися до від'їзду. Вона гарна дівчина, Ефраїм, і він теж хороший хлопець, незважаючи на те, що їх звичай далеко не схожі на наші. Ці люди, здається, ставляться до життя не так суворо, як ми, і, може, мають від нього більше втіхи.

— Ніколи не чув, що життя дароване богом людині для втіх, — промовив, похитуючи головою, старий пуританин. — "Долина смерті", по-моєму, — назва, що не пасує до майданчика для ігор. Життя — це місце злигодні і умертвіння плоті; ось що таке воно; життя повне гіркоти й несправедливості! Ми погані від самого початку, як річка, що бере початок з смердючого болота, і нам вистачає діла, щоб стати на шлях істинний, без помислів про втіхи.

— А мені здається, на світі все переплутано. відповів Амос. — Подивіться на це сонце, що ледве виглядає із-за дерев, на рожевий відблиск хмар, на річку, яка в'ється, мов рожева стьожка, позаду нас. Все це таке гарне, таке приємне для наших очей. Багато разів, лежачи в лісі й курячи люльку, я почував смаковитість тютюну: красу пожовклих кленів, пурпур ясена," коли він вирізняється своїми яскравими барвами серед чагарника, і тоді зрозумів безглуздя людини, яка має сумнів у тому, що все це створено для нашого щастя.

— Занадто багато міркував ти, блукаючи цими лісами, — пробубонів Ефраїм Саведж, неспокійно вдивляючись у Гріна. — Гляди, хлопче, не постав надто великого паруса для свого судна і не довіряй занадто своєму розумові. Ти походиш від предків, які струсили порох Англії з ніг своїх, щоб не вклонитися Ваалові. Думай більше про те, що робиться навкруги, і не залітай надто високо. Але що це з стариком? Він сам не свій.

Старий купець, перегнувшись через поруччя, сумно дивився стомленими очима на сірий звивистий слід, який позначав дорогу в Париж. Адель піднялась на палубу і, не

думаючи про майбутні тривоги й небезпеки, зогривала худі похололі руки старика, нашіптуючи йому слова любові й розради. Вони допливли до того місця, де в тихій досі річці починав відчуватися прибій. Старий з жахом дивився на бушприт, що помалу здіймався в повітрі, і несамовито хапався за поруччя, ніби вони зникали з-під його рук.

— Все в руках божих, — шепотів він, — але, Адель, як страшно відчувати, що його рука" простягнута над нами.

— Ходімо зі мною, дядю, — промовив де Катіна, беручи старика під руку, — ви вже давно не відпочивали. Прошу тебе, Адель, іди спати, моя люба. Дорога була нелегка. Будь ласка, ідіть спати, — а коли прокинетесь — і Франція, і всі ваші тривоги будуть уже далеко.

Коли батько й дочка пішли з палуби, де Катіна підійшов до Амоса Гріна й капітана.

— Я радий, що умовив їх зійти вниз, Амос, — сказав він, — боюсь, що у нас будуть іще тривоги.

— Які?

— Он бачите сірувату смугу шляху, що йде вздовж південного берега річки? За останні півгодини я вже двічі бачив на ній силуети вершників, які мчали, ніби від погоні. Бачите, он там дзвіниці й дим... Це Гонфлер, і ті люди скакали туди. Тільки гінці короля можуть мчати так шалено в таку годину. О, гляньте, ось і третій!

На сірій смузі, що звивалася серед зелених луків, видно було темну пляму, яка рухалась надзвичайно швидко. Вона зникла за купою дерев і з'явилася знов, прямуючи до далекого міста. Капітан Саведж вийняв підзорну трубу і навів її на вершника.

— Е, е, — пробурчав він, ховаючи трубу. — Це солдат. Я бачу блиск піхов, що висять у нього з бакборта. Думаю, що вітер подужчає. З добрим норд-вестом ми скоро накиваємо п'ятами на Францію, а тепер кожна галера чи військове судно можуть швидко наздогнати нас.

Де Катіна, який погано говорив по-англійському і навчився розуміти цю мову в Америці, тривожно глянув на Амоса Гріна.

— Боюсь, що ми завдамо доброму капітанові неприємностей, — сказав він, — і що в нагороду за свою гостинність він може втратити разом і вантаж і судно. Спитайте його, чи не схоче він висадити нас на північному березі. Маючи гроші, ми могли б пробратись у Нідерланди.

Ефраїм Саведж привітно й лагідно глянув на свого пасажира.

Молодий чоловіче, сказав він я бачу, ви трохи розумієте мою мову Скажу вам відверто, мене важко налякати. Кожен, хто плавав зі мною, підтвердить вам це. Я тільки міцніше стисну румпель і держу свій курс. Розумієте?

Де Катіна ствердливо кивнув головою, хоч, правду сказати, він не дуже зрозумів метафори моряка.

— Ми підходимо до цього міста і хвилин через десять будемо знати нашу долю. А тим часом послушайте-но пригоду, що покаже вам з якою людиною доведеться вам плавати. Ця пригода трапилась десять років тому, коли я ходив на "Швидкому", бригадині в шістдесят тони, між Бостоном і Джемстоуком; на південь я возив лісовий

матеріал, звірячі шкури та хутра, а на північ тютюн і патоку. Одного разу вночі коли дув досить сильний південний вітер, суденце налетіло на риф миль за дві на схід від миса Чай пробило собі таку діру в дні, наче нас посадовили на. дзвіницю однієї з отих гонфлерських церков, і пішло на дно. Гаразд. Другого ранку я полоскався в хвилях, маючи перед очима землю й тримаючись за уламок реї, і не бачив ніде ні товаришів, ні слідів бідолашної бригаантини. Я не дуже змерз, бо була ще рання осінь, і я міг висунутися з води на три чверті тулуба, але мене мучили голод і спрага, тіло було як побите. Підтягнув я тугіше пояс, проспівав гімн і став оглядатися навкруги — чи не побачу чого. Ну і побачив... дещо не дуже радісне. Кроків за п'ять від мене з'явилась величезна потвора, завбільшки майже з той уламок реї, на якому я тримався. Що й казати, дуже приємно бовтатись ногами у воді, коли така гадина ладна вчепитися тобі в п'яти.

— Mon dien! — скрикнув де Катіне. — І акула не з'їла вас?

Очі Ефраїма Саведжа заблищали від цієї згадки.

— Я сам її з'їв! — сказав він.

— Що? — крикнув Амос Грін.

— Щира правда. У мене в кишені був складаний ніж ось такий, як цей, і я весь час брикався ногою, силкуючись відігнати потвору, доки не відпиляв од реї великий кусок. Потім я спокійненько застругав і загострив його з обох кінців, як учив мене колись один негр у Делаварі. Далі я став піджидати прокляту акулу, переставши брикатись, а вона й кинулась на мене, мов шуліка на курча. Та тільки риба повернулась пузом догори, щоб схопити жертву, я встромив ліву руку з деревом просто в її широко розкриту пащу, а ножом заходився частувати її під жабри. Акула пробувала була вирватись, але я тримався міцно, хоч вона й пірнула зі мною так глибоко, що я подумав: не вертатися мені більше на світ. Я майже задихнувся, коли, нарешті, ми випливи на поверхню, але риба плавала вже пузом догори і на тілі у неї було так дірок із двадцять. Тут якось добрався я до своєї реї, а під водою пропливши сажнів п'ятдесят, знепритомнів.

— А потім?

— Коли я очунав, навкруги було тихо, а коло мене гойдалась мертва акула. Я підплив до неї на своїй реї, розмотав кілька ярдів снасті, зробив з неї мертву петлю і накинув її на хвіст акулі, а другим кінцем вірьовки прив'язав до реї так, щоб її не могло занести. Потім я взявся до роботи і протягом тижня обгриз її аж до спинного хребта. Пив я дощову воду, яку збирав у куртку, і, коли мене підібрала "Гресі" з Глочестера, я був, слава творцеві, такий товстий, що насилу міг вилізти на борт Ось, мій любий, що хотів сказати Ефраїм Саведж, зазначивши, що його не так легко налякати.

Поки моряк-пуританин ділився своїми спогадами, очі його пильно перебігали з неба на паруси Вітер налітав рвачкими короткими поривами, і паруси то надимались, то звисали, як ганчір'я. Одначе по небу швидко пролітали баранці. В них і втупив погляд капітан з виглядом людини, зайнятої розв'язанням серйозного завдання.

Корабель проходив тепер повз Гонфлер на віддалі півмилі від міста. Там коло

берега скупчилась сила барок та бригів, а ціла флотилія рибальських човнів з темними парусами входила в гавань. Але все було тихо на звивистій набережній і в розташованому півмісяцем форті, над яким маяв білий прапор з золотими ліліями. В міру того як вітер свіжішав, корабель віддалявся все швидше й швидше, і де Катіна вже думав, що його підозріння безпідставні, коли раптом в одну мить вони знов виникли в ньому з іще більшою силою.

З-за молу вилетів великий темний човен на десять пар весел, що підіймалися з бортів. Корма пінила воду, а ніс розрізав її. Гарний білий прапор спускався з корми, і сонце вигравало на важкій мідній каронаді. У човні було повно людей, озброєних з ніг до голови, судячи з металевого блиску на одязі. Капітан глянув туди в підзорну трубу і свиснув. Потім він знову подивився на хмари.

— Тридцять чоловік, — сказав він, — і роблять по три вузли на наших два. Ідїть-но вниз, містер, бо ваш блакитний мундир призведе нас до лиха. Господь зласкавиться над синами своїми, якщо тільки вони утримаються від безумства. Відкрийте люк, Томлінсон. Так! А де Джім Стерт і Гірам Джефферсон? Хай вони стануть коло люка і на мій посвист закриють його. Бакборт! Бакборт! Держи дужче! А ви, Амос і Томлінсон, ідїть сюди, я скажу вам кілька слів.

Усі троє почали радитись, стоячи на юті і спостерігаючи погоню. Безперечно, вітер дужчав, він з силою дув їм у спину, але не з такою, щоб корабель міг утекти від човна, який переслідував його і швидко наздоганяв. Вони вже бачили обличчя солдатів на кормі й вогонь запаленого гнота каронади в руці гарматника.

— Ей! — владно гукнув офіцер прекрасно англійською мовою. — Повертайте або ми відкриємо вогонь.

— Хто ви і чого вам треба? — спитав Ефраїм Саведж гучним голосом, що докотився, певно, аж до берега.

— Ми послані від імені короля за одними гугенотами з Парижа, що сіли на ваш корабель у Руані.

— Кидай рею назад і стоп! — скомандував капітан. — Опусти фалрен і не лови гав! Так! От ми й готові до зустрічі!

Рея описала півколо, і корабель зупинився, гойдаючись на хвилях. Човен пролетів уздовж нього з мідною каронадою, наведеною на бригантину. Загін солдатів тримав рушницї наготові, збираючись відкрити вогонь на першу команду. Вони усміхнулись і непорозуміло знизали плечима, побачивши на кормі своїх ворогів — трьох неозброєних людей. Офіцер, молодий, енергійний чоловік, з вусами, що стирчали по-кошачому, в одну мить опинився вже на палубі корабля зі шпагою наголо.

— Ідїть сюди, ви, двоє! — скомандував він. — Сержант стійте тут біля фалрена. Киньте вірьовку вгору, її можна прив'язати до цього стояка. Не дрїмайте там унизу і будьте готові відкрити вогонь! Ви підете зі мною, капрал Лемуан. Хто капітан цього корабля?

— Я, містер, — смиренно відповів Ефраїм Саведж.

— У вас є тут троє гугенотів?

— Еге! А вони гугеноти? Я бачив, що їм таки дуже хотілося виїхати, та коли вони заплатили за проїзд, яке мені діло до їхньої віри. Старик, його дочка і молодий чоловік ваших років, у якійсь лівреї.

— В мундирі, містер. В мундирі королівської гвардії. Це ті самі, яких я шукаю.

— Ви хочете забрати їх?

— Неодмінно.

— Бідні люди! Шкода мені їх!

— Мені самому шкода, але ж коли дано наказ, нічого не вдієш.

: — Цілком справедливо. Ну старик спить на своїй койці. Дівчина внизу в каюті; а той спить у трюмі, куди нам довелося примістити його, бо немає більше місця.

— Спить, кажете? То нам найкраще застукати їх зненацька.

— А ви не побоїтесь зробити це самі? Правда, він незброєний, але хлопець рослий. Чи не гукнути вам з човна чоловік із двадцять?

Офіцер і сам думав про це, але зауваження капітана вдарило його по самолюбству.

— Ходімо зо мною, капрал, — сказав він. — Ви кажете, треба спуститися цією драбиною?

— Так, тут, а потім прямо. Він лежить між двома паками сукна.

Ефраїм Саведж глянув угору, і усмішка пересмикнула кутики його суворого рота. Тепер вітер свистів у снастях, й мачтові штанги гули, як струни арфи. Амос Грін стояв у недбалій позі поруч французького сержанта коло кінця вірьовчаної драбини, а шкіпер Томлінсон — біля борту, тримаючи в руках відро з водою і обмінюючись словами на поганій французькій мові з командою човна, що була внизу.

Офіцер помалу спустився драбиною в трюм; капрал пішов за ним, і груди його були уже врівні з палубою, коли офіцер зійшов униз. Може, щось у виразі обличчя Ефраїма Саведжа вразило молодого офіцера або, може, на нього вплинула навколишня темрява, тільки підозріння несподівано промайнуло в його голові.

— Назад, капрал! — крикнув він. — Мені здається, вам краще лишитися на палубі!

— А мені здається, що краще в трюмі, друже мій! — вигукнув пуританин, який з жесту офіцера зрозумів його слова. Влучивши підошвою чобота в груди капрала, він штовхнув його так, що той полетів разом з драбиною вниз на офіцера. Капітан свиснув — і в ту ж мить люк зачинився, і його швидко закріпили з обох боків залізними болтами.

На цей шум обернувся сержант, але Амос Грін, який підстерігав цей рух, обхопив солдата руками і викинув за борт у море. В одну мить перерубали вірьовку, що з'єднувала їх з човном, передня рея з рипом зайняла своє попереднє положення, а вилита з відра солоня вода облила гарматника, разом з каронадою, погасила гніт і підмочила порох. Град куль засвистів у повітрі, застукотів по обшивці, але корабель уже гойдався на коротких хвилях, і цілити в нього було неможливо, а гарматник, розгубившись, мов божевільний, порався коло підмоченого гнота й заряду. Човен затримався, а бригантина летіла на всіх парусах. Бах! — розітнувся, нарешті, постріл каронади, і п'ять маленьких дірочок у гроті показали, що заряд влучив занадто високо.

Другий постріл не лишив ніяких слідів, а при третьому корабель був уже поза досяжністю гармати. Через півгодини замість гонфлерського вартового човна було видно тільки темну пляму на обрії з золотою іскрою на одному кінці. Низькі береги дедалі більше розступались, синя смуга води спереду ширилася, дим, який здіймався над Тавром, здавався невеликою хмаркою на північному горизонті, а капітан Ефраїм Саведж походжав по палубі корабля з звичайним суворим виразом обличчя, проте в його сірих очах блискали глузливі вогники.

— Тепер наш корабель на певній путі, — спокійно сказав він, — і в нас не влучить звідси й грудочка грязюки, аж поки дістанемось до трьох: бостонських горбів. Останнім часом ти пив надто багато французького вина, Амос. Ходімо лиш вип'ємо справжнього бостонського пива.

Розділ XXV

ЧОВЕН МЕРТВИХ

Два дні "Золотий жезл" простояв поблизу мису Ла-Хаг, маючи перед собою бретонський берег, який простягся вздовж усього південного обрію. На морі стояв штиль. Але на третій ранок здійнявся великий вітер, і корабель почав швидко віддалятися від землі, поки вона не перетворилась, нарешті, в неясну смугу, що злилася з хмарами. На просторі океану, почувачи на щоках дихання вітру, а на губах смак солоних бризок, утікачі могли б забути всі свої нещастя і повірити, що вже назавжди звільнилися від запопадливості людей, строге благочестя яких завдало країні більше шкоди, ніж якась легковажність і злоба. Але тривога повзла за ними слідком.

— Я боюсь за батька, Аморі, — промовила одного разу Адель, коли вони обоє, стоячи біля вант, дивилися н туманну хмарку позаду на обрії, що позначала те місце, де була Франція, яку їм не судилося вже більше бачити.

— Але ж йому ніщо не загрожує.

— Так, батько уникнув жорстокого закону, проте я боюся, що він не побачить землі обітованої.

— Що ти хочеш цим сказати, Адель? Дядя бадьорий і здоровий.

— Ах, Аморі, його серце приросло до вулиці Сен-Мартіна, і коли його відірвали звідти, то разом вирвали й зміст його життя. Париж та діло були для батька всім на світі.

— Але він звикне до нового оточення.

— Коли б то так було! Проте я боюся, страшенно боюся, що він надто старий для такої зміни. Він ні одним звуком не скаржиться. Але з його обличчя я помічаю, що він вражений у самісіньке серце. Цілими годинами він дивиться назад, туди, де лишилась дорога Франція, і по щоках його котяться тихі сльози. А як він посивів за цей тиждень!

Де Катіна теж звернув увагу, що худорлявий старий гугенот іще більше схуд. Зморшки на його суворому обличчі поглибшали, голова схилилася на груди. Все ж де Катіна хотів був висловити припущення, що, може, на здоров'я дяді цілюще вплине морська подорож, коли раптом Адель здивовано скрикнула, показуючи на щось. В цю мить із синясто-чорним волоссям, яке маяло на вітрі, з легким рум'янцем на зблідлих

щоках, викликаним бризками солоної води, з трохи розтуленим від хвилювання пурпуровим ротом, вона була така прекрасна, що, стоячи коло дівчини, де Катіна забув усе на світі, крім її привабливості й грації.

— Дивись! — крикнула вона, — там щось пливе на воді! Я зараз бачила, на гребені хвилі...

Де Катіна глянув, куди показувала кузина, але спершу нічого не побачив.

Вітер, як і раніше, дув їм у спину, і на морі ходили великі хвилі, гарні, темно-зелені, з білими гребенями. Часом вітер підхоплював їх пінясті вершечки і з сильним сплеском кидав на палубу; тоді солоня водна щипала очі й губи людям, що були там.

Нараз перед очима де Катіна щось чорне, підскачавши з глибини води на вершину однієї хвилі, упало по другий її бік. Невизначний предмет був так далеко, що де Катіна не міг нічого розібрати, але гостріші очі другої людини встигли розглядити його.

Амос Грін дивився в тому напрямі, куди показувала дівчина, і впізнав обриси предмета.

— Капітан Ефраїм! — гукнув він. — За бортом човен.

Моряк з Нової Англії протер скло підзорної труби і встановив її на поруччя.

— Так, це човен, — промовив він, — але порожній. Може, його зірвало з корабля або змило з берега. Тримайте просто на нього, містер Томлінсон: мені тепер якраз потрібен човен.

Менше ніж за хвилину "Золотий жезл", зробивши поворот, уже йшов у напрямку чорної плями, що підстрибувала й танцювала на хвилях. Коли моряки наблизились до човна, вони побачили в ньому щось звисле через борт.

— Людська голова! — гукнув Амос Грін. Обличчя Ефраїма Саведжа нахмурилось.

— Нога, — поправив він. — Чи не краще відвести дівчину в каюту?

Серед збентеженого мовчання вони підпливли до самотнього судна, яке викинуло такий зловісний сигнал. За десять ярдів від човна, підтягнувши задню рею, моряки побачили страшний екіпаж.

Перед ними гойдалась плоскоденна шкаралупка, футів тридцять завдовжки, занадто широка як на свою довжину і, очевидно, призначена для плавання по ріках та озерах. Під лавами лежало троє людей: чоловік в одязі заможного ремісника, жінка, яка належала до того ж класу, і дитина не старша одного року.

Човен до половини налився водою; тіла жінки й дитини лежали ниць, і світлі кучері немовляти, й темні коси матері плавали вже у воді, наче водорості. Обличчя чоловіка було звернене до неба; воно мало колір грифельної дошки; очі підкотились, виблискуючи тьмяними білками, з широкого роззявленого рота стирчав висхлий, зморщений язик, схожий на зів'ялий листок. На носі човна, весь скоцюрбившись і конвульсійно стиснувши в руці єдине весло, що зосталося, сидів чоловік, манісінький на зріст, у чорній одязі; обличчя бідлаха накривало розгорнутою книгою, а задубіла нога стирчала догори, застрягши п'ятою в кочетах. Так плавала ця дивна компанія по довгих зелених хвилях Атлантичного океану.

З "Золотого жезла" спустили човен і, нещасних перенесли на палубу. У них не було

ні крихти хліба, ні краплини води — нічого, крім весла й розгорнутої біблії на обличчі маленького чоловічка. Чоловік, жінка й дитина померли, принаймні, добу тому; через те над ними прочитали короткі молитви, які читають у цих випадках, і спустили тіла їх у море. Маленький чоловічок теж здавався трупом, але Амос помітив, що в нього ледве-ледве б'ється серце, і підніс до рота незнайомого. скло годинника, яке відразу ж злегка запітніло. Тоді бідолаху загорнули в теплу ковдру, поклали коло мачти, і шкіпер став вливати йому в рот по кілька крапель рому, дожидаючи, що іскра життя, яка крилася в ньому, спалахне яскравіше.

Тим часом Ефраїм Саведж наказав вивести нагору двох полонених, захоплених ним у Гонфлері. Вони стояли тепер на палубі з комічним виглядом, скривившись і мружачи очі від денного світла після п'яти в трюмі.

— Дуже жалкую про те, що сталось, капітан, — сказав Ефраїм Саведж, — але, бачите, треба було або вам поплавати з нами, або нам лишитись у вас в гостях. А мене ждуть у Бостоні, і, справді, я не міг баритися.

Офіцер-француз знизав плечима і оглянувся навкруги з витягнутою фізіономією. І він, і його капрал дуже мучилися від морської хвороби, в обох був нещасний вигляд, як у кожного француза, що вперше бачить, як зникає з очей дорога батьківщина.

— Як ви хочете, пливти з нами чи повернутись у Францію?

— Повернутись назад, якщо я тільки зможу знайти дорогу. О, я повинен повернутись у Францію вже хоч би для того, щоб поговорити з цим дурнем гарматником.

— Ну ми ж вилили відро води на його фітіль і заряд, то, виходить, він і не винен. Але, бачите, Франція там, — он там, де туманно.

— Бачу, бачу. Ах, якби моя нога знову торкнулась цієї землі.

Тут у нас є човен, можете взяти його.

— Боже мій, яке щастя! Човен, капрал Лемуан! Рушаймо не гаючи ні хвилини!

— Але перш за все вам необхідні деякі речі. Господи, боже мій! Та чи можна ж їхати так у дорогу! Містер Томлінсон, спустіть-но в човен барило з водою, м'яса й сухарів. Гірам Джефферсон, принесіть пару весел. Пливти вам не близько, а вітер прямо в обличчя, проте погода прекрасна, і ви можете сподіватись, що будете на місці завтра надвечір.

Скоро французам дали необхідні припаси, і вони відчалили, причому з палуби "Золотого жезла" махали капелюхами і кричали їм услід "щасливої дороги" Корабель знов зробив поворот і поплив на захід. Ще кілька годин було видно човен, який все меншав на гребенях хвиль; нарешті він зник остаточно в тумані, і з ним для емігрантів порвалось останнє кільце, яке зв'язувало їх із Старим Світом, покинутим навіки.

Тим часом, поки це все діялось, чоловічок, що лежав непритомний під мачтою, звів повіки, переривчасто зітхнув і потім розплющив очі зовсім. Шкіра на його обличчі щільно обтягувала кістки і скидалась на старий пергамент, а руки й ноги стирчали з одержі і, здавалось, належали схудлій хворобливій дитині. Одначе, хоч і кволий він був, погляд великих чорний очей, якими він оглянув усе навколо, виявляв гідність і силу.

Старик Катіна вийшов на палубу. Побачивши хворого й помітивши його одяг, він кинувся до незнайомого, побожно підняв його голову і поклав собі на плече.

— Він один із вірних! — скрикнув старик. — Це наш пастир! О, тепер дійсно буде благословенна наша путь!

Але незнайомий заперечливо похитав головою з лагідною усмішкою на губах.

— Боюсь, що мені не доведеться продовжувати її з вами, — стиха промовив він, — бо бог кличе мене в більш далеку дорогу. Я чув його поклик і готовий. Я дійсно священник храму в Ізіньї. Коли ми довідались про наказ нечестивого короля, то я і двоє вірних з їхнім немовлям пустилися в море, сподіваючись добратися до берегів Англії. Але в перший же день налетіла хвиля, знесла весла і все, що було з нами в човні — хліб, барило з водою, — і у нас лишилась тільки надія на ласку Всевишнього. Потім він почав закликати нас до себе, одного по одному, спершу дитину, далі жінку і, нарешті, чоловіка. Цілий zostався лише я, та й то почую, що настає неминуха година. Але ви теж з істинно віруючих; скажіть, чи не можу я стати вам чимсь у пригоді перед смертю?

Купець похитав головою, але раптом у голові несподівано майнула якась думка, і він з радісним обличчям підбіг до Амоса Гріна й шепнув йому на вухо кілька слів. Той засміявся і підійшов до капітана.

— І давно пора, — суворо зауважив Ефраїм Саведж.

Пошепотівшись, вони пішли до де Катіна. Він аж підскочив з радості, і очі його заблищали захватом. Потім вони спустилися вниз у каюту до Аделі; та здригнулась і почервоніла, одвернувши своє миле личко, і почала розгублено пригладжувати руками волосся, як звичайно кожна жінка в момент напруженої радості. Але треба було поспішати, бо навіть тут, у безлюдному морі, щохвилини міг з'явитися хтось великий і перешкодити їх намірові. Через кілька хвилин цей благородний чоловік і чиста дівчина уже стояли навколішках рука в руці перед умираючим священником; той благословив їх кволим рухом схудлої руки і прошепотів слова, що з'єднували молодих навіки.

Як і кожна молода дівчина, Адель не один раз уявляла своє майбутнє весілля. Часто в мріях вона бачила себе поруч Аморі. навколішках перед алтарем храму Сен-Мартіна. Іноді уява переносила її в невелику провінціальну церкву — один з тих маленьких притулків, куди збиралась жменька вірних, і тут, в думках, відбувався над нею найбільший обряд у житті жінки. Але ніколи їй не спадала думка про таке весілля: під ногами молодих гойдалась біла палуба, над їх головами гули снасті, навколо лунали крики чайок, а замість весільного гімну гуркотіли хвилі, співаючи своєї пісні, старої, як світ. Чи зможе вона коли-небудь забути цю сцену? Жовті мачти й надуті паруси, землисте сіре виснажене обличчя священника з порепаними губами, схудла постать батька, який стояв навколішках і підтримував умираючого, де Катіна в блакитному мундирі, вже досить злинялому й брудному, капітан Саведж з його дерев'яним обличчям, зверненням до неба, і, нарешті, Амос Грін з засунутими в кишені руками і з спокійним сяйвом блакитних очей! А позаду — сухорлявий шкіпер і невелика купка новоанглійських моряків у солом'яних капелюхах з серйозними обличчями.

Так скінчилося це вінчання; потім молодих вітали співчутливими словами на грубій, чужій мові і потисками шорстких рук, зашкарублених від канатів і весел.

Де Катіна з дружиною, спершись на ванти, радісно дивилися вздовж чорного борту корабля, який то здіймався в блакитну височінь, то спускався в піну зелених хвиль, що котилися мимо.

— Усе це таке дивне й нове! — сказала Адель. — Наше майбутнє я уявляю собі таким же невиразним і темним, як он та смуга хмар, що збирається попереду нас на обрії.

— Оскільки це залежить від мене, твоя доля, моя дорога, буде така ж ясна й світла, як сонячне проміння, що виграє на гребенях хвиль. Країна, яка вигнала нас, уже далеко, але перед нами інша, прекрасніша, і кожен порив вітру наближає нас до неї. Там нас жде воля, з собою ми несемо молодість і кохання. Чого ж іще більше треба людині?

Отак стояли вони і ласкаво бадьоро розмовляли, аж поки смеркало і на потемнілому небі з'явилися перші бліді зорі. Але перше, ніж вони зблідли знову, на "Золотому жезлі" упокоїлась одна стомлена душа.

Розділ XXVI

ОСТАННЯ ПРИСТАНЬ

Три тижні дув свіжий ост або норд-ост, часом переходячи майже в бурю. "Золотий жезл" весело йшов уперед на всіх парусах, і наприкінці третього тижня Амос та Ефраїм Саведж стали вже вираховувати години, що лишилися до того часу, коли вони побачать свою батьківщину. Для старого моряка, звиклого і до зустрічей, і до розлук, це мало не таку вагу, але Амос, що покинув батьківщину вперше, нетерпеливився і цілими годинами кутив, сидячи на мачті, вдивляючись у лінію обрії і сподіваючись, що його приятель помилився в розрахунку і рідний берег може з'явитися кожної хвилини.

— Даремно, хлопчику, — сказав капітан, кладучи йому на плече свою велику червону руку. — Тим, хто плаває на кораблях, треба мати багато терпіння, і нема чого тривожитись через те, чого немає.

— А все-таки в повітрі чувається вже щось рідне, — відповів Амос. — Вітер дме так, як він ніколи не дув у чужій країні. Ах, щоб мені остаточно отямитись, треба буде ще прожити місяців зо три в долинах!

— Ну, — відповів приятель, запихаючи за щоку пучку тринідадського тютюну. — Я плаваю на морі відтоді, як у мене виткнулися вуса, найбільше в каботажі, ну і по океану, звичайно, коли це дозволяють навігаційні закони. Крім двох років, які пробув я на суші у справі короля Філіпа, коли потрібна була кожна гармата на борту, я ніколи не бував далеко від солоної води і, скажу одверто, не пам'ятаю кращого плавання, як це.

— Еге, ми летіли, наче буйвол від лісної пожежі. Але мені дуже дивно, як це ви знаходите дорогу без позначок і слідів. Мені важко було б знайти навіть цілу Америку, Ефраїм, а не те, що Нью-Йоркську затоку.

— Я занадто відхилився на північ, Амос. Ми були на п'ятдесятому градусі чи близько того, коли побачили мис Ла-Хог. Завтра, за моїм розрахунком, ми побачимо й

землю.

— Ах, тільки. завтра! А що це буде? Гора Пустині? Мис Код? Довгий острів?

— Ні, хлопче, ми на широті Св. Лаврентія і швидше побачимо береги Аркадії. При цьому вітрі ми пропливемо на південь іще день, найбільше — два. Ще кілька таких прогулянок — і я куплю собі гарненький цегловий будинок у північній частині Бостона, в Грін-Лені, і буду дивитися з вікон на затоку, на кораблі, що відходитимуть і прибуватимуть. Так і скінчу своє життя в мирі й спокої.

Цілий день Амос Грін напружував зір, марно шукаючи землю. Коли потемніло, він зійшов униз, в каюту, і дістав мисливську куртку, шкіряні штиблети й енотову шапку. Ця одяга була йому далеко більше до вподоби, ніж тонке сукно, в яке прибрав його голландський кравець у Нью-Йорку. Де Катіна теж переодягся в темний цивільний одяг і разом з Аделлю порався, збираючи речі старика, який так ослаб, що неспроможний був щось сам зробити для себе. На баку Пицала скрипка, і далеко по півночі хрипкі вигуки грубих пісень змішувалися з гуркотом хвиль і шумом вітру. То серйозні новоанглійці по-своєму веселились і раділи, що повертаються на батьківщину.

Штурман повинен був стояти на вахті з півночі до четвертої години ранку. Спочатку місяць сяяв яскраво, але під ранок його затягло хмарами, і "Золотий жезл" поринув у густий, непроглядний туман, який трапляється у всій цій частині океану. Туман був такий великий, що з корми ледве видно було неясні обриси паруса. Дув різкий норд-ост, і легка бригантина лягала набік, майже торкаючись води завітряними снастями. Раптом зробилося холодно — та так, що штурман на кормі переступав з ноги на ногу, а його чотири підручних матроси тремтіли, ховаючись під бортовою загрожею.

Зненацька один із них, голосно скрикнувши, зірвався на ноги, показуючи пальцем у повітря. З темряви коло самого бушприта виринула величезна біла стіна, об яку корабель з розгону вдарився так сильно, що мачти попадали, наче сухий очерет від подуву вітру, а сам він за одну мить перетворився в безформну купу трісок і уламків.

Від поштовху штурман пролетів уздовж всієї корми і ледве врятувався від удару падаючих мачт, двоє з матросів провалилися у величезну діру, що утворилась на носі, а третьому розстрошило голову якорним штоком. Томлінсон, насилу звівшись на ноги, побачив, що вся передня частина корабля була вдавнена в середину, а єдиний уцілілий матрос, зовсім приголомшений, сидів серед уламків трісок, ляскаючих парусів і покручених, поплутаних канатів. Було зовсім темно, і за бортом корабля виднівся лише білий гребінь бурхливої хвилі. Штурман у розпачі від несподіваного лиха схвильовано озирався навкруги, коли раптом помітив біля себе капітана Ефраїма Саведжа, напіводягненого, але такого ж дерев'яного й спокійного, як завжди.

— Айсберг, — промовив він, втягуючи носом холодне повітря. — Хіба ви не почули його, друже Томлінсон?

— Правда, я відчув, що похолодало, капітан Саведж, але думав, що це через туман.

— Навколо нього завжди буває туман. Судно швидко поринає, Томлінсон, ніс уже у воді.

На палубу вибігла друга вахта. Один з матросів кинувся виміряти воду в трюмі.

— Три фути, — вигукнув він, — а коли заходило сонце, викачали все насухо.

— Гірам Джефферсон і Джон Моретон, до помп, — командував капітан. — Містер Томлінсон, спустіть баркас. Подивимось, чи не можна якось зарадити лихові, хоча боюсь, що це безнадійно.

— У баркасі пробито дві дошки, — сказав один з моряків.

— Ну так четвірку...

— Вона розстрошилась на тріски.

Штурман рвав на собі волосся, а Ефраїм Саведж усміхався, наче зовсім не був зацікавлений тим, що може статися в даних обставинах.

— Де Амос Грін?

— Тут, капітан Саведж. Жду наказів.

— Я теж, — швидко пристав до нього де Катіна.

Адель та її батька, загорнувши в плащі, посадили в найбільш затишне місце з завітряного боку рубки.

— Скажи приятелеві, що він може працювати коло помпи, — сказав Амосові капітан. — А ти у нас майстер у теслярстві. Спустись-но в баркас з ліхтарем і подивись, чи не зможеш його залатати.

Півгодини Амос Грін стукав і порався в баркасі, а мірний стукіт помп було чути крізь шум хвиль. Помалу, але методично правильно опускався корабельний ніс у глиб хвиль, а корма бригантина, здіймалась догори.

— У нас лишилося мало часу, Амос, — спокійно промовив капітан.

— Він може тепер триматись на воді, хоч є невелика проточина.

— Добре. Спускай. Коло помп працювати безперервно. Містер Томлінсон, подбайте, щоб узяти харчів і води, скільки можливо! За мною, Гірам Джефферсон!

Матрос і капітан плигнули в хиткий човен. У Ефраїма Саведжа до пояса був прив'язаний ліхтар. Вони пробрались під розбитий ніс, і капітан безнадійно похитав головою, побачивши його пошкодження.

— Відрізати канат з пластирем і дати сюди, — скомандував він.

Томлінсон і Амос Грін перерізали вірьовки ножами і спустили вниз кінець паруса. Капітан Ефраїм і моряк схопили його й потягли на пробоїну. Коли капітан нагнувся, корабель підкинуло хвилею вгору, і при жовтому світлі ліхтаря Ефраїм побачив чорні розколини, що розходились промінням від центральної діри.

— Скільки, води в трюмі? — спитав він.

— П'ять з половиною футів.

— Значить, корабель загинув. Скільки я можу зрозуміти, в обшивці скрізь можна просунути палець. Працуйте й далі коло помп! Чи готові харчі й вода, містер Томлінсон?

— Так, сер.

— Спустіть усе за борт. Цей човен не протримається більше як годину або дві. Ви бачите крижану гору?

— Туман рідіє зліва, — крикнув один з матросів. — Ось і гора! Вона з чверть милі звідси, за вітром.

Туман раптом розсіявся, і місяць засяяв над безкраїм, пустинним морем і розбитим кораблем. Величезний айсберг, об який розбилося судно, помалу похитувався на хвилях.

— Треба пливати до нього, — сказав капітан Ефраїм. — Нічого іншого не надумаш. Спустіть дівчину за борт! Ну, гаразд, спершу її батька, коли вона наполягає на цьому. Скажіть їм, Амос, щоб сиділи тихо. Так! Ти смілива дівчина, хоча й белькочеш чудною мовою. Ну, тепер барила, ковдри і всі теплі речі! Так! Потім француза. Годі балакати... Спершу пасажирів! Потім ти, Амос, матроси. А ти, друже Томлінсон, стрибай останній.

Добре, що пливати доводилось недалеко: перевантажений човен сидів дуже низько, і два матроси безперестану виливали воду, що просочувалась між дощок. Коли всі посідали на місця, капітан Ефраїм Саведж перескочив назад на корабель, що було легко зробити, бо палуба з кожною хвилиною опускалась все ближче й ближче до поверхні моря. Він повернувся з клунком одежі і кинув його в човен.

— Відчалюй! — скомандував він.

— Так стрибайте ж!

— Ефраїм Саведж піде на дно з своїм кораблем, — байдуже промовив капітан. — Друже Томлінсон, я не звик повторювати наказів. Відчалюй, кажу!

Штурман відштовхнувся багром, Амос і де Катіна крикнули з жаху, але витривалі новоанглійські матроси взялись за весла і дружно заходилися гребти у напрямку крижаної гори.

— Амос! Амос! Невже ви допустите це? — кричав гвардієць по-французькому. — Честь не дозволяє мені покинути його так. Ця пляма лишиться навіки! Томлінсон, не кидайте його так! Зійдіть на корабель і примусьте його спуститися.

— На світі немає людини, яка могла б примусити його зробити те, чого він не хоче.

— Він може змінити свій намір.

— Він ніколи цього не зробить.

— Та не можна ж кидати його так! Треба буде плавати коло загиблого корабля і виловити капітана.

— Човен тече, як решето, — заперечив штурман. — Я до везу вас до гори, якщо можна буде, залишу вас там і знов вернуся по нього. Наляжте добре на весла, хлопці. Чим швидше ми допливемо туди, тим швидше повернемося назад.

Але гребці не змахнули веслами п'ятдесят разів, як Адель несамовито закричала:

— Боже мій, корабель потопає!

Бригантина занурювалась все дужче й дужче. Нараз ніс з тріском опустивсь у воду, ніби пірнув морський птах, корма злетіла вгору, і незабаром судно, з голосним, довгим бульканням, зникло серед хвиль. Човен зразу, під впливом одного почуття, що охопило всіх гребців, повернув назад і помчав щодуху. Але все було тихо на місці катастрофи. На поверхні моря не плавало ні одного уламка, з якого знати було б місце загину "Золотого жезла". Чверть години човен кружляв при світлі місяця, але моряк-

пуританин зник без сліду. Нарешті, не зважаючи на безнастанне викачування, всі, що сиділи в човні, опинилися по кісточки у воді, гребці повернули його і мовчки, з важким серцем попливли до негостинного острова, який мав бути їм останнім притулком.

Хоч який жахливий був цей притулок, він являв для них єдине місце порятунку, бо течя все більшала, і ясно було, що човен не зможе довго протриматись. Підпливши ближче до гори, нещасні з жахом побачили перед собою товсту крижану стіну в шістдесят футів, стрімку, рівну, без найменшої щілини чи розколини на всій поверхні. Айсберг був величезний, і тому лишалася надія, що другий бік, може, гостинніший. Вичерпуючи весь час воду, вони обійшли ріг — і знов опинились перед такою ж страшною стіною. Вони під'їхали з третього боку і побачили, що він іще стрімкіший. Лишався четвертий бік, і, прямуючи до нього, вони знали, що для них вирішається питання життя і смерті, бо човен майже тікав з-під їх ніг. Вони випливали з темряви на яскраве місячне світло і побачили видовище, якого ніхто з них не забув до самої смерті.

Тут схил був не менше крутий, ніж з інших боків; він увесь блищав і іскрився тремтливими вогнями солітера там, де місячне світло падало на незліченні грані льдових кристалів. Але якраз посередині, на рівні поверхні води, було щось схоже на печеру. Об це місце якраз розбився "Золотий жезл", при чому він виламав величезну брилу і, таким чином, гинучи сам, приготував захисток тим людям, які довірилися йому. Ця печера була чудового ізумрудно-зеленого кольору, світлого й чистого з країв, у глибині ж вона вилискувала темним пурпуром і синявою. Але не краса грота, не певність порятунку викликали крики радісного захвату й здивовання, що вирвалися з уст усіх... На крижаній брилі, спокійно покурюючи череп'яну люльку, сидів не хто інший, як капітан Ефраїм Саведж із Бостона! Одну мить вигнанці подумали, що це його привид. Але привиди не з'являються в такому прозаїчному вигляді, а тон його голосу незабаром довів нещасним мандрівникам, що це він сам власною персоною і далеко не в смиренному христіанському настрої.

— Друже Томлінсон, — загорлав він, — коли я наказую пливти до айсберга, то, значить, хочу, щоб ви пливли прямісінько туди, а не розгулювали по океану. Через вас я ледве не втопився. Ще добре, що в мене знайшовся сухий тютюн і коробка з губкою.

Не відповідаючи на докори капітана, штурман направив човен до спадистого виступу, пробитого носом бригантини так, що до нього можна було зручно пристати. Капітан Саведж, схопивши з човна клунок із сухою одежею, зник у печері і незабаром повернувся, зогрітий і заспокоєний душею. Баркас перекинули догори дном, щоб сидіти на ньому, вийняли з нього решітки й дошки і, накривши їх ковдрами, зробили постіль для молодої жінки. Потім відкрили діжечку з сухарями.

— Ми боялися за вас, Ефраїм, — промовив Амос Грін. — У мене було так важко на серці, бо я думав, що вже ніколи більше не побачусь з вами.

— Ну, Амос, тобі б слід знати мене краще.

— Але як ви потрапили сюди, капітан? — спитав Томлінсон. — Я думав, ви потонули разом з кораблем.

— Так і було. Це вже третій корабель, з яким я йду на дно, тільки поки що мені не

вдається лишитися там. Сьогодні я пірнув глибше, ніж на "Скороході", але не так, як на "Губернаторі Вінтропі". Коли я винирнув, то поплив до айсберга, знайшов цей куток і заліз у нього. Радий вас бачити, бо боявся, чи не потонули ви.

— Ми повернулися відшукати вас і в північній розминулись. Що нам тепер робити?

— Напнемо цей парус, зробимо приміщення для дівчини. Потім поведемо по змозі. Сьогодні роботи більше немає, а завтра може виявитись багато.

Розділ XXVII

ТАНУЧИЙ ОСТРІВ

Ранком Амос Грін прокинувся від доторку чужої руки до його обличчя. Він зірвався на ноги, перед ним стояв де Катіна. Екіпаж, що залишився живий, спав важким сном, скупившись коло перекинутого човна Червона обвідка сонячного диска тільки-що з'явилась над морем; небо палало пурпуровою й оранжевою барвами, що поволі переходили від сліпучо-золотої на обрії до ніжно-рожевої в zenіті Перше сонячне проміння, падаючи прямо в печеру, блищало й відбивалось на крижаних кристалах, сповнюючи грот яскравим теплим світлом. Навряд чи якийсь чарівний палац міг дорівняти красою цьому плавучому притулку, посланому втікачам природою.

Але ні американець, ні француз не були спроможні тішитися спогляданням новизни й краси цього чарівного краєвиду Обличчя де Катіна було серйозне, і Грін прочитав у його очах, що їм загрожує якась небезпека.

— Що трапилось?

— Гора розвалюється.

— Дурниці, мій любий. Вона міцна, як справжній острів.

— Я спостерігав її. Бачите он ту розколину, що йде вглиб від кінця нашого грота? Дві години тому я ледве міг просунути туди руку. Тепер я весь вільно зайду в неї. Кажу вам, гора розлазиться.

Амос Грін, дійшовши до краю лійкуватої діри, упевнився, що його друг каже правду: по тілу айсберга йшла зеленкувата звивиста розколина, утворена або прибоєм хвиль, або страшним ударом корабля. Він розбудив капітана Ефраїма і показав йому на загрозову небезпеку.

— Ну коли в айсбергу буде теча, ми загинули, промовив капітан. — Та й швидко ж він тане.

Тепер було ясно видно, що крижані стіни, які здавалися такими гладенькими при місячному світлі, були пориті й покарбовані, мов обличчя старика, струмочками розталого льоду, які безнастанно збігали вниз. Вся величезна маса айсберга трохи підтанула і, зробилась надзвичайно крихкою Навкруги втікачів уже чулось, як зловісно канали й дзюркотіли незчисленні струмки, стікаючи в океан.

— Ей! Це що? — крикнув Амос Грін.

— Що таке?

— Ви нічого не чули?

— Ні.

— Я ладен записатися, що почув чийсь голос.

— Неможливо Ми всі тут.

— Значить, це почулося мені.

Капітан Ефраїм пройшов до відкритого на море краю печери і обвів очима океан. Вітер зовсім ущух, і море простяглось на захід гладеньке й пустинне. Тільки поблизу того місця, де потонув "Золотий жезл", виднівся якийсь довгий чорний брус..

— Ми, мабуть, на шляху яких-небудь кораблів, — замислено промовив капітан. — Тут можуть бути рибалки, що ловлять тріску й оселедці. Втім, я думаю, тут занадто південно для них. Але ми, мабуть, миль за двісті від "Королівського порту" в Аркадії, якраз на лінії, по якій іде торгівля із св. Лаврентія. Коли б у мене було три гірських сосни, Амос, та сотня аршинів міцної парусини, я видерся б на вершину цієї штуки і приладнав би такі мачти з парусами, що ми з крижиною вскочили б прямісінько в Бостонську затоку Там я розламав би її, продав, та ще й нажився б трохи Вона важка, стара посудина, а все ж, якби підігнати її ураганом, могла б зробити вузол-другий на годину. Але що з тобою, Амос?

Молодий мисливець стояв, настороживши вуха, нагнувши голову і дивлячись убік з виглядом людини, яка напружено прислухається до чогось. Він тільки що хотів відповісти, як раптом де Катіна скрикнув, показуючи в глиб печери.

— Гляньте на розколину!

Вона поширшала ще на фут, відколи її оглядали, і була вже не розколиною, а цілою розпадиною чи проходом.

— Ходімо туди, — сказав капітан.

— Та тільки ж те й буде, що вийдемо на другий бік гори.

— Подивимось який краєвид звідти.

Капітан пройшов наперед, інші йшли слідком Між високими крижаними стінами, з яких, дзюркочучи, стікали струмочки, було дуже темно, над головами виднілась лише вузька, звивиста смужка блакитного неба.

Навпомацки, спотикаючись, вони помалу посувались уперед. Раптом прохід поширшав, і вони опинилися на великій крижаній площадці. Тут, у центрі, гора утворювала рівну западину, і з країв площадки здіймалися високі крижані кручі, оточуючи її.

З трьох боків крижані стіни були досить круті, але з четвертого здіймалися похило і від безнастанного розтавання були пориті тисячами рівчачків і горбочків, по яких відважній людині не важко було видряпатись нагору.

Усі троє зараз же почали видиратись на гору і через хвилину стояли недалеко від її вершини, на сімдесят футів від рівня моря. Звідси відкривався краєвид миль на п'ятдесят. На всьому цьому обширі не було й ознаки якогось судна, тільки сонце блищало, відбиваючись у хвилях.

Капітан Ефраїм свиснув.

— Не щастить нам, — зауважив він.

Амос Грін здивовано озирався навкруги.

— Не розумію, — промовив він. — Я ладен був заприсягтись... Боже мій! Чуєте?

В ранковому повітрі ясно пролунали звуки військової труби. З криком здивовання всі троє вилізли нагору і заглянули через край.

Під самісінькою горою стояв великий корабель. Вони побачили перед собою сніжно-білу палубу, обставлену мідними гарматами і заповнену матросами. На кормі йшло військове навчання невеликого загону солдатів; звідти й лунали звуки труби, що так несподівано вразили слух утікачів. Доки вони не опинились на краю гори, не тільки не було їм видно вершечків мачт на кораблі, але й бажані сусіди не могли їх побачити. А тепер з вигуків і криків було ясно, що їх помітили на кораблі.

Утікачі не гаяли ні хвилини. Сковзаючись і спотикаючись, спустилися вони по мокрому крижаному схилу і з криками добігли крізь розколину до печери, де товариші їхні теж були здивовані звуками труби, що залунали під час їх невеселого сніданку. Кілька хапливих слів — і пробитий баркас спустили на воду, поскидали в нього все майно і знов попливли. Обійшовши льодовий виступ гори, мандрівники опинились біля корми прекрасного корвета, з бортів якого на них дивилися привітні обличчя, а вгорі маяв величезний білий прапор, прикрашений золотими ліліями Франції. За кілька хвилин човен їхній втягли на палубу "Св. Хрістофора", військового корабля, який віз маркіза де Денонвіля, нового генерал-губернатора Канади, на місце його служби.

Розділ XXVIII

КВЕБЕКСЬКА ГАВАНЬ

Потерпілі катастрофу опинились на кораблі в досить чудному товаристві. "Св. Хрістофор" відплив з Ла-Рошель три тижні тому в супроводі чотирьох маленьких суден, з п'ятьма сотнями солдатів, яких посиляли на підмогу переселенцям на річці св. Лаврентія. Але в океані судна розгубились, і губернатор їхав далі сам, сподіваючись зустрітись і іншими коло гирла річки. З ним була рота Керсійського полку, його штаб, С.-Валльє, новий єпископ Канади, три монахи, п'ять єзуїтів, що виріядились у небезпечну місію до ірокезів, з півдесятка дам, які їхали до своїх чоловіків, дві монахині-урсулінки, десять чи дванадцять авантюристів, що сподівались поліпшити свої справи за морем, і двадцять анжуйських селянських дівчат, які мали надію знайти собі там женихів, що спокусилися б на їх придане — простирадла, горщик, олов'яні тарілки та казан, якими король обдаровував своїх смиренних опікуваних.

Прилучити до такого товариства купку новоанглійських інDEPENDENTів, пуританина з Бостона й трьох гугенотів значило прикласти запалену головешку до барила з порохом. Та на кораблі всі були заклопотані своїми справами, а тому втікачам дали спокій. Серед солдатів тридцять чоловік хворіли на пропасницю чи цингу, і всі монахи й монахині поралися коло хворих. Губернатор Денонвіль, побожний драгун, цілий день походжав по палубі, читаючи псалми Давида, і сидів далеко за північ, обклавшись картами і планами та обмірковуючи, як винищити ірокезів, що спустошували доручений йому край. Кавалери й дами фліртували, дівчата з Анжу залицялись до солдатів, а єпископ С.-Валльє правив служби, повчаючи свою паству. Ефраїм Саведж цілі дні вистоював на палубі і, сердито дивлячись на добрягу й його требник з червоним краєм, бурчав про "мерзоту запустіння". Але ніхто не звертав на нього уваги,

пояснюючи дивацтва моряка перебуванням на айсбергу; крім того, відігравало роль властиве французам переконання, що люди англосаксонської раси не відповідають за свої вчинки.

В даний момент відносини між Англією і Францією були цілком мирні, хоча в Канаді та Нью-Йорку почувалось обопільне незадоволення. Французи підозрівали — і не без підстави — англійських колоністів у підструнчуванні індіців, які нападали на французів. Тому Ефраїма й інших прийняли гостинно, але на кораблі було так тісно, що їм довелось розміститися де трапилось. Сім'ю Катіна прийняли ще більш ласкаво; квоість старика і врода дочки звернули на них увагу самого губернатора. Під час подорожі де Катіна змінив свій гвардійський мундир на звичайний темний одяг і, крім військової виправки, нічим не скидався на дезертира. Старий Катіна був такий слабкий, що не в силі був навіть відповідати на питання, а дочка весь час була при ньому. Чоловік її, звиклий до придворного життя, умів багато балакати, нічого по суті не висловлюючи, і, таким чином, тайна, що оточувала втікачів, лишалась цілком збереженою. Де Катіна добре знав становище гугенотів у Канаді ще до скасування Нантського едикту і зовсім не бажав випробувати його на власній персоні.

На другий день після свого порятунку мандрівники побачили на півдні мис Бретон і, гнані східним вітром, швидко пройшли повз східний край Антікості, що майорів невиразними обрисами. Потім вони попливли вгору величезною річкою, з середини якої ледве можна було бачити її береги. Коли річка повужчала, вони побачили праворуч дику ущелину річки Сагеней; над соснами здіймався дим з халуп маленької рибальської й торговельної станції Тадузака. Голі індіці з мідно-червоними обличчями, альгокінези та абенаки, в своїх луб'яних човниках оточили корабель, пропонуючи плоди й овочі, які повинні були влити нове життя в слабих на цингу солдатів. Потім корабель пройшов повз затоку Маль, кручу Завалів і затоку Св. Павла з її широкою долиною й лісистими горами, що виблискували прегарним осіннім убранням — пурпуром і золотом кленів, ясенів, молодих дубків та березових пагонів. Амос Грін, спершись на борт, жадібно дивився на ці величезні простори незайманих лісів, куди лише зрідка заходив дикун або відважний "лісовий бродяга". Потім перед ним появились сміливі обриси миса Бур; вони пропливли повз мирні луки Бопре, маєтки Лавалю, повз селища Орлеанського острова і, нарешті, побачили перед собою широкий затон, водопади Монморансі, високі огорожі миса Леві, кілька кораблів, а праворуч дивну скелю, увінчану баштами, і біля підніжжя її місто, що було центром і головною опорою французької могутності в Америці. Згори, з фортеці, загриміли гармати, корабель відсалютував, звились прапори, злетіли в повітря капелюхи, і флотилія суден та човнів ринула назустріч прибулим, щоб привітати нового губернатора й перевезти на берег солдатів та пасажирів.

Старий купець, з того часу як виїхав із Франції, в'янув, мов рослина, вирвана з коренем із рідного ґрунту. Переляк під час катастрофи і ніч, проведена в холодному притулкові айсберга, були не на його роки й не на його силу. Відколи його прийняли на військовий корабель, він лежав серед хворих на цингу солдатів майже без ознак життя,

крім слабого дихання і конвульсійного пересмикування схудлої шиї. Коли загуркотіли гармати й почулися привітні вигуки народу, він розплющив очі і помалу, з зусиллям, трохи підвівся на подушках.

— Що з вами, татусю? Чим можемо ми допомогти вам? — крикнула Адель. — Ми в Америці... Ось Аморі і я, ваші діти.

Але старий тільки похитав головою.

— Господь довів мене до землі обітованої, та не судилося мені ступити на неї, — тихо промовив він. — Хай буде воля його і благословенне ім'я його навіки. Але, як Моїсей, я хотів би, принаймні, глянути на цю землю, коли мені не судилося ступити на неї. Аморі, чи не можеш ти взяти мене під руки і вивести на палубу?

— Якщо хто-небудь допоможе мені, — промовив де Катіна. Він швидко піднявся нагору і повернувся разом з Амосом.

— Ну, тату, коли ви покладете руки нам на плечі, то вам майже не доведеться торкатись підлоги.

Хвилину пізніше старий купець був на палубі. Молоді люди посадили його на купу канатів, притуливши спиною до мачти, осторонь від метушні. Солдати юрбою спускались в човни і були заклопотані своїми справами так, що не звертали уваги на маленьку купку втікачів, які зібрались коло хворого. Той насилу повертав голову; але очі його засяяли, коли він побачив широкий синій водний простір, блиск і шум далеких водопадів, високий замок і довгу лінію багряних гір, що тяглися на північний захід.

Голова його схилялася все нижче й нижче на груди, повіки помалу закривали очі, звернені мимо Пуан-Леві на ліси й далекі гори.

З розпачливим криком Адель обняла руками шию батька.

— Він умирає, Аморі, він умирає! — скрикнула вона. Похмурий францисканець, що молився недалеко, перебираючи чотки, почув цей вигук і зараз же підійшов до них.

— Він дійсно умирає, — сказав він, глянувши на смертельно-бліде обличчя старика. — Чи відбули над ним таїнства церкви?

— Не думаю, щоб він уже потребував їх, — ухильно відповів де Катіна.

— Кому можуть бути вони зайвими, молодий чоловіче! — суворо відповів монах — А я" може людина надіятись на спасіння душі, не прийнявши таїнств святих дарів? Я сам негайно причащу його.

Але старий гугенот розплющив очі і, напруживши останні сили, відштовхнув схилену над ним постать у сірому капюшоні.

— Я покинув усе дороге мені, щоб не піти на компроміси з совістю, — крикнув він, — а ви думаєте, що можете легко перемогти мене тепер. Геть!

Францисканець відскочив при цих словах і втупив жорсткий, підозрілий погляд в де Катіна та плачущу молоду жінку.

— Он як! Так, значить, ви гугеноти?

— Тс! Не заводьте суперечок в присутності умираючого! — відповів де Катіна таким же гострим тоном.

— В присутності померлого, — урочисто промовив Амос Грін.

В той момент, як він говорив ці слова, обличчя старика проясніло; тисячі зморшок розгладились, ніби від доторку невидимої руки, а голова відхилилась назад до мачти. Адель стояла непорушно, все ще обіймаючи шию батька руками й притулившись щокою до його плеча. Вона зомліла. Де Катіна підняв жінку і відніс її в каюту однієї дами, яка й раніше виявляла їм своє співчуття. Смерть не була особливою подією в житті корабля. Під час переїзду померло десять солдатів, а тепер, серед радісної метушні приїзду, мало хто й подумав про померлого переселенця; тим більше, що, як пошепки передавали один одному, це був гугенот. Віддано було короткий наказ спустити тіло в річку тієї ж ночі, і таким чином були скінчені всі турботи людей про Теофіла Катіна. Але з тими, що лишалися живими, справа стояла інакше. Коли всі солдати зійшли на берег, втікачів зібрали на палубі, де вони мали дожидати постанови офіцера з почту губернатора. Це був дебелий, добродушний чоловік з рум'яним обличчям, але де Катіна з жахом помітив, що поряд з ним ішов францисканець, пошепки обмінюючись якимись словами. На темному обличчі монаха грала зловна посмішка, що не віщувала нічого доброго єретикам.

— Буде взято до уваги, отче мій, так, так! — нетерпляче відповів офіцер у відповідь на нашіптуванні йому умовляння. — Я такий же щирий слуга святої церкви, як і ви.

— Сподіваюся, мосьє де Бонвіль. При такому побожному губернаторі, як мосьє де Денонвіль, офіцерам його штабу навіть на цьому світі не вигідно бути байдужими до релігії.

Офіцер сердито глянув на співбесідника, добре зрозумівши загрозу, що крилась у його словах.

— Дозвольте нагадати вам, отче мій, що коли віра є доброчесність, то й милосердя теж. Хто тут капітан Саведж? — спитав він по-англійському.

— Я — Ефраїм Саведж із Бостона.

— А пан Амос Грін?

— Я — Амос Грін із Нью-Йорка.

— Пан Томлінсон?

— Джон Томлінсон із Салема.

— Матроси: Гірам Джеффереон, Джозеф Купер, Сікгрес Спаульдінг і Пауль Кушінг — всі з Массачусетса?

— Ми тут.

— З наказу губернатора всіх вас негайно треба приставити на комерційний бриг "Надія" — он той корабель, що стоїть недалеко з білою смугою на борту. Через годину він відходить в англійські провінції.

Гомін радості перебіг серед матросів, коли вони почули, що так швидко повернуться додому. Вони кинулись збирати свої злиденні манатки, які вдалося їм урятувати під час катастрофи. Офіцер поклав папір у кишеню і підійшов до де Катіна, який стояв з похмурим виглядом, притулившись до поруччя.

— Ви, певно, пам'ятаєте мене, — сказав він. — Я впізнав вас, хоч ви й змінили блакитний мундир на цивільний одяг.

Де Катіна схопив простягнуту руку.

— Я добре пам'ятаю вас, де Бонвіль, і нашу подорож у форт Фронтенак, але тепер, коли мої справи пішли так погано, мені ніяково було нагадувати вам про нашу дружбу.

— Даремно. Для мене друг завжди лишається другом.

— До того ж я боявся, що знайомство зо мною пошкодить вам в очах похмурого, загорнутого в капюшон монаха, який невідступно ходить слідком за вами.

— Ну ви ж знаєте, як тут стоять справи. Фронтенак умів тримати їх у руках, а цей новий навряд чи піде за його прикладом. Між сульпіціанцями в Монреалі і тутешніми єзуїтами — ми, нещасні, наче між двома жонами. Але я засмучений від щирого серця, що доводиться так зустрічати свого колишнього товариша по службі та ще й з молодого дружиною.

— Що ж далі?

— Ви лишітесь на кораблі до його відплиття, найбільше з тижднів?

— А потім?

— Вас одвезуть у Францію і передадуть губернаторові. Рашелі, щоб відвезти в Париж. Такий наказ мосьє де Денонвіля, а не виконавши його, ми підіймемо проти себе все осяче гніздо.

Де Катіна застогнав, почувши ці слова. Після всіх перенесених мук і лиха знову повернутись у Париж, стати об'єктом презирства ворогів і вислухувати жалі друзів... О, це зневага була б надмірна. Від самої думки рум'янець сорому спалахнув на його щоках. Бути приведеним назад, як дезертир-селянин, що скучив за домом! Уже краще кинутись в широку блакитну річку... Але що станеться тоді з сердешною Аделлю, яка не має, крім чоловіка, нікого на світі? Усе це так звичайно, але й так ганебно. А тим часом, як вирватися з цієї тюрми з жінкою, доля якої зв'язана з його власною?

Де Бонвіль відійшов від нього, сказавши кілька звичайних співчутливих слів. А монах все походжав по палубі, крадькома поглядаючи на того, кого підозрівав у ересі, два солдати, поставлені на юті, кілька разів пройшли мимо. Очевидно, їм було наказано стежити за ним. Глибоко засмучений, він перегнувся через борт і став дивитися на індієць, з татуюванням "а тілі і з пір'ям у волоссі, що сновигали по річці у своїх човниках. Потім він перевів погляд на місто. З покрівель стреміли балки, і стіни були обгорілі, нагадуючи про величезну пожежу, яка трапилась кілька років тому і знищила нижню частину міста.

Саме в цей час сплеск весел привернув його увагу, і перед ним проплив великий човен, повний людей.

То були новоанглійці; їх одвозили на корабель, який мав приставити їх на батьківщину.

Четверо матросів стовпилися вкупці, а коло паруса капітан Ефраїм Саведж розмовляв з Амосом Гріном, показуючи йому на судна. Обрамлене сивим волоссям обличчя старого пуританина і сміливе обличчя мисливця не раз повертались до самотнього вигнанця, але він не помітив з їх боку ні привітного помаху руки, ні сумних слів змушеного прощання. Вони так були сповнені своїм майбутнім і своїм щастям, що

їм ніколи було подумати про його безталанну долю. Від ворогів він міг усе стерпіти, але коротка пам'ять друзів переповнила чашу його страждань. Він схилив обличчя на руки, і страшні ридання вирвалися з грудей бідолашного. Коли де Катіна підвів голову, бриг уже підняв якір і на всіх парусах виходив з квебекських вод.

Розділ XXIX

ГОЛОС БІЛЯ ГАРМАТНОГО ЛЮКА

Цієї ночі тіло старого Теофіла Катіна спустили у воду. На похоронах присутніми були тільки його дочка з чоловіком. Ранок другого дня де Катіна провів на палубі, серед галасу й метушні розвантаження, з важким серцем намагаючись розважити Адель веселою розмовою. Він показував їй добре знайомі місця: ось фортеця, де він колись стояв з полком, далі колегія єзуїтів, он собор єпископа Лавалля, це — склади старої компанії, зруйновані пожежею, і будинок Обера де ла Шене, єдиний з приватних будинків, що вцілів у нижній частині міста. З палуби добре видно було не тільки цікаві місця, але й строкате населення, яким це місто вирізнялося поміж всіма іншими, крім свого меншого брата, Монреаля. На крутій стежці, обгородженій частоколом, яка сполучала дві частини міста, перед їх очима скупчилось, ніби в фокусі, все канадське життя — солдати в широких капелюхах з пір'ям і перев'язями через плече, прибережні жителі в грубій селянській одежі, що мало чим різнились від їхніх бретонських і нормандських предків, і, нарешті, молоді ферти з Франції та околиць маєтків. Тут же тинялись невеликі групи "лісових бродяг" або мандрівців у мисливських шкіряних куртках, штиблетах з торочками і в хутряних шапках з орлиним пером. Ці люди раз на рік з'являлись у містах, залишаючи своїх жінок-індіянок і дітей у далеких вігвамах. Були тут і червоношкірі: алгонкінці, рибалки й мисливці, дикі мікмаки зі сходу і абенакійці з півдня, а серед юрби всюди мигтів темний одяг францисканців або чорні рясина й широкі капелюхи єзуїтів.

Такі були люди, що купчились на вулицях столиці цього дивного паростка Франції, пересадженого за тисячі миль від рідної країни на береги великої річки. І дивовижна була ця колонія, можливо, найцікавіша у світі. Вона простяглась на тисячу миль від Тадусака аж до торговельних постоянок на берегах великих озер, обмежуючись здебільшого вузькими смугами обробленої землі понад берегами річок, за якими височіли дикі лісні обшири і невідомі гори, спокушаючи селянина проміняти заступ і соху на вільніше життя з веслом та рушницею. Невеликі, але рідкі просіки, чергуючись з маленькими рубленими будиночками, обгородженими парканами, показували шлях, яким ішла цивілізація в середину величезного материка, важко борючись за існування і трохи не гинучи через суворий північний клімат та лють безпощадного ворога. Все біле населення цієї величезної округи, разом із солдатами, монахами й жителями лісів, з жінками й дітьми, не досягало двадцяти тисяч душ, але енергія їх була така велика, а вигоди центрального урядування такі значні, що вони наклали свій відбиток на весь материк. Тоді як заможні англійські переселенці задовольнялись життям у своїх маєтках і сокири їхні ще не стукали по той бік Аллеганських гір, французи вигнали вперед своїх піонерів-місіонерів у темних рясинах і мисливців у шкіряних куртках до

найвіддаленіших меж материка. Вони зняли карти озер і розпочали мінову торгівлю з лютими сіу на великих рівнинах, де дерев'яні вігвами поступились перед наметами з шкір. Маркет пройшов по Іллінойсу за течією великої річки і дійшов аж до Міссісіпі, перший з білих побачивши каламутні хвилі бурхливого Міссурі. Лассаль зважився пройти ще далі, проминув Огайо і, досягши Мексиканської затоки, підняв французький прапор на тому місці, де потім виник Новий Орлеан. Інші добулись до Скелястих гір і до неосяжних пустинь північного заходу, проповідуючи, провадячи мінову торгівлю, обдурюючи, хрестячи, спонукувані найрізноманітнішими мотивами і сходячись між собою тільки в одному — в безстрашній хоробрості й спритності, які виводили їх цілими з усіх небезпек. Французи були на північ від британських селищ, і на захід, і на південь від них, і якщо материк тепер не весь належить французам, це вже, звичайно, не вина залізних предків нинішніх канадців.

Усе це де Катіна пояснював Аделі того осіннього дня, намагаючись відвернути думки її як від скорбот минулого, так і від довгого тоскного шляху, що ждав їх у майбутньому Звикши до сидячого життя в Парижі й спокійного пейзажу берегів Сени, вона вражено дивилась на річку, ліси й гори і з жахом хапалася за чоловікову руку, коли, бризкаючи піною з весел, проносився повз них човен, повний диких альгонківців, одягнених в шкіри, з обличчями, розмальованими білою й червоною фарбами.

Річка з блакитної знову стала рожевою, стара фортеця знов одяглась у пурпур заходу, і втікачі, підбадьорюючи один одного, зійшли в свої каюти, кожен несучи тягар на серці.

Койка де Катіна була коло одного з гарматних люків, і він мав звичку не зачиняти його, бо поряд містилась кухня, де варили на весь екіпаж, а тому повітря було надто тепле й задушне. Тепер він ніяк не міг заснути і перевертався під ковдрою, перебираючи в думках всілякі способи, як утекти з цього проклятого корабля. Та коли б навіть і вдалося втекти, куди ж подітись? Вся Канада закрыта для них. В лісах на півдні повно лютих індіців. Щоправда, в англійських колоніях вони могли б вільно визнавати свою віру, але що робити йому й жінці його без друзів, серед чужого народу? Якби не зрадив їх Амос Грін, все було б добре. Але він покинув їх. Звичайно, у нього не було причин діяти інакше. Він не рідний їм та й так уже зробив чимало послуг. Дома його ждала сім'я і улюблений лад життя. Чого ж йому гаятися тут ради людей, які познайомилися з ним лише кілька місяців тому? Цього не можна й вимагати... І все ж де Катіна не міг примиритися з тим, що сталося.

Але що це? Серед тихого плеску хвиль нараз пролунало різке: "Тс-с-с"... Мабуть, плив якийсь човняр чи індієць. Звук повторився ще настирливіше. Де Катіна сів на койці і почав озиратись. Звук, безперечно, линув з відчиненого гарматного люка. Він заглянув у нього, але перед очима був тільки широкий затон, неясні обриси суден і вогні, що миготіли в далині на Пуан-Леві. Він знову ліг на подушку, але в цей час якась річ, ударившись об його груди, з легким стуком упала на підлогу. Вигнанець скочив, схопив з гака ліхтар і направив його світло на підлогу. Перед ним лежала маленька золота шпилька. Він підняв її і, уважно роздивившись, здригнувся з радості. То була

його власна шпилька, подарована ним Амосові Гріну на другий день після приїзду цього останнього в Париж, коли вони разом вирушили у Версаль.

Значить, це сигнал... Амос Грін не покинув їх! Увесь тремтячи від хвилювання, де Катіна одягся і вийшов на палубу.

Було дуже темно, і він нічого не міг розглядіти, але мірний звук кроків десь на передній палубі свідчив, що вартові ще тут. Колишній гвардієць підійшов до борту і вступив погляд у півтемноту. Він розпізнав невиразні обриси човна.

— Хто тут? — прошепотів він.

— Це ви, де Катіна?

— Так.

— Ми приїхали по вас.

— Хай благословить вас бог, Амос.

— А ваша дружина тут?

— Ні, але я зараз розбуджу її.

— Добре. Тільки спершу ловіть ось цю вірвовку. Так! Тепер тягніть драбину.

Де Катіна схопив кинуту йому вірвовку і, протягнувши її до себе, побачив прив'язану до неї вірвовчану драбину з залізними гаками, щоб причепити до борту. Укріпивши її, він потихеньку пробрався в середню частину корабля, де містились дамські каюти, одна з яких була приділена його дружині. В даний момент вона була єдина жінка на кораблі, і він міг вільно постукати в двері й коротко пояснити, що треба і поспішати, не здіймаючи шуму. Через десять хвилин Адель з маленьким клунком у руках вислизнула з каюти. Разом вони вийшли на палубу й прокрались на корму. Вони майже добулись до борту, коли де Катіна зупинився, і прокляття вирвалося крізь стиснуті зуби. Між утікачами і вірвовчаною драбиною при нічному світлі ліхтаря, що висів на вантах, виділялась похмура постать францисканця. Він вдивлявся в півтемноту з-під свого насунутого капюшона і помалу посувався вперед, ніби збираючись схопити жертву. Потім він зняв ліхтар і направив світло на утікачів.

Але де Катіна був з породи людей, які не дозволяють жартів. Характерною рисою його натури була здібність вирішити й діяти швидко. Невже мстивий монах може перешкодити йому в останню хвилину? Погано ж це скінчиться для фанатика капуцина! Де Катіна швидко підштовхнув Адель до мачти і, ледве монах наблизився, кинувся на нього і вчепився в нього. При цьому нападі капюшон спав з голови монаха, і замість суворих рис францисканця де Катіна, страшенно здивований, побачив при світлі ліхтаря лукаві сірі очі й грубе обличчя Ефраїма Саведжа. В той же час з-за борту з'явилась друга постать, і глибоко зворушений француз кинувся в обійми Амоса Гріна.

— Все йде добре, — тихо промовив молодий мисливець, насилу звільняючись з обіймів приятеля. — Він у нас в човні з шкіряною рукавичкою в горлянці.

— Хто "він"?

— Чоловік, одяга якого на капітані Ефраїмі Він наткнувся на нас, поки ви ходили по дружину, але ми швидко заспокоїли його. Дружина ваша тут?

— Ось вона.

— Ну, то швидше, бо може хто-небудь перешкодити.

Адель підняли через борт і посадили на корму луб'яного човника. Чоловіки, відчепивши драбину, спустились по вірьовці, а два індієці, що сиділи на веслах, тихо відштовхнули човен, і він швидко поплив проти води. Через хвилину від "Св. Хрістофора" лишився тільки невиразний обрис з двома жовтими вогниками.

— Візьміть-но весло, Амос, а я друге, — сказав капітан Саведж, скидаючи з себе одягу монаха. — На палубі корабля я почував себе в безпеці, в цьому маскараді, а тут він тільки заважає. Очевидно, ми могли б позакривати всі люки і забрати. весь корабель з мідними гарматами й з усім майном.

— А на другий день висіли б на реях, як пірати, — зауважив Амос. — По-моєму, ми зробили добре, забравши мед і не зайнявши колоди. Сподіваюсь, ви здорові, мадам?

— Я не розумію, як усе це трапилось і де ми тепер?

— Як і я, Амос.

— Хіба ви не сподівались, що ми повернемось по вас?

— Я не знав, що й думати..

— Ну от! Невже ви могли припустити, що ми покинем вас напризволяще?

— Признаюсь, ця думка гнітила мене.

— Саме цього я й побоювався, коли, скося глянувши, перехопив ваш сумний погляд, що проводив нас. Та коли б ті хлопці помітили, що ми розмовляємо чи сигналізуємо один одному, то неодмінно пильнували б нас. А так ми ні в кого не викликали підозріння, крім того капуцина, що лежить ось тут на дні човна.

— Що ж ви зробили?

— Учора ввечері зійшли з брига на берег Бопре, найняли цей човник і притаїлись на цілий день. Потім уночі підпливли до корабля. Я скоро розбудив вас, бо знав, де ви спите. Монах ледве не зіпсував усієї справи, коли ви пішли по дружину, але ми заткнули йому пельку і скинули до себе в човен. Ефраїм надів рясу, щоб зустріти вас і допомогти, не наражаючись на небезпеку. Ми дуже боялись випадкової затримки.

— Ах, як чудово знов бути вільним! Який я без краю вдячний вам, Амос!

— Ну, ви були моїм охоронцем у вашій країні. Тепер моя черга доглянути вас.

— Куди ж ми їдемо?

— Ах, ось тут-то й зачіпка! Шлях морем закритий для нас. Доведеться якось пробиратись по материку і напружити зусилля, щоб відплисти якнайдалі від Квебека. Тут, очевидно, приємніше захопити гугенота, ніж ватажка ірокезів. Присягаюсь богом, не розумію, як можна здійсмати стільки галасу з-за способів спасіння людиною своєї душі! А втім, ось і старий Ефраїм теж нетерпимий щодо цього. Очевидно, безглуздзя скрізь можливе.

— Що ти там згадуєш моє ім'я? — спитав моряк, настороживши вуха.

— Тільки те, що ви — добрий, непохитний, старий протестант.

— Так, слава богу. Мій девіз — воля совісті для всіх, крім квакерів, папістів... Ну ще я не люблю жінок-проповідниць і різних там дурниць.

Амос Грін зареготав.

— Адже все це діється з дозволу господа бога, то чого вам так близько брати до серця? — промовив він.

— Ах, ти ще молодий і дурний. Поживеш — побачиш. Ти ще, гляди, почнеш заступатись і за цю погань, — показав Ефраїм веслом на розпростертого монаха.

— Що ж, по-своєму і він непогана людина.

— Ну, звичайно, і акула по-своєму гарна риба. Ні, хлопче, не замазуй очей. Базікай, поки не звихнеш собі щелепів, а все ж супротивного вітру не зробиш ходовим. Передайте-но мені кисет і кресало, а твій приятель чи не змінить мене на веслах?

Всю ніч пливли вони вгору річкою, напружуючи всі сили, щоб утекти від сподіваної погоні. Тримаючись південного берега і таким чином обминаючи головну силу течії, вони швидко посувалися вперед. Амос і де Катіна були добрі гребці; індійці працювали веслами сильно й напружено, ніби тіла їх були викуті з сталі й заліза. На всій величезній річці тепер залягла глибока тиша, порушувана тільки плеском води об борти човна, шелестом крил нічних птахів над головами подорожніх та зрідка голосним, уривчасто-пронизливим гавкотом лисиць у хащах лісів. Коли, нарешті, настав ранок і чорні тіні ночі змінив на обрії білий колір, утікачі були далеко від фортеці й від погоні. Незаймані ліси в чудовому осінньому різнобарвному одязі спускалися з обох боків до самої річки, а посередині виднівся маленький острівцець, облямований жовтим піском, з яскравими, як жар, червоними квітами сумахів у центрі та ще якихось інших дерев.

— Я бував тут раніше, — сказав де Катіна, — Пам'ятаю, зробив зазначку он на тому клені з товстим стовбуром під час останньої подорожі з губернатором у Монреаль. Це було ще за Фронтенака, коли короля вважали першою особою в державі, а єпископа тільки другою.

При цьому імені червоношкірі, що сиділи, як теракотові фігури, без найменшого виразу на застиглих обличчях, насторожили вуха.

— Мій брат сказав про великого Ононтіо, — промовив, озирнувшись, один із них. — Ми чули посвист зловісних птахів, які запевняли, що він більше не вернеться з-за моря до своїх дітей.

— Ононтіо тепер коло великого білого батька, — відповів де Катіна. — Я сам бачив його на раді, і він неодмінно вернеться з-за моря. Якщо буде потрібен своєму народові. Індієць похитав голоною головою.

— Звіриний місяць проминув, брате мій, — промовив він неправильною французькою мовою, — а перше ніж настане місяць пташиних гнізд, на цій річці не лишиться ні одного білого, крім тих, що живуть за кам'яними мурами.

— Що таке? Ми нічого не чули! Ірокези напали на білих?

— Брате мій, вони заявили, що з'їдять гуронів, а де тепер гурони? Вони повернули свої обличчя проти еріїв, а де тепер ерії? Вони пішли на захід на іллінойців — і хто знайде хоч одно іллінойське селище? Вони підняли сокиру на андастів — і ім'я андастів стерте з світу. А тепер вони протанцювали танець і проспівали пісню, від якої мало буде добра моїм білим братам.

— А де ж вони?

Індієць обвів рукою весь обрій від півдня до заходу.

— Де їх немає? Ліси кишать ірокезами. Вони мов пожежа в сухій траві — так само швидкі й жахливі.

— Ну, — зітхнув де Катіна, — коли дійсно ці дияволи зірвалися з ланцюга, нашим у місті доведеться викликати старика де Фронтенака, якщо вони не бажають поплавати в річці.

— Так, — промовив Амос, — я бачив його тільки один раз, коли разом з іншими мене привели до губернатора за торгівлю у володіннях, які він вважав французькими. Рот у старого був стиснутий, наче капкан на тхора, а глянув він на нас таким поглядом, ніби мав намір пошити собі черевики з наших скальпів. Та, проте, зразу можна було відчувати, що він вождь і хороbra людина.

— Це був ворог церкви і права рука диявола в новій країні, — пролунав голос з дна човна.

То говорив монах. Йому вдалося звільнитись від шкіряної рукавички й пояса, якими заткнули йому рот американці. Тепер він лежав, скоцюрбившись і люто поглядаючи на своїх супутників блискучими, недобрими вогника ми чорних очиць.

— Щелепна снасть у нього трохи ослабла, — зауважив капітан Ефраїм. — Зараз підтягну її добре.

— Ні, нащо нам тягти його далі? — промовив Амос. — Зайвий вантаж, а користі ніякої. Викиньмо його.

— Еге, хай впливе або потоне, — захоплено гукнув старий Ефраїм.

— Ні, висадимо на берег.

— Щоб потім він побіг і сказав чорним курткам?

— Ну так на острів.

— Добре. Він може гукнути першого із своїх, хто проїде мимо.

Вони підпливли до острова і висадили монаха, який нічого не сказав, але поглядом послав їм прокляття. Йому лишили невеликий запас сухарів та борошна, щоб він мі проіснувати, поки його хтось забере. Потім, пройшовши поворот річки, утікачі пристали до берега в маленькій бухті, де кущики якихось ягід росли аж над краєм води, а моріжок рябів білим молочаєм, синьою генціаною і пурпуровим бджолиним листом. Тут вони розіклали свої невибагливі харчі, смачно попоїли і заходились обмірковувати плани на майбутнє.

Розділ XXX

ПОГОНЯ

У них було все необхідне для подорожі. Капітан брига, яким новоангліїці виїхали з Квебека, добре знав Ефреїма Саведжа. А втім, хто й не знав цього імені на берегах Нової Англії? Він узяв з Ефреїма вексель на три місяці за стільки процентів, скільки вдалося витягти, дав Ефраїму під нього три прекрасних рушниць, чималий запас аmunіції і вдосталь грошей. Таким чином, Саведж міг найняти човник, індієців і запастися м'ясом та сухарями щонайменше днів на десять.

— Ніби нове життя влилось у мої жили, відколи я почуваю рушницю за спиною і чую запах дерев, — говорив Амос. — Звідси, напевно, не більше ста миль до Альбані або Шенектеді, якщо йти навпростець лісом.

— Так, хлопче, але як дівчина подужає цю путь? Ні, ні, лишимося краще на воді.

— Тоді у нас тільки один шлях. Треба пропливти всю річку Рішельє і взяти праворуч до озера Шамплен і Сен-Сакраменто. Тоді ми будемо якраз коло верхів'їв Гудзона.

— Це небезпечна дорога, — заперечив де Катіна, розуміючи розмову своїх товаришів, хоч сам іще не міг взяти в ній участі. — Нам доведеться пробиратись по володіннях могауків.

— Іншого шляху, на мою думку, немає. Вибирати нам нема з чого.

— У мене на річці Рішельє є приятель, який, я певен, допоможе нам, — усміхаючись, заявив де Катіна. — Адель, ти чула від мене про Шарля де ла Ну, власника Сен-Марі?

— Це його ти назвав канадським герцогом, Аморі?

— Його. Володіння його лежать на річці Рішельє, трохи на південь від форта Сен-Луї. Я певен, що він допоможе нам.

— Чудово, — крикнув Амос. — Якщо у нас там буде приятель, все піде добре. Значить, вирішили: ми будемо триматися річки. Наляжемо на весла, бо цей монах наробить нам клопоту, якщо йому, звичайно, вдасться.

Цілий тиждень маленька купка людей насилу підіймалась угору проти води великої річки, тримаючись південного берега. З обох боків тяглись густі ліси, але часом траплялися просіки, і вузька смуга жовтої стерні показувала, де була рілля. Адель з цікавістю розглядала дерев'яні будиночки з виступаючими верхніми поверхами й химерними кониками на покрівлях, міцні кам'яні будинки поміщиків і млини в кожному селищі, що мали подвійне призначення: молоти зерно і бути притулком в разі нападу. Гіркий досвід навчив канадських поселенців, — це тільки потім зрозуміли й англійські, — що в країні дикунів безумно будувати самотні ферми серед ланів. У цій місцевості всі лісові просіки розходились променями від центру, і кожен котедж був розташований відповідно до воєнних потреб усього селища так, щоб, захищаючи один, можна було обороняти і всі інші пункти, а в разі великої небезпеки, зібратись у кам'яному будинку або у млині 3-за кожного пагорка й горбочка поблизу селищ виднілись, блискаючи на сонці, мушкети вартових. Ширились вісті, що загони П'яти Племен, скальпуючи поселенців, які потрапляли їм до рук, бродять тут всюди і можуть наскочити неждано-негадано в кожне місце й кожної години.

Справді, куди б не рушив мандрівник, — чи річкою Св. Лаврентія, чи на захід до озер, на береги Міссісіпі, чи на південь, в країну широкіїв або криків, — скрізь він побачив би, що жителі в однаковому стані тривожного чекання. Причина була одна. Ірокези, як їх назвали французи, або П'ять Племен, як вони називали самі себе, хмарою нависли над усім широким материком. Союз цих племен був цілком природним, бо вони походили від одного кореня, говорили однією мовою, і всі спроби посіяти між ними незгоду були марні. Могауки, каюги, онондаги, онеїди і сенеки в мирний час

пишалися своїми особливими племінними прикрасами, значками й ватажками, але під час війни всі вони ставали ірокезами, і ворог одних вважався ворогом усіх. Кількість їх була невелика: їм ніколи не вдавалось виставити в поле і двох тисяч воїнів: володіння їх не були дуже великі і складалися з селищ, розкиданих на просторі між озерами Шамплен і Онтаріо. Але ірокези були міцно зв'язані між собою, хитрі, надзвичайно хоробрі, зухвалі й енергійні. Живуючи в центрі материка, вони робили наскоки на всіх по черзі, ніколи не задовольняючись поразкою супротивника, але винищуючи його до ноги. Війна була для них ділом, а жорстокості — розвагою. Одно за одним вони нищили різні племена на тисячі квадратних миль, лишаючи тих, існування яких здавалось їм безпечним. В одному жакливому бою вони вигубили до єдиного гуронів і їх місії Ірокези винищили племена північного заходу, і навіть далекі саки й фокси (лисиці) тремтіли при одному їх імені. Воїни П'яти Племен спустошували наскоками всю країну на заході, і їх скальпуючі загони дійшли до володінь своїх родичів, племен сіу, таких же владарів великих рівнин, як ірокези були владарями лісів. Новоанглійські індіанці на сході, шавнії та делавари далі на південь платили їм дань, а страх перед їх зброєю досяг кордонів Меріланда і Віргінії.

Піввіку ці племена таїли злобу проти Франції, відколи Шамплен і деякі з його наслідувачів стали на бік їх ворогів. Протягом багатьох років вони набирались сили по своїх лісових селищах, лише часом виявляючи себе окремими прикордонними наскоками, але загалом вичікуючи більш слушних обставин. І цей час, на їх думку, настав тепер. Вони знищили всі племена, які могли вступити в спілку з білими, і ізолювали, таким чином, ненависних іноземців. Ірокези запаслись добрими рушницями і силою-силенною бойових запасів, набутих ними у голландців та англійців з Нью-Йорка. Довга, розкидана лінія французьких селищ була відкрита перед ними.

Такий був загальний стан країни, коли втікачі пливли вздовж берега річки, маючи її за єдиний шлях до спокою і волі. Проте вони добре розуміли небезпеку, що загрожувала їм. Понад усією річкою Рішельє були французькі аванпости й укріплення, бо коли запроваджували в Канаді феодальну систему, багатьом вельможам і тубільному дворянству роздали маєтки саме в тих місцевостях, де це було вигідно для колонії з стратегічного погляду. Кожен поміщик зі своїми васалами, навченими орудувати зброєю, являв собою військову силу, як у середні віки; кожен фермер повинен був, на першу вимогу сюзерена, виступити в похід із зброєю в руках. Тим-то колишні офіцери Каріньякського полку і найбільш відважні з колоністів були оселені понад річкою Рішельє, що тече під прямим кутом до Св. Лаврентія в напрямі області могауків. Жителі укріплень могли постояти за себе; але купка втікачів, змушена переходити з одного місця на друге, наражалась на смертельну небезпеку. Щоправда, ірокези не воювали з англійцями, але тепер не стали б церемонитись, і американці, хоч-не-хоч, змушені були поділити долю своїх французьких супутників.

Підіймаючись річкою Св. Лаврентія, утікачі зустріли чимало човнів, що пливли вниз. То їхав до столиці офіцер або чиновник з "Трьох річок" чи Монреалю, то індіанці або лісові бродяги везли вантаж звірячих шкур, щоб відправити в Європу. Кілька разів

зустрічні намагались заговорити з утікачами, але ті швидко пропливали мимо, незважаючи на всі сигнали й оклики. З низу річки ніхто не випереджав їх.

Утікачі працювали веслами з ранку до ночі, а під час постійнок витягали човник на берег і розкладали вогнище з хмизу, бо в повітрі вже почувалось, що наближається зима.

Не самі тільки жителі цієї країни з їх житлами дивували молоду французенку, яка цілі дні висиджувала на кормі. Чоловік і Амос Грін показували їй на ліси й на все інше, що пройшло б поза її увагою. То з розколини дерева раптом визирала пухнаста морда енота; то під прибережними кущами сміливо пливла видра з білою рибкою в роті. Дика кішка кралась по сучку, втупивши злі жовті очі в білок, що гралися на другому кінці гілки: канадський дикобраз прудко, з тріском прокладав собі дорогу крізь сплутані порості жовтих квітів, смолистих чагарників та чорниці. Адель уже навчилась розпізнавати крик трясогузки і тріпотіння її крил серед листя, ніжне щебетання білої з чорним стрепетки і протяжне нявкання кішки-птиці. На лоні широкої блакитної річки, серед чудового концерту природи, який линув з берегів, серед краси умираючого лісу, що горів усіма барвами, які міг тільки уявити художник, Адель ніби ожила. Усмішка знову з'явилася на її губах, рум'янець здоров'я, якого не могла дати їй і Франція, грав тепер на її щоках.

Де Катіна бачив цю зміну, але вона не радувала його... Він почував гнітючий страх, знаючи, що природа створила ці ліси раєм, але люди перетворили їх на пекло. Тут, за красою цього в'янучого листя й прекрасних квітів, таїться невимовний жах. Часто вночі, лежачи на постелі з соснового гілля біля згасаючого вогнища, він дивився на загорнуту в ковдру постать, що спокійно спала поряд, і думав, яке право мав він наражати її на такі небезпеки, і вирішав ранком повернути човен до Квебека й покірно схилити голову перед долею, що дожидала його там. Але світанок будив думки про зневагу, страшне повернення на батьківщину, розлуку, що ждала подружжя, на галерах чи в тюрмі, — і наміри, продиктовані ніччю, зникали при світлі дня.

На сьомий день вони зупинились за кілька миль від гирла річки Рішельє, де де Сорель збудував величезне укріплення, форт Рішельє.

Звідси було недалеко до латифундій вельможі, знайомого де Катіна, на підтримку якого він сподівався. Вони переночували на острові серед річки і на світанку, тільки заходились стягати свій човен з піщаної обмілини, де він стояв, раптом Ефраїм Саведж пробурчав щось собі під ніс і показав на річку.

Вгору по річці мчав великий човен з усією швидкістю, якої могли надати йому дванадцять весел... На кормі сиділа темна постать, нахилиючись у такт кожному змахові весел, ніби пориваючись надати човнові більше ходу. Помилитись не можна було навіть на такій значній віддалі: це був фанатик-монах, покинутий утікачами на острові.

Мандрівники поховались у кущі, дожидуючи, поки погоня за ними не промчить мимо і не зникне за поворотом річки. Потім вони збентежено подивилися один на одного.

— Краще було б викинути його за борт або тягти з собою, як баласт, — промовив, нарешті, Ефраїм. — Тепер він далеко попереду нас і жене щодуху.

— Ну справи вже не поправиш, — зауважив Амос.

— Але що ж робити? — понуро сказав де Катіна. — Цей мстивий диявол роздзвонив усім і в порту і тут понад річкою Він із Квебека Це човен губернатора і йде в півтора рази швидше за наш.

— Дайте мені подумати, — промовив Амос Грін. Він сів на кленовий стовбур, що лежав тут, і підпер руками голову.

— Ну, — нарешті вирішив він, — коли не можна йти вперед і неможливо йти назад, то лишається тільки податись убік. Правда ж, Ефраїм?

— Так, хлопче, так; коли не можна пливти, доводиться лавірувати; та тільки у нас мілко з обох бортів.

— Не можна йти на північ, значить, треба посуватись на південь.

— Покинути човен?

— Це наш єдиний шанс на порятунок. Ми можемо пройти просто лісом до маєтку на Рішельє. Монах втратить наш слід і не перешкодить нам, плаваючи на річці Св. Лаврентія.

— Іншого виходу немає, — сумно погодився Ефраїм. — Не люблю ходити лісом, коли можна пливти водою, та й не бував я в ньому з часів короля Філіпа. То вже ти держи курс і не збийся, Амос.

— Це шлях недалекий. Вийдемо на південний берег і рушимо. Де Катіна, якщо ваша дружина втомиться, ми по черзі нестимемо її.

— Ах, ви собі й уявити не можете, який я добрий ходак. На цьому чудовому повітрі можна йти без кінця.

— Ну, так переїздимо!

Через кілька хвилин вони були вже на другому березі, "причаливши до узлісся. Чоловіки розподілили між собою рушниці, заряди, харч і мізерний багаж. Потім утікачі розплатилися з індійцями, суворо наказавши їм нікому не, казати, куди вони пішли, і, повернувшись спиною до річки, увійшли в безмовний ліс.

Розділ XXXI

ВЛАСНИК СЕН-МАРІ

Вигнанці, полишивши праворуч форт Сен-Луї, звідки линував церковний дзвін, швидко просувались уперед, а тим часом на горизонті сонце спустилось уже низько і на просіках довга тінь від кущів лягала, ніби від дерев. Раптом перед ними, поміж стовбурів, замість зеленої трави блиснула блакитна вода, і втікачі побачили широку прудку річку. У Франції її вважали б величезною, але очі подорожнього, який тільки що бачив ріку Св. Лаврентія, звикли до ще більших водних обширів. Амос і де Катіна уже й раніше бували на Рішельє, але тепер серця їх радісно забились, коли вони побачили цю річку, бо вони знали, що по ній лежить прямий шлях, — одному — додому, другому — до спокою й волі. Кілька днів ходу по Рішельє, ще трохи по прекрасних, усіяних островами озерах Шамплен і Сен-Сакраменто, у холодку дерев Адірондіка — і вони

опиняться на верхів'ях Гудзона, і всі пережиті труднощі й небезпеки Стануть тільки темою розмов у зимові вечори.

На другому березі лежала країна страшних ірокезів, і в двох місцях вони помітили дим, що здіймався до вечірнього неба. Вони пам'ятали слова одного трапера, що войовничі загони індіців ще не переходили річку, а тому сміливо йшли стежкою понад східним берегом. Проте через кілька кроків їх зупинив грізний військовий оклик, і з хащі блиснули два мушкетних дула, націлені на них.

— Ми — друзі! — крикнув де Катіна.

— Звідки ви? — спитав невидимий вартовий.

— Із Квебека.

— А куди йдете?

— Одвідати мосьє Шарля де ла Ну, власника Сен-Марі.

— Добре. Небезпеки немає, дю Лю. З ними ще й дама. Вітаю вас від імені мого батька, мадам.

З гушавини вийшло двоє людей. Один із них був би дуже схожий на чистокровного індіця, якби не чемні слова, промовлені чистою французькою мовою. Це був високий стрункий молодий чоловік, дуже смуглявий, з проникливими чорними очима й різкими, рішучими обрисами рота, які свідчили, безперечно, про індіське походження. Його жорстке довге волосся було зібране догори в чуб; застромлене в нього орлине перо було єдиною прикрасою. Блакитна шкіряна куртка і мокасини з оленьчої шкірки цілком скидались на одержу Амоса Гріна, але блиск золотого ланцюжка на поясі, коштовний перстень на пальці і гарної роботи мушкет надавали елегантності всьому одягові юнака. Широка жовта смуга охри на лобі й томагаук на поясі ще більше посилювали враження двоїстості від усього його вигляду.

Його товариш був безперечно природжений француз, літній, темноволосий і жилий з жорсткою чорною бородою і суворим енергійним обличчям. На ньому теж був мисливський одяг, але за яскравим, смугнастим поясом стирчала пара довгих пістолетів. Його оленьча куртка була оздоблена спереду пофарбованими голками дикобраза та індіським намистом, а яскраво-червоні штиблети — торочками з енотових хвостів. Спершись на довгу темну рушницю, він дивився на подорожніх, тимчасом як молодий чоловік ішов їм назустріч.

— Пробачте нашу обережність, — промовив цей останній. — Ніколи не можна передбачити того, що вчинять ці негідники, щоб обдурити нас. Боюсь, мадам, що така довга й важка дорога була для вас дуже втомною.

Бідолашна Адель, яка відзначалась охайністю навіть серед господарів вулиці Сен-Мартіна, ледве зважилась глянути на своє замазане й брудне плаття. Вона з усмішкою терпіла всі небезпеки і втому, але витримка ледве не зрадила її, коли вона подумала, що в такому вигляді опинилась перед сторонніми.

— Моя мати буде дуже рада прийняти вас і подбати про все необхідне, — поспішно промовив молодий чоловік, ніби читаючи в її думках. — Але вас, мосьє, я напевно десь бачив колись.

— І я вас теж! — скрикнув гвардієць. — Я — Аморі де Катіна, колишній офіцер з Пікардійського полку. Ви, безперечно, Ахілл де ла Ну де Сен-Марі. Пригадую, бачив вас на губернаторських прийомах у Квебеку, де ви бували разом з вашим батьком.

— Так, це я, — відповів молодий чоловік, простягаючи руку і трохи вимушено усміхаючись.

Де Катіна дійсно пам'ятав цього юнака як одного з численних молодих дворян, що приїздили раз на рік у Квебек, де вони довідувались про останні моди, балакали про торішні версальські плітки і хоч протягом кількох тижнів жили життям, відповідним до традицій їх стану. Зараз у холодку, під великими дубами, з чубом і військовою татуїровкою на обличчі, з мушкетом у руці й томагавком за поясом він здавався зовсім іншою людиною.

— У нас в лісах одно життя, а в місті — інше, — промовив він, — хоч мій добрий батько цього не визнає і всюди тягає за собою Версаль. Ви знаєте його, мосьє, і тому зайве пояснювати вам мої слова. Але настав час зміни, і ми можемо провести вас додому.

Двоє людей в одязі канадських фермерів, тримаючи рушниці так, що досвідчене око де Катіна відразу побачило, що це добре навчені солдати, зненацька з'явилися перед співбесідниками. Молодий де ла Ну коротко віддав їм кілька наказів і стежкою пішов з утікачами.

— Ви, може, не знаєте особисто мого приятеля, — промовив він, показуючи на другого чоловіка, — але я певен, що ім'я його ви знаєте з чуток. Це Грей-Солон дю Лю.

Амос і де Катіна з великою цікавістю й інтересом подивилися на славетного ватажка "лісових бродяг" — мовчазного чоловіка, який все життя пробув у лісі, відходячи все далі й далі на захід, який нічого не записував і завжди з'являвся попереду скрізь, де тільки траплялись труднощі або загрожувала небезпека. В ці безлюдні, дикі західні країни його кинула не релігія чи жадоба наживи, а велика любов до природи і пристрасть до авантюри. У цього чоловіка був атрофований інстинкт честолюбності, і він ніколи не пробував описувати своїх мандрів по білому світу. Ніхто не знав, де він бував і де зупинявся. На цілі місяці щезав він із селищ колоністів, зникав на широких рівнинах Дакоти або у неосяжних пустинях північного заходу і раптом в один якийсь день зненацька з'являвся в маєтку чи в якомусь іншому форпості цивілізації, трохи худіший і загоріліший, ніж раніше але, як і завжди, мовчазний. Індійці далеких частин материка добре знали його. Він міг розбурхати цілі племена і приводив на допомогу французам по тисячі розмальованих людодів, що розмовляли нікому невідомою мовою і з'являлись з берегів нікому, крім нього, невідомих річок. Найсміливіші французькі піонери, діставшись після численних пригод до нововідкритої, на їх думку, землі, часто зустрічали там дю Лю, який сидів біля кострища з люлькою в роті біля якої-небудь жінки. Іноді, збившись з дороги, оточені небезпеками, подорожні за тисячі миль від приятелів несподівано натикались на цього мовчазного чоловіка з одним або двома товаришами. Дю Лю виводив подорожніх з труднощів і зникав так само раптово, як і з'являвся. Такий був той, хто йшов поряд з утікачами понад берегом

річки де Рішельє, і Амос та де Катіна знали, що його присутність тут є зловісним симптомом, бо Грейсолон дю Лю завжди бував у тих місцях, яким загрожувала небезпека.

— Що ви думаєте про оті вогні, дю Лю? — поцікавився молодий де ла Ну.

Шукач пригод набивав собі люльку препоганим індійським тютюном, одрізуючи його від папуші скальпувальним ножем. Він ніби нехотя глянув на два стовпи диму, що вимальовувались на червоному фоні вечеріючого неба.

— Вони не подобаються мені, — уривчасто промовив він.

— Там ірокези?

— Так.

— Ну, принаймні це доказ того, що вони ще на тому березі.

— Ні, навпаки, на цьому.

— Як?

Дю Лю запалив люльку.

— Ірокези на цьому березі, — виразно повторив він. — Вони переправились на південь від нас.

— А ви мовчали про це. З чого ви бачите, що вони переправились, і чому досі не сказали нам про це?

— Я не знав, доки не побачив цих вогнів.

— Ну, а що ж вони означають?

— Ех, кожен індійський хлопчисько скаже вам це, — нетерпляче відповів дю Лю. — Ірокези під час війни нічого даремно не роблять. Вони навмисне показують нам цей дим. Якби всі їхні бойові загони були на тому боці, це було б ні до чого. Очевидно, найхоробріші з них уже перепливли річку. А з півночі вони не могли цього зробити, бо їх помітили б з форту. Висновок: вони переправились на півдні.

Амос похвально кивнув головою.

— Це в звичаях індіців, — potwierдив він. — Ручуся, що він має рацію.

— Так вони можуть уже бути в лісах навколо нас? Нам може загрожувати небезпека? — вигукнув де ла Ну.

Дю Лю ствердно хитнув головою і запалив люльку.

Де Катіна озирнув величезні стовбури дерев, зів'яле листя, м'яку траву під ногами з перехрещеними на ній вечірніми тінями. Як важко було уявити, що за цією красою таїлась небезпека, та ще така страшна й грізна, що могла налякати і самотнього мужчину, а тим більше того, з ким поруч ішла кохана жінка. Глибокий віддих полегшення вирвався з грудей де Катіна, коли на великій галявині майнув частокіл, а за ним високий кам'яний будинок. Уздовж огорожі простяглося в ряд близько дюжини маленьких будиночків, критих кедровим гонтом, з дахами, загнутими вгору на нормандський манір; тут, під захистом панського замку, жили васали — дивний уламок феодальної системи в серці американських лісів. Підійшовши ближче до воріт, подорожні побачили великий дерев'яний щит з намальованим на ньому гербом: на срібному полі дві смуги під кутом між трьома червоними значками. З бійниць на

кожному розі виглядали маленькі мідні гармати. Ледве вони увійшли у ворота, як сторож замкнув їх ізсередини, засунувши величезною поперечиною. Невелика купка чоловіків, жінок та дітей стовпилась коло ґанку замку, де на високому кріслі сидів якийсь старик.

— Ви знаєте мого батька, — сказав, знизуючи плечима, молодий чоловік. — Він уявляє собі, що ніколи не кидав свого нормандського замку і що досі він французький поміщик і вельможа стародавнього роду. Зараз він приймає данину та щорічну присягу від своїх васалів і вважав би за непристойне урвати цю урочисту церемонію навіть заради самого губернатора. Коли вам цікаво подивитись на церемонію, то відійдіть сюди і дожидайтесь кінця. А вас, мадам, я зараз же проведу до моєї матері, якщо ви зробите ласку і підете за мною.

Видовище, принаймні для американців, було цілком незвичайне. Перед ґанком потрійним півколом стояли чоловіки, жінки й діти; перші — грубі й загорілі, другі — прості з вигляду, чисто вдягнені, з білими чепцями на голові і, нарешті, треті, діти, — з роззявленими ротами й витріщеними очима, принишклі від того, що бачили побожну шанобу старших. Серед них на високому різьбленому стільці випроставшись і непорушно сидів літній чоловік з надзвичайно урочистим виразом на обличчі. Це був вродливий мужчина, високий, широкоплечий, з виразним, крупними рисами чисто виголеного обличчя, глибокими зморшками, великим носом, який скидався на дзьоб, і густими, щетинястими бровами, що дугасто здіймалися майже до самого величезного парика, пишного й довгого, які носили у Франції в дні його молодості. На парика був надітий білий капелюх з червоним пером, граціозно загнутий з одного боку, а сам чоловік був одягнений у камзол з коричневого сукна, оздоблений сріблом на комірі й на рукавах, дуже гарний, хоча досить потертий і, очевидно, не один раз латаний. Камзол, чорні оксамитні штани до колін та високі, добре начищені чоботи — усе це разом складало такий костюм, якого де Катіна ніколи раніше не бачив у диких нетрях Канади.

За натовпу вийшов незграбний хлібороб і, ставши навколішки на маленький килимок, вклав свої руки в руки вельможі.

— Пане де Сен-Марі, пане де Сен-Марі, пане де Сен-Марі, — промовив він тричі підряд. — Приношу вам, з повинності, присягу на вірність за мій лен Хебер, що ним володію як васал вашої милості.

— Будь вірний, сину мій! Будь хоробрий і вірний! — урочисто промовив старий вельможа і раптом додав зовсім іншим тоном: — Якого біса несе там твоя дочка?

З юрби вийшла дівчина, несучи широкий і довгий кусок кори, на якому лежала купа риби.

— Це — ті одинадцяті рибини, які я присягою зобов'язаний віддавати вам, — шанобливо промовив той. — Тут їх сімдесят три, бо за цей місяць я впіймав вісімсот штук.

— Peste! — крикнув вельможа. — Чому це ти вирішив, Дюбуа, що я хочу зіпсувати здоров'я, з'ївши всі ці сімдесят три рибини? Хіба ти думаєш, що у моєї двірні, домашніх

та інших членів дому тільки й діла, що їсти твою рибу? Надалі принось на виплату податку не більше як п'ять риб воднораз. Де дворецький? Тер'є! Віднеси рибу на склад, та гляди, щоб сморід не дійшов до блакитної кімнати або до покоїв пані.

Чоловік у дуже потертій чорній лівреї, вилинялій і полатаній, підійшов з великим бляшаним підносом і забрав купу піднесеної риби. Потім васали виходили один по одному, давали старозавітну присягу, і кожен з них залишав певний пай свого промислу на утримання сюзерена: хто — сніп пшениці, хто — мірку картоплі, деякі приносили оленячі та боброві шкури. Дворецький відносив принесене, аж поки вся данина була виплачена і чудна церемонія скінчилась. Коли поміщик підвівся зі свого місця, його син уже повернувся і, взявши за руку де Катіна, провів його крізь натовп.

— Батьку, — промовив він, — це мосьє де Катіна. Може, ви пам'ятаєте, що зустрічали його в Квебеку кілька років тому.

Вельможа вклонився з надзвичайно поблажливим виглядом і потис гвардійцеві руку.

— Дуже радий бачити в своїх володіннях як вас, так і ваших слуг...

— Це мої приятелі, мосьє, пан Амос Грін і капітан Ефраїм Саведж. Моя жінка теж зі мною, але ваш син був такий ласкавий, що вже одвів її до вашої дружини.

— Я радий... дуже радий! — промовив старик з витіюватим поклоном. — Я дуже добре пам'ятаю вас, мосьє, бо людей таких, як ви, не часто зустрінеш у цій країні. Пам'ятаю і батька вашого, ми разом билися з ним при Рокруа, хоч він служив тоді в піхоті, а я в червоних драгунах у Гріссо. У вас на гербі молоток на поперечині по блакитному тлу... а, згадав! Друга дочка вашого прадіда одружилася з небожем одного де ла Ну д'Андалі, що належав до молодшої парості нашого роду. Ласкаво просимо, родичу!

Він раптом обняв обома руками де Катіна і тричі ляснув його по спині.

Молодий чоловік був захоплений таким гостинним прийомом.

— Я недовго зловживатиму вашою гостинністю, мосьє, — промовив він. — Ми прямуємо до озера Шемплен і сподіваємось, що днів через два зможемо йти далі.

— У ваше розпорядження буде призначено кілька покоїв на весь час перебування тут. Чорт візьми! Мені не щодня доводиться приймати людину благородної крові! Ах, мосьє! У тому й полягає тягар мого вигнання, що немає з ким поговорити тут як з рівним. Хіба з чиновниками, губернатором, інтендантом та ще з одним-двома священнослужителями, з трьома, чотирма офіцерами, але з дворянства? Навряд чи знайдеться тут хоч один дворянин. Титули у нас купують, як пушнину, і краще, мабуть, у цій країні мати човен, повний бобрових шкур, аніж родовід від Роланда. Але я забуваю обов'язки господаря. Ви з вашими приятелями, напевно, стомились і зголодніли з дороги. Ходімо в салон і подивимось, чи не знайдуть мої дворецькі чим вас почастувати. Ви, якщо не помиляюсь, граєте в пікет? Ах, я трохи забув, але буду дуже радий перекинутися з вами картою.

Замок був високий, міцний, із стінами сірого каменю. Великі вхідні двері, окуті залізом, з бійницями для мушкетних дул, вели в цілу низку льохів та комор, де

зберігались буряки, морква, картопля, капуста, солонина, сушені вугрі та інші запаси на зиму. Гості в супроводі господаря пройшли гвинтовими кам'яними сходами у величезну, високу кухню, від якої на всі боки розходились кімнати слуг або пошту, як більше подобалось старому вельможі називати їх. На поверх вище містились покої панів, у центрі яких була простора їдальня з величезним каміном і незграбними, домашнього виробу меблями. Багаті килими з ведмежих та оленячих шкур укривали всю дерев'яну підлогу, а на стінах рогаті оленячі голови виглядали між рядами вивішених мушкетів. Посеред кімнати стояв великий, грубо зроблений кленовий стіл. На ньому лежали пироги з дичиною й брусницею і шматок копченої лососини. Голодні подорожні віддали всьому цьому належну увагу. Господар пояснив, що він уже вечеряв, але дозволив себе умовити і закусив разом з гостями, скінчивши тим, що з'їв більше за Ефраїма Саведжа, випив більше, ніж дю Лю, і наприкінці заспівав розімлілим утікачам любовну французьку пісеньку, вільні слова якої, на щастя для всієї іншої компанії, лишилися цілком незрозумілими жителям Бостона.

— Ваша дружина вечеряє в кімнаті моєї жінки, — сказав він, коли винесли страви. — Тер'є, можете подати пляшку фронтиньяку з ящика номер тринадцять. О, ви побачите, мосьє, що навіть у цих нетрях можна надібати дещо цікаве. Значить, ви просто з Версаля, де Катіна? Його збудовано після мого від'їзду, але як добре я пам'ятаю колишнє придворне життя в Сен-Жермені, поки ще Людовік не став таким побожним. Ах, які це були невинно-чарівні дні, коли мадам де Нейваль мусила загороджувати вікна в кімнатах фрейлін, щоб король не заліз туди, а ми всі з восьмої години ранку виходили на моріжок для вранішніх поєдинків! Присягаюсь св. Діонісієм, я ще не зовсім забув деякі з прийомів, і хоч який старий, а радий був би ще повправлятися.

Своєю звичайною, величною ходою він наблизився до стіни, де висіли рапіра й кинджал, зняв їх і почав нападати на двері, то нахиляючись, то відкидаючись назад, відбиваючи кинджалом уявлювані удари і притупуючи ногами з короткими вигуками, вживаними у фехтувальних, школах. Нарешті він повернувся до гостей, важко дихаючи і з зсунутим набік париком.

— Ось як ми, бувало, вправлялись у мої часи, — промовив він гордо. — Безперечно, ви, молодь, удосконалились у цих вправах, але все ж фехтування колись стало в пригоді нам у боях проти іспанців при Рокруа та в інших менш значних боях. А при дворі, мабуть, нічого не змінилось. Напевно, все ті самі любовні пригоди та кровопролитні дуелі. Ну, як там сватання Лозена до мадмуазель де Монпансьє? Чи доведено, що мадам де Клермонт купила якийсь флакон у Ле-Ві, торговки отрутою, за два дні до того, як суп так шкідливо подіяв на брата короля? Що зробив герцог де Бірон, коли його рідний небіж утік з його жінкою? Чи правда, що він за це набивав гульвісі п'ятсот тисяч ліврів у рік на утримання?

Такі були питання про події, які трапились у Парижі років два тому і кінець яких ще не дійшов до берегів річки Рішельє. До пізньої ночі, коли його товариші уже давно хропли під ковдрами, де Катіна, мружачись і позіхаючи, все ще старався задовольнити

цікавість старого придворного, розповідаючи йому складні подробиці версальських пліток.

Розділ XXXII

УБИВСТВО "РУДОГО ОЛЕНЯ"

Два дні пробули наші подорожні в садибі Сен-Марі і охоче погостювали б і довше, бо приміщення було зручне, прийом гостинний, але червоні відтінки осені змінювались уже на коричневі, а вони добре знали, як зненацька налітають сніг і мороз у цих північних країнах і як потім неможливо буде їм добутись до місця призначення, коли настане зима. Старий вельможа розіслав розвідників і по суші, і по воді, проте на східному березі не було виявлено й слідів ірокезів. Очевидно, дю Лю помилився. Але по другий бік річки до неба, як і попереду, здіймались стовпи сірого диму, показуючи, що десь близько є ворог. Цілий день ці сигнали про небезпеку було видно з вікон будинка та з-за частоколу огорожі, і вони нагадували мешканцям, що їх підстерігає страшна доля.

Утікачі відпочили, відсвіжились і однодушно хотіли йти далі.

— Якщо випаде сніг, буде в тисячу разів небезпечніше, — говорив Амос, — тоді кожна дитина знайде наш слід.

— Та й чого нам боятися? — доводив старий Ефраїм. — Щоправда, це пустиня Аравійська, хоча й веде до землі Ханаанської, але Господь захистить нас від цих синів Ієровоама. Прав прямо, хлопче, і не випускай керма!

— І я не боюсь, Аморі, я зовсім відпочила, — підбадьорювала Адель. — Нам буде значно безпечніше в англійських провінціях. А тепер хто знає, може, цей страшний монах з'явиться з наказом тягти нас у Квебек або Париж.

І справді, дуже можливо було, що мстивий францисканець, не знайшовши втікачів ні в Монреалі, ні в Трьох ріках, буде шукати їх на берегах Рішельє. Коли де Катіна згадував картину, як фанатик плив тоді мимо великим човном з нахиленим уперед нетерплячим обличчям, у темній рясі, похитуючись в такт ударам весел, він почував, що небезпека, про яку говорила жінка, не тільки можлива, але й цілком реальна. Власник Сен-Марі ставиться до втікачів приязно, але він не зважиться не виконати вимогу губернатора. Могутня рука, простягнувшись через море з Версаля, тяжіла над ним навіть тут, у хащах незайманого лісу, намагаючись схопити свою жертву і потягти її назад, на приниження й горе. Всі небезпеки лісів ніщо проти цього кошмару!

Поміщик з сином, не знаючи тих причин, що примушували де Катіна поспішати, наполегливо умовляли його лишитися довше, їх підтримував і небалакучий дю Лю; скупі слова, сказані цим останнім, мали більше ваги, ніж довгі тиради, бо дю Лю говорив тільки про те, що добре знав.

— Ви бачите мою маленьку садибу, — умовляв старий вельможа, роблячи зграбний жест своєю вкритою перснями рукою, що висувалася з мереживної маншетки. — Вона, звісно, не така, якою я хотів би її бачити, але я від щирого серця пропоную її у ваше розпорядження на зиму, коли ви з вашими товаришами зробите мені честь залишитися тут. Що ж до вашої дружини, то я певен, що вона знайде, що робити і чим розважитись

разом з моєю дружиною. До речі, де Катіна, ви ще не відрекомендовані їй. Тер'є, піді до пані і скажи, що я прошу її завітати до залу з балдахіном.

Де Катіна взагалі було важко здивувати, але й він був трохи спантеличений, коли виявилось, що дама, про яку говорив старий вельможа в перебільшено шанобливих висловах, була настільки схожа на справжню індіанку, наскільки зала з балдахіном — на французьку стодолу. Щоправда, на ній був ліф з яскраво-червоної тафти, чорна спідниця, черевики з срібними пряжками, а коло пояса висів на срібному ланцюжку флакон з пахучою мускусною кулькою, але колір обличчя в цієї жінки нагадував кору шотландської сосни, а великий ніс і різко окреслений рот разом з двома косами жорсткого чорного волосся, що висіли вздовж спини, не лишали ні найменшого сумніву в її походженні і расі.

— Дозвольте мені, мосьє де Катіна, — урочисто промовив власник Сен-Марі, — відрекомендувати вас моїй дружині, Онезі де ла Ну де Сен-Марі, співвласниці цього маєтку, а також замку д'Анделі в Нормандії і маєтку Варени у Провансі, яка з власного походження має спадкове право на титул принцеси племені онондагів. Мій ангел, я силкуюсь переконати наших друзів погостювати у нас в Сен-Марі замість того, щоб іти до озера Шамплен.

— Хоч лишіть тут вашу Білу Лілію, — сказала темношкіра принцеса прекрасною французькою мовою, стискуючи своїми мідно-червоними пальцями сніжно-білу руку Адель. — Ми збережемо її вам до весняного розтавання льоду, нового листя і ягід.

Щирі слова господині справили на де Катіна більше враження, ніж усі застереження, які він чув досі. Звичайно, вона краще за інших повинна розуміти грізні ознаки часу.

— Не знаю, що й робити! — хвилювався він. — Я повинен іти, а тим часом як я можу наражати її на таку небезпеку? Я з радістю перезимував би тут, але даю вам слово, що не можу зробити цього.

— Дю Лю, ви можете допомогти нам, — звернувся де ла Ну до лісового бродяги. — Що ви порадите моєму другові, коли йому так необхідно дістатись в англійські колонії, доки не настала зима?

Похмурий, мовчазний піонер замислився над питанням, гладячи бороду.

— Є тільки один вихід, — нарешті промовив він, — та й то ризикований. Ліси безпечніші за річку, бо є в прибережних очеретах повно схованих човнів. За п'ять миль звідси є форт Пуату, а за п'ятнадцять — Овернь. Завтра ми пройдемо лісом до першого форту і подивимось, чи безпечно там. Я піду з вами і даю слово: якщо ірокези вже там, то Грейсолон дю Лю дізнається про це. Мадам ми лишимо тут, і коли виявиться, що все гаразд, повернемось і візьмемо її. Так само ми потрапимо і в Овернь, а там доведеться підождати, поки довідаємось, де військові загони індіців. Мені здається, ми дізнаємося про це досить швидко.

— Як? Ви хочете розлучити нас? — скрикнула вражена Адель.

— Так краще, сестро моя, — потвердила Онега, ласкаво обіймаючи її. — Ти не знаєш небезпеки, а ми добре її розуміємо і не можемо наражати на неї нашу Білу

Лілію. Ти лишишся тут і будеш радувати нас, поки великий вождь дю Лю і французький воїн, твій чоловік, і старий воїн, з вигляду такий суворий, і другий вождь, схожий на дику серну, не пройдуть лісом і не побачать, чи можна твоїй нозі ступити на стежки лісові.

Нарешті все вирішили, і Адель, незважаючи на всі заперечення її, залишили на господиню Сен-Марі, а де Катіна запрягся негайно повернутися по неї з форту.

Старий вельможа з сином охоче взяли б участь у цій подорожі, але на них лежала відповідальність за долю всього маєтку і всіх, хто був під його захистом; до того ж V лісі незначній жменьці людей загрожувала менша небезпека, ніж цілому загонові. Де ла Ну дав їм листа до де Ланна, коменданта форту Пуату, і вдосвіта усі четверо, як тіні, вислизнули з хвіртки огорожі і за одну мить зникли в пільмі величезного лісу.

Від де ла Ну до Пуату "було лише дванадцять миль, але лісом, у якому доводилось переходити через річки, обминати зарослі очеретом озера і відшукувати стежки на трясовині де дикий рис здіймався вище за людський зріст, а гілля вільшини спліталось у непролазну хащу, відстань була вдвоє більша. Розвідники йшли один за одним — дю Лю попереду, швидкими, безшумними кроками дикого звіра, нахилившись уперед, з рушницею наготові, оглядаючи околицю пильним поглядом темних очей і чуйно придивляючись до всього, помічаючи все — від найменшого сліду на землі або пні до руху кожного звіра ч" и птаха в кущах. За ним ішов де Катіна, потім Ефраїм Саведж і останнім — Амос, усі, сторожко озираючись, з рушницями наготові. До полудня вони пройшли вже більш як півдороги і зупинились, щоб скромно поснідати хлібом з сиром, бо дю Лю заборонив їм розпалювати вогнище.

— Ірокези ще не дійшли сюди, — прошепотів він, — а все ж я певен, що вони перебрались через річку. Ах, губернатор де ла Барр не знав, що діяв, дратуючи цих людей, а добряга драгун, присланий нам королем, знає й ще менше.

— Я бачив їх у спокійних умовах, — зауважив Амос. — Я торгував з онондагами і в країні сенеків. Вони прекрасні мисливці ч відважні люди.

— Що стрільці вони добрі, це правда, але люди якраз і є та дичина, на яку вони найбільше люблять полювати. Я сам водив їхні скальпуючі загани, а також і бився проти них, тому можу засвідчити вам, що коли з Франції приїздить генерал, який ледве знає, що в бою треба стояти спиною до сонця, то йому доведеться скоро упевнитись, що від цих чортів нічого не доб'єшся. Говорять про те, щоб спалити їх селища! Це так само розумно, як, зруйнувавши осяче гніздо, думати, що винищені всі оси. Ви з Нової Англії, мосьє?

— Мій товариш звідти, а я з Нью-Йорка.

— Ах, так. З вашої ходи й погляду я повинен був би зразу зміркувати це, бо ви в лісі як дома Люди з Нової Англії плавають по воді і більше люблять бити тріску ніж оленів. Може, через це у них такі сумні обличчя. Я плавав по океану і пам'ятаю, що й моє обличчя було тоді теж невеселе. Вітерець дме ледве-ледве, а тому нам можна рискнути запалити люльки. Мені траплялось спостерігати, як Ма доброму вітрі запалена люлька притягає ворожий загін За дві милі, але дерева затримують запах, а носи в ірокезів

менш чутливі, ніж у сіу і лакотів. Хай допоможе вам бог, якщо трапиться війна з індійцями. Це погано для нас, але для вас буде в тисячу разів гірше.

— А чому?

— Зрозуміло, ми з самого початку билися з індійцями і ніколи не забуваємо про них, ставлячи будівлі Бачите, як понад цією річкою кожен будинок, селище взаємно підтримують одно одного. Але у вас... Присягаюсь святою Анною з Бопре, що в мене засвербів мій скальп, коли, прийшовши до ваших кордонів, я побачив самотні будиночки й невеликі просіки в лісах... І на двадцять миль навколо ніякої допомоги! Війна з індійцями — чистилище для Канади і пекло для англійських колоній.

— Ми з індійцями приятелі, — заперечив Амос, — і не прагнемо збільшувати зброєю територію Нової Англії.

— Ваш народ уміє завойовувати, хоч весь час каже, що не бажає цього, зауважив дю Лю. — Ну, а ми б'ємо в барабани, вимахуємо прапорами, а насправді нічого особливого ще не вийшло. У нас в Канаді було тільки двоє великих людей. Один із них — Лассаль, застрелений торік своїми ж людьми на низу великої ріки, другий — старик. Фронтенак Таки доведеться йому повернутися сюди, щоб П'ять Племен не перетворили на пустиню Нову Францію. Я аж ніяк не здивуюсь, коли через два роки білий з золотом прапор маятиме тільки на скелі Квебека. Але я помічаю, мосьє де. Катіна, що ви нетерпляче позираєте на мене, і знаю, що вираховуєте години до нашого повороту в Сен-Марі. Значить, вперед, і хай буде друга частина нашої подорожі так само спокійна, як і перша.

Цілу годину, а може й більше вони пробирались лісом за старим піонером-французом. Був чудовий день, на небі майже не було видно хмар, і сонячне проміння, пробиваючись крізь листя, ніби вкривало траву золотою сіткою. Часом ліс рідішав, тоді яскраве сонячне світло щедро лилося на подорожніх, але слідом за тим вони знов заглиблювались у непролазні хащі, куди лише зрідка самотній сонячний промінь продирався крізь густий, щільний листяний покров.

Ці раптові переходи від світла до темряви були б чарівні, коли б страшна небезпека, що загрожувала в кожному затіненому місці, не обгортала душу більше жахом, ніж захватом. Мовчки, нечутною ходою чотири подорожніх прокладали собі шлях між величезними стовбурами.

Зненацька дю Лю кинувся навколішки і притулив вухо до землі. Він устав, похитуючи головою, і пішов далі заклопотаний, з серйозним обличчям, сторожко позираючи навколо.

— Ви що-небудь почули? — прошепотів Амос.

Дю Лю приклав палець до губів і через хвилину, притулившись обличчям до землі, знову припав вухом. Потім він скочив на ноги з виглядом людини, яка почула те, чого сподівалась.

— Ідіть далі, — спокійно промовив він, — так само як і досі.

— Що трапилось?

— Індійці.

- Попереду?
- Ні, ззаду.
- Що вони роблять?
- Висліджують нас.
- Скільки їх?
- Гадаю, двоє.

Товариші мимоволі озирнулись назад, в порожню темряву лісу. В одному місці блищала широка смуга світла між двох сосон, кидаючи золотий відблиск на їх слід. Навкруги, як і раніше, скрізь було похмуро й безмовно.

- Не обертайтеся, — суворо шепнув дю Лю. — Ідіть, як і досі йшли.
- Це — вороги?
- Ірокези.
- І переслідують нас?
- Ні, тепер ми їх.
- Чи не повернути назад?
- Ні, вони зникнуть, як тіні.
- Далеко вони?
- Я гадаю, кроків за двісті.
- Значить, вони не можуть бачити нас?
- Думаю, що ні, але не цілком певен, очевидно, вони йдуть по нашому сліду.
- Що ж нам робити?
- Обійдемо кругом і зайдемо їм у тил.

Круто повернувши ліворуч, він повів їх лісом, описуючи довгу дугу. Він ішов швидко, але беззвучно в густій тіні дерев. Нарешті, він знову повернув і зупинився.

- Це наш слід, — показав він.

— Так, і по ньому пройшло двоє червоношкірих! — прошепотів Амос, нагинаючись і показуючи на сліди, зовсім не видні Ефраїмові Саведжу й де Катіна.

— Дорослий воїн і юнак, який уперше йде в бій, — зауважив дю Лю. — Як бачите, вони йшли дуже швидко: ледве вдавнені п'яти їхніх мокасинів. Вони йшли один за одним. Ну, тепер ходімо за ними, як вони за нами, і побачимо, чи не будемо ми щасливі.

Він швидко подався вперед, тримаючи мушкет наготові, інші йшли слідом, але в тінявому лісі навколо них не було чути ні звуку, ні ознаки життя. Нараз дю Лю зупинився і вперся в землю рушницею.

- Вони ще й досі позаду нас, — промовив він.
- Невже?

— Так. Ось те місце, де ми звернули. Одну мить вони вагались — це видно з їх слідів, — а потім пішли за нами.

- Якщо ми спробуємо йти швидше і зробимо ще коло, то можемо наздогнати їх.

— Ні, тепер вони обережні. Зрозуміли, що ми йдемо вдруге по своїх же слідах, щоб спантеличити їх. Ляжемо за це дерево і подивимось, чи не вдасться побачити їх.

Великий гнилий пенъ, позеленілий від моху, вкритий рожевими та червоними грибками, лежав поблизу того місця, де зупинились наші розвідники. Француз притаївся за ним, три товариші зробили так, як і він, і всі разом почали дивитися з-за гілля кущів, що закривали їх. Все та сама широка смуга світла лилась між двох сосон, а навкруги, як і попереду, був присмерк і безмовність, ніби у просторому храмі з колонами з дерев і безмежним листяним шатром замість покрівлі. Не хрустів сучок, не шелестіла гілка; тільки різкий гавкіт лисиці лунав звідкись із глибини лісу. Дрож збудження пробігав по тілу де Катіна. Йому згадалися ігри в піжмурки серед дубів та тисових огорож Версаля, якими розважався двір під час доброго настрою Людовіка. Але призом там було різьблене віяло або коробка цукерок, а тут ішлося про життя і смерть.

Минуло десять напружених хвилин, але ніщо не свідчило про присутність живої істоти позаду.

— Вони там, у тій хащі, — шепнув дю Лю, киваючи головою в напрямку густого чагарника за двісті кроків.

— Ви бачили їх?

— Ні.

— З чого ж робите висновок?

— Я бачив, як білка вискочила з дупла он на тій великій березі і кинулась назад, ніби чогось злякавшись. Звідти їй, мабуть, видно все, що робиться в заростях кущів.

— Ви думаєте, вони знають, що ми тут?

— Ні, вони не можуть нас бачити, але підозрівають. Вони самі бояться пастки.

— Чи не кинутись нам туди?

— Вони застрелять двох із нас і щезнуть у лісі, мов дим. Ні, нам краще йти далі.

— Але вони підуть слідом.

— Навряд. Нас четверо, а їх тільки двоє, і до того ж вони зрозуміли, що ми насторожі і вміємо пізнавати сліди не гірше за них. Проходьте за ці стовбури; звідти їм не видно нас. Так! Ну, нахилийтесь, доки не вийдемо з вільшини. Тепер треба йти швидше, бо де є два ірокези, там, напевно, недалеко є двісті.

— Слава богу, що я не взяв з собою Аделі! — прошепотів де Катіна.

— Так, мосьє, добре людині мати дружину-товариша, але не на кордонах країни ірокезів або якоїсь іншої індійської країни.

— Так ви не берете з собою дружини, виряджаючись у подорож? — поцікавився офіцер.

— Беру, але не дозволяю їй переходити із селища в селище. Вона лишається у вігвамі.

— Значить, ви розлучаєтесь з нею?

— Навпаки, вона завжди буває на місці, щоб привітати мене. Присягаюсь святою Анною, мені було б страшенно тяжко, прийшовши в якесь селище, не побачити там дружини, яка зустріла б мене.

— Значить, вона йде попереду вас чи що?

Дю Лю зареготав беззвучно, але від щирого серця.

— Нове селище, нова жінка, — промовив, нарешті він. — Але у мене скрізь буває тільки по одній; французові соромно показувати поганий приклад, коли наші отці церкви жертвують своїм життям, проповідуючи дикунам доброчесність. Ах, ось і річка Аджідаумо, де індієці ставлять сіті на осетра. До Пуату лишається ще сім миль.

— Значить, ми до смерку дійдемо туди?

— Мені здається, нам краще почекати в лісі, поки смеркне. Коли ірокезькі розвідники пройшли так далеко, то, напевно, їх дуже багато коло Пуату, і остання частина дороги, якщо ми не будемо обережні, стане найнебезпечнішою для нас, надто коли ці двоє, перегнавши нас, попередять інших.

Він помовчав з хвилину, нахиливши голову і обережно прислухаючись.

— Присягаюсь святою Анною, — пробурчав він, — ми не відірвалися від них. Вони знов ідуть по нашому сліду.

— Ви чуєте їх?

— Так, вони недалеко від нас. Ну, на цей раз вони зрозуміють, що даремно пішли за нами. Зараз я покажу вам лісовий фокус, який може здатись вам новиною. Роззувайте-но ваші мокасини.

Де Катіна скинув чоботи, те саме зробив і дю Лю.

— Надіньте їх замість рукавичок, — сказав піонер, і через хвилину взуття обох товаришів опинилось на руках Ефраїма Саведжа та Амоса.

— Мушкети можете закинути на спину. От так! Тепер ідіть рачки, добре зігнувшись, руками дужче надушуйте на землю. Прекрасно. Двоє можуть лишати слід за чотирьох! А ви, мосьє, ідіть за мною.

Він перестрибував від одного куща до другого в напрямку, паралельному дорозі товаришів, і за кілька ярдів від них, потім раптом притаївся за кущем і потяг за собою де Катіна.

— Вони пройдуть тут через кілька хвилин, — прошепотів він. — По змозі не стріляйте. — Щось блиснуло в руці дю Лю, і товариш його, глянувши вниз, побачив, як він витяг з-за пояса гострий маленький томагавк. Знов шалений, дикий дрож пробіг по тілу де Катіна, і він став до болю пильно вдивлятися крізь дуже поплутане гілля, виглядаючи тих, хто мав з'явитися з-під склепіння похмурих, безмовних дерев.

Раптом де Катіна побачив обриси якоїсь істоти, тінь, що проскочила швидко від стовбура до стовбура, але він не міг сказати, чи належала вона звіреві чи людині. Знову й знову мигтіли то одна, то дві безмовні тіні; вони кралися, ніби вовк-перевертень, яким лякала його нянька в дитинстві. Потім на кілька хвилин все навкруги завмерло, і, нарешті, з кущів вийшов ірокезький вождь у військовому головному уборі.

Це був високий, сильний чоловік. На голові у нього стирчав чуб з орлиним пір'ям, а тому в сутінку він здавався справжнім, велетнем, і від його винизаних намистинами мокасинів до вершечка пера на головному уборі було футів із вісім. Одна половина обличчя вождя була розмальована сажею, охрою та кіновар'ю на зразок собачої морди, а на другій був намальований птах, так що загальний вигляд був надзвичайно комічний

і чудний. Вампумовий пояс підтримував його набедрену пов'язку, а коло верхнього краю наколінників з кожним його рухом маяло з дюжину ворожих скальпів. Голова його була нахилена вперед, очі світилися зловісним блиском, а ніздрі то роздimalись, то стулювались, як у розлютованого звіра. Рушниця була направлена вперед, і він крався, зігнувши коліна, видивляючись, прислухаючись, зупиняючись, кидаючись наперед, виявляючи всією своєю постанню цілковите втілення обережності. На два кроки за ним ішов хлопець років чотирнадцяти, одягнений і озброєний так само, як і батько, але не розмальований на обличчі і без трофеїв коло пояса.

Вони вже порівнялися з кущем, за яким притаїлась засідка, коли раптом щось привернуло увагу молодого воїна — може, ворухнулась гілка чи загойдався листок, — він на мить завмер з виразом підозріння у всіх рисах обличчя. Ще мить, і він попередив би товариша, але дю Лю уже вискочив і загнав свій томагавк у череп старшого воїна. Де Катіна почув глухий тріск, ніби від сокири, що розрубала гниле дерево, і індієць упав, як колода, з страшним реготом, звиваючись своїм могутнім тілом. Молодий воїн, як серна, перескочив через труп свого батька і кинувся в ліс, але за мить серед дерев розітнувся постріл, а потім на відповідь пролунав тихий жалібний крик.

— Це його передсмертне виття, — спокійно промовив дю Лю. — Шкода було стріляти, а все ж краще, ніж випустити.

В цей час підійшли інші. Ефраїм забивав у мушкет новий заряд.

— Хто це сміявся? — спитав Амос.

— Ось він, — показав дю Лю на вмираючого воїна, голова якого плавала в крові, а на розмальованому обличчі завмерла непорушна усмішка. — Це їх звичай при смертельному ударі. Я бачив, як один ватажок сенеків реготав протягом шести годин під час катування. Ах, він так і на той світ подався з реготом!

Індієць ще раз конвульсійно шарпнувся руками й ногами і потім витягся нерухомо, повернувши обличчя з застиглою на ньому усмішкою до смужки синього неба над головами розвідників.

— Це — великий вождь, — промовив дю Лю. — "Рудий Олень" могауків, а хлопець. — Його другий син. Ми пролили першу кров, але не думаю, щоб вона була останньою. Ірокези не залишають без помсти смерті своїх вождів. Він був могутнім бійцем, в чому ви зразу можете упевнитись, глянувши на його шию.

На індійцеві було чудне намисто з нанизаного на мотузку почорнілого бобового лушпиння, як це здалося де Катіна. Та коли він нагнувся, щоб роздивитись уважніше, то з жахом побачив, що то було дещо інше — висхлі людські пальці.

— Присягаюсь святою Євлалією, — промовив дю Лю, звертаючись до де Катіна, — як на випробуваного воїна, мосьє, ви занадто зблідли від такого незначного кровопролиття.

— Мені недужиться. Я охоче випив би коньяку з вашої фляжки.

— Ось нате. На здоров'я, товаришу! Ну, чому б мені не захопити цей славетний скальп і не показати мешканцям замку після нашої прогулянки.

Він затис між ноги голову індійця і за одну мить, круговим рухом ножа, зняв з

черепа мокрий трофей.

— Ходімо! — крикнув де Катіна, з огидою одвертаючись від нього.

— Добре, зараз. Ось тільки захоплю ще цей вампумовий пояс із знаком ведмедя. Так! І рушницю. Гляньте-но, на замку стоїть "Лондон". Ах, мосьє Грін, мосьє Грін, не важко здогадатись, хто постачає зброю ворогам Франції.

Нарешті вони рушили далі; дю Лю ніс свою здобич, а труп червоношкірого, все з тією самою застиглою усмішкою, лишився лежати під безмовними деревами. Мимохідь вони побачили й скоцюрблений труп хлопчика там, де хлопець упав між кущів. Піонер ішов дуже швидко до того місця, де маленька притока впадала у маленьку річку. Тут він роззув чоботи і разом з товаришами пройшов убрід близько півмилі.

— Наскочивши на трупи, вони підуть по нашому сліду, — говорив він, — але це спантеличить їх, бо ірокез губить слід тільки в прудкій воді. Тепер же ми заляжемо в ці зарості аж до смерку, бо до Пуату нам лишається трохи більше милі, а йти вперед небезпечно — ліс тут рідшає.

Вони пролежали у вільшині, поки тіні з коротких стали довгими, а білі хмари, що линули над головами, порожевіли від сонячного заходу. Дю Лю з люлькою в зубах скрутився клубочком і трохи задрімав, насторожуючи вуха й здригаючись при найменшому шелесті в лісі. Американці довгенько шепотілись між собою; Ефраїм розповідав довгу історію про крейсування брига "Промисловість", який ходив у Джемстоун по цукор і патоку; нарешті заколисані шелестом вітру в гіллі, заснули й вони. Не спав тільки де Катіна. Його нерви ще тремтіли під впливом несподіваного дивного почуття, що обгорнуло його душу.

Що це значить? Невже Адель у небезпеці? Йому доводилось чути про такі інтуїтивні передчуття. Але ж він лишив її в безпеці, за частоколом і гарматами. Він побачить її, найпізніше — завтра надвечір. Дивлячись на небо крізь хащу мідно-червоного листя, під яким він лежав, де Катіна линував думками за цими хмарами, що легко й вільно пропливали над головою, і уявив себе, як сидить він коло вікна на вулиці Сен-Мартіна, на широкій лаві з іспанської шкіри; позолочений пак на вивісці гойдається над вікном, а рука його обіймає тріпотливу, несміливу Адель, яка порівнювала себе з маленькою мишкою в старому будинку і, проте, знайшла в собі досить мужності, щоб поділити з ним цей небезпечний шлях. Потім він перелетів думками у Версаль, знову побачив карі очі короля, вродливе, сміливе обличчя де Монтеспань, ясні риси де Ментенон, знову скакав уночі з їх дорученням в Париж, мчав з демонічним візником і плигав разом з Амосом на ешафот, щоб урятувати першу красуню Франції. Все це уявив він тепер так ясно й виразно, що навіть здригнувся, отямившись серед американського лісу, де вже заходила темна ніч, і побачивши, що дю Лю прокинувся і готовий йти далі.

— Ви не спали? — спитав піонер.

— Ні.

— Ви нічого не чули?

— Нічого, крім крику сови.

— Мені здалося крізь сон, ніби звідкись долинули звуки далекого пострілу.

— У сні?

— Так, у сні я чую не менш добре, ніж наяву, і, прокидаючись, виразно пам'ятаю всі звуки, які чув. Тепер ідіть за мною слідом, і ми скоро будемо у форті.

— У вас дійсно напрочуд загострений слух, — говорив де Катіна, продираючись крізь лісову хащу. — Як, наприклад, могли ви почути, що ці люди крались за нами? Я не міг уловити ні одного звука, навіть коли вони були вже зовсім близько.

— Спершу не чув і я.

— Значить, ви бачили їх?

— Ні.

— Як же ви могли виявити їх присутність?

— Проходячи повз дерева, я помітив, як звідти пурхнула злякана сойка. Десять хвилин пізніше повторилось те саме. Я зрозумів, що хтось іде за нами слідом, і став прислухатись.

— Чорт візьми! Ви — справжній житель лісів!

— Я гадаю, що ці ліси кишать ірокезами, хоч нам пощастило не зустрінутися з ними. Такий славетний вождь, як "Рудий Олень", не піде без великого почту і заради дурниць. Вони замишляють щось погане на річці Рішельє. Ви не каєтесь у тому, що не взяли з собою дружини? Побоююсь, що в лісах буде небезпечно аж до весни. Вам доведеться перезимувати в Сен-Марі, якщо де ла Ну не зможе дати вам охорони.

— Я радніший краще лишитися там навіки, ніж рискнути тим, щоб моя дружина потрапила до рук таких дияволів.

— Так, це дійсно дияволи. От ви, мосьє, скривились, коли я зняв скальп з "Рудого Оленя", але якби ви надивились на індіанців, як я, то й у вас скам'яніло б серце. Тепер ми коло узлісся, форт стоїть он за тими кленами. Одначе у них погана варта, уже хвилин з десять я все жду оклику "Хто йде?" Вас не підпустили б так близько до Сен-Марі, не окликнувши, а тим часом де Ланн такий же старий вояка, як ла Ну. Звідси не видно, але он там, коло річки, у нього бува" навчання...

— Він якраз займається цим, — показав Амос. — Майже дюжина людей стоїть у ряд.

— Вартових немає, а всі люди на навчанні! — з презирством скрикнув дю Лю. — Правда, я й сам бачу солдатів, але кожен із них стоїть прямо, мов сосновий пень! Глянувши на них, можна подумати, що ближче від Оранжа немає ні одного індієця. Ми підемо до них, і, присягаюсь святою Анною, я скажу комендантові все, що думаю про таке недбальство.

Дю Лю вийшов із кущів, і всі четверо почали переходити галявину, прямуючи до ряду людей, які безмовно дожидали їх в неясному світлі присмерку. Розвідка була за п'ятдесят кроків від них, але ніхто з тих людей, що стояли там, не підняв руки, не промовив ні слова. Було щось моторошне в цьому мовчанні. Дю Лю змінився на виду, коли пильно придивився до цих статуй. Потім він повернув голову і глянув угору по річці.

— Боже мій! — скрикнув він. — Гляньте на форт!

Вони проминули купку дерев. Перед ними повинні були б з'явитися обриси укріплення, але його й сліду не було. Форт зник!

Розділ XXXIII

КРИВАВЕ ДІЛО

Удар був такий несподіваний, що навіть дю Лю, який з дитинства звик до всіляких запаморочливих несподіванок, був вражений і розгубився. Але незабаром він отямився і з страшною лайкою побіг щодуху до безмовної шеренги солдатів; його товариші ледве встигали за ним.

В міру того як вони наближались, ставало очевидним, що не всі солдати вилаштовані в один ряд. Безмовний, нерухомий офіцер був на віддалі двадцяти кроків від фронту своїх скам'янілих, як статуї, солдатів. Перед ними стояв мертвий гарнізон Пуату.

Близько двадцяти чоловік, цілком голих, були прив'язані до низьких кілків лозинами в найжахливіших позах, які свідчили про витерпені ними муки. Попереду стояв сивий комендант, з головешками в очних западинах, з шматками тіла, що обвисали мов лахміття. За ним ряд солдатів із звугленими до колін ногами і такими обгорілими та понівеченими тілами, що, здавалось, тільки лозини підтримували бідолашних. Хвилину четверо товаришів з безмовним жахом дивилися на страшну групу. Потім кожен зробив по своїй вдачі. Де Катіна в цілковитій знемозі, хитаючись, притулився головою до дерева. Дю Лю упав навколішки, гукаючи до неба і потрясаючи стиснутими кулаками в напрямі потемнілого небозводу. Ефраїм, стиснувши губи і блискаючи очима, оглядав заряд рушниць, а Амос Грін почав мовчки бігати навкруги, відшукуючи слід.

Але через мить дю Лю був уже знову на ногах і гасав скрізь, як гінчак, виявляючи сотню подробиць, на які не звернув уваги навіть Амос. Він пробіг кілька кругів навколо трупів, потім одбіг до узлісся і, нарешті, повернувся до звуглених руїн блокгауза, звідки ще здіймався змійкою тонкий димок.

— Зовсім немає слідів жінок та дітей, — здивовано промовив він.

— Боже мій! Хіба тут були жінки й діти?

— Дітей вони, очевидно, тримають, щоб вільно спалити їх у себе в селищах. Жінок же замучать або візьмуть собі, як їм схочеться. Але що треба старому?

— Я хочу спитати його, Амос, — рішуче сказав моряк, — чого це ми ловимо тут гав і стоїмо на якорі, коли треба мчати на всіх парусах слідом за вбивцями?

Дю Лю, усміхаючись, похитав головою.

— Ваш друг — хоробра людина, — промовив він, — коли зважується вчотирьох гнатись за сто п'ятдесятьма ірокезами. Нам треба бути обережними, бо ми втратимо власні скальпи, а через нас, до річч, і мешканці Сен-Марі втратять свої.

— Сен-Марі! — скрикнув де Катіна — Хіба є небезпека для Сен-Марі?

— Так, вони тепер у вовчій пащі. Це сталося сьогодні вночі. Укріплення взяв приступом загін із ста п'ятдесяти чоловік. Сьогодні ранком ірокези пішли на північ. Цілий день вони ховались по лісах між Сен-Марі і Пуату.

— Значить, ми пройшли серед них?

— Так, ми пройшли серед них. Сьогодні вони стояли табором, виславши розвідку. "Рудий Олень" з сином були в ній і натрапили на наш слід. Сьогодні вночі...

— Вони нападуть на Сен-Марі?

— Цілком можливо. Хоч я не думаю, щоб вони зважились на це з таким незначним загоном. Ну в усякому разі нам треба якнайшвидше поспішати назад і попередити замок про небезпеку, що загрожує йому...

Двоє подались назад; голови їх були надто заклопотані іншими думками, щоб рахувати, скільки миль вони пройшли і скільки ще лишається Старий Ефраїм, який менше звик ходити, ніж його молоді товариші, уже шкутильгав і почував біль у ногах, але, незважаючи на це й на поважний вік свій, держався твердо й витривало, як горіхове дерево. Дю Лю знову виступав попереду, прямуючи на північ.

На небі яскраво світив місяць, там він мало допомагав мандрівникам і лісовій хащі. Там було темно і вдень, а вночі стояла така безпросвітна темрява, що де Катіна не бачив деревних стовбурів і зачіпав за них плечима. Часом траплялась відкрита галявина, залита місячним сяйвом; іноді тонкий срібний промінь проривався між гіллям, утворюючи на землі велику білу пляму, але дю Лю уникав відкритих просторів і обминав галявини. Вітер трохи посвіжішав, повітря було сповнене шарудіння й шелесту листя. Крім цього притишеного шуму, навколо залягла тиша й мовчання, порушувані лише зрідка криком сови та тріпотінням крил якого-небудь нічного птаха.

Хоч і темно було, дю Лю йшов так само швидко й упевнено, як і при сонячному світлі. Але його товариші помічали, що вів їх іншим шляхом, бо разів зо два блищала недалеко велика річка, тимчасом як уранці їм траплялись тільки струмки, що в неї впадали. Коли вони вдруге побачили річку, дю Лю показав на протилежний берег, де по воді, освітлені місячним сяйвом, сунулись якісь чорні тіні.

— Ірокезькі човни, — шепнув він. — Їх десять, і в кожному по вісім чоловік. Це другий загін, і теж пливе на північ.

— Чому ви думаєте, що це другий загін?

— Тому, що годиною раніше ми перейшли сліди першого.

Де Катіна дивувався з цього надзвичайного чоловіка, який чув уві сні і розпізнавав сліди там, де звичайне око не бачило й дерев. Дю Лю на одну мить затримався, уважно оглянув човни, потім раптом повернувся спиною до річки і знов заглибився в ліс. Подорожні пройшли близько двох миль, коли раптом піонер прикипів на місці, втягуючи носом повітря, як собака, почувши дичину.

— Смердить горілим деревом, — промовив він. — Десь, не далі як за милю від нас, по цей бік, горить огонь.

— Я теж чую горіле, — підтримав Амос. — Прокрадемося туди і глянемо на їх табір.

— Але будьте обережні, — зауважив дю Лю. — Від хрускоту гілок може залежати ваше життя.

Вони тепер ішли дуже помалу й обережно, поки зненацька між далекими деревами майнуло червоне полум'я вогнища. Посуваючись, як і попереду, між кущами, вони

кружляли доти, аж поки знайшли таке місце, звідки могли спостерігати, не ризкуючи, що їх помітять.

Кострище з сухих полін яскраво палало серед невеликої галявини. Вогненні язики здіймалися вгору, а сірий дим, ніби корона, завис над ними. Здавалося, то було якесь химерне дерево з сірою листяною кроною й вогненным стовбуром. Поблизу не було ні душі живої, і лише величезне кострище весело гуло й тріщало серед лісного безгоміння. Вони підповзали все ближче й ближче, але біля кострища не помічали ніякого руху, крім пориву вогню, не чули ніякого звуку, крім тріскотіння горящого гілля.

— Чи не підійти до нього? — пошепки промовив де Катіна.

Досвідчений старий піонер заперечливо похитав головою.

— Може, це пастка, — відповів він.

— Або покинутий табір.

— Ні, вогонь горить не більше як з годину.

— До того ж він занадто великий для таборного вогнища, — зауважив Амос.

— Чим же ви поясните це? — спитав дю Лю.

— Це — сигнал.

— Так, очевидно, ви маєте рацію. Це вогнище — небезпечний сусід, тому ходімо від нього, а потім повернемо просто до Сен-Марі.

Незабаром вогонь перетворився на блискучу крапку позаду розвідки, а потім і зовсім зник серед дерев. Дю Лю швидко йшов уперед і, нарешті, дійшов до краю галявини, залитої місячним сяйвом. Він тільки хотів обійти її, як раптом схопив де Катіна за плече, штовхнувши його в зарості сумахів; Амос зробив те саме з Ефраїмом Саведжем.

З протилежного боку галявини вийшов чоловік. Він перейшов її навскоси і попрямував до річки; ішов, зігнувшись майже вдвоє. Коли невідомий вийшов з-під тіні дерев, наші розвідники побачили індійського воїна в повному бойовому розфарбованні, у мокасінах, набедренному покриві, і з мушкетом. За ним слідком ішов другий, потім третій, четвертий і т. д. Здавалось, увесь ліс був повен людей, і їм кінця немає. Вони всі рухались як тіні при світлі місяця, безмовно, однаково нахилиючись, пробігали галявину не зупиняючись і беззвучно, один за одним. Останнім ішов чоловік в обшитій хутром мисливській куртці і в шапці з пером на голові. Він прослизнув, як і інші. І всі зникли в пітьмі так же тихо, як і з'явилися. Минуло хвилин п'ять перше, ніж дю Лю зважився вийти із засідки.

— Присягаюсь святою Анною! — прошепотів він. — Порахували ви їх?

— Триста дев'яносто шість, — відповів Амос.

— По-моєму, чотириста два.

— А ви думали, що їх тільки півтора! — зауважив де Катіна.

— Ах, ви не розумієте. Це ж другий загін! Ті, що взяли блокгауз, повинні бути он там, бо їх слід іде між нами і річкою.

— Звичайно, це інші. Тут не було ні одного свіжого скальпа, — сказав Амос.

Дю Лю похвально глянув на молодого мисливця.

— Слово честі, — сказав він, я не знав, що ви, жителі, лісів, такі молодці. У вас є очі, мосьє, і, може, коли ви з задоволенням згадаєте, що саме Грейсолон дю Лю сказав вам це.

Амос спалахнув гордістю від слів цього чоловіка, ім'я якого шанували скрізь, де тільки купці або мисливці курили, сидючи коло табірнього вогнища.

— Їх зібралось тепер, — повагом сказав дю Лю, — близько шести сот воїнів. Якщо ми не попередимо мешканців Сен-Марі, ці чорти зроблять їм пастку. Загони їхні стягуються і водою і сушею. До світанку кількість їх може дійти до тисячі воїнів. Наш обов'язок іти вперед, щоб вчасно попередити своїх.

— Він каже правду, — умовляв Амос Ефраїма. — Ні, самі ви вже нізащо не підете.

Він схопив за руку старого моряка і силоміць перешкодив йому кинутись у ліс.

— Є один спосіб зіпсувати їм нічну розвагу, — сказав дю Лю. — Дерева сухі, як порох; уже три місяці не було ні краплини дощу.

— Ну?

— І вітер дме просто на їхній табір, а річка у нього в тилу.

— Нам треба підпалити ліс!

— Кращого нічого не вигадаш.

Миттю дю Лю зібрав оберемок сухого хмизу, склавши його купою біля кореня засохлого бука, сухого, як губка. Удару кременя об сталь було досить, щоб спалахнув вогонь; поволі довшаючи й розгораючись, він став охоплювати білі клапті звислої кори. Через чверть милі дю Лю зробив те саме, потім повторив це ще один раз. Тепер ліс запалав у трьох різних місцях. Швидко відходячи, розвідники чули за собою хрускіт пожежі, що все дужче розгоралась, і коли, наближаючись до Сен-Марі, оглянулись назад, то побачили довгу смугу полум'я, яка ширилась на захід до річки Рішельє і здіймалась до неба величезними стовпами щоразу, як траплялись купи сосон, що їх охоплював вогонь, наче оберемки хмизу. Дю Лю мовчки посміхнувся, дивлячись на величезну заграву на небі.

— Доведеться їм поплавати, — злісно промовив він. — Човнів не вистачить на всіх. Ах, коли б у мене було чоловік двісті моїх "лісових бродяг", ні один із цих чортів не втік би від мене живий.

— Між ірокезами був воїн, одягнений по-нашому, — зауважив Амос.

— Так, і це найгірший із них. Батько його був голландський купець, мати — ірокезка, а він сам відомий під ім'ям "Фламандського Метиса". Ах, я добре знаю його і скажу вам, прямо, що коли в пеклі потрібен буде король, то його знайдуть у вігвамів Метиса. Присягаюсь святою Анною, у мене є з ним особисті рахунки, і, може, мені вдасться помститися на ньому ще. до кінця цієї справи! Ну ось лиснули вогні в Сен-Марі. Розумію ваше полегшене зітхання, мосьє, бо після видовища в Пуату я сам був занепокоєний, поки не побачив, нарешті, цих вогнів.

Розділ XXXIV

СТУКАЄ СМЕРТЬ

Тільки-тільки займалося на світ, коли четверо розвідників підійшли до воріт замка, але, хоч і рано ще було, всі поселенці з сім'ями вже попрокидались і дивилися на величезну пожежу, що бушувала на південь від них. Де Катіна, проштовхавшись крізь юрбу, прожогом кинувся нагору до Аделі, яка вже спускалася до нього вниз. Обоє, зустрівшись на середині сходів, упали в обійми одно одному з невиразними вигуками щирого кохання, яких не можна й описати Вкупі, обійнявшись, вони увійшли у величезну їдальню, де старий де ла Ну з сином, стоячи коло вікна, розглядали величезно-тривожне видовище, що розкривалось перед ними.

— Ах, мосьє, — промовив старий вельможа з придворним поклоном, — щиро радий бачити вас знову під моєю покрівлею. Я задоволений не тільки ради вас самих, але й ради очей вашої чарівної дружини, які, коли вона дозволить сказати це мені, старому, занадто прекрасні, щоб, псуючи їх, видивлялись цілими днями на ліс, сподіваючись побачити когось, хто вийшов би звідти. Ви пройшли сорок миль, мосьє, і, безперечно, стомились і зголодніли Коли ви цілком відпочинете й заспокоїтесь, я попрошу вас зіграти зі мною в пікет, щоб дати реванш. Останнім разом мені дуже не щастило.

Але слідом за де Катіна увійшов дю Лю з новинами про загрожуючу небезпеку.

— Вам доведеться провадити іншу гру, мосьє де Сен-Марі, — промовив він. — У лісі шістсот ірокезів, які готують на вас напад.

— Ну от! Ми не можемо порушувати звичок нашого життя через жменьку якихось дикунів, — недбало промовив власник Сен-Марі. — Мушу просити пробачення у вас, де Катіна, що такі люди тривожать вас, коли ви гостюєте у мене в маєтку. Що ж до пікету, мені здається, ваші ходи з короля й валета були більш ризикованими, ніж розважними. Коли я востаннє грав з де Данном із Пуату...

— Де Ланні із Пуату і всі його люди по-звірячому забиті, — зауважив дю Лю, — а форт тепер — тільки купа димучих руїн.

Де ла Ну звів брови і, взявши понюшку табаку, постукав по кришці своєї маленької золотої табакерки.

— Я завжди казав йому, що форт візьмуть, коли він не звелить вирубати клени, що доходять до самісіньких стін. Так ви кажете, всі вони перебиті?

— Так, до єдиного.

— А форт спалено?

— Зовсім.

— Ви бачили цих негідників?

— Тільки сліди півтораста чоловік. Потім щось із сотню їх пливло човнами, а бойовий загін з чотирьохсот душ на чолі з Фламандським Метисом пройшов повз нас. Табір ірокезів— за п'ять миль униз річкою, і там їх не менше як шістсот.

— Ви щасливо втекли від них.

— Але їм, навпаки, не пощастило втекли від нас. Ми забили "Рудого Оленя" з сином і підпалили ліс, вигнавши їх з табору.

— Чудово, чудово! — повторював де ла Ну, плещучи своїми красивими руками. — Ви чудово зробили, дю Лю! Я думаю, ви дуже стомились?

— Я не так легко стомлююсь. Я ладен хоч іще раз пройти ту саму дорогу.

— То, може, ви візьмете з собою кілька чоловік і підете в ліс подивитися, що роблять ці негідники.

— Буду до ваших послуг через п'ять хвилин.

— Чи не хочеш і ти піти, Ахілл?

Темні очі й індійське обличчя молодого чоловіка спалахнули радістю.

— Авжеж, і дуже охоче, — відповів він.

— Добре! А поки ви ходитимете, ми все приготуємо тут. Мадам, пробачте, будь ласка, за ці дрібні прикrostі, які затьмарюють приємність вашого гостювання. Коли ви вдруге зробите честь завітати до мене, я сподіваюсь, мій маєток буде вже цілком звільнений від цієї наволочі. У нас тут є свої переваги. В річці Рішельє більше риби, а по лісах тут більше оленів, ніж у короля якого завгодно маєтку. Зате, як бачите, у нас є й свої невеликі невігоди. Прошу пробачити: мені треба оглянути дещо. Де Катіна, ви досвідчений воїн, і я буду радий вашим порадам. Онега, дайте мені мою мереживну хустку і трость з димчатого янтарю. Подбайте про мадам де Катіна, поки ми з її чоловіком повернемося.

Стояв уже сонячний день. Чотирикутний двір за огорожею кишів стривоженою юрбою, яка тільки що довідалася про погані вісті. Більшість вассалів були колишні солдати й мисливці, що не раз брали участь у сутичках з індіанцями, це знати було з їхніх загорілих облич і сміливої постави. Вони були сини раси, що спалила більш чи менш вдало, більше пороху, ніж якась інша нація на земній кулі. Побачивши цих людей, коли вони стояли купками, обмірковуючи становище і оглядаючи зброю, ні один полководець не побажав би мати більш загартованих чи більш войовничих солдатів. Тим часом з будиночків, розташованих за огорожею, бігли задихаючись і тягнучи за собою дітей бліді жінки: на плечах вони несли найдорожчі речі з свого майна. Метушня, шумотня, крики дітей, кидання одних клунків і хаплива біганина по інших становили гострий контраст тиші й красі лісу, залитого промінням ранкового сонця.

Загін розвідників під командою дю Лю й Ахілла де ла Ну уже вийшов за огорожу, і ворота, з наказу господаря, були закладені товстими дубовими поперечинами, засунутими в залізні скоби. Дітей примістили в нижній коморі під доглядом кількох жінок; іншим жінкам звеліли стежити за пожежними відрами й заряджати мушкети. Чоловікам зробили огляд; виявилось, що їх усіх п'ятдесят два чоловіки. Їх поділили на загони для захисту палісаду з усіх боків. З одного краю частокіл доходив до річки; тому не було потреби обороняти цей бік, а ще можна було діставати свіжу воду, спускаючи відро на мотузку через огорожу. На березі, під стіною, купчилися люди, оглядаючи човни Сен-Марі — дорогоцінний, останній засіб порятунку. Найближчий форт Сен-Луї, був усього за кілька миль вгору річкою, і де ла Ну вже послав туди швидкого гінця із звісткою про небезпеку. Принаймні, було б куди відступати, коли б стало зовсім погано.

А що це скінчиться погано, було очевидно для такого досвідченого жителя лісів, як Амос Грін. Він лишив Ефраїма Саведжа хропти в глибокому сні на підлозі, а сам, з

люлькою в зубах, обходив укріплення, уважно оглядаючи кожну дрібницю. Частокіл був дуже міцний, дев'ять футів заввишки, міцно збудований з дубових загострених кілків, досить товстих, щоб їх не пробила куля. На половині висоти в ньому були прорубані довгі вузькі бійниці, звідки могли стріляти оборонці. Але з другого боку кроків за сто від нього росли дерева, які могли бути прикриттям для нападаючих, а гарнізон був такий нечисленний, що не міг виставити більше як по двадцять чоловік на кожен бік. Амос знав сміливість і навальність ірокезьких воїнів, чув про їх хитрощі й винахідливість, — і обличчя його затуманилось від думки про молоду жінку, приведену сюди ним та його товаришем, і про жінок та дітей, які були в садибі.

— Чи не краще було б відіслати жінок з дітьми вгору річкою? — натякнув він власникові маєтку.

— Я дуже охоче зробив би це, мосьє, так можливо, й зроблю вночі, якщо ми будемо ще живі і небо захмариться. Але зараз я не маю змоги дати їм охорону, посилати ж самих жінок неможливо; адже відомо, що на річці є ірокезькі човни, а береги кишать їхніми розвідками.

— Ви маєте рацію; це було б безумством.

— Я призначив сюди на східний бік вас з товаришами і ще п'ятнадцять чоловік. Мосьє де Катіна, бажаєте командувати загоном?

— Охоче.

— Я візьму на себе південну сторону, бо вона, здається, найбільш небезпечна. Дю Лю може стати на північну, а до річки досить і п'яти чоловік.

— Є у вас харчі й порох?

— Борошна та копчених "вугрів" безперечно вистачить до кінця цієї okazji. Погана, правда, їжа, але, любий мій, під час походу в Голландію мені довелося на собі дізнатися, що після бою навіть, вода з рівчака буває смачніша за те фронтиньякське з синьою печаткою, яке ви допомогли мені недавно випити. Що ж до пороху, то у нас його багато..

— Ми не встигнемо зрубати хоч кілька з тих он дерев? — спитав де Катіна.

— Даремно. За лежачими стовбурами ховатись іще зручніше.

— Але, принаймні, слід було б знищити хоч ті кущі, що навколо берези між східною стіною й узліссям. Це. непогане прикриття для застрільників ірокезів.

— Так, їх треба спалити негайно.

— Ні, заждіть, я надумав краще, — сказав Амос. — Ми можемо зробити пастку. Де у вас той порох, про який ви тільки що згадували?

— Дворецький Тер'є роздає його в головному льоху.

— Чудово!

Амос зник і незабаром повернувся з великим полотняним мішком у руках. Він висипав туди пороху, скинув на плечі, відніс у кущі і поклав коло кореня берези, при чому вирізав смужку кори якраз над ним. Потім гіллям та опалим листям замаскував мішок так, що він став схожий на невеликий горбочок. Зробивши пастку, він виліз на огорожу і стрибнув назад у двір.

— Здається, що тепер ми цілком готові зустрінути їх, — говорив де ла Ну. — Хотілось би мені, щоб жінки з дітьми були в безпечному місці! Проте, якщо все піде добре, ми зможемо відіслати їх уночі. Чи не чув хто про дю Лю?

— У Жана слух кращий за всіх нас, ваша світлість, — сказав старик, який стояв біля кутової мідної гармати. — Йому почулись постріли кілька хвилин тому.

— Ну, значить, він зустрівся з ірокезами. Етьєн, візьми-но десять чоловік і рушай до сухого дуба, щоб прикрити відступ, але ні на один крок далі, ні в якому разі. У мене й так мало людей. Ви, де Катіна, може, хочете спати?

— Ні, я не в змозі заснути.

— Тут ми вже більше нічого не можемо зробити. Що скажете про партію-другу в пікет? Карти допоможуть нам провести час.

Вони піднялись у верхню залу, куди прийшла й Адель і сіла біля чоловіка; темнолиця Онега сіла до вікна і, не відриваючись, дивилась у ліс. Де Катіна мало думав про карти; всі думки його були зосереджені на навислій над усіма небезпеці та на жінці, рука якої лежала на його руці. Навпаки, старий вельможа весь поринув у гру, і то стиха лаявся, то хихикав, то посміхався, залежно від того, чи йшла до нього карта, чи ні. Зненацька, серед гри, грянуло два різких удари знадвору.

— Хтось стукає, — скрикнула Адель.

— Це стукає смерть, — промовила індіанка біля вікна.

— Так, так, це дві кулі ударилися в стіну. Вітер відносить звук пострілів. Карти перетасовані. Мені знімати, а вам здавати. Канот був, здається, мій.

— З лісу біжать люди! — закричала Онега.

— Ага! Це стає серйозним! — байдуже промовив вельможа. — Ми можемо скінчити гру. Пам'ятайте, здавати вам. Подивимось, що це значить.

Де Катіна вже кинувся до вікна. Дю Лю, молодий Ахілл де ла Ну і восьмеро чоловік прикриття, нагнучи голови, бігли до огорожі, ворота якої негайно відчинились, пропускаючи розвідку. Де-не-де за деревами показувались хмарки синього диму; один із тих, що тікали, в білих перкалевих штанях, раптом чудно застрибав, а на одежі з'явилась червона пляма. Двоє інших підхопили пораненого, і всі троє прожогом вскочили у ворота, які відразу зачинилися за ними. Хвилину пізніше в кутку стіни блиснула і загуркотіла мідна гармата, а все узлісся затягло хмарами диму, і кулі застукотіли об дерев'яну огорожу, наче град у вікна.

Розділ XXXV

ОГОРОЖУ ВЗЯТО

Де Катіна, доручивши жінку піклуванням господині-індіанки і попередивши, щоб вона не підходила до вікон, якщо їй дороге життя, схопив мушкет і швидко побіг униз. По дорозі влетіла зі свистом в одну з маленьких бійниць куля і вп'ялась кругленькою свинцевою плямою в протилежний бік. Де ла Ну був уже внизу і розмовляв коло дверей з дю Лю.

— Ви кажете, їх тисяча?

— Так, ми напали на свіжий слід великого військового загону, щонайменше чоловік

із трьохсот. Все могауки й каюги та трохи онеїдів. Ми бились на бігу цілих п'ять миль і втратили п'ять чоловік.

— Сподіваюсь, мертвими?

— Мабуть! Але за. нами так гналися, що ми побоювались, як би нас-не відрізали. Жана Манса поранено в ногу.

— Я бачив, це трапилося перед моїми очима.

— Нам слід усе завчас підготувати до того, щоб запертись у будинку, якщо візьмуть огорожу, втримати її мало надії, бо на одного нашого чоловіка припадає їхніх двадцять.

— Усе готово.

— Нашими гарматами ми перешкодимо їхнім човнам піднятися вгору, і тоді вночі можна буде відіслати жінок.

— Я так і гадав. Ви візьмете на себе захист північної сторони. Зараз ви можете прийти до мене з десятком людей, а якщо ірокези нападуть з другого місця, я прийду вам на поміч.

Стрілянина йшла безперестанку вздовж усього узлісся, і в повітрі дзижчали кулі. Ті, що нападали, були вправні стрільці, люди, які годувались від своїх рушниць і для яких тремтіння в руці чи поганий зір були те саме, що злидні й голод. Кожна розколина, кожна щілина були ціллю для пострілів, а піднята на рушниці шапка над частоколом була збита в одну мить. З другого боку, і оборонці були досвідчені в боротьбі з індіями й спритні на всілякі штуки та способи, щоб оборонити себе й змусити ворога вийти з захистку. Вони стояли з боків бійниць, дивилися крізь шпари в огорожі і стріляли при першій змозі. Червона нога, яка стирчала прямо вгору з-за пня, свідчила, що, принаймні, одна куля влучила в ціль, — але, взагалі, цілити не було куди: тільки іскри та клуби диму вилітали з листя, і часом на одну мить мигтіли невиразні обриси постаті ірокеза, який швидко перебігав від одного стовбура до другого. Семеро з канадців були вже поранені, але тільки троє смертельно; інші четверо відважно стояли біля своїх бійниць, хоча один із них, поранений у щелепу, разом з кулями випльовував свої зуби в рушничний ствол. Там, де треба було швидко стріляти, жінки сиділи на землі в один ряд, кожна з блюдцем куль та кошиком пороху, і подавали рушниці стрільцям.

Спершу вся атака була спрямована на південну сторону, але в міру того, як до ірокезів підходили нові загони, лінія нападу розтягувалась все більше й більше, так що і вся східна сторона опинилась під пострілами, які поволі захоплювали й північ. Вся садиба була повита широким кільцем диму, крім того місця, де текла широка ріка. Біля протилежного берега мигтіли індієські човники; один із них з десятьма озброєними людьми спробував був перепливати річку, але вдало пущений з мідної гармати снаряд влучив у борт човна і пустив його на дно, а другий постріл картеччю лишив живими тільки чотирьох із плавців, високі чуби яких здіймались над водою, ніби спинні пливці якоїсь незвичайної риби. З боку суші де ла Ну заборонив стріляти з гармат, бо широкі амбразури притягували вогонь ворогів, і через те половину всіх поранених становили ті, що обслуговували гармати.

Старий вельможа походжав у своїх білих бриджах, з янтарною тростиною в руках, позаду закурених людей, постукуючи по табакерці, жартуючи. Він здавався значно менше заклопотаним, ніж під час гри в пікет.

— Ну, що ви думаєте, дю Лю?

— Справа дуже погана. Ми занадто швидко втрачаємо людей.

— Хіба можна сподіватись іншого, друже мій? Коли на таку маленьку місцинку спрямовано тисячу мушкетів, комусь же треба потерпати. Ах, бідолахо, і ти вже готовий!

Чоловік, що стояв коло нього, раптом з шумом упав і лежав нерухомо, уткнувшись обличчям в блюдо з сагою, яке принесли жінки з будинку. Дю Лю глянув на пораненого і потім озирнувся навкруги.

— Він — не на лінії бійниць, а йому влучило в плече, — скрикнув він. — Звідки взялась ця куля? Ах, присягаюсь святою Анною, гляньте-но сюди! — Він показав угору на хмарку диму, що оточувала верховіття високого дуба.

— Негідник цілить в огорожу згори. Але стовбур навряд чи досить товстий на цій висоті, щоб захистити його. Ну, бідоласі напевне вже не буде потрібен більше мушкет, хоча, я бачу, він цілить знову.

Де ла Ну поклав тростину відгорнув манжети, підняв рушницю забитого і вистрелив у воїна, що притаївся вгорі. З дерева упало два листки, на одну мить з'явилось червоне обличчя і, усміхаючись, глузливо крикнуло. Швидко, мов блискавка, дю Лю приклав мушкета до плеча і смикнув курок. Індієць зробив страшний стрибок і впав у густе листя. Потім гримнув з висоти сімдесяти-вісімдесяти футів вниз на великий сук, з сильним шумом, і повис там, перегнувшись навпіл, наче червона ганчірка; чуб індійця звисав між ногами. Коли канадці побачили це, захоплений крик вихопився з їх грудей, але його заглушило люте виття ірокезів.

— Він ворухиться. Він ще не вмер! — крикнув де ла Ну.

— Умру, — байдуже промовив старий піонер, закладаючи новий заряд у рушницю. — Ох, цей сірий капелюх завжди з'являється, коли у мене немає заряду.

— Я бачив у кущах капелюх з пером.

— Це — Фламандський Метис. Мені було б приємніше мати в руках тільки один його скальп, ніж скальпи сотні кращих його воїнів.

— Хіба він такий хоробрий?

— Так, хоробрий. Цього вже не можна заперечувати. Як же він інакше міг би бути ватажком ірокезів? Але до цього негідник ще й розумний, хитрий і жорстокий... Ах, боже мій, коли все, що про нього розповідають, правда, то жорстокість його просто неймовірна. Боюсь, щоб у мене не відсох язик, якщо я почну перелічувати злочини цього чоловіка. Ось знову він...

В диму знов майнув сірий капелюх з пером. Де ла Ну, і дю Лю вистрелили одночасно, і капелюх злетів у повітря. В ту ж мить кущі розсунулись, і високий воїн опинився перед очима оборонців.

Лицем він скидався на індійця, але колір шкіри був трохи світліший, і гостра чорна

борода спадала на мисливську куртку. Презирливим рухом він підняв руки, постояв одну мить, пильно дивлячись на форт, і потім стрибнув назад під прикриття, серед граду куль, що підсікали всі дрібні гілки навколо нього.

— Еге, він таки досить хоробрий, — лаючись, повторив дю Лю. — У ваших васалів частіше бувають у руках мотики, ніж мушкети, судячи з їх стрільби. Одначе індієці, здається, збираються до східної сторони, і, я думаю, незабаром підуть на штурм.

Справді, з того боку огорожі, який обороняв де Катіна, стрільба дуже посилилась, і було ясно, що тут зосереджено головний удар ірокезів. З-за кожного стовбура, пня, дупла й куща вилітали червоні іскри, оточені сірим димом, і кулі співали невпинну пісню смерті, пролітаючи крізь бійниці. Амос проробив собі діру в огорожі на фут від землі і, лежачи ниць, заряджав рушницю й стріляв із своїм звичайним методичним спокоєм. Поряд з ним стояв Ефраїм Саведж, з суворо стиснутими губами й палаючими очима під насупленими бровами. Вся душа його захоплена була винищенням "амалекітян". Капелюх упав з його голови, сиве волосся маяло на вітрі, великі плями під пороху рябіли на його засмаглому обличчі, а садно на правій щоці показувало те місце, куди контузила індієська куля. Де Катіна тримався як досвідчений стратег. Він походжав між своїми людьми з короткими фразами похвали або перестороги, тими запальними, грубими і влучними, від яких загораються серця й спалахують шоки. Семеро з його людей лежали забиті, але тому, що атака, посилившись на його боці, ослабла на другому, то старик де ла Ну поспішив до нього на допомогу з сином, а дю Лю привів ще десять чоловік. Де ла Ну тільки що простяг табакерку де Катіна, коли пронизливий крик іззаду примусив його обернутись. Онега ламала руки над трупом сина. Зразу було видно, що куля пройшла Ахіллові крізь серце, і він був уже мертвий.

На одну мить худе обличчя старого вельможі трохи зблідло і рука, що тримала золоту табакерку, захиталась, наче гілка від пориву вітру. Але він зараз же опанував себе, засунув руку в кишеню і стримав судорогу, яка скривила йому обличчя.

— Всі де ла Ну вмирають на полі честі, — промовив він. — Мені здається, у той куток, де стоїть гармата, треба додати людей.

Тепер стало зрозуміло, чому ірокези головний напад спрямували якраз на східну сторону. Тут, між узліссям і огорожею, росли кущі, які були б їм надійним прикриттям. Там міг сховатися цілий загін, щоб іти на остаточний штурм. Два воїни, один по одному, переповзли через нешироку смужку відкритого місця, за ними перестрибнув третій, і всі сховались у кущах. Четвертий, був поранений і впав з перебитою спиною за кілька кроків від узлісся, але потік воїнів невпинно сунув уперед, доки тридцять шість ірокезів не притаїлись під гіллям. Настав час відзначитись Амосові Гріну.

З того місця, де він лежав, виразно біліла смужка зрізаної ним березової кори. Грін знав, що прямо під нею лежить мішок з порохом. Він націлився в смужку і потім помалу повів мушку рушниці вниз, поки не наставив її, наскільки міг розрахувати, навпроти деревця, що росло в гушавині чагарнику. Перший постріл не дав наслідків, і при другому прицілі він навів мушку на фут нижче. Куля влучила в мішок. Від раптового вибуху затремтів будинок, і весь ряд міцних кілків огорожі захитався, мов колосся в

полі від пориву вітру. Стовп синього диму здійнявся вище найбільших дерев: після могутнього удару запала гробова тиша, порушувана тільки гупанням падаючих тіл. Потім пролунав дикий крик радості обложених і у відповідь на нього несамовите виття індіців, а стрільба з лісу поновила з іще більшою люттю.

Проте удар заподіяно було ворогові чималий. З тридцяти шести воїнів, вибраних авангардом за їх відважність, Тільки четверо повернулось у ліс, та й ті такі скалічені, що їх можна було вважати загиблими. Індіці і раніш зазнали вже великих утрат, а це нове лихо примусило їх змінити план атаки. Ірокези були настільки ж обережні, наскільки хоробрі, і за кращого ватажка вважали того, хто беріг життя своїх воїнів. Стрільба помалу стихала і, нарешті, крім поодиноких пострілів, майже замовкла.

— Невже вони припинять атаку! — радісно скрикнув де Катіна. — Амос, ви, здається, врятували нас!

Але обережний дю Лю похитав головою.

— Швидше вовк кинув би недогризену кістку, ніж ірокези таку здобич.

— Але ж їх втрати величезні.

— Так, проте не такі великі, як наші, коли взяти до уваги те, скільки б'ється з обох боків. Вони втратили п'ятдесят з тисячі, — ми — двадцять з шістдесяти. Ні, ні, у них іде військова нарада, і ми незабаром відчуємо її наслідки. Але доти може минути кілька годин, і послушайте моєї поради, підіть трохи засніть. З ваших очей я бачу, що ви менше, ніж я, звикли до безсоння, а в цю ніч навряд чи ми відпочинемо.

Де Катіна дійсно стомився вкрай. Амос Грін і капітан, позагортавшись у свої ковдри, вже спали під захистом огорожі. Офіцер побіг нагору, кинув кілька заспокійливих слів тремтячій Аделі, потім упав на ліжко і заснув мертвим сном без видінь, сном знеможеної людини. Коли новий вибух стрільби з лісу розбудив його, сонце спустилось уже низько на небі, і ніжні вечірні тони лягли на голі стіни кімнати. Він зірвався з ліжка, схопив мушкет і кинувся вниз. Оборонці зібрались коло бійниць, а дю Лю, де ла Ну й, Амос Грін заклопотано шепотілись один з одним. Мимохідь він помітив, що Онега, тихо голосячи, все в тому самому положенні сидить над трупом сина.

— Що трапилось? Хіба вони наступають? — швидко спитав він.

— Вони надумали якусь чортівню, — промовив дю Лю, виглядаючи з-за рогу амбразури. — Вони збираються юрбою на Східній стороні, а стріляють з півдня. Індіці звичайно не нападають на відкритому місці, але, якщо вони бояться, що з форта до нас надійде підмога, то зважаться й на це.

— Ліс кишить ними, — зауважив Амос. — Вони пораються під кущами як бобри.

— Може, вони хочуть напасти з цього боку під прикриттям стрільби з флангів.

— І я так. думаю, — скрикнув де ла Ну. — Принесіть швидше всі зайві рушниці і зберіть сюди всіх людей, лишивши по п'ять на кожному боці.

Ледве він устиг вимовити ці слова, як з лісу пролунав пронизливий зазивний бойовий клич, і в одну мить на відкриту просторінь висипала ціла купа воїнів, біжачи до огорожі, виючи, стрибаючи й вимахуючи в повітрі рушницями й томагавками. І в

кошмарному сні не могли приверзтися такі жахливі постаті, як ці індієці з розфарбованими яскравими смугастими обличчями, з маючими чубами, з вимахуючими в повітрі руками, з роззявленими ротами, з тілами, що звивалася в консульсіях. Деякі з передніх несли човники і, підбігши до огорожі, підставляли їх сторч і лізли по них, наче по драбині; інші стріляли крізь бійниці так, що дула їхніх мушкетів стукались об дула ворожих рушниць; треті видиралися на огорожу, безстрашно сплигуючи в двір. Канадці опирались, як люди, які не ждуть пощади. Вони стріляли, ледве встигаючи заряджати рушницю, і, повернувши мушкети, оскажено молотили прикладами по кожній червоній голові, що з'являлась над огорожею. У дворі лунав невимовний галас: вигуки й крики французів, завивання ірокезів, жахливі зойки переляканих жінок — все це зливалось в один страшний дикий гамір, серед якого підносився лише голос старого вельможі, що благав своїх васалів триматися твердо. З рапірою в руці, без капелюха, із зсунутим набік париком, забувши свою манірність, старий воїн був таким самим, як колись при Рокруа, і разом з дю Лю, Атиосом Гріном, де Катіна та Ефраїмом Саведжем з'являвся скрізь попереду своїх воїнів. Вони билися завзято, рушницю їхню та приклади перемагали томаками, і хоча п'ятдесят ірокезів зразу сплигнули за огорожу, але більшість їх оборонці миттю повбивали, а решту прогнали за огорожу! Та раптом новий потік полився з південної сторони, позбавленої оборонців. Дю Лю зразу побачив, що двір втрачено і лишається тільки один засіб урятувати будинок.

— Затримайте їх на хвилину! — гукнув він, і, підбігши до мідної гармати, ударив кресало і кремінь і вистрелив, просто в юрбу ворогів. Потім, коли вони на мить подалися назад, дю Лю, застромивши гвіздок в запальний отвір, забив його прикладом. Кинувшись у протилежний кінець двору, він заклепав гармату з другого боку і тільки тоді побіг до вхідних дверей, куди вороги відтіснили рештки гарнізону. Канадці кинулись у будинок, з силою зачинивши за собою важкі двері і зламавши ногу першому індієцеві, який спробував вскочити за ними. Отож вони могли тепер перепочити трохи і обміркувати, що робити далі.

Розділ XXXVI

ПОЯВА МОНАХА

А справи їхні були зовсім погані. Якби тільки вороги могли повернути проти них гармати, всякий опір був би даремний; але відвага дю Лю врятувала їх від цієї небезпеки... Дві гармати з боку річки і човни були в безпеці, бо їх захищали з вікон будинка. Але кількість оборонців страшенно зменшилась, та й ті, що лишилися живі, були до краю втомлені, поранені й змучені. Дев'ятнадцять чоловік увійшло в будинок, з них один був уже прострелений наскрізь, лежав на підлозі, а в другого було розрубане томагавком плече, і він не міг підняти мушкета. Дю Лю, де ла Ну і де Катіна лишилися цілі й непошкоджені, але Ефраїмові Саведжу куля пробила руку, а в Амоса з порізу на обличчі текла кров. Інші теж більше чи менше потерпіли, але тепер ніколи було думати про рани, бо кривава розв'язка насувалась і потребувала рішучих дій. Кількома пострілами із забарикадованих вікон вдалося звільнити двір, бо цілитись звідти було

дуже зручно, але, з другого боку, вороги могли тепер ховатися за частоколом і розпочати вогонь звідти. З півдесятка васалів відповідали на стрілянину. в той час, як керівники оборони радились.

— У нас двадцять п'ять жінок і чотирнадцять дітей, — казав де ла Ну. — Я певен, ви, мосьє, погодитесь зі мною, що наш обов'язок перш за все подумати про них. Дехто з вас, як і я, втратили синів або братів, так врятуй, принаймні, наших жінок і сестер.

— Вгору на річці не видно ірокезьких човнів, — сказав один з канадців. — Якщо жінки вирушать уночі, вони зможуть дістатися до форта.

— Присягаюсь святою Анною, — вигукнув дю Лю, — добре б відіслати звідси й чоловіків, бо я не знаю, як ми продержимось до ранку.

Похвальний гомін пробіг між канадцами, але старий вельможа рішуче похитав своєю прикрашеною париком головою.

— Е, е! Це що за дурниці! — крикнув він. — Невже ми кинемо Сен-Марі на розграбування першої зграї дикунів, яка задумала напасти на нього? Ні, ні, мосьє! Нас тут іще близько двадцяти чоловік, а коли гарнізон почує, що на нас напали, — а це станеться найпізніше завтра вранці, — то, звичайно, пришле нам підмогу.

Дю Лю понуро похитав головою.

— Коли ви наполягаєте, щоб обороняти цей будинок, я не покину вас, — сказав він, — але шкода даремно жертвувати такими хоробрими людьми.

— Човнів ледве вистачить на жінок та дітей, — зауважив Тер'є. — їх усього два великих і чотири малих. Ні одному чоловікові не знайдеться місця.

— Значить, справа вирішена, — заявив де Катіна. — Але хто повезе жінок?

— Річкою тут усього кілька миль, і у" нас всі жінки до одної вміють гребти.

Ірокези зовсім замовкли, і лише поодинокі постріли з дерев за огорожею нагадували часом, що вони тут. Втрати їх були великі, і тепер вони або прибирали трупи, або радились про дальший хід бою. Смеркало; сонце вже зайшло за верховіття дерев. Ватажки, лишивши по одному чоловікові коло кожного вікна, зійшлися до задньої сторони будинку, де на піску лежали човни. На півночі не видно було навіть ознак ворога.

— Нам щастить, — сказав Амос. — Збираються. хмари і буде темно.

— Це дійсно щастя, бо повний місяць з'явився тільки три дні тому, — відповів дю Лю. — Дивуюся, чому ірокези не відрізали нас від річки; дуже можливо, що їх човни попливли на південь за підмогою. Вони можуть швидко повернутись, а тому нам не слід гаяти ні хвилини.

— Через годину буде досить темно, щоб рушати в дорогу..

— Мені здається, піде дощ, і тоді стане ще темніше. Зібрали жінок та дітей, призначили їм місця в човнах.

Дружини васалів, суворі, відважні жінки, які все життя прожили під загрозою небезпеки, ставились до від'їзду здебільшого спокійно й розсудливо; тільки деякі, молодші, плакали. Жінка завжди відважніша, коли у неї є дитина, яка відвертає її думки від себе самої, а тут якраз кожній заміжній жінці на час плавання було доручено

по дитині. Старшинувати над жінками довірено було індіанці Онезі, хоробрій і розумній дружині власника Сен-Марі.

— Це не дуже далеко, Адель, — розважав де Катіна жінку, що пригорнулася до його плеча. Пам'ятаєш, коли ми чули церковний дзвін, мандруючи по лісу? То дзвонили якраз у форті Сен-Луї, за одну чи дві милі звідси.

— Але я не хочу кидати тебе, Аморі! Ми не розлучалися весь час. О, Амор, нащо нам розлучатися тепер?

— Люба моя, дорога, ти розкажеш там у форті, що діється тут, і нам пришлють підмогу.

— Хай інші зроблять це, а я лишуся тут, Аморі. Я допомагатиму тобі, Аморі. Онега навчила мене заряджати рушницю. Я не боюся, справді, не боюся, тільки дозволь мені лишитися тут.

— Не проси про це, Адель. Це неможливо, дитино. Я не можу лишити тебе в цьому будинку.

— Але я певна, що так було б краще.

Грубіший чоловічий розум ще не навчився цінити як слід ті тонкі інстинкти, що керують жінками. Де Катіна умовляв і доводив доти, доки, якщо й не переконав жінку, то хоч примусив її замовкнути.

— Зроби це ради мене, моя люба. Ти не знаєш, який тягар знімеш з мого серця, коли я довідаюся, що ти в безпеці. А за мене тобі нема чого боятися. Ми сміливо можемо продержатися до ранку. Тоді надійде підмога з форту, — я чув, що там багато човнів, і ми всі знову побачимось.

Адель мовчала, але міцно стиснула руку чоловікові. Де Катіна все заспокоював її, коли раптом у вартового, що стояв коло вікна, вирвався крик:

— На північ від нас на річці човен!

Обложені збентежено презирнулися між собою. Так, значить, ірокези відрізали відступ.

— Скільки в човні воїнів? — зацікавився де ла Ну.

— Не бачу. Темно, та ще й тінь від берега.

— Куди, він пливе?

— Сюди. Ах, ось він впливає на чисте місце, і тепер добре можна розгледіти його. Слава тобі, господи! Дванадцять свічок поставлю в Квебекському соборі, коли доживу до другого літа!

— Та що ж там таке? — нетерпляче крикнув де ла Ну.

— Це не ірокезький човен. В ньому лише один чоловік. Він — канадець.

— Канадець! — вигукнув дю Лю, стрибаючи на вікно. — Тільки безумний може зважитися з'явитися у цьому осинному гнізді. Еге, тепер я бачу його. Він тримається далеко від берега, щоб уникнути пострілів. Ось він на середині річки і повертає до нас. Слово честі, цей святий отец не вперше держить весло в руках.

— Очевидно, езуїт, — промовив, витягуючи шию, один з обложених.

— Ні, я бачу його капюшон, — відповів другий, — це францисканський монах.

Хвилиною пізніше човен зашарудів по піску, і в розчинені двері увійшов чоловік в довгій темній одежі францисканського ордену. Він швидко оглянув усіх, підійшов до де Катіна і поклав йому на плече руку.

— Значить, ви не втекли від мене! — промовив він суворо. — Ми розшукали погане насіння, перш ніж воно встигло прорости.

— Що вам треба, отче мій? — здивовано спитав де ла Ну. — Ви, очевидно, помилились. Це — мій добрий приятель Аморі де Катіна, з французьких дворян.

— Це — Аморі де Катіна, єретик і гугенот, — крикнув монах. — Я гнався за ним річкою Святого Лаврентія, а потім Рішельє, і гнався б на край світу, щоб узяти його з собою.

— Ну, святий отче, ваше старання заводить вас надто далеко, — зауважив де ла Ну. — Куди ж ви хочете завезти мого друга?

— Він з жінкою мусить повернутися до Франції. В Канаді нема місця єретикам.

— Присягаюсь святою Анною, святий отче, — промовив дю Лю, — якби ви зараз узяти нас усіх до Франції, ми були б дуже вдячні вам.

— І пригадайте, — строго додав де ла Ну, — що ви тут під моїм дахом і говорите про мого гостя.

Але нахмурене обличчя старого вельможі не могло збентежити монаха.

— Гляньте на це, — сказав він, витягуючи з-за пазухи якийсь папір. — Він підписаний губернатором і наказує вам, під страхом королівського гніву, повернути цю людину в Квебек. Ага, мосьє! Коли ви того ранку висадили мене на острів, ви й не уявляли, що я повернуся в Квебек, візьму цей папір і пропливу за вами стільки сотень миль річкою. Але тепер ви в моїх руках, і я не покину вас доти, доки не побачу разом з жінкою на кораблі, що відвезе всіх нас до Франції.

Не зважаючи за злобну мстивість, яка горіла в очах монаха, де Катіна не міг не віддати належного енергії й наполегливості цього чоловіка.

— Мені здається, святий отче, ви більше вславились би як воїн, ніж як служитель Христа, — сказав він, — та що ви все ж пробрались за нами сюди, звідки немає виходу, то ми обміркуємо цю справу пізніше, на дозвіллі.

Але американці були менше схильні так мирно дивитися на справу. Борода Ефраїма Саведжа настовбурчилась від злоби, він шепнув щось на вухо Амосові Гріну.

— Ми за капітаном можемо легко справитися з ним, — прошепотів молодий житель лісів, одводячи на бік де Катіна. — Якщо він так наполегливо стає нам на дорозі, він мусить заплатити за це.

— Ні, ні, нізачо в світі, Амос. Облиште його. Він робить те, що вважає за свій обов'язок, хоча, очевидно, віра в ньому сильніша за милосердя. Але ось і дощ. Тепер досить темно, щоб вирядити човни.

Велика чорна хмара вкрила небо, і темрява настала майже відразу. Оборонці ледве могли розгледіти смугу річки перед ними. Ірокези в лісі і за здобутою огорожею сиділи тихо, лише зрідка нагадуючи про себе поодинокими пострілами, але вереск і крик в котеджах васалів свідчили про те, що переможці заходилися грабувати там. Раптом над

однією з покрівель з'явилася тьмяна червона заграва.

— Вони підпалюють будинки, — крикнув дю Лю. — Треба швидше виряджати човни, а то незабаром на річці буде видно як удень. В човни! В човни! Не можна гаяти ні хвилини.

Прощатись було ніколи. Один палкий поцілунок — і Адель повели й посадили в найменший човен, у якому вона опинилася разом з Онегою, трьома дітьми та ще якоюсь дівчиною. Інші кинулись на свої місця і через кілька хвилин і відчалили, зникнувши в дощі й темряві. Велика хмара пролилась дощем, що падав буйними краплинами на дах і бризкав в обличчя оборонцям будинку, які напружували зір, дивлячись услід зниклим човнам.

— Дяка богів за цю грозу! — пробубонів дю Лю. — Вона заважає вогню надто швидко охопити будівлі.

Але він забув, що хоч дали й намоклі, проте середина котеджів була суха, як губка. Ледве прозвучали ці слова, як довгий, жовтий язик полум'я вибився з одного вікна, за ним другий, третій... Раптом провалилась половина даху, і котедж запалав, як смоляна бочка. Вогонь шипів і тріщав під потоками дощу, але, підтримуваний знизу, розгорявся все дужче й дужче і здіймався все вище, кидаючи червоний відблиск на велетенські дерева й надаючи їх стовбурам вигляду полірованої міді. Від цього величезного факела навколо будинку і далеко по річці стало ясно як у день.

З несамовитих криків у лісі можна було зрозуміти, що ірокези побачили човни, які встигли — це добре було видно з вікна — пройти не більше ніж чверть милі.

— Вони біжать лісом! Біжать до річки! — перелякано крикнув де Катіна.

— Он там у них кілька човнів, — показав дю Лю.

— Але ж вони не можуть проминути нас! — вигукнув власник Сен-Марі. — Спустіться мерщій до гармат і спробуйте зупинити їх.

Ледве оборонці встигли добігти до гармат, як дві великі піроги, повні воїнів, вискочили з очерету, що ріс нижче від замка, впливли на середину і щосили погнались за втікачами..

— Жан, ти у нас найкращий стрілець, — хвилювався де ла Ну. — Ціль у пірогу, коли вона йтиме повз велику сосну. Ламбер, стріляй з другої гармати. Життя всіх, кого ви любите, залежить від цих пострілів.

Обидва зморщені старі артилеристи виглянули із-за своїх гармат і стали чекати човнів. Полум'я пожежі здіймалось все вище й вище, а широка річка здавалась листом темного металу з двома чорними цятками — то швидко мчали по воді човни. Один від одного пливли на віддалі п'ятдесят ярдів, але в обох індієць разом завзято налягали на весла, а товариші їх з берега голосними криками підохочували їх. Утікачки вже зникли за поворотом річки..

Коли перший човен порівнявся з гарматою, канадець перехрестив запал і вистрілив. Крик радості, а потім стогони вирвалися з грудей тих, хто напружено дивився туди. Заряд влучив у річку, коло самісінького човна, заливши його таким потоком води, що одну мить обложеном здалося, наче він пустив пірогу на дно. Але

пізніше хвилі вляглися, і човен помчав уперед; тільки один з плавців, випустивши весло, стукнувся головою у спину товариша, що сидів перед ним. Другий гарматник націлювався в той самий човен, але в ту ж мить, коли він підносив запал, із-за огорожі з свистом вилетіла куля і він без стогону пав мертвим.

— Це діло я трохи знаю, хлопче! — крикнув Ефраїм Саведж, раптом вискакуючи наперед. — Та коли я стріляю з гармати, то люблю направляти її сам. Поможі мені зрушити її і наводь прямо он на той острів. От так! Нижче! Ну, готово! — Він опустил фітіль і вистрілив.

Удар був влучний. Весь заряд попав у пірогу за шість футів нижче від носа і перекинув її, як шкаралупу. Перше ніж розвіявся дим, вона потонула, а другий човен зупинився забирати поранених. Інші індійці, почувавши себе у воді не гірше, як на, суші, уже пливли до берега.

— Мерщій, мерщій! — гарячився де ла Ну. — Заряджай іще гармату! Можемо перекинути й другу!

Але цій надії на судилося здійснитись. Задовго до того, як вдалося зарядити гармату, ірокези встигли зібрати своїх поранених і тепер знов щодуху мчали річкою. Раптом пожежа згасла, і все навколо зникло в дощі й пітьмі.

— Боже мій, — кричав де Катіна сам не свій. — Їх доженуть. Киньмо цей будинок, візьмемо човен попливемо за ними. Швидше, швидше! Не можна гаяти ні хвилини!

— Ласкавий пане, ви заходите занадто далеко у вашій цілком природній тривозі, — холодно промовив вельможа. — Я не маю намір так легко залишити свій пост.

— Ах, що нам з цього будинку! Тільки дерево та камінь; будинок можна знову збудувати. Але подумати — жінки в руках цих дияволів! О, я божеволію! Швидше, швидше! Їдьмо, ради Христа, їдьмо!

Обличчя де Катіна було смертельно бліде, і він як божевільний вимахував руками в повітрі.

— Не думаю, щоб їх наздогнали, — заспокоював дю Лю, кладучи йому на плече руку. — Не бійтесь. Вони відпливли значно раніше, а тутешні жінки вміють гребти не гірше, ніж чоловіки. Крім того, пірога ірокезів була й так переповнена, а тепер їм довелося взяти ще й поранених. Та й дубові човни могауків не такі швидкі, як наші луб'яні, альгонкінські. — В усякому разі, ми не можемо їхати, бо в нас немає човнів.

— Он там лежить один.

— Ах, у ньому може сидіти тільки одна людина. Це човник, у якому приїхав монах.

— Ну так я поїду ним. Моє місце там, де Адель...

Він розчинив двері, вискочив і вже хотів відштовхнути вутлий човник, коли хтось кинувся поперед нього і сокирою проломив бік човна.

— Це мій човен, — сказав монах, кидаючи сокиру й складаючи руки на грудях. — Я можу робити з ним все що схочу.

— Ах, диявол! Ви загубили нас.

— Я знайшов вас, і вам не втекти від церкви.

Гаряча кров кинулась у голову офіцерові; піднявши сокиру, він загрозливо ступив

уперед. Світло з відчинених дверей падало на серйозне суворе обличчя монаха, але ні один мускул не здригнувся на цьому обличчі, коли він побачив над собою сокиру в руках розлюченого чоловіка.

Він тільки перехрестився і прошепотів по-латині якусь молитву. Цей спокій урятував йому життя. Де Катіна з страшною лайкою кинув геть сокиру, відвернувшись від розбитого човна, — коли раптом головні вхідні двері несподівано з гуркотом впали всередину, і юрба індіців з переможним бойовим покликом вдерлась у будинок.

Розділ XXXVII

ЇДАЛЬНЯ В ЗАМКУ СЕН-МАРІ

Легко пояснити, як це трапилось. Вартові коло вікон, що виходили у двір, не могли байдуже стояти на своїх місцях, коли по другий бік будинку вирішувалась доля їхніх жінок і дітей. У дворі було скрізь тихо; здавалось, індіці, як і канадці, всю увагу зосередили на тому, що діялось на річці. А тому вартові один по одному пішли з своїх постів і разом з іншими обложеними радісно вітали постріл капітана, а потім теж удалися в розпач, побачивши, що човен лишився непошкодженим і кинувся, мов гінчак, слідом за втікачами. Але на чолі ірокезів стояв чоловік, такий же спритний і винахідливий, як дю Лю. Фламандський Метис стеріг будинок з-за огорожі, як такса підстерігає пацюка біля нори, і відразу помітив, що вартові покинули свої пости. Захопивши двадцять чоловік, він притяг з узлісся величезну колоду. Індіці безборонно пробігли відкритий простір і на чолі з своїм ватажком ударили колодою в двері з такою силою, що дерев'яна поперечина зламалась, і двері злетіли з завіс. Перша звістка про цю подію дійшла до оборонців, коли вони почули тріск дверей і крики двох недбалих вартових, схоплених і оскальпованих у сінях. Весь нижній поверх був тепер у руках індіців, а де Катіна і його ворог — монах — опинились відрізнаними від сходів.

На щастя, поміщицькі будинки в Канаді будували тоді, завжди маючи на увазі потребу оборонятися від індіців; тому навіть зараз не все ще було втрачено для обложених. З верхнього поверху, з боку річки, спускалась на землю висяча дерев'яна драбина, яку можна було втягти нагору, коли треба. Де Катіна кинувся до неї; за ним монах. В пітьмі він почав напмацки шукати драбину. Її не було.

Серце молодого чоловіка в розпачі завмерло. Куди бігти? Човен зіпсовано. Між ним і лісом огорожа, та й та в руках ірокезів. Їх шалені крики дзвеніли у нього у вухах. Вони ще не бачили його, але незабаром повинні були помітити. Нараз у навколишній темряві згори почувся чийсь голос.

— А дай мені твою рушницю, хлопче, — говорив він — Я бачу внизу коло стіни тінь якихось язичників.

— Це я! Це я, Амос! — крикнув де Катіна. — Спускайте швидше драбину, бо загину я.

— Глядіть. Може, це хитрість, — почувся голос дю Лю.

— Ні, ні! Ручаюся вам! — відповів Амос, і через хвилину драбина була спущена. Де Катіна й монах швидко полізли по ній, і ледве встигли добратись до останніх щаблів, як із вхідних дверей вибігла юрба індіських воїнів, і з криком розбіглась по берегу річки.

Згори розітнулось два постріли з мушкетів, щось бухнуло в річку, наче лосось, і через мить обидва французи були серед своїх товаришів, а драбину втягли нагору.

Але в останньому притулку лишилась тільки жменька оборонців. Усього дев'ять чоловік: власник Сен-Марі, дю Лю, два американці, монах, де Катіна, дворецький Тер'є та двоє вассалів. Поранені, змучені, почорнілі від пороху ці люди були безумно відважні і знали, що при здачі їм загрожує жахлива смерть. Кам'яні сходи вели прямо з кухні в їдальню і закінчувались дверима, закладеними тепер до половини двома матросами. Хрипкі перешіптування й клацання курків свідчили, що ірокези лаштуються до нападу.

— Поставте ліхтаря коло дверей, — порадив дю Лю, — так, щоб світло падало на сходи. Тут мало місця, стріляти можна тільки трьом, але інші можуть заряджати й подавати рушниці. Мосьє Грін і ти, Жан Дюваль, станьте навколішки біля мене. Коли поранять одного з нас, хай замінись хтось інший ззаду. Ну, готуйтесь! Вони йдуть!

Знизу розітнувся гострий посвист, і в одну мить на сходах з'явилося багато червоношкірих, які прожогом бігли вгору, розмахуючи зброєю. Бах! Бах! Бах! Гримнули три рушниці і потім знову й знову: — Бах! Бах! Бах! У низькій кімнаті стало так темно від диму, що ледве можна було передавати мушкети в руки, які, нетерпляче були простягнені за ними. Але ні один з ірокезів не добувся до дверей, і на сходах їх хода стихла. Тільки сердитий рик та часом стогін долітали знизу. Стрільці були цілі, але припинили стрілянину, дожидаючи, поки розійдеться дим.

Коли він розвіявся, оборонці побачили, який смертельний був їх приціл на такій близькій віддалі. Зроблено тільки дев'ять пострілів, а на кам'яних приступках валялося сім трупів. П'ять із них лежало нерухом, а двоє силкувалося сповзти вниз, до товаришів. Дю Лю та Жан Дюваль підняли мушкети, і поранені індієці затихли навек.

— Присягаюсь святою Анною! — промовив старий піонер, забиваючи в ствол нову кулю. — Якщо вони й здобудуть наші скальпи, то дорогою ціною. Не менше сотні сквау завияють у їх селищах, коли довідаються про наші сьогоднішні подвиги.

— Так, вони не забудуть прийому в Сен-Марі, — гордо сказав старик де ла Ну. — Я знов повинен висловити вам, мій любий де Катіна, свій найглибший жаль, що вам і вашій дружині довелося зазнати стількох неприємностей, коли ви були такі добрі й люб'язні, що провідали мене. Сподіваюсь, тепер вони й інші жінки вже у безпеці під захистом форт.

— Дай, боже! О, у мене не буде ні хвилини спокою, поки я знов не побачу її.

— Якщо жінки добулись щасливо, ми можемо ждати підмоги на ранок; тільки б продержатись до цього часу. Комендант Шамблі, не такий, щоб покинути товариша в біді.

На одному кінці столу з минулого ранку лишились карти; взятки незаймані лежали одна на одній. Але тут було й дещо більш цікаве: сніданок теж лишився неприбраний; а бійці билися весь час, ледве встигнувши попоїсти. Навіть перед лицем смерті природа заявляє про свої права, і голодні люди жадібно накинудись на хліб, шинку та холодну дику качку. На буфеті стояло кілька пляшок вина; з них вийняли затички і вилили все, що було там, у засохлі горлянки. Одначе весь час троє вартових стояло по черзі коло

дверей, щоб удруге їх не застукали зненацька. Знизу до них линув лемент і вереск індіців; наче всі вовки з лісу збіглися туди, але на сходах нікого не було. Тільки, як і попереду, валялось сім мертвих тіл.

— Вони більше не полізуть! — упевнено заявив дю Лю. — Цей урок занадто жорстокий.

— Але вони підпалять будинок.

— Трудненько буде їм зробити це, — сказав дворецький. — Будинок увесь кам'яний і стіни, і сходи, — дерев'яних лише кілька, сволоків. Це не те, що котеджі.

— Тс! — прошепотів Амос Грін, підіймаючи руку. Крики вщухли; чути було важкі удари молота об дерево.

— Що б це могло означати?

— Безперечно, якась нова чортівня.

— На жаль, повинен констатувати, мосє, — зауважив старий вельможа все з тією ж властивою йому придворною чемністю, — мені здається, вони взяли приклад з нашого молодого приятеля і вибивають днища у порохових бочок в льоху.

Але дю Лю заперечливо похитав головою.

— Червоношкірий не буде марно витратити пороху, — заперечив він. — Це занадто дорогоцінна для цього річ. А? Прислухайтесь!

Завивання й вереск поновились з більшою силою, але в різких звуках чулося щось іще дикіше, безумніше, перемішуючись з уривками пісень і вибухами реготу.

— Ах, вони повідкривали барила з горілкою! — крикнув дю Лю.

Саме в цей час долетів новий вибух криків, крізь які було чути жалісливе благання про пощаду. Ті, що лишилися живими, з жахом переглянулися. Знизу здійснювався важкий дух печеного тіла, а розпачливий голос, як і попереду, кричав і благав. Потім несамопитий зойк помалу став завмирати і, нарешті, замовк навіки.

— Хто це був? — пошепки спитав де Катіна. Кров похолола у нього в жилах.

— Мабуть, Жан Корбейль.

— Земні страждання цього чоловіка скінчились. Добре б і нам теж заспокоїтись. Ах! Стріляйте в нього! Стріляйте!

На площадку внизу сходів зненацька вбіг якийсь чоловік і простяг руку, ніби збираючись щось кинути. То був фламандський Метис.

Амос Грін навів на індіця дуло свого мушкета, але той кинувся назад так же швидко, як і з'явився.

Щось влетіло в кімнату і покотилось по підлозі.

— Нагніться, нагніться! Це бомба! — крикнув де Катіна.

Але кинута річ лежала біля ноги дю Лю, і тепер він міг добре роздивитися на неї. Схопивши з столу скатертину, він накрив страшний подарунок.

— Це не бомба, — спокійно промовив він. — А зараз дійсно замучено Жана Корбейля.

Протягом чотирьох годин з льоху чути було звуки пісень, танців і гульби; в повітрі смерділо горілкою. Часом індіці сварилися й билися; здавалося, вони зовсім забули

про обложених; але ці останні скоро упевнились, що за ними стежили безперервно. Дворецький Тер'є був забитий на смерть кулею з-за огорожі, коли проходив повз бійницю; Амос Грін з де ла Ну ледве уникнули цього ж. Тоді швидко забарикадували всі вікна, крім одного, що виходило на річку. З цього боку було безпечно, а що на сході почало світати, то коло вікна весь час стояв хтось із обложених і напружено дивився уздовж річки, дожидаючи бажаної допомоги.

Помалу розвиднювалось; спершу вузька смужка перлистого кольору порожевела, стала ширша, довша і, нарешті, загорілась темним світлом по всьому небу, забарвлюючи краї швидкопливних хмар. Над лісом слалася тонка сірувата пара, з якої виступало верховіття великих дубів, наче острови з моря туманів. Поволі, разом з тим як розвиднялось, туман розривався на маленькі клапті, що тоншали й помалу танули. Нарешті над лісом на сході з'явилося вогненне світило, і проміння його заблищало на пурпурі й позолоті зів'ялого листя, на яскравій блакиті широкої річки, що зникала на півночі. Тепер коло вікна чергував де Катіна, вдихаючи свіжий смолистий запах дерев, змішаний з важкими, вогкими випарами розіпрілої землі. Раптом, на півночі, на річці йому впала в око якась темна пляма.

— Згори пливе човник! — гукнув він.

В одну мить усі кинулись до вікна, але дю Лю підскочив до них і сердито почав штовхати назад до дверей.

— Що ви? Хочете умерти раніш свого часу чи що? — крикнув він.

— Так, так! — бубонів капітан, хоч і не розібравши слів, але зрозумівши жест дю Лю. — Треба лишити вахту на палубі. Амос, стань лиш коло мене, і будемо готові на випадок, якщо вони покажуться.

Американець і старий піонер лишились коло барикади; інші силкувались розгледіти човен, що все наближався. Раптом з грудей васала, який лишився живий, вирвався глухий стогін.

— Це ірокезька пірога! — крикнув він.

— Неможливо!

— На жаль, це так, ваша милість. І якраз та, що втекла від нас учора.

— Ах! Так, значить, жінки врятувались!

— Мабуть. Але на жаль, мосьє, народу в ній щось збільшилось.

Завмираючи від тривоги, купка обложених стежила за човном, що швидко мчав проти води, лишаючи з обох боків смуги піни; а позаду довгий роздвоєний струмінь. Було помітно, що пірога переповнена, але обложені пригадали, що сюди забрали поранених із другого, човна. Човен летів усе вперед, поки не зрівнявся з садибою. Тут пірога повернулась кругом, і гребці з пронизливим глузливым криком підняли весла вгору. Навіть на такій віддалі не можна було не впізнати двох облич: одного — ніжного, блілого, другого — темного, царственного. То були Адель і Онега.

Розділ XXXVIII

ДВА ПЛАВЦІ

Шарль де ла Ну, власник Сен-Марі, був чоловік стриманий, сильної волі, але й у

нього вирвався стогін і прокльон, коли він побачив свою індіанку-жінку в руках її одноплемінців, від яких та не могла сподіватися пощади. Та, проте, навіть тут він не забув своєї старомодної чемності і повернувся до де Катіна, щоб сказати йому кілька слів співчуття. Аж раптом почувся гуркіт; щось заступило вікно — і молодий офіцер зник з їдальні. Мовчки він спустив драбину надвір і поліз униз навдивовижу швидко. Торкнувшись ногами землі, він на мигах дав знати товаришам, щоб втягли драбину назад, а сам кинувся в річку і поплив до човна. У нього не було ні зброї, ні обміркованого плану, що робити, одна лише думка, що його місце коло жінки в хвилину загрозливої для неї небезпеки, сповнювала до краю його істоту. Доля Аделі повинна бути його долею, і, розтинаючи воду сильними руками, він присягався поділити з нею життя і смерть.

Але була ще й друга. людина, яку почуття обов'язку штовхало на небезпеку. Цілу ніч францисканець охороняв де Катіна, наче скнара, що стереже свої скарби. Вся істота його була сповнена думкою, що цей єретик являє собою невеличке зернятко, яке, розростаючись усе більше й більше, може заглушити сад вибраної церкви господньої. Коли він побачив, що де Катіна спускається драбиною, з душі монаха зникло всяке почуття, крім побоювання втратити свою дорогоцінну здобич. Слідком за зникаючим ворогом він теж спустився з драбини.

Тоді обложені, що дивилися з вікна, побачили дивне видовище. Серед річки стояла пірога, на кормі якої темним кільцем товпились воїни і виднілися дві жінки. До них, як божевільний, плив де Катіна, за кожним ударом руки вистромлюючись з води до плечей, а за ним здіймалась тонзура на голові францисканця з темним капюшоном і довгою рясом, що тяглися за монахом по воді. Але в пориві запопадливості монах не зважив своїх сил. З нього був добрий плавець, проте незручна одежа заважала йому, зв'язуючи рухи. Все повільніше й повільніше ставали удари його рук, все нижче й нижче спускалась його тонзура... Нарешті, голосно крикнувши: "в руки твої, господи...", він підкинув ослаблі руки вгору і пішов на дно. Хвилину пізніше охриплі від криків глядачі, що кликали де Катіна повернутися, побачили, як його втягли на ірокезьку пірогу, і та зараз же повернулась і попливла річкою далі.

— Боже мій! — глухо скрикнув Амос. — Вони взяли його! Бідолаха загинув!

— Бачив я чудні речі за сорок років, але ніколи ще не бачив нічого подібного, — сказав протяжно дю Лю.

Де ла Ну взяв понюшку табаку з золотої табакерки і змахнув гарненько мереживною хусткою порошинки, що впали спереду на сорочку.

— Мосьє де Катіна вчинив, як належить французькому дворянинові, — промовив він. — Коли б я міг плавати, як тридцять років тому, я був би тепер з ним.

Дю Лю озирнувся навкруги і похитав головою.

— Нас тепер тільки шестеро, — сказав він. — Боюсь, що вони знов надумали якусь чортячу махінацію, бо якось дивно затихли.

— Вони залишають будинок! — крикнув васал, який дивився у бічне вікно. — Що це означає? Пресвята діво! Невже ми врятовані? Подивіться, як вони юрбами біжать

кудись між деревами. Вони кинулись до човнів, вимахують руками, показують на щось.

-. Ось сірий капелюх того диявола, — показав капітан. — Я б пустив у нього кулю, якби не боявся даремно зіпсувати заряд.

— Я влучав у ціль на такій віддалі, — сказав Амос, просуваючи свою довгу, темну рушницю крізь щілину в барикаді, що загороджувала нижню частину вікна. — Я охоче віддав би весь прибуток майбутнього року, аби тільки звалити цього негідника.

— Це взагалі на сорок кроків далі, ніж долітає куля з мушкета, — зауважив дю Лю, — але я бачив, як англійці влучали досить вдало з таких добрих рушниць.

Амос старанно націлився, сперши рушницю на підвіконня, і вистрілив. Крик захвату вирвався з грудей обложених. Фламандський Метис упав, але за хвилину він знову був на ногах і визивно сварився кулаком на вікно.

— Чорт візьми! — гірко скрикнув Амос по-англійському. — Куля влучила в нього навиліт. Все одно, що погладив чорта камінцем.

— Не лайся, Амос, а спробуй удруге; поклади ще більше пороху, якщо не розірве рушниці.

Грін засипав більший заряд, вибрав з мішка добру круглу кулю, але ж коли він підняв голову, то вже не було ні Метиса, ні індіців. На річці ірокезький човен мчав так швидко, як тільки могли гнати його двадцять весел; але, крім цієї темної плями на блакитній поверхні, не було видно й сліду ворогів. Вони зникли як кошмар, як поганий сон. Лишилась прострелена огорожа, купи мертвих тіл у дворі, обгорілі котеджі без покрівель, а безмовні ліси сяяли в промінні ранкового сонця, мирні й спокійні, наче в них не бушували в смертельному бою вороги, немов вирвавшись із пекла.

— Слово честі, вони, здається, втекли! — крикнув де ла Ну.

— Бережіться, чи не хитрощі це які, — промовив обережний дю Лю. — Чого їм тікати від шести людей, коли вони перемогли шістдесят.

Але васал, виглянувши в друге вікно, відразу ж упав навколішки, підняв до неба руки й почорніле від пороху обличчя і забурмотів слова молитви й подяки. Його товариші підбігли до вікна, і радісні вигуки залунали по кімнаті. Верхнє плесо річки вкривала ціла флотилія човнів; сонце виблискувало на дулах мушкетів, і на металевих уборах людей, які сиділи в човнах. Уже можна було розглядіти білі мундири регулярних військ, коричневі куртки "лісових бродяг", яскравий одяг гуронів та альгонкініїв. Все ближче й ближче підпливали вони, вкриваючи річку на всю її широчінь, з кожною хвилиною ставали виднішими, а далеко, на південному закруті, ірокезький човен здавався маленькою рухливою плямочкою, що раптом підлетіла до далекого берега і зникла під тінню дерев. Через хвилину ті, що лишилися живі, уже були на березі, махаючи в повітрі капелюхами, а носи човнів рятівників їхніх уже шаруділи по піску. На кормі переднього човна сидів зморщений чоловік у великому русому парикау, а на колінах у нього лежала рапіра з позолоченим ефесом. Він вискочив з човна, як тільки киль торкнувся дна, побрів по воді, розбризкуючи її своїми високими чобітьми, і кинувся в обійми старого вельможі..

— Мій любий Шарль, — крикнув він, — ви оборонялись по-геройському. Як, вас

тільки шестеро? Ой! Ой! Криваве було діло!

— Я знав, що ви не покинете товариша в біді, Шамблі. Мого сина вбито, а дружина — он там, в ірокезькому човні.

Комендант форта Сен-Луї з мовчазним співчуттям потис приятелеві руку.

— Інші доїхали щасливо, — сказав він трохи згодом. — Захопили тільки один човен, бо у них зламалось весло. Троє потонули, а двох забрали. Як я чув, крім вашої дружини, там була ще якась дама французенка.

— Так, її чоловік теж у полоні.

— Ах, бідолахи! Ну коли ви з товаришами почуваєте в собі досить сили, щоб пливти з нами, то ми, не гаючи ні хвилини, поженемося за ними. Десять чоловік я лишаю тут у будинку, а ви можете взяти їхній човен. Сідайте швидше, і вперед! Від вашої поспішності залежить життя чи смерть цих полонених.

Розділ XXXIX

КІНЕЦЬ

Ірокези повелися з де Катіна зовсім не грубо, витягнувши його з води в пірогу. Дуже незрозумілі були їм ті мотиви, які примусили цю людину покинути безпечний притулок і віддатись їм до рук, і вони подумали, що офіцер божевільний, а ця хвороба викликала в індіців страх і повагу. Вони навіть не зв'язали йому рук: не буде же він тікати, коли своєю волею приплив до них. Два воїни обшукали, його, щоб упевнитись, чи немає в нього зброї, і потім кинули на дно між двома жінками, поки човен підпливав до берега передати звістку, що наближається залога з форта Сен-Луї. Потім він відчалив і швидко погнав серединою річки. Адель була смертельно бліда, і рука, за яку вхопив її чоловік, була холодна, як мармур.

— Люба моя, — шепотів він, — скажи мені, чи не поранена ти... чи не образили тебе?

— О, Аморі, чого ти тут? Чого, Аморі? О, я знаю, що могла б стерпіти все, але якщо займуть тебе, я не витримаю.

— Як міг я лишатися там, знаючи, що ти в руках ірокезів! Я збожеволів би.

— Ах, єдиною моєю втіхою була думка, що ти в безпеці.

— Ні, ні, ми стільки витерпіли разом, що не можемо більше розлучатись. Що таке смерть, Адель? Чого нам боятися її?

— Я не боюся смерті.

— І я теж. Кінець кінцем все буде. добре: лишимося живі, будемо згадувати цей час; помремо — вкупі перейдемо в інше життя. Сміливіше, рідна моя, все обійдеться добре для нас.

— Скажіть мені, мосьє, — спитала Онега. — Чи живий ще мій пан?

— Так, він живий і здоровий.

— Це добре. Він — великий вождь, і я ніколи не жалкувала і тепер не жалкую, що одружилася з людиною не мого народу. Але мій син!.. Хто віддасть мені мого Ахілла? Він був схожий на молоде деревце, такий стрункий і міцний! Хто інший міг бігати, стрибати, плавати, як він? Перше ніж зайде сонце, ми всі будемо мертві, і я рада, бо

знову побачуся з моїм хлопчиком.

Ірокези щосили налягали на весла, поки між ними і Сен-Марі не лишилося миль з десять. Потім вони причалили в невеликій затоці на своєму боці річки, вискочили з човна і витягли полонених. Вісім чоловік однесли човен на плечах у ліс, де сховали його між двох лежачих дерев, замаскувавши купою гілля. Потім, після короткої наради, вони пішли через ліс один за одним, а посеред них троє приречених. Всіх воїнів було п'ятнадцять, з них вісім ішли попереду, а сім позаду. Всі вони були озброєні мушкетами, швидконогі, як лані, тому про втечу годі було й думати. Полоненим лишалося тільки йти за своїми проважатими і терпляче чекати долі.

Цілісінький день бідолашні жертви були в дорозі. Їм доводилось іти великими болотами, що простяглися понад блакитними лісними озерами, де при їх наближенні з очеретів здіймався сірий чорногуз, важко махаючи крилами. Часом вони заглиблювались у гущавину лісів, де був вічний присмерк, і тільки звук від падання дикого каштана та хрускання білки на сотні футів над їх головами порушували цілковиту тишу. Онега була винослива, як це властиво індієським племенам, але Адель, хоч і доводилось їй мандрувати раніше, ще до вечора відчула біль у ногах і втому. Тому де Катіна з полегшенням побачив яскраві відблиски вогнища, які зненацька заблищали між стовбурами дерев, і індієський табір, куди зібралась більша частина бойового загону, прогнаного з Сен-Марі. Тут була також сила жінок, які прийшли із селищ могауків і каюгів, щоб бути ближче до своїх чоловіків. Навкруги стояли вігвами, утворюючи кільце. Перед кожним із них горів огонь, над вогнищем висів казанок на дерев'яному триніжкові, в якому варилась вечеря. Посередині палало величезне кострище з гілля, наваленого у вигляді кола, а в центрі його лишалась відкритою площадка футів на двадцять. Посеред неї стояв стовп, і до нього було прив'язане щось замазане в червоне й чорне.

Де Катіна швидко затулив від Аделі жахливе видовище, щоб не дати їй роздивитись, та було вже пізно. Вона здригнулась і поривчасто зітхнула, але ні одного звуку не вирвалося з її блідих, міцно стулених губ.

— Значить, вони вже почали, — спокійно сказала Онега. — Ну, тепер наша черга. Ми покажемо їм, що уміємо вмирати.

— Але вони не зробили нам нічого лихого, — відповів де Катіна. — Може, вони лишать нас для викупу або обміну.

Індіанка похитала головою.

— Не дуріть себе такими надіями, — промовила вона. — Якщо ірокези лагідні з вами, то це певна ознака того, що вони готують вам люту кару. Вашу дружину віддадуть заміж за кого-небудь, а наша з вами доля — страшна смерть. Ваша тому, що ви воїн, моя — як старухи.

Віддадуть заміж!.. Ці жахливі слова вразили серця молодих людей таким стражданням, якого не могла викликати навіть думка про смерть. Де Катіна схилив голову натруди, похитнувся і впав би, якби Адель не схопила його за руку.

— Не бійся, любий Аморі, — шепнула вона. — Все може статися, але тільки не це,

бо, присягаюсь тобі, я не переживу ганьби. Так, хай це гріх, але ж коли смерть сама не прийде до мене, я піду назустріч їй.

Де Катіна глянув на ніжне личко, в рисах якого тепер, відбивалась тверда, непохитна рішучість. Він знав, що дружина його виконає свій намір, і останній удар упаде мимо. Чи думав він коли, що серце його заб'ється радісно від думки про смерть дружини? Коли вони прибули в селище ірокезів, назустріч їм повибігали воїни з жінками, і полоненим довелося йти крізь стрій жахливих облич і криків.

Полонених провели через юрбу до халупи, що стояла окремо. Крім кількох-лозових рибальських сіток, які висіли на стінах, та купи гарбузів у кутках, в ній не було нічого.

— Ватажки прийдуть і вирішать нашу долю, — сказала Онега. — Ось вони вже йдуть, і ви побачите, що я казала правду, бо добре знаю звичаї мого народу.

Через хвилину старий бойовий ватажок в супроводі двох молодих воїнів і бородатого напівголландця-напівірокеза, який керував нападом на замок, зупинились на порозі халупи, дивлячись на полонених і перемовляючись короткими горловими звуками. Знаки Сокола, Вовка, Ведмеда та Змії свідчили, що всі вони парості значних родин свого народу. Метис кутив череп'яну люльку, але говорив більш за всіх, видно, сперечаючись з одним із молодих ватажків, який нарешті, здавалося, погодився з його Думкою. Потім старий вождь строго промовив кілька коротких фраз, і справа, очевидно, була вирішена.

— А ти, прекрасна пані, — сказав по-французькому Метис, звертаючись до Онеги, — сьогодні матимеш добрий урок за те, що пішла проти свого народу.

— Ах ти, покруч, — гнівно скрикнула безстрашна Онера. — Тобі треба б шапку зняти, коли говориш з жінкою, в жилах якої тече краща кров. Онон, ти — воїн? Ти, який з тисячею чоловік не зміг увійти в маленький будинок, оборонюваний жменькою бідних хліборобів! Що дивного, коли народ твого батька зневажив такого вояку! Іди копати землю або гратись у крем'яшки, бо, може, зустрінеш колись в лісах справжнього мужчину і тоді навік знеславиш те плем'я, яке прийняло такого покруча!

Зле обличчя Метиса смертельно зблідло, коли він почув презирливі слова полоненої. Він підскочив до неї і, схопивши руку її, встромив вказівний палець Онеги в свою запалену люльку. Вона не зробила ні найменшого зусилля, щоб звільнити його, і сиділа з спокійним обличчям, дивлячись у відчинені двері на призахідне сонце та купки індіців, що балакали поміж себе. Метис уважно стежив за її обличчям, сподіваючись почути крик або побачити судорогу болю на ньому; нарешті з прокльоном кинув її руку і вибіг з халупи. Вона засунула звуглений палець за пазуху і засміялась.

— Він ні на що не здатний, — крикнула вона. — Не знає навіть, як треба мучити. Ну, я б зуміла примусити його кричати. Певна в цьому. Але ви, які ви бліді, мосьє!

— Це від жаху, який я тільки що бачив. Ах, коли б ми могли стати один проти одного, я — зі шпагою, він — з якою завгодно зброєю... Присягаюсь господом богом, він відповів би кров'ю за свій злочин!

Індіанка здивувалась.

— Мені дивно, що ви можете думати про мене, — коли самі в такому ж становищі,

— промовила вона. — Але наша доля буде якраз така, як я говорила.

— Ах!

— Ми з вами помремо коло стовпа. Її віддадуть тому песові, який тільки що вибіг від нас.

— Адель! Адель! Що робити мені!

Де Катіна в безвихідному розпачі рвав на собі волосся.

— Не бійся, Аморі, не бійся; у мене вистачить рішучості. Що значить смерть, коли вона з'єднає нас!

— Молодий ватажок заступався за вас; він сказав, що Гітчі Маніту великий вразив вас безумством; це ясно з того вчинку, що ви добровільно припливли до піроги. І гнів духа впаде на плем'я, якщо вас приведуть до стовпа. Але Метис доводив, що у блідолицих любов часто скидається на безумство і що вона й спонукала вас зробити це. Тоді вони присудили вас до смерті, а її у вігвам Метиса, бо він ватажкував у бойовому загоні. До Онеги серця їхні жорстокі, і вони скарають мене сосновими скіпками.

Де Катіна прошепотів молитву, щоб йому дано було зустріти смерть, як годиться воїнові й дворянинові.

— Коли призначено кару? — спитав він.

— Тепер! Зараз же! Вони пішли все підготувати. Але у вас іще є час, бо мене скарають першою.

— Аморі, Аморі, чи не можна нам умерти вкупі, зразу? — крикнула Адель, обіймаючи чоловіка. — Якщо це гріх, то бог напевне простить його нам. Ходімо звідси, любий мій! Покиньмо цих жахливих людей, цей жорстокий світ. Ходімо туди, де ми знайдемо спокій.

Очі індіанки заблищали задоволенням.

— Добре сказано, Біла Ліліє! — крикнула вона. — Нащо ждати, коли вони схоплять вас? Глянь: блиск їх вогнів уже відбивається на стовбурах дерев. Коли ви помрете від своєї власної руки, вони позбавляться видовища, а ватажок їхній — нареченої. І, зрештою, ви будете переможцями, а вони — переможеними. Ти правду сказала, Біла Ліліє. Це — єдиний вихід для вас.

— Але як це зробити?

Онега пильно глянула на двох воїнів, що стояли на сторожі коло вхідних дверей халупи. Вони одвернулись, захоплені всіма жахливими готуваннями. Тоді вона швидко помацала в згортках свого одягу і витягла звідти Маленький пістолет з двома мідними дулами й курками у вигляді крилатих драконів. Це була гарна іграшка, оздоблена різьбою й насічкою, витвір якогось паризького зброяра. Де ла Ну купив її за красу, коли востаннє приїздив у Квебек. Але при нагоді вона могла здатися, бо обидва стволи були заряджені.

— Я хотіла скористатися ним для себе, — прошепотіла Онега, всовуючи пістолет у руку де Катіна. — Але тепер я хочу показати вам, що зумію вмерти, як належить жінці з племені онондагів, і що я гідна крові їх ватажків, яка тече в моїх жилах. Візьміть, мені він коли й потрібен був, то тільки на те, щоб всадити обидві кулі в серце цього Метиса.

Тремтіння радості обгорнуло де Катіна, коли пальці його стиснули пістолет. Ось він, ключ, який може відімкнути браму вічного спокою! Адель притулилась щокою до його плеча і засміялась від того самого почуття.

— Ти простиш мені, люба моя? — шепнув він.

— Простити тобі? Благословляю тебе і люблю всім серцем. Обніми мене міцніше, мій любий, помолимося востаннє.

Вони упали навколішки. В цю хвилину у вігвам увійшли три воїни і сказали своїй землячці кілька уривчастих слів. Та встала, усміхаючись.

— Мене ждуть, — промовила вона якимось урочисто. — Біла Ліліє, і ви, мосьє, побачите, чи витерплю я все з гідністю, як годиться моему станові. Прощайте і пам'ятайте Онегу.

Вона знов усміхнулась і вийшла з халупи серед воїнів швидкою й твердою ходою королеви, що йде до трону.

— Тепер, Аморі... — шепнула Адель, заплющуючи очі і ще міцніше пригортаючись до нього.

Він звів пістолет, але раптом упустив його і, стоячи навколішках, дивився розширеними очима на дерево, що розкинуло гілля своє перед дверима халупи.

Це була столітня, корячкувата береза: луб висів на ній клаптями, а стовбур весь був укритий мохом і грибками цвілі. Футів за десять від землі головний стовбур поділявся надвоє, і в цій розколині зненацька з'явилась велика червона рука, що з жестом палкого заперечення швидко моталася з боку в бік. Через хвилину вона зникла з очей полонених, які вражено дивились на неї, і замість неї з'явилася голова, що теж наполегливо хиталася з боку в бік. Неможливо було не впізнати цього темно-червоного зморщеного обличчя, великих щетинястих брів і маленьких блискучих очиць. То був капітан Ефраїм Саведж із Бостона.

Полонені ще не отямились від здивування, як раптом з гущавини лісу розітнувся пронизливий посвист, і миттю всі дерева, кущі й зарості заіскрились полум'ям, обгорнулись димом, і цілий град куль з оглушливим тріском посипався на кричущих індієць. Ірокезькі вартіві захопилися кровожерним бажанням подивитися на смерть полонених, а тим часом канадці, обережно наскочивши на них, оточили табір кільцем вогню. Індієць метались у всі боки, всюди зустрічаючи смерть, доки, нарешті, не знайшли якогось виходу з кільця ворогів і не проскочили у вільну прогалину, наче вівці крізь проламаний тин. Вони тікали, як несамовиті, лісом; кулі ворогів, не вгаваючи, свистіли коло самих вух їхніх, аж поки сигнал одбою не зупинив переслідувачів.

Але один з ірокезів вирішив, перше ніж тікати, скінчити надумане. Вламандський Метис вважав за краще мститись, ніж бути в безпеці! Кинувшись до Онеги, він розрубав їй голову томагавком, а потім з бойовим покликом, розмахуючи скривавленою сокирою, кинувся до вігвама полонених, які ще й досі стояли навколішках. Де Катіна помітив Метиса, і злісна радість блиснула в очах його. Він скочив з колін, щоб зустріти ворога, і, коли Метис наблизився, він схопив з землі пістолет і пустив йому в обличчя обидва заряди. Ще мить, і канадці підбігли до халупи по трупах ворогів, які корчилися в

передсмертних судоргах; полонені відчули гарячі потиски дружніх рук рятівників і, побачивши усміхнені знайомі обличчя Амоса Гріна, Саведжа й дю Лю, зрозуміли, що, нарешті, настав для них бажаний спокій.

Отак утікачі скінчили свою подорож. Зиму вони спокійно прожили у форті Сен-Луї, а влітку, коли ірокези перенесли військові дії на верхів'я річки Святого Лаврентія, мандрівники вирушили в англійські провінції, спустившись річкою Гудзоном до Нью-Йорка, де їх чекав гостинний прийом сім'ї Амоса Гріна. Дружба між Амосом і де Катіна так зміцніла, завдяки спільним спогадам пережитих небезпек, що вони стали компаньйонами в торгівлі хутрами, і ім'я француза було так само відоме в горах Мона та на схилах Аллеганів, як колись у салонах і в коридорах Версаля. Згодом де Катіна збудував собі будинок на острові Стейтені, де оселилась безліч його одновірців, і віддавав більшу частину своїх прибутків на допомогу незаможним братам гугенотам. Амос Грін одружився з голландською дівчиною з Шенектеді. Адель так заприязнилася з нею, що цей шлюб іще більше зміцнив ту любов, що зв'язувала їх родини. Капітан Ефраїм Саведж щасливо повернувся в свій улюблений Бостон і здійснив заповідну мрію, збудувавши гарненький будиночок на горбі в північній частині міста, звідки йому було видно кораблі і на річці, і в затоці. Тут він жив, поважаний городянами, які вибрали його членом міської ради. Вони призначили його командиром чудесного корабля, коли сер Вільям Фіне напав на Квебек і переконався, що неможливо вигнати старого де Фронтанка з його лігва. Так, серед загальної пошани, старий моряк прожив багато років, і в наступному столітті його старечі очі могли вже побачити зростаючу велич рідної країни.

Замок Сен-Марі був незабаром відбудований, але власник його зовсім змінився відтоді, як утратив жінку й сина. Він схуд, озлився, став жорстокий і безнастанно організовував походи в ірокезькі ліси, де його загони своєю люттю переважали всі лиходійства ірокезів. Нарешті настав день, коли він вирушив у похід, з якого більш не повернувся ні він сам, ні його прибічники. Багато страшних тайн ховають у собі ці безмовні, тихі ліси Канади, і до них слід віднести й долю, що спіткала Шарля де ла Ну, власника Сен-Марі!

Примітка

1

Бог індіців.